

İslami Finans ve Muhasebede Güncel Araştırmalar

Editörler: Mazlum ÇELİK • Mehmet KAYGUSUZUOĞLU

İSLAMİ FİNANS VE MUHASEBEDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR

Editörler

Prof. Dr. Mazlum ÇELİK

Prof. Dr. Mehmet KAYGUSUZUĞLU

İSLAMİ FİNANS VE MUHASEBEDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR

Editörler

Prof. Dr. Mazlum ÇELİK

Prof. Dr. Mehmet KAYGUSUZUOĞLU

© Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

ISBN • 978-975-447-399-5

E-ISBN • 978-975-447-398-8

1. Baskı • Eylül, Ankara 2022

Dizgi/Mizanpaj • Mehmet ÇAKIR

Kapak Tasarımı • Özgür Yayınları

Özgür Yayınları Tic. Ltd. Şti.

Yayıncı Sertifika No: 45503

📍 Ankara Cad. No:11/102 Cağaloğlu, Fatih, İstanbul - Türkiye

☎ 0.212 528 1330

📞 0.532 289 82 15

🖱 www.ozguryayinlari.com

✉ ozguryayinlari@gmail.com

Meteksan Basım

Sertifika No: 46519

📍 İvedik Organize Sanayi Bölgesi 1420. Cadde

No:58/1 Yenimahalle / ANKARA

☎ 0.312 395 85 71

Ön Söz

İslam, insan hayatının tüm yönlerini kapsayan kurallar ve düzenlemeler ortaya koyan, başta insanın ve diğer tüm varlıkların sahibi ve yaratıcısı olan, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah (cc) tarafından ortaya konulmuş eşsiz bir sistemdir. Bu sistem insan hayatını ilgilendiren tüm alanlarla ilgili düzenlemeler içerir ve hiç şüphesiz bu düzenlemelerden en önemlilerinden birisi de ekonomik sistemdir. İnsan yaşamı boyunca diğer insanlarla ekonomik ilişkiler kurmak zorundadır. İlahi sistem gereği insanlar birbirlerine muhtaç yaratılmış olup ekonomik sistem insan ilişkilerinin temelinde yer almaktadır. Finansal sistemler ise ekonomik sistemlerin bir alt sistemi olarak her zaman var olagelmıştır. Finanssız bir ekonomik sistem düşünülemez. İslam ekonomi ve finans sistemi bu kadar önemli olmasına rağmen günümüz modern ekonomi ve finans dünyası içerisinde yeterince anlaşılabilmiş ve kurumsallaşabilmiş değildir.

İslam'ın ilkelerine uygun tam olarak tasarlanmış bir ekonomik ve finansal sistem nasıl olacaktır? Bu sistem modern ekonomi ve finansal sistemlerden ne kadar farklı olacaktır? Modern ekonomi ve finans sistemlerinin temelinde faiz yer almaktadır ve İslam bunun yerine neyi koymakta veya önermektedir? Schumpeter'in (1961) de belirttiği gibi finansal sistem ve finansal sektör olmadan inovatif büyüme gerçekleştirilemez ve para bu sistemin temelinde yer almaktadır. Modern finansal sistemler ise para transferinin merkezine faizi koymuşlardır. Finansal sistemin temeli kredi oluşturma potansiyeline bağlıdır ve bu noktada fon fazlası olan kişi veya kurumların bir sistem aracılığıyla fon ihtiyacı olanlara ihtiyaç

duyulan fonları transfer etmesi beklenir. Burada sistem ve denge yine faiz aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. İslam ise faiz ve faize dayanan tüm sistemlere koşulsuz ve şartsız karşı çıkmaktadır. O halde ekonomi ve finans sistemlerinin faiz enstrümanı olmadan dizayn edildiği bir sisteme ihtiyaç vardır. İslam, modern ekonomik sistemin ortaya koyduğu para ve sermaye piyasalarının işleyişine temelde karşı çıkmamaktadır. İnsanın ekonomik sistemle birlikte ele alınması ve insanın gelişmesi ve kalkınması da İslam'ın hedefidir. Bu açıdan bakıldığında bankacılık sistemi ve sermaye piyasaları da İslami sistemlerdir ve gereklidir. İslam toplumsal barışı ve huzuru zedeleyecek tüm zararlı araç ve uygulamalara karşı yasaklar ve önlemler almıştır. Bunların başında hiç şüphesiz faiz gelmektedir. Yine ekonomik sistemin temelinde yer alan alış-veriş de karşılıklı serbest irade beyanlarının ortaya koyulduğu akitleşme ile ve tarafların karşılıklı haksızlığa uğratılmadığı usullerle yapılmalıdır. Arz ve talebin bir etkilenmeye maruz kalmadan serbestçe piyasa fiyatlarının oluşmasına uygun zemin hazırlanmalı ve bu sisteme müdahale eden stokçuluk, malların piyasaya ulaşmasını engelleme vb. müdahaleler engellenmelidir. Yalan, hile ve aldatmanın olmadığı tarafların karşılıklı kazanç sağlamaları ve serbest irade beyanlarına bağlı bir ekonomik ve finansal sistem kurulmalıdır. Ayrıca İslam ekonomi ve finans sisteminde elde edilen servet üzerinde zekât gibi yine toplumun huzur ve dayanışmasını temin eden önemli bir düzenleme yer almaktadır. İşte İslam ekonomi ve finans sistemi bu ve buna benzer düzenleme ve hükümlerle insanın sadece ahiret hayatında değil dünya hayatında da huzur ve refah içerisinde yaşamasını sağlayacak sistemler ortaya koymaktadır.

Bu noktada en büyük sorun modern ekonomi ve finansal sistemler gelişip kurumsallaşırken, İslam ekonomi ve finans sistemi kurumsallaşamamış ve modern sistemlere ayak uydurmakta zorlanmıştır. Bu konudaki akademik çalışmalar ve düşünsel evrim son yüz yılda gelişmeye başlamış fakat yeni uygulama imkânı bulmaya başlamıştır. Özellikle, bankacılık alanındaki gelişmelerle birlikte bu alan literatür anlamında zenginleşmeye başlamıştır. Fakat halen “İslam ekonomisi” ve “İslami finans” tanımlamaları

konusunda kafa karışıklığı devam etmektedir. Bir taraftan finansal okuryazarlık sorunu diğer taraftan faizin tam olarak anlaşılması bu kafa karmaşıklığını devam ettirmektedir. Diğer bir sorun ise faize alternatif olarak ortaya konulan bazı çalışmaların i'ne satışı misali şer-i hile boyutunun ötesine geçememiş olmasıdır. Bazen de faize karşı İslam toplumlarındaki hassasiyetin ortadan kalkması ve faizin sıradanlaşması da sorunun çözümünün önünde önemli bir engel olarak durmaktadır.

İşte böyle bir dönemde Hasan Kalyoncu Üniversitesi önderliğinde düzenlenen 3. Uluslararası İslami Finans ve Muhasebe kongresi bu alandaki eksiklikleri gidermek ve İslam ekonomi ve finansının gelişmesine zemin hazırlamak adına önemli bir adımdır. Bu kitapta, bahsi geçen sempozyumda sunulan bildirilerin tam metinleri derlenerek sunulmaktadır. İslami finans, İslam İktisadı, İslami sigortacılık, İslami işletmecilik ve İslami finansal kurumlarda işletme yönetiminin birçok alanına ilişkin alanında önde gelen akademisyenlerinin görüş, fikirler ve önerileri yer almaktadır. Bu çalışmanın İslam ekonomi ve finansının gelişmesine katkı sağlaması ve bu konudaki duyarlılığı artırması en büyük hedefimizdir. İlgi duyan tüm taraflara faydalı olması dilek ve temennilerimizle;

21/08/2022

Prof. Dr. Mazlum ÇELİK

Prof. Dr. Mehmet KAYGUSUZUOĞLU

İçindekiler

BÖLÜM 1

İslami Finans İçin Yeni Bir Finansal Araç Önerisi Olarak Mavi Sukuk

Prof. Dr. Cengiz Toraman

Elif Ulucenk 1

BÖLÜM 2

Kripto Paraların İslami Finans Açısından Değerlendirilmesi 31

Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE

Bilim Uzmanı Özlem AKBAY

BÖLÜM 3

İktisadi Yaşamda İslami Finans ve Katılım Bankası Algısına Yönelik Bir Araştırma 51

Prof. Dr. Mehmet KAYGUSUZOĞLU

Bilim Uzmanı M.Ali EMER

Doç. Dr. Yakup DURMAZ

BÖLÜM 4

Sınırlı Rasyonalite Kavramının Anlaşılmasına Yönelik Bir Literatür Taraması 91

Arş. Gör. Hilal Mola

BÖLÜM 5

- Katılım Bankacılığında Sosyal Boyut 99
Doç. Dr. Osman ULUYOL

BÖLÜM 6

- Pandemi Döneminde Katılım Bankalarındaki Dijital Bankacılık Uygulamalarının Gelişimi 131
Öğr. Gör. Ahmet ŞAHİN
Öğr. Gör. Dr. Hamza KAYA

BÖLÜM 7

- Philanthropist Consumer Behavior of University Students: The Case of Gaziantep 155
Arş. Gör. Gökçe ELKOVAN

BÖLÜM 8

- The Importance of Zakat Institution in the Process of Economic Growth and Development: A Model Proposal For Turkey* 173
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Kazak
Prof. Dr. Osman Okka
Prof. Dr. Orhan Çeker

BÖLÜM 9

- Katılım Bankaları Tarafından Verilen Konut Finansmanı ile Seçili Değişkenler Arasındaki İlişki: Toda Yamamoto Nedensellik Analizi 213
Arş. Gör. Dr. Serpil SUMER
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ

BÖLÜM 10

- Katılım Bankacılığında Pazarlama İletişimi: Kişisel Satış Yöntemi Üzerine Nitel Bir Araştırma 225
Dr. Öğretim Üyesi Erhan DURUR

BÖLÜM 11

Katılım Bankaları ve Tasarruf Finansmanı Kuruluşlarının Sağlamış
Olduğu Finansman Desteğinin Gelişimi 241

Öğr. Gör. Hayreddin ÖZDEN

Prof. Dr. Rahmi YÜCEL

BÖLÜM 12

Avrupa'da İslami Finansın Gelişimi ve Birleşik Krallık Örneği 257

Öğr. Gör. Tuğçe Metin

Doç. Dr. Harun Şahin

BÖLÜM 13

Sürdürülebilirlik Desteği Kapsamında Sağladıkları Kredi Olanakları
Açısından Katılım Bankacılığının Gelişimi 283

Bilim Uzmanı Zeynep MÜHÜRÇÜOĞLU

Prof. Dr. Rahmi YÜCEL

BÖLÜM 14

Türkiye Finans Sektöründe Katılım Bankacılığının Gelişimi 293

Öğr. Gör. Meltem GÜL

Doç. Dr. Özcan DEMİR

BÖLÜM 15

Kamu Altyapı Yatırımlarının Mevcut Finansman Modelleri: Türkiye
İçin Faizsiz Bir Model Önerisi 313

Dr. Erhan BAHTİYAR

BÖLÜM 16

İslam İktisadı ve Davranışsal İktisat: Teorik Bir İnceleme 337

Prof. Dr. Harun YAKIŞIK

BÖLÜM 17

Faizsiz Finans Kuruluşlarının Sürdürülebilirliğinde İç Denetimin Etkinliği ve Önemi 353

Doç. Dr. Nevzat Tetik

Öğr. Gör. Halime Karaca

BÖLÜM 18

Muhasebenin Teolojik Boyutu 375

Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ

Sevda ANLI

BÖLÜM 19

Katılım Endeksi Borsa Yatırım Fonlarında Spot ve Vadeli Piyasalar Arasındaki Risk Aktarımı ve Arbitraj Fırsatları 409

Dr. Öğretim Üyesi Mevlüt CAMGÖZ

BÖLÜM 20

Covid-19 Salgınının Türkiye'deki Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi: Nardl Yaklaşımından Kanıtlar 431

Rabia ŞEN

Prof. Dr. Gülfen TUNA

BÖLÜM 21

Dünya Fon Piyasasında Yurt İçi Sukuk Sertifikalarının Gelişimi 451

Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ

Arş. Grv. Osman Can BARAKALI

BÖLÜM 22

İslami Sermaye Piyasası Ürünleri ve Türkiye Uygulanabilirliği 481

Öğr. Gör. Zeynep BAYRAM

Prof. Dr. Murat DEMİR

BÖLÜM 23

- The Importance of Interest System Approaches in a Modern Management System 521
Dr. Parviz Rustamov Haji oglu

BÖLÜM 24

- Yeni Bir Sukuk Model Önerisi: Siyah Sukuk / Yeraltı Sukuku 537
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Turkan
Doç. Dr. Dzuljastri Bin Abdul Razak
Doç. Dr. Mustafa Omar Mohammed

BÖLÜM 25

- Türkiye'deki İslami ve Konvansiyonel Hisse Senedi Endeksleri Arasındaki İlişki 551
Dr. Öğr. Üyesi, Hidayet GÜNEŞ

BÖLÜM 26

- Faizsiz Bankacılık Likidite Yönetiminde Kullanılan İcâre Sukuk Örnekleri, Sorunlar ve Çözüm Önerileri 565
Dr. Fatih KAZANCI

BÖLÜM 27

- Faizsiz Bankacılık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti ve Banka Tercihleri Üzerine Bir Uygulama 585
Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN
Dr. Kadir GÖKOĞLAN
Uzman Fırat AKINCI

BÖLÜM 28

- Helal Lojistik 603
Uzman Ahmet Fatih TAHİROĞLU
Prof. Dr. Hanifi Murat MUTLU

BÖLÜM 29

Dindarlığın İş Doyumu İş Stresi ve İş Performansı Üzerine Etkisi:
Bir Alan Çalışması 617

Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE

Ömer ÇAVUŞ

BÖLÜM 30

Sustainability and Islamic Accounting 637

Öğr. Gör. Harun KISACIK

BÖLÜM 31

Dc-Msv Modeli ile Türkiye'deki Katılım Endeksleri Arasındaki
Volatilite Yayılımı 645

Öğr. Gör. Ethem KILIÇ

Öğr. Gör. Mert AKTAŞ

BÖLÜM 32

İslam İktisadi Metodolojisi ve Kalkınma İlişkisi 657

Bilim Uzmanı Gülistan ERYOLU

Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

İslami Finans İçin Yeni Bir Finansal Araç Önerisi Olarak Mavi Sukuk

Prof. Dr. Cengiz Toraman¹, Elif Ulucenk²

GİRİŞ

Endüstri faaliyetleri sonucu etkisi giderek artan küresel ısınma, 21. yüzyılın en önemli çevresel sorunu haline gelmiştir. Geline nokta endüstriler, çevreye verdikleri zararı kısa vadede en aza indirmek ve uzun vadede sıfırlamak için çözüm önerileri geliştirmeye başlamıştır. Özellikle yeşil teknolojilerin endüstriyel uygulamalarda yer edinmesi için yürütülen ileri mühendislik çalışmaları ve buluşlar uluslararası ölçekte daha yeşil bir ekonomik sistemin kurulabileceğine yönelik önemli bir farkındalık oluşturmuştur.

Denizcilik endüstrisinin faaliyetlerini sadece iktisadi fayda üzerine kurgulaması denizlerde ve okyanuslarda önemli ekolojik tahribatlara yol açmış ve nihayetinde deniz ekosistemi üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu olumsuz gidişatı durdurabilmek amacıyla denizcilik endüstrisini hedef alan yeni “*çevreci kurallar*” kabul edilmiştir. Ancak deniz kaynakların sürdürülebilirli-

1 İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

2 İnönü Üniversitesi SBE. Doktora Öğrencisi

ğini sağlamak üzere kabul edilen yeni uluslararası deniz kuralları, endüstri katılımcılarının maliyetlerini olumsuz etkilemiş ve kritik düzeyde maliyet artışlarına neden olmuştur. Bu bağlamda çevresel bir bakış açısıyla, mavi ekonomiye finansman sağlamaya yönelik, genelde yeşil finansman yaklaşımıyla uyumlu özelde ise yalnızca denizcilik endüstrisinin ihtiyaçlarına odaklanan yeni finansal araçlar geliştirme çabaları hız kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, mavi ekonomiyi finanse etmek üzere geliştirilmiş mavi tahvil finansal aracıyla uyum gösteren ancak İslami finans ilkelerini esas alan “*mavi sukuk*” uygulamasının önerisinin tanıtılmasıdır. Bu bağlamda çalışmada önce, İslam dininde çevresel meselelere gösterilen hassasiyet incelenmiş, sonra çevresel yatırım ve çevresel diğer harcamaların finansmanı için geliştirilen yeşil finansman yaklaşımı açıklanmış daha sonra ise genelde yeşil finansman yaklaşımıyla uyumlu, özelde denizcilik endüstrisini finans etmek için öne sürülen mavi sukuk finansal aracı anlatılmıştır.

1. İSLAM'DA ÇEVRE KONUSU

İslamiyet, çevresel bilincin gelişmesi ve toplumların çevre konusunda eğitilmesi gibi hususlarda, gerek Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim gerekse Hadis-i Şeriflerle de sabit olduğu üzere, yegâne din olmuştur. Dünya nüfusunun yaklaşık %25'ini oluşturan Müslüman kesimin, İslamiyet'in çevre hassasiyetini özümsemesi ve aksiyoner bir şekilde yaşaması sürdürülebilir çevre ve ekolojik dengenin korunması için yürütülen küresel ölçekli bir mücadele hareketleri üzerinde katalizör etkisi yapacaktır. Her ne kadar insan olmanın bir gereği olarak Allah'ın (CC) bizlere bahsettiği nimetlerden istifade ederken, doğaya ve çevreye karşı duyarlı olmak etik bir hassasiyet olsa da İslamiyet'in iki temel kaynağı olan Kur'an ve Hadis, çevreye saygı ve doğal kaynakların kullanımını dini bir sorumluluk haline getirerek konuyu çok daha ileri noktalara taşımıştır. Nitekim, Rahman Suresinin 7. ve 8. Ayetlerinde Allah (CC) şöyle buyurur: “Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız!”. Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivayet bir hadis-i şeriflerinde, Resûlullah (SAV), bir gün Sa'd b. Ebû Vakkâs abdest alırken

onun yanına uğramıştı. “Bu ne israf?” buyurdu. Sa’d, “Abdestte de mi israf olur?” diye sorunca Resûlullah (SAV), “Evet, akan bir nehirde bile olsan (israf olur).” diye cevap verdi (İbn Mâce, Tahâret, 48).

Asr-ı Saadetten bugüne, yaklaşık 1450 yıllık süreçte, çevreye olan duyarlılık, bitki ve hayvanların korunması, eza verilmemesi gibi faaliyetlerin ahlaki bir bilincinde ötesinde bireylerin ve toplumun üzerine farz olduğu söylenmiştir (Kaya, 2016: 84). Dolayısıyla, çevresel meselelerde Müslümanlar arasında yapılacak iş birliği; dünyanın çevresel felaketlerden kurtulmasına çok önemli katkıda bulunacaktır. (Ekinci, 2018: 129).

İslamiyet, Müslümanların günlük yaşam ve ekonomik uygulamalarına yön veren kural ve kaidelere sahiptir. İslamiyet’te Müslümanlar için getirilen yasaklar; toplumsal iyileştirme, refah ve adaletin temin edilmesini amaçlamaktadır. İslamiyet’te *“wasatiyyah ilkesi”* gereği doğal denge korunmalı ve israftan kaçınılmalıdır. İslam, usulsüzlük ve düzensizliği teşvik eden uygulamalar ile faiz, tefecilik gibi belirsizlik ve aldatıcılık içeren etik dışı işlemlerden uzak durulmasını emretmiştir (Liu & Lai 2021:1898). İslami açıdan bir kavram incelenirken, bu kavramı; Kur’an-ı Kerim’de bildirilen ayetler ve hadisler kapsamında değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda çalışmada, İslam ve çevre arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için, İslamiyet’in çevresel meselelere getirdiği yaklaşımı açıklayan ayetler ve hadisler aktarılmıştır.

- *“Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık (Kamer Suresi /49. Ayet).*
- *Yeri de yadık, ona sabit dağlar yerleştirdik ve orada ölçülü (bir biçimde) her şeyi bitirdik.” (Hicr Suresi/19. Ayet)*
- *“Göğü yükseltti ve mizanı koydu. Sakın dengeyi bozmayın.” (Rahman Suresi/ 7-8. Ayet)*
- *“İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapımlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.” (Rum Suresi 30/41)*

- “Arzı da yadık, oraya sağlam dağlar yerleştirdik, orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik. Yine orada hem sizin için hem de rızkı size borç olmayanlar için uygun geçim şartları yarat-tık.” (Kamer Suresi / 19-20. Ayetler)
- “Kim bir ağaç diker ve meyve verinceye kadar muhafaza ve bü-yümesi için ilgisini devam ettirirse, meyvesinden elde edilen her istife bir sadakadır ve dikenin hesabına yazılır.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 61, 374)
- “Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakının.” (Ebû Dâvûd, Tahâret, 14)
- “Birinizin elinde bir fidan varken kıyamet kopuyor olsa bile der-hal onu diksin!” (İbn Hanbel, III, 184).

Yukarıda bazı örnekleri verilen çevreyle ilgili ayet ve hadislerde; Allah'ın (CC) evrene has bir düzen yarattığı ve insanlığın bu dü-zen ve dengenin bozulmaması için çabalaması gerektiği bildirilmiştir. İslam inancında çevresel duyarlılık Müslümana atanmış temel bir görev ve dini bir vebedir. Dolayısıyla, Müslüman toplumlar inançları gereği faaliyetlerini çevresel hassasiyet gösteren temelinde icra etmek durumundadırlar. Öte yandan İslam inancında çevre, yalnızca yaşayan neslin hizmetine verilmemiş, ayrıca geçmiş ve gelecek tüm canlı türlerine bir lütuf olarak bahşedilmiştir (Ekinci, 2018: 133). Böylece İslamiyet, ekonomik düzen ve finansal sistem üzerinde çevresel sürdürülebilirliği vurgulayarak önemli bir etki oluşturmuştur. İslamiyet ekonomik birimlere, sürdürülebilir ve ve-rimli iktisadi sınırlar içinde insanlığın ihtiyacını karşılamayı telkin etmektedir. Bu sebeple İslam âlimleri; iklim değişikliği ve çevresel tahribat gibi meselelere İslami finans yaklaşımlarıyla katkıda bulunulabileceği yönünde görüş bildirmiştir (Obaidullah, 2017). Bu bağlamda İslami finansın çalışma alanları arasında, insan ve çevrenin gelişimine katkı sağlayan yatırımlar yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla çevresel bilincin hâkim olduğu yeşil teknoloji ve yatırımların finansmanında İslami finans araçları etkili bir çözüm yolu olabilecektir.

2. YEŞİL FİNANSMAN YAKLAŞIMI

Finansal sisteme çevresel sorunlar ve etik kaygıları dâhil eden yeşil finansman, çok yönlü bir oluşumun parçasıdır. Yeşil finansman yaklaşımı ilk olarak 1990'lı yılların başında öne sürülmüş ve 2000'li yıllarda gelişimi büyük bir ivme kazanmıştır. Yeşil finansman; sera gazı emisyonlarını azaltan ve yeşil büyüme hareketine finansal destek sunan etkileyici bir çözüm yoludur. Literatürde yeşil finansmana yönelik genel kabul gören bir tanıma rastlanılmamıştır. Ancak yeşil finansman amacına hizmet eden paralel yaklaşımlar bulunmaktadır. Uluslararası ölçekte yeşil büyüme için öne sürülen ve yeşil finansman ile ilişkili diğer tanımlar; “çevresel finans, karbon finansmanı ve iklim finansmanı” olarak ele alınabilir (Noh, 2018: 3). Yeşil finansman genel olarak, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve diğer çevre kirliliklerinin azaltılmasıyla ilgili endüstriyel ve ekonomik gelişmelere odaklanır ve hava kirliliği, su kirliliği, su kaynaklarının kuruması, endüstriyel tıbbi atıkların uygunsuz şekilde bertaraf edilmesinin önlenmesi, yeşil alan kaybı ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çevresel düzenin bozulduğu alanlarda iyileştirici yatırımların finanse edilmesini amaçlar. Yeşil finansman, kaynak israfı ve çevresel verimliliği esas aldığı için küresel yoksulluğun azaltılmasında sürdürülebilir kalkınmaya da katkıda bulunur (Chowdhury, vd., 2013: 104 – 105).

Yeşil finansman yaklaşımının uygulanabileceği başlıca yeşil endüstri alanları aşağıdaki tabloda ele alınmıştır.

Tablo1. Yeşil Yatırım Alanları ve İçeriği

Yeşil Alanlar	Tanımlama
<i>Yenilenebilir Enerji</i>	Yenilenebilir enerji doğal kaynaklardan elde edilen veya insani bir zaman ölçeğinde doğal olarak yenilenen bir kaynaktan gelir. Yenilenebilir enerjiler; güneş, rüzgâr, jeotermal, gelgit, dalga, hidroelektrik ve biokütle gücü olarak ifade edilebilir.
<i>Enerji Dağıtım</i>	Yeşil enerji dağıtımı, yenilenebilir enerjinin ana şebekeye, dağıtılmış üretime, mikro şebekelere (ana şebekeden ayrı olarak çalışan) ve enerji kullanımındaki değişiklikleri algılayan ve tepki veren akıllı şebekelere entegrasyonuna odaklanma eğilimindedir.
<i>Enerji Depolama</i>	Yenilenebilir enerji depolama, yenilenebilir kaynakların kullanımında ve verimliliğinde artış sağlamanın en etkili yoludur. Mekanik depolamayı (örneğin pompalanan su), pilleri ve termal enerji depolamayı içerebilir.
<i>Emisyon Azaltma ve Karbon Dengeleme</i>	<p>Emisyon azaltma teknolojileri; enerji üretimi, nakliye ve endüstriyel süreçler tarafından üretilen karbondioksit emisyonlarını azaltmayı hedeflemektedir.</p> <p>Karbon dengeleme ise, emisyonların giderilmesi, emisyonlardan kaçınma ve emisyon yakalama olmak üzere gerçekleşir (https://temizenerji.org/ (05.04.2022)).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Emisyonların giderilmesi – Bu projeler, genellikle karbonun doğal emicileri olan ağaçların veya tropik bölgelerdeki sulak alanlarda yetişen mangrovların dikilmesi yoluyla aktif olarak karbonu ortadan kaldırır veya tecrit eder. • Emisyonlardan kaçınma – Bu projeler, atmosfere salınacak olan sera gazı emisyonlarını önler. Örneğin, doğanın korunması, yenilenebilir enerjilerle üretim yapılması. • Emisyon yakalama – Doğaya dayalı olmasa da emisyonların giderilmesine benzer. Örneğin, atık sularından veya çöplüklerden metan yakalamak.
<i>Enerji Verimliliği</i>	Enerji verimliliği, bir ürün veya hizmeti elde etmek üzere gerekli enerji miktarını azaltmaktır. Genellikle binalara (evsel, ticari ve endüstriyel), ev aletlerine ve araçlara uygulanır.
<i>Yeşil İnşaat (Yeşil Binalar)</i>	Yeşil binalar enerji verimli, kaynak ve su kullanımını en aza indirecek, biyolojik çeşitliliği teşvik edecek ve sağlıklı bir iç ortam sağlayacak şekilde tasarlanır, inşa edilir ve kullanılır.

<i>Yeşil Taşımacılık</i>	Yeşil taşımacılık, karbon emisyonlarını ve diğer zararlı sera gazı emisyonlarını minimize eder, yenilenebilir enerji kullanır, enerji açısından verimlidir ve sürdürülebilir toplulukları destekler. Terim, toplu taşıma sistemleri ile altyapısına ve ayrıca özel araçlara atıfta bulunabilir.
<i>Su Tasarrufu</i>	Su tasarrufu, tatlı su kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmeyi ve yakınlardaki göller, nehirler ve yerel su havzalarında su kirliliğini önlemeyi amaçlar.
<i>Kirlilik Kontrolü</i>	Kirlilik kontrolü, hava, su ve toprak dâhil olmak üzere çevreye zararlı maddelerin salınımını azaltmayı veya önlemeyi amaçlar. Kirlilik, ayrıca plastik kirliliği ve termal kirliliği de içermektedir.
<i>Atık Azaltma ve Yönetimi</i>	Atık azaltma, kaynak verimliliği ve kaynağın yeniden kullanımını dahil olmak üzere bireyler, haneler ve kuruluşlar tarafından üretilen atık miktarını en aza indirmeyi amaçlar. Atık yönetimi, atıkların toplanması, işlenmesi, geri dönüştürülmesi, yeniden işlenmesi ve bertaraf edilmesini içerir.
<i>Biyçeşitlilik ve Habitatı Koruma</i>	Biyçeşitlilik koruması, çevredeki tüm ekosistemleri, türleri ve gen havuzlarını - dünyadaki tüm yaşam çeşitliliğini - korumayı amaçlar. Habitatı koruma, bu bitki ve hayvanları besleyen doğal ortamları korumayı amaçlar.
<i>Ağaçlandırma/ Yeniden Ağaçlandırma</i>	Ağaçlandırma, önceden var olmayan ormanların kurulması anlamına gelirken, yeniden ağaçlandırma, ormanların daha önce var oldukları yerlerde doğrudan dikim veya doğal büyüme yoluyla yeniden kurulması anlamına gelir.

Kaynak: The Green Qualifications Workbook, bt. : 11 - 12

Çevresel faydalara odaklanan yeşil finansman yaklaşımının başlıca amaçları aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Ağırman & Osman, 2019: 245 – 246)

- Çevresel faydalara odaklanan projeleri finanse etmek,
- İklim değişikliğini engelleyen veya iklim hareketine katkıda bulunan projelere katkıda bulunmak,

- İklim değişikliğinden kaynaklı negatif etkileri azaltmaya yönelik finansal girişimleri desteklemektir.

Yeşil projelerin yatırımında etkili olan yeşil finansman modelleri, modern finans kapsamında “*yeşil krediler, hisse senetleri ve endeks fonlar, yeşil sekürütizasyon ve yeşil tahvil*” araçlarından oluşmaktadır. Anılan bu yeşil finansal araçlar aşağıda kısaca belirtilmiştir:

- *Yeşil Krediler*: Kredi kullandıran kuruluşların belirlediği; çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik tahribatların azaltılmasına yönelik geliştirilen yatırım projelerini finanse etmesi yönüyle diğer kredi türlerinden ayrılmaktadır (Turguttopbaş, 2020: 273).
- *Yeşil Tahviller*: İklimle ilişkili veya yeşil projelerin finanse edilmesi için ihraç edilen tahviller geleneksel tahvillere getiri yönüyle benzetilmektedir. Yeşil tahvilin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar, “*Fonun Kullanım Koşulları, Proje Değerlendirme ve Seçme Süreci, Gelir Yönetimi ve Raporlamadan*” oluşur (Menteşe, 2021: 100).
- *Hisse Senedi ve Endeks Fonlar*: Finansal piyasa katılımcılarından bazıları fonlarını, kurumsal özellikleri gereği temiz enerji, enerji verimliliği ve düşük emisyonlu faaliyet alanlarına destek olan halka açık şirketlere ortak olmak amacıyla kullanabilir. Ayrıca katılımcılar, fonlarını oluşturdukları portföyde de değerlendirebilirler. Bu kapsam oluşturulan endeks fonları, finansal piyasa katılımcıları için yatırım aracı özelliği gösterir. Uluslararası finansal piyasalarda yeşil endeks/temiz endeks adı verilen bu yatırım araçları geniş bir uygulama alanı bulmaktadır (Turguttopbaş, 2020: 274).
- *Yeşil Sekürütizasyon (Yeşil Menkul Kıymetleştirme)*: Yeşil menkul kıymetleştirme, yatırımcıların varlıklardan sağladığı kazanımlarının, altta yatan küçük karbon içerikli varlıkların nakit akışlarından çekilmesini içermesi yönüyle konvansiyonel menkul kıymetleştirmeden ayrılmaktadır (Erdoğan, 2021: 34).

İslami finansın çevresel yatırımların finansmanı için geliştirdiği yaklaşımın bir yansıması olarak yeşil sukuk finansal aracı, genelde konvansiyonel sukukun ilke ve özelliklerine sahip, özelde ise çevresel meselelere odaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada önce yeşil sukukun temelini oluşturan konvansiyonel sukuk ihracı tanıtılmıştır.

3. SUKUK

Sukuk, Arapça'da bono veya sertifika anlamına gelen “*Sakk*” olarak tanımlanmaktadır. Finansal piyasalarda, yatırımla ilgili ve şeriat esaslı menkul kıymetler, “*sukuk*” adıyla ihraç edilmektedir (Munir, vd., 2020: 141). Sukuk, Kamu Gözetim Kurumu Faizsiz Finans Muhasebe Standardı 34 Sukuk Sahipleri İçin Finansal Raporlama'da (FFMS 34) “*Maddi varlıkların, kullanım haklarının ve hizmetlerin veya belli projelerin ve özel yatırım faaliyetlerinin sahipliğine ilişkin bölünmemiş payları temsil eden eşit değere sahip sertifikalardır. Bu tür özel yatırım faaliyeti bu Standartta iş olarak ifade edilmektedir. Sukuk dayanak varlıkların ve işin niteliğinin yanı sıra esas sözleşmenin ya da anlaşmanın niteliğine göre ticari nitelikte olabilir veya olmayabilir.*” şeklinde ele alınmıştır (FFMS 34, md. 3).

Sukuk, konvansiyonel tahvillere alternatif bir İslami finansal araç olarak piyasaya sürülmüştür. Prensip olarak sukuk, sekürizasyon için bir araya toplanan belirlenmiş varlıkların taşıdığı temel özellikleri gereği konvansiyonel tahvillerden ayrılmaktadır. Sukuka konu olan yatırımlar, Şeriat esaslarıyla uyumlu olmalıdır. Sukuk ihracında, riskten korunma yöntemlerinin kullanılması ve Şeriat'ı ihlal etmeyen tedbirlerin alınmasıyla sukuk yatırımcılarının korunması amaçlanır (Abdelrahman, 2019: 3). Dolayısıyla İslami finans araçlarının finanse edeceği yatırım alanlarında İslam dinin esasları gereği bazı kısıtlamalar ve yasaklar yer almaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmıştır (Tariq, 2004: 9).

- Etik dışı ürün imalatı ve satışı,
- Faiz/Riba içerikli bir kredi sözleşmesinden gelir elde edilmesi,

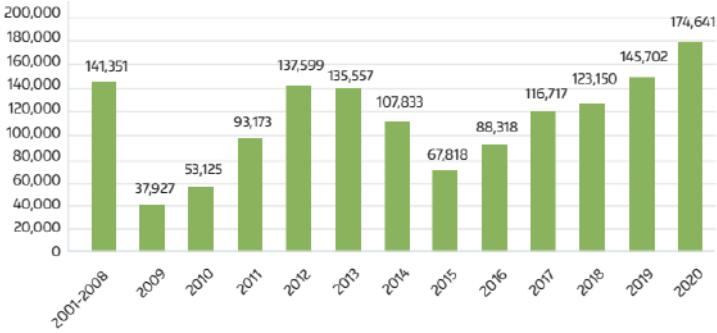
- Faiz karşılığı borçlarda yeniden yapılandırma işlemi,
- Garar* içerikli sözleşmeler kurulması,
- Kumar ve şans oyunları,
- İskonto edilmiş borç sözleşmelerinin alım veya satımı,
- Vadeli döviz işlemleri

İslami esaslarla uyumlu olarak ihraç edilen sukuku diğer finansal araçlardan ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlar (Teknoğlu, 2015: 36 – 37):

- Sukuk, İslami esaslarla uyumlu yatırımlar için ihraç edilebilir.
- Sukuk, aracı kurumlar tarafından ihraç edilir.
- Sukuk yatırımcıları, dayanak varlık ve haklardan elde edilen gelirler üzerinde payları oranında hak sahibidir.
- Sukuk itfa edilinceye kadar ihraca dayanak varlık ve haklar teminat amacı dışında tasarruf edilemez, rehin edilemez ve üçüncü kişilere teminat gösterilemez.
- Sukuk itfa edilinceye kadar, dayanak varlık ve haklar kamu alacaklarıyla ilgili dahi olsa haczedilememektedir. Ayrıca yine bu varlık ve haklar iflas masasına dâhil edilememektedir.
- Dayanak varlık ve haklar, vade sonunda kaynak kuruluş veya üçüncü kişilere satılır ve sukukun satış bedelleri, sukuk sertifikası yatırımcılarının payları oranında ödenmektedir.

Sukuk ihracı ilk kez Malezya Merkez Bankası tarafından 1983 yılında gerçekleştirilmiştir (Alvi, 2008: 4). Sukuk, 6-11 Şubat 1988 tarihli İslam Konferansı Teşkilatı Fıkıh Akademisi kararında *“herhangi bir bireyin mülkiyetinde bulunan bir varlık yazılı bir kıymetli senet ile temsil edilebilir ve bu senetler de piyasa fiyatına uygun satılabilir”* şeklinde yer almıştır. Sukuk ihracı özel kesimde ise ilk kez Malezya’da 1990 yılında ve dolar cinsinden değeri 30 milyon \$ olarak gerçekleştirilmiştir. Malezya’daki ilk uygulamalardan sonra başta İslami ülkeler olmak üzere diğer ülkelerde sukuk ihraçları devam etmiştir. Sukuk; ikincil piyasada ilk kez 2000 yılında Bahreyn’de, devlet düzeyinde Katar

Global Sukuk 2003'te 700 milyon \$ ve 1.6 milyar\$ sukuk Dubai Sivil Havacılık otoritesi tarafından ihraç edilmiştir (Orhan, 2018: 24). İlk ihracından itibaren yatırımcıları tarafından güvenilir bir finansal araç olarak kabul edilen sukuk, uluslararası piyasalarda işlem görmeye başlamıştır. Gelinen noktada Dünya sukuk ihraç hacmi yıllar itibariyle aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil: 1. Küresel Sukuk İhracı (Ocak 2001 – Aralık 2020)

Toplam Küresel Sukuk İhracı 1,42 Trilyon \$

Kaynak: IIFM, 2021: 27

Uluslararası sukuk piyasasında; 2020 yılında, 174.641 milyar \$ ihraç gerçekleşmiş olup bu değer bugüne kadarki en yüksek yıllık sukuk ihracına tekabül etmektedir. 2020 yılı ihraç değeri, bir önceki yıla göre (145.702 milyar \$) yaklaşık %19.84 daha fazladır. İhraç hacmindeki bu artış, sukuk piyasası için olumlu bir gelişmedir. 2020 yılı ihraç hacmi esas olarak, Asya, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi, Afrika ve diğer yargı bölgelerinde devlet sukuk ihracı nedeniyle önemli bir artış kaydetmiştir. Öte yandan Endonezya, BAE, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi devletlerin sukuk piyasasında payı önemli derecede artmış olmasına rağmen, Malezya sukuk piyasasının lideri olmaya devam etmektedir (IIFM, 2021: 27 – 28).

Son yıllarda uluslararası piyasa katılımcılarının rağbet gösterdiği konvansiyonel sukuk çevresel sürdürülebilirliğin finansma-

nında sağlayacağı potansiyel katkılar değerlendirilmiş ve gelinen noktada konvansiyonel sukuk ilkeleriyle uyumlu ancak çevresel projelerin finansmanına özgü ihraç edilen “yeşil sukuk finansal aracı” geliştirilmiştir.

4. YEŞİL SUKUK

Modern yeşil finansman modellerinin İslami finans anlayışına uyumlu şekli olarak geliştirilen “yeşil sukuk” ilk kez 2017 yılında Tadau Energy tarafından Malezya’da ihraç edilmiştir. Tadau Energy, 50 megawattlık bir güneş enerjisi santralini finanse etmek için 2-16 yıl arasında toplam 250 milyon MYR değerindeki ilk yeşil sukuk ihracını gerçekleştirmiştir (Saraç ve Karabulut, 2021: 32).

Yeşil sukuk, iklim değişikliğini ve çevresel sürdürülebilirliği düzeltmeye yönelik sarf edilen finansal bir çabanın ürünüdür (Munir, vd., 2020: 142). Yeşil sukuk ihracında dikkat edilmesi gereken iki temel husus bulunmaktadır. Bunlar (Abubakar ve Handayani, 2019: 984):

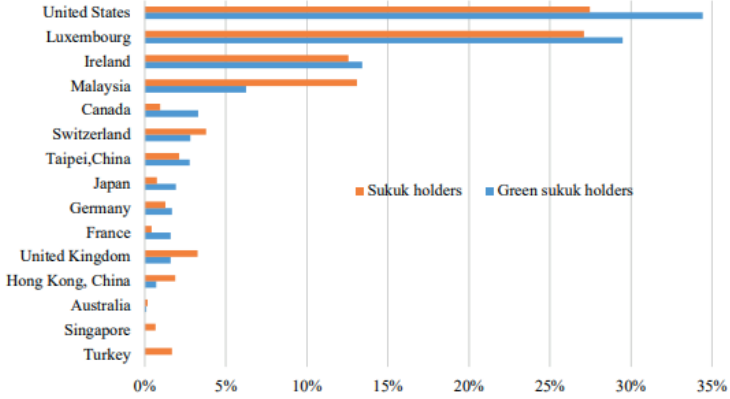
- Şariat ve sürdürülebilir mali ilkeler ile uyumlu olmalı,
- Finanse edilen altyapı projeleri; çevresel, sosyal ve yeşil yatırımlara katkı sağlamalıdır.

Dolayısıyla yeşil sukuk ihracıyla toplanan fonların mevcut veya yeni yeşil projelere aktarılması gerekmektedir. Yeşil sukuk ihracıyla finanse edilecek yeşil projeler aşağıdaki gibi sıralanabilir (<https://www.climatebonds.net> (04.03.2022)):

- Biyogaz tesisleri yatırımları,
- Devlet yeşil ödemesini/sübvansiyonunun finansmanı,
- Elektrikli araçlar ve altyapı, hafif raylı sistem yatırımları,
- Güneş parkları yatırımları,
- Enerji verimliliği sağlamaya yönelik yatırımlar,
- Rüzgâr enerjisiyle ilgili yatırımlar,

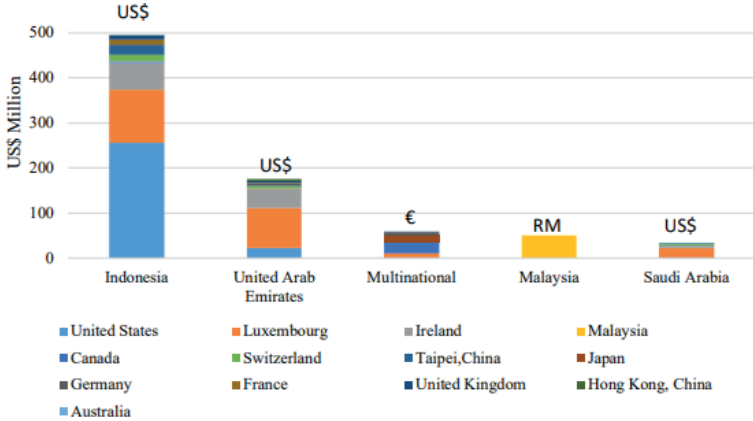
- Yenilenebilir iletim ve altyapı yatırımlarının finansmanında yeşil sukuk ihraç edilebilir.

Yatırımcı ülkelere göre konvansiyonel ve yeşil sukuk talepleri 2014 – 2020 yılları arası aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Şekil 2. Ülkelerin Geleneksel ve Yeşil Sukuk Talepleri

Kaynak: Azhgaliyeva, 2021: 5

Şekil 3. Yeşil Sukuk İhracı Gerçekleştiren Ülkeler ve Yatırımcı Ülkeler

Kaynak: Azhgaliyeva, 2021: 6

Uygulamada, yeşil sukuk ve yeşil tahvil ihraçlarında ilkesel olarak, gönüllülük esasına göre oluşturulan *Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği'nin Yeşil Tahvil Prensipleri ile İklim Tahvil Girişimi'nin (International Capital Markets Association's Green Bond Principles – ICMA)* yeşil sertifikasyon yaklaşımı benimsenmektedir. Öte yandan uluslararası piyasalarda kabul görebilecek yeşil sukuk standartları da yer almaktadır. Malezya Menkul Kıymet Komisyonu'nun, yeşil sukuk uygulamasını da içerecek şekilde güncellediği SRI Sukuk Standartları bu kapsamda değerlendirilebilir. Uluslararası işlemlerde, yeşil tahvil standartları, yeşil sukuk uygulamalarına bir çerçeve oluşturmuştur (Saraç ve Karabulut, 2021: 43).

Uluslararası piyasalarda yeşil sukuk ihracı, çevre ve İslami finans arasında yeni bir bağlantı kurmaya katkıda bulunmuş ve bu yaklaşım, benzer amaçlarla ancak tek bir endüstrinin hedef alındığı, yeni bir finansal araç ihracıyla ilgili değerlendirme çalışmalarının başlamasında etkili olmuştur.

Bu çalışmaların referans aldığı bir diğer finansal araç ise finansal piyasaların en yeni araçlarından biri olan “*mavi tahvil ihracıdır.*”

5. MAVİ TAHVİL

Dünyanın en büyük ekosistemi olan denizler ve okyanuslar, yüzünde alınan her bir nefes için gezegenin akciğeri olarak tasvir edilir. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı için besin kaynağı sağlayan su kaynakları, küresel açıdan biyoçeşitliliğin %80'ine ev sahipliği yapmaktadır. Denizcilik endüstrisini oluşturan; denizyolu taşımacılığı, su ürünleri yetiştiriciliği ve kıyı deniz turizmi gibi sektörlerin devamlılığı, denizlerin ve okyanusların sürdürülebilirliğinin korunmasına bağlılık göstermektedir. Dünyanın en büyük 7. ekonomisine eşdeğer ve ekonomik değerinin 2,5 trilyon USD olduğu tahmin edilen mavi ekonomi, yeni bir fırsat ve refah kaynağı olarak yatırımcılar, sigorta kuruluşları, bankalar ve politika yapıcılar açısından vazgeçilmez bir önem arz etmektedir (<https://www.unepfi.org/> (04.04.2022)).

Mavi ekonominin 2010 yılına kıyasla, 2030 yılına dek 2 kat artış göstererek 40 milyon istihdama ve 3 trilyon USD bir ekonomik değere yükseleceği öngörülmektedir (<https://www.ifc.org> (04.04.2022)). Mavi ekonominin temel kaynağını oluşturan denizler ve okyanuslara olan ilginin gittikçe artış göstermesi, nihayetinde kaynakların sürdürülebilirliği üzerinde de büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu gelişmeler deniz ve okyanusların sürdürülebilirliği üzerine disiplinlerarası çözüm arayışları tetiklemiştir.

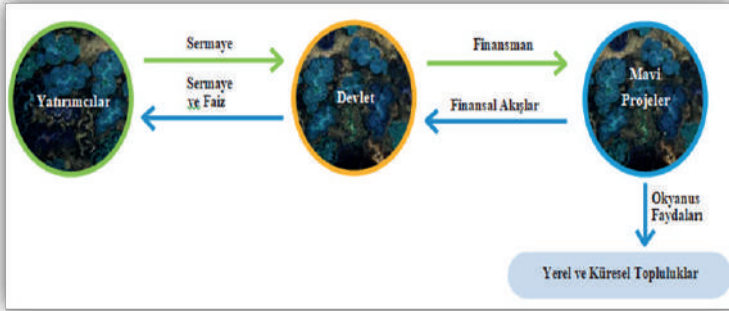
Sürdürülebilir Mavi Ekonomi Finansman İlkeleri; sürdürülebilir okyanus ekonomisini finanse etmek üzere banka, sigorta ve yatırım kuruluşlarına yepyeni bir çerçeve sunmaktadır. Bu kapsamda çerçeve yaklaşım; AB Komisyonu, WWF, Dünya Kaynakları Enstitüsü ve Avrupa Yatırım Bankası, tarafından 2017’de geliştirilmiştir. Sürdürülebilir Finans Konusunda Üst Düzey Uzman Grubu, 2018 yılında sunduğu nihai raporunda; finansal sistemde ilgili kesimlerin bu ilkeleri benimsemesi ve uygulaması yönünde tavsiye bildirmiştir. Özel ve kamu finans kurumları ile istişare içinde detaylandırılan bu ilkeler (<https://ec.europa.eu> (04.04.2022));

- Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve özellikle suyun altındaki yaşam uygulanmasını teşvik etmek,
- Sorumlu yatırım için mevcut çerçeveleri kopyalamaktan kaçınırken okyanusa özel standartlar belirlemek ve
- Uluslararası Finans Kurumu Performans Standartları (International Finance Corporation (IFC) - Performance Standards) ile Avrupa Yatırım Bankası Çevresel ve Sosyal İlke ve Standartlarına (European Investment Bank (EIB) - Environmental and Social Principles and Standards.) uyum sağlamakla ilgili genel konu başlıklarından oluşmaktadır.

Su kaynaklarına çevresel açıdan katkı sağlamak ve mavi ekonomiyi geliştirmek için kullanılacak politika araçlarından birisi de mavi finansman yaklaşımı bağlamında mavi tahvillerdir. Yeşil tahvillerle benzer amaçlar taşıyan mavi tahviller, yatırım finansmanı için yeni bir alternatif oluşturmaktadır (Maulana, vd. 2021: 38).

Deniz ve okyanusların sürdürülebilirliğini sağlamak için yenilikçi finansal çözümler gerekmektedir. Bu bağlamda mavi finans yaklaşımı ve bilhassa “mavi tahvil ihracı” su kaynaklarının keşfedilmemiş potansiyellerini ortaya çıkarmaya ve aynı zamanda denizel ortamı korumaya çevresel ve ekonomik açıdan önemli bir katkı sağlamaktadır. Mavi tahvillerin yeşil tahvillerden ayrıldığı en temel nokta, mavi tahvil ihracından elde edilen gelirin, okyanus tabanlı projeler veya mavi ekonomiyi korumak üzere kullanılmasıdır (Clifford Chance, 2019: 2).

Mavi tahviller hükümetler, bankalar veya şirketler tarafından ihraç edilebilmektedir. Mavi tahvil ihracılarının ana para ve faiz ödemelerini yapabilecek gelir kaynaklarına sahip olması gerekmektedir (Asian Development Bank, 2021: 1).

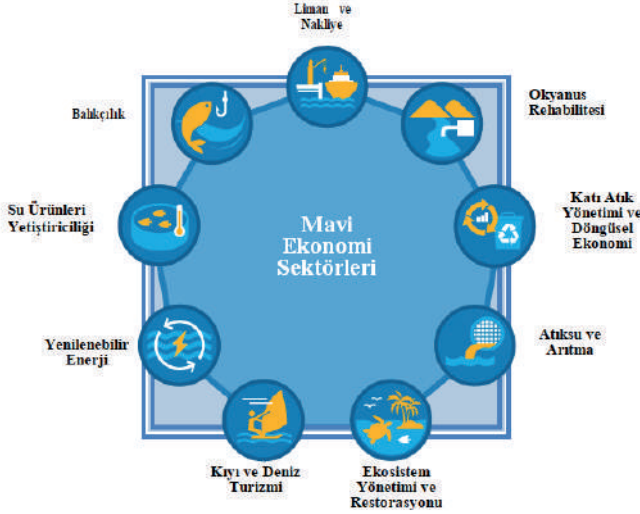
Şekil 4. Mavi Finansman Uygulaması

Kaynak: (Asian Development Bank, 2021: 1)

Diğer tüm tematik tahvillerde olduğu gibi (yeşil, iklim, sosyal, sürdürülebilirlik tahvilleri) mavi tahvilleri de tanımlamak ve hangi projelerin finansmanına uygun olduğunu değerlendirmek için ilkel bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir (Asian Development Bank, 2021: 2). ICMA'nın yayımladığı “Yeşil Tahvil İlkeleri” bu kapsamda bir çerçeve oluşturmuştur. Mavi tahviller ve mavi krediler, yalnızca okyanus dostu projeler ve temiz su kaynaklarının

korunması için fon tahsis eden yenilikçi finansman araçlarıdır. İlk olarak, Mart 2018’de “Sürdürülebilir Mavi Ekonomi Finansman İlkeleri”nin geliştirilmesi için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Bu ilkeler, okyanuslardaki plastik kirliliği ele almanın ötesinde bir bakış açısıyla, IFC Performans Standartları gibi Çevresel ve Risk Yönetim uygulamalarıyla uyumlu bir şekilde okyanusların, denizlerin ve deniz kaynaklarının sürdürülebilir korunması ve kullanımına odaklanarak geliştirilmiştir. Ocak 2022 döneminde, International Finance Corporation (IFC) tarafından hazırlanan “*Mavi Finans Yönergeleri (Guidelines for Blue Finance)*”; Yeşil Tahvil İlkeleri (ICMA – Green Bonds Principles) ile Yeşil Kredi İlkeleri (Loan Market Association – LMA Green Loan Principles) ve yeşil tahviller ve yeşil krediler bağlamında, IFC’nin Mavi Finans Uygulaması’na rehberlik sağlamak amacıyla “Etki Raporlaması” için ICMA El Kitabı dâhil olmak üzere ilgili kaynaklar üzerine inşa edilmiştir. Mavi Finans Yönergeleri; Yeşil Tahvil İlkeleri ve Yeşil Kredi İlkeleri ile uyumlu olarak, IFC’nin mavi ekonomiyi desteklemeye yönelik yatırımlarına rehberlik edecek uygun mavi proje kategorilerini tanımlamıştır. Bunlar; “*su arzı, su arıtması, okyanus dostu ve su dostu ürünler, okyanus dostu kimyasallar, sürdürülebilir nakliye ve liman lojistiği sektörleri, balıkçılık, su ürünleri yetiştiriciliği ve deniz ürünleri değer zinciri, deniz ekosistemi restorasyonu, sürdürülebilir deniz turizm hizmetleri, yenilenebilir enerji üretimi*” olarak sıralanmıştır (IFC, 2022).

Center for International Climate Research (CICERO) Yeşilin Tonları (CICERO Shades of Green) tarafından yayımlanan İkinci Taraf Görüşü ile Yeşil ve Mavi Tahvil Çerçevesi geliştirmiştir. ADB Çerçevesi, ICMA’nın Yeşil Tahvil İlkeleri ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı Finans Girişimi’nin Sürdürülebilir Mavi Ekonomi Finansman İlkeleri ile uyumlu olarak geliştirilmiştir. Ayrıca ADB; hükümetlere, yatırımcıların proje seçiminde güven duyması ve şeffaf bir ortamın oluşması için mavi tahvil ihracıyla ilgili kendi çerçevelerini geliştirme imkânı da sunmaktadır. Raporla yayımlanan başlıca sektörler aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Asian Development Bank, 2021: 2).

Şekil 5. Mavi Ekonomi Sektörleri

Kaynak: (Asian Development Bank, 2021: 2)

Mavi tahvil ihracındaki amaç, başta çevresel fayda sağlayan projelere olmak üzere mavi ekonominin yatırım ihtiyaçları için gerekli olan finansmanın temin edilmesidir (Hanna, 2019; Maulana, vd. 2021: 38). Bu bağlamda, ADB'nin sınıflamasıyla uyumlu olarak, denizlerde yenilenebilir enerji yatırımları, balıkçılık sektörünün yeniden yapılanması veya denizcilik endüstrisinde sera gazı emisyonlarıyla mücadelede mavi finansal araçlar etkili bir çözüm yolu olabilecektir. Nitekim, 2018 yılında Seyşeller, Dünya Bankası'nın katkılarıyla dünyanın ilk mavi tahvilini ihraç etmiş ve Seyşeller'in piyasaya sürdüğü mavi tahvil, balıkçılık sektöründe iyileştirmeler, mevcut deniz koruma alanlarının geliştirilmesi ve mavi ekonominin gelişimiyle ilgili diğer ihtiyaç alanlarının finansmanında kullanılmıştır (Roth, vd., 2019; Maulana, vd. 2021: 38). Seyşeller'den sonra birçok finans kuruluşu mavi tahvil ihracı gerçekleştirmiştir. Nordic Investment Bank, su kaynakları yönetimi ve koruma programları için 2 milyar İsveç Kronu (213 milyon \$) değerinde İskandinav-Baltık Mavi Tahvilini Ocak 2019'da piyasaya sürmüştür.

2019 Nisan ayında ise Morgan Stanley ve Dünya Bankası, dünya deniz enkazı sorununu çözmek için 10 milyon \$ değerinde mavi tahvil ihraç etmiştir (Nugraha, 2019; Maulana, vd. 2021: 38). Mavi tahvil piyasasındaki bu gelişmeler ise, finansal sistemde çevre finansmanına katkıda bulunmak üzere ihraç edilen yeşil tahvil ve yeşil sukuk yaklaşımlarının gelişim evrelerini anımsatmaktadır. Başka bir ifadeyle mavi tahvil piyasasındaki gelişmeler, yeşil sukuk ile aynı aşamaları takip eden ve deniz ile okyanus ekosistemlerine hitap eden “mavi sukuk” ihracının değerlendirilmesiyle ilgili akademik çalışmaları da beraberinde getirmiştir.

6. İSLAMİ FİNANS'A YENİ BİR ÖNERİ: MAVİ SUKUK

Mavi tahvil piyasasındaki gelişmeler; İslami finans için “*mavi sukuk*” ihracının değerlendirilmesiyle ilgili yeni bir farkındalık oluşturmuştur (Shahzad, 2020; Maulana, vd. 2021: 38). Denizcilik endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılama noktasında mavi tahvile yeni bir finansal alternatif olarak; İslami esaslarla uyumlu ve faiz hassasiyeti taşıyan mavi sukuk ihracı etkili bir çözüm yolu olabilecektir.

Mavi ekonominin özünü ekosistem yanlısı faaliyetler oluşturmaktadır. Mavi ekonomiyi optimize etmek için toplumların refahı, enerji güvenliği ve gelecek yıllardaki beslenme kaynaklarıyla ilgili çeşitli finansal katkı planlarının hazırlanması gerekmektedir. Bu sebeple, sukuk yoluyla endüstriyel bir yaklaşım benimseyerek yalnızca mavi ekonominin finansman ihtiyaçlarının karşılandığı yeni bir ihraç modeli geliştirilebilir.

Denizcilik endüstrisinin finansmanı düşünülerek öne sürülen mavi sukuk, İslami finansın çevresel kaygılarla geliştirilen finansal ürünü olan yeşil sukuk yaklaşımıyla oldukça benzer özellikler göstermektedir. İki sukuk türü arasındaki tek fark, mavi sukukun, daha çok denizcilik ihtiyaçlarını finanse etmeye odaklanmasıdır. Mavi sukuk önerisi de aynen yeşil sukuk'da olduğu gibi faiz hassasiyeti barındıran bir İslami finansal araç olarak kurgulanmaktadır.

Ismatullah (2011) *“İslam Ekonomisi Perspektifinde Deniz Ekonomisi Paradigması”* başlıklı araştırmasında, Endonezya'nın gelecekteki ekonomik kalkınma modelinin deniz ekonomisi politikasına yönelik olması gerektiğini açıklamıştır. Bu çalışmada ayrıca Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde; denizlerin sürdürülebilirliğine ve denizin önemli bir geçim kaynağı olduğuna yönelik yoğun bir şekilde vurgu yapıldığı da ifade edilmiştir (Rusydia ve Irfany, 2021: 102 – 103). Kur'an-ı Kerim'de insanlık için denizlerin arz ettiği öneme açıklık getiren ayetler çalışmada aktarılmıştır:

- *“O, taze et yemeniz ve takınacağımız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) O'nun lütfundan nasiplenen aramanız ve şükretmeniz içindir.”* (Nahl Suresi/14. Ayet)
- *“Size ve yolculara yiyecek olmak üzere, deniz avı ve onu yemek helal kıldım. Kara avı ise, ibramlı olduğunuz müddetçe size haram edilmiştir. Huzurunda toplanacağımız Allah'tan korkun.”* (Maide Suresi / 96. Ayet)
- *“Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur.”* (İbrahim Suresi /32. Ayet).
- *“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendülerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”* (İsra Suresi / 70. Ayet)
- *“Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O'nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir.”* (Casiye Suresi /12. Ayet)

İslam'ın denizlere verdiği bu önem; İslami finans uygulamalarında, yeni hizmet alanlarına ve toplumsal faydalara odaklanılmasına katkı sağlamıştır. Toplumsal fayda sağlamak için İslami finans uygulamaları, *“Makāsıdü's Şeria (Naslarda yer alan amelî hükümlerin gayeleri veya dinin gayeleri)”* (<https://islamansiklopedisi.org>).

tr(05.04.2022)) ideolojisiyle uyumlu olmalıdır. Bu sebeple, başta Endonezya gibi ada ülkeleri olmak üzere, İslam ülkelerinde mavi sukuk ihracıyla ilgili öneri çalışmaları başlamıştır. Devletler düzeyinde deniz ve okyanus temelli projelerin finansmanına yönelik yürütülen çalışmalarda, Umman Hükümeti, mavi sukuk uygulamasına izin verecek yeni bir taslak düzenleme yayınlamış ayrıca Katar Finans Merkezi'nin yaptığı açıklamalarda kısa vadede mavi sukuk ihracılarının gerçekleştirilebileceği ileri sürülmüştür ()).

Akademik çalışmalarda, İslami finansın mavi ekonominin büyümesini desteklerken, okyanus direncinin oluşumuna da katkı sağlayabileceği vurgulanmıştır. İslami finansın, okyanus direncini sağlamak ve mavi ekonomiye yatırımı artırmak için iyi bir başlangıç noktası olabileceği ancak bunun mavi sukuk gibi yenilikçi İslami finansal araçların ihracıyla başarılabilirliği ileri sürülmüştür (Ahmed, 2019). Yapılan literatür araştırmalarında; Rusydiana ve Irfaniy (2021) ve Maulana, Zahro ve Sholikah (2021)'ya ait, Endonezya bölgesinde mavi sukuk ihracını değerlendirdikleri çalışmalar da bulunmaktadır.

Rusydiana ve Irfaniy (2021) çalışmalarında, Endonezya'da mavi sukuk ihracıyla ilgili kısıt oluşturan öncelikli faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada, "Yorumlayıcı Yapısal Modelleme Yöntemini" kullanarak, belirlemiş oldukları sorunlar için çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Oluşturdıkları modele göre Endonezya'da mavi sukuk ihracıyla ilgili dikkat edilmesi gereken üç temel kriter belirlenmiştir. Bunlar; *"mavi sukukun geliştirilmesiyle ilgili gerekli olan yön veya temeller, yatırım projeleri ve Endonezya'da mavi sukukun geliştirilmesinde ilgili paydaşlardan"* oluşmaktadır. Bu bağlamda mavi sukuk ihracında üzerinde durulması gereken temel konuların; düzenleyici kurallar, sukuk ihracına uygun projeler ve yatırımcılar ile kurumlar arasındaki koordinasyonun sağlanması olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca Endonezya'da balıkçı köylerinin geliştirilmesi ve büyük çevre dostu balıkçı teknelerinin finansmanını karşılamak üzere mavi sukuk ihracıları da önerilmiştir.

Maulana, Zahro ve Sholikah (2021) da çalışmalarında, Dünya'nın en büyük takımada ülkesi olan Endonezya denizciliğinin finansal ihtiyaçları için mavi sukuk ihracını önermişlerdir. Bilindiği üzere denizcilik ve balıkçılık faaliyetleri, Endonezya ekonomisi için önemli geçim kaynağı ve döviz kazancı sağlamaktadır. 6 milyondan fazla insana istihdam sağlayan Endonezya deniz ekonomisi, Covid 19 pandemisinin etkisiyle oldukça önemli sıkıntılar yaşamıştır. Endonezya Denizcilik ve Yatırım Koordinasyon Bakanlığı, pandemi kaynaklı olarak birçok limanda su ürünleri fiyatında %50'ye varan düşüşlerin yaşandığı bilgisini paylaşmıştır. Fiyat düşüşlerinin temelinde pandemi koşullarında alınan tedbirlerden dolayı tedarik ve dağıtım faaliyetlerindeki kesintiler bulunmaktadır. Endonezya Hükümetinin pandemi dönemi kısıtlamaları, tüm soğuk hava depolarında su ürünlerinin birikmesine sebep olmuştur. Su ürünleri stoklarının yol açtığı krizin sektördeki katılımcılara daha fazla zarar vermemesi için finansal bir teşvike ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmada, "mavi sukuk ihracı" Endonezya denizciliği için yeni bir finansal çözüm önerisi olarak ileri sürülmüş ve geliştirilen öneri ile Endonezya'da mavi sukuk ihracıyla denizcilikte yeni bir rezerv fonu oluşturarak, finansal ihtiyaçların giderilebileceği ve Endonezya denizciliğinin potansiyelini arttırmak için hükümete katkı sağlanabileceği hususlarına dikkat çekilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar, mavi sukuk yaklaşımının uluslararası denizcilik endüstrisinde çevresel sorunların azaltılması ve yok edilmesiyle ilgili teknoloji, yatırım ve mühendislik çalışmalarında uygulanabilirliğine yönelik önemli bir farkındalık oluşturmuştur. Denizcilik endüstrisinde mavi sukuk ihracıyla finanse edilebilecek başlıca çevresel yatırım alanları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- Deniz canlılarının biyoçeşitliliğini korumayla ilgili ihtiyaç duyulan fonun toplanması,
- Gemi operasyon ve seyir aşamalarında sera gazı emisyonlarının azaltılması için alternatif yakıt veya teknoloji girişimleri,
- Ekolojik gemi finansmanı,

- Gemi kaynaklı balast su yönetimi ve gemi atıklarının imha edilmesiyle ilgili sistem yatırımları,
- Gemi inşa ve söküm aşamalarında çevresel zararların önlenmesine ilişkin geliştirilecek teknoloji ve yatırımların finansmanında mavi sukuk ihracı, denizcilik endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılama noktasında etkili bir çözüm yolu olabilir.

SONUÇ

Denizler ve okyanuslar; toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamak için gıda ve geçim kaynağı açısından önemli fırsatlar barındırmakta ve sunmaktadırlar. Ancak, denizcilik endüstrisinde, sadece denizlerden ve okyanuslardan sağlanan iktisadi faydaya odaklanılması nedeniyle kaynağın sürdürülebilirliğiyle ilgili konular uzun yıllar göz ardı edilmiş ve günümüzde artık bir sorun haline dönüşmüştür. Endüstri katılımcıları ticari kaygıyla istifade ettikleri bu kaynağın bir gün sonlanabileceğine yönelik endişelerini, bugüne kadar yalnızca ifade etmekle yetinmiş, aksiyon almaya ise pek yanaşmamışlardır.

Denizcilikte yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, bu endüstrinin 2030 yılına gelindiğinde 3 trilyon USD'lik büyüklüğe ulaşacağını öngörülmesi, bu kaynağın “*bir fırsat alanı*” olarak değerlendirilmesine yol açmış ve endüstriye katılımı daha da hızlandırmıştır. Denizciliğe olan bu artan talep, denizlerin bilinçsiz kullanımı ve kirletilmesini daha da hızlandırmış, oluşan tahribatın etkisini de iyice şiddetlendirmiştir. Gelinen noktada denizcilik sorunları; gıda güvenliği riskine, katılımcıların gelir kaybına, geçim kaynaklarının ve insan sağlığının zarar görmesine yol açması sebebiyle toplumsal refah açısından çok büyük bir tehdit olmaya başlamıştır.

Denizcilik sorunlarının endüstri katılımcıları ve uluslararası ekonomi açısından inkâr edilemez bir seviyeye erişmesiyle birlikte, küresel ölçekte kaynağın sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik çözüm önerisi arayışları ancak başlayabilmiştir. Bu çevreci ve sürdürülebilir kaygıların finansal piyasalardaki “*mavi yaklaşım*” şeklindeki ilk yansıması 2019 yılında Seyşeller Hükümeti tarafından ihraç

edilen mavi tahvil finansal aracıyla olmuştur. Dünya Bankasının katkısıyla yapılan bu mavi tahvil ihracı, balıkçılık sektöründe iyileştirmeler, mevcut deniz koruma alanlarının geliştirilmesi ve mavi ekonominin gelişimini destekleyecek yeni projelerin finansmanında kullanılmıştır. Seyşeller'in piyasaya sürdüğü ilk mavi tahvilin ardından Dünya Bankası, Morgan Stanley ve Nordic Investment Bank gibi dünyanın en önemli finansal kuruluşları mavi tahvil ihracına başlamıştır. Mavi tahvil piyasasında yaşanan bu gelişmeler, mavi ekonomi finansmanına alternatif İslami bir finansal aracın kazandırılmasıyla ilgili değerlendirme çalışmalarını da tetiklemiştir. Bu kapsamda İslami bir finansal enstrüman olarak; genelde yeşil finansman yaklaşımıyla uyumlu, özelde ise denizcilik sektörünün hedef alındığı mavi finansman yaklaşımıyla yeni bir araç olarak "*Mavi Sukuk*" önerisinde bulunulmuştur. Mavi sukuk ilk defa Endonezya denizcilik endüstrisinin ihtiyaçlarını finanse etmek için önerilmiş ve mavi sukuk ihracında öncelikli konuların; düzenleyici kuralların geliştirilmesi, sukuk ihracına yönelik projelerin örneklendirilmesi ve yatırımcılar ile kurumlar arasında koordinasyonun sağlanmasıyla ilgili gerekli finansal temelin oluşturulması olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan mavi sukukun ihraç edilebilirliğiyle ilgili değerlendirme ve taslak çalışmaları Umman ve Katar hükümetleri tarafından da hali hazırda yürütülmektedir.

Denizcilik endüstrisinde başta çevresel konular olmak üzere finansman ihtiyacı duyulan diğer alanlarda mavi sukuk ihracının önerilmesi gerek İslami gerekse küresel finans literatürü açısından oldukça yeni bir yaklaşımdır. İhraç amacı yönüyle mavi tahvile de benzeyen ancak getiri esasları yönüyle yeşil sukuku anımsatan mavi sukuk yaklaşımıyla, başta İslami ülkeler olmak üzere küresel mavi ekonominin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlanabilecektir. Ayrıca mavi sukuk ihracına yönelik, üç tarafı denizlerle kaplı ve denizcilik sektörünün oldukça önemli olduğu ülkemiz açısından ulusal ölçekte bu konuyu değerlendirdiğimizde; Türkiye'nin konvansiyonel sukuk ve yeşil sukuk piyasasında liderliğini sürdüren Malezya ve mavi sukuk ihracıyla ilgili mevcut çalışmaları yürüten Endonezya, Umman ve Katar gibi devletlerle işbirliği içerisinde mavi sukuk

altyapısını oluşturarak, denizcilik sektörünün istifadesine sunacak çabaları acilen başlatması gerekmektedir. Böylece Türkiye, mavi sukuk piyasasının gelişimine de öncülük ederek, henüz potansiyel gücünü yeterince yansıtamamış genel sukuk piyasasının en önemli katılımcı devletlerden biri olması yolunda da önemli bir aşama kat etmiş olacaktır. Dolayısıyla, mavi sukuk ihracı bağlamında geliştirilecek model önerileri, çerçeve düzenlemeler, model alt yapısı, finanse edilecek projelerin geliştirilmesi gibi konular, mavi sukuk ilgili araştırılması ve çalışılması gereken diğer önemli çalışma alanları olarak önümüzde durmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdelrahman, Y.A. (2019). Sukuk: A critique of experience, and their possible developmental role in Muslim countries., *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*,(1), 1-19.
- Abubakar, L. ve Handayani, T. (2019). Green sukuk: sustainable financing instruments for infrastructure development in indonesia, advances in social science, *Education and Humanities Research*,, 436., 983 – 987.
- ADB, (2021). Sovereign Blue Bonds. Erişim adresi: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/756966/adb-sovereign-blue-bonds-start-guide.pdf> (18.04.2022).
- Ağırman, E. ve Osman, A.B. (2019). Green finance for sustainable development: A theoretical study, *ASEAD*, 6(1), 243-253
- Ahmad, M.. (2019). How Islamic finance can play a role in safeguarding our oceans. Erişim adresi: <https://www.thenationalnews.com/business/comment/how-islamic-finance-can-play-a-role-in-safeguarding-our-oceans-1.930491>
- Alvi, I. (2-3 June 2008). Islamic capital market and sukuk overview, 19 th. Islamic Development Bank Annual Symposium, Jeddah,
- Azhgaliyeva, D., (2021) Green Islamic bonds, background note. Erişim adresi: <en-islamic-bonds.pdf> (04.04.2022).
- Chowdhury ,T.U., Datta, R. ve Mohajan, H.K. (2013). Green finance is essential for economic development and sustainability, *International Journal of Research in Commerce, Economics & Management*, 3(10), 104-108.

- Clifford Chance (2019), Blue Bonds Expanding to The Oceans. Erişim adresi: <https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2019/11/blue-bonds-expanding-to-the-oceans.pdf> (18.04.2022).
- Climate Bonds, Green sukuk. Erişim adresi: <https://www.climatebonds.net/projects/facilitation/green-sukuk> (04.03.2022)
- Ekinci, E. (2018). İslam Dininin çevreye ve çevre sorunlarına bakış açısı, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)*, 11(1), 129-140.
- Emeç, A.S., (2021). İslami finans gelişimi ve ekonomik büyüme ilişkisi, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum, (Türkiye).
- Erdoğan, D. (2021). Küresel iklim değişikliği ile mücadelede finans sektörünün rolü ve yeşil tahviller, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı, Balıkesir, (Türkiye).
- European Commission, Sustainable ocean finance. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/oceans-and-fisheries/ocean/sustainable-ocean-finance_en (04.04.2022).
- Global sukuk issuance projected to reach \$290bln by 2026. Erişim adresi: <https://www.zawya.com/en/markets/global-sukuk-issuance-projected-to-reach-290bln-by-2026-odzqced5> (05.04.2022)
- Güçlü, F. ve Kılıç, M. (2020). İslami finansın dünyadaki gelişimi ve İslami finansa yön veren uluslararası kuruluşlar üzerine bir inceleme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 76 – 91. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.700891>
- Habib, S. F. (2018). *Fundamentals of Islamic finance and banking*, West Sussex: John Wiley & Sons. ‘den aktaran: Emeç, A.S., (2021). İslami finans gelişimi ve ekonomik büyüme ilişkisi, (Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum, (Türkiye).
- Hadislerle İslam. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/> (04.04.2022).
- Hanna, D. (2019). Is blue the new green? How blue financing can support the fight against climate change. Erişim adresi: <https://>

- www.sc.com/en/explore-our-world/is-blue-the-new-green-blue-bonds/ (18.03.2022).
- IFC, (2022). Guidelines for blue finance. Erişim adresi: <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/cdbfb6c5-2726-47a6-9374-6a6f86032dd4/IFC-guidelines-for-blue-finance.pdf?MOD=AJPERES&CVID=nWxsyxN> (18.04.2022).
- IFC, Guidelines for blue finance. Erişim adresi: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/in_dustryextcontent/ifcexternalcorporatesite/financial+institutions/resources/guidelines-for-blue-finance (04.04.2022).
- IIFM, (2021). Sukuk report, Erişim adresi : <https://www.iifm.net/frontend/general-documents/bcd691cfb4233fb37d783550210103921635251580.pdf> (18. 04. 2022).
- Kaya, O. (2016). Kuran ve Sünnete göre çevre bilinci ve ahlakı, *Dicle İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S.2, s. 84, Aralık. 2016.
- Kettell, B. (2010). *Frequently asked questions in islamic finance*. West Sussex: Wiley'den aktaran Güçlü, F. ve Kılıç, M. (2020). İslami finansın dünyadaki gelişimi ve İslami finansa yön veren uluslararası kuruluşlar üzerine bir inceleme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 76 – 91. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.700891>
- KGK, FFMS 34. Erişim adresi: [https://www.kgk.gov.tr/Portal-v2Uploads/files/Duyurular/v2/FFMS/FFMS_34\(1\).pdf](https://www.kgk.gov.tr/Portal-v2Uploads/files/Duyurular/v2/FFMS/FFMS_34(1).pdf) (04.04.2022).
- Kur'an-ı Kerim. Erişim adresi: <https://www.kuranmeali.com/> (04.04.2022)
- Liu, F. ve Lai, K. (2021). Ecologies of green finance: Green sukuk and development of green Islamic finance in Malaysia, *A: Economy and Space 2021*, 53(8) 1896–1914, DOI: 10.1177/0308518X2111038349
- Makāsıdü'ş Şeria, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/makasidus-seria> (05.04.2022)
- Marifa Academy (2014). *Islamic banking & fianance, principles and practices..* India: Marifa Academy.
- Menteşe, B. (2021). Yeşil tahvilin gelişimi ve Türkiye'deki uygulamaları, *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 94-116.

- Munir, S., Masruro, U., Fawaiq A. ve Merlinda S. (2020). Green sukuk: Indonesian youth investment prospects for environmental sustainability, *Journal of Economics, Business & Organization Research*, 140-147.
- Noh, H. J. (2018). Financial strategy to accelerate green growth. ADBI Working Paper 866. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Erişim adresi: <https://www.adb.org/publications/financial-strategy-accelerate-green-growth> (04.04.2022).
- Nugraha, M.F (2019). Blue bonds: New initiative for our oceans. Erişim adresi: <https://jakartaglobe.id/opinion/blue-bonds-new-initiative-for-our-oceans/> (04.04.2022).
- Obaidullah M. (2017). Managing climate change: The role of Islamic finance. *IRTI Policy Paper*; (2017-01). DOI: 10.13140/RG.2.2.25535.51361
- Orhan, B., (2018). Sukukun yapısı ve işleyişi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara, (Türkiye).
- Roth, N., Thiele, T. ve Unger, M. (2019). Blue bonds: financing resilience of coastal ecosystems - key points for enhancing finance action. Luxembourg. Erişim adresi: https://www.4climate.com/dev/wpcontent/uploads/2019/04/Blue-Bonds_final.pdf
- Rusydiana, A. S., ve Irfany, M. I. (2021). Proposing Blue Sukuk in Indonesia: An Interpretive Structural Model. *Shirkah: Journal of Economics and Business*, 6(1), 101-114
- Saraç, M. ve Karabulut, E. (2021). Doğal ve sosyal çevreye duyarlı yatırımda ortaklığa dayalı sukuk modeli, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 15, (1), 27-59.
- Shahzad, S.M, (2020) Economic opportunities for Islamic financing-from green to blue economy. *International Journal of Multidisciplinary and Current Research*, 8(March/April), 205-214
- Tariq, A. A. (2004). Managing financial risks of sukuk structures. The degree of Masters of Science at Loughborough University, UK.
- Tekneoğlu, M. S. (2015). Sukukların Muhasebeleştirilmesi ve Finansal Tablolarda Sunumu, Bir Türkiye Uygulaması, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Denetim Anabilim Dalı, İstanbul, (Türkiye).

Temiz Enerji, Karbon dengeleme nedir ve nasıl çalışır? <https://temize-nerji.org/2021/12/30/karbon-dengeleme-nedir-ve-nasil-calisir/> (05.04.2022)

The Green Qualifications Workbook, (bt). Erişim adresi: https://www.charteredbanker.com/asset/A_6AAC7C8-3E24-4CE2-B890399FA8D7811D/ (04.04.2022).

Turguttopbaş, N. (2020). Sürdürülebilirlik, yeşil finans ve ilk Türk yeşil tahvil ihracı, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 267-283. DOI:10.14784/m arufacd.688425

UNEPFI, Sustainable blue finance. Erişim adresi: <https://www.unep-fi.org/blue-finance/> (04.04.2022).

Utku, M., ve Kaya, Y. (2021). Faizsiz finans muhasebe standartları ve TMS/TFRS karşısında durumu, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 331 – 352.

Kripto Paraların İslami Finans Açısından Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE³, Bilim Uzmanı Özlem AKBAY⁴

GİRİŞ

Geçmişi çok eski olmasına rağmen günümüzde oldukça popüler bir kavram haline gelen kripto paraların anlaşılması, ilgili birtakım kavram, tanımlama ve tutumların tanınması ile mümkün olabilecektir. Özellikle para kavramı ve paranın geçirdiği süreç, kripto para ifadesi ile ilgili görüşümüzün gelişmesinde oldukça büyük öneme sahiptir. Para, mal ve hizmetlerin mübadelesinde (değişiminde) faydalanılan, ihtiyaç durumunda biriktirelebilen (saklanabilen), üretimi yapılan mal ve hizmetlerin değerini belirleyen ödeme aracı olarak açıklanabilir. İnsanlar gereksinim duydukları ürünleri alabilmek için önce hayvanlardan tahıllara, kil, kâğıt, midye ya da deniz kabuklarına, sonrasında ise altın, gümüş ve diğer kıymetli madenlere kadar birçok farklı nesneyi takas aracı olarak kullanmış-

3

4 Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

lardır. Fakat alım-satım sürecinde yararlanılan takas ekonomisinin güçlükleri paranın icat edilmesini gerekli hale getirmiştir.

Finansal işlemler küresel bir hale gelmiş ve teknolojik gelişmelerden derin şekilde etkilenmiştir. Para da bu değişimden etkilenecek fiziki olarak kullanılmaktan ziyade elektronik ortamda kullanılmaktadır. Günümüzde kâğıt para yerine elektronik olarak saklanabilen ve ihtiyaç halinde aktarımı yapılabilen dijital paralar da kullanılmaya başlanmıştır. Dijital paralarda son gelinen nokta ise kripto paralardır. Kripto para herkes tarafından şu an için bir para birimi olarak kabul edilmese de günümüz piyasalarında oldukça büyük bir işlem hacmine sahiptir. Elektronik para olarak adlandırılan bu kavram itibari paranın elektronik ortamdaki halini tanımlamaktadır. Kripto paralar ve alt yapısında yararlanılan Blockchain teknolojisi sadece ekonomik yönden ve ödeme aracı olarak değil başka birçok alanda da hayatımızı kolaylaştırmaya adaydır.

1. Paranın Tanımı, Özellikleri ve Fonksiyonları

Mal ve hizmetlerin değişim aracı. Ekonomide madeni, banknot para birimlerinin yanı sıra vadesiz mevduatlar ve kredi kartları da para unsurları içinde sayılır. Değişim aracı, değer ölçütü ve saklama işlevi vardır. Vadeli mevduat, devlet tahvili gibi değişim araçları da para benzeri olarak değerlendirilir (<https://www.bankalar.org/bankacilik-terimleri/para/>).

Bir şeyin para olarak nitelendirilebilmesi için şu üç fonksiyonu taşıması gerekir:

1. Mübadeleyi kolaylaştırması: Paranın kullanımı iktisadi alışverişi önemli oranda kolaylaştırmış ve pazardaki işlem miktarının artışı sağlamıştır. Bu konu ile ilgili para o kadar başarılıdır ki onun el değiştirmesindeki sürate dayanarak para için likit (sıvı), likidite (akışkanlık) gibi tanımlar yapılır. Paranın piyasadaki devir hızı yükseldikçe toplumda üretilen mal ve hizmetlerin miktarı ve kalitesi iyileşir. Bu durumda fiyatların düşmesini ve toplumun zenginleşmesini sağlar. Ayrıca para ile birlikte oluşan kredi işletmesi gelişmiş ekonomilerin temel ihtiyacı olan fon ihtiyacını karşılar (Şahin,2012:5).

2.Hesap birimi olması: Ürün ve hizmet fiyatlarının tespit edilmesinde, borç ve alacak değerlerinin belirlenmesinde, muhasebe ile ilgili konularda hesap birimi olarak yararlanılır (Yalta,2008:1). Paradan hesap birimi olarak faydalanılması insanları yüzbinlerce ürün cinsinden fiyatı kullanmak güçlüğünden kurtarmakta, iktisadi ölçümler yapılmasını ve kayıt altına alınmasının kolay olmasını sağlamaktadır. Hesap birimi olarak para tıpkı metre, gram gibi düşünülmalıdır (Parasız, 2012: 5).

3.Paranın Tasarruf Aracı Olması: Bireyler mal satın alarak tasarruf yapabilirler ama satın almış oldukları ürünlerin moda olmama riski, taşıma ile ilgili sıkıntılar, aşınma, alışveriş vergileri, komisyonlar, anında nakite çevirememe gibi olumsuzluklar nedeniyle insanlar tasarruf yapmak için paraya öncelik verebilirler. Paranın bir tasarruf aracı seçilebilmesi için ilk önce değerini çabuk kaybetmemesi ve bununla birlikte kolay taşınabilir ve saklanabilir olması gerekir (Şenol, 2022:11).

Paranın özellikleri ise iktisadi ve hukuki olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir.

Paranın iktisadi özelliklerini beş başlık altında sıralamak mümkündür (<https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/>).

1.Homojen olması: Yapılacak ödemelerin doğru bir şekilde yapılabilmesi için para olarak kabul edilen nesnelerin tümünün aynı maddi değere sahip olması gerekmektedir. Böylelikle alış ve satış işlemlerinde bireylerin ödedikleri ve aldıkları değerler hakkında herhangi bir şüphe meydana gelmeyecektir.

2.Taşınabilir olması: Kullanım kolaylığı sağlayan bu özellik sayesinde hem taşınmasının pratik hem de çeşitli ödeme alanlarına aktarım sağlanabilmektedir. Bu özellik sağlanamazsa paranın yaygınlaşması mümkün olmamaktadır.

3.Dayanıklı olması: Para olarak kabul gören araçlarının dayanıklı olması kolay bozulmaması çok sayıda alışveriş işlemine faydalanılmasına olanak sağlamaktadır.

4.Bölünebilir olması: Bu özelliği ile alışverişe konu olan her türlü işlemi yürütecek şekilde bölünebilme özelliğine sahip olmasıdır.

5.Taklit edilememesi: Paranın yerine kullanılacak ödeme araçlarının halk tarafından bilinir özellikte olması gerekmektedir. Yoksa sahte ödeme araçlarının ortaya çıkarılması riski bulunmaktadır.

Paranın hukuki özellikleri ile ekonomik özelliklerini birbirinden ayrı düşünmek güçtür. Paranın hukuki ilişkiler yönünden özellikleri aşağıda yer almaktadır (Bayındır, 2012:2).

1.Para bir hak birimidir. Ücretler, kira değerleri, borçlar, para ceza ve tazminatların büyük kısmı para ile belirlendiği için para bir hak birimidir. Paranın bedelinin farklılaşması, haksız bir duruma ve acımasızlığa neden olabilir.

2.Para istisnai bir üründür. Para başka ürünler gibi talepleri dolaysız olarak karşılamaz. Sofrada yemek olmaz, duvarın tuğlası olmaz. Fakat ihtiyaçların giderilmesine aracı olur. Gereksinim hissettiğimiz ürün ya da hizmeti satın almak için paradan faydalanırız. Paranın üretilmesi diğer ürünlerin üretimi gibi değildir. Herhangi bir alanda fabrika kurabilirsiniz fakat para basma işlemi yapamazsınız. Bu çalışma, ancak toplum namına devlet tarafından itinalı ve dikkatli olarak düzenlenebilir. Geçmişte altın ve gümüş gibi değerli maden sahibi olan kişiler darphanede kendi faydaları için para bastırabilirdi. Fakat şahısları adına darphane sahibi olamazdı. Bu durum bize para basımının, eski zamanlarda da devlet tarafından yapılmış oluyordu.

3.Para tayinle taayyün etmez. Bunun anlamı bir ürün ya da hizmet satın alınırken belirlenen paranın kendisi verilmeyebilir. Onun yerine özdeş para biriminden ve eşit değerde farklı bir para verilebilir. Şundan dolayı paranın somut hali değil, simgelediği alım satım gücü mühimdir. Fakat diğer mallar için kendisi mühimdir.

2.Kripto Paralar

Elektronik para birimi kavramının geçmişi 1980'lerin sonlarına kadar gitse de 2009 yılında takma isim olduğu düşünülen Satoshi

Nakamoto tarafından geliştirilen ilk başarılı merkezi olmayan kripto para birimi olan Bitcoin piyasaya sürüldü. Kısacası, kripto para birimi, standart bir para birimi gibi çalışan, kullanıcıların merkezi bir güvenilir otoriteden bağımsız olarak mal ve hizmetler için sanal ödeme sağlayan sanal para sistemidir (Farel,2015:3).

Crypto ve currency sözcüklerinin bir araya getirilmesi ile meydana getirilen cryptocurrency deyimini şifreli para manasına gelmektedir. Kullanımı internet temelli olan, merkezi hiçbir sistemle bağlantısı olmayan kripto para; dijital para çeşitlerinden birini açıklamaktadır. Kripto paralar bir kısım şifrelerden faydalanarak sanal borsa/cüzdanlara yerleşimi sağlanarak ve tekrar aynı şekilde şifreler yardımıyla bu yerlerden çıkarılmaktadır (Alptekin, 2017:6).

Kripto para piyasasının en popüler para birimi olan Bitcoin'in var olan teknolojik durumu, kripto paralara olan dikkati çekerek ve bununla birlikte yakın yapıya sahip pek çok altcoinleri de meydan getirmiştir. Piyasalarda 1500'den fazla kripto para biriminin var olduğu ve bu sayının gün geçtikçe fazlaştığı görülmektedir. Çok fazla kripto para birimi var olmasına rağmen Bitcoin halihazırda diğer kripto paralar arasında en yüksek işlem hacmine ve en yüksek değere sahip kripto para birimi olarak varlığını sürdürmektedir (Koçoğlu, 2016:82).

3. Kripto Paraların İslami Çerçeve Değerlendirilmesi

İslam hukukçuları tarafından kripto paraların yasal olup olmadığı sorgulanmaktadır. Fakat bu konuda kripto para kullanıcıları arasında takas ve bir değer belirleme aracı olarak güven telkin eden paraların kullanımının helal olduğu açıktır (Doğan, 2018:240).

Fakat İslam hukukçularının bir bölümü kripto paraları (ki özellikle Bitcoin'i) bir madde olarak kabul etmeyip, alınıp satılabilen bir ürün olarak benimsememekte ve İslam hukukunun helal görmediği yapay bir yatırım olduğunu savunmaktadırlar. İlk olarak kripto paraların maddesel yönden alınıp satılmaması, sahipliğe konu edilmesi bakımından büyük sorun oluşturmaktadır. Kripto paraların

elle tutulur bir varlık ya da mülkiyete dayanmamasından hareketle fonksiyonu ve faydası baştan tartışmalı görülmektedir (Adam, 2017:40-41).

İslam hukuku modern araçların, teknolojilerin ve bu teknolojilerin İslam şeriatının hüküm ve ilkelerine uygun olarak insanların yararı için kullanılmasını teşvik eder. Yeni teknolojik gelişmeler dijital para veya şifreli para birimlerini de içerir. İyi bilinmektedir ki, para birimi olarak kabul görülebilmesi için en önemli konular değerli olması, genel kabul ve miras olarak görülmesi ve yasal onay gereklidir. Kripto paralar bu şartları sağlayamaz. İslam hukukunda kripto paraya (helal) veya yasaktır (haram) olduğu söylenemez ve bunun için genel olarak İslam'da blok zinciri temel yenilik izin verilebilirliğini destekleyecektir. Kripto paraların hem mali, hukuk hem de İslami kanunlara uygun olarak yönetilmesi gerekir. Ayrıca kripto para kullanımının Müslüman ülkelerde yaygınlaşması gerekir (Abdeldayem, Dulaimi, Nekhili, 2020: 2744).

Din işleri yüksek kurul başkanlığının sitesinde dijital kripto paranın dini hükmü şu şekildedir: “Kullanıcılar arasında değişim ya da kıymet ölçüsü olarak genel kabul gören, kaynağı itibariyle kullanıcılara güven veren her türlü paranın kullanımı caizdir. Bu noktada önemli olan husus, para olarak bilinen değişim aracının kendi özünde yani üretim şeklinde, sürüm aşamalarında ve muhataplık niteliğinde büyük belirsizlik (garar) içerip içermemesi, bir aldatma (tağrir) aracı olarak kullanılıp kullanılmaması ve belli bir kesimin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine vesile olup-olmamasıdır. Son yıllarda ortaya çıkan ve birçok çeşidi bulunan, dijital-kripto paralardan her birini kullanmanın hükmünü yukarıdaki genel ilkeler doğrultusunda değerlendirmek gerekir. Buna göre kendi özünde ciddi belirsizlikler taşıyan, aldanma ve aldatma riski ileri düzeyde olan, dolayısıyla herhangi bir güvencesi bulunmayan ve kamuoyunda saadet zinciri olarak bilinen uygulamalar gibi belirli kesimlerin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine yol açan dijital kripto paraların kullanımı caiz değildir” (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2018).

4. Materyal Ve Yöntem

Bu araştırma, 18 yaş üzeri çeşitli meslek gruplarındaki bireylerin kripto paraların özellikleri ve İslami finans hakkındaki fikir ve görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiş ve bu kapsamda Gaziantep Şahinbey ve Şhitkamil ilçelerinde anket uygulanmıştır. Örneklem seçimi için; “Kolayda Örnekleme” yöntemi uygun görülmüştür. Anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm sosyo-demografik özelliklerle ilgili soruları, ikinci bölüm ve üçüncü bölüm de kripto para piyasasına katılma düzeylerini ölçmeye yönelik olan soruları içermektedir. Anket formu hazırlama sürecinde Cihangir, Baysa, Söker ve İslah, (2019) tarafından hazırlanan sorulardan faydalanılmıştır.

5. Bulgular

5.1. Katılımcılara İlişkin Genel Bulgular

Araştırmaya katılanların kişisel bilgi formunda yer alan sorulara vermiş oldukları cevaplara ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1’i incelendiğinde araştırmaya katılan 402 kişiden erkeklerin oranı %36,6(143) kadınların oranı %63,4(259)’dür. Katılımcılardan %65,2’lik çoğunluğunun (262) 35 yaş üstü grubunda, %34,8 kişi (140) 35 yaş altı grubundadır. Evli olanların oranı %68 (276), bekârların oranı %32 (126)’dir. Eğitim düzeyleri incelendiğinde ise, katılımcıların ağırlıklı olarak lisans mezunu %45,3 (182) olduğu görülmektedir.

Meslek gruplarına bakıldığında öğretmen ve akademisyenlerin oranı 17,2(69), avukat, doktor, muhasebeci, mali müşavir, mühendislerin oranı %13,2(53), esnaf %11,7 (47), işçi %7,2 (29), bankacı ve finans uzmanı %6,7(27), memur ve emekli %8,0 (32), çalışmayanların %7,2 (29), diğer meslek grubunda olanların oranının %25,1(100) olduğu görülmektedir

Tablo:1 Katılımcılara İlişkin Genel Bulgular

Cinsiyetiniz Frekans Yüzde (%)		
Erkek	143	35,6
Kadın	259	64,4
Medeni Durumunuz		
Evli	276	68
Bekar	126	32
Yaşınız		
18-24	23	5,7
25-29	65	16,2
30-34	52	12,9
35-39	91	22,6
40-45	111	27,6
45 ve üzeri	60	14,6
Eğitim Durumunu		
İlköğretim	9	2,2
Lise	102	25,4
Önlisans	55	13,7
Lisans	182	45,3
Yüksek Lisans	37	9,2
Doktora	17	4,2
Meslek		
Öğrenci	15	3,7
Öğretmen, Akademisyen	69	17,2
Avukat, Doktor, Mali Müşavir ,Muhasebeci, Mühendis	53	13,2
Esnaf	47	11,7
İşçi	29	7,2
Bankacı, Finans uzmanı	27	6,7
Memur, Emekli	32	8,0
Çalışmıyor	29	7,2
Diğer meslek mensubu	101	25,1
Günlük Ortalama İnternet Kullanımı		
1 saatten az	18	4,5
1-3 saat	138	34,3
3-5 saat	137	34,1
5 saatten fazla	109	27,1
İnterneti Genel Kullanma Amacı		
İş	89	22,1

Eğlence/oyun	28	7,0
Öğrenme /araştırma	93	23,1
Alışveriş/ödeme	22	5,5
Sosyal medya	108	26,9
Haberleşme	23	5,7
Okuma(gazete, kitap)	39	9,7
İslami Açıdan Kripto Para ile İşlem Yapmanın Helal Olduğunu Düşünüyor musunuz?		
Evet	115	28,6
Hayır	287	71,4

İnterneti kullanma saatlerine bakıldığında 1- 5 saat arası 68,4(275), hiç kullanmayanların %4,5(18), 5 saatten fazla kullananlar %27,1(109) olduğu görülmektedir. İnterneti kullanma amaçları iş, alış-veriş ödeme, sosyal medya kullanımı %72 (290), diğer kullanma amaçlarının %28(110) oranında olduğu tespit edilmiştir.

İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünenlerin oranı %28,6(115), helal olmadığını düşünenlerin oranı %71,4(287)'dür.

Tablo:2 En Çok Yatırım Yaptığının Finansal Varlık

Kripto para	13	3,2
Hisse senedi	13	3,2
Mevduat	26	6,5
Döviz	70	17,4
Altın	185	46,0
Tahvil/bono	2	,5
Yatırım yapmadım	93	23,1
Total	402	100,0

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların finansal araçlardan en çok altın, döviz ve mevduata yatırım yaptıkları görülmekte olup hisse senedi ve kripto paraya yapılan yatırım oranının ise düşük olduğu görülmektedir.

Tablo:3 İslami Açıdan Kripto Para İle İşlem Yapmanın Helal Olduğunu Düşünme (cinsiyet açısından değerlendirilmesi)

	Evvet	%	Hayır	%
Erkek	56	0,40	87	0,60
Kadın	62	0,24	197	0,76

Tablo 3 incelendiğinde kadın ve erkeklerin çoğunluğunun kripto para ile işlem yapmanın helal olmadığını düşündükleri tespit edilmiştir.

Tablo:4 İslami Açıdan Kripto Para İle İşlem Yapmanın Helal Olduğunu Düşünüyor Musunuz? (meslek açısından değerlendirilmesi)

		Evvet	%	Hayır	%
Mesleğiniz	Öğrenci	8	0,53	7	0,47
	Öğretmen, Akademisyen	28	0,40	41	0,60
	Avukat, Doktor, Mali Müşavir, Muhasebeci, Mühendis	14	0,26	39	0,74
	Esnaf	5	0,10	42	0,90
	İşçi	6	0,20	23	0,80
	Bankacı, Finans uzmanı	15	0,55	12	0,45
	Memur, Emekli	10	0,31	22	0,69
	Çalışmıyor	4	0,13	25	0,87
	Diğer meslek mensubu	28	0,27	73	0,73
Toplam		118		284	

Tablo 4 incelendiğinde meslek gruplarından Öğretmen ve akademisyenler ile banka ve finans çalışanlarının kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünme oranının diğer meslek gruplarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo:5 Finansal Yatırımların İlgi Çekme Durumu

	Yüksek getiri, yüksek risk	İyi getiri, ortalama risk	Düşük risk, ortalama getiri	Risk yok, düşük getiri	İslami açıdan helal olması
Erkek	10	31	47	21	33
Kadın	20	91	51	40	57

Tablo 5 incelendiğinde finansal yatırımlarında erkeklerin düşük riske ve ortalama getiriye sahip olma seçeneğini ilk sırada tercih ederken, kadınların iyi getiri ve ortalama riski öncelikli tercih ettikleri görülmektedir. Yatırımların İslami açıdan helal olması kadın ve erkekler ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo: 6 Kripto Para Birimleri Bilgisi

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	%	Kararsızım	%	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evet	33	11	0,37	18	0,15	40	16	0,48
	Hayır	144	55	0,70	17	0,05	48	19	0,25
Total		177	66		35		88	35	401

Tablo 6 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerden kripto para birimlerinin ne olduğunu bilirim sorusuna %37(44) kişi katılmaz iken % 15(18) kişi kararsız, %47(56) kişi ise katılıyorum cevabını verirken, haram olduğunu düşünen %70 (199) kişi bu soruya katılmıyorum, %5 (17) kişi kararsız olduğunu ve %25(68) kişi ise katılıyorum cevabı-

nı vermiştir. Sonuçlar incelendiğinde helal olduğunu düşünenlerin kripto para birimlerinin ne olduğunu bilirim sorusuna cevapları yüksek oranda katılıyorum olurken haram olduğunu düşünenlerin ise bilgilerinin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo: 7 Birden Fazla Kripto Para Birimlerinin Olduğunu Bilirim

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	%	Kararsızım	%	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evet	22	12	0,28	14	0,11	45	25	0,61
	Hayır	136	68	0,71	16	0,05	43	21	0,24
Total		158	80		30		88	46	

Tablo 7 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerden birden fazla kripto para birimlerinin olduğunu bilirim sorusuna %28 (34) kişi katılmaz iken %11 (14) kişi kararsız, %59 (70) kişi ise katılıyorum cevabını verirken, haram olduğunu düşünen %71(204) kişi bu soruya katılmıyorum,%5 (16) kişi kararsız olduğunu ve %22 (64) kişi ise katılıyorum cevabını vermiştir. Sonuçlar incelendiğinde helal olduğunu düşünenlerin birden fazla kripto para birimlerinin olduğunu bilirim sorusuna cevapları yüksek oranda katılıyorum olurken haram olduğunu düşünenlerin ise bilgilerinin olmadığı tespit edilmiştir

Tablo:8 Kripto Paranın Nasıl Alınıp Satılacağı Hakkında Bilgim Var

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	%	Kararsızım	%	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evet	27	23	0,42	12	0,10	38	18	0,48
	Hayır	142	82	0,78	18	0,06	28	14	0,18
Toplam		169	105		30		66	32	

Tablo 8 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerden kripto paranın nasıl alınıp satılacağı hakkında bilgim var sorusuna %42 (50) kişi katılmaz iken %10(12) kişi kararsız, %48 (56) kişi ise katılıyorum cevabını verirken, haram olduğunu düşünen %78(224) kişi bu soruya katılmıyorum, %6 (18) kişi kararsız olduğunu ve %18(52) kişi ise katılıyorum cevabını vermiştir. Sonuçlar incelendiğinde helal olduğunu düşünenlerin kripto paranın nasıl alınıp satılacağı hakkında bilgim var sorusuna cevapları yüksek oranda katılıyorum olurken haram olduğunu düşünenlerin ise bilgilerinin olmadığı tespit edilmiştir

Tablo:9 Kripto Paranın Yapısı Hakkında Bilgi Sahibiyim

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	%	Kararsızım	%	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evet	36	20	0,47	20	0,16	25	17	0,37
	Hayır	147	87	0,84	25	0,08	17	8	0,08
Toplam		183	107		45		42	25	

Tablo 9 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerden kripto paranın yapısı hakkında bilgi sahibiyim sorusuna %47(56) kişi katılmaz iken %16(20) kişi kararsız, %35(42) kişi ise katılıyorum cevabını verirken, haram olduğunu düşünen %84(234) kişi bu soruya katılmıyorum, %8(25) kişi kararsız olduğunu ve %8(25) kişi ise katılıyorum cevabını vermiştir. Katılımcıların kripto paranın yapısı hakkında çoğunluk itibarıyla bilgi sahibi olmadıkları söylenebilir.

Tablo:10 Kripto Paranın Nasıl Saklanacağını Bilirim.

		Kesinlikle	Katılmıyorum	%	Kararsızım	%	Katılıyorum	Kesinlikle	Katılıyorum	%
		Katılmıyorum	Katılmıyorum		Katılıyorum		Katılmıyorum			
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evvet	36	28	0,55	12	0,10	31	11	0,35	
	Hayır	159	79	0,83	16	0,05	25	5	0,12	
Toplam		195	107		28		56	16		

Tablo 10 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerden kripto paranın nasıl saklanacağını bilirim sorusuna %55(65) kişi katılmaz iken %10(12) kişi kararsız, %35 (42) kişi ise katılıyorum cevabını verirken, haram olduğunu düşünen %83 (238) kişi bu soruya katılmıyorum, %5(16) kişi kararsız olduğunu ve %12(30) kişi ise katılıyorum cevabını vermiştir. Sonuçlar incelendiğinde helal ve haram olduğunu düşünenlerin kripto paranın nasıl alınıp satılacağı hakkında bilgim var sorusuna cevapları incelendiğinde yüksek oranda bilgilerinin olmadığı tespit edilmiştir

Tablo:11 Kripto Paranın Değerini Takip Ederim

		Kesinlikle	Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum	Kesinlikle	
		Katılmıyorum	Katılmıyorum	%		%		Katılmıyorum	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evet	34	36	0,59	13	0,11	20	15	0,30
	Hayır	122	126	0,87	11	0,03	16	9	0,10
Toplam		156	162		24		36	22	

Tablo 11 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerden kripto paranın değerini takip ederim ifadesine %59(70) kişi katılmaz iken %11(13)kişi kararsız, %20(35) kişi ise katılıyorum cevabını verirken, haram olduğunu düşünen %87 (248) kişi bu soruya katılmıyorum, %3(11) kişi kararsız olduğunu ve %10(25) kişi ise katılıyorum cevabını vermiştir. Sonuçlar incelendiğinde helal ve haram olduğunu düşünenlerin Kripto paranın değerini takip ederim sorusuna cevapları yüksek oranda bilgilerinin olmadığı yönündedir.

Tablo:12 Kripto Para Kullanırsam Yasa Dışı İşlem Yapmış Olurum

		Kesinlikle	Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum	Kesinlikle	
		Katılmıyorum	Katılmıyorum	%		%		Katılmıyorum	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evet	51	44	0,80	13	0,11	7	3	0,09
	Hayır	130	112	0,85	31	0,10	10	1	0,05
Total		181	156		44		17	4	

Tablo 12 incelendiğinde kripto para kullanırsam yasa dışı işlem yapmış olurum ifadesine %80 (95) kişi katılmaz iken %10(13) kişi kararsız, %8(10) kişi ise katılıyorum cevabını verirken, haram olduğunu düşünen %85(242) kişi yasa dışı işlem yapmış olurum sorusuna katılmıyorum, %10 (31) kişi kararsız olduğunu ve %5(11) kişi ise katılıyorum cevabını vermiştir. Sonuçlar incelendiğinde helal ve haram olduğunu düşünenlerin kripto para kullanırsam yasa dışı işlem yapmış olurum sorusuna cevapları yüksek oranda bilginin olmadığı yönündedir.

Tablo:13 Kripto Paraların Sağladığı Avantajları Bilirim

		Kesinlikle	Katılmıyorum	%	Kararsızım	%	Katılıyorum	Kesinlikle	Katılıyorum	%
		Katılmıyorum	Katılmıyorum		Katılıyorum		Katılmıyorum	Katılıyorum		
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evet	28	29	0,48	23	0,19	27	11	0,32	
	Hayır	141	102	0,85	21	0,07	15	5	0,07	
Total		169	131		44		42	16		

Tablo 13 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişiler kripto paraların sağladığı avantajları bilirim ifadesine %48(57) kişi katılmaz iken %19(23) kişi kararsız, %32(38) kişi ise katılıyorum cevabını verirken, haram olduğunu düşünen %85 (243) kişi ise bu soruya katılmıyorum, %7(21) kişi kararsız olduğunu ve %7 (20) kişi ise katılıyorum cevabını vermiştir. Sonuçlar incelendiğinde helal ve haram olduğunu düşünenlerin kripto paraların sağladığı avantajları bilirim sorusuna cevaplarının yüksek oranda bilgilerinin olmadığı yönündedir.

Tablo:14 Cinsiyet

		Erkek	%	Kadın	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evett	56	0,39	62	0,24
	Hayır	87	0,61	197	0,76
Toplam		143	100	259	100

Tablo 14 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerin % 9(56) erkek, %24 (62) kadın olduğu tespit edilirken haram olduğunu düşünenlerin %61(87) erkek , %76 (197) kadın olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde kadınların kripto paranın haram olduğunu düşünme oranının erkeklerin haram olduğunu düşünme oranından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo:15 Yaş

		18-24	25-29	30-34	%	35-39	40-45	45 ve üzeri	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evett	9	25	16	0,43	15	36	17	0,57
	Hayır	14	40	36	0,31	76	75	43	0,69
Toplam		23	65	52	91	91	111	60	100

Tablo 15 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerin %43 (50) 35 yaş altı , %57 (68) 35 yaş ve üstü olduğu tespit edilirken haram olduğunu düşünenlerin %31(90) 35 yaş altı , %69 (194) 35 yaş ve üstü olduğu tespit edilmiştir.

Tablo :16 Eğitim Durumu

		İlköğretim	Lise	Ön lisans	%	Lisans	%	Yüksek Lisans	Doktora	%
İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünüyorum	Evet	3	14	13	0,25	64	0,54	16	8	0,21
	Hayır	6	88	42	0,47	118	0,41	21	9	0,12
Toplam		9	2	55		182		37	17	

Tablo 14 incelendiğinde İslami açıdan kripto para ile işlem yapmanın helal olduğunu düşünen kişilerin %54 (64) lisans mezunu, %25(30) ilk öğretim, lise ve ön lisans mezunu, %20 (24) yüksek lisans ve doktora mezunu olduğu tespit edilirken haram olduğunu düşünenlerin %41 (118) lisans, %47 (106) ilk öğretim, lise ve ön lisans mezunu,%12(30) yüksek lisans ve doktora mezunu olduğu tespit edilmiştir

SONUÇ

Günümüzde kripto para ile ilgili güncel bir konu olması sebebiyle birçok çalışma yapılmıştır. Çağımızdaysa ilerleyen teknolojinin etkisiyle kripto para birimlerine gereksinim hissedilmiştir. Ama bu gereksinim, bir sistemden farklı bir sisteme geçiş yaparken oluşan endişeler gibi -İslam dünyası öncü olmak üzere- insanların kafasında soru işaretine neden olmuştur. İslam dünyası için bu soru işaretleri genel anlamıyla değişik görüşlerin ortaya çıkması neticesinde meydana gelmiştir. Kripto paranın İslami finans açısından değerlendirilmesi ile ilgili yapılan bu çalışmada önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırmanın bulguları çerçevesinde katılımcıların en çok tercih ettikleri finansal yatırımın dolar yatırımı en az tercih ettikleri yatırı-

mın ise hisse senedi ve kripto para olduğu belirlenmiştir (Tablo 2). Katılımcıların kripto para ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve İslami açıdan haram olduğunu düşündükleri gözlemlenmiştir. Kadınların erkeklere oranla daha fazla kripto para ile işlem yapmanın haram olduğunu düşünmektedir.

Satoshi Nakamoto lakaplı gizli bir kişinin 2008 yılında öne sürdüğü blockchain teknolojisinin ardından kripto para ile dünyaya yeni bir para biriminin varlığını duyurmuş böylelikle insanların para algısına yeni bir para birimi eklenmiştir. Oluşan bu yeni algıyla birlikte İslam dünyası olarak herhangi bir önyargı ile kendimizi kısıtlamadan çağa ayak uydurmamız, doğrudan karşı çıkmamamız gerekir. Bizler de Stellar, GoldX, OneGram ve Qintar koinleri gibi bu sistemi kendimize uyarlayabilir, İslam dünyasının kullanımına açabiliriz. Aksi takdirde bu sistemin imkânlarından yararlanamayacağımız aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Abdeldayem, M.M.,Saeed Hameed Al Dulaimi,S.H, Nekhili, R.(2020). *Cryptocurrency as a fin tech instrument and Islamic finance: the gcc perspective*. Journal of Xi'an University of Architecture & Technology,7(2),2736-2747
- Adam, M.F.(2017). *Bitcoin: Shariah Compliant?* <https://afinanceorg.files.wordpress.com/2017/08/research-paper-on-bitcoin-mufti-faraz-adam.pdf> (Erişim tarihi,21.02.2022)
- Alptekin, E. (2017). Blockchain ve kripto paralar, dünya ekonomisini dönüştürüyor. *AR-GE Bülten*, 2017 Kasım-Aralık.
- Bayındır, A.(2012). Başlangıçtan günümüze kadar islam toplumunda madeni paralar ve kâğıt paralar. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,2(0),15-36.
- Cihangir, M. Eray Baysa, E. , Söker, F. Ve Eroğlu, S.E.(2019). Bitcoin piyasasına katılım eğilimi: farklı üniversite öğrencileri üzerinde ankete dayalı bir değerlendirme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*,6(4), 505 – 522.
- Doğan, H.(2018). İslam hukuku açısından kripto paralar ve blockchain şifreleme teknolojisi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26 (2018): 225-253.

- Doğan, Ş.(2022). *Genel ekonomi*. Para ve Banka. [https://www.avys.omu.edu.tr\(03.02.2022\)](https://www.avys.omu.edu.tr(03.02.2022)).
- Parasız, İ. (2012). *Para teorisi ve politikası*, Ezgi Kitapevi, 3. Baskı, Bursa.
- Farel, R.(2015). *An analysis of the cryptocurrency industry*. University of Pennsylvania.
- Koçoğlu, Ş., Çevik, Y. E. ve Tanrıöven, C. (2016). Bitcoin piyasalarının etkinliği, likiditesi ve oynaklığı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 77-97.
- Şahin, H.(2012). Paranın doğası ve türleri üzerine bir inceleme. *Liberal Düşünce Dergisi*, (21)84, 93-102.
- Yalta, Y.(2008). *Para teorisi ve politikası*. Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü, Ders Notları.
<https://www.bankalar.org/bankacilik-terimleri/para/>
<https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/>
<https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38212/dijital-kripto-paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nedir>
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı <https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38212dijital-kripto-paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nedir>

İktisadi Yaşamda İslami Finans ve Katılım Bankası Algısına Yönelik Bir Araştırma

*Prof. Dr. Mehmet KAYGUSUZOĞLU⁵,
Bilim Uzmanı M.Ali EMER⁶, Doç. Dr. Yakup DURMAZ⁷*

1. GİRİŞ

İslâm dininin, temel dini konularda emir ve yasakları bulunduğu gibi sosyal ve iktisadi yaşamı düzenleyen kuralları da bulunmaktadır. Sosyal ve iktisadi yaşamı düzenleyen kurallardan biri de finansal davranışlardır. Finansal davranışlar ana hatları itibarıyla, finansal ihtiyaçların giderilmesi ve tasarrufların değerlendirilmesi şeklinde iki türde ortaya çıkmaktadır.

İslami finans sisteminin ortaya çıkışının en önemli nedeni dini kurallardır. Fakat İslami finans sisteminin ortaya çıkmasını sağlayan başka etkenler de bulunmaktadır. Konvansiyonel finans sisteminin

5 Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

6 Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Tezli Yüksek Lisans Programı

7 Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

sosyal ve iktisadi yaşamda aksayan yönlerinin bulunması İslami finans sistemine olan ihtiyacı gerekli kılmaktadır. Şahin (2007, ss. 22-24) çalışmasında, İslami finansın ortaya çıkış sebeplerini dini sebeplere ilaveten sosyal ve iktisadi sebeplere de dayandırmaktadır. Sosyal sebep olarak faizin servet sahiplerinin servetlerini kat kat artırarak toplumda sosyal barışı bozduğunu ve faizsiz bir sistemin bu soruna çözüm getirerek toplumsal barışı getirdiğini, iktisadi olarak da faizsiz bir sistem; ortaklık sistemi, proje bazında değerlendirme, sosyal sorumluluk ve risk üstlenme gibi ilkelere sahip olduğundan faizsiz bir sistemin kârlı ve verimli çalışma zemini oluşturarak iktisadi kalkınma ve refahı sağladığını belirtmiştir.

İslam dinine göre para bir değişim aracıdır. Haksız yere paradan para kazanılması şiddetli bir şekilde men edilmiştir. İslam dini günlük ekonomik ilişkilerde ticari faaliyetlerde bulunulması ve paranın bu ticarete bir değişim aracı olarak kullanılmasını emretmektedir (Yanık ve Sümer, 2019, s. 1172).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte birçok Müslüman ülkenin bağımsızlığını kazanması sonrası ekonomik bağımsızlığın gündeme gelmesi, İslami değerlerin İslami finans sistemi için önemi ortaya çıkarmıştır (Kuşat, 2014, s. 2). Müslüman ülkelerde faizli finans sistemine tepki olarak doğan İslami finans faaliyetleri, günümüzde konvansiyonel finans sisteminin alternatifi olma yolunda önemli gelişmeler kat etmektedir. Temelleri teorik çalışmalarla 20. Yüzyılın başlarında atılan İslami finans sistemi 1960' larda ilk kez uygulamaya geçmiş ve uygulamaya yönelik en önemli gelişmeler 1970' lerin ortalarında gerçekleşmiştir. İslam İktisadı Teşkilatı ve İslam Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşların yaptıkları çalışmalar İslami finansın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bu gelişmeleri takiben İslami finansın gösterdiği gelişim ve sahip olduğu büyük potansiyel nedeniyle IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar ile global faaliyetlerde bulunan konvansiyonel bankaların İslami finansa olan ilgileri artmıştır. 2017 yılında İslami finans sisteminin büyüklüğü 2 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu tutarda en büyük pay % 76 ile katılım bankacılığının olsa da İslami hisse

senedi piyasaları ve sukuk ürünlerinin payı da yıllar içerisinde artmaktadır (Güçlü ve Kılıç, 2020, s. 88-89).

Günümüzde önemli gelişmeler gösteren İslami finansal sistemin dışında kalan birçok tasarruf sahibi bulunmaktadır. Özellikle dini hassasiyetlere öncelik veren kişiler ve işletmeler; tasarruf, yatırım, finansman, sigorta gibi konularda İslami finansal davranışlara uygun hareket etmek istemektedirler. Yapılan finansal işlemlerin İslami finansal kurallara uymadığını ya da şüpheli olduğunu düşünenler finansal sistemden ayrılarak tasarruflarını yastık altı denilen kayıt dışı sistemle değerlendirmekte, finansal ihtiyaçlarını yakın kişilerden borçlanarak ya da sırayla birbirlerini destekledikleri gün sistemine dâhil olarak karşılamaktadırlar. Bu nedenle araştırmanın sorunsalını “Katılımcıların İslami finans ve katılım bankalarına bakış açısı nasıldır?” Cümlesi oluşturmaktadır.

Araştırma, katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca, İslami finans ve katılım bankası algısının; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve yapılan meslek gibi demografik değişkenlere göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı araştırmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

İslami hükümlere uygun ve doğru anlaşılmış finansal bir sistemin; dini hassasiyetlerine öncelik veren tasarruf sahiplerinin uhdesinde bulunan varlıklarının reel ekonomiye kanalize edilmesini sağlayabileceği, ekonomik ve sosyal kalkınmanın gereği olan fon kaynaklarının yatırıma yönlendirilmesini gerçekleştirebileceği öngörüsüyle bu çalışmanın İslami finans sisteminin paydaşlarına ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmekte ve araştırmanın bu yönüyle önemli olduğuna inanılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İslami ekonomik değerler sistemi, bu sistemin ontolojik ve epistemolojik dayanakları olan Kuran-ı Kerim ve Sünnet çerçevesinde belirlenen ekonomik ve finansal kurallara uygun bir dünya düzeni amaçlamaktadır. İslami ekonomik sistemin norm ve ilkeleri, ku-

şak içi ve kuşaklar arası sosyal adaletin içinde ekonomik faaliyetleri kapsayan bir iskeleti tanımlamaktadır (Asutay, Yardımcıoğlu ve Ülev, 2014, s. 122).

İslami finans, İslami ekonomik değerler sisteminin önemli bir parçasını teşkil etmekte, özü itibarıyla faizin olmadığı bir sistemi ifade etmektedir. Klasik ya da konvansiyonel olarak belirtilen finansal sistemde kullanılan faiz enstrümanı, İslam dini açısından kesin olarak yasaklanmıştır. Arapça ribâ olarak ifade edilen faizin yasaklandığına ilişkin birçok ayet ve hadis bulunmaktadır.

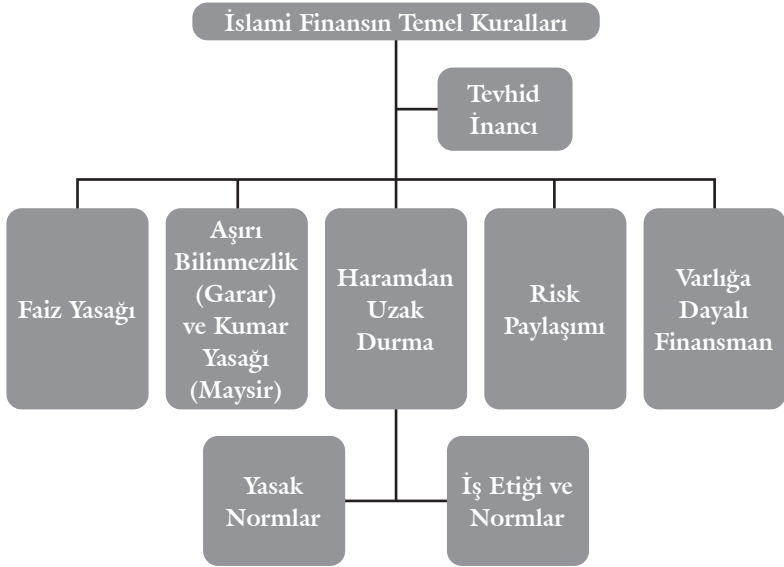
Kuran-ı Kerim’ de faiz (ribâ) hakkında 13 ayet bulunmakta olup bu ayetler iki gruba ayrılmaktadır. İlk inen ayetler faizi yasaklamayıp kötüleyen ayetler olurken sonradan inen ayetler faizi kesin bir dille yasaklamaktadır. Kuran-ı Kerim’ de faizin yasaklanması hemen olmayıp tedrici bir şekilde gerçekleşmiştir. İlk önce faizle iştigal edilmemesi tavsiye edilmiş, sonra faizle iştigal eden kavimlerin başına gelenler anlatılarak Müslümanların aynı duruma düşmemeleri öğütlenmiş, daha sonra cahiliye döneminde vadesinde ödenmeyen borcun tefecilik yapılarak kat kat artırıldığı ifade edilerek kesin bir dille faiz yasaklanmış, en son inen ayetlerde ise faiz yasağının mantığı, ticaretle olan farkı, dünya ve ahiret hayatında bu yasağa uymamanın sonuçları anlatılmıştır (Erdem, 2018, s. 42).

Faiz konusunu içeren bazı ayet mealleri ve hadisler şunlardır: Bakara suresi 275. Ayette Allah’ ın faizi haram, alışverişi helal kıldığı belirtilerek faizin mutlak olarak yasaklandığı ifade edilmiştir (Altuntaş ve Şahin, 2011, s. 55). Al-i İmran suresi 130. Ayette cahiliye dönemlerinde uygulanan ve vadesinde ödenmeyen borçlara tahakkuk ettirilen faiz uygulamasında olduğu gibi kat kat artırılmış faiz yemekten sakınılması gerektiği belirtilmiştir (Altuntaş ve Şahin, 2011, s. 75). Hz. Muhammed (SAV)’ in, Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın şeklindeki hadisi faiz yemenin yasak olduğuna vurgu yapmaktadır (Müslim, Müsâkât, 78; diyanet.gov.tr).

İslami kurallara uygun olarak işlemlerin gerçekleştirildiği bir sistem olan İslami finans sisteminde faizin yasaklanması dışında da bir

takım temel kurallar bulunmaktadır. Faizin yasaklanmasına ilaveten, aşırı belirsizliklerden uzak durulması (garar), kumar gibi faaliyetlerden kaçınılması (meysir) ve riskin paylaşılması İslami finansın dayandığı en temel İslami kurallardır. İslami finansal kurumların faaliyetlerini gerçekleştirirken İslami kurallara uygun davranılıp davranılmadığını, bu kurumların kendi bünyelerinde faaliyet gösteren şer'i danışma kurulları denetlemektedir. Söz konusu kurullarda hem finans hem de dini konularda yetkin uzmanlar görev yapmakta ve bu kurumların faaliyetleri bu kurulların verdikleri fetvalara göre şekillenmektedir. Ayrıca İslami finansal faaliyetler hakkında İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu (AAOIFI) ve İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB) gibi uluslararası bağımsız kurum ve kuruluşların yayınladıkları standartlar İslami finansal kurumların faaliyetlerinin ve ürünlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamaktadır (Güçlü ve Kılıç, 2019, s. 272).

İslami finansın faiz ve faiz dışında yer alan temel kural ve ilkeleri aşağıdaki şekilde şematize edilmiştir (Yanpar, 2015, s. 58 akt; Sakarya ve Akkuş, 2018, s. 274):

Şekil 1. İslami Finansın Temel Kuralları

Konvansiyonel finans sistemindeki yapıda olduğu gibi İslami finans sistemi; bankacılık, sermaye piyasaları ve sigortacılık olarak üç alt sisteme ayrılabilir. İslam hukukunda yer alan murabaha, mudarebe, müşareke, vekâlet, selem gibi sözleşmelerle çerçevesi çizilen İslami finansal sistemde; bankacılık faaliyetlerinde katılım bankacılığı, sermaye piyasaları faaliyetlerinde İslami yatırım fonları ve sukuk, sigortacılık faaliyetlerinde katılım sigortacılığı gibi faaliyetler yer almaktadır. Bir başka ifadeyle İslami finansal araçlar konvansiyonel finansal araçların Şer'i danışma kurullarının fetvaları doğrultusunda İslamleştirilmiş türevleri olarak değerlendirilebilir (Güçlü ve Kılıç, 2019, s. 272).

İslami finans sistemi içerisinde en büyük paya sahip olan katılım bankaları 01.11.2005 tarih ve 25983 Sayılı Mükerrer Resmi Gazete' de yayımlanan 5411 sayılı Bankalar Kanunu' na göre "Özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullanmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye' deki şubeleri" olarak tanımlanmıştır.

Katılım bankacılığı faizsizlik ilkelerine göre faaliyet gösteren ve bu ilkelere göre bankacılık işlemlerini gerçekleştiren, kâr ve zarara katılma esasına göre fon toplayarak ortaklık, ticaret ve finansal kiralama gibi yöntemlerle kullandıran bankacılık sistemidir. Bu bankacılık sistemi kâr ve zarara katılma esasına dayandığından katılım sözcüğü kullanılmaktadır. Katılım bankaları, tasarruf sahiplerinden fon toplayarak bu fonları faizsiz finansman ilkeleri uyarınca ticaret ve endüstride değerlendirerek elde edilen kâr ve zararı tasarruf sahipleriyle paylaşmaktadır. Türk Lirası ya da yabancı paralar cinsinden vadeli hesaplar açılarak toplanan fonlar, bireysel ve kurumsal finansman desteği, kar zarar ortaklığı yöntemleri ve finansal kiralama yöntemleriyle değerlendirilmektedir. Ticaret ve sanayinin ihtiyacı olan hammadde, yarı mamul, gayrimenkul, makine ve cihazlar bu yöntemler vasıtasıyla temin edilmektedir. Katılım bankalarında gerçekleştirilen bankacılık işlemlerinde faiz kullanılmamakta, belirsizlik ve aşırı risk içeren spekülatif hareketlere yer verilmemektedir. Ayrıca tütün ve silah mamulleri, alkollü içecek ve

şans oyunları gibi zararlı görülen konularda katılım bankacılığı işlemleri yapılmamaktadır. Katılım bankalarının varlık nedeni ve ana prensibi faizsiz bankacılık işlemleri yapmaktır. Bu prensibe göre katılım bankaları faiz yerine kâr ve zarara katılma sistemine göre fon toplayıp müşterinin ihtiyaç duyduğu ürünü satıcıdan peşin alıp o müşteriye vadeli satmak suretiyle fon kullandırmakta ya da finansal kiralama, ortaklık gibi yöntemlerle fon kullandırmaktadır (Tekin, 2019, s. 22).

Katılım bankacılığında en çok tartışılan konulardan biri katılım bankalarının katılım hesabı sahiplerine ödedikleri kâr payı ile konvansiyonel bankaların mudilerine ödedikleri faiz oranlarının birbirlerine yakın olmasıdır. Bu konunun nedenlerini araştıran Avcı ve Aktaş (2015), yaptıkları çalışmada katılım bankalarının ödenen kâr paylarının konvansiyonel bankalar tarafından ödenen faiz oranlarına eşit olabilecek seviyede olmasının nedenini, katılım bankalarının fon kullandırırken kâr ve zarara katılma yöntemini çok az kullanıp kâr payının banka ve müşteri tarafından belirlendiği fon kullandırma yöntemlerinden peşin al- vadeli sat (murabaha) yöntemini daha yüksek oranda kullanmalarından kaynaklandığı sonucunu elde etmişlerdir.

Uzun bir dönemdir Türkiye’de faizsiz bankacılık sistemi uygulanmakta olmasına rağmen çeşitli nedenlerle İslami finansal hükümlerle ilgili danışmanlık ve yönetim uygulamalarıyla yazılı bir mevzuat ve oluşturulmuş bir literatür bulunmamaktadır. Konuyla ilgili uygulamalar ilgili katılım bankalarının yürütülmekte ve uygulama detayları bu faaliyetleri yürüten bankacılar ve danışmanlar tarafından bilinmektedir (Güney, 2015, s. 46).

Dini hassasiyetleri öncelikli kişilerin İslami finansal kurallara uygun finansal davranışlar göstermesi sadece gerçek kişilerden değil bu kişilerin yönettiği veya sahibi olduğu işletmelerde ve şirketlerde de uygulanması beklenen bir durumdur. Ayrıca, İslami finansa uygun davranış gösteren kişilerin ve işletmelerin bütüncül bir yaklaşımla sadece faiz değil faiz dışı İslami finansal kurallara uygun hareket etmesi beklenilmektedir.

İktisadi yaşamla ilgili uyulması gereken ve haram sayılan bazı işlemler ve faaliyetler şunlardır (Okka, Kazak ve Alım, 2021, s. 20):

- Faize dayalı olan ticaret, finans, aracılık, hizmet, bankacılık, sigorta, finansal kiralama, faktöring ve diğer faizle ilişkilendirilmiş sahalarda faaliyette bulunmak,
- Döviz, altın vb. varlıkların alım satımını peşin yapmamak,
- Akitlerde belirlenen yükümlülükleri yerine getirmemek,
- Devlet izni olmadan silah üretimi ve ticaretini yapmak,
- Tütün, alkollü içecek, uyuşturucu gibi sektörlerde faaliyet göstermek,
- Aşırı riskli (garar) faaliyetlerde bulunmak,
- Domuz eti ve ürünleriyle ilgili faaliyette bulunmak, İslami kurallara uygun olmayan necis sayılan et endüstrisinde faaliyette bulunmak.
- Ölçü ve tartıda hile yapmak,
- Kumar, şans oyunları gibi harama açık eğlence ve turizm faaliyetlerinde bulunmak ve bunların ticaretini yapmak,
- Genel ahlâk ve adaba uygun olmayan eğlence sektörü işletmeciliği yapmak,
- Spekülatif hareketlerde bulunmak, tekelci davranışlar göstermek,
- Defolu, insanlara zarar verecek malları üretmek, tağsişli üretim yapmak,
- Kişilerin, devletin ve kurumların hakkına tecavüz etmek, vergi kaçırmak.

İslami finans ve katılım bankacılığı konusundaki literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların iki farklı araştırma grubu tarafından yapılması dikkat çekmektedir. Araştırmayı yapan bu gruplardan ilki ilahiyat dalındaki araştırmacılarıdır. İkinci grup ise işlet-

me, bankacılık, finans gibi iktisadi ve idari bilimler alanlarındaki araştırmacılarıdır.

Tekin (2019) tarafından Çankırı Karatekin Üniversitesi'nde öğrenim gören işletme, iktisat, bankacılık ve finans bölümlerinde öğrenim gören 195 öğrenci üzerinde katılım bankacılığı algısı konusunda araştırma yapılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, katılımcıların büyük bir kısmının katılım bankacılığında Arapça terimler kullanılmasından dolayı bu terimleri anlamakta güçlük çektikleri ve katılım bankacılığı ürünlerinin Arapça terimler ile sunulmasını daha az tercih edilme sebeplerinden biri olarak gördükleri tespit edilmiştir. Çalışmanın katılımcıları, katılım bankalarını faizsiz sistemle işleyen banka olarak gördüklerini, kendilerinin bu sistemle ilgili yeterince bilgi sahibi olmadıklarını, dini faktörlerin katılım bankacılığı tercihlerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Şahin ve Yılmaz (2020) tarafından Düzce Üniversitesi öğrencilerinin girişimcilik niyetleri ve İslami finans algı düzeylerine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Çalışmaya katılım sağlayan öğrencilerin İslami bankacılıkla ilgili bilgilerinin az olduğu ancak İslami bankacılığa pozitif yönde yaklaşımları olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre ekonomik yönden İslami hassasiyetleri olan bireylerin alternatif olarak değerlendirdikleri katılım bankalarının daha çok tercih edilebilmeleri için hem eğitime destek olmaları hem de tanıtım faaliyetlerine ağırlık vermeleri gerekmektedir.

Türkan ve Arpacık (2017) tarafından din görevlilerinin katılım bankacılığına bakış açısı araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre katılım bankacılığının Bingöl'de çalışan din görevlileri tarafından yeterince bilinmediği ve din görevlilerin İslami finans algılarının zayıf olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre din görevlilerinin katılım bankacılığı konusunda bilgilendirilmeleri gerektiği kanaati oluşmuştur.

Noonari vd. (2015) tarafından Pakistan'daki üniversite öğrencilerinin İslami bankacılıkta kullanılan terim ve sunulan hizmetler hakkındaki bilgi ve algı düzeyleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma sonuçları İslami bankacılıkta iyi bilmekten ziyade dini

samimiyetin kişisel bankacılık performansları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Öğrencilerin İslami bankacılık hakkında iyi bir algıya sahip olduklarını ancak yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıkları, İslami bankacılıkta kullanılan Arapça terimlerin öğrencilerin anlama düzeylerini olumsuz etkilediği araştırmanın diğer sonuçlarıdır.

Kızıltepe ve Yardımcıoğlu (2017) tarafından Sakarya’da görev yapan diyanet personelinin faiz hassasiyeti ve davranışlarını tespit etmek amacıyla yaptıkları araştırma sonuçlarına göre diyanet personelinin üçte birinin faiz hassasiyetinin olmadığı, üçte birinin kararsız olduğu, üçte birinin de faiz hassasiyeti olduğu tespit edilmiştir. Faiz hassasiyeti olmayanların ve kararsız olanların oranı beklentilerin üzerinde çıkmıştır. Toplum üzerinde etkisi yüksek olan diyanet personelinden faiz hassasiyetinde olmayanların ve kararsız olanların oransal yüksekliği faizsiz bir sistemin önünde engel olarak görülmüştür.

Ayçilek, Ayrıçay ve Bekereci (2021) tarafından Gaziantep ilinde görev yapan diyanet personelinin İslami finansla bakış açısı incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre diyanet personelinin faiz yasağı konusunda hassas oldukları belirlenmiştir. Ancak araştırmanın katılımcıları İslami finansın sadece vurgulayarak uygulanamayacağını, İslami finansın uygulanabilmesi için kişilerin güçlü bir inanç ve dindarlık düzeyine sahip olmaları gerektiğini belirtmektedirler.

Özen, Şenyıldız ve Akarbulut (2016) tarafından Uşak il merkezinde 18 yaş üstü katılımcıların faizsiz bankacılık algısı üzerinde yaptıkları araştırmanın sonuçları bireylerin katılım bankacılığı algısının düşük olduğu sonucunu vermiştir.

3. YÖNTEM

Yöntem bölümünde; araştırmanın varsayımları ve sınırlılıkları, araştırmanın yöntemi, araştırmanın modeli ve hipotezleri, araştırmanın evreni ve örnekleme, araştırmanın ölçekleri alt başlıklar halinde incelenmiştir.

3.1. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

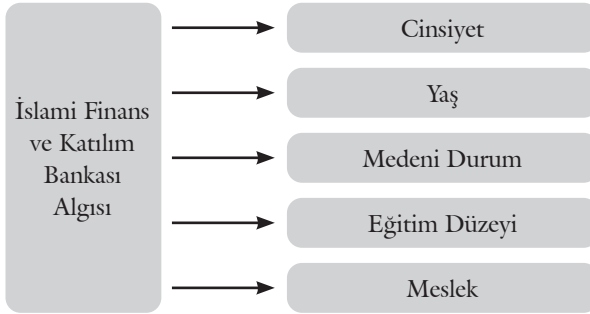
Araştırmanın katılımcılarının, İslami finans ve katılım bankası algı düzeyi ile ilgili önermelere kendi iradeleriyle katılım sağladıkları, içtenlikle yanıt verdikleri ve gerçek düşüncelerini yansıttıkları varsayılmaktadır. Covid-19 pandemisi nedeniyle araştırmada çevrim içi yöntemler kullanılmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

İslami finans ve katılım bankası algısının belirlenmesini amaçlayan bu araştırmada nicel yöntem kullanılmıştır. Veriler sosyal bilimlerde en çok kullanılan teknik olan anket tekniğiyle toplanmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma kapsamında katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının çeşitli demografik özelliklere göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediği tespit edilmiştir. Araştırmanın modeli aşağıya çıkarılmıştır.

Şekil 2. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın katılımcılarının İslami finans ve katılım bankası algısı; cinsiyet, yaş grubu, medeni durum, eğitim düzeyi, meslek yönlerinden değerlendirilerek aşağıdaki ana ve alt hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H1a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H1b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H1c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

2: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır

H2a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H2b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H2c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H3: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı medeni durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H3a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H3b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H3c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H4: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H4a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H4b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H4c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H5: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı yaptıkları mesleklere göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H5a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu yapılan mesleğe göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H5b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu yapılan mesleğe göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

H5c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu yapılan mesleğe göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

3.4. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

İslami finansın Müslüman ülkelerde çoğu kesimin ilgili alanına girmesi nedeniyle araştırmanın evreni 18 yaşından büyük katılımcılar olarak değerlendirilmiştir. Kısıtlı kaynaklar nedeniyle ana kütlenin tamamına ulaşamadığından verilerin evreni doğru temsil edebilmesi için araştırmanın örnekleme 18-65 yaş arası, gönüllü olarak belirli illerde araştırmaya katılmak isteyen katılımcılar arasından kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmanın evreni temsil etmesi açısından belirli bir meslek grubu ya da demografik özelliklere sahip kişiler örnekleme konusu edilmemiştir.

3.5. Araştırmanın Ölçekleri

İslami finans ve katılım bankası algısını belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğe ilişkin önermelerin hazırlanmasında; Özen, Şenyıldız ve Akarbulut (2016), Ayçilek, Ayrıçay ve Bekereci (2021) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılmış ve alanda yer alan uzman görüşleri ile literatür dikkate alınarak önerme havuzu hazırlanmıştır. Hazırlanan ölçek iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımçıların demografik bilgilerini ölçen beş önerme ile katılımçıların finansal ve yatırım durumlarını ölçen dört önermeden oluşmaktadır. İkinci bölüm İslami finans ve katılım bankası algısını ölçen “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Katılıyorum”, “Kesinlikle Katılıyorum” şeklindeki beş aşamalı Likert tipi ölçekle değerlendirilen 14 önermeden oluşmaktadır. Ölçekteki verilerin analizinde SPSS 22.0 ve AMOS 23.0 paket programları kullanılmıştır.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

Araştırmanın bulguları ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin bulgular, katılımçılara ilişkin demografik bulgular, katılımçıların yatırım ve finansman tercihlerine ilişkin bulgular, katılımçıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin bulgular ile hipotez testlerine ilişkin bulgulardan oluşmaktadır.

4.1. Ölçeğin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizine İlişkin Bulgular

Ölçekteki önermelere ilişkin verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin anlaşılması için Kolmogrov Smirnov testi yapılmış ve $p > .05$ olduğundan bu teste göre verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Daha sonra verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespiti için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri ± 2 arasında olduğundan verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edildikten sonra ölçeğin yapı geçerliliğini tespit etmek için keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır.

İslami finans ve katılım algısını ölçen 14 maddelik ölçeğin yapısal geçerliliğini test etmek amacıyla temel bileşenler analizi ve varimax eksen döndürmesi tekniği kullanılarak keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan keşfedici faktör analizinde verilerin örneklem yeterlilik değerinin (KMO katsayısı) .85 olduğu ve örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmüştür. Barlett küresellik testi ki-kare değeri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ($\chi^2=2.817,78$; $p<.05$) ve maddeler arasındaki korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür. Keşfedici faktör analizinde, öz değerlerin 1'den büyük olması durumunda faktörlerin oluşması sağlanmıştır. 14 maddelik ölçeğin üç faktörlü yapıya sahip olduğu ve faktörlerin toplam varyansın % 57,14' ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Keşfedici faktör analizi ölçeğin üç boyut altında toplandığı sonucunu vermektedir. Ölçeğe ait maddeler ve faktör yükleri Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. İslami Finans ve Katılım Bankası Algısı Ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

ÖNERMELER	Katılım Bankası Algısı	Faiz Algısı	Faiz Bilgisi
Katılım bankacılığı, faizin kullanılmadığı İslami şartlara uygun bankacılık türüdür.	.74		
Hangi bankaların katılım bankacılığı hizmeti verdiğini biliyorum.	.39		
Katılım bankacılığında yapılan yatırımlarda zarar etme ihtimali vardır.	.42		
Zarar etme ihtimalini bilsem de katılım bankalarını tercih ederim.	.83		
Elimdeki parayı ve tasarruflarımı bir bankada değerlendirecek olursam bu banka katılım bankası olur.	.85		
Finans ihtiyacımı bin bankadan karşılayacak olursam bu banka katılım bankası olur.	.83		
Katılım Bankaları daha düşük oranda kar payı verseler bile tasarruflarımı katılım bankasında değerlendiririm.	.84		
Finansal ya da ticari işlemlerimde faizle işlem yapıp yapmadığım konusu benim için önemlidir.		.61	
Az da olsa faiz almanın ya da vermenin İslam dinine göre kesinlikle yasak olduğunu düşünüyorum.		.65	
Faizle işlem yapmadan elimdeki parayı değerlendirebilir ve doğru yatırımı yapabilirim.		.78	
Faizle işlem yapacağıma ihtiyaçlarımı bütçem doğrultusunda yönetebilirim.		.78	
İslam'da faiz yasağının sadece finansal iş ve işlemler için geçerli olduğunu düşünüyorum.			.70
İslam'da yasak olanın piyasa faizi değil tefeci faizi (yüksek oranlı faiz) olduğunu düşünüyorum.			.82
Enflasyon oranı %18, faiz oranı %15 ise klasik banka ile çalışmanın İslam' a aykırı olmadığını düşünüyorum.			.74

14 maddeden oluşan ölçeğin geneline ilişkin yapılan güvenilirlik testinde cronbach alpha değeri .71 olarak bulunmuştur. Ölçeği oluşturan boyutlara ilişkin güvenilirlik katsayıları, standart sapma ve korelasyon katsayıları Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğe Ait Boyutların Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Katsayıları (N=532)

Boyutlar	Ort	Ss.	1	2	3
1) Katılım Bankası Algısı	3.14	.90	(.85)		
2) Faiz Algısı	4.14	.80	.34**	(.73)	
3) Faiz Bilgisi	2.17	.95	.17**	.36	(.65)

****P<.001, () Güvenilirlik**

Likert tipi ölçeklerde Cronbach alpha sıklıkla kullanılmaktadır. Cronbach alpha değerinin değerinin, 0-.40 arası olması güvenilir olmadığını, .40-.60 arası düşük güvenilirliğe sahip olduğunu, .60-.80 arası güvenilir olduğunu, .80-.100 arası yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018, s. 19). Ölçeğin genelinde bu değer .71 olarak belirlenmesi, boyutlardaki değerlerin .85, .73, .65 olarak belirlenmesi ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri (CMIN/DF 2.489, p<.001, RMR: .07, GFI: .95, AGFI: .93, NFI: .94, TLI: .95, CFI: .96, RMSEA: .05) önerilen üç boyutlu ölçek yapısının veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

4.2. Katılımcılara İlişkin Demografik Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayanların demografik verileri Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Erkek	449	84,4
Kadın	83	15,6
Toplam	532	100,0
Yaş Grubu	Frekans	Yüzde
18-24	38	7,1
25-34	69	13,0
35-44	156	29,3
45-54	139	26,1
55 ve üstü	130	24,4
Toplam	532	100,0
Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Evlü	441	82,9
Bekar	91	17,1
Toplam	532	100,0
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
İlköğretim	7	1,3
Lise	35	6,6
Ön-Lisans	54	10,2
Lisans	236	44,4
Lisans Üstü	98	18,4
Doktora	102	19,2
Toplam	532	100,0
Yapılan Meslek	Frekans	Yüzde
Öğrenci	48	9,0
Memur/İdari Personel	126	23,7
İşçi/Teknik Personel	22	4,1
Serbest Meslek Profesyoneli	48	9,0
Eğitimci/Akademisyen	148	27,8
Tüccar/Esnaf/İşadamı	36	6,8
Diğer Meslekler	35	6,6
Emekli	49	9,2
Çalışmıyorum	20	3,8
Toplam	532	100,0

4.3. Katılımcıların Yatırım ve Finansman Tercihlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın katılımcılarının yatırım ve finansal tercihlerine ilişkin istatistiki veriler Tablo 4’ de sunulmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Yatırım ve Finansman Tercihlerine İlişkin Bulgular

Tasarrufların Değerlendirilme Şekli	Frekans	Yüzde
Kripto Para	22	4,1
Hisse Senedi	32	6,0
Klasik Banka Mevduat Hesabı	28	5,3
Klasik Banka Döviz Altın Hesabı	82	15,4
Katılım Bankası Katılım Hesabı	51	9,6
Katılım Bankası Döviz Altın Hesabı	54	10,2
Gayrimenkul	112	21,1
Bireysel Emeklilik Hesabı	11	2,1
Diğer	140	26,3
Toplam	532	100,0
Finansal İhtiyaçların Karşılama Şekli	Frekans	Yüzde
Klasik Bankalar	177	33,3
Katılım Bankaları	77	14,5
Tanıdık/ Eş Dost TL Borç Alma	77	14,5
Tanıdık/Eş Dost Döviz Altın Borç Alma	86	16,2
Güne Katılma	13	2,4
Diğer Kaynaklar	102	19,2
Toplam	532	100,0
Bankalar Nezdinde Bulunan Hesapların Tanımlanma Şekli	Frekans	Yüzde
Banka Hesabım Yok	36	6,8
Sadece Katılım Bankalarında Var	46	8,6
Sadece Klasik Bankalarda Var	254	47,7
Katılım ve Klasik Bankalarda Var	196	36,8
Toplam	532	100,0
En Son Alınan Varlığın Finansal Kaynağı	Frekans	Yüzde
Kendi İmkânlarım	231	43,4
Katılım Bankaları	74	13,9
Klasik Bankalar	142	26,7
Diğer	85	16,0
Total	532	100,0

4.4. Katılımcıların İslami Finans ve Katılım Bankası Algısına İlişkin Bulgular

Katılımcıların İslami Finans ve Katılım Bankası Algısına ilişkin bulgular Tablo 5’ de verilmiştir.

Katılımcıların Tablo 5’ de İslami finans ve katılım bankası algısıyla ilgili olarak vermiş oldukları yanıtlardan elde edilen bulgular şunlardır:

- ✓ “Katılım bankacılığı, faizin kullanılmadığı İslami şartlara uygun bankacılık türüdür” önermesinde katılımcıların % 26,3 ’ünün kararsız oldukları görülmektedir. Katılımcıların % 19,7’ si kesinlikle katılmıyorum ve % 21,4’ ü katılmıyorum şeklinde yanıt vermişlerdir. Katılımcıların büyük kısmının bu önermeye katılmadığı görülmektedir (Ort= 2,77). Katılımcıların büyük bir kısmı katılım bankacılığında faizin kullanılmadığı düşüncesini desteklememişlerdir.

“Hangi bankaların katılım bankacılığı hizmeti verdiğini biliyorum” önermesine katılımcıların % 40,4’ ü katılıyorum ve % 26,9’ u kesinlikle katılıyorum şeklinde yanıt vermişlerdir. Katılımcıların büyük kısmının bu önermeye katıldıkları görülmektedir (Ort= 3,71). Katılımcıların büyük bir kısmı katılım bankacılığı hizmeti veren bankaları bilmektedir

Tablo 5. Katılımcıların İslami Finans ve Katılım Bankası Algısına İlişkin Bulgular

Önermeler	Ort.	SS.	Kesinlikle Katılmıyorum (1)		Katılmıyorum (2)		Kararsız (3)		Katılıyorum(4)		Kesinlikle Katılıyorum (5)	
			N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Katılım bankacılığı, faizin kullanılmadığı İslami şartlara uygun bankacılık türüdür.	2.77	1.21	105	19.7	114	21.4	140	26.3	142	26.7	31	5.8

Hangi bankaların katılım bankacılığı hizmeti verdiğini biliyorum.	3.71	1.16	39	7.30	43	8.1	92	17.3	215	40.4	143	26.9
Katılım bankacılığında yapılan yatırımlarda zarar etme ihtimali vardır.	3.09	1.16	59	11.1	105	19.7	148	27.8	168	31.6	52	9.8
Zarar etme ihtimalini bilsem de katılım bankalarını tercih ederim.	2.91	1.31	102	19.2	117	22.0	102	19.2	150	28.2	61	11.5
Elimdeki parayı ve tasarruflarımı bir bankada değerlendirecek olursam bu banka katılım bankası olur.	3.21	1.33	80	15.0	87	16.4	111	20.9	152	28.6	102	19.2
Finans ihtiyacımı bir bankadan karşılayacak olursam bu banka katılım bankası olur.	3.20	1.24	62	11.7	91	17.1	144	27.1	148	27.8	87	16.4
Katılım Bankaları daha düşük oranda kar payı verseler bile tasarruflarımı katılım bankasında değerlendiririm.	3.11	1.32	80	15.0	109	20.5	108	20.3	145	27.3	90	16.9
Finansal ya da ticari işlemlerimde faizle işlem yapmadığım konusu benim için önemlidir.	4.11	1.17	26	4.9	47	8.8	40	7.5	150	28.2	269	50.6
Az da olsa faiz almanın ya da vermenin İslam dinine göre kesinlikle yasak olduğunu düşünüyorum.	4.28	1.18	34	6.4	28	5.3	28	5.3	105	19.7	337	63.3
Faizle işlem yapmadan elimdeki parayı değerlendirebilir ve doğru yatırımı yapabilirim.	4.03	.97	16	3.0	30	5.6	57	10.7	247	46.4	182	34.2
Faizle işlem yapacağıma ihtiyaçlarımı bütçem doğrultusunda yönetebilirim.	4.14	.99	14	2.6	34	6.4	44	8.3	213	40	227	42.7
İslam'da faiz yasağının sadece finansal iş ve işlemler için geçerli olduğunu düşünüyorum.	2.04	1.20	232	43.6	156	29.3	61	11.5	55	10.3	28	5.3

İslam'da yasak olanın piyasa faizi değil tefeci faizi (yüksek oranlı faiz) olduğunu düşünüyorum.	2.17	1.30	227	42.7	132	24.8	67	12.6	68	12.8	38	7.1
Enflasyon oranı %18, faiz oranı %15 ise klasik banka ile çalışmanın İslam' a aykırı olmadığını düşünüyorum.	2.31	1.22	181	34.0	132	24.8	128	24.1	57	10.7	34	6.4

- ✓ “Katılım bankacılığında yapılan yatırımlarda zarar etme ihtimali vardır” önermesine katılımcıların % 31,6’ sı katılıyorum, % 9,8’ i kesinlikle katılıyorum şeklinde yanıt vermişlerdir. Bu önermede kararsızların oranı (% 27,8) yüksek çıkmaktadır. Önermeye katılanların oranı katılmayanlardan yüksek çıksa da kararsızların oranı dikkate değer bir sonuç vermiştir (Ort=3,09). Katılım bankacılığında zarar ihtimali olduğu düşünenlerin oranı katılmayanlara göre az bir farkla yüksek çıkmıştır.
- ✓ “Zarar etme ihtimalini bilsem de katılım bankalarını tercih ederim” önermesine katılımcıların % 28,2’ si katılıyorum yanıtı vermesine rağmen önermeye katılmayanların oranı az bir farkla katılmayanlardan yüksek çıkmıştır. Kararsızların oranı % 19,2 seviyesinde bulunmuştur. Önermeye katılan ve katılmayanların birbirine yakın oranlara sahip olması, kararsızların oranının yüksekliği katılım bankası tercihlerinde müşterilerin zarar etmeyi göze alamadıklarını göstermektedir (Ort=2,91).
- ✓ “Elimdeki parayı ve tasarruflarımı bir bankada değerlendirecek olursam bu banka katılım bankası olur” önermesine katılımcıların % 28,6’ sı katılıyorum, % 19,2’ si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. % 20,9 oranında kararsız bulunmaktadır. Önermeye katılanların oranı katılmayanlara göre yüksek çıksa da kararsızların oranı da dikkate değer bir sonuç vermektedir (Ort= 3,21). Katılımcıların hemen

hemen yarısı yatırım tercihlerinde katılım bankasını tercih etmeyi düşünmektedirler.

- ✓ “Finans ihtiyacımı bir bankadan karşılayacak olursam bu banka katılım bankası olur” önermesi katılımçıların % 27,8’ i katılıyor, % 16,4’ ü kesinlikle katılıyor, % 55,8’ i katılmıyor, % 16,4’ ü kesinlikle katılmıyor, % 16,4’ ü katılmıyor yanıtını vermiştir. Önermeye katılanların oranı yüksek de olsa kararsızlar % 27,1 oranıyla önemli bir paya sahiptir (Ort=3,20). Katılımcılar finansman ihtiyaçlarında katılım bankalarını daha çok tercih etme olasılıkları daha yüksektir. Ancak, kararsızların katılıyor yanıtı verenlerden sonra en çok paya sahip oldukları da görülmektedir.
- ✓ “Katılım Bankaları daha düşük oranda kar payı verseler bile tasarruflarımı katılım bankasında değerlendiririm” önermesine katılımçıların % 27,3’ ü katılıyor, % 16,9’ u kesinlikle katılıyor, % 55,8’ i katılmıyor, % 16,4’ ü kesinlikle katılmıyor yanıtını vermişlerdir. Kararsızların oranı % 20,3’ dir. Önermeye katılanların oranı daha yüksektir fakat kararsızlar dikkate değer bir oranda bulunmaktadır (Ort=3,11). Katılımcıların büyük bir kısmı daha az gelir elde etmelerine rağmen oranda tasarruflarını katılım bankalarında tercih edebileceklerini belirtmişlerdir.
- ✓ “Finansal ya da ticari işlemlerimde faizle işlem yapıp yapmadığım konusu benim için önemlidir” önermesine katılımçıların % 28,2’ si katılıyor, % 50,6’ sı kesinlikle katılıyor, % 21,2’ si katılmıyor, % 16,4’ ü kesinlikle katılmıyor yanıtını vermiştir. Önermeye katılmayanların oranı düşüktür (Ort=4,11). Katılımcıların çok büyük bir kısmı faizle işlem yapıp yapılmaması konusunun kendileri için önemli olduğunu beyan etmişlerdir.
- ✓ “Az da olsa faiz almanın ya da vermenin İslam dinine göre kesinlikle yasak olduğunu düşünüyorum” önermesine katılımçıların % 19,7’ si katılıyor, % 63,3’ ü kesinlikle katılıyor, % 16,4’ ü kesinlikle katılmıyor yanıtını vermiştir. Önermeye katılmayanların oranı düşüktür (Ort=4,28). Katılımcıların çok büyük bir kısmı, tutarın önemli olup olmadığına bakılmaksızın faizin İslam dinine aykırı olduğunu düşünmektedirler.

- ✓ “Faizle işlem yapacağıma ihtiyaçlarımı bütçem doğrultusunda yönetebilirim” önermesine katılımcıların % 46,4’ü katılıyor, % 34,2’ si kesinlikle katılıyor yanıtlarını vermişlerdir. Önermeye katılmayanların oranı düşüktür (Ort=4,03). Katılımcıların çok büyük bir kısmı faizsiz yatırım araçlarıyla tasarruflarını değerlendirebileceklerini beyan etmişlerdir.
- ✓ “Faizle işlem yapacağıma ihtiyaçlarımı bütçem doğrultusunda yönetebilirim” önermesine katılımcıların % 40,0’ ı katılıyor, % 42,7’ si kesinlikle katılıyor yanıtlarını vermiştir. Önermeye katılmayanların oranı düşüktür (Ort= 4,14). Katılımcıların çok büyük bir kısmının faiz hassasiyetlerinin yüksek olduğu görülmekte ve katılımcılar faizle işlem yapmaktansa bütçe imkânları ölçüsünde hareket etmeyi tercih etmektedirler.
- ✓ “İslam’da faiz yasağının sadece finansal iş ve işlemler için geçerli olduğunu düşünüyorum” önermesine katılımcıların % 43,6’ sı kesinlikle katılmıyorum, % 29,3’ü katılmıyorum şeklinde yanıtlamışlardır. Önermeye katılmayanların oranı yüksektir (Ort= 2,04). Katılımcıların çok büyük bir kısmı faizin finansal işlemler dışında birçok işlemde geçerli olabileceğini düşünmektedirler.
- ✓ “İslam’ da yasak olanın piyasa faizi değil tefeci faizi (yüksek oranlı faiz) olduğunu düşünüyorum” önermesine katılımcıların % 42,7’ si kesinlikle katılmıyorum, % 24,8’ i katılmıyorum yanıtını vermişlerdir. Önermeye katılmayanların oranı yüksektir (Ort= 2,17). Katılımcıların çok büyük bir kısmı faizi, piyasa faizi ve tefeci faizi şeklinde ayırmayıp faizin her türlüşününün İslam dinine aykırı olduğunu düşünmektedirler.
- ✓ “Enflasyon oranı % 18, faiz oranı % 15 ise klasik banka ile çalışmanın İslam’ a aykırı olmadığını düşünüyorum” önermesine katılımcıların % 34’ü kesinlikle katılmıyorum, % 24,8’ i katılmıyorum şeklinde yanıt vermiştir. Önermeye

katılmayanların oranı yüksektir (Ort=2,31). Katılımcıların büyük bir kısmı enflasyonun faizin üzerinde olmasının İslam dinine göre caiz olması için yeterli bir sebep olmadığını düşünmektedirler.

4.5. Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

İslami finans ve katılım bankası algısının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan bağımsız örneklem T testi sonuçları Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N.	Ort.	SS.	SD.	t	p
Katılım Bankası Algısı	Erkek	449	3,15	.94	530	.792	.43
	Kadın	83	3,09	.66			
Faiz Algısı	Erkek	449	4,19	.79	530	3.477	.001
	Kadın	83	3,86	.85			
Faiz Bilgisi	Erkek	449	2,09	.94	530	4.729	.000
	Kadın	83	2,62	.93			
TOPLAM	Erkek	449	3.22	.56	530	.225	.82
	Kadın	83	3.21	.49			

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin görüşleri arasında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($t_{(530)} = .225$; $p > .05$). Bağımsız örneklem T testi sonuçlarına göre H1 ana hipotezi desteklenmemiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin bağımsız örneklem T testi sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir: Katılımcıların görüşleri arasında cinsiyete göre katılım bankası algısı boyutunda ($t_{(530)} = .792$; $p > .05$) anlamlı farklılık bulunamamış, faiz algısı boyutunda ($t_{(530)} = .3.477$; $p < .05$) ve faiz bilgisi boyutunda ($t_{(530)} = .4.729$; $p < .05$) anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bağımsız örneklem T testi sonuçlarına göre H1a alt hipotezi desteklenmemiş, H1b ve H1c alt hipotezleri desteklenmiştir.

Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin görüşlerinin yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermedi-

ğini belirlemek amacıyla tek faktörlü varyans analizi (Anova) testi yapılmıştır. Yapılan tek faktörlü varyans analizi sonuçları Tablo 7 de verilmiştir.

Tablo 7. Tek faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyutlar	Yaş Grubu	N	Ort.	SS	SD	F	p
Katılım Bankası Algısı	18-24	38	2.87	.65	4,527	1.914	.107
	25-34	69	2.99	.73			
	35-44	156	3.20	.93			
	45-54	139	3.24	.89			
	55 ve üstü	130	3.14	1.00			
Faiz Algısı	18-24	38	3.66	.88	4,527	7.608	.000
	25-34	69	3.92	.87			
	35-44	156	4.23	.80			
	45-54	139	4.33	.68			
	55 ve üstü	130	4.09	.80			
Faiz Bilgisi	18-24	38	2.56	.99	4,527	5.700	.000
	25-34	69	2.46	.89			
	35-44	156	2.06	.96			
	45-54	139	1.97	.87			
	55 ve üstü	130	2.26	.99			
TOPLAM	18-24	38	3,0301	,59	4,527	1,983	.096
	25-34	69	3,1418	,51			
	35-44	156	3,2500	,56			
	45-54	139	3,2775	,51			
	55 ve üstü	130	3,2192	,58			

Elde edilen bulgulara göre farklı yaş gruplarında yer alan katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($F_{(4,527)} = 1.983$; $p > .05$). Tek faktörlü varyans analizi sonuçlarına göre H2 ana hipotezi desteklenmemiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin tek faktörlü varyans analizi sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir: Katılımcıların görüşleri arasında yaş gruplarına göre katılım bankası algısı boyutunda ($F_{(4,527)} = 1.914$; $p > .05$) anlamlı bir farklılık bulunamamış, faiz algısı boyutunda ($F_{(4,527)} = 7.608$; $p < .05$) ve faiz bilgisi boyutunda ($F_{(4,527)} = 5.700$; $p < .05$) anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Tek faktörlü varyans analizi sonuçlarına göre H2a alt hipotezi desteklenmemiş, H2b ve H2c alt hipotezleri desteklenmiştir.

İslami finans ve katılım bankası algısının medeni duruma göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan bağımsız örneklem T testi sonuçları Tablo 8' de verilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin görüşleri arasında medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t_{(530)} = 2.477$; $p < .05$). Bağımsız örneklem T testi sonuçlarına göre H3 ana hipotezi desteklenmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin bağımsız örneklem T testi sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir: Katılımcıların görüşleri arasında medeni duruma göre katılım bankası algısı boyutunda ($t_{(530)} = 3.730$; $p < .05$), faiz algısı boyutunda ($t_{(530)} = 3.811$; $p < .05$) ve faiz bilgisi boyutunda ($t_{(530)} = -4.289$; $p < .05$) anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bağımsız örneklem T testi sonuçlarına göre H3a, H3b ve H3c alt hipotezleri desteklenmiştir.

Tablo 8. Bağımsız Örneklem T testi Sonuçları

Boyutlar	Medeni Durum	N.	Ort.	SS.	SD.	t	p
Katılım Bankası Algısı	Evli	441	3.20	.93	530	3.730	.000
	Bekar	91	2.89	.68			
Faiz Algısı	Evli	441	4.20	.78	530	3.811	.000
	Bekar	91	3.85	.88			
Faiz Bilgisi	Evli	441	2.09	.94	530	-4.289	.000
	Bekar	91	2.56	.93			
TOPLAM	Evli	441	3,25	.55	530	2.477	.014
	Bekar	91	3,09	.54			

Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin görüşlerinin eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek faktörlü varyans analizi (Anova) testi yapılmıştır. Yapılan tek faktörlü varyans analizi sonuçları Tablo 9' da verilmiştir.

Tablo 9. Tek faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Faktörler	Eğitim Düzeyi	N	Ort.	SS	SD	F	p
Katılım Bankası Algısı	İlköğretim	7	3.37	.69	5,526	5.239	.000
	Lise	35	3.00	.89			
	Ön-lisans	54	3.00	.74			
	Lisans	236	3.00	.90			
	Lisans üstü	98	3.24	.87			
	Doktora	102	3.49	.93			
Faiz Algısı	İlköğretim	7	3.93	.75	5,526	2.230	.050
	Lise	35	4.04	.92			
	Ön-lisans	54	3.89	.90			
	Lisans	236	4.11	.82			
	Lisans üstü	98	4,24	.73			
	Doktora	102	4.28	.70			
Faiz Bilgisi	İlköğretim	7	2.71	.99	5,526	.836	.524
	Lise	35	2.17	1.06			
	Ön-lisans	54	2.29	1.00			
	Lisans	236	2.12	.94			
	Lisans üstü	98	2,23	.94			
	Doktora	102	2.13	.95			
TOPLAM	İlköğretim	7	3.39	.53	5,526	5.736	.000
	Lise	35	3.12	.68			
	Ön-lisans	54	3.10	.59			
	Lisans	236	3.13	.53			
	Lisans üstü	98	3.31	.50			
	Doktora	102	3.43	.52			

Elde edilen bulgulara göre farklı eğitim düzeylerine sahip katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. ($F_{(5,526)} = 5.736; <.05$). Tek faktörlü varyans analizi sonuçlarına göre H4 ana hipotezi desteklenmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin tek faktörlü varyans analizi sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir: Katılımcıların görüşleri arasında farklı eğitim düzeylerine göre katılım bankası algısı boyutunda ($F_{(5,526)} = 5.239; p <.05$) ve faiz algısı boyutunda ($F_{(5,526)} = 2.230; p <.05$) anlamlı bir farklılık bulunmuş, faiz bilgisi boyutunda ($F_{(5,526)} = .836; p >.05$) anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tek faktörlü varyans analizi sonuçlarına göre H4a ve H4b alt hipotezleri desteklenmiş, H4c hipotezi desteklenmemiştir.

Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin görüşlerinin eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmüş ve H4 ana hipotezi desteklenmiştir. Katılımcıların görüşlerinin anlamlı olarak farklılaşmasının hangi eğitim durumuna sahip gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma (Tukey) testi yapılmıştır. Çoklu karşılaştırma testi sonuçları Tablo 10' da sunulmuştur.

Tablo 10. Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları Tablosu

Eğitim Düzeyleri	İlköğretim	Lise	Ön-lisans	Lisans	Lisans üstü	Doktora
İlköğretim						
Lise						*
Ön-lisans						*
Lisans						*
Lisans üstü						
Doktora		*	*	*		

Farklılıkların hangi ikili gruptan (gruplardan) kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre ilköğretim (Ort= 3,39; SS.=.53), lise (Ort= 3.12; SS.= .68), önlisans (Ort= 3.10; SS.=.59), lisans (3.13; SS.=.53), lisansüstü (Ort= 3,31; SS.= 50) eğitim düzeyine sahip katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak doktora mezunlarının İslami finans ve katılım bankası algısının (Ort= 3.43; SS.=.52) lise, önlisans ve lisans mezunlarının İslami finans ve katılım bankası algısına göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir ($p < .05$).

Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısına ilişkin görüşlerinin yaptıkları mesleğe göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek faktörlü varyans analizi (Anova) testi yapılmıştır. Yapılan tek faktörlü varyans analizi sonuçları Tablo 11' de verilmiştir.

Tablo 11. Tek faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyutlar	Yapılan Meslek	N	Ort.	SS	SD	F	p
Katılım Bankası Algısı	Öğrenci	48	2.93	.67	8,523	6.052	.000
	Memur/İdari Personel	126	3.03	.87			
	İşçi/Teknik Personel	22	2.90	.94			
	Serbest Meslek Profesyonele	48	2.87	.74			
	Eğitimci/Akademisyen	148	3.53	.87			
	Tüccar/Esnaf/İşadamı	36	3.31	.94			
	Diğer Meslekler	35	3.02	.98			
	Emekli	49	2.89	.96			
	Çalışmıyorum	20	3.00	.94			
Faiz Algısı	Öğrenci	48	3.84	.85	8,523	2.322	.019
	Memur/İdari Personel	126	4.13	.81			
	İşçi/Teknik Personel	22	4.26	.84			
	Serbest Meslek Profesyonele	48	3.97	.77			
	Eğitimci/Akademisyen	148	4.29	.70			
	Tüccar/Esnaf/İşadamı	36	4.31	.81			
	Diğer Meslekler	35	4.00	.97			
	Emekli	49	4.04	.88			
	Çalışmıyorum	20	4.28	.72			
Faiz Bilgisi	Öğrenci	48	2.49	.94	8,523	2.393	.015
	Memur/İdari Personel	126	2.19	.92			
	İşçi/Teknik Personel	22	2.06	.83			
	Serbest Meslek Profesyonele	48	2.47	.92			
	Eğitimci/Akademisyen	148	2.03	.92			
	Tüccar/Esnaf/İşadamı	36	2.00	1.06			
	Diğer Meslekler	35	2,05	.92			
	Emekli	49	2.08	.96			
	Çalışmıyorum	20	2.53	1.18			
Toplam	Öğrenci	48	3.09	.54	8,523	4.727	.000
	Memur/İdari Personel	126	3.17	.53			
	İşçi/Teknik Personel	22	3.11	.58			
	Serbest Meslek Profesyonele	48	3.09	.44			
	Eğitimci/Akademisyen	148	3.43	.49			
	Tüccar/Esnaf/İşadamı	36	3.31	.58			
	Diğer Meslekler	35	3.09	.64			
	Emekli	49	3.04	.56			
	Çalışmıyorum	20	3.26	.71			

Farklılıkların hangi ikili gruptan (gruplardan) kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre öğrenci (Ort= 3,09; SS.=.54), memur/ idari personel (Ort= 3.17; SS.= .53), işçi/ teknik personel (Ort= 3.11; SS.=.58), serbest meslek profesyoneli (3.09; SS.=.44), tüccar/ esnaf/ iş insanı (Ort= 3,31; SS.= 58), diğer meslekler (Ort= 3,09; SS.=.64), emekli (Ort= 3,04; SS.=.56), çalışmayanlar (Ort= 3,26; SS.=.71) meslek gruplarında yer alan katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak eğitimci/ akademisyen meslek grubunda yer alan katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı (Ort= 3.43; SS.=.49) öğrenci, memur/ idari personel, serbest meslek profesyoneli, diğer meslekler ve emekli grubunda yer alan katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algılarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < .05$).

4.6. Tartışma

İslami finans ve katılım bankası algısının ve alt boyutlarının; cinsiyete, yaş gruplarına, medeni duruma, eğitim düzeyine ve yapılan mesleğe göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin araştırmanın hipotez sonuçları Tablo 13’ de sunulmuştur.

Tablo 13. Hipotez Testleri Özet Tablosu

Hipotezler	Test Sonucu
H1: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklenmedi.
H1a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklenmedi.
H1b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H1c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H2: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır	Desteklenmedi.
H2a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklenmedi.

H2b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H2c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H3: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı medeni durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H3a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H3b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H3c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu medeni duruma göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H4: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı eğitim durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H4a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H4b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H4c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklenmedi.
H5: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısı yaptıkları mesleklere göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H5a: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının katılım bankası algısı boyutu yapılan mesleğe göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H5b: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz algısı boyutu yapılan mesleğe göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
H5c: Katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algısının faiz bilgisi boyutu yapılan mesleğe göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.	Desteklendi.

Tablo incelendiğinde katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algıları cinsiyete ve yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık oluşturmamakta, medeni durum, eğitim durumu ve yapılan meslek açısından anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.

Tablo incelendiğinde alt boyutlar düzeyinde farklı sonuçlar elde edilmiştir: Katılım bankası algısı cinsiyete ve yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık oluşturmamakta, medeni durum, eğitim düzeyi ve yapılan meslek açısından anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır. Faiz algısı cinsiyet, yaş grupları, medeni durum, eğitim düzeyi ve yapılan meslek açısından anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır. Faiz bilgisi eğitim düzeyi açısından anlamlı bir farklılık oluşturmamakta, cinsiyet, yaş grupları, medeni durum ve yapılan meslek açısından anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.

Yapılan hipotez testleri sonucu elde edilen veriler literatürde farklı özelliklere sahip katılımcılarla yapılan bazı çalışmalarla aynı sonuçları verirken, bazı çalışmalarla farklı sonuçlar vermektedir. Bu çalışmalar aşağıda belirtilmiştir.

Şahin ve Yılmaz (2020) tarafından Düzce Üniversitesi öğrencileri ile yapılan araştırma sonuçlarına İslami finans araçları algı düzeyi ile katılımcıların cinsiyetleri, medeni durumları, eğitim düzeyleri ve yaşları yönünden anlamlı farklılıklar bulunamamıştır.

Özen, Şenyıldız ve Akarbulut (2016) tarafından Uşak ilinde 18 yaş üstü katılımcılarda yapılan çalışmada katılımcıların cinsiyet, eğitim, meslek gibi özellikleri katılım bankacılığı ile ilgili bilgi düzeyi ve faiz algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılığa neden olmuştur.

Ayçilek, Ayriçay ve Bekereci (2021) tarafından diyanet personeli üzerinde yapılan çalışmada, diyanet personelinin İslami finansa bakış açısı iki alt boyut üzerinden değerlendirilmiştir. İslami finansa bakış açısı bilgi boyutu açısından cinsiyet ve eğitim durumu açısından anlamlı olarak farklılaşmamakta, yaş açısından anlamlı olarak farklılaşmaktadır. İslami finansa bakış açısı; inanç boyutu açısından cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmamakta, eğitim durumuna göre ve yaşa göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan çalışmada katılımcıların İslami finans ve katılım bankalarına yönelik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Anket tekniğinin kullanıldığı araştırmaya verilen yanıtlarda katılımcılar, katılım bankalarındaki işlemlerde faizin kullanılıp kullanılmadığı konusunda tereddüt yaşamaktadırlar. Önermelere verilen yanıtlarda kararsızların yüksek orana sahip olması bunun en önemli göstergesidir. Ancak katılımcılar, konvansiyonel bankaya göre katılım bankalarını daha düşük gelir şartlarında yatırım ve daha yüksek maliyet şartlarında finansman konularında tercih edebileceklerini belirtmişlerdir. Araştırmanın diğer sonuçlarına göre katılımcılar, faiz konusunda yüksek hassasiyete sahip olup faizle işlem yapılmamasını belirtmekte ve faizin kesinlikle yasak olduğu konusuna yüksek oranda katılmaktadırlar. Ayrıca, faizle ilgili finansal işlemleri her türlü şart ve durumda faiz olarak tanımlamakta; dolaylı olarak faizi meşru kılmaya yönelik işlemleri desteklememektedirler.

Uzun vadede İslami finansın büyümesi ve gelişmesi için İslami finans kavramlarıyla ilgili yaygın bilgisizliğin giderilmesi büyük önem arz etmektedir. İslami finansal araçların kullanıcılara daha anlaşılır şekilde sunulması konvansiyonel sisteme göre rekabet gücünü artırmada yardımcı olacaktır. Sunulan İslami finansal araçların anlaşılabilirliğinin kolaylaşması konvansiyonel sistem araçlarıyla karşılaştırılabilme imkânı sağlayacak ve İslami finansal araçların kullanıcılarına daha kolay seçim yapması konusunda yardımcı olacaktır (Bley ve Kuehn, 2004, s. 29).

Katılım bankası ürünlerinin müşterilere sunulması, katılım bankası şubelerinde çalışan personeller vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Katılım bankacılığı hizmetlerini sunan uygulayıcıların İslami finansal yapıya uygun hassasiyet göstermeleri beklenmektedir. Gerekli hassasiyet gösterilmemesi durumunda amellerin niyetlere göre değerlendirildiği İslami ilkelere odaklanmış bulunan katılım bankalarının yaptıkları faizsiz işlemlerle ilgili kafalarda soru işaretleri oluşacak, ince hatlarla birbirinden ayrılmış bulunan faiz ve kâr payının birbirine karışması sonucu ortaya çıkacaktır. Bu durum fa-

izsizlik ilkesiyle hareket eden tasarruf sahiplerinin elde edecekleri gelirlere faizin karışması riskini doğuracaktır. Bu nedenle katılım bankası personellerinin İslami finansal hassasiyete sahip olmaları beklenmektedir (Balkanlı ve Yardımcıoğlu, 2020, s. 25).

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre katılımcıların İslami finans ve katılım bankası algıları; cinsiyete ve yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık oluşturmamakta, medeni durum, eğitim durumu ve yapılan meslek açısından anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır. Bu bulguların, literatürde farklı gruplarla yapılan bazı çalışmalarla benzer bulguları verdiği bazı çalışmalardan da farklı bulgulara sahip olduğu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular ve literatürde yapılan çalışmaların bulguları, İslam finans ve katılım bankası algısı konusunda temel dinamiklerde bazı tereddütlerin olduğunu göstermektedir. İslami finansal sistemdeki mevcut müşterilerin korunması ve bu sisteme dâhil olması gerektiği düşünülen potansiyel müşterilerin sisteme çekilebilmesi için bu tereddütlerin giderilmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir.

İslami finans alanındaki tartışmaların önüne geçmek ve İslami finansa canlılık kazandırmak için bir kanun değişikliği yapılması gerekmektedir. Bu yasal değişiklikle İslami finans alanındaki işlemlerin İslami esaslara uygun olarak düzenlenmesi ve bunu denetleyecek kurumlara ilişkin usul ve esasların belirlenmesi gerekmektedir. Aynı konuda farklı kişiler hakkında farklı fetvalar verilmesinin önüne geçmek ve potansiyel müşterilerin sistemin meşruiyeti ile ilgili olağan şüphelerini ortadan kaldırmak amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İslami finansla ilgili bir danışma ve fetva kurulu oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından yapılan mali denetimlere ilaveten İslam hukuku açısından da denetim yapılması gerekmektedir (Bağış ve Yılmaz, 2021, s. 313). İslami finans ve katılım bankası algısındaki tereddütleri gidermek amacıyla bu konuda yapılması önerilen yasal değişikliklerin desteklenmesinin yanında; ortaöğretim ve yükseköğretim bölümlerinde öğrenim gören öğrencilere, girişimciliğin desteklenmesi amacıyla düzenlenen programların katılımcılarına,

İslami finans ve katılım bankası konularında eğitim programları düzenlenmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın bulguları, konvansiyonel ve İslami finans sistemi, ilgili kurum ve kuruluşlar, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar için İslami Finans ve katılım bankacılığının gelişimine katkı sağlayabilecek politikalar üretme konusunda literatür oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2011). *Kuran-ı Kerim Meali*. 12. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Asutay, M., Yardımcıoğlu, F. ve Ülev, S. (2014). İslam Ekonomisine Politik İktisadi Bir Yaklaşım: Alternatif Bir Ekonomik Sistemin Sistematik Anlayışı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 119-137.
- Avcı T. ve Aktaş, M. (2015). Katılım Bankalarının Kar Payı Ödemeleri İle Mevduat Bankalarının Faiz Ödemelerinin Birbirlerine Yakın Olmasının Nedenlerinin Araştırılması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (4), 41-51.
- Ayçilek, M. A., Ayrıçay, Y. ve Bekerci, N.E. (2021). İslami Finansa Diyanet Personelinin Bakış Açısı Üzerine Bir Araştırma. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1) , 67-89. Doi: 10.47147/ksuiibf.949969
- Bağış, B. ve Yılmaz, M. (2021). Katılım Finans Sisteminin Türkiye’deki Mevcut Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 303-318.
- Balkanlı, C. ve Yardımcıoğlu, F. (2020). Katılım Bankası Çalışanlarının İslami Finans Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma. *Düzce İktisat Dergisi*, 1(1), 24-56.
- Bley, J. ve Kuehn, K. (2004). Conventional Versus Islamic Finance: Student Knowledge and Perception in the United Arab Emirates. *International Journal of Islamic Financial Services*, 5 (4), 17-30.
- Erdem, E. (2018). *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*. (Ed: Eğri, T. ve Orhan, Z.H. içinde) Kur’an’da Ribâ (Faiz) Ayetlerinin Kademeli Nüzülü ve Uslûbu: İslam’ın Ticaret, İnfak ve Finans Siste-

- mi Üzerinden Bir İnceleme, İslam İktisadı Perspektifinden Faiz (1-51), İktisat Yayınları: İstanbul
- Güçlü, F. & Kılıç, M. (2019). İslami Finansın Türkiye, ABD, İngiltere ve Malezya' da Gelişimi. *Journal of Management and Economics Research*, 17 (3) , 271-293. Doi: 10.11611/yead.569172
- Güçlü, F., ve Kılıç, M. (2020). İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi ve İslami Finansa Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 (1), 75-91.
- Güney, N. (2015). İslami Finansta Şer' i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 2 (2) , 45-69.
- Kızıltepe, K. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). Diyanet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma . *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3 (2), 0-0 . DOI: 10.25272/j.2149-8407.2017.3.2.08
- Kuşat, N. (2014). Modern İslami Finans Sektörünün İnovatif Gücü: SUKUK. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (41).
- Noonari, S., Memon, I.N., Javed, A.M., Pathan, M., Khajjak, A.K., Zarmina, M., Jamali, R., H., ve Pathan, A. (2015). Knowledge and Perception of Students Regarding Islamic Banking: A Case Study of Hyderabad Sindh Pakistan. *Information and Knowledge Management*, 5 (7), 85-100.
- Okka, O., Kazak, H. ve Alım H.B. (2021). *İslami Finansal Yönetim Örnek Olayları ve Örnek Çözümleri (Vaka Analizleri)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Özen, E., Şenyıldız L. ve Akarbulut, K. (2016). Faizsiz Bankacılık Algısı: Uşak İli Örneği.15. Ulusal İşletmecilik Kongresi 2 (4), 1-19.
- Sakarya, Ş. ve Akkuş T. (2018). Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 267-299,
- Şahin, E. (2007). Türkiye' de Düünden Bugüne Katılım Bankaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Şahin, Ö. ve Yılmaz, E. (2020). Öğrencilerin Girişimcilik Niyetleri ve İslami Finans Algı Düzeylerine Yönelik Bir Araştırma: Düzce Üniversitesi Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 110-136.
- Tekin, B. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Katılım Bankacılığına Yönelik Bilgi, Algı ve Farkındalık Düzeyleri ve Tercihlerine Etkisi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 4 (1) , 135-150. DOI: 10.21733/ibad.496489
- Türkan Y., ve Arpacık, M. (2017). Din Görevlilerinin Katılım Bankacılığına Bakış Açısı: Bingöl İlinde Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (14), 233- 244. Doi: 10.29029/busbed.327862
- Yanık, R. ve Sümer, S. (2019). Akademisyenlerin İslami Bankacılık Algısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (3) , 1177-1190.
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1) , 14-28.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022). <https://hadislerleIslam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=5&SAYFA=167>. (Erişim Tarihi: 05.04.2022)
- 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu. (2005). Resmi Gazete, Sayı: 25983.

Sınırlı Rasyonalite Kavramının Anlaşılmasına Yönelik Bir Literatür Taraması

Arş. Gör. Hilal Mola⁸

GİRİŞ

İktisat bilimi insan faktörlü sosyal bir bilim olmasına rağmen tarih boyunca birçok başka bilimlerle ilişki içerisinde olmuş ve diğer bilimlerin yöntemlerini kendi alanında kullanmıştır. Özellikle Walras'ın "Saf İktisadın Öğeleri" adlı çalışmasını yayınlaması ile birlikte iktisat bilimi fizik ve matematiğe daha çok yaklaşmıştır. Birçok bilimin matematik temellerine oturtularak sağlaştırılması söz konusu olsa da iktisadın matematiğe olan yakınlığı sosyolojiden uzaklaşmasına ve psikolojinin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu süreçte de iktisadi insan yanlış karar almayan rasyonel bir birey olarak varsayılmıştır. Fakat R. Solow, J. Hicks, W. Leontief, P. Samuelson gibi birçok ekonomist iktisat bilimini matematiğe olan bağlılığı nedeniyle eleştirmişler ve bireylerin aynı kalıplarda olmadıklarını dile getirmişlerdir (Acar, 2008). Belirtilen bu durum

8 Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü

zamanla rasyonalite ve kişisel çıkarları peşinde koşan rasyonel birey olarak tanımlanan homo economicus kavramına eleştiriler getirmiş ve ekonomistleri yeni arayışlara yönlendirmiştir.

Bu yönelimlerden biri de psikoloji ve iktisat bilimini bir araya getirmektir. Bu yönelim ile birlikte iktisadi bireylerin varsayıldığı gibi rasyonel olmadığı, karar alma sürecinde birçok faktörden etkilenen, kısıtlı rasyonel karar alabilen bir varlık olabileceği ortaya koyulmuş ve homo economicus kavramı eleştirilmeye başlanmıştır (Mola, 2021). Eleştiriler ve yapılan çalışmalar neticesinde davranışsal iktisat gibi yeni bir alan ortaya çıkmış ve bireylerin aslında sınırlı rasyonel oldukları tezi savunulmuştur. Davranışsal iktisadın ana akım iktisada yaptığı bu eleştirileri aslında İslam iktisadının da yaptığı ve davranışsal iktisat ile bu açıdan yakınlık gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda çalışmamızın amacı ana akım iktisada yöneltilen eleştiriler neticesinde ortaya çıkan sınırlı rasyonalite kavramının davranışsal iktisadın ve İslam iktisadının birleştirici bir noktası olup olmadığını yapılan çalışmalar incelenerek ortaya koymaktır. Çalışmanın birinci bölümünde davranışsal iktisat ve İslam iktisadi alanlarında literatüre genel bir bakış sergilenecek ve ikinci bölümde ise özellikle sınırlı rasyonalite kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar sunulacaktır. Çalışmamız son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Davranışsal İktisat ve Sınırlı Rasyonalite

Davranışsal iktisadi anlamak için Klasik İktisadın en önemli kavramı olan rasyonel davranan insan kavramını anlayabilmek gerekmektedir. Rasyonel insan, tahmin edilebilecek cevaplar veren, bilgi ve tecrübeleri doğrultusunda beklentileri dışına çıkmayan, fayda- maliyet analizi yaparak maksimum faydayı elde etmeye çalışan bireydir. Klasik iktisatta rasyonel insan varsayımı ile matematiksel modellerin tahmin edilebilmesi, yorumlanabilmesi daha kolay hale gelmiş ve karışık olmayan varsayımlar yapılabilmesi sağlanmıştır. Ancak günlük hayata baktığımızda bireylerin rasyonel davranmadıkları görülmektedir. Bireyler tam bilgiye sahip değillerdir ve dış etkenlerden etkilenerek karar vermektedirler. Bu doğrultuda Klasik

iktisattan günümüze kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde bireylerin rasyonel oldukları varsayımı zamanla yerini sınırlı rasyonalite veya irrasyonalite anlayışına bırakmıştır. Özellikle İslam iktisadı ve Davranışsal İktisat bu anlayışta birleşmiş ve rasyonel insan kavramına yani homo economicus varsayımına eleştiriler yöneltmiştir. Davranışsal iktisadın gelişim sürecinden ve sınırlı rasyonalite ile ilgili literatürden bahsedecek olursak ilk olarak Hume ve Adam Smith'in çalışmaları karşımıza çıkmaktadır.

Hume 1739 yılında yapmış olduğu "İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme" adlı çalışmasında davranışsal iktisattaki gelişmeleri önceden ortaya koyan tavırla sempati, kıskançlık, statü kaygısı ve sosyal normlarla ilgili çeşitli ifadelere değinmiştir. Bireylerin diğer insanlarla, kendisiyle ilgili hisleri açısından empati kurduğunu, bu nedenle kişisel çıkarın ilk güdüsünün adaletin oluşumu olduğunu belirtmiştir. (Hume, 1739). Daha sonra Adam Smith Hume'un çalışmalarından da etkilenerek bireylerin davranışlarındaki psikolojik faktörlere ilgi duymaya ve çalışmalarında psikolojik etkilerden bahsetmeye de başlamıştır.

İlk olarak Adam Smith'in 1759 yılında yayınlanan "Ahlaki Duygular Kuramı" eserinde bireylerin davranışlarını tutku ve dikkatli gözlemci olarak ifade ettiği şey ile yaşanan mücadele olarak belirtmiştir. Bireylerin tutkuları açlık, korku, öfke gibi duyguları barındırırken bu tutkular da insanların davranışlarına etki eden faktörlerdir. Fakat diğer ifade ettiği tarafsız gözlemci yönü ile birey kendi yaşadıklarını dikkatli bir şekilde gözden geçirir ve bu faktörlerin etkilerini bastırabilir. Ayrıca Smith çalışmasında bireylerin davranışlarının psikolojik temelli analizlerini yaparak sempatinin önemine değinmiştir (Smith, 1759). Ayrıca Hume empati kavramının üzerinde oldukça durarak bireylerin karşısındaki insanların acılarından acı, mutluluklarından da mutluluk duyabileceklerini ve onlarla empati duyabileceklerini ifade etmiştir. Bu nedenle empati hissi ve kıyaslamadan kaynaklanan duygular ile çıkardan kaynaklanan duygular iyilikseverlik veya öfkeye neden olabilir (Hume, 1739). Jeremy Bentham 'ın 1789 yılında yayınladığı Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş kitabında doğa bireyleri ıstırap ve haz gibi iki egemenliğin emrine

vermiştir. Çünkü bireylerin yapacakları her işi bu iki egemenlik belirlemektedir. Ayrıca Bentham kitabında insanların kendilerine acı, mutsuzluk veya kötülük gibi durumları yaşatacak şeylerden kaçındıklarını ve kendilerine mutluluk, iyilik getirecek olan durumlara yöneldiklerini açıklamıştır. Bentham bu açıklamasıyla Faydacılık ilkesinden bahsetmiştir (Bentham, 2007). Görülmektedir ki iktisat tarihinde önde gelen bilim adamları aslında çalışmalarında bireylerin tamamen akıllarıyla hareket etmediklerini belirterek rasyonellikten uzak olduklarına değinmişlerdir. Davranışsal iktisadın ana akım iktisadına bu karşı çıkışı İslam iktisadında da görmekteyiz. İslam iktisadında da birey karar verirken rasyonel davranamaz ve dini inanışların etkileriyle sınırlandırılarak bir karar verir.

İslam İktisadı ve Sınırlı Rasyonalite

İnsan merkezli bir iktisadi yapının oluşturulmasını amaçlayan İslam iktisadı bireylerin maddi ve manevi yönlerini birlikte ele almaktadır. Hak merkezli dayanışma içeren Dünya görüşünü şekillendiren İslam dininin kurallarını esas almaktadır. Kişiler arasındaki çatışmanın aksine, menfaat paralelliğinin bulunduğu hareketle iktisadi ilişkilerin tanzim edilmesini hedeflemektedir. Ayrıca İslam İktisadı fertle toplum menfaatleri arasında uyumun olduğunu ve üretim sürecinde ve hasılanın paylaşılmasında tarafların irade ve rızasına dayalı sözleşmelerle düzenlenmesini temel ilke edinmiştir. Yani İslam iktisadı iktisadi faaliyetlerin hem ahlaki hem de iktisadi yönünü birlikte ele almaktadır (Ersoy, 2015). İslam, yeryüzünün insan ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü kaynakla doldurulduğunu ve kâinatın insanlar için yaratıldığını belirtir. İslam dininde yer alan zekât ise üretimde aktif olarak yer alamayan kişilere yeryüzü kaynaklarından ödenen kira olarak görülür. Bunun nedeni üretim yapılırken yeryüzünün kaynaklarından faydalanılmasıdır. Müslüman bireyler verimli bir şekilde kullanılması sonucunda kainattaki tüm kaynakların tüm bireylere yeteceğini belirtirken insan ihtiyaçlarının ise sınırsız olduğunu kabul etmezler (Chapra, 1992). İslam iktisadının ana akım iktisattan ayrıldığı tek yöne insanların sınırsız ihtiyaçlarının olmadığını savunması değildir. Diğer bir yönü ise birey-

lerin rasyonel olduklarının varsayımıdır. Çünkü İslam dini belirli kuralları olan ve insanlığa bunları emreden bir dindir. Bu doğrultuda Müslüman bireyler her durumda sadece kendi faydalarını düşünmemektedirler. Bu noktada karşımıza tamamen rasyonel birey değil sınırlı bir rasyonel birey çıkmaktadır. Davranışsal iktisatta nasıl ki psikolojik faktörler ile bireylerin rasyonel davranmadıklarını savunuyorsa İslam iktisadında da inanışlar doğrultusunda bireyler her durumda rasyonel davranmamaktadırlar. Böylece davranışsal iktisat gibi İslam iktisadı da ana akım iktisadın varsayımına karşı çıkmaktadırlar. Sınırlı rasyonalite kavramı ile ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalara bakacak olursak davranışsal iktisat alanında çok fazla çalışma olmasına rağmen İslam iktisadı ve sınırlı rasyonalite kavramıyla ilgili az sayıda çalışmaya rastlanmıştır.

Literatür Taraması

Demirpolat (2003) çalışmasında Türkiye’deki İslam ahlakını Rasyonalite ve kapitalizm kavramları çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın amacı Müslüman girişimci profiline iktisat ahlakını ve bu ahlaki etkileyen faktörlerin anlaşılmasını sağlamaktır. Şeniğne (2011) yapmış olduğu çalışmada, geleneksel iktisat teorisinin temel varsayımları arasında sayılan rasyonalite ve homo economicus kavramlarını incelemiştir. Bu incelemesinde deneysel iktisat, nöroiktisat ve davranışsal iktisat açısından getirilen eleştirilere yer vermiştir. Çalışma sonucunda bireylerin rasyonel davranmama nedenlerinin karmaşık bir biyolojik yapıya sahip olmalarından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Kitapçı’nın (2017) yayınladığı Rasyonalite’den İrrasyonaliteye: Davranışsal İktisat Yaklaşımı ve Bilişsel Önyargılar adlı çalışmasında rasyonalite kavramını davranışsal iktisat perspektifinden eleştirmiştir. Bu eleştiride sınırlı rasyonalite kavramından hareket ederek bireylerin ekonomik karar verme süreçlerinde karşı karşıya kaldıkları bilişsel önyargıları incelemiştir. Çalışma sonucunda ekonomik karar verme sürecinde bilişsel önyargıların dikkate alınmasıyla birlikte daha sağlıklı ekonomik sonuçlar elde edileceğini belirtmiştir. Oğuz ise (2018) yaptığı çalışmada davranışsal iktisat, ahlak ve İslam iktisadı kavramlarını karşılaştırmalı bir analiz

yaparak incelemiştir. Bireylerin hayatlarını inançlarına göre yönlendirmesinin ve iktisadi kararlarının inançlarından etkilenmesinin son derece doğal olduğunu vurgulayan Oğuz İslam'ın bireyi ticari hayatta serbest bıraktığını fakat onu asla nefsi duygularının içinde iktisadi hayata salmayacağını belirtmiştir. Çelik ise (2019) çalışmasında iktisat teorisinde Rasyonalite kavramını yine davranışsal iktisat açısından değerlendirmiştir. Çalışmada davranışsal iktisadın bireylerin kısıtlı bilgiye sahip olması ve psiko-sosyal birçok etkisinin altında kalması dolayısıyla rasyonalite kavramını eleştirdiğini belirtmiştir. Ayrıca çalışma sonucunda Ültimatom ve Diktatör oyunlarından yararlanarak bireylerin, her zaman rasyonel kararlarda bulunmadığını ortaya koymuştur. Kamber (2019) çalışmasında kusursuz ve sınırlı rasyonalite kavramlarından hangisinin geçerli olduğunu anlamak amaçlamıştır. Çalışma hipotezleri sınırlı rasyonalitenin tercihler üzerindeki geçerli olduğu ve iktisadi bilgi sahibi olmanın rasyonel davranış üzerinde etkisi olmadığıdır. Bu hipotez sonuçlarının ortaya koyulması amacıyla bilişsel eğilim ve kısa yollar üzerine kurgulanan anket çalışması kullanılmıştır. Çalışmada tercihlerin sınırlı rasyonaliteye daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Güngör ise (2019) yapmış olduğu çalışmada Davranışsal İktisat kapsamında rasyonalite kavramı yanı sıra özgecilik kavramını da dikkate almıştır. Güngör iktisat biliminin temel varsayımlarından olan rasyonel insan ve özgeciliğin çelişkili yönlerini ele almıştır. Çalışmanın ana konusu bireylerin rasyonel olmaları halinde neden başkalarına kendilerini tehlikeye atarak yardım etmeleridir. Bu sorunun cevaplanması araştırılan çalışmada özgecilik, fedakarlık ve yardım etme gibi kavramlar kullanılmıştır. Çalışma sonucunda davranışsal iktisadın temel konusu olan sınırlı rasyonellik kavramını ortaya çıkarılmıştır. Kaya ise 2019 yılında Sınırlı rasyonellik, davranışsal iktisat ve İslam iktisadi kavramlarını birlikte ele almıştır. Davranışsal iktisadın sınırlı rasyonel insan önermesinin İslam İktisadi ile bağdaştığını ve İslam iktisadının belirttiği bireyinde sınırlı rasyonel olduğunu belirtmiştir. Cevizli ve Bilen ise (2021) çalışmalarında duyguların rasyonel davranış üzerindeki etkilerini ele almışlardır. Çalışmalarında hipotetik bir deneysel çalışma ile

önce gözleme dayalı daha sonra ise Mann Whitney U testi analiz yöntemi kullanmışlardır. Sonuç ise bireylerin karar verirken sadece rasyonalite kavramı dahilinde hareket etmedikleri, duygularının da karar almada etkili olduğunu göstermiştir.

SONUÇ

Ana akım iktisadın rasyonel insan varsayımına yapılan eleştiriler Adam Smith ve daha öncesine kadar dayanmaktadır. Yapılan eleştiriler zamanla çalışmalar ile netlik kazanmış ve aslında bireylerin rasyonel olmadıkları kabul görmeye başlamıştır. Bireyleri rasyonellikten uzaklaştıran unsurlar; dış faktörler, dini inanışlar, psikolojik faktörler gibi birçok insani davranışın etkileyen durumlardır. Bu açıdan bakıldığında davranışsal iktisat bireylerin psikolojik durumlarını dikkate alır ve bu nedenle bireyleri sınırlı rasyonel olarak nitelendirir. İslam iktisadı ise Müslümanları sadece kendilerini düşünen değil toplumu düşünen, yardımlaşan ve hoşgörülü bireyler olarak sunmaktadır. Böylece İslam iktisadı bireylerin dini inanışlar doğrultusunda hareket ettiklerini belirtir. Dini inanışlar ise bireylerin alacakları ekonomik kararlarda etkilidir. Bu açıdan bakıldığında davranışsal iktisat ile İslam iktisadının benzerlik gösterdiği düşünülebilir. Ayrıca literatüre baktığımızda davranışsal iktisat ve İslam iktisadını birlikte ele alan sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Literatürdeki bu boşluğun doldurulması amacı ile özellikle İslam iktisadında ki insan figürü üzerinde yapılacak çalışmaların artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Gökmen T. (2008). *İktisadı Değiştirmek: Neoklasik İktisada Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Cevizli, İ. & Bilen, M. (2021). Duyguların Rasyonel İktisadi Kararlarımız Üzerindeki Etkisi. *İnsan & Toplum*. 11 (2), 19-46.
- Chapra, M. U. (1992). *Islam and the Economic Challenge*. Leicester: The Islamic Foundation and the International Institute of Islamic Thought. *Islamic Economic Series*.
- Çelik, D. (2019). İktisat Terosinde Rasyonalite: Davranışsal İktisat Bağlamında Bir Değerlendirme. (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Demirpolat A. (2003). Türkiye’de İslami İktisat Ahlakı’nın Yükselişi, Rasyonalite ve Kapitalizm: Konya Örneği. *Selçuk İletişim*. 2(4),194-201
- Demirel, Selim K. & Artan S. (2016). Nöroiktisat ve İktisat Biliminin Geleceğine İlişkin Tartışmalar. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*. 2(1), 1-28.
- Ersoy, A. (2015). İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 1, 37-64.
- Güngör, E. (2019). Davranışsal İktisat Çerçevesinde Özgeçelik ve Rasyonalite. (Yüksek Lisans Tezi) Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hume, David (1739). *A Treaties of Human Nature* (Ed) K. A. Selby. Bigge ve P.H. Nedditch, 2. Bs. Oxford: Clarendon.
- Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, Ömer Saruhanlıoğlu ve Uğur Kaşif Boyacı (çev). 1. Basım, İstanbul: Litera Yayıncılık
- Kamber, Can, Sibel (2019). İktisadi Rasyonalitenin Davranışsal İktisat Çerçevesinde Sorgulanması: Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesindeki Öğrenciler Üzerine Bir Alan Araştırması. (Yüksek Lisans Tezi) Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, F. & Özçim, H. (2019). Davranışsal İktisat, Sınırlı Rasyonellik ve İslam İktisadı İlişkisi. *Toros Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (11). 1-24
- Mola, Hilal (2021). Davranışsal İktisat Perspektifinden İktisadi Karar Alma Sürecinde Gizli Tuzaklar ve Dürtmeler. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2(1), 20-35
- Oğuz, Enes, C. (2018). Davranışsal İktisat, Ahlak ve İslam İktisadı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Smith, Adam (1759). *The Theory of Moral Sentiments*. United Kingdom: Harriman House Limited.
- Smith, Adam (1986). *On the Division of Labour: The Wealth of Nations*. Books I-III. New York: Penguin Classics.
- Şeniğne, B. (2011). Rasyonalite Kavramına Deneysel ve Davranışsal İktisat Bağlamında Yeni Bir Bakış Açısı: Nöroiktisat. Yayımlanmamış Doktor Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Katılım Bankacılığında Sosyal Boyut

Doç. Dr. Osman ULUYOL⁹

1. GİRİŞ

Günümüzde finansal hizmetler ağırlıklı olarak geleneksel bankacılık tarafından yerine getirilmektedir. Kapitalist sistemin kurumları olan geleneksel bankalar kar maksimizasyonunu amaçlar-ken özellikle az gelişmiş ülkelerde toplumun önemli bir kesimi finansal olarak dışlanmaktadır. Bu sistemde ekonomik insan olan birey kendi faydasının ve çıkarlarının artırılması peşinde koşarken kurumlar da kar maksimizasyonunu amaçlamaktadır. Sistemin dayanak olarak aldığı görüş ekonomik insan olarak adlandırılan bireyin faydasını en yükseğe çıkarmasıyla toplumun da bundan aynı yönde faydalanacağı görüşü ve iddiasıdır. Oysa kapitalist ekonomilerde gelir dağılımı bakımından toplum kesimleri arasında uçurumlar vardır.

Kapitalist ekonomik sistemde gelir dağılımı ile ilgili gerçekler iddia edilen görüşleri desteklememektedir. Ünlü iktisatçı Stiglitz'e göre ekonomik insan kişisel çıkarlarını ön planda tutması ile refah topluma yayılmamış, hanehalkı, işçiler, vergi ödeyenler

9 Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

ve genelde de ekonomi için bir felakete yol açmıştır. Sonuç olarak örneğin ABD’de nüfusun binde birinin 1,5 saatlik geliri geri kalan %90’ın bir yılda kazandığı miktar ile hemen hemen eşittir (Stiglitz, 2012: 47).

Kapitalist sistemde para/sermaye sahipleri emek/risk altına girmeden sahip oldukları sermayelerini artırmakta ve bu şekilde sermaye birikimi belli kesimlerde yoğunlaşmakta, toplumun büyük bir kısmı fakirlik/yoksulluk sınırları altında yaşamak zorunda kalmaktadır. Sonuçta toplumsal adalet, huzur, dayanışma yok olmakta ve insan daha fazla bencilleşmektedir. Günümüzde artık neredeyse hiç kimse bir yakınına, dost ve akrabasına borç para veremez olmuştur. Oysa geçmişte düşündüğümüzde insanlarımızın başkalarına karşı çok daha duyarlı ve merhametli olduğunu hatırlayabiliriz. Bu sonuca gelmemizin nedeni kapitalizmin ekonomik insan modeline sahip olan ekonomik ve finansal sistemin payı büyüktür. Bu sistemde bireyler genellikle kendi çıkarının peşinde koştuğu için zenginle fakir arasındaki fark gittikçe açılır, küçük esnaf tükenmeye yüz tutar ve gelir dağılımındaki çarpıklık daha da büyür. Çünkü faize dayalı sistem zengin ve parası olanlardan yana çalışır. Faiz, parası yani sermayesi olanların risk altına girmeden kazandıkları paralarıdır. Geleneksel bankalar faiz karşılığında mevduat toplar ve topladığı mevduatları daha yüksek faizden ihtiyacı olanlara kredi olarak verir. Ancak bu sistemin adaletli bir sistem olduğu söylenemez. Çünkü parası olan risk altına girmemektedir. İşlerin kötü gitmesi halinde bütün risk yatırımcının üzerinde kalmaktadır. Bu da adil bir uygulama değildir. İslam dini bu nedenle faizi yasaklamıştır. Çünkü faizin çok çeşitli sosyal sorunlara sebep olduğu bilinmektedir. Faiz uygulamasının neden olduğu başlıca sorunlar arasında özellikle sermaye sahiplerinin risk almadan paradan para kazanmaları sonucunda gelir dağılımında adaletin bozulması, finansal kapsayıcılığın azalması, dar gelirliilerin kapsam dışı kalması, toplumsal dayanışmanın, adaletli bir dağılımın yok olması ve ekonomik krizlere neden olması sayılabilir.

2. GELENEKSEL-İSLAMİ TEMELLERE DAYANMAYAN – BANKACILIK

Kapitalist sistem, gölgesinde ticaretin geliştiği ve sınai servetin ortaya çıktığı, özel mülkiyetin kutsanması ve onun mutlak özgülüğü esasına dayanır. Fakat bu kapitalist sistem aynı zamanda birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Sermayenin, ekonomik hayatın esas alanlarına hâkim olup kendi yararları için yönlendiren bir azınlığın elinde toplanması bu olumsuzluklardan birisidir. Bu da sınıf sistemine yol açmış olup bu sistemde fakir daha fakir, zengin daha zengin olmuş, sömürü, karaborsa ve sınıf çatışması açık bir şekilde ortaya çıkmıştır (Karadağı, 2018: 85). Bu hareket tarzı kapitalistlere istediği gibi hareket kabiliyeti sağlar, üretim ne pahasına olursa olsun artırılmalı, insanlar daha çok tüketime sevk edilmeli (doymak bilmeyen ihtiyaçlar daha doğrusu istekler yüzünden) üretim ve tüketim çılgınlığı oluşmalı, kapitalistler daha fazla korunmalı, homoeconomicus faydasını maksimize etmeli, mal ve hizmetlere ulaşamayanlar ne olursa olsun anlayışı İslam dininin ahlak ekonomisi ile bağdaşmaz (Karadağı, 2018: 129). Sebahattin Zaim Hoca homoeconomicus olarak tabir edilen İktisadi insan modelini şiddetli eleştirmektedir. Çünkü bu yaklaşım sadece maddi bir yaklaşımı kapsar, bunun sonucunda da sosyal düzen sadece iktisadi olarak ele alınır dolayısıyla sosyal yapıda kriz ve sosyal çatışmalar gibi sorunlar ile birlikte maneviyattan kopmalar yaşanır. Zaim'e göre insanı sadece ekonomik insan olarak açıklamak mümkün değildir, ona göre iktisadi tercihler sadece sosyal hayatın bir kısmını açıklayabilir. İnsanı tanımlamak için iktisadi unsurlar tek başına yetmez, bunun yerine insan daha geniş kapsamlı olarak tanımlanmalı ve bunun için de uygun terim homoislamicus olmalıdır (Zaim, 1992: 16). Asutay'a göre insan sadece maddi rasyonalite ile değil aynı zamanda manevi rasyonalite ile hareket eder. İnsanın özgürlüğü iktisadi insandaki serbestlikten farklı olarak Allah tarafından 'iyi'ye kullanılmak amacıyla verilmiştir. Buna göre insan davranışlarının mutlaka bir karşılığı vardır. Dolayısıyla insan mutlak anlamda bakıldığında serbest olmayıp kendisi ile toplumun

çıkarcının çatıştığı noktada iki dünyayı da gözeterek daha rasyonel bir seçim yapmak durumundadır (Yenice, 2020. 146).

Sonsuz olması sebebiyle kapitalist düşüncede istekler doyurulamaz. Doyurma sonsuz aşamalardan geçer, her doyumun üstünde bir başka doyum noktası vardır. Örneğin; binme eylemi, hayvana binmekle başlar, peşinden otomobil gelir. Otomobilin içinde de dereceler vardır. Bu altın ve cevherlerden yapılan taksilere kadar gider, sonra uçak gelir, uçağın da dereceleri vardır. Sonra özel uçak, tahsisli uçak gelir. Konut, yeme içme ve benzerlerinde de durum böyledir (Karadağı, 2018: 119). Komünist sistem ise kapitalist sisteme tepki olarak ve kapitalizmin neden olduğu sorunları ortadan kaldıracığı düşüncesiyle doğmuş ve bu amaçla bireysel mülkiyeti ortadan kaldırarak devlet mülkiyetini esas almıştır. Çünkü bu görüşe göre bütün çarpışma ve problemler bireysel mülkiyetten kaynaklanmaktadır, o halde bireysel mülkiyetin yerine, yani toprağa ve araçlara sahip olma hakkının devlete verilmesi görüşü ortaya atılmıştır.

Kapitalist sistemin finansal kuruluşları olan konvansiyonel bankacılık sosyal bankacılık anlayışından uzaktır. Çünkü bu sistemde krediler genellikle toplumun orta ve üst düzey kesimine kullanılmakta ve önemli bir kesim finansal olarak dışlanmaktadır. Ayrıca bu bankacılık türünün faiz temelli olması sermayenin belli kesimlerde birikmesine neden olmaktadır. Böylece toplumda gelir dağılımı bozulmakta, sosyal adalet ve sosyal dayanışma erozyona uğramaktadır.

Kapitalist sistemin neden olduğu sorunlar günümüzde büyük sermaye sahiplerinin ağızından da açık ve net bir şekilde dile getirilmektedir. Örneğin; Bill Gates, “Kapitalizm milyarlarca kişinin hayatına zenginlik kattı ama milyarlarca kişiyi de dışarıda bıraktı. Bu eşitsizlik artık sürdürülemez”, dedi. Bu ifadeleriyle vahşi kapitalizmin yumuşatılmasını önerdi. G20’nin 2015’de Antalya’da yapılan zirvesinde Türkiye’nin en zengin ailesinden Ali Koç hemen hemen benzer ifadelerle hatta daha da ileri giderek “Eşitsizliği gidermek için kapitalizmin ortadan kaldırılması gerek”, dedi. Bunlar kapita-

lizme karşı yapılan ilk eleştiriler değildir. Hatta vahşi kapitalizme karşı yapılan eleştirilerin kapitalistlerden gelmesi manidardır (Turan, 2015). Kapitalizmin içinde gelişmekte olan ve “hayırseverlik, yardımlaşma ve diğerkâmlık” anlamına gelen ‘altruizm’ kavramı kapitalizmin de insan unsurunun önemini anlamaya başladığını göstermektedir.

3. KATILIM BANKACILIĞININ DAYANDIĞI TEMELLER

Katılım bankacılığında bahsederken bankacılığın işleyiş sisteminden çok, dayandığı fikri ve inanç temelleri vurgulanmaktadır. Çünkü katılım bankacılığı İslami bir bankacılık türüdür ve İslami esaslara göre faaliyette bulunur. “Katılım bankacılığı denildiğinde, nominal işlemler üzerinden kar ya da zarar üretmeyen ama reel ekonomik faaliyetlere – ticarete ve üretim faaliyetlerine – finansman sağlayan veya doğrudan bu faaliyetleri gerçekleştiren ve bu faaliyetler neticesinde oluşan karı / zararı müşterileri ile paylaşan kurumlar anlaşılmalıdır. Fon toplama ve kullandırma süreçlerindeki farklılıkların dışında faizle ilgili olmayan diğer bütün bankacılık hizmetleri de bu bankalar tarafından sunulmaktadır” (Tunç, 2010: 113). İktisadi alanın hareket noktası olarak katılım bankacılığı yatırım, üretim, hizmet ve ticaret gibi reel ekonomik faaliyetlerdir, tasarrufları para olmaktan çıkarmak ve onu bir üretim faktörüne dönüştürmek esas gayedir (Tunç, 2010: 115). Katılım bankacılığı geniş bir faaliyet sahasına sahiptir. Günümüz uygulamalarında sadece ağırlıklı olarak ticari alanda sınırlandırılmış gibi görünse de, hedeflenen katılım bankacılığının daha kapsamlı sosyal ve ekonomik fonksiyonları ifa edeceği beklenmektedir. Bu fonksiyonlar sosyal sigortacılık, sosyal kredi, üretim kredisi, yatırımlar, sosyal yardımlar, öğrenim kredisi, vadeli ve vadesiz mevduat kabul etmek, ticaret, bankacılık hizmetleri, danışmanlık ve pazar oluşturmak (Tunç, 2010: 116).

Katılım bankaları ilk defa 4389 sayılı Bankalar Yasasında “Mevduat toplama yetkisi bulunmayan ancak özel cari hesaplar ve kâr zarara katılma hakkı veren hesaplar yoluyla fon toplayan, ekono-

mik faaliyetleri ekipman veya emtia temini veya kiralaması ya da ortak yatırımlar yoluyla finanse eden kurumlardır” şeklinde tanımlanmıştır. İslami finans genel olarak sadece faizden arındırılmış finans sistemi olarak algılanabilmektedir. İslami/insani finans sistemi sadece faizin olmadığı bir sistem şeklinde açıklamak yeterli değildir. İnsani/İslami finans aslında insanlara topyekün bir düşünce sistemi önermektedir. Bu sistem ise sadece müslümanlara değil tüm insanlar için geçerli olabilecek ahlaki değerler sunan insana yaratılışından dolayı değer veren ve sosyal adalet ilkeleri temelinde gelişen bir bütüncül sistemi ifade etmektedir. İslami/İnsani finans bu amacı gerçekleştirmekte önemli bir araç olmaktadır. İslami iktisat zihniyetinin temel gayesi kısıtlı kaynaklarla sınırsız arzular arasında ahlaki normlara dayalı bir denge kurmaktır (Korkut ve Kar, 2018).

İslam ekonomisi, kapitalist ve komünist sistem arasında bir yol tutmuştur. Çünkü İslam Allah’ın insanları, üzerine yarattığı bir fitrat olması sebebiyle bireysel mülkiyeti kabul etmiştir. İslam, mülkiyeti ve mülk edinme özgürlüğünü kabul etmiş ve onu esas almıştır. Ama bu sınırsız bir mülkiyet değildir. Aynı şekilde İslam, özel bireysel mülkiyet yanında kamu mülkiyetini de kabul etmiştir (Karadağı, 2018: 85).

Ticaret ve finans söz konusu olduğunda Şeriat tarafından özellikle yasaklanmadığı sürece her şeye izin verilir ve bu durum finansal yaratıcılık için ve serbest piyasaların çalışması için kapıyı sonuna kadar açık bırakır. Diğer yasakların bazıları Şeriat ve İslam’ın temelleriyle çelişkili olduğu için Müslümanların kaçınması gereken sektörleri içerir. Bu sektörler kumar, pornografi, alkol, domuz eti, geleneksel finans ve sigorta, silah ve savunma, tütün, çevresel endişeler, konaklama ve eğlence (Alrifai, 2015: 175-177).

Kapitalist ekonomi insanların sonsuz ihtiyaçlarını kıt kaynaklarla karşılanması ile uğraşan bilim dalı olarak kabul edilir. İslam inancına göre ise bunlar ihtiyaç değil istektir. Prensip olarak insanlar, ihtiyaç konusunda doyum sınırına ulaşamaz. Mesela paraya ihtiyacı olan böyledir. Öyle ki, insan bu konuda ne kadar kazanırsa

kazansın sürekli olarak daha fazlasını isteme ve elde etme eğilimine sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber bunu şu şekilde ifade etmiştir. “Ademoğlunun bir vadi altını olsa iki vadi daha olmasını ister, onun ağzını ancak toprak doldurur, Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder” (Karadağı, 2018: 119).

İslam inancına göre insan ihtiyaçları sınırlıdır (istekler sınırsız olabilir), dolayısıyla kaynaklar, kaynak olmaları itibariyle insanların sayısı ne kadar artarsa artsın, imar üzerinde Allah’ın belirlediği yöntem üzerinde gidildiği sürece çöktür, çeşitlidir ve tükenmezdir. Yeryüzünde var olan bütün dağlar, sahralar, ovalar, denizler ve nimetler, aynı şekilde gökyüzünde bulunan kaynaklar ve bolluklar verimli bir şekilde işletilirse özellikle tarım, sanayi ve diğer kesimlerdeki üretim alanlarında büyük artışlar meydana getirebilecek gelişmiş, çağdaş teknikler kullanıldığında nüfus ne kadar çok olursa olsun insanlık için yeterlidir. Hatta tek başına Amerika bütün dünyaya gıda üretimi yapabilecek güçtedir. Sudan, kendi arazisini verimli bir şekilde kullansa bütün Arap dünyasına hatta İslam dünyasına gıda ambarı olabilir. Bundan dolayı açlık, başkaları tarafından üretilmiş bir şeydir. Aslında kıtlık üçüncü dünyayı sömürmek için ve işgal etmek için oluşturulmuş bir hurafedir. Bu durum bazı düşünürlerin hatta gayrimüslim olanların bile söylediği bir şeydir (Karadağı, 2018: 128). Ekonomik açıdan kaynakların kıt olarak değerlendirilmesi bakış açlarına ve referanslara göre değişebilir. İslami açıdan değerlendirildiğinde bu görüş kabul görmez, çünkü İslam kaynakların yeterince var olduğunu ifade eder. Kapitalist bakış açısına göre bakıldığında insanoğlunun doymak bilmeyen hırsları dolayısıyla kaynaklar yetersiz görülebilir. Kapitalist anlayışa göre düşünülecek olursa isteklerin sonu gelmeyeceğinden kaynakların doğal olarak yetersizliği söz konusu olabilir. Bu açıdan ele alındığında kaynak kıtlığının gerçek olduğu söylenebilir. Bu anlayışa göre insanoğlunun arzuları sonsuzdur ve bitme noktası yoktur. Bu da insanın bitmeyen fazlalığı istemesine vesile olur, nefsimizin istediği verildiğinde yeni icat ettiği arzuların peşine düşer, böylece insan sonu gelmeyen arzuların esiri ve tükenmeyen isteklerinin kölesi olur (Karadağı, 2018: 129). Dini deliller bu şekilde bir araya

getirildiğinde büyük ekonomik problemlere bakıştaki ‘orta yöntem’ bizim için ortaya çıkmış olur. Müslüman insan bütün arzularını ve isteklerini tatmin etme konusunda sınırsız özgürlük sahibi değildir. O, dini hükümlerle sınırlandırılmıştır. Buna göre Müslümanın haramlardan sakınması, farzları yerine getirmesi mutlak bir zorunluluktur. Helaller konusunda da ihtiyaç kadar tüketme ya da kullanma söz konusudur, bir ayeti kerime mealen şöyledir: “Yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz, çünkü Allah israf edenleri sevmez”. Ölçü buradadır. Sonsuz ihtiyaç ve istek varsayımı ancak kapitalist ekonominin hareket tarzı olabilir.

Haram olan harcama, bireyin toplum, çevre ve canlılara ilişecek olan pis, zararlı ve kötü olan haramlar konusunda harcama yapmaktır. İşte bu İslam’ın iyi, faydalı, yararlı, hayır ve hasenat kabilinden olan şeyleri helal kılma, pis, zararlı ve kötü ve şerli olan şeyleri de haram kılma konusundaki yöntemidir.

Savurganlık yani israf da haramdan sayılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur; “Akrobaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma, çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine çok nankörlük etmiştir”. Aslı meşru olsa da (yani ihtiyaç kadarı) istenenden fazla harcamak anlamına gelen israf da böyledir. Mesela yeme, içme ve benzeri mubahlar konusunda aşırılık gibi. Yine Allah şöyle buyurmuştur: “Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü O israf edenleri sevmez”. (Karadağı, 2018. 228). Allah, kullanımı her konuda olduğu gibi harcama konusunda da dengeli davranmayı emretmiş ve “Onlar harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir”. Onların harcamaları, bu ikisi arasında dengeli bir durumdadır.

3.1. Katılım Bankacılığı Sosyal Boyut ve Toplumsal Odaklılık

Katılım bankacılığı ne sadece bir hayır kurumu ne de sadece kâr amaçlı bir kurumdur. Katılım bankacılığında beklenen faaliyetlerini yerine getirirken toplumun kalkınmasına ve özellikle toplumun çoğunluğunu teşkil eden sınırlı imkanlara sahip olan insan-

ların önünü açması ve bu kesimleri gözetirken de büyük yatırım ve kalkınma alanlarını hedeflemesidir (Keleş, 2020: 359). Sonuç olarak katılım bankacılığında beklenen kar maksimizasyonu değil her kesimin kazancına, refah artışına ve sosyal faaliyetlere katkı sağlamasıdır. Bunun için faaliyetlerinde topluma yararlı olmak, onların ihtiyacını gözetmek ve topluma zarar vermemek ilkelerine uymalıdır. Bu gerekçe ile yüksek getirisi olsa bile insana, çevreye ve topluma zararlı olabilecek faaliyetlerin desteklenmesinden kaçınması gerekir (Ebu Zeyd, 1981: 21). Çünkü katılım bankacılığı insanların gözünde sadece ticari bir kurum değildir. Buna ek olarak sosyal hedefleri olan ve dini değerlere bağlı olarak faaliyet gösteren kurumlar olarak görülmektedir. Yapılan araştırmaların sonuçlarına göre uzun vadede sosyal projelerle finansal performans arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Kavakçı ve Cevherli, 2019: 53-55).

“Günümüzde cari olan maddi ekonomik anlayış, insanı ve toplumu bozmakta, fitrattan, yaratılıştan ve ahlaktan uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle dünyayı ve kendisini tüketen, küresel kapitalist ekonominin yegâne ve tek alternatifi kanaatimizce insan, ahlak ve hukuk temelli ‘katılım ekonomisi’dir. Katılım ekonomisinin temel ilkeleri ise kısaca şöyledir: Ahlak, adalet ve hakkaniyet, ihsan ve dayanışma, emek, katılım ve ortaklık, aktiflik ve üretkenlik. Bu ilkeler ile katılım ekonomisinin oturduğu zemin ve karşılıklı bulması gerektiği etki alanı tamamen ‘insan’dır. Ahlak tabanında yükselen bir ekonominin aktiflik ve üretkenlik tavanıyla insanlığın tüm kesimine hitap etmesi günümüz dünyası açısından oldukça önem arz eder” (Hazıroğlu, 2017: 216).

Faizin İslam dininde yasak oluşu nedeniyle Müslümanlar genellikle birikimlerini finansal sistemin dışında tutmayı ve yastıkaltı olarak tabir edilen yöntemlerle değerlendirmeyi tercih etmektedir. Bu kesimin de tasarruflarını değerlendirmek ve finansal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaklaşık son 35-40 yıldır katılım bankacılığı faaliyete geçirilmiş ve sistem içinde hızlı bir şekilde büyüyerek yerini almıştır.

Uygulamada çok fazla geçmişi olmayan ama geleneksel bankacılığın boş bıraktığı alanı doldurma ve aynı şekilde bütün bankacılık hizmetlerini sağlayan katılım bankacılığı doğmuştur. Katılım bankacılığı faizle değil kar/zarar ortaklığı prensibine göre çalışır, referansı İslam dinidir. Dolayısıyla katılım bankacılığı aynı zamanda sosyal bankacılık yapma iddiasındadır. Sosyal bankacılık şirketlerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetlerinden farklı ve onların çok ötesinde bir şeydir. Sosyal bankacılık toplumun tümünün finansal hizmetlerden yararlanmasını amaçlayan, adil bir gelir dağılımı hedefleyen, toplumda dayanışma, huzur ve güvenin hâkim olmasına katkı sağlayan bankacılık türüdür.

“Katılım bankalarının sosyal yönü, ekonomik refahın bir aracı olarak katılım bankacılığı konusunun önde gelen uygulayıcılarından birisinin deyimiyile kalkınmaya özel bir dikkat ve sosyal yapıya daha iyi bir uyum sağlamaya yönelik yeni bir yaklaşımdır” (Conkar, 1989: 108). “İslam ekonomisinin kapitalist sistemden sosyal boyutu ile farklılaştığı bir gerçektir. Katılım bankacılığının teorik olarak benzersiz bir özelliği ise daha zayıf gruplar ve fakirlerle iş yapmayı teşvik etmesidir. Faizsiz bankalar konvansiyonel finans dünyasındaki yatırım fonlarına benzer bir rol üstlenir. Katılım bankaları, faiz temelli antisosyal faaliyetlerden, kumar, spekülasyon, film, pornografi, şarap yapım ve satımı vb. faaliyetlerden de uzak dururlar. Ancak, katılım bankalarının kaidelerinin etkin bir şekilde uygulanması, ilgili normatif kaidelere riayet edilebilecek bir ortama ve aynı zamanda iktisadi hayatta ‘homoeconomicus’ (ekonomik insan) yerine ‘homoislamicus’ (Müslüman insan)’un ikamesine bağlı olmaktadır” (Polat, 2009: 92). “Homoislamicus İslam Ahlak İktisadının metodolojik temelinde ahlak odaklı bireyi taahhüt etmektedir” (Asutay, 2012: 127).

İslam ekonomisinin bir alt disiplini olarak ifade edilebilecek katılım bankacılığının önemli bir misyonu sosyal boyut olmalıdır. Bu aslında işin özünde ve felsefesinde olması gereken bir durumdur, ancak bunun yeterince uygulamalara yansıtıldığı söylenemez. “İslami finansal sistemin kurumları olan katılım bankaları sadece ticari olarak değil sosyal ve ekonomik ilişkiler olarak nitelendirilen

zekât, vakıf, sosyal yardım gibi müesseselerin de İslami finans içine dahil edilerek farklı modeller geliştirilmelidir. Dünyadaki konvansiyonel bankaların dahi İslami finans ürünlerine ve kurumlarına yer verdiğinden bahsedilerek İslami finansal uygulamaların kapitalist sistemin de kabul ettiği, uluslararası bir hüviyet kazanmış meşru bir piyasa olduğunu göstermiştir” (Çelik, 2016).

“Katılım bankaları ‘kadro partileri’ gibi toplumun sadece belli kesimlerini hedef alma yerine ‘kitle partileri’ gibi toplumun tamamına ulaşmayı hedeflemelidirler” (Güngör, 2015: 37). İslami bankacılık olarak bakıldığında sadece belli sınıfların hizmetinde olmak değil toplumun düşük gelirli ve dezavantajlı kesimlerini de kapsamına alacak şekilde faaliyette bulunmalıdır. Geleneksel bankacılığın en önemli zafiyetlerinden birisi sadece toplumun daha çok gelir durumu yüksek olan kesimlerini hedef almasıdır. İslami bankacılık ise toplumun bir kısmını dışlama gibi bir davranışı ve uygulamayı benimseyemez. Buradan hareketle İslami temellere dayanan katılım bankacılığının en temel amacı özellikle adil, dürüst ve dengeli bir toplum geliştirilmesi olmalıdır. Bunun için sosyal çıktıların tatmin edici düzeyde olması gerekir. Sosyal çıktılar, İslami bankacılığın sosyal amaçlarının uygulamadaki gözlemlenebilir sonuçları olarak tanımlanabilir. Geniş bir İslami bankacılık çerçevesinde genel olarak da İslam ekonomisi anlamında bunlar sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ve güçlendirilmiş değerlerle adaletli, düzgün ve dengeli bir toplumun oluşturulması sağlanabilir.

3.2. Katılım Bankacılığına Yapılan Eleştiriler

Adalet, sosyal eşitlik, kardeşlik, hayırseverlik ve iş birliği gibi kavramlar toplumsal gelişmeyi sağlamak amacıyla İslami sistemin benimsediği araçlar olarak kabul edilmiştir. Ancak İslam Ekonomisi Teorisinin öncüleri tarafından 1960 ve 1970’lerde ortaya atılan söylem İslami Finans ve Bankacılık Sisteminin beklentileri gerçekleştiremediği yönündedir. Çünkü İslami Finans geleneksel finans sektörünün bir parçası olarak kapitalist ekonomi içerisinde faaliyette bulunmaktadır. İslami finans son 30 yıldır büyük bir gelişme göstermesine rağmen Müslüman ülkelerin sokaklarında yaşayan

sıradan insanların hayatlarına dokunamamıştır. Bu durum İslam ideallerinden bir kopuş olarak değerlendirilmekte ve alandaki çeşitli kişiler tarafından eleştiriye maruz kalmaktadır (Zaman ve Asutay, 2016: 180).

Gerçek hayattaki uygulamalara bakıldığında İslami bankacılığın arzu edilen sosyal çıktılarını gerçekleştiremediği yönünde eleştiriler söz konusudur. Ayrıca genel olarak İslami bankacılığın toplum refahını artıracığı yerde geleneksel bankalarda olduğu gibi kar maksimizasyonuna ağırlık verdiği iddia edilmektedir. Sosyal çıktıların tatmin edici olmaması bu eleştirilerin kaynağı olabilir. Bu konuyu destekleyen çeşitli araştırma sonuçları da bulunmaktadır.

“Müslüman ülkelerdeki finansal sistem şimdiki haliyle sosyo-ekonomik adaleti sağlayabilecek veya uluslararası finans sisteminin sıhhati ve istikrarında ciddi bir rol oynayabilecek konumda değildir” (Çapra, 2018: 206). “Ampirik literatürün ürettiği kanıtların ışığında İslami Banka ve Finansal Kurumların sosyal başarısızlığını iddia etmek doğrudur” (Asutay, 2012: 131). “25 yılın üzerindeki yaşamlarında İslami Banka ve Finansal Kurumların inkâr edilemeyecek şekilde iktisadi büyümeye katkı sağlamış olmakla birlikte iktisadi ve sosyal kalkınmaya katkıları çok azdır. İktisadi kalkınmanın iktisadi büyümeden daha geniş bir kavram olmasından dolayı iktisadi kalkınma, katma-değer yaratan endüstrilerin finansmanını, uzun vadeli finansmanı ve sosyal ve insani kalkınmaya katkıyı gerektirir. Fakat İslami Banka ve Finansal Kurumların yıllar içindeki performansları iktisadi ve sosyal kalkınmanın sağlanması bakımından teşvik edici olagelmemiştir” (Asutay, 2012: 135).

Malezya’da İslami Bankalar üzerine yapılan bir araştırmada 17 İslami Banka ile görüşmeler yapılmış elde edilen sonuçlara göre İslami Bankacılığın sosyo-ekonomik kalkınmaya önemli katkıları olduğu ama yapılan finansal ve ekonomik uygulamaların sosyo-ekonomik adaleti yansıtmadığı gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre İslami Bankacılığın verimlilik odaklı kurumsal uygulamalara eğilimli oldukları için sosyal katkılardan yoksun olduğunu göstermektedir (Nor, Rahim ve Senik, 2016: 357-347).

Yapılan bir araştırmaya katılanların %80,9'u, ki bunlar İslami Banka müşterileridir, İslami bankaların sosyal bankalar olarak faaliyette bulunmasını istemektedir. Araştırmanın diğer sonuçlarına göre katılımcıların yarıdan fazlası (%54,3) İslami bankaların sosyal bankacılık faaliyetleri yaptığını düşünmüyorlar, %45,7'lik bir oran ise İslami Bankaların aynı zamanda sosyal banka olarak faaliyette bulunduğuna inanmaktadır (Nor, Rahim ve Senik, 2016: 357-358). Ayrıca gerçek hayattaki uygulamalara bakıldığında İslami bankacılığın arzu edilen sosyal çıktılarının oldukça sınırlı düzeyde kalması eleştiri konusu olmaktadır (Hamidi vd. 2020: 1).

Sosyal çıktılar, İslami bankacılığın sosyal amaçlarının uygulamadaki gözlemlenebilir sonuçları olarak tanımlanabilir. Geniş bir İslami bankacılık çerçevesinde, genel olarak da İslam ekonomisi anlamında bu uygulamalar sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ve güçlendirilmiş adaletli, düzgün ve dengeli bir toplum oluşturulmasını sağlar (Naqvi, 2016). İslamın sosyal sorumluluğa bakışı Endonezya ve Ürdün gibi az sayıda ülkede yasal destek görmektedir (Hamidi and Worthington, 2017). Endonezya yasalarında İslami bankacılığın sosyal yönünü geliştirmesi teşvik edilirken, Ürdün yasaları da İslami bankaların sadece bankacılık hizmetleriyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda sosyal dayanışmayı da gözetmesine ve bir toplum çıkarı olarak karz-ı haseni geliştirmesini talep etmektedir (Hamidi and Worthington, 2020: 7-8).

3.3. Katılım Bankacılığının Sosyal Boyutunu Aşağıdaki Uygulamalarda Görmek Mümkündür

Katılım Bankacılığı Faaliyetleri Özünde Sosyal Odaklıdır. Adında sosyal olmasa bile bu bankaların birçok faaliyetinin sosyal bankacılık hizmeti olarak değerlendirilmesi mümkündür. Şimdi bu konularda kısa bilgiler verilecektir:

3.3.1. Finansal Kapsayıcılık

Finansal kapsayıcılık endeksi genellikle Müslüman ülkelerde düşük çıkmaktadır. Bunun belli başlı nedenleri olarak da özellikle dini inançlardan dolayı faizli işlemlerden uzak durulması, finansal

hizmetlere ulaşmada gerekli şartların sağlanamaması ve bilgi yetersizliği gibi nedenler gösterilmektedir (Işık, 2011: 2). “Gelişmekte olan ülkelerde yetişkin nüfusun %70’i finansal hizmetlere erişememekte ve bunun büyük bir çoğunluğunun da Müslümanlardan oluştuğu bilinmektedir” (Demirgüç-Kunt, 2015: 24).

Türkiye’deki insanların %51’i finansal hizmetlerin dışında kalmaktadır. Katılım bankacılığı finansal kapsayıcılığı geliştirebilir, dünya genelinde günlük 2 \$’ın altında bir gelire geçinmek zorunda olan 700 milyon insanın sayısı azaltılabilir (Gündüz ve Özyıldırım, 2020: 120). “Dünya Bankası tarafından 2014’de yapılan bir analiz sonucunda katılım bankacılığının finansal kapsayıcılık üzerine pozitif bir etkisinin olduğu da ortaya konulmuştur” (Gündüz ve Özyıldırım, 2020: 128). Katılım bankacılığına olan ilgilin finansal kapsayıcılığı geliştirmek ve ekonomik kalkınmayı güçlendirmede faydalı olacağı belirtilmektedir. Katılım bankalarının gelişmesinin finansal kapsayıcılığı geliştirmesi ve dünya genelinde geliri iki doların altında yaşamını sürdüren 700 milyon civarındaki yoksul sayısında da azalışa yol açacağı iddia edilmektedir (Mohieldin vd., 2011: 9). Katılım bankacılığı faaliyetleri sadece Müslümanlar için değil tüm insanlar için geçerli olabilir. Papa XVI. Benedict’e göre katılım bankacılığı uygulamalarının sadece İslam dünyasında değil Hıristiyan dünyasında da hızlandırılması konusunda tavsiyeleri vardır (www.tkbb.org.tr).

3.3.2. Toplanan Fonların Yatırıma Dönüştürülmesi (Reel Sektöre Destek)

Katılım bankaları Türk Finans Sistemi içinde fırsat eşitliğini ve finansal çeşitliliği artıran kurumlar arasındadır. Bunlara ek olarak esnek fon toplama yöntemleri ve sağlanan fonların ticaret ve yatırıma yönelik kullanılması cari kredi faizlerini düşürücü bir rolü de gerçekleştirmektedir. Yatırım ve üretimin artırılmasıyla üretilen mal ve hizmet değerini yani milli geliri yükseltmektedir (Tosun, 2000: 105). Bilindiği gibi katılım bankaları faiz ile para alıp vermezler. Dolayısıyla faiz geliri söz konusu olmadığı için toplanan fonları yatırım, üretim ve istihdama kanalize ettiklerinden bu fa-

aliyetlerinin sonucu olarak toplumda üretim artışı, istihdam artışı dolayısıyla refah artışı daha iyi gerçekleşir.

3.3.3. Murabaha (Peşin al vadeli sat)

Konut, taşıt, ev eşyası, yatırım malları gibi çeşitli konularda finansman ihtiyacı duyan taraflar söz konusudur. Katılım bankaları doğrudan parasal fon sağlayarak finansal destek sağlama yerine fon ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını bizzat peşin alıp vadeli satmak suretiyle temin etmektedirler. Bu şekilde hem faizle ilgili sorunlardan kaçınılmakta hem de kredilerin nakit olarak verilmesiyle farklı amaçlarla kullanılmasının önüne geçilmektedir. Ayrıca bu yöntemle üretim artışına katkı sağlanmakta, üretim artışı toplumun ihtiyaçlarını karşılarken bir taraftan da istihdam imkanları sağlamakta, bunun sonucunda da iş sahibi olanların gelir artışı ile ekonomiye tekrar katkı sağladıkları ifade edilebilir.

3.3.4. Temerrüt Uygulaması

Temerrüt borçların vadesinde ödenememesi halinde ortaya çıkan bir durumdur. Temerrüde düşenler geleneksel bankacılık/finans sisteminde borçları artırılarak cezalandırılır. Oysa bu uygulama bazı hallerde insani ve vicdani olmayabilir. Mücbir sebepler gibi kaçınılamayan durumlarda ortaya çıkan temerrüt durumunda katılım bankaları doğrudan temerrüt uygulamazlar ve borçluya daha insani ve vicdani olan yöntemler uygulayabilirler.

İslam borçlar hukukunun öngördüğü temel ilkelerden birisi borçluya kolaylık sağlanması ve darlık içinde olan borçluya borcunu ödemesi için ek süre verilmesi ya da borcunun iptal ettirilmesidir. Yüce Allah bir ayeti kerimede “Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar süre vermek vardır. Bilirseniz borcu bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır”. Ancak ödeme gücü olup da borcunu ödemeyenler için de ağır hükümler vardır. İmkânı olup da borcunu vadesinde ödemeyenlerin zulüm yaptığı ifade edilmektedir, “Borcunu ödeme imkânı olan bir kimsenin borcunu ertelemesi bir zulümdür.” Bir hadis-i şerifte borçlu lehine öngörülen imkanların kötüye kullanılmasını engelleyecek bir hüküm ortaya

koymuş ve borçlunun ve alacaklının haklarını birbirleriyle dengelemiştir (Özdemir, 2015: 258).

Borçlunun borcunu ödemesi için faizli kredi kullanmaya zorlanmamalı, ödeme imkânı oluncaya kadar borçlunun borcu dondurulmalı ya da gerçekten zorluk varsa oluşturulacak bir başka fonla borçlunun ibra edilerek borçlunun borç sarmalına düşmesi engellenmelidir (Özdemir, R. 2015: 258).

“Eğer borçlu darlık içindeyse ona ödeme kolaylığına kadar bir süre tanıyın. Ve bu gibi borçlulara alacağınızı bağışlayıp sadaka etmeniz eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır” ayeti ile borçlu darlık içindeyse kendisine süre tanınmasını, eğer borçlunun hiç ödeme gücü yoksa borcunun hibe edilmesi emredilmektedir. Bu ayette borçlarını ödeyemeyen ve gittikçe faiz sarmalına düşen borçlulara iyi muamele etmeyen ve onları borç ödemeye zorlayan finans kuruluşlarına uyarılar vardır. Hadislerde borç ödeme ile ilgili düzenlemeler yapılmış, “Şüphesiz sizin hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyendir” hadisi ile borç ödemenin önemi vurgulanmış buna karşın sıkıntıya düşen borçlunun borcunu ödememesi normal karşılanırken imkânı olup da borcunu ödemeyenlerin bu hareketi zulüm olarak görülmektedir. Borçlunun borcunu ödemesi konusunda kolaylık sağlanması hadislere göre rahmet sebebi olarak kabul edilmekte borçluya tanınan her bir gün sürenin borç verene sadaka kazandırdığı ifade edilmektedir (Özdemir, 2021: 95-97).

3.3.5. Zekât, Sadaka ve Karz-ı Hasen (Güzel Borç) Fonları Uygulaması

Zekât İslam’ın beş temel şartından birisi olup dinen zengin sayılan Müslümanların yılda bir kez zaruri geçimi için zorunlu olmayan ihtiyaç dışı birikimlerinin 1/40’ını ya da %2,5’ini ihtiyaç sahibi fakir müslümanlara vermesidir. Sadaka ise zaruri olmayıp gönül rızası ile bağışlanan para ya da malları ifade eder, güzel borç ise karşılık beklemeden ihtiyaç sahibi birisinin ihtiyacını karşılamak için belli bir süreliğine verilen karşılıksız borcu ifade eder. Bu paraların gerekli yasal prosedürün yerine getirilmesi şartıyla katılım bankala-

rı tarafından toplanarak fonlar oluşturulması ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılması uygulaması yapılabilir. Böylece bu tür birikimlerin ihtiyaç sahiplerine daha sistemli ve düzenli ulaştırılmasıyla toplumda gelir dağılımına olumlu katkı sağlanabilir. Bunlara ek olarak fonlarda toplanan zekât, sadaka gibi birikimlerin belli bir süre yatırımlarda da değerlendirilerek kazanç elde edilmesi ve bu kazançların da yine ihtiyaç sahiplerine dağıtılması söz konusu olabilir. “Zekât, gelirleri devlet tarafından düzgün bir şekilde toplanıp dağıtılabiliyse fakirliği azaltmanın en etkili yollarından birisidir” (Gümüş vd. 2019: 94). Türkiye Dünya’da gelir dağılımındaki eşitsizliğin en yüksek olduğu ülkeler arasındadır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik krizlerin en alt ve en üst düzey gelir grupları arasındaki boşluğun büyümesiyle gelir dağılımındaki eşitsizlik daha da bozulmuş ve bu durum kötüleşmeye devam etmektedir (Arabacı, 2014: 184).

Bazı İslami bankaların yaptığı bir takım sosyal işler de vardır. Mesela katılımcılardan ve mudilerden zekât toplayıp hak sahiplerine vermek ve istenen şartları taşıyan kimselere faizsiz kredi vermek, bu işlemler son derece önemli olup İslam bankalarının toplum hizmetindeki rolünü tamamlayıcı durumlardır. Bundan dolayı biz, bu hizmetlerin yaygınlaşmasını istiyoruz (Karadağı, 2018: 317). Faizsiz işlem olarak kabul edilen kişisel finansman projelerinden, konut ve taşıt almak isteyenlere peşin al vadeli sat yöntemi ile satış yapılarak finansman sağlanması, ayrıca sınırlı gelire sahip meslek sahiplerine – doktor, avukat, tamirci vb. - ve iş yapmak isteyen ev hanımlarına kadar geniş bir hedef kitlenin faydalanması istenmektedir (Efe, 2021: 319).

Devletin zekât evleri/fonları oluşturması (Karadağı, 2018: 391), zekat mallarının biriktirilmesi, tahsil edilmesi, uzman, samimi ve bağımsız bir heyet tarafından adil bir şekilde dağıtılması için bu gereklidir. Çünkü bu heyet zekât miktarlarını şirketlerden ve bütün mevcut mallardan alır. Ve yine fakirliği ortadan kaldırmak veya hafifletmek için sağlam ve stratejik plan ortaya koyarak kapsamlı kalkınmayı gerçekleştirmek için zekât mallarını ve diğer kamu mallarını yönlendirmek için iyi düşünülmüş dakik bir politika ortaya koymak.

Bütün zekât meblağlarının tahsil edilmesi ve adil bir şekilde dağıtılması için sağlam bir plan ortaya konulur, bu planda şafilere dediği gibi, yoksulluk problemini çözmeyi hedeflerse ki, şafilere göre fakire yetecek olanın tamamı verilebilir, bu da şayet zekâtı alacak kimse meslek sahibi ise, ona mesleğiyle ilgili alet ve edevat verilir veya tüccar ise ticaret için sermaye verilir, bu durumda yoksulluk oranı Allah'ın izniyle azalır ya da tamamen yok olur. İmam Nevevi şöyle demektedir: “Fakire ve yoksula ihtiyaçlarını giderecek ve kendilerine yeterliliği sağlayacak miktar verilir. Bu yeterlilik durumu ise insanlara ve bölgelere göre değişiklik arz eder. Çünkü meslek sahibi olan kimseye mesleğiyle ilgili aletler verilirken tüccara ticaretini iyi şekilde yapacağı sermaye verilir (Karadağı, 2018: 392). Kanaatimizce zekât müessesesinin tek elden ve tam olarak işletilmesi hem yoksulluğu hem de faizli işlemlere duyulacak ihtiyacı sona erdirecektir (Özdemir, 2015: 269).

3.3.6. İslami Mikrofinansman Uygulaması

Mikrofinans 1973 yılında ilk olarak Prof. Muhammed Yunus tarafından yoksul köylülere, teminatsız, kefilsiz, güvene dayalı ve kısa vadeli fon sağlanması olan mikro krediler ile başlamış ve daha sonra tasarruf, ödeme, havale ve sigorta hizmetleri gibi alanlara yayılmıştır. Yunus, bu uygulama ile 2006 yılında Nobel Barış Ödülüne aday gösterilmiş ve 2006 yılında da Time Dergisi mikrofinans uygulamasını dünyayı değiştiren 10 fikir arasında göstermiştir (Parlakkaya ve Çürük, 2015: 64).

Mikrofinans kurumu olarak, müşterilerine para yönetimi ve bankacılık hizmetleri veren finansal kurumlar, bankalar, kooperatifler ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile diğer banka dışı kurumlar sayılabilir (Remenyi, 1999: 8). Yoksul hane halkları gelir getirici işler yaparak geçimini sağlamak ve mikro ve küçük işletmeler ise faaliyetlerine devam edebilmek için mikro kredilere başvurmaktadır (Ateş ve Öğütoğulları, 2012: 42). Mikrofinansın amacı sağlıklı bir toplumsal yapıya zemin hazırlamak ve toplumsal ekonomik adaleti sağlamak, refah artışı sağlamak, sermayenin tüm toplum kesimle-

rine dağıtılmasını sağlamak, kardeşlik ve dayanışmasının geliştirilmesi olarak açıklanabilir.

Mikrofinans ilk çıkış olarak faiz temelli bir uygulama olmakla birlikte katılım bankaları tarafından rahatlıkla İslam'a uygun mikrofinansa dönüştürülebilir. "İslam'ın sosyal ve ekonomik adalet anlayışı kapsamında toplumun en alt kesimlerinin de ekonomik davranış ağı içinde yer almasına imkân tanımak üzere tasarlanan finansal hizmet sistemi İslami Mikrofinans olarak değerlendirilmektedir" (Parlakkaya ve Çürük, 2015: 65). "İslami mikrofinans, geleneksel bankacılık dışında kalan düşük gelirli nüfusa finans ilkelere uygun olarak finansal hizmetlerin sağlandığı bir sistemdir. Risk-paylaşım modeli ya da borç-temelli finansman sağlayarak yoksulların ihtiyaç duyduğu finansmana erişmelerine olanak tanır" (Zouari and Nabi, 2013: 13). Müslüman yoksullar kredi kullanarak iş fırsatlarını değerlendirmek için İslami gerekçelerle geleneksel borçlanma araçlarını kullanamamaktadırlar. Mikrofinans uygulamaları İslam hukukuna uygunluk açısından alternatif bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır. İslami mikrofinansın bir kredi olduğu söylenemez, bilakis murabaha yöntemiyle ticari alışverişe, mudarebe ve müşareke ile özsermaye ortaklığına, karz ve vedia ile tasarruf yapmaya, zekat ve sadaka gibi fonlarla da para transferine ve tekaful ile de sigortacılığa imkan sağlamaktadır (Parlakkaya ve Çürük, 2015: 64).

İslami mikrofinans ile çok sayıda dar gelirli ve işsiz insanın iş ve gelir sahibi olması ile yoksulluğun azaltılması, bunun sonucunda gelir dağılımının iyileştirilmesi, toplumdaki engelli (dezavantajlı) kesimlere fırsatlar sunulması ile fırsat eşitsizliğinin ortadan kaldırılması ile daha sağlıklı ve daha adaletli bir toplum oluşturulması mümkün olabilir.

3.3.7. Krizlere Karşı Yüksek Direnç

"1929-Ekonomik bunalımının temelinde ve 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan krizlerde faizin önemli bir fonksiyonu vardır. Gecelik faizlerin %6.200'lere çıktığı, devletin sadece 3 aylık %450

faizle borçlanabildiği “rant ekonomisi” kavramının sıradan halkın gündemine girdiği, üretim yapmanın son derece riskli ama devlete borç vermenin son derece karlı olduğu söz konusu dönemde klasiklerin iddia ettiği gibi yüksek faiz oranlarının aslında tasarrufu dolayısıyla yatırımları teşvik ettiği iddiasının ne kadar da yanlış olduğunun somut bir kanıtı ortaya çıkmıştır” (Güngör, 2015: 29-30). Faizsiz bankacılıkta faize dayalı bu tür krizlerin çıkması beklenemez, çünkü faiz söz konusu değildir.

Finans sektörünün yaşadığı dört büyük krizden – 1990 Körfez Krizi, 1994 Finansal Krizi, 1998-99 Güneydoğu Asya Krizi ve 2001 Finansal Krizinden en az zararlı çıkar katılım bankaları olmuştur. Bu da katılım bankalarının gösterdiği başarı ve performansın en büyük kanıtıdır. Bahsedilen krizlerin ekonomideki yıkıcı etkileri hatırlanırsa katılım bankalarının gerek model olarak gerekse de uygulamadaki başarıları daha iyi anlaşılabilir. Çünkü bu krizlerde katılım bankaları kamu kaynaklarının kullanılmasına ihtiyaç duymamıştır (Ustaoglu, 2014: 45).

Dünyada yaşanan birçok finansal krizin ana sebebi aşırı miktarda kredi verilmesidir. Örneğin, 2008 Mortgage krizi bunun en tipik örneğidir. O dönemde kredi ödeme gücü olmayan çok sayıda insana kredi verilmiş ve onların kredileri ödeyememeleri, satın aldıkları evlere kredi kuruluşlarının el koymasıyla sonuçlanmış ve verilen kredilere dayalı olarak ihraç edilen çok büyük miktarlarda varlığa dayalı menkul kıymet kredi sisteminin çökmesiyle değersiz hale gelmiş ve yatırımcılarının elinde patlamıştır. Geleneksel bankalarda faiz esasına göre hareket edildiğinden risk paylaşımı söz konusu değildir. “Para sahibi hiç risk altına girmemekte bütün risk iş yapan girişimcinin üzerinde kalmaktadır” (Chapra, 2018: 18). İslami olmayan bankalarda risk paylaşımı olmadığından aşırı kredi dağıtımı söz konusu olmakta bu da ister istemez geleneksel olarak tabir edilen bu bankaların krizlere karşı daha dayanıksız olması sonucunu doğurur. Dolayısıyla risk paylaşımı bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. İslami bankacılık bunu uygulamaktadır. Risk paylaşımının uygulanması halinde aşırı kredi dağıtımı olmayacak, para sahipleri de risk altına gireceği için krizlerin azalması söz ko-

nusu olacaktır. Bu da finansal sistem açısından olumlu bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Risk paylaşılması ilkesi finansal sistemin daha disiplinli ve verimli çalışmasına katkı sağlar. Çünkü bankalar kredi verirken daha dikkatli olmak ve borç alanlar da ödeyebileceği kadar kredi çekme eğiliminde olacaktırlar. Bu şekilde aşırı kredi çekerek insanların mevcut imkanlarının üzerinde yaşama istekleri frenlenebilir. Bunun sonucunda ekonomik insan değil, Müslüman insan modeli daha belirgin bir şekilde kendini gösterecektir. Risk paylaşımı kredilerin aşırı dağıtılmasını ve faydasız alanlarda kullanılmasını da önleyebilir ve kredi miktarı azalırken daha verimli alanlarda değerlendirilmesi ile kredi kalitesi artırılabilir.

3.3.8. KOBİ'leri Daha Fazla Desteklemesi

KOBİ'lerin finansmanı konusundaki sorunlar yıllarca araştırmalara konu olmuş ve KOBİ'lerin kredi piyasasından aldıkları pay, bu firmaların sayıca, istihdam ve üretim olarak ekonomiye katkısına oranla, oldukça düşük kalmıştır. Katılım bankaları bu anlamda da bir boşluğu doldurarak önemli katkı sağlayabilir. Sürekli reel sektörle iç içe olan katılım bankaları özellikle KOBİ'ler konusunda deneyim sahibidirler ve KOBİ'leri desteklemektedirler. Katılım bankalarının portföyleri ağırlıklı olarak kurumsal fonlardan oluşmaktadır (%85) ve katılım bankaları bu tutarın %60'ını KOBİ'lere finansal destek olarak kullanmaktadır (TKBB, 2007: 25; Güngör, 2015: 31). KOBİ'lerin finansman olarak desteklenmesi ile toplumsal kalkınmaya da dolaylı destek verilmiş olmaktadır.

İslami finansal ürünlerden mudaraba, muşaraka, muzarea ve musakat gibi ortaklık finansmanı sağlayan finansal araçların yaygınlaştırılması finansal desteğe ihtiyaç duyan tarım, hayvancılık projeleri ile KOBİ'lerin finansmanında farklı alternatif kaynaklar sağlanması açısından önemlidir (Arıcan vd. 2021: 415).

Geleneksel bankacılıktan KOBİ'lerin aldıkları kredi payı oldukça düşüktür. Çünkü bu bankalar küçük küçük çok sayıda KOBİ ile uğraşmak istemezler, fonlarını daha büyük miktarlarda ve az sayıda

büyük şirketlere kullandırmak isterler. Çünkü KOBİ'lerle uğraşmak onlar açısından çok da karlı bir iş değildir. Ancak sosyal açıdan bakıldığında KOBİ'ler gerek sayıları ile gerek istihdama ve üretime yaptıkları katkı ile toplumda oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu ekonomik birimlerin desteklenmesi toplumsal adaletin, refahın gelişmesine katkıda bulunacaktır. Geleneksel bankalardan yeterince destek bulamayan KOBİ'ler için katılım bankacılığı önemli bir fırsat teşkil etmektedir.

3.3.9. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri

Kurumlar, kaynaklarını kullandığı ve içinde faaliyette bulunduğu topluma karşı sorumluluk projeleri yapabilirler. Sosyal sorumluluk projeleri kurumların toplum gözündeki itibarına olumlu katkı sağlar. Çevrenin korunması ve güzelleştirilmesi, organizasyonların desteklenmesi ve sponsorluk faaliyetleri, öğrencilere burs verme, engelli insanları işe alma, meslek edindirme projeleri gibi çeşitli alanlarda yapılabilir. Katılım bankalarının çok sayıda sosyal sorumluluk projeleri söz konusudur. Ancak kurumsal sosyal sorumluluk projeleri sadece katılım bankaları tarafından değil, tüm kurumlar tarafından yapılabileceği için katılım bankalarına özgü bir durum değildir.

İslami düşüncenin epistemolojik ve ontolojik kaynakları olan Kuran ve Sünnet diğer bireylere, topluma ve çevreye karşı insanların sorumluluklarına büyük önem vermektedir. Ayrıca, sosyal sorumluluğa ve İslami/ahlaki değerlere içtenlikle riayet edilmesi, insanlar arasındaki güveni ve iyi ilişkileri geliştirir ve onları, aileyi, sosyal dayanışmayı, hoşgörüyü ve huzur içinde bir arada yaşama konusundaki yükümlülükleri yerine getirmesi konusunda motive eder (Chapra, 2008: 12).

Kurumsal sosyal sorumluluk çeşitli şekillerde tanımlanabilir: Bir işletmenin sosyal sorumluluğu, etik değerlere dayalı, insana, topluma ve çevreye saygılı ve aynı zamanda yasaların gereklerine uygun şeffaf işletmecilik eylemleri olarak tanımlanabilir. Sosyal sorumlu şirketlerin toplum üzerinde olumlu ve üretken bir etkisi var-

dır. Kurumsal sosyal sorumluluk küçük ya da büyük bütün şirketlerin toplum üzerinde genel olarak nasıl olumlu etki yapacak şekilde işletme süreçlerini yönetme ile ilgilidir. Ayrıca sosyal sorumluluk daha temiz bir çevreye sahip olma konusunda önemli rol oynamaktadır (European Commission, 2001: 5). Aras ve Crowther (2009: XXİ)’e göre Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramı sosyal kalkınmaya ve çalışanların sosyal davranışlarına işletmeler tarafından yapılan katkılardır (Platonova, 2013: 274).

3.3.10. Yeşil Projelerin Desteklenmesi

Finansal kuruluşlar tarafından yeşil finansal ürün ve hizmetlerinin çıkarılması ile yatırımcıların ilgilerinin çevre dostu, yenilenebilir enerjilere çekilmesi amaçlanmaktadır. Yeşil finansal ürünler dünyada 2000’li yıllarda yaygınlaşmaya başlamış bizde de yeni yeni gelişmektedir. Ülkemizde halen fosil yakıt kullanımı önemli bir paya sahip olduğundan uygun bir temiz enerji yatırım ortamı henüz oluşmamıştır (Kuloğlu ve Öncel, 2015: 16-17).

“Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) küresel enerji arzını desteklemek için 44 trilyon ABD dolarına ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle dünyanın dört bir yanındaki ekonomilerin karşılaştığı en büyük zorluk bu kadar büyük bir miktarda sermaye sağlanması ve yatırımın gerçekleştirilmesi, kamu kaynakları altyapı ve kalkınma yatırımlarının gerçekleştirilmesi için yeterli olmadığından yeşil projelere yatırım için özel sektör yatırımlarına ihtiyaç duyulmuştur. Özel sektörün çevre dostu yatırımları teşvik etmesi ve bu tür yatırımların gerektirdiği fonları sağlayabilmek için yeşil tahviller geliştirilmiştir. Yeşil tahviller genelde tahvil özelliklerini taşımakla birlikte bazı vergi muafiyetleri ve finansman teşvikleriyle cazip hale getirilmiştir. Ancak bu tahvil türü de yine faize dayalı olduğundan İslami ilkelere uymamaktadır. Bu durum Müslümanların İslami inanç ve ilkelere uygun finansal araçlarla çevre dostu projelerin finansmanı konusu gündeme gelmiş ve bu amaçla ilk olarak 2017 yılında Malezya’da ilk yeşil sukuk ihracı gerçekleştirilmiştir” (Çetin, 2021: 189).

İslam ülkelerinde artan İslami finansman ihtiyaçları dikkate alındığında çevre dostu yatırımların finansmanında yeşil sukuk oldukça uygun bir finansman aracıdır (Kidney, 2015). Çünkü yeşil sukuk seçeneği ile yapılacak olan yatırımlar bir taraftan İslam ülkelerine uyumlu hale gelirken diğer taraftan da çevre koruma konusunda hassasiyeti olan müslüman yatırımcılar için mükemmel bir yatırım alternatifi ortaya konulmaktadır (Çetin, 2021: 192).

“Yeşil tahvillerden yola çıkılarak geliştirilen yeşil sukuk, çevre ve yenilenebilir enerji projelerini finanse etmek üzere bir varlık havuzuna dayalı olarak ihraç edilen yenilikçi bir sukuk yapısı olarak tanımlanmaktadır” (Alam at al. 2016). “Yeşil sukuk doğrudan iklim değişikliği, küresel ısınma ve diğer çevre sorunları ile ilgili yeşil projeleri finanse etmek üzere İslami ilkelere uygun olarak ihraç edilmektedir” (Obaidullah, 2017). “Yeşil sukukta kaynak kuruluş sağlanan fonların yalnızca çevre dostu yatırımlarda kullanılacağı yönünde güvence vermektedir. Bu projeler” (Çetin, 2021: 192);

- “Yenilenebilir enerji üretimi ve iletimi projeleri,
- Enerji verimliliğini artırmaya yönelik yatırımlar,
- Kirliliğin önlenmesi veya azaltılmasına yönelik projeler,
- Doğal yaşamın sürdürülebilirliğine yönelik yatırımlar,
- Sürdürülebilir su kaynakları yönetimine yönelik yatırımlar,
- Temiz ulaşım ve karbon emisyonunu azaltmaya yönelik yatırımlar.”

“Ülkemizde ilk kurumsal sukuk ihracı 2010 yılında ilk hazine sukuk ihracı da 2012 yılında gerçekleştirilmiştir. Türk Sukuk Piyasası 2019 yılında 13,25 Milyar dolar ihraçla küresel sukuk piyasasında dördüncü sırada yer almıştır. Küresel Sukuk Piyasası, 2001-2019 döneminde toplam 1,247 Trilyon dolar, 2019 yılı sonu itibariyle ise 145,7 Milyar dolarlık bir hacme ulaşmıştır. 2019 verilerine göre en hızlı büyüyen sukuk piyasaları %320,4 artışla Türkiye, %62,2 artış ile Katar ve %57,7 artış ile Malezya olmuştur” (Çetin, 2021:

194). “Zorlu Enerji’nin ilk sürdürülebilir sukukunun ihracı olarak Türkiye’de Haziran 2020’de gerçekleştiği bilinmektedir. Şirket 450 milyon TL’lik sukuk programı kapsamında sürdürülebilir bir sukuk çerçevesi yayınlamıştır. İlk sukuk ihracı 3.6.2020’de 50 Milyon TL olarak gerçekleştirilmiştir. Sürdürülebilir sukuk ihracı Zorlu Enerji adına Türkiye Sınai Kalkınma Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. Şirketin çerçevesi Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği (ICMA) tarafından yayınlanan Yeşil Tahvil İlkelerine (GBP) uygun olarak hazırlanmıştır. Çerçeve sukuk ile elde edilen fonların kullanılacağı proje alanlarını da belirlemektedir”. Başlıca alanlar; “Yenilenebilir enerji, sürdürülebilir enerji arzı, sürdürülebilir altyapı ve temiz ulaşımdır”.

Türkiye’de sukuk ihraç edildiğinden Türkiye pazarında yeşil sukuk ürünlerinin geliştirilebilmesi için uygun potansiyel bulunduğu söylenebilir (Efe, 2021: 320). Türkiye’nin sukuk piyasalarında gösterdiği olağanüstü büyüme bu piyasanın gelecekte de büyüme eğilimini sürdüreceğine işaret etmektedir (Çetin, 2021: 194). “Sosyal sorumlu sukuk, hem sosyal refahı artıracak, eğitim, sağlık ve gelir adaletsizliğinin önlenmesi gibi projeleri, hem de çevre dostu altyapı ve yenilenebilir enerji projelerini kapsamaktadır. Kullanım alanının genişliği ve son yıllarda bu alana yapılan yatırımların artması çevre ve yenilenebilir enerji konularına odaklanan yeşil sukuk ile sosyal refahı artırmaya odaklanan sosyal sukukun sosyal sorumlu sukuk kapsamından ayrışmasına neden olmuştur” (Mohamed, vd. 2017: 69). 2016 yılında yetkililerin ilgisini çeken ve yeni gelişen büyük ölçekli enerji üretim sektörünün sunduğu fırsatlar, takiben yeşil finans ile İslami finansın temel unsurlarını birleştiren ve yeni bir İslami finansal araç olarak sukuk kavramı gündeme getirilmiştir (Çetin, 2021: 196). Yeşil sukuk İslami gerekçelerle faizli finansal araçlara yatırım yapmak istemeyen geniş bir Müslüman yatırımcı kitlesine hitap etmektedir. Özellikle proje merkezli olarak kabul edilen Arap ülkeleri açısından yapılacak yeni altyapı ve enerji projelerinin gerçekleştirilebilmesi için bu finansman türüne ihtiyaç duyulmaktadır (Çetin, 2021: 201).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Finansal sistem fon fazlası olanlarla fon ihtiyacı olan kesimlerin bir araya gelmesini ve fonların ihtiyaç duyulan alanlara göre el değiştirmesini sağlar. Fonların kullanım süresine göre kısa vadeli fonlar para piyasalarında uzun vadeli fonlar ise sermaye piyasalarında el değiştirmektedir. Fonların değişiminde ise çok çeşitli para ve sermaye piyasası aracı kullanılmaktadır.

Dünya genelinde yaklaşık son elli yıla kadar piyasalarda geleneksel ya da konvansiyonel olarak adlandırılan faiz temelli finansal kurumlar hâkim durumda idi. Faiz temelli finansal sistem esas itibariyle İslami inanca sahip olan kişilerin fonlarını faizli sistemde değerlendirmekten kaçınmaları sonucunu doğuruyordu. Ayrıca bunlara petrol ihraç eden İslam ülkelerindeki petrol gelirlerinden elde edilen fonlar da eklendiğinde ortaya büyük miktarda fonun sistem dışında kalmasına neden oluyor ve bu fonların da finansal sisteme kazandırılması gerekiyordu. Finansal piyasaların faiz hassasiyeti olan Müslümanları da finansal kapsayıcılık içine alması amacıyla öncelikle İslam ülkelerinde olmak üzere faizsiz finans kurumları kurulmaya başladı, daha sonra bu yaygınlaşarak dünya genelinde geleneksel olarak faizle çalışan büyük finans kurumlarının bünyelerinde faizsiz finansal sistemin kurulması sonucunu doğurdu. Önemli bir hızla büyümeye devam eden İslami finans sistemi sadece parasal birikimi çok olan kesimleri değil ihtiyaç sahibi kesimleri de kapsamına almak amacıyla sosyal bir misyona sahiptir.

Katılım bankacılığı İslami temellere göre faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla katılım bankacılığında sosyal boyuta verilen önem doğrudan dikkatleri çekmekte ve katılım bankacılığı faaliyetleri özünde toplumsal odaklı olarak gerçekleştirilmektedir. Finansal kapsayıcılıkta toplumun tüm kesimlerini hedeflemesi, kara ve zarara katılım faaliyetleriyle karın ve riskin, nimet ve külfetin oranlı ve insafli bir şekilde dağıtılması, Allah'ın şiddetle yasakladığı faizli işlemlerden uzak durarak faiz ile ilgili felaketlere sebep olmaması, haram olan mal ve hizmet üretimini finansal olarak desteklemeyecek bu haramların kötülüklerinden toplumu koruması, fakirlik ve

yoksulluğu azaltmak için yapılan İslami mikrofinans vb. uygulamalar, zekat ve sadaka fonlarının toplanarak gerçek ihtiyaç sahiplerine dağıtılması suretiyle toplumda fakirlik ve yoksulluk sorununun çözümüne katkıda bulunması, kapitalizmin homo-economicus insan modeli açgözlülüğü ve tüketim çılgınlığını değil, kanaat sahibi Müslüman insan (Homo Islamicus) modelini benimsemesi üretim ve tüketim çılgınlığının insan ve çevre üzerindeki etkilerini azaltması gibi pek çok konuda sosyal bir fonksiyon gerçekleştiren İslam ekonomisi temelli katılım bankacılığının bahsedilen başlıklardaki görüş ve uygulamaları bu çalışmada anlatılmakta, bunların bazıları halen mevcut olan uygulamalar iken bazıları da öneri olarak yer almaktadır.

Bu çalışmanın tamamından da görülebileceği gibi katılım bankacılığı özünde bir toplum odaklı bir faaliyettir. Çünkü bir taraftan esas faaliyetlerinde toplumsal çıkarlar gözetilmekte, tarafların her ikisinin de riski ve karı paylaşması çok güzel bir sosyal adalet örneğidir. Faaliyetlerin kar ve riskinin paylaşılmasına dayanması bu kuruluşların sosyal olduğunu söylemek için önemli sebeptir. Diğer taraftan toplumdaki ihtiyaç sahibi kesimlerin lehine olabilecek açıklık ve fakirlik sorununu çözebilecek İslami mikrofinans uygulamaları da sosyal uygulamalardır. Faizin yasak olması pek çok olumsuzluğa bertaraf etmekte, haram olan faaliyetlerin desteklenmemesi de oldukça önemli bir uygulamadır. Son olarak katılım bankacılığının sosyal boyutunu vurgulamak için asıl faaliyetlerinin sosyal yönelliğine ek olarak bir de kendi istek ve iradeleriyle yapabilecekleri kurumsal sosyal sorumluluk projeleriyle sosyal odaklılığını genişletebilirler. Kurumsal sosyal sorumluluk projeleri bu konuda ayrılan bütçelerle toplumun faydalanabileceği hizmetlerin verilmesini kapsar. Projenin durumuna göre hedef kitle bazen tüm toplum olabileceği gibi bazen de toplumun bir kesimi olabilir. Türkiye’de katılım bankalarının gerçekleştirdiği çok sayıda kurumsal sosyal sorumluluk projesi vardır.

Öneri olarak toplumun katılım bankacılığını daha iyi benimsemesi için farkındalık eğitimi faaliyetleri yapılması kanaatimce uygundur. Toplumun geniş kesimlerinden halen katılım bankacılığı

faaliyetlerinin faizli bankalardakinden fazla bir farkı olmadığına inanan önemli bir kesim vardır. Bu konuda araştırmacılar toplumdaki katılım bankaları ile ilgili olumsuz algıların düzeltilmesine yönelik olarak araştırma yapabilirler.

KAYNAKÇA

- Alam, N., Duygun, M. ve Türk Ariss, R, (2016). Green Sukuk: An Innovation in Islamic Capital Markets. (167-185). (Ed: Andre Dorsman, Özgür Arslan Ayaydın and Mehmet Baha Karan), *Energy and Finance Sustainability in the Energy Industry* (First Edition). , Springer International Publishing, Switzerland.
- Alrıfai, T. (2015). *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem*, (Çev: Barış Satılmış), Buzdağı Yayınevi, Ankara.
- Arabacı, R. Y. (2014), *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Sosyal Politika*, (Ed: TOKOL, Aysel, ALPER, Yusuf), Dora Basım Yayın, Bursa.
- Aras, G. and Crowther, D., 2009. *Global Perspectives on Corporate Governance and CSR. Survey*: Gower Publishing Limited.
- Arıcan, E., Yücememiş, B. T., ve Çetin, A. (2021). Bölüm 14. İslami Bankacılığın Kalkınmadaki Rolü ve Finansal Krizlere Yaklaşım, 396-432, (Ed: Görmüş, Ş, Albayrak, A. ve Yabancı, A.). *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, Seçil Ofset, İstanbul.
- Asutay, M., (2012). *İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlak İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri* (Çev: Mustafa Kenan Erkan), Asian and African Studies, 1(2), 93-113).
- Ateş, G., Ögütoğulları, E. (2012), *Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Mikrokredi Uygulamaları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 14, Sayı. 2, ss.33-54.
- Chapra, M. U., (2018). *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, (Çev: Mehmet Saraç vd.), İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Chapra, M. U., (2008). *The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid Al-Shari’ah*. Jeddah.
- Conkar, K., (1989). *Faizsiz Bankacılığın Türkiye Uygulaması: Özel Finans Kurumları*, Afyon İ.İ.B.F., 15. Kuruluş Yılı Armağanı.

- Çelik, İ., (2016). İslâmi Finans Sisteminin Geleceğinin Aksiyonları, *Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı: 49 Temmuz 2016.
- Çetin, D. T. (2021). Çevre Dostu Proje Finansmanında İslami Sermaye Piyasası Aracı Olarak Yeşil Sukuk, Chapter 7, (Ed: Veysel Yılmaz). *Sosyal Bilimlerde Ekonomik Politik Yazular*, İksad Publishing House, Ankara, Türkiye.
- Demirgüç-Kunt, Aslı, Klapper Leora, Singer Dorothe, Oudheusden Peter Van (2015), The Global Findex Database 2014: Measuring Financial Inclusion Around the World, *Policy Research Working Paper 7255*, World Bank, s.1-97.
- Ebu Zeyd, A. (1981). *Ed-Devru'l-iktisadî fi mesarifi'l-İslamiyye beyne'n-nazari ve't-tatbîk, el-Ma'hedi'l-Âlemi fi'l-fikri'l-İslami*.
- Efe, A., (2021). Katılım Bankacılığı ve İslami Finans Sektöründeki Temel Teknik Sorunların Çözümü, *Apjir* 5/2, Ağustos, 303-326.
- European Commission, 2001. *Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*. Green Paper, COM 366, para.22. Belgium.
- Gümüş, N., Yardımcıoğlu, F. ve Altıntaş, N. (2019). The Role of Zakat Potential in Reducing Poverty in Turkey, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2019 (2), 90-110.
- Gündüz, M. ve Özyıldırım, Y., (2020). Finansal Kapsayıcılığın Gelişmesinde Katılım Bankacılığının Rolü: Katılım Bankacılığı Finansal Kapsayıcılık Endeksinin Hesaplanması, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 14, (2), 119-144.
- Güngör, K. (2015). Farklı Yönleri ve Katkılarıyla Katılım Bankacılığı, *Business and Management Studies: An International Journal*, 3(1), 17-38.
- Hamidi, M. L., and Worthington, A.C. (2020). How Social İslamic Banking? *Society And Business Review*.
- Hamidi, M. L., and Worthington, A. C. (2017), Islamic banking plus social banking equals Islamic social banking: An equation in the making, (Ed: K. Jerzy), *Banking: Services, Opportunities and Risks*. Nova Science Publishers, New York, pp.15-60.
- <http://www.tkbb.org.tr> (E.T. 25.03.2022)

- Zaman, N. ve Asutay, M. (2016). İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma: Farklılığı Azaltmaya Yönelik Bir Politik Ekonomi Yaklaşımı, (Çev: Uygun, U., Genç, A.T. ve Ülev, S.), *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2 (3). 179-200.
- Hazıroğlu, T. (2017). *Katılım Ekonomisi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- İşık, İhsan (2011), *Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. Ankara.
- Karadağ, M. A. (2018). *İslam İktisadına Giriş*. (Çev: Abdullah Kahraman), İktisat Yayınları, 1. Baskı İstanbul.
- Kavakcı, S. ve Cevherli, F. (2019). *Türkiye’deki Katılım Bankalarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri ve Bu Projelerin Toplumsal İzdişimi*. Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar II, TKBB Yayınları.
- Keleş, Y. (2020). Katılım Bankacılığı: Yapı, Uygulama ve Yasa Bağlamında Temel Sorunlar, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2020/3: 357-388
- Kidney, S. (2015). *Green Sukuk: Hot Topic at the World Islamic Economic Forum – Malaysia*. Climate Bonds Initiative. <https://www.climatebonds.net/2015/11/green-sukuk-hot-topic-worldislamic-economic-forummalaysia> (E.T. 12.04.2022).
- Korkut, C. ve Kar, M. (2018). *İnsani Finans ve Değerler*, Chapter: <https://www.researchgate.net/publication/327579718>
- Kuloğlu, E. ve Öncel, M., (2015). Yeşil Finans Uygulaması ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2-19.
- Mohamad, S., Othman, J., Lehner, O. ve Muda, R., (2017). Social Sukuk: A New Mechanism to Fund Social Services. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 5(1), 69-81.
- Mohieldin, Mahmoud, Iqbal Zamir, Rostom Ahmed, Fu Xiaochen (2011), The Role Of Islamic Finance In Enhancing Financial Inclusion In Organization Of Islamic Cooperation (OIC) Countries, *Policy Research Working Paper 5920*, World Bank, Washington DC, s.1-61.

- Naqvi, S. N. H. (2016), *Perspectives on morality and human well-being: A contribution to Islamic economics*. Kube Publishing, Markfield.
- Obaidullah, M. (2017). *Managing Climate Change: The Role of Islamic Finance*. The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI).
- Özdemir, R. (2015). İslam Hukukunda Ticaret ve Borç İlişkilerinin Genel Yapısı, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 15 (1), 243-273.
- Özdemir, R. (2021). Bir Finansman Kurumu Olarak Orta Sandıklar, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 93-115.
- Parlakkaya, R., Çürük, S.A. (2015). Bir Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak İslami Mikrofinans ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2015, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2.
- Platonova, E. (2013). Corporate Social Responsibility From an Islamic Moral Economy Perspective: A Literature Survey, *Afro Eurasian Studies*, 2 (1-2), 272-297.
- Polat, A. (2009). Katılım Bankacılığı: Dünya Uygulamalarına İlişkin Sorunlar - Fırsatlar; Türkiye İçin Projeksiyonlar. TKBB Yayınları (Ed.), *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*, ss. 84-95, İstanbul.
- Remenyi, J. V. (1999). *An Interpretive Essay on Microfinance: Is Microfinance a Panacea for Poverty?*, Deakin University, Australia.
- Shifa Mohd Nor , Ruzita Abdul Rahim , Zizah Che Senik (2016). The potentials of internalising social banking among the Malaysian Islamic banks, *Environ Dev Sustain* (2016) 18: 347–372.
- Stiglitz, J. E. (2012). *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* (Ed: A. İnsel). İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- TKBB: (2007). *Dünyada ve Türkiye’de Faizsiz Bankacılık*.
- Tosun, M. (2000). *Türk Mali Sisteminde Özel Finans Kurumları Deneyimi ve ÖFK’lerin Türk Banka Sistemi İçindeki Yeri*. B. Cemal Rodoplu, *Türkiye’de Özel Finans Kurumları Teori ve Uygulama*. Albaraka Türk Yayınları, İstanbul.
- Tunç, H. (2010). *Katılım Bankacılığı*, 6. Baskı, Nesil Matbaacılık, İstanbul.

- Turan, A., (2015). *Kapitalizme Karşı Kapitalizm*, <https://hursedanet/abdulkadir-turan/45382/kapitalizme-karsi-kapitalizm.html>, 24. Kasım. 2015 (E.T. 15.04.2022).
- Ustaoglu, D. (2014). *Türkiye’de Katılım Bankacılığı Sektöründeki Yeri ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Manisa.
- Yenice, A. C. (2020). Homoeconomicus’tan Homoislamicus’a: Karşılaştırmalı Bir Araştırma, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2020/2: 138-155 138
- Zaim, S. (1992). *İslam-İnsan-Ekonomi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Zouari Z., Nabi M.S. (2013), Enhancing the Enforceability of Islamic Microfinance Contracts in OIC Countries, *MPRA Paper, No. 49816*, available at: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/49816/>.

Pandemi Döneminde Katılım Bankalarındaki Dijital Bankacılık Uygulamalarının Gelişimi

Öğr. Gör. Ahmet ŞAHİN¹⁰, Öğr. Gör. Dr. Hamza KAYA¹¹

GİRİŞ

“Özel Finans Kurumu” adı altında 1984 yılından itibaren Türkiye’de faaliyet göstermeye başlayan katılım bankaları bankacılık sektöründeki paylarını her geçen yıl giderek artırmaktadır. Özellikle 2016 yılında kamu katılım bankalarının da sisteme dahil olması ile birlikte daha da güçlenen katılım bankaları 2025 yılında bankacılık sektöründe sahip oldukları payı %15’e yükseltmeyi hedeflemektedirler (Katılım Bankaları, 2021: 66). Bu hedefe ulaşabilmek için hem birbirleriyle hem de konvansiyonel bankalar ile yarış içerisinde olan katılım bankaları; mevcut müşterileri kaybetmemenin yanında yeni müşteriler kazanmak için sürekli yenilik arayışı içerisinde olmak zorundadırlar. Bunu gerçekleştirmek ise müşterilerin

10 Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu MYO.

11 Adıyaman Üniversitesi, Besni Ali Erdemoğlu MYO.

istek ve ihtiyaçlarını iyi analiz edebilmek ve zamanın gerektirdiği değişikliklere hızlı bir şekilde yanıt vermek ile mümkündür.

COVID 19 salgını sonucu 2020 yılının Mart ayından itibaren ilan edilen “pandemi” ile birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de getirilen kısıtlamalar nedeniyle insanların yaşam biçimlerinde büyük değişimler meydana gelmiştir. Okulların kapanması ile başlayan süreç, pandemi kaynaklı ilk ölümün gerçekleşmesi ve vaka sayılarının artması ile sokağa çıkma yasağına ve başka kısıtlamaların alınmasına doğru ilerlemiştir. Özellikle sokağa çıkma yasağı ve insanların virüsten kaçınmak için kapalı mekanlarda bulunmak istememeleri bankacılık sektörünün de bu durumdan etkilenmesini hızlandırmıştır.

Pandemi dönemi ile birlikte diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de işlemlerin dijital kanallardan gerçekleştirilme oranlarında artış yaşanmıştır. İnsanların banka şubelerine gitmek istememeleri bu artışta büyük pay sahibi olmuştur. Bankaların, operasyonel maliyetlerini önemli ölçüde azaltan dijital bankacılık uygulamalarına yeni ürünler eklemeleri ve dijital ödeme sistemlerinin gelişmesi de artışta önemli katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada katılım bankalarının pandemi dönemi içerisindeki 2020 ve 2021 yıllarındaki üçer aylık dönemler halinde internet bankacılığı ve mobil bankacılık kullanım oranlarındaki değişimi ortaya koymak hedeflenmektedir. Ayrıca pandemi dönemindeki en önemli dijital bankacılık yeniliği olarak görülen uzaktan müşteri kazanım oranları da veriler yardımıyla değerlendirilecektir.

1. DİJİTALLEŞME

Dijital sözcüğü, Latince “digitus” kökünden türemiştir ve “parmak” anlamına gelmektedir. Romalılar tarafından sayıların ifade edilmesi amacıyla parmak kullanılması, bu kelimenin Avrupa dillerine “digit”, “sayı”, “sayının bulunduğu hane” gibi anlamlarla taşınmasını sağlamıştır. Dijitalleşme kavramı ise; verilerin, elektronik araçlar vasıtasıyla sayısallaştırılması olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanım haricinde dijitalleşmenin, elektronik sistemlerin

gelişmiş bir teknolojiyle kullanılması sonucunda daha fazla bilgiye, daha az emek harcıyarak, daha hızlı ulaşılmaması şeklinde algılandığı ifade edilebilir (Yücel ve Adiloğlu, 2019: 52).

Endüstri 3.0 ile üretim hatlarında analog sistemlerin yerini dijital sistemlerin almasıyla dijitalleşme adımları atılmaya başlanmıştır. 2016 yılında Davos Ekonomik Forumu'nun ana konusu olan Endüstri 4.0 ile birlikte; dijitalleşme ön plana gelmiş ve üretimde dijitalleşmenin yaşanmaya başlandığı bu dönemde sanal ve fiziksel sistemlerin birbirine entegre olduğu ve internete bağlı olan nesnelerin böylece akıllı hale geleceği üretim sisteminden söz edilmektedir (Aksoy, 2017: 37). Amerika merkezli en büyük bilgi teknolojisi danışmanlık şirketlerinden birisi olan Gartner'ın IT sözlüğünde dijitalleşme; "analogdan dijital forma geçme süreci", "bir iş modelini değiştirmek ve yeni gelir ve değer üretme fırsatları sağlamak için dijital teknolojilerin kullanılması" ve "dijital bir işe geçme süreci" olarak farklı kavramlarda ifade edilmektedir (Yankın, 2019: 9).

Dijitalleşmenin kavramsallaştırılmasında internet önemli bir yere sahiptir. İnternet, teknik özellikleri sayesinde dünyanın herhangi bir yerinden ağa erişim sağlayan tüm cihazların birbirine bağlanabilmesine olanak sağlaması nedeniyle dünyanın neresinde olursa olsun internete erişim sağlayan herkesin birbirleri ile iletişim kurmasını ve sınırsız bilgi paylaşımını olanaklı kılmaktadır. İnternetin sağladığı bu hızlı ve kesintisiz etkileşim ortamı; eğitim, ticaret, finans, çalışma hayatı gibi birçok sektör ve alanı hızla değişime sürüklemektedir (Altun, 2020; 172-173).

Bu sektörler içerisinde yer alan finansal hizmetler sektöründe müşteri beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen hizmet anlayışı; teknolojik gelişmeler ışığında bankaların operasyonel verimliliğini geliştirmeye, hizmet kalitesini arttırmaya ve müşteri deneyimini iyileştirmeye olanak sağlamaktadır. Bankaların müşterilerine uçtan uca hizmet verebilmesi için erişilebilir olması müşteri beklentilerini karşılamak için önem arz etmektedir (TKBB, 2021).

2. DİJİTAL BANKACILIK

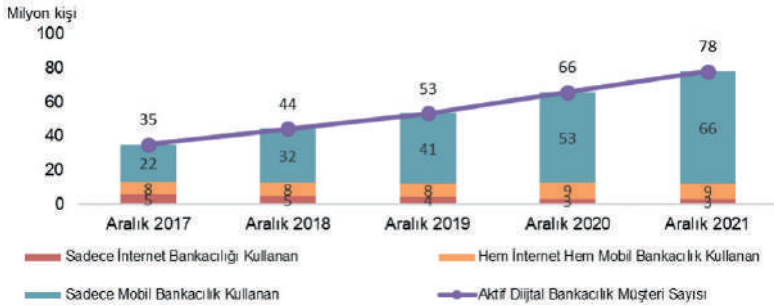
Dijitalleşmenin yaygınlaşması ve bilgi teknolojilerinin bankacılık sektörüne girmesi ile bankacılık faaliyetleri otomatik hale gelmiştir. Ortaya çıkan teknolojik yenilikler ve gelişmeler, bankacılık sektöründe rekabete yol açmış ve bunun neticesinde bankalar müşterileri için yeni dağıtım kanalları geliştirmişlerdir. Günümüzde dijital bankacılığın unsurları olarak internet bankacılığı ve mobil bankacılık kanallarının gelişimi ve yeniliklere uyum sağlanması bankalar açısından bir zorunluluk haline gelmiştir (Zeybek, 2018: 83).

Bankacılık sektöründe dijitalleşme olgusu ilk olarak 1946 yılında banka kartının kullanımı ile başlamıştır. Takip eden yıllarda bankalar; müşteri memnuniyeti, maliyet minimizasyonu, müşterilere daha kolay ve hızlı ulaşılabilmesi gibi amaçlarla ATM, telefon bankacılığı, internet bankacılığı, mobil bankacılık ve online ödeme sistemleri gibi ürün ve hizmetleri müşterilere sunmuşlar ve gelişen teknoloji ile yeni ürün ve hizmetleri sunmaya da devam etmektedirler (Uçar, Canlitepe, Güngör ve Atamer, 2021: 27). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 2020 yılında dünya genelinde yaklaşık 2 milyar kişi online bankacılık hizmetini kullanmaktadır. Global çapta dijital bankacılık platformlarının büyümesi ve benimsenmesi ile paralel olarak Türkiye'deki bankaların da dijital bankacılık müşterilerinde artış görülmektedir. Dijitalleşmenin bankalara sağladığı olduğu iş verimliliği, çeviklik, maliyet tasarrufu, rekabet gücü ve varlıklarını gösterebilme gibi avantajlar, bankalar tarafından dijital kanallara yatırım yapılmasına ve sunulan dijital hizmetlerin geliştirilmesine bir dayanak oluşturmaktadır (TKBB, 2021).

Dijital bankacılık uygulamaları bankaların, çalışma saatlerinden bağımsız olarak müşterilerine ürün ve hizmet sunabilmesine, zaman ve maliyet bakımından tasarruf sağlamasına, 7/24 ulaşılabilir olmasına imkan tanımaktadır (Shih and Fang, 2004). Bunların yanında, dijital bankacılık uygulamaları insan hatasını azaltmakta, böylece müşteri güvenilirliği artmaktadır. Bankalarda daha fazla dijital veri bulunduğundan, dijital analitiği kullanarak veriye da-

yalı aktif kararlar alınabilmesi hem müşterilere hem de bankalara fayda sağlamaktadır. Bankacılığın artan kolaylığı nedeniyle dijital bankacılık kullanıcı sayısı ile birlikte bankaların müşteri sayısı da artmaktadır (Harchekar, 2018: 103-104).

Türkiye’de dijital bankacılık kullanıcı sayılarının 2017-2021 yılları arasındaki gelişimi Şekil 1’de gösterilmiştir. 2017 yıl sonu itibariyle aktif dijital bankacılık kullanıcı sayısı 35 milyon iken bu sayı 2021 yılında 78 milyona ulaşmıştır. Özellikle cep telefonu ve tablet kullanımının artması ve bankaların mobil şube uygulamalarına yaptıkları yatırımlar mobil şube kullanıcı sayısında önemli düzeyde artışa neden olmuştur. İnternet bankacılığına nazaran daha fazla zaman ve yer esnekliği sağlaması, mobil şube kullanıcı sayısının ilgili dönemde 3 kat artarak 66 milyona ulaşmasında etkili olmuştur.

Şekil 1. Dijital Bankacılık İstatistikleri

Kaynak: İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri (TBB, 2021: i)

3. KATILIM BANKALARINDA DİJİTAL BANKACILIK

1970’li yıllardan itibaren dünyada gelişmeye başlayan İslami bankacılık faaliyetleri ülkemizde 1983 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kurulmalarına izin verilen “Özel Finans Kurumu” unvanı altında faaliyet gösteren kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İlki 1984 yılında faaliyete başlayan Albaraka Türk Evkaf Özel Finans Kurumu olmak üzere 1996

yılına kadar altı tane özel finans kurumu faaliyete başlamıştır. Birleşmeler ve iflaslar neticesinde sayısı dörde düşen özel finans kurumları 2005 yılında yürürlüğe giren 5411 sayılı bankacılık kanunu ile “Katılım Bankası” adını almışlardır. Günümüzde üç tanesi kamu, üç tanesi ise özel olmak üzere toplam altı tane katılım bankası faaliyetine devam etmektedir. Bu bankalar; Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Emlak Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası ve Ziraat Katılım Bankası’dır (Tetik ve Şahin, 2020; 297-298).

Dijitalleşme, kullanıcılara tek bir kanaldan bir çok banka hizmetine erişim için olanak tanımaktadır. Konvansiyonel bankalarda olduğu gibi katılım bankalarında da dijitalleşme; müşteriler için kişisel uygulamalardan, organizasyon biçiminden, iş süreçlerine ve iş modeli tasarımlarına kadar farklı sahalarda kendini göstermektedir. Katılım bankalarının dijital bankacılık uygulamalarına örnek olarak; Albaraka Türk Katılım Bankası tarafından faaliyete geçen ve Avrupa’nın ilk İslami dijital bankası olarak kabul edilen “Insha” ve pos uygulaması “Alneo”; Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından kullanıma sunulan “Senin Bankan”, “Cebim POS” ve “Mufi” uygulamaları; Vakıf Katılım Bankası tarafından sunulan “Sanal POS” ve “Fintech” uygulamaları; bunların yanında tüm katılım bankaları tarafından sunulan “Mobil Şube” uygulamaları ile “İnternet Bankacılığı” ve “Asistan” hizmetleri gösterilebilmektedir (Tekin, 2020: 1630-1634).

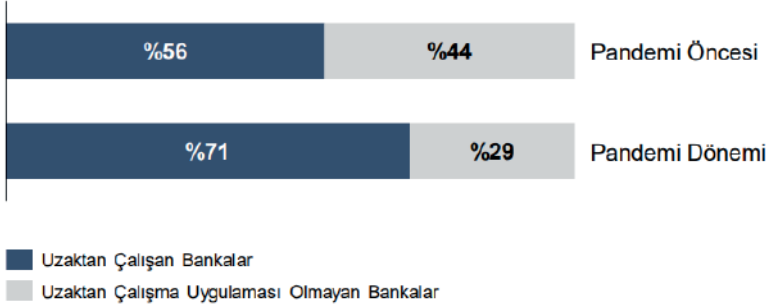
Pandemi dönemi ile birlikte müşteri ile yüz yüze iletişimin azalması yeni müşteri kazanımında bankaların önündeki en önemli engel olarak yerini almıştır. Bankacılık sektörü bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla banka şubesine gitmeden müşteri olunabilmesine imkan tanıyan uygulamalar geliştirdiler. Bazı bankalar yeni uygulamalar geliştirerek bazı bankalar da mobil şube veya internet şubesine entegre ettikleri yazılımlarla yeni müşterileri pandemi şartlarına uygun olarak kazanabilmenin önünü açmışlardır.

4. PANDEMİ DÖNEMİNDE KATILIM BANKACILIĞINDAKİ DİJİTAL GELİŞMELER

2020 yılında tüm dünyada etkili olan Covid-19 salgını, ülkelerin çeşitli tedbirler almasına ve kısıtlamalar getirmesine neden olmuştur. Çoğu sektör gibi bankacılık sektörü ve buna bağlı olarak dijital bankacılık kullanımının da bu kısıtlamalardan etkilendiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Ülkemizde ise pandemi döneminde ilk vaka 10 Mart 2020 tarihinde ortaya çıkmış ve Nisan ayından itibaren çeşitli alanlarda kısıtlamalar uygulanmaya başlanmıştır. Belirli gün ve saatlerde sokağa çıkma yasağı, eğitimin uzaktan devam etmesi, çeşitli sektörlerle getirilen çalışma sınırlaması, şehirlerarası seyahat yasağı, belirli sektörlerdeki işyerlerinin kapatılması gibi uygulamalar başlıca kısıtlamalar olarak karşımıza çıkmıştır (Uzun, 2021: 314). Sosyal ve ekonomik hayatı önemli ölçüde etkileyen bu kısıtlamalar bankacılık sektörünü hem müşteriler hem de bankalar açısından etkilemiştir. Özellikle sokağa çıkma yasağının veya kısıtlamasının olduğu dönemlerde bankacılık işlemlerinin yüz yüze gerçekleştirilmesi mümkün olmadığından dolayı işlemlerin dijital kanallar aracılığı ile gerçekleştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada pandemi dönemindeki kısıtlamaların, katılım bankalarındaki dijital uygulamaların kullanımı üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Mart 2020 yılından itibaren Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) tarafından üçer aylık dönemler halinde yayınlanan dijital bankacılık, internet bankacılığı, mobil bankacılık ve uzaktan müşteri kazanımı istatistikleri incelenmiştir.

Pandemi döneminde uygulanan kısıtlamalar ve bu kısıtlamaların ekonomik etkileri neticesinde bankalar tarafından faaliyetlerin yürütülmesi aşamasında değişikliklerin yapılması gerekli olmuştur. Bu değişikliklerin başında çoğu sektörde pandemi ile hayata geçirilen uzaktan çalışma sistemine geçiş yer almıştır. Pandemi önceki verimliliği düşürmeden müşteriler ve çalışanlar arasındaki teması olabildiğince en aza indirmek amacıyla bankalar uzaktan ve hibrit çalışma yöntemlerine geçiş yapmışlardır (TKBB, 2021: 16). İslami Finans Hizmetler Kurulu (IFSB-Islamic Financial Services

Board) tarafından Aralık 2020 yılında 21 ülkeden 80 İslami banka ile yapılan bir araştırmaya göre; pandemi öncesinde uzaktan çalışma olanaklarından yararlanan bankaların oranı %56 iken, bu oran pandemi döneminde %71'e yükselmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Küresel İslami Bankacılıkta Uzaktan Çalışmaya Geçiş

Kaynak: Katılım Bankacılığı Dijital Araştırma Raporu 2021 (TKBB, 2021: 16).

Mevduat bankaları ile rekabet içerisinde yer alan ve pazar payını artırmayı hedefleyen katılım bankaları, pandemi döneminde rekabette geri kalmamak amacıyla müşterilerine dijital alanda da yeni ürün ve hizmetler sunmuşlardır. Bu ürün ve hizmetlerden bazılarına Tablo 1'de yer verilmiştir. Katılım bankacılığı sektöründe dijital anlamda yaşanan en önemli gelişme ise Hayat Katılım Bankası'nın Türkiye'nin ilk dijital katılım bankası olarak kuruluş izni alması olmuştur. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından hazırlanarak yürürlüğe giren "Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ile Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik" kapsamında kuruluş izni alan Hayat Katılım Bankası'nın faaliyete geçmesi ile katılım bankacılığı sektöründeki dijital dönüşümde farklı uygulamaların ortaya çıkması ve rekabet düzeyinin daha da yükselmesi söz konusu olacaktır (www.tkbb.org.tr).

Tablo 1. Pandemi Döneminde Katılım Bankaları Tarafından Sunulan Ürün ve Hizmetler

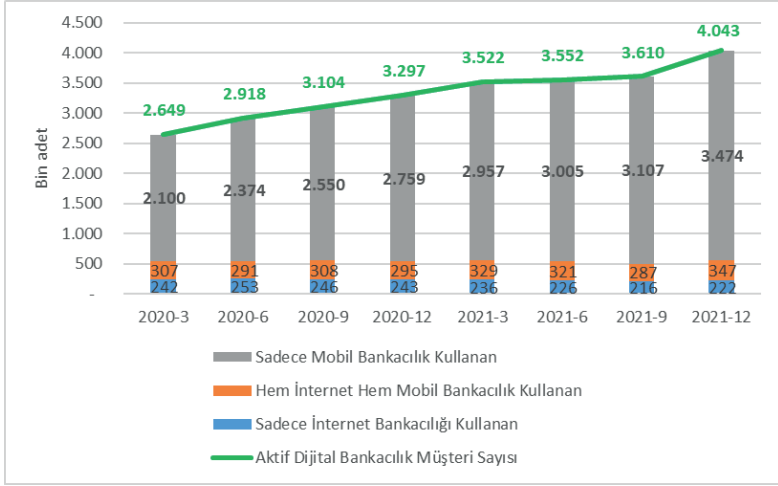
Katılım Bankası	Dijital Ürün veya Hizmet
Albaraka Türk Katılım Bankası	<i>Albaraka Dijital Banka Kartı</i> <i>VOMSİS (Albaraka Fintech Girişim Sermayesi Yatırım Fonu aracılığı ile)</i> <i>Nakit Basit Uygulaması (Insha Ventures aracılığı ile)</i> <i>Dijital Katılma Hesabı</i>
Kuveyt Türk Katılım Bankası	<i>Dijital Kaşif Mobil Uygulaması</i> <i>Dijital Asistan Selim</i> <i>Cebim POS başvurularının Kuveyt Türk Mobil üzerinden alınmaya başlanması</i>
Türkiye Finans Katılım Bankası	<i>Digital Onboarding</i>
Vakıf Katılım Bankası	<i>Mobilde POS</i>

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Katılım bankalarının dijital bankacılık uygulamalarını kullanan aktif müşteri sayıları Şekil 3'te yer almaktadır. Pandemi döneminin başlangıcı kabul edilen 2020 yılının Mart sonu itibariyle 2.649.645 müşteri tarafından dijital bankacılık kanalları aktif olarak kullanılmıştır. Bu kullanıcıların 242.730 tanesi sadece internet bankacılığı kullanırken, 2.100.062 tanesi sadece mobil şube kullanıcısıdır. Her iki dijital bankacılık uygulamasını kullananların sayısı ise 307.2013'tür. 2021 yıl sonu itibariyle aktif dijital bankacılık müşteri sayısı 2020 yılı Mart dönemine göre %52,62 artışla 4.043.163'e yükselmiştir. Bu dönemde sadece internet bankacılığı kullanan müşteri sayısı %8,26 azalarak 221.717'ye düşmüştür. Hem mobil hem de internet bankacılığı kullanan müşteri sayısı %13,03 artışla 347.137'ye; sadece mobil şube kullanıcı sayısı ise %65,43 artışla 3.474.309'a yükselmiştir. Dijital bankacılık uygulamalarını kullanan müşterilerin yaklaşık %84'ü bireysel müşterilerdir. Bireysel müşteriler için bilgisayara ulaşım sınırlı olabileceği için internet bankacılığı yerine bankacılık işlemlerini ellerinin altındaki

akıllı telefonlarda ve tabletlerde yüklü olan mobil şube uygulaması aracılığıyla gerçekleştirmeleri doğal bir sonuçtur. Kısıtlamaların etkisini yoğun olarak gösterdiği 2020 yılının Nisan-Haziran döneminde ise internet bankacılığı kullanıcı sayısı %4,55; mobil şube kullanıcı sayısı ise %13,05 artarak incelenen dönemler içerisindeki en yüksek artış oranlarına ulaşmışlardır. Bu durum özellikle kapanmanın gerçekleştiği bu dönemde bankalara gidemeyen müşterilerin, bankacılık işlemlerini dijital kanallar aracılığı ile gerçekleştirmeye yöneldiklerinin bir göstergesidir.

Katılım bankası müşterilerinin dijital bankacılık uygulamaları aracılığıyla gerçekleştirdikleri işlem adetleri Şekil 4'te gösterilmiştir. Burada banka müşterilerinin gerçekleştirdikleri finansal işlemler içerisinde en yüksek orana sahip olan işlemlerden olan “Para Transferleri, Ödeme İşlemleri, Yatırım İşlemleri ve Kredi Kartı İşlemleri” incelemeye alınmıştır. Para transferleri ile ilgili işlem sayısı 2020-Mart döneminde 20,7 milyon adet gerçekleşirken, 2021-Aralık döneminde ise %77 artışla 36,7 milyon adet olmuştur. 2021 yılında yaygın olarak kullanılmaya başlanan yeniliklerden birisi olan FAST (Fonların Anında ve Sürekli Transferi) uygulaması, para transferi işlem adedinin 2021 yılında yüksek olmasında önemli bir etkidir. Nitekim 2021 yılı son çeyrekte gerçekleşen para transferlerinin %45,73'ünü FAST oluşturmaktadır. Bu durum katılım bankası müşterilerinin dijital yeniliklere çabuk uyum sağladıklarının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ödeme işlemleri 2021-Aralık döneminde 11,3 milyon adet seviyesine ulaşmıştır. Bu işlem adedi 2020-Mart dönemindeki 6,2 milyonluk işlem sayısından %82 oranında daha fazladır. Dijital bankacılık uygulamaları üzerinden yapılan ödeme işlemlerinin yaklaşık %84'ünü fatura ödemeleri oluşturmaktadır. Bankaların kurumlarla yaptıkları tahsilat anlaşmalarının genişlemesi ve pandeminin etkisi müşterileri dijital kanallar üzerinden ödeme yapmaya sevk ettiği düşünülebilir.

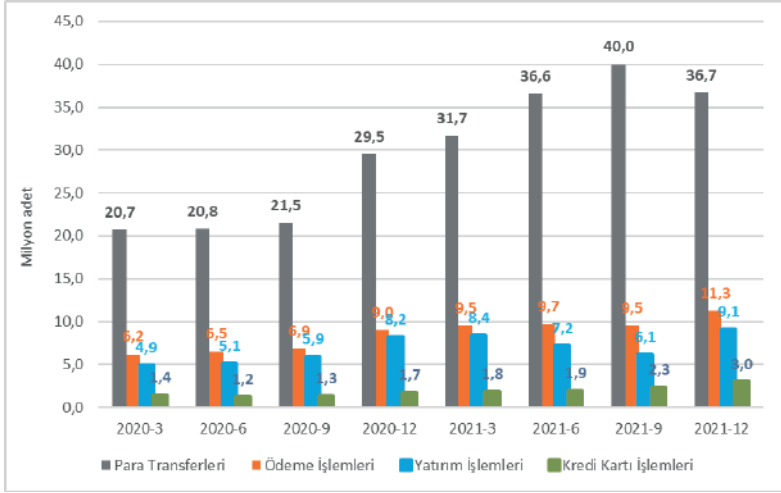
Şekil 3. Dijital Bankacılık Aktif Müşteri Sayıları

Kaynak: Şekil, TKBB internet sitesinde yer alan veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yatırım ve kredi kartı işlem adetlerinde ise incelenen dönemde dalgalı bir seyir izlenmiştir. Özellikle yıl sonlarında her iki kaleme de artışların gerçekleştiği görülmektedir. Son çeyrekteki yatırım işlemlerinin yaklaşık %82'sini döviz ve kıymetli maden alım satım işlemleri oluşturmaktadır. Özellikle 2021 yılının Kasım-Aralık aylarındaki döviz ve kıymetli maden fiyatlarındaki değişimler, müşterilerin fiyat farklılıklarından faydalanmak amacıyla bu kadar yüksek sayıda işlem yapmasına neden olmuş olabilir. Bunun yanında yatırım işlemlerinin yaklaşık %95'i mobil şube üzerinden yapılmıştır. Bu durum katılım bankası müşterilerinin piyasadaki fiyat değişimlerini takip ettiklerini ve hızlı bir şekilde alım-satım yapmak için mobil şube kullanımını tercih ettiklerinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Kredi kartı işlemleri ise 2020-Mart dönemine göre %114 oranında artış göstererek 3 milyon adete ulaşmıştır. Kredi kartı işlemlerinin yaklaşık %90'ı mobil şube üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Kısıtlamaların etkili olduğu 2020-Haziran dönemi incelendiğinde ise kredi kartı işlemlerinde %14'lük azalış gerçekleşirken, para transferlerinde %0,5'lik, ödeme işlemlerinde %5'lik ve yatırım işlemlerinde %4'lük artışlar olmuştur. Bu oranlar, işlem türlerinin tamamında dönemsel ortalamanın altında kaldığını göstermektedir. Kısıtlamaların etkisi ile hem bireysel hem de kurumsal açıdan gelir kayıplarının yaşanması, bankalar ve kurumlar tarafından kredi ve ödeme işlemlerinde erteleme işlemlerinin yapılması bu sonucun sebebi olarak görülebilir.

Katılım bankası müşterilerinin dijital bankacılık uygulamaları aracılığıyla gerçekleştirdikleri finansal işlem türlerinden ödeme işlemlerine ait işlem hacimleri Tablo 1'de, yatırım işlemlerine ait işlem hacimleri ise Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 1'de ödeme türleri olarak en çok işlem hacmine sahip olan “fatura, vergi, SSK ve Bağ-kur prim ile kredi ödemeleri” incelenmiştir. Ödeme türlerinin işlem hacimleri incelendiğinde, işlem sayılarıyla paralel olarak artış gösterdiği görülmektedir. Kısıtlamaların etkili olduğu 2020-Haziran dönemi incelendiğinde ise tüm ödeme türlerinde bir önceki döneme göre azalışlar görülmektedir. İlgili dönemde işlem adetleri %5 artmış olmasına rağmen işlem hacmi yaklaşık %15 azalmıştır.

Şekil 4. Dijital Bankacılık İşlem Adetleri

Kaynak: Şekil, TKBB internet sitesinde yer alan veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Fatura ödemelerinde kurumsal kullanıcıların gerçekleştirdikleri işlem hacmi %13,62 oranında azalmıştır. Kapanma ile birlikte faaliyetlerine ara veren veya esnek çalışma sistemine geçen kurumsal firmaların enerji, iletişim gibi giderlerinde azalmalar olduğu ve bu durumun fatura tutarlarında düşümlere neden olduğu düşünülebilir. Ayrıca gelirleri azalan işletmelerin ilgili dönemde fatura ödemede güçlük çekmeleri ve fatura ödemelerini ertelemeleri durumu da bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olabilir. Bu durumun takip eden 2020-Eylül döneminde de devam ettiği görülebilmektedir.

Vergi ödemeleri ile SSK ve Bağ-kur ödemelerinin işlem hacimleri incelendiğinde genel itibarıyla artış olduğu görülmekle birlikte 2020-Haziran döneminde bir önceki döneme gören azalışlar olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle SSK ve Bağ-kur prim ödemelerine hem bireysel kullanıcıların (%33,33) hem de kurumsal kullanıcıların (%35,85) gerçekleştirdikleri işlem hacimleri çok yüksek oranda azalmıştır. İlgili dönemde bazı işyerlerinin kapanması ve

kısıtlamaların etkisi ile ortaya çıkan gelir kaybı ve çalışanların işten çıkarılması bu durum ortaya çıkmasında etkili olabilir. Ayrıca işverenlere prim ödemelerinde tanınan erteleme hakları da bu düşüşün sebepleri arasında gösterilebilir. Talip eden dönemlerde ciddi artışlar belirtilen sebepleri doğrular niteliktedir.

Kredi ödemelerinde ise 2021-Aralık döneminde, 2020-Mart dönemine göre %212 oranında daha yüksek işlem hacmine ulaşmıştır. Bu sonuç kullanıcıların, kredi ödemelerini dijital bankacılık uygulamaları üzerinden daha sıklıkla gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Ayrıca yükselen genel fiyat düzeyi ve buna bağlı olarak kullanılan kredi tutarlarında yaşanan artışlar işlem hacimlerinin yükselmesinin sebeplerinden birisi olarak gösterilebilir. Kısıtlamanın etkili olduğu 2020-Haziran döneminde ise bireysel kredi ödemeleri bir önceki döneme göre %18,60 oranında artarken, kurumsal kredi ödemeleri ise %13,79 oranında azalmıştır. Bireysel kullanıcıların kısıtlamaların tüm olumsuzluklarına rağmen kredi ödemelerinde istikrarlı oldukları görülmektedir. Kısıtlamalardan daha fazla etkilendiği ve gelir kaybı daha yüksek düzeyde olan kurumsal firmalar ise kredi ödemelerini yapamamışlar ve öteleme yoluna gitmişlerdir. 2020-Eylül döneminde kurumsal kullanıcıların kredi ödemelerinde ortaya çıkan %71,38'lik artış bu durumu açıklamaktadır. Sonuç olarak kısıtlama döneminde katılım bankalarının dijital bankacılık uygulamaları ile gerçekleştirilen ödeme işlemleri olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu sonuç, bireysel ve kurumsal müşterilerin kısıtlamalardan negatif anlamda etkilendiklerini; katılım bankalarının ise işlem hacimlerinde önemli düşüşler olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Dijital Bankacılık İşlem Hacimleri (Ödeme İşlemleri) (Milyon TL)

Ödeme İşlemleri	2020/3			2020/6			2020/9			2020/12			2021/3			2021/6			2021/9			2021/12		
	İşlem Hacmi	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	
Fatura Ödemeleri																								
Bireysel	512	467	-8,79	489	4,71	560	14,52	761	35,89	691	-9,20	704	1,88	838	19,03									
Kurumsal	624	539	-13,62	523	-2,97	927	77,25	1.116	20,39	2.072	85,66	1.058	-48,94	1.422	34,40									
TOPLAM	1.136	1.006	-11,44	1.012	0,60	1.487	46,94	1.877	26,23	2.763	47,20	1.762	-36,23	2.260	28,26									
Vergi Ödemeleri																								
Bireysel	66	51	-22,73	60	17,65	62	3,33	76	22,58	60	-21,05	108	80,00	132	22,22									
Kurumsal	874	861	-1,49	1.071	24,39	1.660	55,00	1.679	1,14	1.438	-14,35	1.864	29,62	2.058	10,41									
TOPLAM	940	912	-2,98	1.131	24,01	1.722	52,25	1.755	1,92	1.498	-14,64	1.972	31,64	2.190	11,05									
SSK ve Bağkur Prim Ödemeleri																								
Bireysel	204	136	-33,33	171	25,74	186	8,77	228	22,58	198	-13,16	217	9,60	300	38,25									
Kurumsal	742	476	-35,85	569	19,54	949	66,78	1.102	16,12	1.158	5,08	1.163	0,43	1.522	30,87									
TOPLAM	946	612	-35,31	740	20,92	1.135	53,38	1.330	17,18	1.356	1,95	1.380	1,77	1.822	32,03									
Kredi Ödemeleri																								
Bireysel	371	440	18,60	521	18,41	638	22,46	708	10,97	533	-24,72	1.184	122,14	1.022	-13,68									
Kurumsal	870	750	-13,79	821	9,47	1.407	71,38	1.535	9,10	1.047	-31,79	1.546	47,66	2.853	84,54									
TOPLAM	1.241	1.190	-4,11	1.342	12,77	2.045	52,38	2.243	9,68	1.580	-29,56	2.730	72,78	3.875	41,94									

Kaynak: Tablo, TKBB internet sitesinde yer alan veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Dijital bankacılık uygulamaları aracılığıyla gerçekleştirilen yatırım işlemlerine ilişkin işlem hacmi verilerine ise Tablo 2'de yer verilmiştir. İncelenen dönemde yatırım işlemleri kapsamında genel bir artış seyri görülmektedir. Buna rağmen bazı dönemlerde azalışlar bazı dönemlerde ise artışlar söz konusudur. Dijital bankacılık uygulamaları ile gerçekleştirilen yatırım işlemlerinden en yüksek hacme sahip olanları döviz işlemleri ve kıymetli maden işlemleridir. Her iki işlem kaleminde de dönem içerisinde bireysel ve kurumsal kullanıcıların işlem hacimlerinde dalgalanmalar söz konusudur. Ülkemizde son yıllarda kurlardaki dalgalı yapı yatırımcılar tarafından fırsat olarak görülmekte ve döviz ile kıymetli maden alım satım işlemleri sıklıkla gerçekleştirilmektedir. Kısıtlamanın yoğun yaşandığı dönemde işlem hacimleri bir miktar düşmüş olsa da kurların yükseldiği veya düştüğü dönemlerde çok yüksek işlem hacimlerine ulaşıldığı görülmektedir. Döviz işlemlerinde kurumsal kullanıcılar, kıymetli maden işlemlerinde ise bireysel kullanıcılar daha yüksek hacimli işlemler gerçekleştirmişlerdir. Kurumsal firmaların döviz endekli mal ve hizmet alım satımı gerçekleştirmesi, kendilerini döviz kuru riskine karşı koruma ihtiyacı hissetmeleri bu sonuca etki etmiş olabilir.

Katılma hesapları, hisse senedi işlemleri ve yatırım fonlarında da benzer bir durumun gerçekleştiği görülmektedir. Her üç yatırım kaleminde de dönemler itibariyle artış ve azalışlar yaşanmıştır. Yatırım işlemlerinde ortaya çıkan bu dalgalanmalar neticesinde, pandeminin işlem hacimleri üzerinde çok etkili olmadığını ve dijital bankacılık kullanıcılarının fiyatlardaki değişimlere göre hareket ederek kendilerine en yüksek getiriye sağlayacak enstrümanlara farklı dönemlerde farklı tutarlarda yatırım yaptıklarını söylemek mümkündür.

Tablo 3. Dijital Bankacılık İşlem Hacimleri (Yatırım İşlemleri) (Milyon TL)

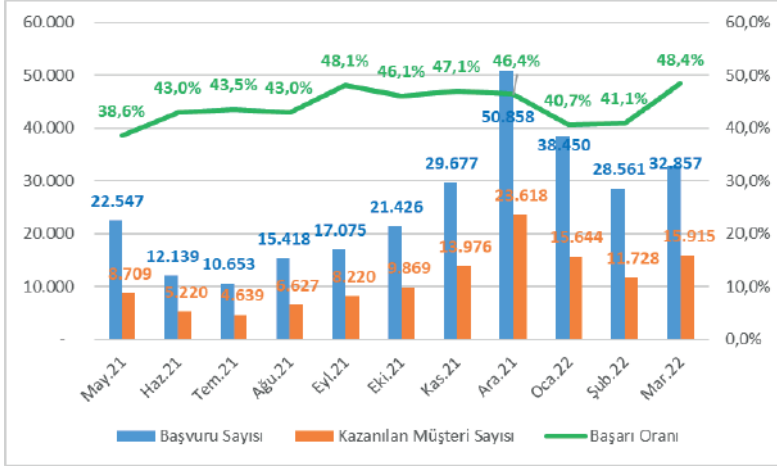
Yatırım İşlemleri	2020/3			2020/6			2020/9			2020/12			2021/3			2021/6			2021/9			2021/12		
	İşlem Hacmi	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)	İşlem Hacmi	Değişim (%)			
Döviz İşlemleri																								
Bireysel	10.068	10.943	8,69	13.611	24,38	32.841	141,28	21.879	-33,38	22.498	2,83	82.319	265,89	60.483	-26,53									
Kurumsal	14.089	12.312	-12,61	12.624	2,53	25.155	99,26	26.817	6,61	50.311	87,61	28.690	-42,97	63.067	119,82									
TOPLAM	24.157	23.255	-3,73	26.235	12,81	57.996	121,06	48.696	-16,04	72.809	49,52	111.009	52,47	123.550	11,30									
Katılma Hesapları																								
Bireysel	9.130	8.136	-10,89	8.836	8,60	11.064	25,22	10.605	-4,15	9.956	-6,12	10.366	4,12	23.395	125,69									
Kurumsal	1.299	1.328	2,23	1.569	18,15	2.739	74,57	2.621	-4,31	2.759	5,27	3.925	42,26	5.964	51,95									
TOPLAM	10.429	9.464	-9,25	10.405	9,94	13.803	32,66	13.226	-4,18	12.715	-3,86	14.291	12,39	29.359	105,44									
Hisse Senedi İşlemleri																								
Bireysel	3.621	8.480	134,19	17.182	102,62	52.329	204,56	56.082	7,17	30.523	-45,57	15.832	-48,13	27.000	70,54									
Kurumsal	71	114	60,56	330	189,47	3.840	1063,64	3.295	-14,19	2.110	-35,96	1.042	-50,62	2.281	118,91									
TOPLAM	3.692	8.594	132,77	17.512	103,77	56.169	220,75	59.377	5,71	32.633	-45,04	16.874	-48,29	29.281	73,53									
Kıymetli Maden İşlemleri																								
Bireysel	48.878	43.430	-11,15	46.531	7,14	75.985	63,30	62.391	-17,89	318.543	410,56	310.70	-90,25	85.884	176,42									
Kurumsal	9.924	9.520	-4,07	5.597	-41,21	14.407	157,41	13.351	-7,33	10.445	-21,77	6.773	-35,16	21.452	216,73									
TOPLAM	58.802	52.950	-9,95	52.128	-1,55	90.392	73,40	75.742	-16,21	328.988	334,35	37.843	-88,50	107.336	183,64									
Yatırım Fonları																								
Bireysel	48.878	3.203	-93,45	4.764	48,74	3.083	-35,29	3.344	8,47	4.676	39,83	5.388	15,23	9.408	74,61									
Kurumsal	9.924	2.234	-77,49	3.860	72,78	3.127	-18,99	4.374	39,88	6.271	43,37	9.399	49,88	10.443	11,11									
TOPLAM	58.802	5.437	-90,75	8.624	58,62	6.210	-27,99	7.718	24,28	10.947	41,84	14.787	35,08	19.851	34,25									

Kaynak: Tablo, TKBB internet sitesinde yer alan veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Pandemi dönemi ile birlikte kısıtlamaların hayatımıza girmesi ile çoğu sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de müşteriler ile yüz yüze iletişim imkanı azalmıştır. Bu durum bankalar açısından yeni müşteri kazanım oranlarında düşüşlere neden olmuştur. 2021 yılının Mayıs ayından itibaren uzaktan müşteri kazanımı uygulaması kullanılmaya başlanmış ve kişilere bankaya gelmeden çevrimiçi görüşme ile müşteri olma imkanı sağlanmıştır. Katılım bankalarının, uygulamanın faaliyete geçtiği 2021 yılı

Mayıs ayından itibaren müşteri olmak için başvuran kişi sayısı, kabul edilen başvuru sayısı ve yeni müşteri kazanım oranı Şekil 5'te yer almaktadır. Uygulamanın ilk başladığı Mayıs ayında 22.547 kişi katılım bankalarına müşteri olma başvurusunda bulunmuş, bu başvuruların %38,6'sı yani 8.709 tanesi olumlu sonuçlanmıştır. En yüksek başvuru sayısı 50.858 ile 2021 yılı Aralık ayında gerçekleşmiştir. Bu başvuruların %46,4'ü kabul edilmiş ve en yüksek müşteri kazanımı olarak Aralık ayında 23.618 kişi katılım bankası müşteri olmuştur. 2022 yılı Mart ayında ise %48,4 ile en yüksek kabul oranı sonucunda 32.857 başvurudan 15.915 tanesi kabul edilmiştir. Genel toplama bakıldığında ise başvuruda bulunan 279.661 kişiden 124.165'inin başvurusu kabul edilmiştir. Başarı oranı ise %44,18 olarak gerçekleşmiştir. Bu uygulama sayesinde aylık ortalama 11.288 kişi katılım bankası müşterisi olmuştur.

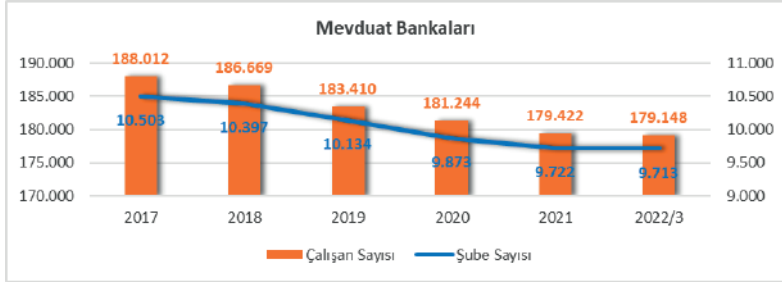
İnternet ve mobil bankacılık uygulamaları; bankacılık sektöründe şube dışı alternatif bir kanal olarak gelişmekte ve teknolojik gelişmelerle birlikte giderek daha önemli bir kanal halini almaktadır. Müşterilere daha hızlı hizmet sunabilme, 7/24 ulaşılabilir olma, maliyet avantajı gibi nedenler hem müşteriler hem de bankalar açısından dijital bankacılık uygulamalarını daha cazip hale getirmektedir. Bunun yanı sıra dijitalleşen dünyada ortaya çıkan Fintech'ler sayesinde bankalar bazı hizmetleri bu kuruluşlar aracılığıyla yerine getirmeye başlamışlardır.

Şekil 5. Uzaktan Müşteri Kazanımı Aylık Gelişimi

Kaynak: Şekil, TKBB internet sitesinde yer alan veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

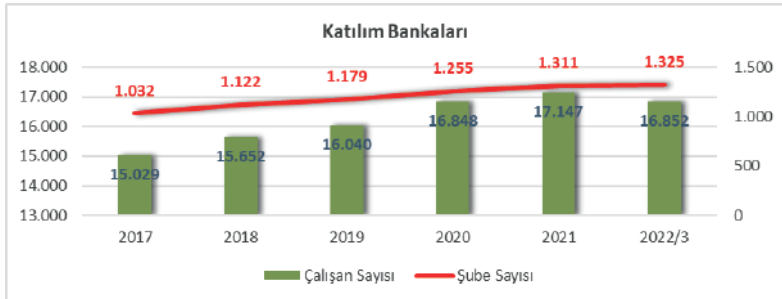
Bu nedenlerden dolayı bankacılık sektöründe klasik şube bankacılığına yönelim azalırken, dijital bankacılık hizmetlerine ilişkin geliştirilen ürün ve hizmetlerde artış yaşanmaktadır. Bu durum bankacılık sektöründe yer alan şube ve çalışan sayılarına olumsuz yönde etki etmektedir. Mevduat bankalarının şube ve çalışan sayıları Şekil 6'da, katılım bankalarının şube ve çalışan sayıları ise Şekil 7'de yer almaktadır. Dijitalleşmenin bir sonucu olarak bankalar maliyet tasarrufu sağlamak amacıyla dijital bankacılık uygulamalarına ağırlık vermekte ve maliyet-kâr oranı düşük olan şubeleri kapatma yoluna gitmektedirler. Şekil 6'da görüldüğü üzere mevduat bankalarının hem şube hem de çalışan sayıları 2017 yılından itibaren azalış halindedir. Bu durumun ilerleyen yıllarda daha da hızlanacağı tahmin edilebilmektedir.

Şekil 6. Mevduat Bankalarının Şube ve Çalışan Sayıları

Kaynak: Şekil, BDDK internet sitesinde yer alan veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Mevduat bankalarındaki azalışlardan farklı olarak katılım bankalarının şube ve çalışan sayıları 2017 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde artış içerisindedir. 2020 yılında katılım bankalarının şube sayısı %6,45 oranında, çalışan sayısı ise %5,04 oranında artmıştır. Bu artış rakamları 2021 yılında da azalarak devam etmiştir. Bu durum katılım bankalarının şubeleşmede henüz sektör ihtiyacını karşılayacak büyüklüğe ulaşamamasının bir sonucudur. Özellikle son yıllarda kurulan kamu katılım bankalarının hızlı bir şekilde şubeleşmeye devam etmesi, katılım bankaları açısından şubeleşme açısından yeterli büyüklüğe ulaşıncaya kadar bu artışın devam edeceği ifade edilebilir.

Şekil 7. Katılım Bankalarının Şube ve Çalışan Sayıları

Kaynak: Şekil, BDDK internet sitesinde yer alan veriler yardımıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

SONUÇ

1984 yılında Albaraka Türk Evkaf Finans Kurumu ile Türkiye’de faaliyete başlayan faizsiz finans kurumları günümüzde katılım bankası adı altında faaliyetlerine devam etmektedir. Hükümet politikaları tarafından da desteklenen katılım bankaları, bankacılık sektöründen her geçen gün daha fazla pay almaya devam etmektedirler. Katılım bankalarının 2025 hedefi olarak belirledikleri, bankacılık sektöründen %15 paya sahip olabilmesi için yeniliğe açık olmaları, konvansiyonel bankalara göre faizsizlik prensibi kapsamında gerçekleştiremedikleri uygulamaları farklı uygulamalar ile kapatabilmeleri ve mevcut müşterileri kaybetmeden yeni müşteri kazanımını sağlamaları giderek önem kazanmaktadır.

2020 yılında ortaya çıkan pandemi süreci tüm dünyayı olduğu gibi ülkemizi de olumsuz yönde etkilemiştir. Kısıtlamalar nedeniyle gündelik faaliyetlerin pandemi öncesi gibi gerçekleşmediği bu yeni dönemde özellikle uzaktan çalışma, ihtiyaçların bir çoğunu online olarak karşılama artık yeni yaşam düzeni olarak yerini aldı. Bu dönemde bankalar da müşteriler ile yüz yüze gerçekleştiremedikleri finansal veya finansal olmayan bütün işlemleri dijital ortama entegre etmek durumunda kaldı. Endüstri 4.0 ile hayatımızın bir parçası haline gelen dijitalleşmeye geçiş pandemi süreci ile beklenenden belki daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada katılım bankalarının pandemi döneminde dijital bankacılık kanallarında müşterilere sundukları hizmetlerdeki gelişim trendi incelenmiştir. Bu kapsamda katılım bankalarının müşterileri tarafından internet bankacılığı ve mobil şube ile gerçekleştirilen işlem sayıları ve işlem hacimleri, buradaki müşteri sayılarındaki değişimler ve uzaktan müşteri kazanım oranları elde edilen veriler ışığında incelenmiştir.

Katılım bankaları müşterilerinin internet bankacılığı ve mobil şube kullanımları incelendiğinde pandeminin başladığı 2020 yılı Mart ayından itibaren internet bankacılığı kullanan aktif bireysel müşteri sayısı azalırken mobil şube kullanan aktif bireysel kullanıcı sayısı %53 artmıştır. Aktif kurumsal müşteri sayısı ise her iki

dijital bankacılık uygulamasında da artış göstermiştir. Mobil şube ile internet bankacılığındaki gerçekleşen işlem miktarları ve işlem hacimleri karşılaştırıldığında da mobil şubeden yapılan işlemlerin daha yüksek olduğu görülmüştür. Kişilerin bilgisayar yerine cep telefonlarına yükledikleri mobil şube uygulamaları ile bankacılık işlemlerini gerçekleştirmeleri internet bankacılığından işlem gerçekleştirmeye nazaran hem daha hızlı hem de daha kolay olmaktadır.

Katılım bankaları rekabet gücünü artırabilmek için yeni müşteri kazanımına önem vermektedirler. Pandemi sürecinde yeni müşteri kazanımında ortaya çıkan zorlukları sonlandırmak amacı ile geliştirilen uzaktan müşteri kazanımı uygulamasına bankacılık sektörü ile birlikte katılım bankaları da giriş yapmıştır. 2021 yılı Mayıs ayında faaliyete geçen uygulama ile katılım bankaları 2022 Mart ayının sonuna kadar 279.661 adet başvurunun %44,4'ünü kabul etmiş ve 124.165 adet yeni müşteri kazanmıştır.

Pandemi döneminde dijital alanda yaşanan önemli gelişmelerden birisi de Türkiye'nin ilk dijital katılım bankası olma yolunda adım atan Hayat Katılım Bankası'nın BDDK'dan kuruluş izni alması olmuştur. Dijitalleşmenin geliştiği ve bankacılık faaliyetlerinin de dijital uygulamalar aracılığı ile daha fazla gerçekleştirildiği günümüzde tamamen dijital olarak faaliyet gösterecek böyle bir bankanın kurulacak olması katılım bankacılığı sektöründe rekabet düzeyini artıracak ve dijital alanda yeni ürün ve hizmetlerin sunulmasına imkan tanıyacaktır.

Pandemi döneminde yürürlüğe giren kısıtlamalar ve kapanmalar dönemsel olarak katılım bankalarının dijital kanallardaki kullanım oranları üzerinde etkili olmuştur. Kapanmanın en etkili olduğu 2020 yılı Nisan-Mayıs-Haziran dönemlerinde kullanıcı sayılarında ve işlem adetlerinde genel bir artış olmasına rağmen işlem hacimlerinde ise azalmalar görülmüştür. Bu durumun genel olarak pandemi döneminde yaşanan gelir kayıplarından ve ödemelerin ertelenmesinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kısıtlamaların etkisinin azalması ile birlikte dijital uygulamalar üzerinden gerçekleştirilen işlem adetleri ve hacimlerinde artışlar

görölmeye başlanmıştır. Katılım bankalarının dijital alanda yeni uygulama ve hizmetler geliştirmeye devam etmeleri; müşterilerin internet ve mobil şube kullanım düzeylerinin daha da artmasına neden olarak geleneksel bankacılıktan biraz daha uzaklaşılmasına sebep olacaktır.

Bu çalışmada kısıt olarak çalışmanın sadece katılım bankalarını kapsamasa gösterilebilir. Yapılacak yeni çalışmaların konvansiyonel bankaları ve bankacılık sektörünü kapsayacak şekilde genişletilmesi karşılaştırma yapma açısından daha farklı sonuçlar ortaya koyabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, S. (2017). Değişen teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı anlamaya dair bir giriş. *SAV Katkı*, 4, 34-44.
- Altun, F. (2020). Teknolojik gelişmeler, dijitalleşme ve çalışmanın geleceği. Onur Bayrakçı (Ed). *Kelebek Etkisi Çalışma Yaşamında Değişim ve Dönüşüm* içinde (ss.169-190). İstanbul, Kriter Yayınevi.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) (2022, 6 Mayıs). *Aylık bankacılık sektörü verileri (Temel gösterim)*. Erişim adresi <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık/>
- Harchekar, J. S. (2018). Digitalization in banking sector. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD)*, ISSN: 2456-6470, 103-109.
- Shih, Y. and Fang, K. (2004). The use of decomposed theory of planned behavior to study internet banking in Taiwan, *Internet Research*, 14 (3): 213-223.
- Tekin, Z. (2020). Katılım bankacılığında inovatif ve dijital çözümler: Türkiye için bir model önerisi. *Turkish Studies - Economy*, 15(3), 1625-1638
- Tetik, N. ve Şahin, A. (2020). Katılım bankalarının finansal performans analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 293-314.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB) (2022, Mayıs 5). *Dijital, internet ve mobil bankacılık istatistikleri, Aralık 2021*. Erişim adresi <https://>

fintechistanbul.org/wp-content/uploads/2022/02/Dijital-Internet-Mobil_Bankacilik_Istatistikleri-Aralik_20211.pdf

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2022, Mayıs 5). *Katılım bankacılığı dijital araştırma raporu 2021*. Erişim adresi <https://tkbb.org.tr/Documents/Tkbbayayinlari/EYTKBB-Dijital-Raporu.pdf>

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2022, Mayıs 6). *Katılım bankaları 2021*. Erişim adresi https://tkbb.org.tr/uploads/pages/1652709610_a1611fc13f26cc179da6.pdf

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2022, Mayıs 8). *2020 Dijital bankacılık verileri* Erişim adresi <https://tkbb.org.tr/veri/istatistikler>

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2022, Mayıs 8). *2021 Dijital bankacılık verileri* Erişim adresi <https://tkbb.org.tr/veri/istatistikler>

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2022, Mayıs 8). *Uzaktan müşteri kazanımı aylık gelişim raporu* Erişim adresi <https://tkbb.org.tr/veri/istatistikler>

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) (2022, Mayıs 8). *Hayat katılım bankası Türkiye'nin ilk dijital katılım bankası olmaya aday* Erişim adresi <https://tkbb.org.tr/duyuru/hayat-katilim-bankasi-turkiyenin-ilk-dijital-katilim-bankasi-olmaya-aday-345982>

Uçar, M., Canlitepe, F., Güngör, M. ve Atamer, M. A. (2021). Dijital bankacılık: Dünü, bugünü ve geleceği. M. Hilmi Çolakoğlu, Ersan Kabalcı ve Serkan Derici (Ed). *750. Yıl Hümkâr Hacı Bektaş Veli Anma ve Armağan Kitabı* içinde (ss.26-40). Nevşehir, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.

Uzun, U. (2021). Türkiye'de dijital bankacılık kullanımı üzerinde Covid-19 pandemisinin etkileri. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 309-323.

Yankın, F. B. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38.

Yücel, G. ve Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme-Yapay zeka ve muhasebe beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 47-60.

Philanthropist Consumer Behavior of University Students: The Case of Gaziantep

*Arş. Gör. Gökçe ELKOVAN*¹²

INTRODUCTION AND PURPOSE OF THE STUDY

Philanthropy, which has a long history, is a concept that emerged as people's helping and doing good for other people's problems. People who are described as philanthropists have various goals and ideas to make the world a better place. With these ideas, they can make direct donations individually for the good they want to be realized according to their worldview and spiritual factors. In addition, they can make donations to organizations such as communities, foundations, associations where more than two people come together to support activities that are in line with their ideas and values.

One of the cornerstones of philanthropy is making donations. There are different sources of motivation for each individual while

12 Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

making donations. The concept of giving emerges for people who act with motivations such as being a part of their religious activities, the thought of going to heaven, the desire to continue their good deeds after death, the motivation to keep their name alive, an altruistic attitude, and getting rid of their conscientious burdens. Resources that people hold, such as money, material items, and time, are shared at different levels for each person, and this concept of giving changes from person to person.

This work is about philanthropy and individual giving. In Islam religion, it is an important value to give importance to the difficulties of people's neighbors, relatives, close circles and other Muslim people and communities and to help these people.

The hadith "He/She who sleeps on a full stomach whilst his neighbour goes hungry is not one of us" is one of the examples that summarizes the philanthropies of Muslims. In addition, zakat, fitra and sadaqah, which are included in the Islamic religious activities, are the prayers that people share a part of their property or money with the poor, that is, donate.

The main purpose of this study is to explore the philanthropic behavior of university students in Gaziantep. The sub-objectives of the study are to reveal whether the target group makes donations individually or through communities, associations or foundations aiming to meet the needs of those in need, to whom and for what purposes their current or potential resources are donated or donated, and how they proceed according to their religious values and activities.

According to the result obtained with this study, the philanthropic behavior of university students in Gaziantep will be revealed, and the ways and methods of beautifying the world will be determined. In addition, it is thought that this study will contribute to the increase of knowledge and interest in individual and corporate donations in Gaziantep, which includes many non-governmental organizations.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

1.1. Philanthropy Concept

The concept of philanthropy is about ideas, values and actions. (Payton & Moody, 2008). Bornstein (2009) defines philanthropy as an impulse that focuses on a kind desire to end misery and suffering. In addition, individuals' acts of giving and volunteering include feelings of compassion and commitment to others. (Brown & Fellis, 2007). Philanthropy does not only benefit the recipient; It also benefits donors (Elliot, 2006). People give for reasons that serve the entire spectrum of human and societal needs. This act of giving is also a need for those who give. (Rosso, 2016). In addition, as in elite philanthropy, also called voluntary donations on a certain scale made by wealthy individuals, couples and families, dividends are made to donors (Maclean vd., 2019).

Burlinga Burlingame and Janin (2016) summarized the roles of philanthropy as follows:

- *The role of reducing people's suffering.* It is expressed as making life more comfortable for sick and injured people, helping victims and helping people who cannot sustain their own lives, through non-profit organization, health and human services, international aid or individually.
- *The role of developing human potential.* It reveals the purpose of developing people's potential about such as religion, education, art, culture, public and community benefit.
- *The role of promoting equality and justice.* It refers to advocacy on behalf of those who cannot speak for themselves by promoting structures and programs in the public, private and not-for-profit sectors. Through advocacy efforts, philanthropists or nonprofit organizations have taken on the task of being the voice of the people whose voices have not been heard.

- *Community building role.* Within the concept of philanthropy, people come together through organizations and voluntary associations. They contribute to their neighbors, neighborhoods, cities, countries and even worlds through community building.
- *The role of ensuring people's satisfaction.* Philanthropy gives people the opportunity to show their good side and present the best image they have to the people around them and to all people through acts of giving and sharing.
- *The role of experimenting and supporting change.* Taking risks by supporting experimentation, philanthropy explores areas where communities and the market sector may not want to enter, fostering change and acting as a fundraiser for solutions.
- *The role of fostering pluralism.* Creating alternative solutions to a problem through non-profit organizations, philanthropy acts as a facilitator for actions that the government cannot do, thanks to parallel power structures.

One of the cornerstones of the concept of philanthropy is the act of giving. As to why people give, Bekkers and Wiepking (2011) identified eight key mechanisms as determinants of philanthropy.

- *Needs awareness.* Recognizing that people need support is the first prerequisite for philanthropy.
- *Request.* It refers to a request for donation.
- *Costs and benefits.* Expressed as the monetary consequences of making a donation.
- *Sacrifice.* It refers to the mechanism by which the results of donations are taken into consideration for the beneficiaries. In economic terms, it includes altruistic motivation.
- *Reputation.* It refers to the social benefits of donations such as being recognized, approved and respected by others.

- *Psychological Benefits.* The act of giving satisfies the desire to create a positive mood, reduce feelings of guilt, show gratitude to God for what they have, or be a morally just person. It enables the person to define himself/herself as an altruistic, empathetic, socially responsible, adaptable and effective person.
- *Values.* Values such as reducing poverty, empowering women, protecting human rights, protecting animals, wildlife or the ozone layer can trigger donors to donate.
- *Activity.* The effectiveness mechanism represents the perception that donors make a difference to the cause they support with their donations.

Philanthropy is provided by individuals as well as non-profit organizations. Philanthropy, which is expressed as a private act for the public good, increases the problem-solving capacity of non-profit organizations by providing monetary donations and volunteer time from a community (Brown & Fellis, 2007).

From an Islamic perspective, philanthropy is one of the fundamental components of Islam. Islamic philanthropy manifests itself in the form of zakat, sadaqah and religious foundations. Therefore, it is at the center of Muslim life (Fauzia, 2013). Islamic philanthropy aims to maximize religious activities by addressing emerging problems (Saputra et al., 2021). More visible forms of Islamic philanthropy are large Islamic organizations such as the International Islamic Relief Organization or the Red Crescent (Almarri and Meewella, 2015).

In the studies conducted by the Third Sector Foundation of Turkey (TUSEV) in 2004, 2015 and 2019, data on the perception of philanthropy in Turkey, individual giving trends, donation areas and the motivation of individuals to donate were presented. Since 2004, the data shows that kinship and fellow countrymen have continued to maintain their importance in philanthropic behaviors, and it has been observed that individuals continue to consider sharing the same culture, language and religion while giving aid.

After the study, since 2004, when the first data were collected, there was a significant decrease in the participation rates of individuals in the activities of NGOs, as well as a decrease in aid according to religious duties, and an increase was reflected in the rate of those who said that their financial situation was not suitable for fitra, zakat and qurban. After the study, since 2004, when the first data were collected, there was a significant decrease in the participation rates of individuals in the activities of NGOs, as well as a decrease in aid according to religious duties, and an increase was reflected in the rate of those who said that their financial situation was not suitable for fitra, zakat and qurban. However, it has been observed that there is a serious decrease in the rate of helping in the questions asked to measure how much of the citizens in Turkey have individual helping behavior. When it has been observed that individuals prefer corporate intermediaries in their aids since 2004, the role of aids being provided at irregular intervals in not preferring an intermediary institution has increased.

After the study, compared to 2004, there was an increase in the rate of those who did not give fitra and whose financial situation was not available, a significant decrease was observed in the rate of those who gave zakat, and a decrease was observed in the provision of aid according to religious obligations, depending on the economic situation.

On the other hand, a study was conducted by Sariyer in 2011 to measure philanthropist consumer behavior in Çanakkale. As a result of the study carried out with 235 people, it was found that donations to social campaigns are perceived as philanthropy by consumers and that they perform charity as philanthropy.

2. RESEARCH METHOD

The study is important in terms of determining the charitable consumer behaviors of university students who are limited to individual philanthropy. It was carried out online at a foundation

university in Gaziantep, taking into account accessibility and cost. In this research, which was carried out as a preliminary study, data obtained from 99 students were used.

The questionnaire form was used in the report “Individual Giving and Philanthropy in Turkey” carried out by TUSEV Publications in 2016, and some of the study questions created by Çarkoğlu and Aytaç. The questionnaire form consists of two parts. In the first part, there are questions about demographic and academic information. In the second part, questions about philanthropic behaviors, ways of doing charity and the areas they prefer to do charity are included. The questionnaire form was applied to 99 students. In this exploratory study, data were collected between April 25 and April 28, 2022. While performing the analysis of the research, frequency analysis, percentage calculations, t-test and ANOVA test were used.

3. FINDINGS AND DISCUSSION

Demographic characteristics of 99 university students who participated in the questionnaire are given in Table 1. Of the students forming the sample, 60.6% are female and 39.4% are male, 73.7% are between the ages of 20 and 24, 81.8% are not working; 97% of them are single. 52.5% of the students in their first year, 33.3% in their second and third years, and 30.3% of them have an academic success average between 2.5-3.0 and 27.3% between 3.0-3.5%. 50.5% of the participants describe their economic level as good and 38.4% as moderate. The education level of the mothers of the participants is secondary school (51%), and the education level of their fathers is 36.4% secondary school and 33.3% high school.

Table 1. Demographic Characteristics of Participants

Demografik Bilgiler					
Gender	Frequency	Frequency (%)	Grade Point Average	Frequency	Frequency (%)
Female	60	60,6	Between 0-2.0	13	13,1
Male	39	39,4	Between 2.0-2.5	19	19,2
<i>Toplam</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	Between 2.5-3.0	30	30,3
Age	Frequency	Frequency (%)	Between 3.0-3.5	27	27,3
Under 20	17	17,2	Between 3.5-4.0	10	10,1
Between 20 and 24	73	73,7	<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>
24 years and older	9	9,1	Ekonomic Conditions	Frequency	Frequency (%)
<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	Very well	4	4,0
Working Situation	Frequency	Frequency (%)	Well	50	50,5
Working	18	18,2	Average	38	38,4
Not working	81	81,8	Not well	7	7,1
<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>
Martial Status	Frequency	Frequency (%)	Parental Education (Mother)	Frequency	Frequency (%)
Single	96	97	Secondary School	51	51,5
Engaged/ Married	3	3,0	High School	35	35,4
<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	Associate degree	2	2,0
Grade	Frequency	Frequency (%)	Bachelor's degree	9	9,1
Preparatory year	2	2,0	Post Graduate	2	2,0
First Grade	52	52,5	<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>
Second Grade	19	19,2	Parental Education (Mother)	Frequency	Frequency (%)
Third Grade	14	14,1	Secondary School	36	36,4
Fourth Grade	12	12,1	High School	33	33,3
<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	Associate degree	9	9,1
			Bachelor's degree	15	15,2
			Post Graduate	6	6,1

Frequency values for questions such as sadaqah, zakat, religious obligations for university students in Gaziantep are as in Table 2. According to the table, 61% of the families have donated to foundations in the last 5 years, and 87.9% of the participants preferred to make their donations directly individually. In addition, 58% of the participants reported that they acted in accordance with religious duties when donating. On the other hand, while 56% of the participants gave money to street beggars, 58.6% reported that they could donate their fitra or zakat to non-Muslims.

Table 2. Special Conditions of Participants to Donate

Donations by their families (Donations to Foundations in the last 5 years)			Individually donations and through foundations donations		
	Frequency	Frequency (%)		Frequency	Frequency (%)
Yes	61	61,6	Indivually donations	87	87,9
No	38	34,7	Through Foundations Donations	12	12,1
<i>Toplam</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>
Giving Money to Street Beggars			Giving Fitrah or Zakat to Non- Muslims		
	Frequency	Frequency (%)		Frequency	Frequency (%)
Yes	56	56,6	Yes	58	58,6
No	43	43,4	No	17	17,2
<i>Toplam</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	Be undecided	24	24,2
Donating According To Religious Duties			<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>
Yes	58	58,6			
No	41	41,4			
<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>100</i>			

The frequencies of the answers given according to the questions of the questionnaire asked about who the participants prefer to donate and to which areas they intend to donate are as shown in

Table 3. Helping relatives (49.5%) and neighbors (24.2%) is a priority for the participants.

On the other hand, the questions asked to the participants about how much they think about donating to which areas if they have a significant amount of money to donate, were mostly asked for nutrition (95%), health (94%) and education of the poor people (93%), and providing jobs to the needy. Responses were received that they were considering donating to the fields of (84%) and environmental protection (79%).

Table 3. Participants' Donation Preferences

Priority Persons of Participants When Donating Directly			
		Frequency	Frequency(%)
To a relative in need		49	49,5
To a needy person living in the same neighborhood		24	24,2
To a needy who was born in the same region		7	7,1
To a needy person of the same religion		5	5,1
To a needy person with the same political opinion		2	2,0
To someone who is not of the same religion but in need		5	5,1
To people who don't speak the same language but need it		7	7,1
Total		99	100
Topics Participants Prefer to Donate			
<i>If you had a substantial amount of money saved to help others, to what extent would you consider helping by donating to each of the following causes?</i>			
		Frequency	Frequency(%)
Donate to protect the environment	Considered	79	79,8
	Unconsidered	5	5,0
	Be undecided	15	15,2
	Total	99	100
Making donations for the dissemination of art and cultural activities	Considered	53	53,6
	Unconsidered	24	24,2
	Be undecided	22	22,2
	Total	99	100

Making donations for the poor people to fulfill their religious duties	Considered	58	58,6
	Unconsidered	18	18,2
	Be undecided	23	23,2
	Total	99	100
Donate to provide jobs to the needy people	Considered	84	84,8
	Unconsidered	8	8,1
	Be undecided	7	7,1
	Total	99	100
Donate to help the poor people pay off their debts	Considered	77	77,8
	Unconsidered	8	8,1
	Be undecided	14	14,1
	Total	99	100
Donate to feed the poor people	Considered	94	95
	Unconsidered	3	3,0
	Be undecided	2	2,0
	Total	99	100
Donate to meet the health needs of the poor people	Considered	93	94,0
	Unconsidered	4	4,0
	Be undecided	2	2,0
	Total	99	100
Donate for the education of the poor people	Considered	93	94,0
	Unconsidered	3	3,0
	Be undecided	3	3,0
	Total	99	100

In the past year, 80.88% of the participants helped their relatives, neighbors or other needy people. The characteristics of the help of the participants who helped their relatives, neighbors or other needy people are as in Table 4. Considering the nature of aid to relatives, it is seen that 27.3% cash and 23.2% clothing aid are the most common aid, while 24.2% food aid is given to neighbors and 45.5% cash aid is given to other needy people.

Table 4. Characteristics of Aid Provided in the Last Year

Aid Provided Persons	Clothings	Foods	Cash Money
Relatives	%23,2	%6,1	%27,3
Neighbors	%17,2	%24,2	%11,1
Other Needy People	%16,2	%16,2	%45,5

On the other way, 4% of the participants who made donations last year stated that they also donated to institutions. The reasons why those who give individual aid do not provide these aids directly themselves and not through institutions are as in Table 5. It was observed that 49.99% of the participants who preferred to make individual donations did not prefer corporate donations because they made donations at irregular intervals and in case of need, and 27.63% did not prefer corporate donations due to lack of trust in foundations.

Table 5. Reasons for Not Donating Through Foundations

	Frequency	Frequency (%)
I know the foundations but I do not trust them.	21	27,63
I don't know the foundations.	8	10,52
My donations are made at irregular intervals and when I meet a needy person.	38	49,99
Other reasons.	9	11,84

Information on the participants' status of giving zakat and fitra in the previous year, to whom they gave, and whether they will give zakat or fitra this year are as in Table 6. Considering that zakat and fitrah can be given to more than one person, the participants were informed that they could choose more than one option. While 50.5% of the participants gave zakat the previous year, the rate of those who plan to give zakat this year is 54.5%. While the rate of those who did not give zakat last year due to their financial condition was 23.2%, this rate has increased to 25.3% with a slight margin of one point this year. On the other hand, While the participants gave their zakat 29.8% to poor people in need, 23.7% to their acquaintances and relatives in need. While 59.9% of the participants gave fitr last year, 67.7% of them are considering giving fitre this year. The participants gave their fitras to poor people in 54.2% and 34.4% to their acquaintances or relatives in need.

Table 6. Information on Participants Giving Zakat and Fitra

Giving zakat in the previous year	Frequency	Frequency (%)
Yes	50	50,5
No	26	26,3
Financial condition is not suitable for giving zakat	23	23,2
Total	99	100
Giving zakat next year	Frequency	Frequency (%)
Yes	54	54,5
No	20	20,2
Financial condition is not suitable for giving zakat	25	25,3
Total	99	100
To whom the zakat-giving participants gave their zakat.	Frequency	Frequency (%)
To acquaintances/relatives in need	31	38,3
To a poor person in need	38	46,9
To clergyman/imam	2	2,5
To the student	10	12,3
Toplam		%100
Giving fitra in the previous year	Frequency	Frequency (%)
Yes	59	59,6
No	28	28,3
Financial condition is not suitable for giving fitra	12	12,1
Total	99	100
Giving fitra next year	Frequency	Frequency (%)
Yes	67	67,7
No	21	21,2
Financial condition is not suitable for giving fitra	11	11,1
Toplam	99	100
To whom the zakat-giving participants gave their fitra.	Frequency	Frequency (%)
To acquaintances/relatives in need	31	34,4
To a poor person in need	47	52,2
To clergyman/imam	4	4,4
To the student	8	8,9
Toplam		%100

The comparison of the participants' levels of giving fitra and zakat, direct financial aid, giving money to street beggars, helping non-Muslims and helping according to religious duties in the past year according to gender, economic status, success grade and age groups is as in Table 7.

When the data were analyzed, it was observed that there was no statistical difference in the behaviors of the participants in the last year, according to their gender, in giving fitra and zakat, helping directly relatives, neighbors or anyone in need, giving money to street beggars, and taking religious duties into consideration while helping ($p > 0,05$). When the students participating in the research were compared according to their economic status, achievement grades and age groups, a statistically significant difference was observed only in the levels of giving zakat in the past year ($p < 0.05$). On the other hand, there was no statistically significant difference ($p > 0.05$) between the success grade point average of the participants and their charitable consumer behaviors.

Table 7. Philanthropist Behavior Comparison by Variables

Variables	Giving Fitra	Direct Financial Aid	Giving Zakat	Giving Money to Street Beggars	Aid ton on-Muslims.	Donating According To Religious Duties
Gender	T=,440 P=,661	T=,266 P=,790	T=,410 P=,683	T=,025 P=,980	T=,337 P=,737	T=,893 P=,374
Female (N=90)	Ort=1,50 SS=,725	Ort=1,82 SS=,390	Ort=1,70 SS=,830	Ort=1,43 SS=,500	Ort=1,63 SS=,882	Ort=1,45 SS=,502
Male (N=63)	Ort=1,56 SS=,680	Ort=1,79 SS=,409	Ort=1,77 SS=,810	Ort=1,44 SS=,502	Ort=1,69 SS=,880	Ort=1,36 SS=,486
Economic Conditions	F=2,085 P=,107	F=1,299 P=,279	F=6,124 P=,001	F=,278 P=,841	F=2,278 P=,841	F=,391 P=,760
Very well (N=4)	Ort= 1,75 SS=,957	Ort=2,0 SS=,000	Ort=1,75 SS=,957	Ort=1,50 SS=,577	Ort=1,75 SS=,957	Ort=1,25 SS=,500
Well (N=50)	Ort=1,36 SS=,563	Ort=1,82 SS=,388	Ort=1,48 SS=,707	Ort=1,46 SS=,503	Ort=1,64 SS=,827	Ort=1,40 SS=,495
Average (N=38)	Ort=1,66 SS=,781	Ort=1,74 SS=,446	Ort=1,87 SS=,844	Ort=1,42 SS=,500	Ort=1,61 SS=,855	Ort=1,42 SS=,500
Not well (N=7)	Ort=1,86 SS=,900	Ort=2,0 SS=,000	Ort=2,71 SS=,488	Ort=1,29 SS=,488	Ort=2,00 S=1,00	Ort=1,57 SS=,535
Grade Point Average	F=1,081 P=,370	F=,211 P=,932	F=,770 P=,453	F=,655 P=,625	F=1,382 P=,246	F=,945 P=,442
Between 0-2.0 (N=13)	Ort=1,62 SS=,768	Ort=1,85 SS=,376	Ort=1,85 SS=,768	Ort=1,31 SS=,480	Ort=1,85 SS=,899	Ort=1,46 SS=,519
Between 2.0-2.5 (N=19)	Ort=0,68 SS=,820	Ort=1,79 SS=,419	Ort=1,68 SS=,820	Ort=1,42 SS=,507	Ort=1,79 SS=,976	Ort=1,58 SS=,507
Between 2.5-3.0 (N=30)	Ort=1,33 SS=,547	Ort=1,80 SS=,407	Ort=1,63 SS=,547	Ort=1,53 SS=,507	Ort=1,67 SS=,844	Ort=1,40 SS=,498
Between 3.0-3.5 (N=27)	Ort=1,63 SS=,742	Ort=1,78 SS=,424	Ort=1,70 SS=,742	Ort=1,37 SS=,492	Ort=1,67 SS=,832	Ort=1,30 SS=,465
Between 3.5-4.0 (N=10)	Ort=1,40 SS=,699	Ort=1,90 SS=,316	Ort=2,00 SS=,699	Ort=1,50 SS=,527	Ort=1,10 SS=,316	Ort=1,40 SS=,516
Age	F=,796 P=,454	F=2,591 P=,080	F=,741 P=,479	F=,021 P=,979	F=1,310 P=,275	F=2,821 P=,064
Under 20 years (N=17)	Ort=1,41 SS=,618	Ort=1,65 SS=,493	Ort=1,59 SS=,712	Ort=1,41 SS=,507	Ort=1,71 SS=,920	Ort=1,41 SS=,507
Between 20-24 years (N=73)	Ort=1,52 SS=,709	Ort=1,82 SS=,385	Ort=1,73 SS=,838	Ort=1,44 SS=,500	Ort=1,70 SS=,845	Ort=1,37 SS=,486
24 years and older (N=9)	Ort=1,78 SS=,833	Ort=2,00 SS=,000	Ort=2,00 SS=,866	Ort=1,44 SS=,527	Ort=1,22 SS=,667	Ort=1,78 SS=,441

RESULTS AND SUGGESTIONS

With this study, it was tried to reveal the charitable consumer behaviors of university students in Gaziantep. According to the information obtained as a result of the study, the participants engage in philanthropic behavior with donations such as giving fitra, giving zakat, depending on religious duties. In addition, although it does not make regular donations, it shows philanthropy behavior and makes donations directly individually when they come across people in need of help or when a situation arises where they can help.

Different income groups have emerged with the concept of philanthropy, which is one of the indispensables of social life. Economically, middle and upper income groups can easily meet their needs, while lower income groups have difficulties in meeting their basic needs and cannot have the same opportunities. (Bozan, 2016). While the participants show philanthropist behavior to their relatives, acquaintances and neighbors, they also help poor people in need. Depending on their financial means and benevolent behavior, the behavior of giving fitra and zakat in accordance with the religion of Islam is also observed in students.

This study was evaluated as a preliminary study and was carried out in a foundation university in Gaziantep. Therefore, generalization and induction of the results are not possible. However, as a result of the study, it is important to predict the philanthropist consumer behaviors of university students. On the other hand, the low level of institutional donations of students showed that NGOs and foundations in Gaziantep need to work on building trust and recognition.

Applying the study to more diverse sample groups, associating it with scales such as social responsibility, will be able to provide stronger data by conducting more comprehensive studies. At the same time, this study also revealed that there is a lack of scale in terms of measuring philanthropy in Turkey in the literature.

BIBLIOGRAPHY

- Almarri, J. v& Meewella, J. (2015). Social entrepreneurship and islamic philanthropy. *International Journal of Business and Globalization*, 15(3),405-424.
- Aydın, D., Çizakça, M., Çarkoğlu, A. & Gökşen, R. (2006). *Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı Sivil Toplum ve Hayırseverlik Araştırmaları 2004-2006 Araştırma Bulguları ve Çözüm Önerileri*, İstanbul, TÜSEV Yayınları No 40.
- Aytaç, S. E. & Çarkoğlu, A. (2019). *Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik 2019*, İstanbul, TÜSEV Yayınları No 84.
- Bekkers, R. ve Wiepking, P. (2011). A literature review of empirical studies of philanthropy: Eight mechanisms that drive charitable giving. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(5), 924-973.
- Bornstein, E. (2009). The impulse of philanthropy. *Cultural Anthropology*, 24(4), 622-651.
- Bozan, M. (2016). Bir yumuşak güç: Hayırseverlik. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(14), 407-426.
- Brown, E. & Ferris, J. M. (2007). Social capital and philanthropy: An analysis of the impact of social capital on individual giving and volunteering. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 36(1), 85-99.
- Burlingame, D. F. & Janin P. D. (2016). Contemporary dynamics of philanthropy. Eugene R. Tempel, Timothy L. Seiler ve Dwight F. Burlingame (Eds.). *Achieving Excellence in Fundraising (Essential Texts for Nonprofit and Public Leadership and Management)* içinde. (ss. 61-70). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Çarkoğlu, A. (Aralık 2006). “Türkiye’de Bireysel Bağışlar ve Vakıf Uygulamalarında Eğilimler”, *Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı Sivil Toplum ve Hayırseverlik Araştırmaları 2004-2006*, İstanbul, TÜSEV Yayınları No 40.
- Çarkoğlu, A. & Aytaç, S. E. (2016). *Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik 2016*, İstanbul, TÜSEV Yayınları No 71.
- Elliot, D. (2006). *The Kindness of Strangers: Philanthropy and Higher Education*. U.S.A.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

- Fauzia, A. (2013). *Faith and the state: A history of Islamic philanthropy in Indonesia*. Boston: Brill.
- Maclean, M., Harvey, C., Yang, R. & Mueller F. (2020). Elite philanthropy in the United States and United Kingdom in the new age of inequalities. *International Journal of Management Review*, 23, 330-352.
- Payton, R. L. & Moody, M. P. (2008). *Understanding Philanthropy*. U.S.A.: Indiana University Press.
- Rosso, H. A. (2016). A philosophy of fundraising. Eugene R. Tempel, Timothy L. Seiler & Dwight F. Burlingame (Eds.). *Achieving Excellence in Fundraising (Essential Texts for Nonprofit and Public Leadership and Management)* içinde. (ss. 3-10). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Saputra, A. D., Rahmatia, A. & Muslimah. (2021). How far are the benefits of the Islamic philanthropy and social entrepreneurship movement?. *Journal of Islamic Economics*, 1(1), 11-24.
- Sarıyer, N. (2011). Hayırsever tüketici davranışı: Çanakkale örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 255-268.

The Importance of Zakat Institution in the Process of Economic Growth and Development: A Model Proposal For Turkey*

*Dr. Öğr. Üyesi Hasan Kazak¹³, Prof. Dr Osman Okka¹⁴,
Prof. Dr Orhan Çeker¹⁵*

INTRODUCTION

Economic growth and development is the most important goal of all societies. The development of countries and their presence in the world are associated with the concepts of economic growth and development. The economic growth and development process has undergone many changes in understanding in the historical process. While it was once aimed

* This study is derived from a sub-title available in the doctoral thesis of Hasan Kazak named "Evaluation of Islamic Finance in Terms of Economic Development and Social Peace: A Model Proposal for Turkey". The study was also presented as an oral presentation at the 3rd Islamic Finance and Accounting Congress.

13 Necmettin Erbakan University

14 KTO Karatay University

15 Necmettin Erbakan University

to increase only the national income under any circumstances, it has been understood that economic growth means nothing without human development today. In this process, views and trends that ignore people in economic growth and development processes have lost their meaning and instead people-oriented development strategies have been substituted. Since people live in a society, it has been understood that it is not possible to deal with the economic growth and development process by separating it from the social system. At this stage, the main purpose was to increase the national income on the one hand, and to eliminate poverty, unemployment and injustice by eliminating the injustice in income distribution, on the other hand, and thus to increase the welfare of the whole society. The Islamic economy and finance system has set forth the goals and objectives that today's conventional development models predicted and newly achieved with a solid foundation centuries ago. The most important of these foundations is the institution of Zakat. Contrary to popular belief, zakat is not just an institution of helping each other. It acts as a catalyst for much larger processes of change in economic life. The Islamic economy and finance system naturally incorporates the most appropriate understanding of today's modern development strategies compared to conventional economics and finance systems. The Islamic economic system consists of many interdependent sub-systems. Although each of these sub-systems is individually important, the real benefit will be shown if all systems work together. At this point, the phrase "...Is it that you believe in one part of the book and deny another?" (al-Baqarah, 2/85) should strike us deeply. In that case, the Islamic economy should be handled together with all its sub-systems and it should be allowed to offer real benefits to humanity. It is our greatest goal as writers to bring these sub-systems to light and make their presence felt in economic life. In this study, it is aimed to contribute to the economic growth and development processes with zakat institution on the example of Turkey, whose population is mostly Muslim. With this study, while revealing the importance

of the Islamic economy and finance system, on the other hand, it was aimed to bring this system to the attention of the interested parties by contributing to the literature in order for this system to be implemented in Turkey.

1. Economic Growth and Development

In economic theory, the concepts of economic growth and development have significant differences in meaning. The increase in national income, which is the monetary expression of all goods and services in a country in a certain period, is defined as “economic growth (Kaynak, 2011). Kaldor (1961) explains the economic growth process based on some data. According to him, in the process of economic growth;

1. Production per capita increases over time and the growth rate does not tend to decrease.
2. Physical capital per employee grows over time.
3. The rate of return on capital is almost constant.
4. The ratio of physical capital to output is almost constant.
5. The shares of labor and physical capital in national income are almost constant.
6. The growth rate of output per worker varies considerably between countries.

When these processes are examined, the most important factor is that the per capita production capacity tends to increase over time. Peterson (1978) defined economic growth as the expansion of a nation’s capacity to produce the goods and services its people want. Also, economic growth includes an increase in the actual output of goods and services over time as well as an increase in the economy’s capacity to produce goods and services. Fuller (1997), on the other hand, defined economic growth as the increase in the productive capacity of an economy for growth in GDP. In general, the increase in national income, which is the monetary expression

of all goods and services in a country in a certain period (month, quarter, half year, full year, etc.), is defined as “economic growth” (Kaynak, 2011).

The foundations of development economics were laid by Adam Smith’s book “The Wealth of Nations” published in 1776. Although systematic studies were conducted on the subject in the late 1940s, development economics began to sit on a conceptual basis with Smith (Kaynak, 2011). In the classical economic system defined by Smith, the source of motivation for economic activity is personal interests, and the concept of “economic development” is largely based on personal interests such as profit, gain, benefit, return, interest, benefit and satisfaction. Smith describes this in his book *The Wealth of Nations*: “We expect our dinner not out of the benevolence of the butcher, brewer, or baker, but in their own interests” (Smith, 1776). According to the classical understanding of economics, the pursuit of self-interest will simultaneously increase the general welfare of the society, whether they are aware of it or not. This happens through an invisible hand. Smith (1776) says on this subject: “Every individual strives necessarily to make the annual income of society as great as possible ...Individuals really only intend to ensure their own safety and, as in many other cases, to support a cause which is not part of their intention. It is governed by an invisible hand ... In the pursuit of its own interests, it often promotes the interest of society more effectively than it actually intends to promote it” (Smith, 1776).

When Adam Smith laid most of the foundations for the modern economy, there were minor differences between the world’s richest and poorest nations (Angus, 2003). But since then, the gap between rich and poor has widened to a level that would have been incomprehensible to most 18th- and 19th- century economists (Acemoglu, 2012). As can be seen in the chart below, countries that follow the A path are called developed countries with their rapidly increasing national incomes, while those that follow the B path are called underdeveloped countries.

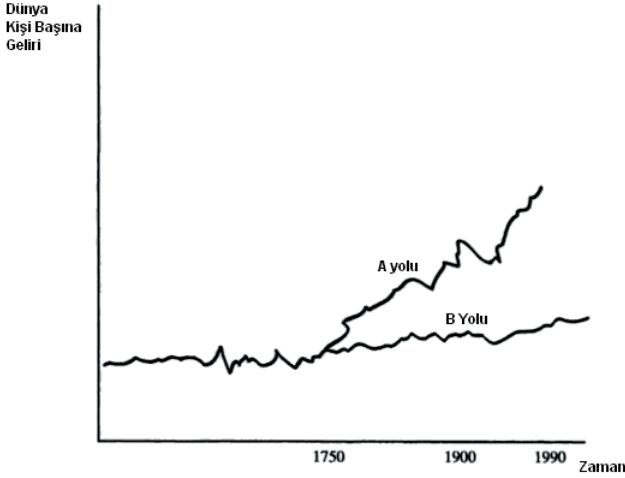

Figure 1. Growth paths of developed and underdeveloped countries

(Source: Cypher & Dietz, 2004)

Although the economic growth and development defined in the classical economic system promises to reach social welfare from individual interests, the result has not been like this at all. Economic development did not emerge as a pure blessing in either case. Prosperity in advanced economies has led to a number of social and economic disturbances. Inequality in income distribution, the increasing gap between rich and poor incomes, the problem of minority groups, the deterioration of family life, the deterioration of cities, the increasing cost of health, education, art, and the impossibility of accessing these areas for every class are some of them. GNP growth in developing countries, even at a higher average rate than in advanced economies, has not prevented mass poverty, unemployment and socio-economic inequalities from reaching alarming levels. The assumption that the increasing national income reaches the lower classes, which is called the “trickle effect”, remained in theory and rarely spread the growth to new areas and the expected “trickle effect” of incomes was rarely realized (Hasan, 1995).

At this point, the concept of development has begun to be evaluated as a different meaning from growth. When the concepts of growth and development are compared, it can be said that the most distinctive feature for the concept of growth is “the expansion or increase in quantity in the production capacity of an economy that can be measured numerically/quantitatively” (Freyssinet, Çev: Öcal, & Kılıçbay, 1985). As can be seen, growth is a change that occurs in terms of quantity rather than quality, and it is a real increase in production or income (Taban & Kar, 2016). On the other hand, development is more comprehensive than growth and includes not only increasing the national income numerically, but also its fair distribution, changing and improving social, cultural and political structures (Taban & Kar, 2016).

From another point of view, development is defined as “... transforming the production structure of a country to produce high value-added products and raising the living standards (welfare levels) by distributing the resulting product fairly among the income groups that make up that society...” (Kaynak, 2011). With the emerging new approaches, development has begun to be addressed with the dimensions of eliminating poverty, unemployment and injustice in income distribution in an ever-growing economic environment and has turned into a multifunctional concept that includes fundamental changes not only in economic terms but also in social, political and national institutions. Reducing poverty, meeting needs such as nutrition, shelter, health and protection, giving more importance to human values (better education, qualified employment, etc.), increasing the economic and social options of individuals have become the main goals of development (Kaynak, 2011).

In order to talk about development in terms of developing countries, first of all, growth is necessary. A fair distribution of a non-existent value is unthinkable. The level of national income that has not reached a sufficient size cannot achieve the goal of meeting human needs and increasing the level of welfare. From the point of view of developed countries, the continuation of

the development process without any interruption and the preservation of the level of welfare achieved depend on the ability to maintain competitiveness in global markets. For this reason, the development process of a country can be realized through the growth process. In this respect, growth and development cannot be considered separately.

The dimensions of development, whose ultimate aim is to provide welfare in all areas, can be grouped under six headings as follows (Kaynak, 2011);

- Production and technology dimension
- Human dimension
- Employment dimension
- Environmental dimension
- Sovereignty dimension
- Freedom dimension

If we are to examine them briefly (Kazak, v.d, 2020);

In terms of production and technology, the aim is to have the production power necessary to survive and sustain life. Therefore, it is necessary to have the production power that will increase the total added value by taking the production power one step further every day, to maintain this power and to carry it further. In today's world this does not just mean producing larger quantities. What matters is quality rather than quantity. In today's world, where countries are constantly working for the transition to Industry 4.0, it is a necessity for countries that want to realize their development goal to produce high value-added products compatible with developing technology. It will be difficult for countries that cannot keep up with this process to maintain their position in the long run, even if they are in the developed country class today. The growth and development process is not a static but a dynamic one.

The human dimension is the most important factor that reveals the difference between growth and development. The main purpose of development is to raise the living standards of people and to ensure individual and social welfare. In fact, the human dimension is a broad concept that includes other dimensions. All dimensions of development ultimately consist of sub-elements that serve humanity (human's present and future) to live a more prosperous life.

The employment dimension, as a sub-element related to and serving the human dimension, includes eliminating unemployment and increasing employment opportunities. Increasing employment rates is a very necessary element for reducing poverty, ensuring justice in income distribution and ultimately the peace and welfare of humanity.

The environmental dimension has become much more important in today's understanding of development. The understanding of development has expanded to include not only the people of today, but also the welfare and happiness of future generations. For this reason, humanity has come to the point of making today's decisions by considering the future in order to leave a livable world to future generations. Humanity has understood that the resources of this world are not unlimited and infinite. If resources are not used efficiently and environmentally friendly production technologies are not developed, there will be no peaceful world for future generations to live in. In that case, it has become a necessity to evolve the production technologies and production methods necessary for growth and development to a state that will eliminate the harm to the environment and even make the environment more livable if realized.

The dominance dimension, on the other hand, describes the micro perspective on the basis of countries rather than the macro level. It is necessary for the country in the development process to gain its economic and political independence and to have a say in the development race with other countries. The aim of all countries

is to gain more superiority over other countries in this race and to be ahead of the competition.

Finally, the final dimension that development wants to reach is to liberate individuals and society in terms of economic, political, social and international relations.

2. Economic Growth and Development from an Islamic Perspective

From the point of view of the classical economic system, which was founded with the book “The Wealth of Nations” published by Adam Smith and says that the source of motivation for economic activity is personal interests, the concept of “economic development” is largely based on personal interests such as profit, gain, benefit, return, interest, advantage and satisfaction. Although the classical understanding of economics referred to Smith’s views, it actually made incomplete references, because A. Smith (1812) referred to the solution of these problems in his book, *The Theory of Moral Senses*, in which he referred to the moral foundations of economic relations. In this book, the belief in one god, which is not far from the Islamic economic teachings, that the Creator is always and everywhere, and watches over His servants, the Creator has the authority to set rules in the economic field as in all matters, obedience to these rules is necessary, the Hereafter and The belief in the day of judgment, the reward and punishment system that will be given in the hereafter are all included in this book. Smith mentions that true happiness will be attained if the order to fulfill the right and justice ordered by the Creator is followed (Mirakhor & Askari, 2010). Yes, man’s “pursuing of his own interests” will, along with his own self, “often promote the interest of society more effectively than he really intends to promote it (Smith, 1776). If man did not have his own desires and needs, man would prefer laziness and ignorance. It is stated in the Qur’an that the feeling of owning property is natural and the love of property constitutes one of the basic pleasures of man (Hacak, 2006). In the chapter of Ali ‘Imran, “Things that the nafs craves, such as

women, sons, loads of gold and silver, horses, cattle, and crops, have been portrayed as adorned. These are the livelihood of the worldly life. However, the real destination is only with Allah” (Ali ‘Imran, 3/14). This is the wisdom behind the test of man in the life of this world, and at the same time it is the basis of the economic system to be created on earth. According to Mâverdî, people’s desire to work harder and earn more is a great blessing of Allah for humanity. “The world would be devastated if people were content with their daily needs without worrying about the future and projects and had no desire for more” (Mâverdî, 1988). Again, according to him, “broad ambition stimulates the desire to attempt and directs people to achieve things that will not fit in their life and that cannot be expected to be achieved throughout life. Growth, development and progress have been achieved thanks to the broad purpose that Allah has given to humanity -as a requirement of the mission of the caliphate-, and material hope has been transferred from generation to generation by developing” (Kallek, 2003). Again, the hadith “Desire is a mercy of Allah to my ummah” (Hatib al-Bagdadi, History, II, 52) quoted by Mâverdî in his work shows how humanity’s concerns about the future are a great mercy for humanity. People will gain wealth and abundance by working, and by spending these wealth in the way of Allah (c.c.), they will achieve happiness in this world and the next. Spending this wealth will also ensure social peace and economic development. While examining the relationship between the increase in abundance and welfare and social peace, Mâverdî said that spreading the welfare with a balanced income distribution will relieve people, so that the rich and the poor will get a share from the country’s opportunities, and also expresses that this will eliminate jealousy and hostility arising from poverty and increase the cohesion between individuals and segments. According to the same scholar, the abundance of livelihood makes people generous, well-rounded and reliable. Just as the benefits of prosperity and abundance spread to the whole society, the harm and destruction of poverty and famine also harms the whole society. The spread of prosperity is achieved by two

things: the abundance of work areas, the abundance of necessities” Quoting from (Mâverdí, 1988) (Bardakoğlu et al., 2002).

Economic growth and development are incomplete unless they provide individuals with a happy and prosperous life. For this reason, the concept of development will gain meaning with the concept of human and the provision of social peace and justice among people. The Islamic economic system includes the elements that will make up for this shortcoming of the classical economic system. An economic system in the classical sense deals with the allocation of resources, production, and goods and services by society, and the distribution of the resulting income and wealth. In Islamic terms, on the other hand, the economic system can be defined as a collection of institutions (that is, formal and informal codes of conduct and enforcement features) designed to deal with the distribution of income and wealth (Iqbal & Mirakhor, 2011), as well as the allocation of scarce resources, the production and exchange of goods and services, and the creation and exchange of scarce resources by the legislator (on the basis of the provisions commanded by Allah in the Qur’an and the Sunnah of the Prophet (saw) and expanded to new situations by case law). In that case, the will and commands of Allah (cc), who is the creator of human and economic resources, are the basis of the Islamic economic system.

On the other hand, Allah (cc) never oppresses His servants, does not wish them hardship, and is just, judgmental and wise. The person who was sent to earth as the caliph of Allah (cc) will be sovereign and sovereign on earth in the name of Allah (cc). This sovereignty will provide an environment where all parties are happy and peaceful by building a fair economic system.

3. Importance of Zakat Institution for Economic Growth and Development

Zakat is a term derived from the root of “zekâ” used for everything that increases and in the dictionary it means “cleaning, development, increase, abundance and praise” (Ibn Manzur, 1968).

All of these meanings are used in the Quran. The removal of weeds that prevent the development of crops and the development of crops due to this cleaning are expressed with the root “Intelligence” (Karadâvî, 1984a). Just as clearing the weeds around the crops or the plants to be grown increases the yield, zakat also functions as a wealth-increasing factor. With these meanings, zakat not only increases the property that is separated from it, cleans it, helps it become a blessing, but also ensures the spiritual cleansing of the person who gives zakat (Mehmet Zihni, 1957). Serahsî (2001) also says the following in the same sense: “Zakat means gain and more in the dictionary”. In the first sense, the reason why it is called zakat in financial worship is because zakat increases and increases the wealth given from it in the world, and the second meaning is because it “conduces rewards in the hereafter” (increasing good deeds and blessings). Here, the first function of zakat is stated in the Qur’an: “The situation of those who spend their wealth in the way of Allah is like a seed that grows seven spikes and in each spike there are a hundred grains. God multiplies whomever He wills. The grace of God is All-Encompassing, All-Knower.” (al-Baqarah, 2/261) and again “...Whatever you spend for others, Allah will replace it. He is the best of those who provide sustenance.” (Saba; 34/39) etc., while the second function is explained with the expression “Take alms (zakat) from their property, with which you will cleanse and purify them...” (at-Tawbah, 9/103).

In the language of Shariah, zakat is “the name given to a certain share taken from the wealth of people who are considered rich under certain conditions and which Allah has made obligatory to be given to those who deserve it. The act of giving this share to the beneficiaries is also called zakat” (Karadâvî, 1984a). In another definition, zakat is “giving a certain part of certain types of goods as property to some Muslims determined by Allah” (Döndüren, 2016a).

Sometimes financial worship, which is both obligatory and supererogatory, is mentioned under the name of charity in the Qur’an and the language of the Messenger of Allah (saw). “Zakat

also means alms, and both are given as names for the same thing. Zakat is an obligatory act of worship that means helping those who are truly and legally capable of multiplying, taken from property acquired by its owner through legitimate ways, and helping those who deserve it” (al-Aḥkâmü’s-sultâniyye) (Erkal, 2013). In Mâverdî (1989), “Alms is zakat and zakat is alms. The name is different, but the perfect one.” Alms is wider than the word zakat and includes all financial worship. Zakat, on the other hand, refers only to financial worships that are given as fard. For this reason, the word alms also includes the word zakat, which is given as obligatory.

The word zakat is mentioned thirty times in the Qur’an. Twenty-seven of them are accompanied by prayer. Eight of these thirty verses are Makki and the others are civilized suras (Karadâvî, 1984a).

“The term alms in the Qur’an is also used to mean zakat in twelve verses, all of which are in the Madani surahs” (Erkal, 2013). The worship of zakat is a fixed worship according to the Qur’an and the Sunnah. Zakat, like fasting, became obligatory in the second year of Hejira and in the month of Shawwal after the fast of Ramadan (Mehmet Zihni, 1957) and the fitra (Döndüren, 2016a). Accordingly, in the verses that were revealed in Medina before zakat became obligatory and in Mecca before the hejira, zakat was used in the sense of non-fard alms. Due to the fact that an Islamic state had not yet been established in the Meccan period, Muslims acted completely individually in the financial matters they were responsible for (Tuğ, 1963).

Zakat was an obligatory act of worship ordered by Allah (c.c.) in the books before the al-Qur’an al-Karim. As a matter of fact, in the following verses of the Qur’an, it is seen that there was zakat in previous nations as well:

“Once upon a time, we took a promise from the Children of Israel: You will serve only Allah, and you will do good to parents, close relatives, orphans, and the poor, and we ordered them to say,

“Speak good words to people, establish prayer, and give zakat.” In the end, except for a few of you, you turned your back and left” (al-Baqarah, 2/83).

“Indeed, Allah had taken a promise from the Children of Israel. We sent twelve chiefs among them (as a guarantor). God said to them: I am with you. If you keep up the prayer, pay the zakat, believe in my prophets, support them, and lend Allah a good loan (for the sake of Allah, lend money to those in need without interest), I will certainly cover your sins and admit you to Gardens with rivers flowing under them. Whoever among you follows the path of denial after that, he has strayed from the right path.” (al-Ma'idah; 5/12)

“Recall Ismail in the Book, too. ... He used to order his family to pray and give zakat...” (Mary, 19/54)

Jesus (a.s.), speaking when he was still a baby; “...Indeed, I am the servant of Allah. He gave me the book (the Bible) and made me a prophet.” It is reported that he said “He made me blessed and virtuous wherever I was, and ordered me to pray and give alms as long as I live.” (Maryam, 19/30-31).

After talking about Almighty Allah (c.c.), Zakariya (a.s.) and Yahya (a.s.), “We made them leaders who showed the right path at our command, and revealed to them to do good deeds, to perform prayers and to give zakat. They were just people who worshiped us.” (al-Anbya, 21/73).

As can be seen in these and similar verses, zakat is a financial worship commanded by all prophets and their ummahs.

Islamic scholars have unanimously agreed that zakat is obligatory on Muslims who are smart, free and amounting, who meet the conditions and have nisab amount of wealth. Zakat is obligatory only on Muslims, not on non-Muslims (Karadâvî, 1984a). It is seen that zakat is an obligation only on wealthy Muslims. According to Islam, non-Muslims and poor people are not liable for zakat. Islam enjoins zakat on the wealth of rich Muslims as a right of the

poor. In the Qur'an, "...They are in their possessions; They are those who have a certain right for those who want and those who are deprived. (al-Ma'arij, 70/24) it has been clearly stated that the poor have a right on the property of the Muslims.

4. Individual, Social and Economic Effects of Zakat

Zakat is one of the basic commandments of Islam, which contains many wisdoms. It is so important that it is mentioned together with prayer in many places in the Qur'an. During the reign of Hz. Abu Bakr (r.a.), he decided to fight because they did not give zakat to a people despite praying. In the event that Hazrat Umar (r.a.) initially objected and later gave his right, Hz. Abu Bakr (r.a.) said, "By Allah, I will fight those who make a difference between prayer and zakat. Because zakat is the right of property. I swear that if they miss even the rope of an animal they gave to the Messenger of Allah as zakat, I will fight them." For this reason, there is no concept of not giving zakat in a Muslim society. Zakat is taken by force by the Islamic state. Ibn Hazm (d. 456/1063) says on this subject: "The verdict of a person who does not give zakat is to take zakat from him whether he wants it or not. If he struggles not to give, he is a combatant. If he denies it, he is an apostate" (Karadâvî, 1984a). The uncompromising application of zakat is one of the wisdom expected from him. The more important the prayer is for a Muslim, the more important is zakat.

The basic wisdoms of zakat can be explained as follows:

1. Zakat eliminates the distinction and enmity between the rich and the poor. The ultimate goal of economic development is to bring about developments that will ensure people's peace and well-being. Jealousy and intolerance among the income groups of the society can cause great social tensions. In human nature, there may be a situation of jealousy towards people who are richer than themselves. The Qur'an describes what those who saw Karun's wealth and desired wealth like him said when they saw what happened

to Karun. “Just yesterday, those who wished to be in his place started to say, “Wow! That means that Allah gives abundant food to whomever He wishes from among His servants and curtails it (for whomever He wishes). If God had not been generous to us, He would have devastated us. So the unbelievers will not prosper (al-Qasas, 28/2). This means that people inevitably have a feeling of jealousy or envy towards people who are richer than themselves. Here, while zakat provides the spiritual peace of helping the rich, it blunts the feelings of hatred and grudge against the rich for the poor, and strengthens the bonds of love and affection (Döndüren, 2016a).

2. Zakat acts as spiritual insurance. Prophet Mohammad said: “Protect your property by giving zakat, cure your diseases by giving alms, be prepared for future troubles by praying” (Süyuti, Fethu'l-Kebir, II, 73).
3. Zakat is a means of individual and social wealth. “O son of Adam! Spend from those who are with you, and Allah will give to you (so that he will give you more).” (Bukhari, Tafsir, 11/2.) “The alms given does not decrease the wealth.” (Muslim, Birr, 69.)
4. Zakat cleans the remaining property and makes it decent for the rich Muslim and society. According to what is reported from Ibn Abbas... The Messenger of Allah (saw) said: “Allah has made zakat obligatory only to clean the rest of your property...” (Abu Dawud, Zakat, 32).
5. Zakat cleanses a Muslim spiritually and removes sins. In the Qur'an, it is commanded, “Take alms (zakat) from their property, with which you will purify and cleanse them...” (at-Tawbah, 9/103). Ka'b b. Ucre says: The Messenger of Allah (saw) told me: “Giving alms/zakat destroys mistakes just as water extinguishes fire...” (Tirmidhi, Cum'a, 79; İbn Mâce, Zühhd, 22). “Give zakat! For it is a cleansing that purifies you (from sins).” (Ahmed b. Hanbal, III, 136.)

6. Zakat improves a person morally and spiritually. The person who gives zakat gets rid of selfishness and turns into a useful individual for the society. Zakat protects a person from spiritual diseases such as stinginess, jealousy and greed. Zakat makes a person open-handed, generous, sensitive to social problems and full of human love. This becomes a habit and morality in the individual who experiences the spiritual pleasure of working for the benefit of society.
7. Zakat is a gratitude for wealth and extinguishes Allah's wrath. "...Allah said: I inflict my punishment on whomever I want; my mercy encompasses everything; I will also write my mercy on those who fear Allah, give zakat, and believe in Our verses" (al-A'raf, 7/156).
8. As a social being, it increases human socialization and interaction with society. The individual owes his wealth to the society in which he lives. By giving zakat, he both pays this debt and improves the possibilities of increasing wealth by contributing to the development of the society. He not only fulfills his gratitude to the society he is in, but also benefits from economic development as a member of that society again (Döndüren, 2016a). Just as forests take water from the ground and make use of it and develop their leaves and berries, then form clouds again by evaporation from their leaves, and the clouds that form condense and return to the forests with the falling rain, so does zakat constantly increase the social benefit and creates a fruitful cycle.
9. Zakat ensures social solidarity. It ensures that the needs of the needy in the society are met, those who are unable to work can lead a normal life, the needy and debtors get rid of their troubles and become individuals that contribute to the economy again. It contributes to the establishment of justice in the distribution of income by reaching all individuals of the national income.

The most important known economic benefit of zakat is its effect on income distribution. Zakat allocation amount is taken as 2.5% as the right of the poor (eight classes to be given zakat) on the economic assets that have the goods and meet the necessary conditions for zakat (this is the zakat rate on commercial goods, and there are different rates for different zakat goods) and is given to the relevant classes. It is a given financial obligation. As can be seen here, zakat envisages the distribution of some of the wealth of the rich to the needy groups in the society. One of the important points here is that Islam states that this percentage is the real property of the poor, not the property of the rich. In other words, this part of the wealth of the rich is actually the property of the poor, not the rich. It is not a share that the rich can give if he wishes, as in alms. It is useful to examine the relationship between zakat and economic development and income inequality.

Kuznets' inverted-U relationship best describes the relationship between economic development and income inequality. Kuznets stated that with the inverse-U relationship he defined, income inequality increases with economic growth in the initial stages of development. With the progress of economic development and its spread to all segments of society, this income inequality tends to decrease. This path drawn by income inequality at different stages of economic development follows an inverted-U-shaped course. This hypothesis, which Kuznets obtained in his time series study with only the data set of Germany, England and the USA, later became a guide for many studies (Kazak et al., 2020).

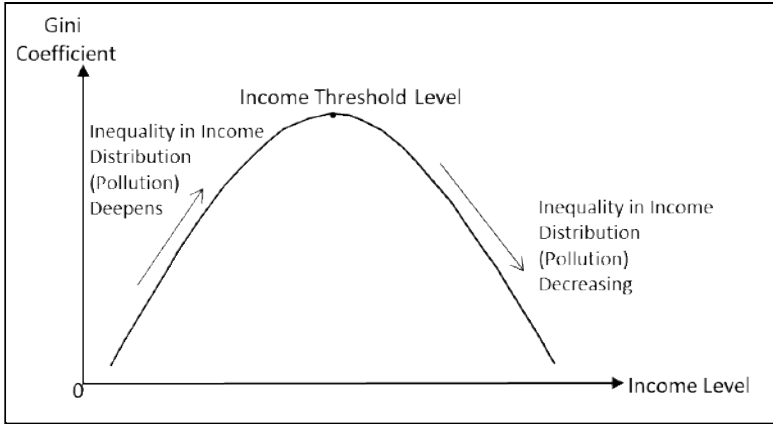

Figure 2. Kuznets curve (Inverted U)

(Source: (Nişancı et al., 2017))

The theory put forward by Kuznets reveals that with industrialization, a segment got richer at the expense of another segment and the GINI coefficient grew excessively. This growth begins to decline only after a point, and after this point, the effect of wealth on other segments of the society begins to spread. The “drip effect” is only visible after this point.

However, the effect of zakat is added to the income distribution in the Islamic economic order. In this case, unlike classical economic systems, the “trickle effect” begins to occur earlier. A small portion of 2.5% on average from the income of the wealthy parties is distributed as the right of the low-income (the poor who do not own the quorum). Therefore, groups with low income levels benefit from the welfare that comes with enrichment much earlier. In this case, with the introduction of zakat, the Kuznets curve will form as follows (Kazak et al., 2020):

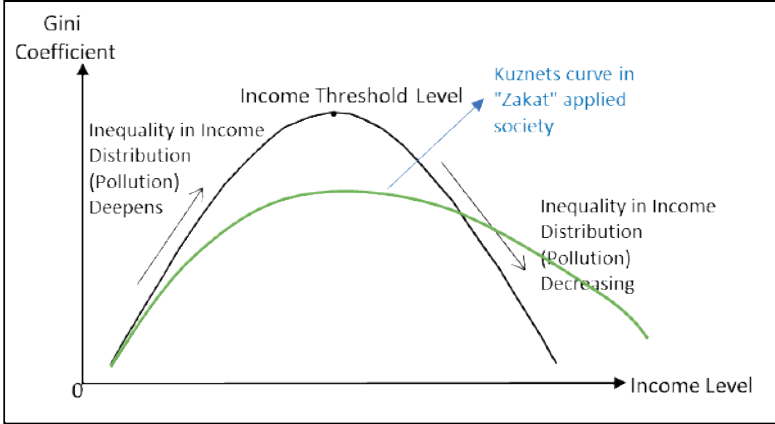

Figure 3. Kuznets curve in a society where zakat is applied

(Source: Kazak et al., 2020)

The ultimate goal of economic development is to bring about developments that will ensure people's peace and well-being. Jealousy and intolerance among the income groups of the society can cause great social tensions. In human nature, there may be a situation of jealousy towards people who are richer than themselves. However, since zakat is voluntarily transferred to the poor in need through the rich, it will fulfill the duty of lifeblood in the formation of social peace, as a social rapprochement, unity of heart and business environment will be created between these groups.

Thus, while zakat makes the GINI coefficient softer on the one hand, it also eliminates the grudge and hatred among the different income segments of the society on the other. This shows that zakat provides social peace while realizing economic development. In this sense, the Islamic economy and finance system solves a very big problem that may occur in society.

10- Zakat contributes to the economic growth and development process. A much more important aspect of the zakat institution in terms of income distribution is its

contribution to economic growth. With its contribution to economic growth, zakat also indirectly serves to make the income distribution fair.

When the Islamic order of zakat is examined closely, it is seen that zakat works with a different mathematics that realizes economic growth. As wealth is brought into the economy and grows, the zakat basis and thus its rate decreases and the zakat to pay decreases as well, since fixed investments are not subject to zakat. As the wealth is not brought into the economy but kept idle, the percentage of zakat is larger, creating a punitive wealth-reducing effect and a larger amount of zakat is paid. Since the percentage of zakat decreases when wealth is brought into the economy, it creates a supportive effect on investments¹⁶.

11-Zakat has a similar effect to inflation's contributing to economic growth. Although the name of inflation is always associated with economic crises, a certain level of inflation has a supporting function for economic growth. Inflation has a feature that increases demand. Increasing demand provides increase in production, increased production increases employment, and increased employment increases national income. In periods of economic depression, there is a decrease in labor force employment and unemployment increases. In such a period, an increase in tax revenues puts the economy in even more difficult situations. Instead, an increase in the money supply in developed countries allows the workforce to be re-employed. As can be seen, inflation supports economic growth, provided that it is moderate. Inflation rates that do not exceed 2-3%, called creeping inflation, are desirable for economic growth.

In the Islamic economy, zakat helps to create economic growth by creating the effect of creeping inflation on the economy without causing inflation. Zakat does not create an imbalance

16 For detailed information on this, see: (Kazak et al., 2020)

on the economy like inflation. Islam does not want economic power and liquid resources to be stagnant. According to Islam, liquid funds are like blood circulating in veins. It is these funds that keep the economy alive. Just as if the blood does not enter the circulation, it coagulates, becomes dirty and cannot fulfill its purpose of nourishing the body, so do the funds that do not circulate in the economy. Idle funds need to be reintroduced into economic circulation. Zakat is much more effective and fair than taxes and inflation in this regard, and it also includes many other benefits.

12- Zakat contains many known and unknown (undiscovered) benefits and wisdom similar to this and this like.

5. Literature Review

There are many studies in the literature on the relationship between zakat and economic development. Some of these are given below.

Sadeq (1997) stated in his study that poverty is tried to be eliminated by spreading wealth to the grassroots through the worship of zakat, which he defines as a compulsory transfer of wealth. This effect of zakat has been expressed a lot in the Islamic literature and is the idea that reveals the common point of view on the institution of zakat.

According to the study conducted by Ibrahim (2008), zakat not only improves the spiritual aspect of the society, but also raises the socio-economic level of the society, if applied effectively. According to the author, this effectiveness of zakat depends on the cooperation and integrated action of all parties involved (zakat institution, government and zakat payers).

Wan Yusoff (2008) revealed in his study the importance of using zakat funds as an aid delivery tool that will have a long-lasting effect. Since current approaches to economic development aim at human development, this approach is very important. According to the author, the zakat institution should have a longer-term

program of teaching the needy to fish rather than just feeding them with fish each year. For this, zakat funds can play an important role in an integrated approach to economic development through the eradication of illiteracy, disease, epidemics and poverty.

The study by Amawi (2010) revealed the positive role of zakat in solving poverty, unemployment and wealth concentration and other problems that increase individual suffering and deepen the nation's economic backwardness. This positive role is realized not only by the direct spending of zakat on the poor, but also by its contribution to economic development projects to stimulate the local economy and create jobs. In his study, the author showed the similarities and differences between zakat and tax, and showed what differentiates zakat and makes it more efficient compared to other economic systems. In general, the study reveals the great role of zakat institution in economic development.

A study by Azam, Iqbal, and Tayyab (2014) showed that zakat has a positive impact on economic development in Pakistan. More specifically, micro-evidence has shown that zakat significantly improves household well-being. Macro evidence has shown that zakat contributes significantly to economic growth in Pakistan.

In the study conducted by Kafabih & Wahyudi (2020), the effect of zakat on per capita income as one of the economic development indicators was examined. The data were analyzed with the Cobb-Douglas production function and panel data analysis model. Research findings showed that zakat significantly and positively affects per capita income. The study also revealed that zakat has a larger coefficient when compared to Foreign Direct Investment (FDI), which is the government's most popular tool to increase economic development.

In the study conducted by Sulaeman, Majid, & Widiastuti (2021), using multiple regression methods, it was revealed that zakat has a positive and significant effect on economic growth and increasing purchasing power. Zakat has also been found to contribute to reducing the poverty level in Indonesia before

the Covid-19 pandemic. The results of this study support the literature studies that zakat not only benefits the social sectors but also has a positive impact on the economic development of the society.

In the study conducted by Laallam, Rafiq, & Harkati (2021), the effect of zakat distribution on Malaysia's economic development was investigated. The study is based on a quantitative methodology that uses statistical procedures such as multiple regression and Pearson correlation to explain the relationship between zakat and economic development. The findings of the study revealed a positive correlation between zakat and GDP and zakat and Human Development Index. He also points out that with each increase in the distribution of zakat, there will be a positive change in GDP, and also implies that zakat affects economic development in the case of Malaysia.

Similar to the structure we have revealed in our study, some models and suggestions for the institutionalization of zakat are as follows:

Tan Sri Dato' Jaffar Hussein, President of Bank Negara Malaysia, during the Third International Conference on Islamic Economics in January 1992 estimated the total zakat collection at RM 13.3 billion per year, provided it was collected from all those who had to pay for Malaysia. Jaffar Hussein pointed out the importance of these collected funds in terms of socio-economic development if they are used in long-term investments and brought up the development of solution proposals (Jaffar Hussein, 1992).

In the study by Anwar and Haque (1991), the establishment of a financial institution that will operate under the name of "Awqaf-Zakat Investment Fund" has been proposed. In the study, a mechanism is proposed for the conversion of zakat funds into long-term investments for socio-economic development. In this model, the rich receive their zakat in cash. They give to the poor in the form of shares of the fund, which is proposed to be established and which is in the structure of a corporate company, not as such,

so that the assignment condition is fulfilled and the poor person has the opportunity to keep the stock if he wishes, by turning it into cash in the secondary markets.

In the study conducted by Suhaib (2009), it is recommended to convert zakat funds into long-term funds with a profit-oriented corporate structure established under the name of Zakat Investment Corporation (ZIC). According to the author, the institutional structure of ZIC to be established together with other measures to be taken will support economic growth and development.

6. Zakat/Alms-giving Fund Model Proposal

It has also been clearly stated to whom the zakat, which is a right of the poor on the property of Muslims and is collected by the order of Allah, will be given. The places where zakat will be spent in the Qur'an are explained as follows in the 60th verse of the Surah at-Tawbah. "The alms (zakat) are only for the Fuqara' (the poor), and Al-Masakin (theneedy) and those employed to collect (the funds); and to attract the hearts of those who have been inclined (towards Islam); and to free the captives; and for those in debt; and for Allah's Cause, and for the wayfarer (a traveller who is cut off from everything); a duty imposed by Allah. And Allah is [the] All-Knower, [the] All-Wise" (at-Tawbah, 9/60). While the Qur'an states the order in many decrees and determines its content by the Prophet (saw), it clearly states the eight classes to which zakat will be distributed in a verse, leaving no room for discussion. There is no consensus among the scholars regarding these eight classes. In the model proposed in this study, zakat is the right of the eight classes mentioned here, but it is to provide a permanent income from the profit that will be created by transferring this right to the economic system, instead of using it inefficiently. At this point, the main problem is related to the assignment condition. In this study, first of all, the model will be presented, then the assignment problem and application principles will be revealed.

6.1. Zakat and Alms Fund Model

In the model put forward in this study, it is aimed to present income (continuous proceeds) to the relevant classes in the long term, instead of consuming zakat by giving it to the classes to be given zakat in one go. Today, one of the main problems is the in-kind aid given by the rich assuming that the needs of the poor are considered, without taking into account the wishes and needs of the poor. Aids made in the form of zakat boxes, especially during Ramadan, are considered as a trade opportunity and zakat is performed in the form of parcels containing oil, flour and sugar, by deciding on behalf of the poor. However, the expected purpose of zakat is to save the poor from poverty in the long run. For this reason, it is thought that the model put forward will serve the real purpose expected from zakat worship.

The operation of the zakat and charity fund is based on the fact that the zakat that the parties responsible for giving zakat have to give is not used by individuals for consumption at once, but is transferred to the zakat and charity fund and evaluated in accordance with the purpose of obtaining a long-term income (continuous proceeds). The issue to be resolved here is that this basis should not be contrary to the Islamic regulations on zakat. Here, it is necessary to make an arrangement in accordance with the principle of fulfilling the condition of assignment, which is necessary for the zakat worship to be valid.

6.1.1. Assignment Condition in Terms of Zakat and Alms Fund

The most important issue in the operation of this model is that zakat is the right of the poor, and it is not possible to keep it without giving it (without the poor's consent). Because, the condition of assignment must be fulfilled in order for the zakat payment to take place. That is, zakat must have passed into the possession of the poor (eight classes to whom zakat will be given). As a result of the assignment, the property that is subject to zakat

and can be given zakat leaves the property of the first owner, and passes into the property of the other party (one of the group to be given zakat), and now the owner of this property becomes the new owner (Mevsilî, 1975). The evidence in this regard is the verses meaning “give zakat” and the letter “lam”, which expresses assignment, at the beginning of the classes in the Surah Tawbe, where the classes to be given zakat are counted (Döndüren, 2016). But there is a distinction here. In the verse, which indicates the places of zakat, the first four places of expenditure (the poor, the needy, the officials and those whose hearts will be warmed to Islam) are indicated with the letter “lam” and zakat is allocated to them, while the other four places of expenditure (slaves, debtors, those in the way of Allah and those on the road) are designated with the letter “fi”. It was stated that zakat would be given to them by mentioning the letter “fi” cer (Karadâvî, 1984b). Although there are many opinions on this subject, the one we prefer is the opinion of İbnü'l-müneyyir (1966). Accordingly, the first four classes are in need of the things that can be given to them, and the goods to be given remain with them. However, this property, which they have acquired in other classes, is not permanently in their possession, but temporarily. For example, slaves give their property to their masters for freedom, debtors give to their creditors. For these second four classes, the letter “fi”, which expresses envelopment, was used instead of the letter “lam”, which means assignment, since it did not become the property they acquired (Karadâvî, 1984b). In both cases, the wealth of zakat goes out of the hands of the rich, and passes into the hands of the class that receives zakat, either permanently or temporarily. The Qur'an says, “Do they not know that it is Allah who accepts the repentance of His servants and He is the One who accepts alms...” (At-Tawbah, 9/104). Again, Hz. Prophet (saw) says, “Alms go into the hands of Allah before it is passed into the hands of the poor” (Çalık, 2016). As it can be seen, the goods that are given zakat are first handed over to Allah to be given to the poor. In that case, zakat must come out of the hands of the rich and must go into the hands of the class to which zakat is to be spent.

There are opinions that deal with the issue of assignment in a narrow and broad sense. According to the majority of classical period Islamic jurists, especially Hanafis, the assignment condition must be fulfilled (Kâsânî, 1986). “According to the opinion established in fiqh as a result of the assignment condition, when goods and money are given with the intention of zakat for charitable services such as mosques, roads, bridges and fountains, even if it is a good and righteous deed, the taxpayer’s zakat debt does not fall because the assignment condition is not fulfilled. Zakat debt cannot be paid by means of buying a shroud for the dead, paying the debt of the deceased, and helping charitable foundations” (Erkal, 2013). Again, zakat debt will not be paid by making a poor person live in an apartment to meet his housing needs (Erkal, 2014). Again, zakat cannot be given by filling the stomach of the poor instead of giving a food item to the needy (Kâsânî, 1986). There is no assignment qualification in all these transactions. However, many researchers today argue that assignment can be understood in a broad sense and that zakat can be given to different groups and institutions from this fund, as the goal of reaching the groups to be given zakat is fulfilled” (Dalgın, 2004). In Hanafis, the letter “fi” in the verse was evaluated in the same context as the letter “lam” in terms of meaning, and assignment was sought in all classes. For this reason, the condition of assignment is sought in any case among Hanafis and it is not considered to be given in places where there is no assignment (Damad Abdurrahman, 2016). In other views, since the letter “fi” is used for the second group in the verse, the condition of personal assignment is not sought for the second group. For example, it can be spent on slaves to save them from slavery, debtors to pay their debts, veterans for what they need in war, and passengers for what they need on their journeys (Özek et al., 2016).

In the model that will be created by paying attention to these details regarding the assignment condition, the principle of fulfilling the assignment condition will be complied with in any case. The fact that the model specifically addresses the first group mentioned

with the letter “lam” in the verse (excluding the debtors) is also important in terms of complying with the assignment condition.

6.1.2. Functioning of the Model

In this study, a model proposal will be presented so that zakat can fully fulfill the expected benefits from it. On the basis of the model lies Hz. Omar’s point of view on zakat worship. In the zakat system, Hz. Omar aimed to get rid of poverty completely and to participate in the economy by making them capital owners rather than meeting the daily needs of the poor. His words are very meaningful: “Enrich (them) while giving zakat to (the poor)” (Tanriverdi, 2003). It is clearly seen in Hz. Omar’s practice that the spread of wealth, which is the basis of today’s economic development goals, to the base, the fair distribution of income sources and the benefit of all the people were all accomplished. Effective and efficient use of capital is the basis of today’s financial management. The main purpose is to use the capital in investments to create a larger capital rather than consumption, make it earn a permanent income, reach a net surplus value, and enrich the economy and society. This main purpose is clearly seen in the practice of zakat by Hz. Omar.

In the case of Turkey, zakat practices are generally made in the form of cash and in-kind aid to the poor during Ramadan. The main reasons for this are:

- 1- The main reason for this is the assignment condition. According to this condition, the assignment condition must be fulfilled in order for the zakat payment to be realized.
- 2- The rich perceive zakat not as a right of the poor on their own property, but as a favor of the rich to the poor. For this reason, zakat, in the form of goods such as oil, flour, pasta, clothes, etc., are often preferred to be given to the poor without considering what they are actually in need for.
- 3- The rich businessmen’s desire to distribute zakat in large ostentatious masses (in-kind aids) in order to make their

names known in their villages and towns and to make the poor feel protected by them.

- 4- The desire of the wealthy who are engaged in trade to free their companies from the burden and themselves by distributing the goods left over from production and trade (end of season, outdated, unsold, etc.) as zakat.
- 5- The desire to distribute more amount of zakat to the poor by purchasing goods at a more affordable price (more convenient than the poor will receive) by using their commercial power in wholesale purchases, often in good faith,
- 6- Etc.

In none of these reasons is Hz. Omar's point of view on zakat. The realization of Omar's statement "Enrich (them) while giving zakat to (the poor)" (Tanrıverdi, 2003) will provide an important paradigm shift for Turkey and all similar Islamic countries. For this reason, the model we have put forward will be an important one for the entire Islamic geography, especially Turkey.

The functioning of the model we propose for Turkey is as follows:

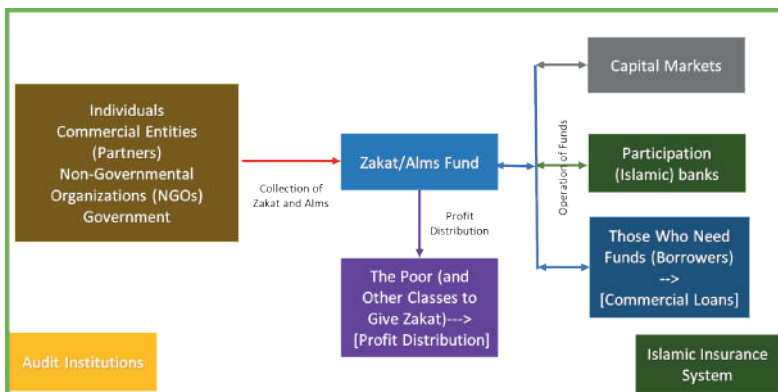

Figure 11. Zakat/Alms Fund Model

As can be seen in this model, zakat is collected as a fund and after being evaluated in money and capital market instruments by this fund, a permanent income (continuous proceeds) is provided to the poor. Another use of funds is to provide borrowers with Islamic financial instruments (murabahah, musharakah, etc.) as micro-credits or commercial loans. An additional method of making funds available to debtors is the Qard Al-Hassan application. The sources of the zakat fund include not only the obligatory zakat but also other types of charity. This fund will be fed from very significant resources with the contributions of the public power due to the obligatory zakat and vain alms of individuals and company partners, the contributions of non-governmental organizations and the benefits it will provide for social development.

The most important problem in the collection of these funds is that the condition of assignment is obligatory for the zakat worship to be valid. As we mentioned above, it is obligatory to fulfill the assignment condition in order for the zakat payment to take place. That is, zakat must have passed into the possession of the poor (eight classes to whom zakat will be given). The classes to which zakat will be given are clearly determined in the 60th verse of the Surah At-Tawbah. The verse was revealed when people who were fond of wealth coveted the collected zakat and made unjust demands from Hz. Prophet, and their behavior was condemned. With these clear verses, the free use of the goods collected as zakat by the public power has been blocked and the borders are clearly drawn (Döndüren, 2016b).

Since there is an assignment condition, two kinds of solution methods can be proposed. According to this;

The first method is to talk to the needy and ask, “I want to give zakat to you, but do you want to deposit the zakat that I have given to this fund?” In the meantime, it should be explained how this zakat fund works and how it will serve as a permanent income source. Here, higher zakat share can be given to the poor who consent to partnership by making positive discrimination,

and lower zakat share to those who do not consent. The important thing is that the condition of giving zakat to the poor must be fulfilled. It is the responsibility of the person or institution that distributes zakat and how much is given to whom. The basic principle here is to save the needy completely from poverty by creating a permanent income source instead of an amount to be given to the poor once and consumed immediately. The poor who consented to this matter now becomes one of the partners of the fund as the owner of the capital within the scope of the musharakah/mudrabah partnership. Thus, he has a permanent income from the earnings from this fund.

The second and much more useful method is to buy the shares of the zakat/charity fund of the zakat payers and distribute these share certificates to the classes to be given zakat. In this method, there will be no need for a dialogue with those who can receive zakat, as in the first method, and the right of partnership will be given directly to those in need, where they can obtain permanent income. The only issue that can be considered as a problem in this method is whether the stockholders have full ownership as they cannot dispose of these stocks for a while (until they are considered rich according to Islam), and therefore whether there is a defect in fulfilling the zakat assignment condition. In our opinion on this matter, there will be no problem as the shareholders can benefit from all incomes expressing their partnership rights and can dispose of (sell) when they reach the wealth condition according to Islam. This method is also recommended in the system proposed by Anwar and Haque (1991). Although our view is in this direction, this topic should be evaluated in detail by Islamic scholars.

Another important issue is the collection of zakat. The collection and distribution of zakat has been done by public power since the earliest days of Islam. This is the practice of the Messenger of Allah and the Companions. Since zakat is not a personal donation but a social institution and there is a compulsory transfer of goods, the most just and safe way to implement it is to collect and distribute it by the state itself. The state should establish

this divine economic order by taking it from the obligatory ones (voluntarily and compulsorily) and giving it to the places where it is obligatory (Karadâvî, 1984b). Although it is not correct for a state that does not apply the Islamic economy and economic system today, Karadâvî believes that if there is a sensitive state in this regard, it is right to implement zakat by the state today. Today, a zakat institution to be established under the supervision and administration of the Directorate of Religious Affairs in Turkey can fulfill this task. The zakat institution to be established by the state will be able to coordinate these works in a safer way. But this institution can in no way be entrusted to secular state systems. Governments that are not sensitive to Islam and its provisions may try to use this institution inappropriately for their own purposes. This brings a great plague. For this reason, the establishment and operating principles of this institution should function with audit and fatwa boards in accordance with Islamic provisions, as in the state participation banks system.

Zakat and charity fund can basically provide income to the needy by creating a permanent income, thus providing economic development as well as performing a second function that is not brought to the agenda much. This is the use of some of the collected funds as Qard Al-Hassan. This title turns the zakat fund into an excellent institution with much greater social benefit. In that case, the zakat and charity fund can be organized under two separate headings in terms of the use of the collected funds. Both titles should be followed in separate accounts, because while profit is essential in the first heading, there is no profit in the second heading. According to this;

- The first one, as explained above, is a structure that aims to bring continuous income to the needy from the funds collected, and its main purpose is to turn the needy into capital partners. Here, the aim from a macro perspective is to provide economic development. A share certificate will be given to the poor who receive a share from the zakat fund, and each shareholder will receive income from the

fund in proportion to their share. Although the shares have the opportunity to be sold in the second-hand markets, the sale will depend on the person's being considered rich. The aim here is to prevent the poor from selling their shares for cash at a low price. In case the poor quorum certifies that he owns the property and this is approved by the institution, the share can be sold in the secondary markets. Otherwise, its sale will not be allowed. In the second-hand markets, the condition of being poor for the buyer will not be sought. Anyone who wants to benefit from the profits of these funds will be able to buy shares from the fund.

- As a second heading, the corporate structure can also operate as a Qard Al-Hassan fund. Since one of the classes to be given zakat is debtors, according to Karadâvî (he also draws on the comparisons of other scholars), some of the collected zakat funds can be given to the debtors to be repaid as Qard Al-Hassan (Karadâvî, 1984b). Thus, some of the zakat funds continue to serve the economy continuously. Instead of meeting one person's need, many debtors' problems will be resolved for a much longer period of time. This second title will indirectly serve other classes that will also be given zakat. Eliminating the temporary problems of people and institutions that have economic problems will ensure that they are reintroduced to the economy, protecting their existing employment areas and creating new employment opportunities. This situation has been considered for zakat, which is obligatory. There is no problem in the fact that the part given to the fund as a vain charity functions as a Qard Al-Hassan fund. In that case, both the part that is given to the fund as zakat and that does not intend to generate permanent income and the part that is given to the fund as vain charity will serve economic development.

Both zakat and charity funds to be established as stated above can be established and operated in Turkey under the supervision of the Presidency of Religious Affairs and/or as a separate private/

public institution. In order for this fund to be more active, the state should also deduct the tax that will be paid to the state by individuals and institutions that give their zakat to this fund, because the state already uses some of the taxes it collects for social aid purposes. Thanks to this tax reduction, the interest in this fund will increase and will serve its growth. If this fund works correctly, it will take a serious burden on the state. In that case, the state should support the functioning of this fund through tax reductions.

In order for this fund to function smoothly, a control mechanism must be established and an appropriate insurance system must be established within the scope of Islamic insurance. The trouble-free operation of this system is important for the long-term durability of the established model.

7. Evaluation and Conclusion

Zakat is one of the most important orders of Islam. In addition to its individual benefits, this worship includes social benefits and benefits that serve the whole society. In this study, based on Hz. Omar's point of view, a model proposal was made. Although the model is primarily evaluated in terms of Turkey, it can be applied to all Islamic countries. The model reveals that if an institutional zakat/alms fund is established and implemented by taking into account Islamic sensitivities, it can provide great social benefits and serve the economic development processes of Islamic societies. It is our greatest desire that this model can be put into practice by considering public authorities and relevant authorities. Suggestions for the development of the model in future studies will be very pleasing to us.

REFERENCES

- Acemoglu, Daron; (2012). "Introduction to economic growth". *Journal of Economic Theory*, 147(2), 545–550.
- Amawi, Khitam Aref; (2010). "Role of Zakat in Economic Development" (Master's thesis). An-Najah Ulusal University, Graduate School, Nablus, Palestine.

- Angus, Maddison; (2003). “*Development centre studies the world economy historical statistics: historical statistics*”. OECD publishing.
- Anwar, Muhammad, & Haque, Ziaul; (1991). “The role of Islamic financial institutions in the socio-economic development in Malaysia [with Comments]”. *The Pakistan Development Review*, 30(4), 1131–1142.
- Azam, Muhammad, Iqbal, Nasir, & Tayyab, Muhammad; (2014). “Zakat and economic development: Micro and macro level evidence from Pakistan”. *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, 3(2), 85–95.
- Bardakoğlu, Ali, Karaman, Hayrettin, & Apaydın, Yunus; (2002). “*İslam İlmihali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*”. Ankara.
- Çalık, Bünyamin; (2016). “Zekât ve “Temlik” Esası”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5).
- Cypher, James M, & Dietz, James L.; (2004). “*The Process of Economic Development: Theory, Institutions, Applications and Evidence*”. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=toWBAgAAQBAJ>
- Dalgın, Nihat; (2004). “Zekat hükümleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 43–72.
- Damad Abdurrahman, Gelibolulu Şeyhizâde; (2016). “*Mecma’ü'l-ebhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*”. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Döndüren, Hamdi; (2016a). “*Delilleriyle İslâm İlmihali (İnanç-İbâdet-Günlük Hayat)*”. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Döndüren, Hamdi; (2016b). “*Kur’an ve Sünnete Göre Güncel Fıkhi Meseleler (200 Soru - 200 Cevap)*”. İstanbul: Erkam Yayınları/Kampanya Kitapları.
- Erkal, Mehmet; (2013). “Zekât”. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (Vol. 44, pp. 207–209). İstanbul: TDV.
- Erkal, Mehmet; (2014). “*Zekat Bilgi ve Uygulamaları*”. Erkam Yayınları, Kampanya Kitapları.
- Fuller, Nei; (1997). “*Principles of Micro Economics*” (2nd ed.; N. Proctor, Ed.). Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=oFsoAAAACAAJ>

- Hacak, Hasan; (2006). "Mülkiyet". In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 31, pp. 543–548). Retrieved from <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010328.pdf>
- Hasan, Zubair; (1995). "Economic development in Islamic perspective: Concept, objectives, and some issues". *Journal of Islamic Economics*, 1(6).
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Mukarram; (1968). "*Lisan al-'arab*" (Vol. 14). Beirut: Dar Sadir li al-Taba'ah wa al-Nashr.
- İbnü'l-müneyyir, Ebü'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b, Muhammed b, Mansûr el-Cüzâmî el-Cerevî el-İskenderî; (1966). "*el-İntişâf fî mâ te'dammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*". Kahire.
- Ibrahim, Patmawati; (2008). "Pembangunan ekonomi melalui agihan zakat: Tinjauan empirikal". *Jurnal Syariah*, 16(2), 1–23.
- Iqbal, Zamir, & Mirakhor, Abbas; (2011). "*An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*" (2nd ed., Vol. 687). John Wiley & Sons.
- Jaffar Hussein, Tan Sri Dato'; (1992). "*Development Financing Experience of Islamic Financial Institutions*". International Islamic University.
- Kafabih, An'im, & Wahyudi, Setyo Tri; (2020). "Zakat And Economic Development: Study in Three Muslim Countries in Southeast Asia". *Quantitative Economics Journal*, 9(1), 1–9. <https://doi.org/10.24114/qej.v9i1.23595>
- Kaldor, Nicholas; (1961). "Capital accumulation and economic growth". In *The theory of capital* (pp. 177–222). Springer.
- Kallek, Cengiz; (2003). "Mâverdi". In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 28, pp. 180–186). Retrieved from <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/28/C28009120.pdf>
- Karadâvî, Yusuf; (1984a). "*İslâm Hukukunda Zekât Fık'uz Zekât*" (İ. Sarmış, Trans.). İstanbul: Kayihan Yayınevi.
- Karadâvî, Yusuf; (1984b). "*İslâm Hukukunda Zekât Fık'uz Zekât*" (İ. Sarmış, Trans.). İstanbul: Kayihan Yayınevi.
- Kâsânî, Alâaddîn Ebu Bekr b, Mes'ûd; (1986). "*Bedâi'u's-Sanâi' fi tertibi's-Şerâi'*". Beyrut.

- Kaynak, Muhteşem; (2011). “*Kalkınma İktisadı (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı)*” (4th ed.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazak, Hasan, Afşar, Bilge, Çeker, Orhan, & Okka, Osman; (2020). “*Economic Development and Zakat*” (1st ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Laallam, Abdulkader, Rafiq, Mansha, & Harkati, Rafik; (2021). “The Impact of Zakah on Malaysian Economic Development”. In *Impact of Zakat on Sustainable Economic Development* (pp. 21–37). IGI Global.
- Mâverdı, Ebû'l-Hasan; (1988). “Edebü“ d-Dünya ve“ d-Din”. *Daru Ghıyâ-i Ulûm, Beyrut*.
- Maverdi, Ebu'l-Hasen; (1989). “*el-Abkâmu's-Sultâniyye, thk. Ahmed Mubârek el-Bağdâdî*”. Kuveyt: Dâru İbni Kuteybe.
- Mehmet Zihni; (1957). “*Nimet-i İslam (Mufassal İlmihal)*”. İstanbul.
- Mevsilî, Abdullah B, Mahmûd; (1975). “*el-İhtiyâr li ta'lîli'l-mubtâr*”. Beyrut: Daru`l Ma'rife.
- Mirakhor, Abbas, & Askari, Hossein; (2010). “*Islam and the Path to Human and Economic Development*”. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=LapfAQAAQBAJ>
- Nişancı, Murat, Aydemir, Ahmet Fatih, & Emsen, Ömer Selçuk; (2017). “*Kuznets Eğrisi ile Ekonomik ve Siyasal Liberalizasyon Uygulamaları Arasındaki İlişkiler The Relationships between Economic and Political Liberalization and the Kuznets Curve*”. Presented at the International Congerence On Eurasian Economies 2017.
- Özek, Ali, Karaman, Hayreddin, Aydın, H, Âkif, & Erkal, Mehmet; (2016). “*İbadet ve müessese olarak zekât*”. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat.
- Peterson, Wallace C.; (1978). “*Income, Employment, and Economic Growth*” (4th ed.). New York: Norton.
- Sadeq, AbulHasan M.; (1997). “Poverty alleviation: an Islamic perspective”. *Humanomics*.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-aimme Muhammed b, Ebî Sehl Ahmed; (2001). “*el-Mebsû'*”. Beyrut.
- Smith, Adam; (1776). “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, New York: The Modern Library, 1937 [1776]”. *First Published In*.

- Smith, Adam; (1812). “*The Theory of Moral Sentiments*” (11th ed.). Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=d-UUAAAAQAAJ>
- Suhaib, Abdul Quddus; (2009). “Contribution of Zakat in the Social Development of Pakistan.”. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 29(2).
- Sulaeman, Sulaeman, Majid, Rifaldi, & Widiastuti, Tika; (2021). “Zakat and Its Impact on Socio-Economic Welfare Before COVID-19 Pandemic in Indonesia”. *International Journal of Zakat*, 6(2), 75–88.
- Taban, Sami, & Kar, Muhsin; (2016). “*Kalkınma Ekonomisi*” (3rd ed.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tanrıverdi, Hasan; (2003). “Hz. Ömer Dönemi Sosyal Devlet Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16(4), 672–677.
- Tuğ, Salih; (1963). “*İslâm vergi hukukunun ortaya çıkışı*”. Ankara: Ankara üniversitesi basınlari, İlahiyat fakültesi.
- Wan Yusoff, Wan Sulaiman bin; (2008). “Modern approach of zakat as an economic and social instrument for poverty alleviation and stability of ummah”. *Jurnal Ekonomi & Studi Pembangunan*, 9(1), 105–118.

Katılım Bankaları Tarafından Verilen Konut Finansmanı ile Seçili Değişkenler Arasındaki İlişki: Toda Yamamoto Nedensellik Analizi

Arş. Gör. Dr. Serpil SUMER¹⁷, Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ¹⁸

1. Giriş

Konut piyasası, tüm dünya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Bireyler tarafından hem ihtiyaç hem de yatırım amacı ile konutlara olan talepler, ekonominin seyri doğrultusunda zaman içerisinde değişiklik gösterebilmektedir. Konut talebini etkileyen birçok makroekonomik faktör bulunmaktadır. Bu faktörler içinde faiz, konut talebini etkileyen makroekonomik faktörler arasında yer almaktadır. Faiz oranlarında yaşanacak düşüşle birlikte maliyetlerin düşeceği bekleneneği için konut talebinde artışın meydana gelmesi beklenmektedir. Konut talebinde meydana gelecek artış da konut arzında artış yaşanmasına yol açacaktır (Çinko, 2020:54).

17 Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü

18 Atatürk üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

Ancak şu da bir gerçek ki, konut yatırımcılarından faiz hassasiyeti olan bireyler, konut almak için ihtiyaç duydukları fon miktarını geleneksel bankalardan karşılamaktan uzak durmaktadırlar.

Bireyler konut satın almak için ihtiyaç duydukları fon miktarını **konut kredileri** ile karşılayabileceği gibi katılım bankaları tarafından sunulan **konut finansmanı**yla da karşılayabilirler. Konut finansmanında ihtiyaç duyulan fonun karşılığında katlanın maliyet kâr oranı iken, bankaların verdiği konut kredilerinde katlanılan maliyet faizdir. Hemen şunu da belirtelim ki, katılım bankaları konut finansmanını, murabaha sözleşmeleri ile yapmaktadırlar.

Murabaha yönteminde alıcı, satıcı ve katılım bankası olmak üzere üç taraf bulunmaktadır. Murabaha sözleşmesi yapılırken taraflar arasındaki akdi ilişkide ilk olarak müşterinin talebi üzerine katılım bankası malı satıcıdan satın alınmaktadır. Daha sonra katılım bankası tarafından satın alınan mal müşteriye satılmaktadır (Odabaşı,2019:1). Murabaha işlemine konu mal sözleşmede alıcıya belirli bir kâr payı eklenerek satılmaktadır. Murabaha yöntemi ile fon kullanma yöntemi katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri arasında en sık tercih edilen yöntemdir. Türkiye’de murabaha yönteminin tercih edilme yoğunluğu %90 civarındadır (Aydoğmuş ve Ülker, 2021:49).

Bu çalışmada katılım bankaları tarafından kullandırılan konut finansmanı ile enflasyon, GSYİH ve geleneksel bankaların konut kredileri arasındaki ilişki nedensellik analizi ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamında kullanılacak değişkenler derlenerek Eviews 12 programında nedensellik analizi yapılmıştır.

Yapılan nedensellik analizinde değişkenler hem enflasyon değişkeninden hem de GSYİH değişkeninden katılım bankası konut finansmanına doğru nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir.

2. Literatür

Literatürde hem konut kredileri hem de konut fiyatları üzerine yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Yapılan bu çalışmalarda konut

kredileri ile gayrisafı yurt içi hasıla, konut fiyat endeksi, sanayi üretim endeksi, inşaat maliyetleri endeksi, konut kredisi faiz oranı, gelir, enflasyon değişkenleri arasında ilişki olduğu ortaya konulmuştur (Atasoy ve Tanrıvermiş, 2021).

Canbay ve Mercan (2020), konut fiyatları ile büyüme, faiz oranı, tüketici fiyat endeksi ve kredi hacmi arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda çalışma kapsamında ele alınan değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Konut fiyatları kredi hacmi ile büyümeyi arttırırken, tüketici fiyat endeksi ile faiz oranını azaltıcı etkiye sahiptir. Büyüme ile faiz oranları ise konut fiyatını azaltıcı, kredi hacmi ise konut fiyatlarını arttırıcı etkiye sahiptir.

İslamoğlu ve Nazlıoğlu (2019), konut fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yaptıkları çalışma sonucunda Türkiye konut piyasasındaki fiyatların belirlenmesinde enflasyon oranının önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Yerel literatürde katılım bankaları uluslararası literatürde ise İslami bankaların konut finansmanı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde faizsiz konut finansmanı üzerine çalışmaların yapıldığı dikkat çekmektedir. Yapılan çalışmaların bir kısmında İslami konut finansman tercih kriteri ile bireylerin demografik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir ve demografik özelliklerin İslami konut finansmanı tercihini etkilediğini sonucu belirtilmiştir (Amin, 2008; Hamid ve Masood, 2011; Alam vd., 2012; İsmail vd.,2014).

Şengür ve Sözen (2021), Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının konut finansmanındaki etkinliğini araştırmışlardır. Enflasyon, konut kredileri faiz oranı, katılım bankalarının aktif büyüklükleri ve konut fiyat endeksi ile oluşturdukları model anlamlı çıkmıştır. Konut fiyat endeksi ile katılım bankalarının aktif büyüklüğü arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada amaç, konut kredileri ile konut finansmanı üzerinde etkisi bulunan makroekonomik değişkenlerden enflasyon ile

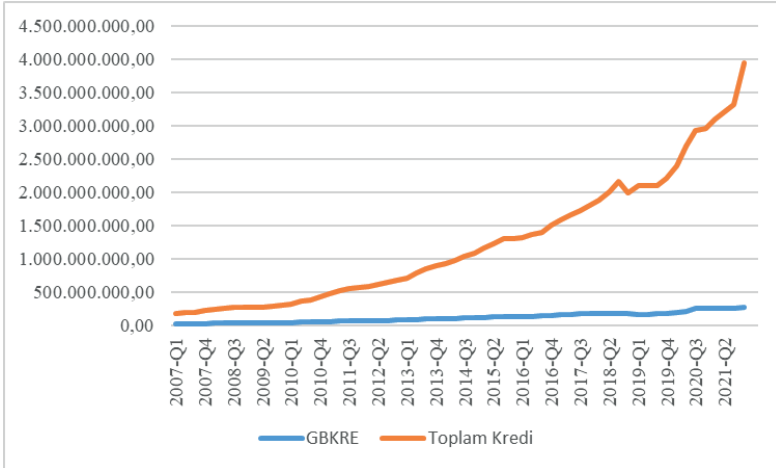
GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada kullanılacak değişkenlerin 2007Q1-2021Q4 zaman dilimine ait verileri TCMB'den derlenmiştir. Derlenen veriler Eviews 12 programında Toda Yamamoto nedensellik analizi ile test edilmiştir. Çalışmada kapsamında kullanılan değişkenler aşağıdaki Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken İsmi	Kısaltması	Veri Kaynağı
Enflasyon	ENF	TCMB
Gayrisafı Yurtiçi Hâsıla	GSYİH	TCMB
Katılım Bankası Konut Finansmanı	KBKF	TCMB
Geleneksel Banka Konut Kredisi	GBKRE	TCMB

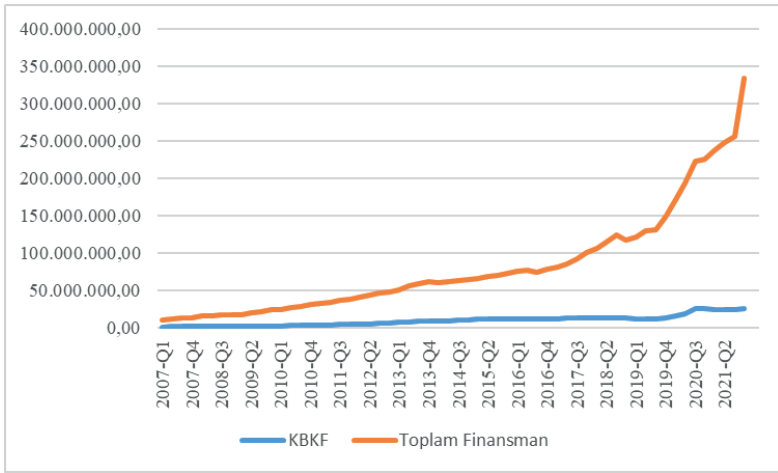
4. Bulgular

2007Q1-2021Q4 zaman diliminde bireylerin kullandıkları konut kredileri ve konut finansmanları sırası ile Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te sunulmuştur.

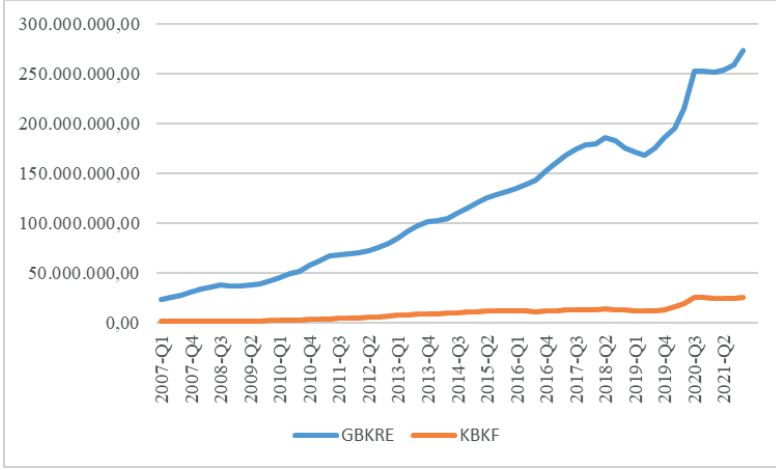
Şekil 1: Konut Kredilerinin Toplam Krediler İçindeki yeri

Şekil 1’de geleneksel bankalar tarafından kullanılan konut kredilerinin yine geleneksel bankalar tarafından kullanılan toplam krediler içerisindeki yerini göstermektedir. Şekle göre; 2007 yılından beri sürekli artış eğilimindedir. Artış seyri içinde konut kredileri 2018 yılının dördüncü çeyreğinden 2019 yılının üçüncü çeyreğine kadar konut kredilerinde bir düşüş yaşanmış, ancak ardından hemen toparlanarak tekrar yükselişini devam ettirdiği görülmektedir. Konut talebinin yükselen bir ivme içinde devam ettiği söylenebilir.

Şekil 2. Katılım Bankacılığı Konut Finansmanının Toplam Finansman İçerisindeki yeri

Şekil 2’de katılım bankaları tarafından kullanılan konut kredilerinin yine katılım bankaları tarafından kullanılan toplam krediler içerisindeki yerini göstermektedir. Şekil 1’de ilgili çeyreklerde gözlemlenen düşüş eğilimi, katılım bankalarının verdiği konut finansmanında da görülmektedir. 2019 yılının birinci çeyreğinde düşme eğilimi göstermiş, hemen ardından tekrar yükselişini sürdürmüştür. Burada da Konut talebinin yükselen bir ivme içinde devam ettiği söylenebilir.

Şekil 3. Geleneksel Banka Konut Kredileri ile Katılım Bankaları Konut Finansmanı Tutar Karşılaştırması

Şekil 3'e göre; geleneksel bankaların konut kredilerinin katılım bankalarının sundukları konut finansmanından tutar olarak çok fazla olduğu gözlenmiştir. Hali hazırda Türkiye'de bankacılık işlemleri ve mevduat işlemlerinde % 90 üzerinde bir paya sahip olan geleneksel bankaların konut finansmanında tutar olarak çok önde olması normal görülmektedir. Ancak bu durumun ana nedenine şu açıdan da bakılabilir; katılım bankalarının 2005 yılında bankacılık kanununa tabi olmaları ve bireyler tarafından bilinirliğinin az olması olabilir. Nitekim 2015 yılında kamunun katılım bankacılığı sektörüne dahil olması ile birlikte katılım bankalarının hem bilinirliği artmış hem de bireylerin katılım bankalarına olan güveni artmıştır.

Bu tür çalışmalarda istatistiki olarak kullanılan verilerin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada kullanılacak verilerin durağanlığını sınamak için Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yapılmıştır. Birim kök test sonuçları aşağıda Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. ADF Birim kök testi

Değişkenler	Düzy Seviye		Birinci Fark	
	t-Değeri	P Değeri	t-Değeri	P Değeri
ENF	4.0615	1.000	-4.743549	0.0003*
GSYIH	0.164735	0.9678	-3.590196	0.0091*
KBKF	-0.920029	0.7750	-4.082739	0.0021*
GBKRE	-1.302209	0.6229	-3.972393	0.0030*

Tablo 1'e göre değişkenlerin birinci farkları alındığında durağanlaştığı gözlenmektedir. Bu durumda yapılacak olan nedensellik analizinde ele alınan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi (d_{max})1 olarak alınmaktadır.

Serilerin durağanlığı test edildikten sonra oluşturulacak VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu hesaplanmıştır. Hesaplanan uygun gecikme uzunluğu sonucu Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	AIC
0	-3.021971
1	-14.96012
2	-16.12094
3	-16.22265
4	-16.57046
5	-16.68365*

Tablo 2'ye göre uygun gecikme uzunluğu (k) 5 olarak seçilmiştir.

Gecikme uzunluğu hesaplandıktan otokorelasyon ve değişen varyans analizleri yapılmış ve hem otokorelasyon hem de değişen varyans olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Katılım bankalarının kullandırdıkları konut finansmanı ile geleneksel bankaların kullandırdıkları konut kredileri arasındaki ilişkinin sınıandığı nedensellik test sonucu aşağıdaki Tablo 4'te sunulmuştur.

Nedensellik ilişkisinin hipotezleri;

H_0 : Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 4. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	X^2 Değeri	Olasılık Değeri	Karar	Yorum
GSYİH KBKF	74.06164	0.0000	H_0 ret	Nedensellik ilişkisi vardır.
GBKRE KBKF	12.94844	0.0439	H_0 ret	Nedensellik ilişkisi vardır.
ENF KBKF	37.48299	0.0000	H_0 ret	Nedensellik ilişkisi vardır.
KBKF GBKRE	12.94322	0.0439	H_0 ret	Nedensellik ilişkisi vardır.
KBKF GSYİH	263.7978	0.0000	H_0 ret	Nedensellik ilişkisi vardır.
KBKF ENF	8.87830	0.1805	H_0 kabul	Nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 4'e göre; GSYİH değişkeninden KBKF değişkenine doğru, KBKF değişkeninden de GSYİH değişkeninde doğru çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir.

Bu şu anlama gelmektedir: Çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunan her iki değişkenlerin birinde meydana gelen bir değişim, diğer değişkenin üzerinde etkisi bulunacaktır.

Aynı şekilde GBKRE değişkeni ile KBKF değişkeni arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu da gene şu anlama gelmektedir: Çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunan her iki değişkenlerin birinde meydana gelen bir değişim, diğer değişkenin üzerinde etkili olduğu söylenebilecektir.

Analizden elde edilen bir diğer bulgu ise; ENF değişkeninden KBKF değişkenine doğru nedensellik ilişkisidir. Yapılan analizde ENF değişkeninden KBKF değişkenine doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: ENF değişkeninde

meydana gelen değişim, KBKF değişkeninde de bir değişime yol açacaktır. Ancak KBKF değişkeninde meydana gelecek değişim, ENF değişkeninde bir değişime yol açmayacaktır.

Çalışmada son olarak değişkenler arasındaki korelasyona bakılmıştır. Korelasyon analizi sonucu aşağıda Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Korelasyon Analizi

	ENF	GSYİH	GBKRE	KBKF
ENF	1			
GSYİH	0.91186	1		
GBKRE	0.95610	0.93405	1	
KBKF	0.92202	0.91878	0.98581	1

Tablo 5’e göre çalışma kapsamında ele alınan değişkenler arasında pozitif yönlü ve güçlü bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: bu çalışma kapsamında ele alınan değişkenler, aynı yönde hareket etmektedirler. ENF, GSYİH ve konut talebini ifade eden GBKRE ve KBKF arasında tam bir pozitif korelasyonun olması, artışlarda, birlikte artıyor, düşüşlerde birlikte düşüyor olduğu söylenebilecektir.

Sonuç

Bireyler konut edinmek için ihtiyaç duydukları fonu finansal sistemde geleneksel bankalardan konut kredileri ile katılım bankalarından ise konut finansmanı yöntemi ile temin etmektedirler. Kullanacağı fonun faiz içermesini istemeyen yatırımcılar, bu işlem için katılım bankalarına yönelmektedirler.

Bu çalışmada katılım bankaları tarafından kullanılan konut finansmanı ile enflasyon, GSYİH ve geleneksel bankaların konut kredileri arasındaki ilişki nedensellik analizi ile incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonucunda seçili değişkenler ile konut finansmanı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani konut finansmanı ile enflasyon, GSYİH ve konut kredileri değişkenlerinden meydana

na gelecek değişimlerin konut finansmanı üzerinde önemli etkileri olacağı söylenebilir.

Bu çalışma katılım bankaları tarafından müşterilerine sunulan konut finansmanının enflasyon ve GSYİH değişkenleri ile ilişkisini incelemesi bakımından literatürdeki çalışmalardan farklılık göstermektedir. Literatürde konut finansmanı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde konut finansmanının İslami hukuku, demografik değişkenler ile finansman tercihi, konut finansmanının etkinliği vb. açılardan ele alındığı görülmektedir. Bu çalışma geleneksel konut kredileri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği benzer çalışmalardan yola çıkılarak konut finansmanına uygun olarak yapılmıştır.

Kaynakça

- Alam, S.S., Janor, H., Zanariah, Che Wel, A. C. & Ahsan, N., (2012). “Is religiosity an important factor in influencing the intention to undertake Islamic home financing in Klang Valley?”, *World Applied Sciences Journal*, 19(7), 1030-1041.
- Amin, H. (2008). “Choice criteria for Islamic home financing: Empirical investigation among Malaysian bank customers”, *International Journal of Housing Markets And Analysis*, 1(3), 256-74
- Atasoy, T., & Tanrıvermiş, H. (2021). Türkiye’de konut kredisi hacmi ile seçilmiş makroekonomik faktörler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (59), 461-484.
- Aydoğmuş, T., & Ülker, Y. (2021). Murabaha işlemlerinin Türkiye finansal raporlama standartları ve faizsiz finans muhasebe standartları kapsamında değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 49-71.
- Canbay, Ş., & Mercan, D. (2020). Türkiye’de Konut Fiyatları, Büyüme Ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 176-200.
- Cinko, L. (2020). Para arzının konut kredilerine etkileri: Türkiye örneği. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 33, 51-63.

- Hamid, A., & Masood, O., (2011), Selection criteria for Islamic home financing: a case study of Pakistan, *Qualitative Research In Financial Markets*, 2, 117-130.
- Ismail, S., Azmi, F. & Thurasamy, R., (2014), "Selection Criteria For Islamic Home Financing In Malaysia", *International Journal of Business and Society*, 15(1), 97-110.
- İslamoğlu, B., & Nazlıoğlu, Ş. (2019). Enflasyon ve konut fiyatları: İstanbul, Ankara ve İzmir için panel veri analizi. *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 93-99.
- Odabaşı, M.,(2019) Katılım bankaları tarafından uygulanan murabaha finansmanına yönelik bazı eleştirilere cevaplar, [Http://Www.Tkbb.Org.Tr/Documents/Yonetmelikler/KATILIM%20BANKALARI%20-%20MURABAHA%20%C4%B0%C5%9E-LEMLER%C4%B0.Pdf](http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/KATILIM%20BANKALARI%20-%20MURABAHA%20%C4%B0%C5%9E-LEMLER%C4%B0.Pdf), Erişim Tarihi: 20 Nisan 2021
- Şengür, M., & Sözen, M. (2021). Konut finansmanında katılım bankalarının etkinliği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(63), 1373-1397.

Katılım Bankacılığında Pazarlama İletişimi: Kişisel Satış Yöntemi Üzerine Nitel Bir Araştırma

*Dr. Öğretim Üyesi Erhan DURUR*¹⁹

GİRİŞ VE ÇALIŞMANIN AMACI

Katılım bankacılığı, faizsiz bankacılık ilkesi ile çalışan ve bu ilkelere uygun olarak bankacılık faaliyetlerini yerine getiren, vekâlet anlayışı ile fon toplayan, bu fonları alım-satım, ortaklık ve finansal kiralama gibi yöntemlerde kullandıran bir bankacılık modelidir.

Katılım bankalarının temel kuruluş amacı faize bulaşmak istemeyen tüzel ve özel kişilerin finansal piyasaların bir paydaşı olarak bankacılık sisteminde yer alan ürün ve hizmetlerden faydalanmalarını sağlamaktır. Faiz hassasiyeti olan tüzel ve özel kişiler tasarruflarını değerlendirerek gelir elde ederken faize bulaşmak istemelerinin yanı sıra her türlü alım-satım işlerinde de faizden uzak kalmayı istedikleri için katılım bankalarını tercih etmektedirler. Bu bağlamda Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının faiz hassasiyeti olan hedef kitleye ulaşabilmek, bankanın sunduğu ürün ve hiz-

19 Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

metleri onlara doğru, güvenilir ve etkin bir şekilde aktarabilmek, hem katılım hem de diğer bankalar arasındaki rekabette avantaj sağlayabilmek adına pazarlama iletişimi faaliyetleri büyük önem arz etmektedir.

Pazarlama iletişimi karmasının en eski unsuru olmasına karşın hala en yoğun olarak kullanılan ve iletişimde en etkili yöntemlerden biri kişisel satıştır. Teknoloji çağı ile birlikte müşteriler ile temas kurmak için daha çok elektronik ve internet ortamları tercih edilse de kişisel satış özellikle yüz yüze iletişim kurmada sağladığı avantaj ile müşterilerle iletişimin ve satışın etkili bir unsuru olarak gelişimini sürdürmektedir.

Bu bağlamda, yoğun bir rekabetin yaşandığı bankacılık sektöründe hem katılım bankacılığı sisteminin farklılıklarının hedef kitleye doğru bir şekilde aktarılmasında hem de farklı ürün ve hizmetlerin müşterilerin faydasına sunulmasında katılım bankası müşteri temsilcilerine büyük işler düşmektedir. Bu nedenle pazarlama iletişimi araçlarından olan kişisel satışın yönteminin bankanın müşteri temsilcileri ve yöneticileri tarafından etkin olarak kullanılması da ayrı bir önem kazanmaktadır.

Çalışma kapsamında Gaziantep ilinde faaliyet gösteren 6 farklı katılım bankasına ait 25 şubesi içerisinde 5 farklı katılım bankası şube yöneticileri ile müşteri temsilcilerinin etkinliği, müşterileri ikna noktasında kullandıkları argümanlar ve örneklerin neler olduğu gibi soruların cevaplanmasına yönelik her bir banka yöneticisi ile yaklaşık ikişer saat süren derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmeler neticesinde elde edilen veriler, nitel veri analiz yöntemi olan betimsel analize tabi tutulmuştur. Yapılan analiz sonucunda faiz hassasiyeti olan müşterilerin ikna edilebilmesi için müşteri temsilcilerinin bankasının sunmuş olduğu ürün ve hizmetlerin diğer bankaların uyguladıklarından nasıl farklılaştığını çok iyi bir şekilde bilmesi ve bu bilgilerin müşterilere anlaşılır, güncel hayattan örnekler ile aktarılması gerekliliği ortaya konulmuştur. Şube çalışanlarının müşteri ile diyalogu, ilişkileri ve yaklaşımları katılım

bankacılığı ürün ve hizmetlerinin tercih edilmesinde önemli bir neden olarak karşımız çıkmıştır.

Çalışmada yalnızca Gaziantep ilinde faaliyet gösteren şubelerdeki yöneticiler ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. İller arasındaki kültürel farklılıklar nedeniyle farklı illerde ve farklı banka şube yöneticileri ile yapılan görüşmeler de farklı sonuçlar çıkma olasılığı göz ardı edilmemelidir.

1-KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Katılım Bankacılığı

Katılım Bankacılığı, Şeriat hukuku olarak da bilinen İslam hukukuna uygun bir bankacılık sistemini ifade eder. İslami bankacılığı yöneten temel ilkeler, taraflar arasında karşılıklı risk ve kâr paylaşımı, herkes için adaletin güvencesi ve işlemlerin temel bir ticari faaliyet veya varlığa dayalı olmasıdır. Bu ilkeler, İslami bankacılığın temel değerleri tarafından desteklenir. Bu sayede girişimcilik, ticaret ve ticareti geliştiren ve toplumsal gelişme veya fayda sağlayan faaliyetler teşvik edilirken, faiz (riba), kumar (maisir) ve spekülatif ticaret (garar) içeren faaliyetler yasaktır.

Leasing, kar paylaşımı, ortaklık gibi çeşitli İslami finans kavramlarının kullanımı sayesinde, katılım bankaları İslami finans ürünlerinin oluşturulmasında büyük bir esnekliğe, yeniliğe ve seçime sahip olur. Ayrıca, işlemlerin gerçek ticaret veya işle ilgili faaliyetlerle desteklenmesi ihtiyacını vurgulayan Katılım Bankacılığı yatırımlar için daha yüksek bir standart belirler ve daha fazla hesap verebilirliği ve risk azaltmayı teşvik eder.

Katılım bankaları, bankaların şeriat yasalarına uygun olarak çalışmasıdır. Şeriat kanunu faiz tahsilatını ve spekülasyona izin veren işlemleri yasakladığı için bankacılığın temel ilkeleriyle çalışmaktadır. Bu nedenle katılım bankacılığındaki zorluk, şeriat yasalarına uygun kalarak insanların finansal ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu ihtiyaçlar karşılamak için kurdukları iş modelinde üç temel sac ayağı vardır: Ortaklık, ticaret ve kiralama.

İslami bankalar müşterilerinden faiz talep edemezler. Ancak, ürün sattıklarında kar talep etmelerine izin verilir. Dolayısıyla Müslüman bir müşteri ev almak istediğinde finansman için bankalara başvurabilir. Banka önce evi kendi adına satın alabilir. Daha sonra banka evi müşteriye yeniden satabilir. Bu yeniden satış işlemini gerçekleştirirken, banka iyi miktarda kar marjı talep edebilir. Ayrıca banka alıcılara taksitli ödeme imkanı da sunabilmektedir. Böylece alıcılar, tıpkı ipotekli kredi çekerken yapacakları gibi, bankalara taksitler halinde ödeme yapabilirler.

Katılım Bankacılığı İslam'ın ruhu, ahlaki ve değer sistemi ile uyumlu ve İslami Şeriat tarafından belirlenen ilkelerle yönetilen bankacılık sistemi olarak tanımlanmaktadır. Faizsiz bankacılık, faizden kaçınan bir dizi bankacılık aracını veya işlemini ifade eden dar bir kavramdır. Daha genel bir terim olan Katılım Bankacılığı, yalnızca İslam hukukunda yasaklanan faize dayalı işlemlerden kaçınmaya değil, aynı zamanda etik ve sosyal olmayan uygulamalardan da kaçınmaya dayanmaktadır. Pratik anlamda katılım bankacılığı, konvansiyonel para kredilerinin maddi varlıklara ve gerçek hizmetlere dayalı işlemlere dönüştürülmesidir.

Katılım bankalarının temel kuruluş amacı faiz hassasiyeti olan müşteri kitlesinin, birikimlerini İslami kurallara uygun bir biçimde değerlendirmek ve ülke ekonomisine kazandırmaktır. Bu kapsamda Türkiye'de 6 katılım bankası müşterilerine faizsiz bankacılık hizmeti sunmaktadır.

İçinde buldukları piyasa şartları hem katılım bankaları hem de mevduat bankaları için aynıdır. Katılım bankalarının gelir kaynaklarının başında sağladığı finansman desteklerinden elde ettiği kâr olurken, mevduat bankalarınınki ise kullandığı kredilerden sağladığı faizdir. Her iki bankacılık sistemi de aynı piyasa koşullarında faaliyette bulduklarından, kâr ve faiz oranları ise aynı piyasadaki arz ve talebe göre belirlendiğinden dolayı hem bankacılık gelirleri birbirine yakın olmakta hem de müşterileri sağladıkları gelirlerde de benzerlik meydana gelmektedir.

1.2. Pazarlama İletişimi

Pazarlama iletişimi, bir örgütün kendisini ilişki içinde olduğu ve ilişki kurabileceği tüm taraflara anlatmak için sürdürdüğü tüm iletişim hareketlerini kapsamaktadır. Fakat pazarlama iletişimini yalnızca örgütlerin kendisini tanıtmaları ve kendileri hakkında bilgi vermesi olarak görmek yeterli değildir. Çünkü pazarlama iletişimi örgütün iç ve dış paydaşlarını bilgilendirmesinin yanı sıra onların tutum ve davranışlarını örgüt lehinde koşullandırmasını da hedeflemektedir. Bu nedenle pazarlama iletişimini bilgilendirme fonksiyonunun yanı sıra ikna kabiliyeti yüksek bir iletişim fonksiyonu olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Kocabaş vd., 2000:15-16).

Pazarlama iletişimi sürecinde temel amaç satıcıdan (Gönderici/kaynak) tüketiciye (alıcı) iletilmek istenilen mesajların tüketicinin aklında yer etmesini sağlanması ve satın alma düşüncesinde değişiklik oluşturabilmesi, gerekirse tüketiciyi ikna etmesi ve tüketicide yeni bir tutum/davranış oluşturmasıdır. Burada önemli olan nokta satıcının alıcıyı iyi tanıyabilmesi ve oluşturulacak mesaj içeriklerinin bu doğrultuda şekillendirilmesidir.

Pazarlama iletişiminin amaçlarından bahsedildiğinde, çeşitli yazarlar bu amaçları satış yönlü yaklaşım ve iletişim yönlü yaklaşım olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Satış tarafında olanlar pazarlama iletişimi planı için tek kayda değer amaç olarak satışları kabul etmekte, bir örgütün pazarlama iletişimi faaliyetlerine para harcamaya nedenini ürün ve hizmetin satılması olarak görmektedirler. İletişim tarafında olanlar ise pazarlama iletişimi çabalarını hedef kitleyi haberdar etme, bilgi verme, davranışlarının olgunlaştırma ve imaj oluşturma olarak kabul etmektedir. Sonuç olarak bu çabalarda satışlara yansiyacaktır (Odabaşı ve Oyman, 2014: 404)

Bu bağlamda pazarlama iletişiminin amaçlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Odabaşı ve Oyman, 2014:403):

- Müşteri ilişkileri oluşturmak
- Talebi artırmak
- Ürünü farklılaştırmak

- Ürün imajı oluşturmak
- Satış hacmini etkilemek
- Tutum oluşturmak, değiştirmek, pekiştirmek
- İlgi uyandırmak
- Ürünü denemeyi teşvik etmek
- Tekrarlı satın alma davranışları geliştirmek
- Tüketim oranını artırmak
- Haberdar etmek, bilgilendirmek
- Anlayış oluşturmak
- Pazara nüfus etme oranını artırmak

Katılım bankalarının başta İslami bankacılık sistemine yönelik pozitif algının artmasına destek sağlamak olmak üzere hem yeni müşteri kazanma, hem büyümeyi sürekli kılma hem de bankacılık sistemindeki pazar paylarını yükseltmek adına pazarlama iletişimi faaliyetlerine her düzeyde önem vermesi gerekmektedir.

Bu kapsamda yapılacak faaliyetlerin merkezinde olması gereken iki unsur müşteriler ve banka personelleridir. Müşteriler ile interaktif bir iletişim içinde banka personelinin tutum ve davranışları ile bilgi birikimi ve profesyonellikleri pazarlama sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır.

Katılım bankaları bünyesindeki müşteri temsilcilerinin bankacılık ve ürünleri hakkındaki bilgi birikimi ve deneyimlerinin yüksek olması, dini konularda hassas olan müşteri kitlesi ile seviyeli bir iletişim ortamı sunmaları oldukça önem arz etmektedir (Anaç ve Kaya, 2017: 93).

1.2.1.Pazarlama İletişimi Araçları

Pazarlama iletişimi, 1990'lı yılların başından itibaren firmalar için önemli bir konu haline gelen bir kavramdır. Schultz'a (2004) göre, pazarlama iletişimi, şirketlerin iletişim hedeflerini kurumsal

hedeflerle uyumlu hale getirerek getirilerini hızlandırdığı bir süreçtir. Duncan ve Ouwerslot (2008) pazarlama iletişimini, marka/müşteri ilişkisinin inşa edildiği marka mesajlarının planlanması, uygulanması ve denetlenmesi sürecini yöneten ve koordine eden bir kavram olarak tanımlamıştır. Bu konsepti uygulamak için, aşağıda ana özellikleri belirtilen çeşitli araçlar kullanılır.

1.2.1.1. Reklam

Reklam, marka bilinirliği ve marka imajı yaratmak ve müşteriyi yanıt vermeye ikna etmek için bir şirket tarafından çeşitli basılı, açık hava, yayın ve interaktif medya aracılığıyla ücretli, kişisel olmayan, kitlesel bir pazarlama iletişimi aracıdır. Reklam birden fazla işlevi yerine getirir, başlıca işlevleri şunlardır: Bilgilendirmek, ikna etmek, hatırlatmak, insanların algıları üzerinde ek fayda etkisi yaratmak (Babacan, 2008: 27). Reklam verenlerin bir dizi alternatif reklam aracı vardır ve reklam mesajının içeriği, tasarımı, yayın zamanı ve yeri üzerinde kontrol uygulayabilirler. Bunlar arasında TV, radyo, internet, gazeteler ve dergiler, broşürler, posterler, açık hava reklamcılığı örnek gösterilebilir.

1.2.1.2. Halkla İlişkiler

Halkla ilişkiler, farklı medya organları tarafından yayınlanan marka haberlerini, duyurularını ve hatırlatmalarını herhangi bir harcama yapmadan yürütmeye çalışan bir pazarlama iletişimi aracıdır. Pazarlama yöneticileri, markalarını oluşturmak ve güçlendirmek için halkla ilişkilerin bu avantajlarından yararlanmayı ihmal etmezler (Robinson, 2006: 251).

Halkla ilişkiler ölçülebilir etkilerin fark edilmesi için bir veya daha fazla iletişim cihazı kullanan etkileşimli bir sistemdir. Kuruluştaki tüm faaliyetlerle ilgilidir ve tüm iletişimleri kapsar. Halkla ilişkiler ürüne odaklanmaz, tüm şirkete odaklanır. Halkla ilişkilerin hedefi, hedef kitle ile karşılıklı anlayışa ulaşmak ve kamuoyunu etkilemektir.

Halkla ilişkiler, şirketin pazarlama işleviyle doğrudan ilgili aşağıdaki faaliyetlerden ve yönlerden herhangi birini içeren bir dizi fa-

aliyet olarak özetlenir. Bu faaliyetler arasında özel yayınlar, kaynak yaratma amaçlı topluluk faaliyetlerine katılım, özel etkinliklerin sponsorluğu, lobiler ve kuruluşun imajını iyileştirmek için diğer kamusal işler örnek gösterilebilir.

1.2.1.3. Satış Tutundurma

Satış tutundurma, müşteriye anında yanıt vermeye ve ürün dememesine motive etmek için kullanılan katma değerli ve kısa vadeli bir pazarlama iletişimi aracıdır (Kotler ve Keller, 2006: 598).

Satış promosyonu tüketici odaklı, tüketicileri anında satın almaya teşvik etmeyi amaçlar. Promosyon malzemeleri üreticiler veya tüccarlar tarafından dağıtılır. Bunlara fiyat anlaşmaları, kuponlar, numuneler, çekilişler, yarışmalar, indirimler, primler, hediye eşyalar, sadakat programları örnek olarak söylenebilir.

1.2.1.4. Doğrudan Pazarlama

Doğrudan pazarlama, müşteri yanıtını teşvik etmek için geniş bir medya yelpazesini kullanan, veri tabanına dayalı, doğrudan ve interaktif bir iletişim sürecidir.

Teknolojinin gelişmesi ve internetin kullanımı, markalaşmayı ve satışları artırmaya yönelik yeni ve ilgi uyandırıcı doğrudan pazarlama yöntemlerinin uygulanmasına imkân tanımaktadır. Bu uygulamalar arasında doğrudan satış, tele pazarlama, katalogla pazarlama, doğrudan posta ile pazarlama, kiosk pazarlama örnek olarak gösterilebilir (Taşoğlu, 2009;114)

1.2.1.5. Kişisel Satış

Kişisel satış, satış temsilcisinin karşılıklı fayda elde etmek için müşterinin ihtiyaçlarını karşıladığı kişilerarası bir ilişkidir. Kişisel satış, en etkili ve en pahalı pazarlama iletişimi aracıdır. Bu nedenle, satış gücü yönetimi, organizasyonlar için oldukça zorlu bir konudur (Sarıyer, 2018: 245).

Kişisel satışlar, satıcının alıcıyı satın almaya karar vermesine yardımcı olduğu ve ikna ettiği müşteriye fikirlerin ve ürünlerin

kişisel sunumu olarak ifade edilir. Kişisel satış, mesajın müşteriye göre değiştirilmesine, hedef kitle üzerinde kontrole ve tüketici davranışı ve pazar eğilimleri hakkında bilgi sağlanmasına olanak tanır.

2- ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Nitel araştırmalar özellikle sosyal bilimler araştırmaları içinde yaygınlığı ve kullanımını artan bir araştırma grubudur. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşmeler türü kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler çoğu zaman yapısal olmayan, doğrudan ve yüz yüze yapılan tek katılımcılı bir araştırma tekniğidir. Amaç, katılımcı ile görüşmeler yapılırken belirli bir başlığa ait alışkanlıkları, inançları, tutum ve duyguları açığa çıkarmak, konuyla ilgili uzman görüşüne yer vermek, sektörü ve konuyu derinlemesine anlamaktır. (Kurtuluş, 2010: 45). Görüşme, araştırma konusunun kapsamı ve görüşme kurallarına göre yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üç şekilde yapılabilmektedir. Yapılandırılmış görüşmeler önceden hazırlanmış açık uçlu sorular ile yapılırken, yarı yapılandırılmış görüşmeler görüşmenin içeriğine göre hem açık uçlu hem de belirli cevaplara yönelik sorular sorularak yapılmakta, yapılandırılmamış görüşmeler ise karşıdaki kişi ile sohbet tarzında, açık uçlu sorular ile araştırma konusunun ayrıntılarına inilerek gerçekleştirilmektedir (Ateşoğlu, 2011: 410)

Bu araştırmada nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Betimsel analizde, görüşülen bireylerin görüşleri çarpıcı bir şekilde yansıtmak doğrudan alıntılara yer verilebilmektedir. Bu tür analizde amaç elde edilen verileri düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde ilgililere sunmaktır (Yıldırım ve Şimsek, 2018: 239). Bu kapsamda araştırmada görüşmelerin hem daha samimi bir ortamda hem de konunun detaylarına daha rahat inilebilmesi adına yapılandırmamış görüşmeler gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

3-BULGULAR VE TARTIŞMA

Yapılan derinlemesine görüşmelerde elde edilen veriler ışığında müşteri temsilcilerinin ve yöneticilerinin katılım bankacılığı sistemini, ürünlerini ve hizmetlerini çok iyi öğrenmeleri, anlamaları ve geleneksel bankacılık sisteminden ne gibi farklıklara sahip olduğun çok iyi idrak edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Başka bir ifade ile müşterilerden tasarruf kabul edilirken mevduata değil kar-zarar hesabına para kabul edildiği, fon kullanırken ise alım-satım, ortaklık ve finansal kiralama gibi yöntemlerle gerçek işlere finansman sağlandığının çok iyi anlaşılması gerekliliği saptanmıştır.

Bu bilgilere ek olarak katılım bankacılığında bu nüans farklılıklarının hedef kitleye etkin ve anlaşılır bir şekilde, yani genel kabul görmüş, gündelik hayattan örnekler ile aktarıldığı taktirde hedef kitle tarafından tercih nedeni olduğu ortaya konulmuştur.

Yapılan görüşmeler neticesinde banka yöneticilerinin ve müşteri temsilcilerinin kişisel satış yönteminde ortaya koydukları yaklaşımlar ve örnekler aşağıda ifade edilmiştir.

I- Katılım bankacılığının modeli faizsiz bankacılıktır. Fon kullandırma yöntemi ele alındığında geleneksel bankalar müşterilerine kredi yani faizli borç verirken, katılım bankaları ticaret yöntemiyle fon kullandırmaktır. Katılım Bankacılığının dayanak noktası Bakara Suresinin 275. Ayet-i Kerimesidir.

“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, “Alım satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisindedir, durumunun takdiri Allah’a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir” (Diyaret İşleri Başkanlığı, Kur’an-ı Kerim)

II- Katılım Bankacılığında paranın ticareti yapılmaz. Müşterilerle yapılan akit yani sözleşme bir faizli borç akdi değil, ticaret temelinde imzalanan bir alım-satım sözleşmesi (akdi) şeklindedir.

III- Yasal her türlü faaliyet geleneksel bankacılığın işlem kapsamında yer alabilir. Ama Katılım bankacılığında aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Katılım bankacılığında yalnızca islami açıdan uygun görülen ve meşru sayılan faaliyetler bankacılık faaliyeti kapsamına alınabilir. Alkollü içecek üreten ve ticaretini yapan bir firma katılım bankaları için uygun bir portföy değildir.

IV- Katılım bankaları için yalnızca faaliyetin sonucuna değil, içeriğine de önem vermektedir. “Sizde konut kredisi veriyorsunuz diğer bankalarda, ne farkınız var?” sorusunun cevabı da içerikte saklıdır. Bu konuda en çok verilen örnek Bakkal- Ekmek örneğidir:

“Katılım bankacılığı için yalnızca sonucuna değil, başlangıcı ve süreci ile de ilgilenilmektedir. Örneğin, sizin amacınız bir ekmek olsun. Karşımızda da iki tane bakkal var. Bir bakkal yalnızca gıda ürünleri satarken diğeri gıda ürünlerine ek olarak alkollü içeceklerde satmaktadır. Siz muhafazakâr bir kişi olarak ekmeği hangi bakkaldan alırsınız? Eğer tek sonuca bakılacak olursa, ekmeğin alınıp alınmadığının sorgulanması yeterli olacaktır, yani hangi bakkaldan ekmek alındığının önemi yoktur. Ama işin içeriği ve süreci göz önüne alındığında muhafazakâr kişiler için tercih edilmesi gereken alkollü içecek satmayan bakkaldır. Çünkü dini hassasiyet baz alındığında alkollü ürün satılan işletmelerden alışveriş yapılması uygun görülmemiştir. Alınan ürünün caiz olmasının yanında alışveriş yapılan yerin de caiz bir işletme olması gereklidir. Yalnızca alınan ürünün caiz olmasına bakılması süreci eksik kılar. O ürünün o işletme nasıl, hangi parayla, hangi süreçlerle alındığını da bilmek gerekir. Bu bağlamda katılım bankaları diğer bankalar ile aynı ürün ve hizmetleri sunuyor olsalar da içeriğinde faiz olmaması, bankanın gelirin faiz bulaşmaması faiz hassasiyeti olan kitleler için tercih nedeni olmaktadır.”

Bu kapsamda yalnızca alınan ürünün caiz olmasına bakılması süreci eksik kılar. Diğer bankaların gelir kaynaklarının neler olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Geleneksel bankacılıkta gelir kaynağının temeli faiz iken, katılım bankacılığında gelir kaynağı kar payı esasına dayanır.

V- Finansman mutlaka bir alışveriş veya proje ile ilişkilendirilmelidir. Katılım bankaları borcu finanse etmez, alışverişini finanse eder. Alınan fon mutlaka yeni alışverişini finanse etmek için kullanılmalıdır. Eski alışverişini finanse etmek demek borcu finanse etmek demektir.

Örneğin bir araba aldınız, peşinatını da verdiniz. Araç bedelinin kalan kısmı için katılım bankalarından fon kullanamazsınız. Çünkü burada alım-satım işlemi bitmiştir. Aldığınız fon eski alışverişini yani borcu finanse etmek için kullanılacağından bu durum katılım bankacılığı prensiplerine uygun değildir.

Geleneksel bankacılıkta müşteri kredi kullanmak için herhangi bir mal veya hizmet beyanında bulunma zorunluluğu yoktur. Alınan kredi ile yapılan ödeme herhangi bir mal ve hizmet karşılığı satıcıya yapıyor olması işlemin kredi bir akdi olmasını değiştirmez.

VI- Bankacılık sisteminde gelir paylaşımının yanında risk paylaşımının da irdelenmesi gerekmektedir. Geleneksel bankacılıkta riskin tarafı müşteridir. Banka her zaman kar eden taraf olur. Katılım bankacılığında risk paylaşımı esastır, yani riski hem sermayeyi işleyen (müşteri) hem de sermayeyi veren (katılım bankası) aralarında paylaşır. Ortaklık veya ticaretle konu olan işlemlerden elde edilen gelir dinamik ekonomik koşullara göre artış ya da azalış gösterebilir. Bu durum her iki taraf için de risk paylaşımı doğurur.

Geleneksel bankacılıkta yasal bir zorunluluk yok ise banka verdiği krediyi geri çağırabilir. Katılım bankacılığında ise sözleşmeden tek taraflı dönülemez ve finansman taksitlerinin kapatılması istenmez.

VII- Geleneksel bankacılık sistemi ile katılım bankacılığı arasında farklılıklar olduğu gibi katılım bankalarının kendi aralarında da bir takım farklı uygulamaları olabilmektedir. Bunun bir nedeni her katılım bankasının kendine özgü bir danışma kurulunun olmasıdır. Bankacılık faaliyetine konu olacak işlemler bu danışma kurullarında değerlendirilerek gerekli onaylar verilir. Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) bu konuda katılım bankaları arasında çıkabilecek sorunlarda bir hakem görevi görmektedir.

Bir katılım bankası danışma kurulu fatura olmadan da fon kullandırma kararı almış. Buna dayanak olarak ülkemiz şartlarında hala faturasız işlemlerin (işçilik vb.) olduğu gösterilmiştir. Mesela bir ev tadilatı yaptırmak istiyorsunuz, su ve boya işlemleri için işçilik vermeniz gerekiyor ama ne yazık ki karşı taraf bu konu size fatura kesemiyor. Bu konuda hem müşterinin hem de işçini mağduriyeti söz konusudur. Bu konuda müşterinin beyanı esas kabul edilerek fatura beyan edilmeden de fon kullandırılabilceği kararı çıkmıştır. Fakat bu durum diğer katılım bankası tarafından TKB-B'ye iletilmiş, gerekli incelemeler yapılmış, müşteri beyanı kabul edilerek fatura olmadan da fon kullandırılabilceği görüşü uygun görülmüş ancak ilgili fonun direkt müşteri hesabına değil de müşterinin ödeme yapacağı tarafın banka hesabına yapılması koşuluyla onay verilmiştir.

Katılım bankaları arasındaki ilişki mezhepler arasındaki ilişkiye benzemektedir. Hak mezheplerdeki uygulama farklılıkları yapılan işlerin yanlış, mekruh vs. olması anlamına gelmez. Kalamar/karides yemek Şafi mezhebine göre helal iken Hanifi mezhebine göre haramdır. Bu kapsamda katılım bankaları içerisinde uygulamalarda bir takım farklılıkların olması işin doğası gereğidir.

VIII- Katılım Bankacılığında akit, vekâlet, güven ve vebal üzerinde durulması gereken kavramların başında gelmektedir.

Evliliği helal, flörtü haram olmasının temelinde akitleşme olmasıdır.

Kurban kesilirken “vekil ettim” ifadesinin kullanılması yapılan işlemin mülkiyet hakkının ortaya konulması açısından önemli bir ifadedir.

Katılım Bankacılığı güven ve beyana dayalı bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Söylenen yalan, yanlış sözler müşteri açısından vebal oluşturmakta, işin meşruiyetine gölge düşürebilmektedir. Bu nedenle İslami alışverişin hükümlerinin tüketiciler tarafından da bilinmesi gerekir. Müşterinin neyi, nereden almak istediğini açıkça belirtmesi gerekmektedir. (Ör: Araba modeli ve bayisi gibi).

Aldığı fonu eski borçların ödenmesi için kullanılmaması gerekir, müşteri sözüne, söylediklerine sadık kalmalıdır.

IX- Katılım Bankacılığı, Kurumsal/Ticari Bankacılık için de çok uygun bir sistemdir. Kurumsal ve Ticari işletmelerin büyük bir çoğunluğu ticari faaliyetlerini fatura karşılığı yapmaktadır. Zaten bu durumda katılım bankaları tarafından firmalardan istenen en temel şartlarındandır. Çünkü Katılım Bankaları paranın ticaretini yapmamaktadır. Katılım Bankaları borcu değil, ticari faaliyeti finanse etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen veriler ışığında edilen bilgilere göre katılım bankacılığındaki en belirgin sorunların başında katılım bankacılığı sistemi, ürün ve hizmetleri hakkında bilgi eksikliği olması karşımıza çıkmıştır.

Her ne kadar pazarlama iletişimi araçlarından reklam, halkla ilişkileri satış tutundurma, dijital iletişim kullanılsa da kişisel satış yönteminin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Katılım bankalarında şube çalışanlarının bilgi birikimi ve bankacılık ürünleri hakkındaki deneyimlerinin yüksek olması gerekmektedir. Faiz hassasiyeti olan müşteriler ile olan iletişimde güven en önemli kavramlardan bir tanesidir. Araştırmamızda katılım bankaları ürün ve hizmetlerinin tercih edilmesinde müşteri temsilcilerinin ve yöneticilerinin müşterilere yaklaşımı ve müşteriler ile diyalogu önemli rol oynadığı ortaya konulmuştur.

Faiz hassasiyeti olan müşterilerin ikna edilebilmesi için müşteri temsilcilerinin bankasının sunmuş olduğu ürün ve hizmetlerin diğer bankaların uyguladıklarından nasıl farklılaştığı çok iyi bir şekilde bilinmesi, bu bilgilerin müşterilere anlaşılır, güncel hayattan örnekler ile aktarılması gerekmektedir.

Müşteri temsilcilerinin müşteri ile diyalogu, ilişkileri ve yaklaşımları, ikna yöntemleri, katılım bankacılığı ürün ve hizmetlerinin tercih edilmesinde önemli bir neden olarak karşımıza çıkmıştır.

Katılım bankalarında çalışan banka personelinin bilgi birikimi ve bankacılık ürünleri hakkındaki deneyimlerinin yüksek olması gerekmektedir.

Dini hassasiyeti olan müşteriler ile iletişime hizmete hazır olmak, isteklilik ve nezaket oldukça önemlidir. Yapılan çalışmamızda katılım bankalarında personelin müşterilere olan yaklaşımının önemli rol oynadığı ortaya konulmuştur.

Katılım bankasının İslami bankacılığa yönelik olumsuz görüşlerin değiştirilmesi için pazarlama iletişimi faaliyetlerinin her düzeyde gerçekleştirmesi, Pazar payının artışı, büyümede, müşterilerin kazanmasında yararlar sağlayacaktır.

Bu yönde yapılacak çalışmaların odak noktası müşterilerdir. Müşteriler ile iletişimde sürecin her aşamasında banka personelinin tutum ve davranışları ile bilgi birikimi ve profesyonellikleri pazarlama sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleştirmesine yardımcı olacaktır.

Müşteri temsilcilerinin ne anlattığı kadar müşterilerinde ne anladığı önemlidir. Bu konuda mutlaka diğer pazarlama iletişimi faaliyetleri ile müşteriler bilgilendirilmeli ve bilinçlendirilmelidir, kişisel satış faaliyetleri desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aktepe, İshak. (2014). *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB Yayınları (Yayın No:4)
- Anaç, T., Kaya, F. (2017). *Katılım Bankacılığı Sektöründe Bireysel Müşterilerin Banka Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 13i, p. 75-96
- Asutay, H. (2015). *Alım-Satım ve Faiz*. İstanbul: Semerkand Basım.
- Ateşoğlu, İ. (2011). Nitel Araştırmalar ve Nitel Verilerin Analizi. Ayşe Şahin ve Burak Kartal (Eds.). *Pazarlama Araştırmaları* içinde (ss. 403-418). İstanbul: Lisans Yayıncılık
- Babacan, M. (2008). *Nedir Bu Reklam?*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Chadwick, B.A., Bahr, H.M., ve Albrecht, S.L. (1984). *Social Science Research Methods*. New Jersey: Prentice Hall.

- Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kur’an-ı Kerim”, Erişim: 23 Mayıs 2022, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/282/275-ayet-tefsiri>
- Duncan, T. ve Ouwersloot, H. (2008). *Integrated Marketing Communication*. New York: McGraw-Hill,
- Erdoğan, Z. (2014). *Pazarlama İlkeler ve Yönetim*. Bursa: Ekin Yayınevi
- Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu. *Faizsiz Finans Standartları*. İstanbul: TKBB Yayınları (Yayın No:10),
- Görmüş, Ş., Albayrak, A. ve Yabancı, A. (2019). *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB Yayınları (Yayın No:12),
- Holm O. (2006). *Integrated marketing communication: from tactics to strategy*. International Journal of corporate communication, vol. 11, no. 1, pp. 23-33.
- Kotler, P. and Keller, K. L. (2006). *Marketing Management*. New Jersey: PrenticeHall,
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitapevi
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2014). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Robinson, D. (2006). *Public relations comes of age*. Business Horizons, vol. 49, pp. 247-256.
- Sarıyer, N. (2018). *Pazarlama İletişimi Araçları*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Schultz, D. E. and Schultz, H. (2004). *IMC the next generation*. New York: McGraw-Hill,
- Taşoğlu, N. (2009). *Pazarlama İletişimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, A ve Şimsek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Katılım Bankaları ve Tasarruf Finansmanı Kuruluşlarının Sağlamış Olduğu Finansman Desteğinin Gelişimi

Öğr. Gör. Hayreddin ÖZDEN²⁰, Prof. Dr. Rahmi YÜCEL²¹

1. Giriş

Finansal sektör açısından katılım finans sistemi çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Bankacılık faaliyetlerinin yanı sıra farklı ürün grupları ile sistemin önemli bileşenleri oluşturulmaktadır. Bunlar faizsiz sermaye piyasa araçları, tekâfül sigortacılığı, finansal ortaklıklar, katılım fon sistemi, katılım endeksi, emeklilik sistemi, sertifikasyon, finansal teknoloji ve girişimci destekleme programları gibi alanlar bu sektörün sunmuş oldukları alternatifler olarak değerlendirilebilir (Özdemir, 2022:20).

Bu çalışma da katılım bankacılığı ve tasarruf finansmanı kuruluşlarının son 10 yılda ortaya koymuş olduğu finansman des-

20 Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Bolu Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü.

21 Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi. İİBE, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Ab.D.

teklerinin neler olduğu ve toplam bankacılık sektörü içerisindeki payının hangi duruma geldiği incelenerek pazar payları hakkında bilgiler incelenmiş ve geleceğe yönelik durum analizleri yapılarak katılım bankalarının mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları arasındaki yeri incelenerek bir projeksiyon ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Çalışma Konusuyla İlgili Kavramsal Çerçeve

Finansal sistem içerisinde önemli aracı kurumlar arasında yer alan bankaların ülke ekonomileri açısından da oldukça önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Bankaların asıl önemli görevi ve var olma sebepleri, tasarruf sahiplerinden topladıkları fonları, fona gereksinim duyan kişi ya da kurumlara sunma ve böylelikle çeşitli yatırımlarda değerlendirme imkânı oluşturarak kişi ya da kurumların ihtiyaçlarını karşılayarak, ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlamaktadır. Türkiye’de bankacılık sisteminde üç çeşit banka bulunmaktadır. Bunlar; mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankalarıdır.

Mevduat bankaları tasarruf sahiplerinden topladıkları mevduatları, kısa, orta ve uzun vadeli; üretici, tüketici, açık krediler ve avanslar gibi birçok kredi şekilleriyle faiz karşılığında talep eden kişi ya da kurumlara kullanırmaktadır (Ayub, 2017: 204). Türkiye Bankalar Birliği’ne göre 13.06.2022 tarihi itibarıyla ülkemizde toplam 35 adet mevduat bankası faaliyette bulunmaktadır (TBB, 2022).

Kalkınma ve yatırım bankaları, yatırımların araştırılarak teknik ve mali destek sağlanması ile menkul kıymet borsalarının gelişimini sağlayabilmek amacıyla kurulan finansal kurumlardır (İslamoğlu, 2015: 105). Türkiye Bankalar Birliği’ne göre 13.06.2022 tarihi itibarıyla ülkemizde toplam 16 adet kalkınma ve yatırım bankası faaliyette bulunmaktadır (TBB, 2022).

Katılım bankaları bankacılık sektörü içerisinde en önemli paya sahip olan mevduat bankalarına alternatif olarak geliştirilmiştir. Başta İslami hassasiyetler gelmek üzere çeşitli nedenlerle mevduat

bankalarından hizmet almak istemeyen kişilerin atıl fonlarının ekonominin içerisine dahil edilmesi için alternatif bir alan olan olarak ülke ekonomisine katkı sağladığı ve ileriye dönük te gelişimini devam ettireceği değerlendirilebilir. (Er, 2021)

Dünya’da İslam bankacılığı olarak da isimlendirilen katılım bankacılığı ülkemizde ekonomik, sosyal, politik ve en önemlisi de dini hassasiyetler sebebi ile faizden uzak duran fakat varlıklarını da değerlendirmek isteyen, finansman desteğine ihtiyaç duyan, yatırım ve ticaretini geleneksel finans kuruluşlarında değil de İslami normlara uygun alanlarda tatbik etmek isteyen kişi veya şirketlerin ihtiyaçlarına çözüm olma adına ortaya çıkmış yeni ve alternatif bir sistem olarak doğmuştur. Böylelikle 16.12.1983 tarih ve 87/7506 sayılı kararname ile “Özel Finans Kurumları” ismi ile faizsiz finans sisteminin ilk adım atılmıştır (Hazıroğlu, 2016). Faaliyetlerine başlayan özel finans kurumları süreç içerisinde bazı sıkıntılar yaşamaya başlamışlardır. Bu sıkıntıların en önemlilerinden biri de bu özel finans kurumlarının banka olarak görülmemeleri geliyordu. Sektör temsilcileri ve ilgili uzmanlar tarafından yapılan toplantılar, tartışmalar ve değerlendirmeler sonucunda yaşanan bu sıkıntıların giderilmesi için yeni adımlar atılması gerekiyordu. Gerçekleştirilen müzakereler ve çalışmalar neticesinde bu kurumlar 2005 yılında “Katılım Bankaları” adını almış ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’na dahil edilmiş ve böylelikle daha güvenli ve daha itibar edilebilir bir konum haline gelmişlerdir (Şensoy, Bayraktar ve Arslan, 2020). Hali hazırda ülkemizde faaliyette bulunan 6 adet katılım bankası mevcuttur. Bunlar;

- Albaraka Türk
- Kuveyt Türk
- Türkiye Finans
- Vakıf Katılım
- Ziraat Katılım
- Emlak Katılım

Katılım bankacılığını diğer bankacılık sistemlerinden ayıran en temel fark faizsiz bankacılık ilkesini benimsemiş olmalarıdır. Kar ve zarara ortak olunması, faizin yasak olması, belirsizliğin yasak oluşu, spekülasyon davranışlarından kaçınılması, açık, şeffaf, yasal ve ahlaki faaliyet alanları ile ekonomik-sosyal katma değer sağlayan, ahlaki açıdan kabul edilebilir yatırımların esas olması, bu bankaların temel ilkeleri arasında sayılabilmektedir (Zaher ve Hassan, 2001: 158). Hassasiyeti olan kesimlerin hem tasarruflarını değerlendirme hem de ticari faaliyetlerinde ihtiyaç duyacakları finansman desteğini belirli şartlar çerçevesinde yerine getirmek ve atıl kalan ekonomik değerleri ekonomiye dahil etmek için ortaya çıkan bu kurumlar öncelikle ülke ekonomisi açısından sonrasında ise bazı hassasiyetler sebebi ile kayıt dışında kalan hane halklarının tasarruflarını değerlendirmeleri sebebiyle büyük ve önemli bir görev üstlenmektedirler. Katılım bankaları dediğimiz faizsiz bankalar ortaya çıkış gayeleri gereği reel sektörü finanse etmekte ve bazı gerekçelerden dolayı kayıt dışı kalan finansal değerleri kayıt altına alarak tasarrufları değerlendirmeyi sağlamakta ve böylece atıl olan ekonomik değerleri sisteme kazandırmış olmaktadır. Gerek katılım finans gerekse tasarruf finans kurumlarını konvansiyonel diğer finans kurumlarından ayırt eden en önemli unsur 'Faizsizlik Prensibi'dir.

Faizsizlik Prensibinin özü:

1. Murabaha: Nakit değer kullandırmadan bir malı veya hizmeti satın alarak alış fiyatı ve maliyeti üzerinden belirli bir kar eklenecek vadeli satmak veya ortaklık yapmak,

2. Müşareke: Kâr zarar ortaklığı olarak ta ifade edilen bu kavram fon toplarken herhangi bir sabit getiri taahhüdünde bulunmak, oluşacak karı veya zararı belli bir oranda müşteri ile bölüşmek ve paylaşmak,

3. Her türlü bankacılık hizmetinde faizden kesinlikle kaçınmaktır.

Zaman içerisinde özel finans kurumları fon toplama ve fon kullandırma hizmetlerine ek olarak diğer bankacılık hizmetlerinden;

EFT, çek, senet, dış işlemler, havale, döviz alım satım, ithalat, ihracat, vb. gibi alanlarda da hizmet vermeye başlamışlardır (Hacıoğlu, 2015).

Ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkeler açısından devamlılığı sağlanan bir ekonomik büyümenin sağlanması önemli sorunlardan biridir. Bu sorunun çözülebilmesi için tasarrufların arttırılması gerekmektedir. Fakat 2001 yılından itibaren tasarruf oranlarının düşmesi sonucunda meydana gelen yüksek tasarruf açığı ve bozulan cari işlemler dengesi büyük bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ülkemizin istikrarlı bir büyüme gerçekleştirebilmesi için yurtiçi tasarrufların önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir (Koç ve Çekin, 2017).

Ülkemizde özellikle düşük gelir seviyesinde bulunan ve finansal hizmetlerden yeterince yararlanmayan kişilere yönelik olarak ev ve araç gibi farklı varlıkların elde edilmesinde alternatif bir finansman hizmeti sunan çeşitli özel firmalar bulunmaktadır. Bu firmalar özellikle faiz hassasiyeti olan kişilere yönelik faizsiz şekilde ev ve araç sahibi yapabilmektedirler. Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi (TDFFS) olarak ifade edilen bu yöntem başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkelerinde uygulanan Yapı Tasarruf Sandığı (YTS, Bausparkasse) sistemi ile önemli benzerlik göstermektedir. YTS sisteminde finansman desteği almak isteyen kişilerin öncelikle belirli bir süre içerisinde tasarruflarda bulunmaları gerekmektedir. TDFFS yönteminde ise temelde kişilerin bireysel olarak veya gruplar halinde organize edilerek belirli bir süre birikim yapmaları karşılığında ev veya araç gibi varlıkları satın almaları sağlanmaktadır (Öncü ve diğ., 2007). Bu iki sistem arasındaki en temel fark YTS sisteminin faizli, TDFFS Sisteminin ise faizsiz olmasıdır.

Çalışma kapsamında ayrıca ülkemiz ekonomisinde önemli bir unsur olan tasarruf finansman sistemine ilişkin 7 Mart 2021 tarihinde Resmi Gazete’de ilan edilerek yürürlüğe giren “Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına dair kanun” ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun 6361 sayılı Tasarruf Finansman Kanunu

ile getirmiş olduğu gereklilikler kapsamında düzenleme yapılan tasarruf finansman kuruluşları da ele alınmaktadır. BDDK'nın lisans düzenlemesi ile tasarruf finansman şirketlerinin faaliyetlerini herhangi bir kuşkuya mahal vermeden denetlenebilir ve güvenilir olarak yerine getirebilmelerini sağlayacak bir yapı ile şirketlerin piyasada güven ve istikrarını örselemeyecek bir ortaklık yapısına, dayanımlı, deneyimli ve yetkin bir yönetim organizasyonuna, yeterli mali güce ve gerekli teknolojik altyapı ve kurumsal yapıya sahip olması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda Tasarruf finansmanı faaliyetinde bulunacak kuruluşların nakden ve her türlü muvazaadan arı olarak ödenmiş sermayelerinin Kanununun 5'inci maddesinin birinci fıkrasının (e) bendi uyarınca en az yüz milyon TL olmasına ilişkin asgari şart getirilmiştir (BDDK, 2022).

Yapılan bu düzenlemelerle ülkemizde faaliyette bulunan Tasarruf Finansman Şirketleri, 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu'nda gerçekleştirilen değişiklik ile tasarruf finansman şirketlerinin denetim ve gözetimi BDDK tarafından yapılacağına ilişkin hüküm ortaya konulmuş bu kapsamda kurum tarafından yapılan açıklamalara göre tasarruf finansman faaliyeti yürütenlerin 07.04.2021 tarihine kadar kuruma zorunlu olarak başvurmaları gerektiği ilan edilmiştir.

Kurumun 08.04.2021 tarihli yapmış olduğu açıklamaya göre toplam 35 şirketin başvuruda bulunduğu bunlardan hangilerinin intibak talebiyle kuruma başvuruda buldukları ilan edilmiş, 02.07.2021 tarihinde ise, intibak talebiyle kuruma başvuran 21 şirketin intibak taleplerinin reddi ile tasfiyelerine karar verildiği 6 şirketin intibak sürecinin devam ettirilmesine, 8 şirketin ise iradi tasfiyeye yönlendirilmesine karar verilmiştir (BDDK, 2022).

3. Yöntem

Çalışma kapsamında bankacılık sektörünün kredi bazında genel bilgilerine bakılmış ayrıca Katılım bankalarının topladığı ve kullandığı fonlar incelenerek finansman desteğinin boyutla-

rı analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca BDDK tarafından sisteme kontrol edilebilir ve denetlenebilir olması açısından dahil edilen tasarruf finansmanı kuruluşlarının sağladığı finansman destekleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme aşamasında üç kaynaktan yararlanılmıştır.

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ve
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği,

Katılım bankalarının son dönemlerde artması sebebi ile çok uzun bir geçmişi bulunmamaktadır ve dolayısı ile belirli bir kısıt dilimi baz alınarak son on yıllık değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Bankacılık sektöründe mevduat toplamayan Kalkınma ve Yatırım Bankaları da çalışmaya dahil edilmemiştir.

Ülkemizde faaliyet gösteren katılım bankalarının en eskisi Albaraka Türk 1984 yılında faaliyetlerine başlamış arkasından ise Kuveyt Türk 1989 yılında hizmetine başlamıştır. Türkiye Finans ise 2005 yılında hizmete girmiş ve böylelikle 3 adet özel katılım bankası faaliyet yürütmeye başlamıştır. Bunların dışında ise kamunun da sisteme dahil olması ile 2015 yılında sermayesinin tamamı devlete ait olan Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım bankaları kurulmuş, Emlak Katılım ise 2018 yılında sermayesi hazineye ait olan bir katılım bankası olarak yeniden hizmet vermeye başlamıştır.

Bir diğer alan olarak ise BDDK tarafından sisteme yeni dahil edilen ve 28.04.2022 tarihinde lisansları verilen tasarruf finansman şirketlerinden;

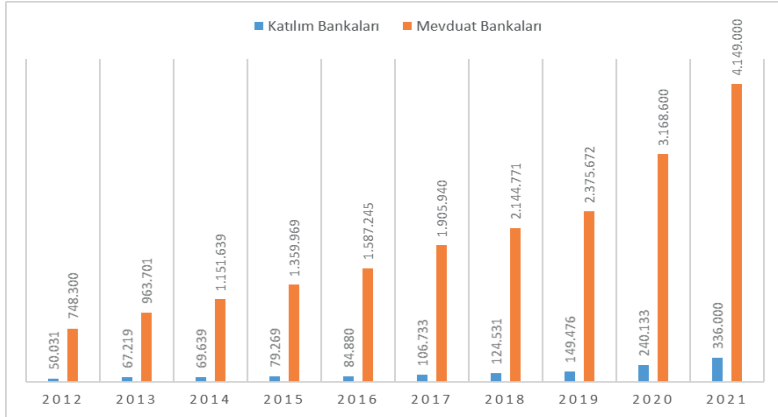
- Emin Evim Emin Otomotiv İletişim Organizasyon Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Birevim Tasarruf Gayrimenkul Otomotiv Organizasyon Pazarlama ve Ticaret A.Ş.
- Fuzul Gayrimenkul Yatırım A.Ş.
- İmece Yatırım Organizasyon A.Ş.

- Katılımevim Otomotiv İletişim Organizasyon Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Sinpaş Yapı Endüstrisi A.Ş.’nin genel durumları incelenmeye çalışılmış, sisteme yeni dahil olmaları sebebiyle mali tablolarına ulaşılamamıştır.

Kurumlarla iletişime geçilerek sağlamış oldukları finansman destekleri hakkında bilgi talep edilmiş ama herhangi bir dönüş sağlanamamıştır. Bu kapsamda kurum yetkililerinin basına yapmış oldukları genel kapsamlı değerlendirmelerden yola çıkılarak birtakım değerlendirmelere yer verilmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

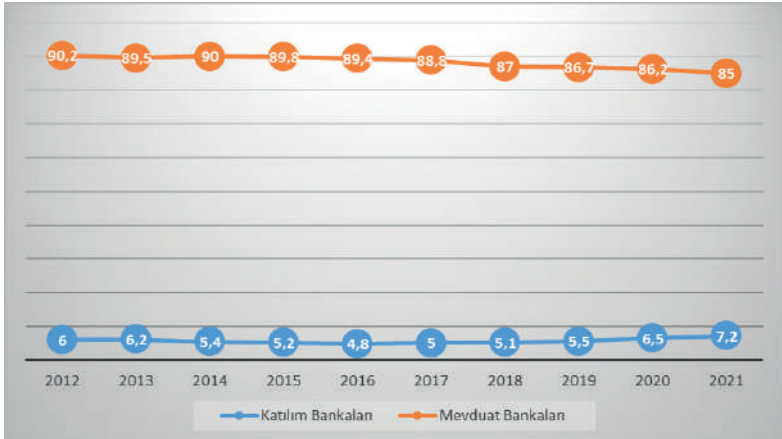
Mevduat bankaları kredi verme işlemleri, fon transferi işlemleri, saklama hizmetleri, kredi kartları, kambiyo işlemleri ve sigorta acenteliği gibi birçok faaliyet gösterirken katılım bankaları da aynı faaliyetleri müşterilerine İslami ilkeler temelinde sunmaktadır. Katılım bankalarının faaliyetleri her ne kadar mevduat bankalarındaki mal ve hizmetler ile benzerlikler gösterse de katılım bankacılığını mevduat bankalardan ayıran temel farklılıklar bulunmaktadır (Er, 2021).

Grafik-1: Kredilerde Türk Bankacılık Sektörünün Büyüklüğü ve Grupların Sektördeki Payları (Milyon TL)

Kaynak: BDDK-TKBB

Çalışma kapsamında ilk olarak ele aldığımız veri kredi bazında Türk Bankacılık sektörünün büyüklüğü ve mevduat banları ile katılım bankalarının sektördeki payları olmuştur. Grafik-1’ de mevduat bankaları ile katılım bankalarının 2012 yılından 2021 yılına kadar olan süre zarfındaki payları milyon TL olarak verilmiş ve yıllar itibari ile incelendiğinde her iki banka türünde de rakamsal olarak artış gözlemlenirken Grafik-2’ye baktığımızda oransal olarak Mevduat bankalarının toplam pay içerisindeki durumu azalış göstermektedir. Buna karşılık katılım bankalarının sektördeki paylarının ise artış gösterdiğini görebilmekteyiz. 2012 yılında mevduat bankalarının “Kredilerde Türk Bankacılık Sektörünün Büyüklüğü ve Grupların Sektördeki Payları”na bakıldığında toplam pay içerisinde oranı %90,2 iken 2021 yılında bu oran %85’lere kadar gerilemiştir. Katılım bankalarının durumuna bakıldığında ise toplam içerisindeki paylarının 2012 yılında %6 iken 2021 yılında %7,2 oranına kadar çıktığı görülmektedir. Özellikle katılım bankalarının yükselişi 2016 yılında başlamakta ve günümüze kadar devam etmektedir. 2012-2016 yılları arasında yaşana birtakım olaylar sebebiyle dalgalanmalar yaşandığını ifade edebiliriz.

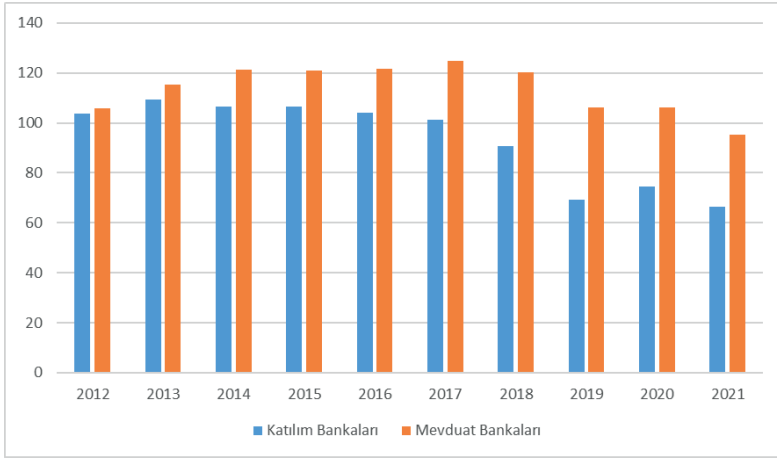

Grafik-2: Kredilerde Türk Bankacılık Sektörünün Büyüklüğü ve Grupların Sektördeki Payları (% değişim)

Kaynak: BDDK-TKBB

Türkiye’de katılım finans sistemine vermiş olduğu desteklerle, katılım finans kurumları güçlenerek, hedeflerine emin adımlarla ilerlemektedir. Özellikle 2015 yılından itibaren kamunun da sektöre dahil olması ile, sektörün büyüme trendi önemli bir artış trendi yakalamış ve son beş senede katılım bankalarının, bankacılık sektör payı %5’ten %7,2’ye yükselmiştir (Özdemir, 2022:21). 2025 yılına kadar bu oranın %15’lere kadar çıkarılması hedeflenmektedir (TKBB, 2021: 8).

Katılım bankaları ile mevduat bankalarının fon kullandırma ve toplama yöntemleri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Katılım bankaları mevcut ve potansiyel müşterilerine daha iyi hizmet verebilmek amacıyla birçok ürün ve hizmet geliştirmiştir. Bu ürün ve hizmetler genellikle Arapça isimleriyle ifade edilmektedir (Al-Muharrami ve Hardy, 2013: 12). Katılım bankalarının fon toplama yöntemleri özel cari hesaplar ve katılım hesapları aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Grafik-3: Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Toplanan Fonların Kullandırılan Fonlara Oranı (%)

Grafik-3 incelendiği zaman 2012 yılından 2016 yılına kadar hem mevduat bankaları hem de katılım bankaları toplamış ol-

dukları fondan fazlasını kullandırırken 2018 yılında dünyada meydana gelen küresel krizin etkileri ile öncelikle katılım bankalarının topladığı fonlardan daha azını kullandırmış olduklarını görebiliyoruz. Mevduat bankalarında da 2018 yılına nazaran her ne kadar toplanan fonlardan fazlasını kullandırmış olsa da bir azalış trendi olduğu gözlemlenmekte ve 2021 yılında mevduat bankaları da toplamış oldukları fondan daha azını kullandırmışlardır. Burada pandeminin etkisinden de bahsedebiliriz. 2019-2020 yılında katılım bankalarının mevduat bankalarına göre kullandırılan fonlarda artış gösterdiğini dolayısı ile katılım bankalarının pandemi döneminde müşterilerine daha fazla kredi sağladığı gözlenmektedir.

Katılım Bankalarına ilave olarak Tasarruf Finansman Şirketlerinden Eminevim yetkililerini yapmış olduğu açıklamalara göre Ülke ekonomisine yıllık 5 milyar TL likidite ile ülke ekonomisine katkı sağladıkları ifade edilmekte (Aytaç, 2022). Birevim yetkililerinin yapmış oldukları açıklamalara göre ise faaliyete başladıkları 2016 yılından itibaren yapmış oldukları çalışma ile inovasyon odaklı hizmet vermektedirler. Bireysel tasarrufları, sürdürülebilirlik ilkesi bağlamında kitlesel bir tasarruf fonuna dönüştürmeyi ve ülke ekonomisine katkı sağlamayı hedeflemektedirler. Birevim 2023 yıl sonunda 3 milyon aileyi tasarruf finansman sistemi ile tanıştırmak için var gücüyle çalışmaktadır (Birevim, 2022). dolayısı ile diğer finansman şirketlerini de aynı motivasyonla düşünecek olursak yıllık 25-30 milyar TL'lik bir finansman sağlamaları beklenmektedir.

Tasarruf finansman şirketlerinin bir diğer avantajı ise altın ve döviz cinsinden kaynakların ve atıl duran likiditelerin ekonomiye kazandırılmasında öncü bir rol almaları olduğu söylenebilir.

Tasarruf Finansman Şirketlerinin yapılan düzenleme ile BDDK tarafından düzenlenmesi ve denetlenmesi de hem mali tabloların açıklanması hem de toplanan ve kullandırılan fonların resmi olarak açıklanma zorunluluğu getirilmesi şeffaflık ve güven ilkeleri açısından da önemli bir durum olarak ifade edilebilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Türkiye Katılım Bankaları Birliğinin yayınlamış olduğu "Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu (2021-2025)"e göre Körfez Ülkelerinde rekabeti artırmak, istikrarlı ve kalıcı fonları çekmek ve verimliliği güçlendirmek amacıyla önemli şirket birleşmeleri olması İslami bankacılık aktiflerinde bir önceki yıllara kıyasla büyüme sağlamıştır. 2018 yılı 2. çeyreğinde 1,57 trilyon Amerikan doları olan küresel faizsiz bankacılık aktifler toplamı 2019 yılı 3. çeyrek itibarı ile 1,77 trilyon Amerikan dolarına ulaşmıştır. Küresel faizsiz bankacılık aktifleri toplamında %28,6 ile en yüksek paya sahip olan İran'ı; %24,9 pay ile Suudi Arabistan ve %11,1'lik pay ile Malezya takip etmektedir. Türkiye ise 2019 yılı 3. çeyreğinde %2,6'lık payı ile küresel faizsiz bankacılık aktifleri sıralamasında 7. sırada yer almıştır. Ancak İran ve Sudan ekonomik yapısı ve yönetim sistemi gereği %100 faizsiz bankacılık hizmeti gerçekleştiren ülkeler oldukları için yüksek paya sahiptirler. Suudi Arabistan, 2018 yılı 2. çeyreğinde %52 olan faizsiz bankacılık penetrasyonunu 2019 yılı 3. çeyrek itibarıyla %69'a taşımıştır. Kuveyt, Malezya, Bangladeş, Katar ve Ürdün gibi ülkelerin faizsiz bankacılık penetrasyon oranları da 2018 yılına oranla artış göstermiştir. Türkiye'de faizsiz bankacılık penetrasyon oranı 2020 yılı Ekim ayı itibarı ile %7,1'e ulaşmış ve gelecek yıllarda da bu oranları arttırması beklenmektedir (TKBB, 2021).

Önümüzdeki süreçlerde, katılım finans sektörünün ülkemiz ekonomisine olan katkısının daha da artması ve rekabet edilebilirlik seviyesinin artırılması için sektör temsilcilerinin müşterilerine sistemi daha da fazla anlatarak farkındalığı ortaya koyması ve bunun içinde kamu otoritesi, düzenleyici kurumlar ve diğer paydaşlarla birlikte çalışmaya devam edilmesi gerekmektedir.

Ülkemizin, Katılım Finans piyasasında hak ettiği yeri alması için bu konuda büyük bir aktör olacağının işaretlerini tüm dünyaya göstermesi gereklidir. Bu amaçla özellikle İslam ülkeleri ile yapılacak ekonomik iş birliklerinin faizsiz kuruluşlar aracılığı ile yapılmasının önü açılarak bu kuruluşların teşvik edilmesi sağlan-

malı bu kapsamda gerekli çalışma, reklam ve tanıtımlar yapılarak bilgilendirmeler arttırılmalıdır.

Tasarruf finansman şirketlerinin bir diğer faydası ise altın ve döviz cinsinden kaynakların ve atıl duran likiditelerin ekonomiye kazandırılmasında öncülük etmeleridir. Tasarruf Finansman Şirketlerinin yapılan düzenleme ile BDDK tarafından düzenlenmesi ve denetlenmesi de hem mali tabloların açıklanması hem de toplanan ve kullanılan fonların resmi olarak açıklanma zorunluluğu getirilmesi şeffaflık ve güven ilkeleri açısından da önemli bir durum olarak ifade edilebilir. Tasarruf Finansman Şirketleri, inovasyon odaklı hizmet anlayışı ile çalışmalı ve bireysel tasarrufları sürdürülebilirlik ilkesi bağlamında kitlesel bir tasarruf fonuna dönüştürerek ülke ekonomisine önemli katkılar sunmaya devam etmelidir.

Sektörün ileriye dönük potansiyelinin artırılması için yeni kampanya ve ürün geliştirilmesi sağlanmalı, reklam ve tanıtım çalışmaları ile sektör içerisindeki tanınırlığı ve rekabet edilebilirliği arttırılmalıdır. Bu kapsamda hem Katılım Bankaları hem de Tasarruf Finansman Şirketleri dijital dönüşüme ayak uydurarak hizmet ve ürün kalitelerini artırarak müşterilerine kolay, rahat, anlaşılır ve ulaşılabilir imkanlar sunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Al-Muharrami, S. & Hardy, D. C. (2013). Cooperative and Islamic Banks: What Can They Learn From Each Other? IMF Working Papers (WP/13/184), 26, 1-31.
- Aytaç, S. (2022). BDDK Lisansı ile 3. Nesil Finansman Modeli Devreye Alındı. Erişim adresi <https://www.eminevim.com/haber/eminevim-genel-muduru-sait-aytac-bddk-lisansi-ile-3-nesil-finansman-modeli-devreye-alindi>, (Erişim Tarihi: 14.06.2022).
- Ayub, M. (2017). İslami Finansı Anlamak (Çev. Ed. A. Çürük & R. Parlakkaya). İstanbul: İktisat Yayınları.
- BDDK. (2022). Tasarruf Finansman Şirketlerinin İntibak Sürecine İlişkin Basın Açıklaması. Erişim adresi <https://www.bddk.org.tr/Home/Ara?metin=TASARRUF+F%C4%B0NANSMAN>, (Erişim Tarihi: 14.06.2022).

- Birevim. (2022). Erişim adresi <https://www.birevim.com/blog/birevimin-bddk-lisans-onaylandi/>
- Er, H. (2021). Mevduat Bankaları İle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Asimetrik Bilgi Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hazıroğlu, T. (2015). Katılım Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hazıroğlu, T. (2016). Türkiye’de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu Ve Kavramsal Önemi. İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi, 2(1), 119-132.
- İslamoğlu, M. (2015). Kalkınma ve Yatırım Bankacılığı. İçinde F. Kaya (Ed.), Bankacılık Giriş ve İlkeleri (4.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Koç, İ. & Çekin, Ö. (2017). Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemi: İşleyiş, Değerlendirme ve Tasarım, Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi. (1.Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat & İSEFAM
- Öncü, S. , Kılıç, S. & Aktaş, R. (2007). Konut Finansman Modeli Olarak Yapı Tasarruf Sandıkları; Almanya ve Türkiye’deki Uygulamaları. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14 (1), 231-246. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13686/165630>
- Özdemir, M. (2021). Katılım Bankaları 2020. TKBB, Erişim adresi https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/TKBB_FR20_TR_KOD2.pdf (Erişim Tarihi: 14.06.2022).
- Şensoy, N. Bayraktar, O. ve Arslan, H. (2020). Covid-19 Salgınının Neden Olduğu Ekonomik Duraksamanın Katılım Bankaları Üzerindeki Etkileri, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Ekonomik Sistemler Uygulama ve Araştırma Merkezi, Araştırma Raporu. [https://ticaret.edu.tr/uploads/haberler/1380/Tic.Ün.İ.E.E.S.U.A.M.%20Raporu%2017%20Tem.%20\(1\)%20\(3\).pdf](https://ticaret.edu.tr/uploads/haberler/1380/Tic.Ün.İ.E.E.S.U.A.M.%20Raporu%2017%20Tem.%20(1)%20(3).pdf) (Erişim Tarihi: 14.06.2022).
- TBB. (2022). Banka ve Bankaların Şube Sayıları İstatistikleri. Türkiye Bankalar Birliği. Erişim adresi <https://www.tbb.org.tr/mo>

dules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp (Erişim Tarihi: 14.06.2022).

TKBB. (2021). Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu 2021-2025. Erişim adresi https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/EY_TKBB_Rapor_TR_v17_WEB.pdf (Erişim Tarihi: 14.06.2022).

Zaher, T. S. & Hassan, K. M. (2001). A Comparative Literature Survey of Islamic Finance and Banking. *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 10(4), 155– 199. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3263061>

Avrupa’da İslami Finansın Gelişimi ve Birleşik Krallık Örneği

Öğr. Gör Tuğçe Metin²², Doç. Dr. Harun Şahin²³

1. GİRİŞ

İslami finansın temeli Fıkıh ya da İslam Hukuku’na dayandırılmıştır. İslam Hukuku, Müslüman toplumların bütün yönleriyle İslam Dini’nin prensiplerine uygun yaşamalarını sağlamayı hedeflediğini söyleyebiliriz (Öcel ve Kaban, 2019: 378). İslami finans ise İslam Hukuku’na uyumlu olarak yürütülen finansal işlemler olarak tanımlanabilir (Kuşat, 2014: 2).

İslami finans, özellikle Müslüman ülkelerin kalkınmasında, bu ülkelerin ekonomik büyümelerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında, Müslüman ülkeler ile diğer ülkeler arasındaki küresel ticari ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir yere sahiptir. İslami finans müesseseleri ile İslami finansal varlıklar yalnızca Müslüman ülkelerde değil, bugün dünyanın birçok bölgesinde talep görmektedir. İslami finansal varlıklar 2020 yılı itibari ile yaklaşık 2.7 trilyon

22 Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

23 Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Amerikan doları hacmine sahiptir. Bu varlık büyüklüğünün yaklaşık 5 milyar dolarlık kısmı Birleşik Krallık'tadır (IFSB Reports, 2022). Dünyada ve Birleşik Krallık'ta İslami varlıklara yükselen talebin ana nedenlerinden biri Müslüman nüfus artışıdır. Talep artışının diğer bir nedeni İslami finans pazarında oluşan rekabette Müslüman olmayan ülkelerin de yer almak istemesidir.

Birleşik Krallık'ta islami finansı konu alan çalışmaların literatürde sınırlı bir yer kapladığı görülmektedir. Yapılan literatür taraması sonucunda öne çıkan çalışmalardan Belouafi ve Chachi (2014), Birleşik Krallık'ta islami finansın kademeli ancak istikrarlı ilerleyişini vurgulamakta, bu ilerleyişin hızlandırıcılarını islami finans alanında eğitim veren kurumların sayısının artışına, islami finans hizmeti veren lisanslı işletme sayısının artışına ve yine islami finans alanında danışmanlık veren hukuk firmalarının sayısının artışına bağlamaktadır. Özdemir (2016), çalışmasında Birleşik Krallık'ta Brexit sürecinde bölgedeki islami finans varlıklarının etkilenmesi üzerine çalışmış ve Brexit'in Birleşik Krallık'ta islami finansı olumsuz yönde etkileyeceği sonucuna ulaşmıştır. Alharbi (2016), Avrupa ve Kuzey Amerika'da islami finansın gelişimine ilişkin fırsatları ve zorlukları değerlendirdiği çalışmasında Avrupa'da islami finansa ilgi duyulmasının temel nedeninin ekonomik olduğunu ancak bu ilginin gelişimi için temel yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Masiukiewicz (2017), Avrupa'da islami finansın genişlemesini değerlendirdiği çalışmasında, islami finansın krizlere dayanıklılığı nedeniyle gayri Müslim bölgelerde talep gördüğünü ancak islami finans yatırımlarının muhasebeleştirilmesi, islami finans ürünlerinde standardizasyonun olmaması ve yasal düzenlemelerdeki eksiklikler nedeniyle bu genişleme seyrinin ağır ilerlediğini vurgulamaktadır. Azma vd. (2017), çalışmalarında Birleşik Krallık'ta islami bankacılık ve finans kurumunun gelişimini değerlendirmiş ve bölgedeki sektörel fırsatlara dikkat çekerek islami finans alanında bilgilendirilmelerin artırılması ve mevcut sorunların çözümü için şeriat alimlerinin fikir birliğinin oluşmasının faydalı olacağını vurgulamışlardır. Harisson (2018) ise Birleşik Krallık'ta islami finansın genel görünümünü değerlendirdiği çalışmasında,

Avrupa'da islami finansın merkezi olmayı hedefleyen Birleşik Krallık'ın önündeki zorlukları ortaya koymakta, Lüksemburg'un Birleşik Krallık için bölgenin islami finans merkezi olma konusunda en önemli rakibi olduğunu vurgulamaktadır.

Bahsi geçen literatür taraması göstermiştir ki, Birleşik Krallık'ta islami finansın gelişeceğine dair öngörüler, sektörün avantaj ve dezavantajlarını içeren çalışmalar bulunmakla birlikte bu öngörüler güncel veriler ile destekleyen son yıllara ait herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Hazırlanan bu çalışmanın bilhassa ulusal literatürdeki bu açığa fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda Birleşik Krallık'ta artan Müslüman nüfusa paralel olarak gelişen İslami finans müessesleri ile İslami finansal varlıkların gelişimini yeni bir bakış açısı ile güncel verilere dayalı olarak ortaya koymaktır. Bu konu çerçevesinde Birleşik Krallıkta yıllar itibari ile Müslüman nüfusun gelişimi, İslami müesseseleşme faaliyetleri ile İslami finansal varlıklar konuları üzerinde yeni analizler yapılmıştır.

2. BİRLEŞİK KRALLIK'TA MÜSLÜMAN NÜFUSUN GELİŞİMİ

Müslümanların, 1950'de dünya nüfusunun %17'sini oluştururken, 2020'de %26'sını oluşturduğu tahmin edilmektedir. Benzer bir oranlama Avrupa bölgesi için yapıldığında, 1950'de 548 milyon kişinin yaşadığı Avrupa'da Müslüman nüfusun %2 iken, 2020'de 744 milyon kişinin yaşadığı bölgede Müslüman nüfusun %6'lık paya sahip olduğu tahminlenmektedir (Kettani, 2010: 154). Bir başka ifade ile, 1950'de Avrupa'da yaklaşık 11 milyon Müslüman yaşarken, 2020'de yaklaşık 44.6 milyon Müslümanın yaşadığı düşünülmekte, gelecek yıllarda hem göç hem de Müslüman nüfusun doğum hızı dikkate alınırca büyümenin devam edeceği öngörülmektedir (Mustafa ve Klavins, 2015: 80). Bireylerin ve dolayısıyla nüfusların hangi dine mensup olduklarına dair uluslararası istatistik bilgileri tek bir kaynaktan elde etmek oldukça güçtür. Bu çalışma

hazırlanırken konu hakkındaki çok sayıda kaynak taranmış ve farklı yıllarda hazırlanan bazı araştırma raporlarına ulaşılmıştır.

İlk olarak 1950 ile 2020 yıllarını, on yıllık periyotlar halinde kapsayan, Kettani (2010) tarafından hazırlanmış araştırma öne çıkmaktadır. Bu çalışmada veriler çoğunlukla ülkelerin resmi istatistik sitelerinden derlenmiştir. Araştırmanın, Avrupa ülkelerini kapsayan kısmı Tablo 1.1'de yer almaktadır. Buna göre, 1950-2000 yılları arasındaki veriler gerçekleşen, 2010 ve 2020 dönemleri ile tahmini veriler olmak üzere, Avrupa bölgesinde yer alan tüm ülkelerde Müslüman nüfusun artış eğilimi dikkati çekmektedir. Fransa, yaklaşık 10milyon ile bölgede en yüksek sayıda Müslüman nüfusa sahip ülke olarak konumlanırken, nüfusa oranla en yüksek Müslümanın yaşadığı ülke ise yaklaşık %12 ile Bulgaristan'dır.

Tablo 1.1. Avrupa'da Nüfusun Dini Dağılımı ve Tahmini (1950-2020)

Ülke	Nüfus/Yıl	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
Avusturya	Nüfus	6.936.445	7.042.634	7.465.908	7.548.798	7.670.513	8.004.712	8.387.491	8.788.574
	Müslüman %	0.12	0.12	0.12	1.02	2.04	4.22	4.22	4.22
	Müslüman Sayı	8.324	8.451	8.959	76.998	156.478	337.799	353.952	370.878
Almanya	Nüfus	68.376.002	72.814.899	78.169.287	78.288.577	79.433.024	82.074.780	82.056.775	82.038.774
	Müslüman %	0.03	0.03	1.50	2.20	3.10	3.90	5.22	5.22
	Müslüman Sayı	20.513	21.844	1.172.539	1.722.349	2.462.424	3.200.916	4.283.364	4.282.424
Belçika	Nüfus	8,628,489	9,155,060	9,632,471	9,827,738	9,933,055	10,193,094	10,697,588	11,227,051
	Müslüman %	0.10	0.80	1.30	3.60	4.50	6.00	6.00	6.00
	Müslüman Sayı	8.628	73.240	125.222	353.799	446.987	611.586	641.855	673.623
Bulgaristan	Nüfus	7,250,999	7,867,008	8,489,572	8,861,536	8,818,915	8,006,072	7,497,282	7,020,826
	Müslüman %	13.35	14.14	17.01	19.30	13.11	12.20	12.20	12.20
	Müslüman Sayı	968.008	1.112.395	1.444.076	1.710.276	1.156.160	976.741	914.668	856.541
Çek Cumhuriyeti	Nüfus	8,924,882	9,545,911	9,800,973	10,283,564	10,303,292	10,224,397	10,410,786	10,600,573
	Müslüman %	0.01	0.01	0.01	0.01	0.20	0.20	0.20	0.20
	Müslüman Sayı	892	955	980	1.028	20.607	20.449	20.822	21.201
Danimarka	Nüfus	4,270,994	4,580,999	4,928,767	5,123,029	5,139,947	5,335,385	5,481,283	5,631,171
	Müslüman %	0.01	0.01	0.32	0.32	1.90	2.00	3.70	3.70
	Müslüman Sayı	427	458	15.722	16.394	97.659	106.708	202.807	208.353

Estonya	Nüfus	1,100,998	1,216,003	1,365,002	1,472,898	1,567,485	1,370,335	1,339,459	1,309,279
	Müslüman %	0.27	0.27	0.28	0.37	0.50	0.12	0.12	0.12
	Müslüman Sayı	2.973	3.282	3.822	5.450	7.837	1.644	1.607	1.571
Finlandiya	Nüfus	4,009,003	4,430,001	4,605,998	4,779,537	4,986,441	5,173,368	5,345,826	5,524,033
	Müslüman %	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02	0.02
	Müslüman Sayı	802	886	921	956	997	1.035	1.069	1.105
Fransa	Nüfus	41,831,805	45,673,851	50,770,956	53,949,749	56,842,015	59,128,075	62,636,580	66,353,270
	Müslüman %	0.55	2.00	3.90	4.60	7.00	8.00	10.00	10.00
	Müslüman Sayı	230.075	913.477	1.980.067	2.481.688	3.978.941	4.730.246	6.263.658	6.635.327
Hırvatistan	Nüfus	3,850,295	4,045,251	4,169,215	4,376,609	4,517,199	4,505,422	4,409,659	4,315,931
	Müslüman %	0.06	0.57	0.55	0.74	1.15	1.28	1.28	1.28
	Müslüman Sayı	2.310	23.058	22.931	32.387	51.948	57.669	56.444	55.244
Hollanda	Nüfus	10,113,998	11,486,631	13,038,524	14,149,808	14,952,737	15,914,751	16,653,346	17,426,219
	Müslüman %	0.05	0.05	1.10	2.80	4.10	5.50	5.80	5.80
	Müslüman Sayı	5.057	5.743	143.424	396.195	613.062	875.311	965.894	1.010.721
İrlanda	Nüfus	2,969,000	2,833,997	2,953,705	3,400,999	3,514,643	3,803,822	4,589,002	5,536,258
	Müslüman %	0.07	0.07	0.07	0.11	0.11	0.49	0.76	0.76
	Müslüman Sayı	2.078	1.948	2.068	3.741	3.866	18.639	34.876	42.076
İspanya	Nüfus	28,008,746	30,455,156	33,778,659	37,526,910	38,839,282	40,264,336	45,316,586	51,002,777
	Müslüman %	0.01	0.01	0.27	0.27	0.90	1.75	2.60	2.60
	Müslüman Sayı	2.801	3.046	91.202	101.323	349.554	704.626	1.178.231	1.326.072
İsviçre	Nüfus	7,014,001	7,480,001	8,042,839	8,310,467	8,558,829	8,860,162	9,293,026	9,747,038
	Müslüman %	0.01	0.01	0.20	0.30	1.20	3.41	5.38	5.38
	Müslüman Sayı	701	748	16.086	24.931	102.706	302.132	499.965	524.391
İtalya	Nüfus	46,366,769	49,510,848	53,359,255	56,307,276	56,997,717	57,115,970	60,097,564	63,234,805
	Müslüman %	0.01	0.09	0.09	0.09	1.70	1.70	2.10	2.10
	Müslüman Sayı	4.637	44.560	48.023	50.677	968.961	970.971	1.262.049	1.327.931
Japonya	Nüfus	1,949,000	2,120,977	2,359,169	2,511,718	2,663,162	2,373,770	2,240,265	2,114,269
	Müslüman %	0.38	0.38	0.45	0.52	0.72	0.29	0.29	0.29
	Müslüman Sayı	7.406	8.060	10.616	13.061	19.175	6.884	6.497	6.131
Lüksemburg	Nüfus	296,001	314,002	339,184	364,158	381,860	436,923	491,772	553,506
	Müslüman %	0.60	0.60	0.60	2.60	2.60	1.37	1.96	1.96
	Müslüman Sayı	1.776	1.884	2.035	9.468	9.928	5.986	9.639	10.849
Malezya	Nüfus	9,338,000	9,984,003	10,337,003	10,707,472	10,364,840	10,214,758	9,973,141	9,737,239
	Müslüman %	0.04	0.03	0.05	0.03	0.03	0.03	0.03	0.03
	Müslüman Sayı	3.735	2.995	5.169	3.212	3.109	3.064	2.992	2.921

Malta	Nüfus	311,997	312,001	302,709	324,126	360,126	388,906	409,999	432,236
	Müslüman %	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01	0.01
	Müslüman Sayı	31	31	30	32	2.305	2.489	3.075	3.242
Polonya	Nüfus	24,824,013	29,637,553	32,664,156	35,574,153	38,110,783	38,432,879	38,038,094	37,647,364
	Müslüman %	0.05	0.05	0.05	0.05	0.01	0.01	0.07	0.07
	Müslüman Sayı	12.412	14.819	16.332	17.787	3.811	3.843	26.627	26.353
Portekiz	Nüfus	8,405,000	8,857,723	8,680,437	9,766,315	9,979,313	10,226,124	10,732,357	11,263,651
	Müslüman %	0.01	0.01	0.01	0.06	0.11	0.14	0.14	0.14
	Müslüman Sayı	841	886	868	5.860	10.977	14.317	15.025	15.769
Romanya	Nüfus	16,310,998	18,407,000	20,252,541	22,201,389	23,206,717	22,137,869	21,190,154	20,283,010
	Müslüman %	0.18	0.20	0.21	0.22	0.25	0.31	0.31	0.31
	Müslüman Sayı	29.360	36.814	42.530	48.843	58.017	68.627	65.689	62.877
Slovakya	Nüfus	3,463,443	4,144,899	4,528,460	4,976,397	5,256,170	5,378,589	5,411,640	5,444,894
	Müslüman %	0.01	0.01	0.01	0.01	0.09	0.09	0.09	0.09
	Müslüman Sayı	346	414	453	498	4.731	4.841	4.870	4.900
Slovenya	Nüfus	1,473,094	1,580,010	1,669,731	1,831,881	1,926,701	1,985,406	2,024,912	2,065,204
	Müslüman %	0.03	0.07	0.33	0.91	1.53	2.42	2.42	2.42
	Müslüman Sayı	442	1.106	5.510	16.670	29.479	48.047	49.003	49.978
Yunanistan	Nüfus	7,566,002	8,333,499	8,793,002	9,642,504	10,160,501	10,942,311	11,183,393	11,429,787
	Müslüman %	1.48	1.37	1.25	1.66	1.66	0.90	2.86	2.86
	Müslüman Sayı	111.977	114.169	109.913	160.066	168.664	98.481	319.845	326.892

(Kaynak: Kettani, 2010).

Konu hakkında ikinci öne çıkan araştırma ise Amerika merkezli sivil toplum kuruluşunun bir alt birimi olan “Pew Research Center” tarafından 2015’te hazırlanmıştır. Bu çalışmada 2010-2050 yıllarını kapsayacak biçimde dünyada dini inançların durumu ve bölgelere göre dağılım oranları tahminlenmiştir. Bu çalışmadan derlenen verilere göre Avrupa bölgesinde yer alan ülkelerin 2010’daki nüfusları ve nüfusun dini dağılımı ile 2050’de beklenen nüfusları ve nüfusun dini dağılımı Tablo 1.2.’deki gibidir. Tabloda ülke nüfusunun yüzde kaçının Hristiyan, Müslüman, Hindu, Budist ve Yahudi olduğuna dair yer alan bilgilerin yanında, herhangi bir dini inancı olmayanlar, halk dinleri (geleneksel dinler) ile diğer olarak sınıflandırılan çok daha küçük grupların

temsil ettiği dinlere de yer verilmiştir. Buna göre oransal olarak bakıldığında, nüfusuna oranla 2050'de en çok Müslüman nüfusa sahip olacak Avrupa ülkesi Bulgaristan olarak tahmin edilmekte ve nüfusunun %15'inin Müslüman olması beklenmektedir. Onu %12,4 ile İsveç, %11,8 ile Belçika izlemektedir. Ancak bu oransal kıyas, nüfuslar arası büyük farklardan dolayı yanıltıcı olabilmektedir. Nüfus miktarı olarak bu kıyaslama yapıldığında, 2050'de en çok Müslüman nüfusa sahip olacak ülkenin yaklaşık 7,5milyon ile Fransa olması beklenmektedir. Bunu, 7,1milyon ile Almanya ve 5,3milyon ile İtalya'nın izlemesi beklenmektedir. Bu çalışmanın ana konusu Birleşik Krallık olduğundan, aşağıdaki tabloya bu bölge eklenmemiş ve bir sonraki başlıkta Müslüman nüfus dağılımı daha detaylı irdelenmiştir.

Tablo 1.2. Avrupa'da Nüfusun Dini Dağılımı ve Tahmini (2010-2050)

Ülke	Yıllar	Toplam Nüfus	Hristiyan	Müslüman	Dini Olmayanlar	Hindu	Budist	Halk Dinleri	Diğer	Yahudi
Almanya	2010	82.300.000	68,7	5,8	24,7	<0,1	0,3	<0,1	0,1	0,3
	2050	70.220.000	59,3	10	29,8	0,1	0,4	<0,1	0,1	0,3
Avusturya	2010	8,390,000	80,4	5,4	13,5	<0,1	0,2	<0,1	0,1	0,2
	2050	8,460,000	72,6	8,9	17,2	0,2	0,5	0,2	0,2	0,3
Belçika	2010	10,710,000	64,2	5,9	29	<0,1	0,2	0,2	<0,1	0,3
	2050	11,120,000	52,8	11,8	33,6	0,3	0,6	0,5	0,1	0,3
Bulgaristan	2010	7,490,000	82,1	13,7	4,2	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	5,180,000	78,7	15	6,2	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Çek Cumh.	2010	10,490,000	23,3	<0,1	76,4	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	9,760,000	18,6	1	78,9	<0,1	0,6	0,7	<0,1	<0,1
Danimarka	2010	5,550,000	83,5	4,1	11,8	0,4	0,2	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	5,820,000	78,6	8,5	11	0,9	0,8	0,2	<0,1	<0,1
Estonya	2010	1,340,000	39,9	0,2	59,6	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	0,1
	2050	1,040,000	40,4	0,2	59,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Finlandiya	2010	5,360,000	80,1	0,8	19,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	5,570,000	72,5	3,4	23,2	0,2	0,4	0,1	<0,1	<0,1
Fransa	2010	62,790,000	63	7,5	28	<0,1	0,5	0,3	0,2	0,5
	2050	69,300,000	43,1	10,9	44,1	0,1	0,6	0,5	0,2	0,5
Hırvatistan	2010	9,980,000	81	<0,1	18,6	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	0,1
	2050	8,540,000	76,1	0,4	23,3	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Hollanda	2010	16,610,000	50,6	6	42,1	0,5	0,2	0,2	0,2	0,2
	2050	17,050,000	39,6	9,4	49,1	0,7	0,5	0,3	0,2	0,2
İrlanda	2010	4,470,000	92	1,1	6,2	0,2	0,2	0,2	<0,1	<0,1
	2050	6,640,000	83,5	3	12,1	0,6	0,3	0,3	0,1	<0,1

İspanya	2010	46,080,000	78,6	2,1	19	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	52,310,000	65,2	7,5	26,5	0,2	0,1	0,3	<0,1	0,1
İsviç	2010	9,380,000	67,2	4,6	27	0,2	0,4	0,2	0,2	0,1
	2050	10,960,000	52,3	12,4	32,8	0,5	1,2	0,4	0,4	0,2
İtalya	2010	60,550,000	83,3	3,7	12,4	0,1	0,2	0,1	<0,1	<0,1
	2050	56,080,000	72,8	9,5	16,3	0,5	0,4	0,3	0,1	<0,1
Letonya	2010	2,250,000	55,8	0,1	43,8	<0,1	<0,1	<0,1	0,2	<0,1
	2050	1,720,000	54,3	0,4	45,1	<0,1	<0,1	<0,1	0,2	<0,1
Litvanya	2010	3,320,000	89,8	<0,1	10	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	2,490,000	91,2	0,2	8,5	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Lüksemburg	2010	510,000	70,4	2,3	26,8	<0,1	<0,1	<0,1	0,3	0,1
	2050	520,000	71,1	2,3	26,2	<0,1	<0,1	<0,1	0,3	0,1
Macaristan	2010	9,980,000	81	<0,1	18,6	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	0,1
	2050	8,540,000	76,1	0,4	23,3	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Malta	2010	420,000	97	0,2	2,5	0,2	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	360,000	97	0,2	2,5	0,2	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Polonya	2010	38,280,000	94,3	<0,1	5,6	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	33,280,000	86,8	0,2	12,8	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Portekiz	2010	10,680,000	91,9	0,3	7,5	<0,1	0,2	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	8,690,000	86,3	1,3	11,3	0,1	0,3	0,7	<0,1	<0,1
Romanya	2010	21,490,000	99,5	0,3	0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	16,370,000	99,4	0,4	0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Slovakya	2010	5,460,000	85,3	0,2	14,3	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	5,230,000	79,5	0,8	19	<0,1	0,3	0,3	<0,1	<0,1
Slovenya	2010	2,030,000	78,4	3,6	18	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
	2050	1,740,000	75	4,7	20,2	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1
Yunanistan	2010	11,360,000	88,1	5,3	6,1	0,1	<0,1	0,1	<0,1	<0,1
	2050	10,120,000	86,1	7,8	5,5	0,3	<0,1	0,1	0,1	<0,1

(Kaynak: Pew Research Center, 2015).

Birleşik Krallık'ta nüfusun din dağılımına ilişkin üç araştırma öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, resmi nüfus sayımı sonuçlarında yer alan din dağılım raporudur. Birleşik Krallık'ta resmi nüfus sayımı 10 yılda bir yapılmakta olup bu çalışma hazırlanırken son yapılan 2021 sayımının sonuçları henüz yayınlanmadığı için çalışmaya dahil edilememiştir. Bölgenin resmi istatistik veri tabanı Office for National Statistics (ONS) tarafından yayınlanan istatistiklere göre, 2001 ve 20011 yıllarında bölgenin Müslüman nüfusu ve diğer dinlere mensup bireylerin nüfus dağılımı Tablo 1.3'de yer almaktadır. Buna göre Müslüman nüfusu 10 yıl içinde %75 oranında artış göstermiştir.

Tablo 1.3. Birleşik Krallık'ta Nüfusun Dini Dağılımı (2001-2011)

Din	2001	2011	Değişim Oranı
Hristiyan	37.338.486	33.243.175	-0,11
Dini İnanıcı Olmadığını Belirtenler	7.709.267	14.097.229	0,83
Din Belirtilmemişler	4.010.658	4.038.032	0,01
Müslüman	1.546.626	2.706.066	0,75
Hindu	552.421	816.633	0,48
Sih	329.358	423.158	0,28
Yahudi	259.927	263.346	0,01
Diğer Dinlere Mensuplar	150.720	240.530	0,60
Budist	144.453	247.743	0,72
Toplam	52.041.916	56.075.912	0,08

(Kaynak: Office for National Statistics, 2022).

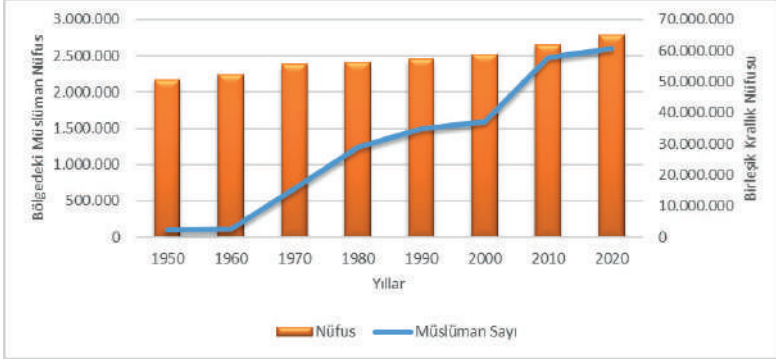
İkinci önce çıkan araştırma, Avrupa bölgesi için aktarıldığı gibi, Birleşik Krallık için Kettani (2010) tarafından hazırlanmış olan ve 1950-2020 yıllarını kapsayan araştırmadır. 2000 ve 2010 yılları için resmi nüfus sayımında yer alan Müslüman sayılarına yakın sonuçlar veren bu çalışmada, 1950'de yaklaşık 101bin olan Müslüman nüfusun 2020'de yaklaşık 2.6 milyona ulaştığı düşünülmektedir. Bir başka ifade ile, 1950'den 2020'ye Müslüman nüfusunun bölgede yaklaşık 25 kat arttığı tahmin edilmektedir. Araştırmaya ilişkin veriler Tablo 1.4.'de yer almaktadır.

Tablo 1.4. Birleşik Krallık Nüfusun Dini Dağılımı (1950-2020)

Ülke	Nüfus/Yıl	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
	Nüfus	50,615,999	52,371,995	55,663,200	56,314,221	57,237,499	58,907,407	61,899,272	65,043,092
Birleşik Krallık	Müslüman %	0.20	0.20	1.20	2.20	2.60	2.71	4.00	4.00
	Müslüman Sayı	101.744	104.744	667.958	1.238.913	1.488.175	1.596.391	2.475.971	2.601.724

(Kaynak: Kettani, 2010).

Kettani (2010) tarafından hazırlanan bu araştırma verilerini grafik üzerinde görmek gerekirse, Şekil 1.1.'de yer aldığı üzere, Müslüman nüfusun artış trendinin özellikle 2000'ler sonrası ivme kazandığı görülmektedir.

Şekil 1.1. Birleşik Krallık Nüfus ve Müslüman Nüfus Grafiği (1950-2020)

Üçüncü ve son araştırma ise, Pew Research Center'in 2015'de hazırladığı 2010-2050 dünya nüfusunun dini dağılımı araştırmasıdır. Sonuçları Tablo 1.5'de yer alan araştırma incelendiğinde, Birleşik Krallık'ta toplam nüfusun 2010'da %4,8 Müslümanken bu oranın 2050'de %11,3'e yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu oran, tahmin edilen nüfus artışı da dikkate alındığında 2050'de bölgede yaklaşık 7,7milyondan fazla Müslüman olacağı anlamına gelmektedir. Daha önceki tablolarda paylaşılan Avrupa'nın nüfus ve din dağılımı dikkate alındığında, Birleşik Krallık'ın tüm Avrupa'da 2050'de en çok Müslüman nüfusa sahip ülke konumunda olacağı tahmin edilmektedir.

*Tablo 1.5. Birleşik Krallık'ta Nüfusun Dini Dağılımı ve Tahmini
(2010-2050)*

Yıl	2010	2050
Toplam	62,040,000	68,610,000
Hristiyan	64,3	45,4
Müslüman	4,8	11,3
Dini Olmayanlar	27,8	38,9
Hindu	1,4	2
Budist	0,4	0,9
Halk Dinleri (Geleneksel Dinler)	0,1	0,3
Diğer	0,7	0,8
Yahudi	0,5	0,3

(Kaynak: Pew Research Center, 2015).

3. BİRLEŞİK KRALLIK'TA İSLAMİ FİNANS KURUMLARININ GELİŞİMİ

Geleneksel bankacılık uygulamalarını İslami hükümlere bağlı kalarak günümüz finans sektörüne entegre etmeye çalışan İslami finans müesseseleri dünyada büyük gelişme göstermektedir. İslami finansın son dönemlerdeki gelişme ve büyümesinin uluslararası krizlere mukavemetinden kaynaklandığını söyleyebiliriz (Masiukiewicz, 2017: 32). Aynı zamanda İslami finans işlemleri, geleneksel finans işlemlerine göre daha şeffaftır. Faiz (riba) yerine, yatırım yapılan şirketlerden kar payı/katılım payı dağıtımını esas alması bu şeffaflığın en belirgin göstergesi olmuştur.

İslami finansın dünyadaki genel durumunu inceleyebilmek için veriler merkezi Kuala Lumpur'da bulunan, 2002'de kurulan ve 2021 itibarıyla 187 üye kuruluşu bulunan İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB) tarafından hazırlanan yıllık raporlardan derlenmiştir. Rapor verileri milyar ABD doları cinsindedir. Bölgesel

sınıflandırmada yer alan Gulf Cooperation Council - GCC körfez ülkelerini ifade etmekte olup bu ülkeler Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir. 2020 ve 2019 yıllarına ait raporda Güney-Doğu Asya ile Orta Doğu ve Güney Asya ayrı ayrı sınıflandırılmışken, 2018 ve 2017 yıllarında bu ülkeler MENA (ex-GCC) ve Asya olarak sınıflandırılmıştır. Veri bütünlüğü sağlama açısından 2018 ve 2017'de bu ülkelerin verileri toplam olarak yazılmıştır. Diğer olarak verilen bölge ise Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu ifade etmektedir. Tablo 2.1'de yer alan bilgilere göre, referans yılların tümünde tekafül hariç islami finansla ilişkin diğer tüm ürünlerin dünya genelinde finansal hacminin büyüdüğü öncelikle dikkati çekmektedir. Katılım bankacılığının finansal büyüklüğü 2017'den 2020'ye %18 artış gösterirken, sukuk yaklaşık %72, islami fon varlıkları ise %115 büyümüştür. Körfez ülkelerindeki islami finansın hacim artışı beklenen bir gelişme iken diğer olarak adlandırılan ve içerisine Avrupa bölgesini de alan kısımdaki artış ise islami finansın gayri müslim bölgelerde de talep gördüğünün açık göstergesi olarak kabul edilebilir. Burada katılım bankacılığında %60 büyürken, islami fon varlıkları %235 büyümüş en büyük artış sukukta yaşanmış 2017'den 2020'ye sukuk hacmi yaklaşık 20 kat artmış 1.5milyar Amerikan dolarından 22.1milyar Amerikan dolarına ulaşmıştır.

Tablo 2.1 İslami Finansın Bölgesel Dağılımı (2020 - 2017)

Bölge	Yıl	GCC	Güney-Doğu Asya	Orta Doğu ve Güney Asya	Afrika	Diğer	Toplam
Katılım Bankacılığı	2017	683.0	801.0		27.1	46.4	1.557,5
	2018	704.8	806.3		13.2	47.1	1.571,3
	2019	854.0	240.5	584.3	19.1	53.1	1.765,8
	2020	979.7	258.2	499.0	43.1	61.8	1.841.8
Sukûk	2017	139.2	257.3		2.0	1.5	399.0
	2018	187.9	323.5		2.5	16.5	530.4
	2019	204.5	303.3	19.1	1.8	14.7	543.4
	2020	280.4	366.4	18.9	1.7	22.1	689.5
İslami Fon Varlıkları	2017	26.8	24.9		1.6	13.3	66.7
	2018	22.7	24.3		1.5	13.1	61.5
	2019	36.4	26.7	16.5	1.6	21.1	102.3
Tekâfül	2020	46.3	41.9	22.8	1.5	31.3	143.8
	2017	12.6	12.8		0.7	-	26.1
	2018	11.7	14.4		0.01	-	27.7
	2019	11.7	3.02	11.36	0.55	0.44	27.07
2020	12.3	4.1	5.5	0.6	0.6	23.1	

(Kaynak: IFSB Reports, 2022).

İngiltere’de islami finansa dair ilk gelişmeler, 1980’lerin başlarında Londra Metal Borsası’nın Orta Doğu’lu yatırımcıları hedefleyen emtia murabaha işlemi ile yaşanmış olmakla birlikte, bu gelişme 1982’de “Al-Baraka International Bank” isimli bankanın Londra’da faaliyete geçmesi ile hız kazanmıştır (Azma, vd. 2018: 6). Ancak banka, 11 yıllık faaliyet hayatının sonunda Londra pazarından çekildiğini duyurunca açılan pazar boşluğunu United Bank of Kuwait doldurma gayesiyle 1995’te islami bankacılık sektörüne bu bölgede giriş yapmış, bankanın adı 2000’lerde Ahli United Bank olarak değişmiş, gayesi ise aynı kalmış ve Birleşik Krallık’taki Körfez müşterilerine hizmet verdiğini ifade etmiştir (AUB, 2022).

Bu gelişmeleri 1998’de HSBC’nin islami finans yan kuruluşu olarak hizmet vererek islami ipotek sunması, 2000’lerin başında Islamic Bank of Britain isimli ilk islami bireysel (perakende) hizmet veren bankanın kurulması, 2005’te Lloyds isimli bankanın müşterilerine 2000’e yakın şubesinde islami bankacılık ürünleri sunması izlemiştir (Azma, vd. 2018: 6-8).

2001 yılında islami finansın önündeki engelleri incelemek üzere mortgage (konut kredisi) veren kuruluşlarla beraber şehir ve hükümet konseylerinden oluşan bir çalışma gurubu kurulmuş, İngiltere Merkez Bankası ile Birleşik Krallık Hazinesi tarafından islami mortgage’ın önünü açmak üzere mevcut yasal düzenlemelere “alternatif finansman” başlığı ile islami konut kredisi verilmesinin önünü açan önemli düzenlemeler eklenmiştir (Belouafi ve Chachi, 2014: 50). Sukuk alanındaki ilk önemli gelişme ise 2006’da yaşanmış, bu tarihte ilk kez Londro Borsası’nda sukuk ihracı gerçekleşmiştir (Tok, 2009: 15). Sukuk alanındaki bu çıkış finansal bir girişimden öte, islami finansın Birleşik Krallık coğrafyasında tanınmasını hızlandıran ve diğer Avrupa ülkelerinin islami finansa karşı ilgi duymasını sağlayan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Gelişmeler, islami finansın İngiltere’de 80’lerde başlayan yolculuğunun, 2000’lerde hız kazandığını göstermektedir. Bu hızlanışın altında yatan nedenin, 2003’ten itibaren petrolün dünyaya ana sağlayıcılarından birisi olan Körfez ülkelerinde artan petrol fiyatları sonucu oluşan likidite fazlalıklarına Birleşik Krallık’ın ev sahipliği yapma isteği olduğu düşünülmektedir (Şahin, 2020; 180). Ancak henüz bu hızın yüksek bir ivme kazandığını söylemek için erkendir. Gelişmelerin farkında olduğu anlaşılan İngiltere yönetimi, 2013 yılında Dünya İslam Ekonomik Forumu’na ev sahipliği yapmış ve dönemin başbakanı David Cameron, islami finansın başkenti olmak istediklerini duyurmuştur (The Guardian, 2013). Aynı yıl, İngiltere’de islami finans alanında profesyonel hukuk danışmanlığı veren şirket sayısı 25’e yükselmiş, bu durum konu hakkında bölgenin küresel bir bilgi sağlayıcısı olma rolünü kuvvetlendirmiştir (Belouafi ve Chachi, 2014: 55).

İslami finansın, finansı teknoloji ile birleştiren ve süreç yönetimini hızlandıran bir alt yapı olarak tanımlanabilecek FinTech teknolojilerinden de geri kalmadığını ve bu alt yapıya hızla uyum sağlamak üzere bölgede kayda değer çalışmalar olduğunu vurgulamakta da fayda vardır. Sektörün önde gelen araştırma kuruluşlarından DinarStandard ile Elipses'in ortaklaşa oluşturduğu The Global Islamic Fintech Report 2021 (2021 Küresel İslami Fintech Raporu) Müslüman olan ve olmayan toplam 64 ülkeyi, 5 farklı kategoride, 32 kritere göre incelemiş ve İslami fintech pazarı ile ekosisteminin büyümesine en elverişli ülkeleri sıralamıştır. Rapora göre sıralamada Malezya, Sudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Endonezya ilk dördü oluştururken, beşinci sırada Birleşik Krallık gelmektedir. Sonrasında Bahreyn, Kuveyt, Katar gibi Müslüman ülkeler gelirken, rapora göre ilk yirmide yer alan ikinci gayri müslim ülke Singapur on ikinci sırada, ABD ise on üçüncü sırada yer almaktadır (Salaam Gateway, 2021).

Birleşik Krallık'ta islami finans sektörüne ilişkin ilk gelişmeler ağırlıklı Bolton ve Birmingham şehirlerinde, farklı bir bakış açısıyla başkent dışında yaşanmıştır (Harisson, 2018: 21). Bu durum islami finansın bölgenin hem merkezinde hem de farklı lokasyonlarında ilgi gördüğünün bir göstergesidir.

Birleşik Krallık, islami finansı yalnızca bir bankacılık hizmeti olarak da görmemektedir. İslami finans konusunda Birleşik Krallık genelinde toplamda 68 farklı eğitim kurumunda islami finans derslerinin yanı sıra diploma programları mevcut olup islami finans konusunda nitelikli işgücünün yetişmesi ve islami finans alanında bilimsel çalışmaların artırılması hususuna da oldukça önem verildiği görülmektedir (Özdemir, 2016: 2).

3.2. Birleşik Krallık'ta İslami Finans Varlıklarının Gelişimi

İslami finansa konu olan finansal varlıklardan ilki islami bankacılıktır. İslami bankacılık, islami finansın ortaya çıkan ilk ürünü olup diğer islami varlıkların oluşumuna da zemin hazırlamıştır. İslami bankacılık Türkiye'de çoğunlukla katılım bankacılığı olarak

adlandırılmakta, şeriatı uygun kurallarla hizmet veren bankacılık uygulaması anlamına gelmektedir (Efe, 2021: 304). İslami finans varlıklarından sukuk, en kısa hali ile “islami tahvil” olarak açıklanmakta olup geleneksel finans sisteminde faiz temeline oturtulmuş tahvil uygulamasının, islami finansta faizsiz uygulama olarak hayata geçirilmiş halidir (Shanmugam ve Zahari, 2009: 43). Maddi geçerliliği olan bir mal bir başka ifade ile bir varlığa dayanarak oluşturulan sukuk isimli sertifikalar ile bu ürünün “yatırımcısı faiz kazancı değil, varlığın finanse edilmesi sonucu kazanılan gelir/kârdan pay” olarak sisteme dahil olmaktadır (Yazıcıoğlu ve Kazak, 2019: 94). Bir diğer islami finansal varlık, islami fonlardır. İslami fonlar farklı bir ifadeyle mudarebe, emek ve sermaye ortaklığı düzenlenerek oluşturulan islami yatırım fonu düzenleme uygulamasını ifade etmektedir (Efe, 2021: 306). Tekafül veya islami sigorta ise “bir grup katılımcının belirli bir kayba karşı birbirlerini desteklemeyi taahhüt ettiği ve kayıp ya da zarar durumunda kullanılmak üzere üyelerin katkılarıyla oluşturulan ortak bir fon” aracılığıyla gerçekleştirilen risk koruma sistemini ifade etmektedir (Emeç, 2021: 56). Bu kısımda konu hakkında yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen ve Birleşik Krallık’ta genel anlamda islami finansın büyüklüğünü ortaya koyan veriler paylaşılacaktır.

Elde edilen ilk veri, bölgede islami finans usulünde işleyen banka sayılarına ilişkindir. İngiltere’nin başkenti Londra’da bulunan yaklaşık 250 yabancı bankanın 25 tanesi islami finans ürünleri sunmakla birlikte bu bankalardan 6 tanesi tamamen şeriat uyumlu işleyişe sahip olduğu görülmektedir (Azma, vd. ,2018: 6).

İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi’ne (IFSI) bağlı Uluslararası İslami Finans Piyasası (IIFM) tarafından hazırlanan rapora göre, 2001 - 2020 yıllarını kapsayan uluslararası sukuk ihracının bölgesel dağılımı incelendiğinde, beklendiği gibi Birleşik Arap Emirlikleri’nin %27,01’lik pay ile ilk sırada yer aldığı onu Malezya (%25,77), Suudi Arabistan (%19,67) ve Endonezya’nın (%6,38) izlediği listede, Birleşik Krallığın yaklaşık 1.7milyon dolar ile toplam sukuk ihraç değerinin %0,53’üne sahip olduğu ve 23 ülke arasında 11. sırada yer aldığı görülmektedir (IIFM, 2021: 56).

İngiltere, gayri müslim bir ülke olmasına rağmen, Müslüman ülkeler dışında ilk islami borsa yatırım fonuna ev sahipliği yapan ülke konumundadır (Tok, 2009: 5). “Shariah-compliant Exchange Traded Funds (i-ETFs)” olarak isimlendirilen, Türkçesi ile bir Şeriat Uyumlu Borsa Yatırım Fonu ürünü olan “The Almalia Sanlam Active Shariah Global Equity UCITS ETF (AMAL)” isimli fon İngiltere’de düşük kaldıraçlı, etik uygulamalara ve iyi yönetime sahip şirketlere yatırım yapmakta olup 2020 itibariyle yaklaşık 8.3 milyon dolar değere sahip durumdadır (Tavakoli, 2020: 38). Bu fonun İngiltere’de yer alması elbette tesadüf değildir. Bu durum İngiltere’nin islami finansa olan ilgisinin bir göstergesi niteliğindedir.

İslam Kalkınma Bankası tarafından hazırlanan “İslami Finans Kalkınma Göstergesi (IFDI) 2020” isimli rapora göre, Birleşik Krallıkta 2019’da ilk şeriat uyumlu köprü ve konut kredisi ürünü sunan Offa isimli kuruluşun Birmingham ve Londra’da faaliyete geçmesi ile birlikte, islami finansın sektör varlığı 2020’de yaklaşık 22milyar dolara ulaşmıştır (ICD, 2020: 36). Aynı raporda 2020’de Birleşik Krallık’ta, “The One Endowment Trust” ve “The National Waqf Fund (NWF)” isimli iki yeni islami sosyal vakfın kurulduğu ve vakıfların özellikle sukuk ve islami fonlara yatırım yapacağı, sürdürülebilir sosyal projeleri destekleyeceği duyurulmuştur (ICD, 2020: 59).

Birleşik Krallık’ın islami bankacılığa ilişkin aşağıda yer alan veriler IFSB’nin hazırladığı “İslami Bankalar için İhtiyati ve Yapısal İslami Finansal Göstergeler” isimli rapordan derlenmiştir. Veri seti çeyreklik olup 2016 -2021 yıllarını kapsamaktadır. Veriler İngiliz Sterlini (GBP) olup milyon cinsindedir. Tabloda ayrıca dönemler itibariyle İngiliz Sterlini ile Amerikan Doları oranlaması da yer almaktadır. Belirtmek gerekir ki, daha eski verilere ulaşmak istense de bölgede islami bankacılığa ilişkin istatistiki verilerin kayıt altına alınması/paylaşılması konusunda eksiklik olduğu gözlemlenmiştir. Derlenen veriler üç tablo halinde aktarılacaktır. İlk tablo Birleşik Krallık’ta yer alan islami bankaların toplam sermayelerine ilişkindir. Buna göre, öz kaynakların risk ağırlıklı varlıklara oranlamasını ifade eden sermaye yeterlilik

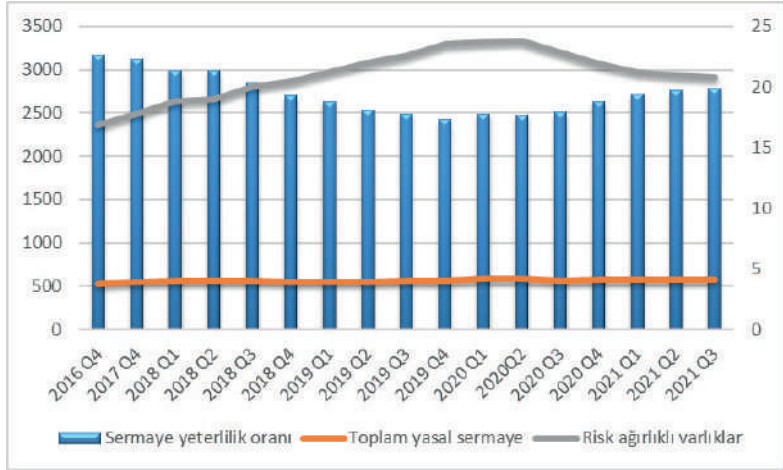
oranı 2016 son çeyrekte 2021 üçüncü çeyreğe doğru birbirine yakın sonuçlar vermiştir. Yıllık ortalama da 2018’de %20,6 iken 2019’da %18,09 ve 2020’de %18,1 son olarak 2021’de %19,7 olmuştur. Bu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayan toplam yasal sermaye 2020 ikinci çeyreğe kadar artış eğilimi göstermiş olmakla birlikte 2020 üçüncü çeyrek itibarıyla yaklaşık %3,5’luk azalış görülmektedir. Bu azalış 2021 ikinci çeyrekte toparlanmış olsa da 2021 üçüncü çeyrekte yeniden azalış gerçekleşmiştir. Bu durumu, 2020’de başlayan ve etkileri 2022 itibarıyla azalsa da devam eden pandemiye bağlamak olasıdır. Risk ağırlıklı varlıkların durumu incelendiğinde toplam yasal sermayeye paralel olarak burada da 2020 ikinci çeyreğe kadar ortaya çıkan artış eğilimi, 2020 üçüncü çeyrek itibarıyla yönünü azalışa çevirmiştir.

Tablo 3.1 Temel İhtiyati İslami Finansal Göstergeler – Sermaye (2016-2021)

	İng.Sterlini / Dolar	Sermaye yeterlilik oranı	Toplam yasal sermaye	Risk ağırlıklı varlıklar
2016 Q4		22,6	533,5	2.358,1
2017 Q4		22,3	554,8	2.488,4
2018 Q1		21,4	564,1	2.630,9
2018 Q2		21,4	570,8	2.664,0
2018 Q3		20,3	568,1	2.798,8
2018 Q4		19,3	554,8	2.867,4
2019 Q1	0,72	18,8	557,7	2.970,8
2019 Q2	0,72	18,1	558,3	3.081,9
2019 Q3	0,73	17,8	562,9	3.165,8
2019 Q4	0,77	17,3	569,9	3.297,1
2020 Q1	0,81	17,8	590,2	3.322,2
2020 Q2	0,81	17,7	591,2	3.331,7
2020 Q3	0,76	17,9	571,2	3.196,9
2020 Q4	0,81	18,8	577,0	3.068,7
2021 Q1	0,79	19,4	577,2	2.968,7
2021 Q2	0,77	19,7	580,3	2.940,3
2021 Q3	0,78	19,9	579,7	2.914,1

(Kaynak: IFSB, 2022).

Tabloda yer alan verilerin grafik gösterimi Şekil 2.1'de yer almaktadır. Toplam yasal sermaye hareketleri daha durağan bir seyir izlerken risk ağırlıklı varlıkların önce artış ardından bu artışa kıyasla azalış seyri dikkati çekmektedir.

Şekil 2.1. Birleşik Krallık İslami Bankacılık Temel İhtiyati İslami Finansal Göstergeler - Sermaye (2016-2021)

İkinci tablo gelir, varlık ve maliyetlere ilişkindir. Birleşik Krallıkta İslami bankaların gelirleri 2016'dan 2021'e dalgalı bir seyir izlemektedir. Burada da 2020 ve 2021 yıllarında pandeminin etkisini görmek mümkündür. Ancak referans yılların başlangıcı olan 2016'dan 2021'e genel bir değerlendirme yapmak gerekirse net gelirin -5,3'den 17,3milyon pounda yükseldiği görülmektedir. Toplam varlıklar ise daha stabil bir artış trendi göstermektedir. 2016'dan 2021 üçüncü çeyreğe toplam varlıklar yaklaşık %67 oranında artmıştır. Öz sermaye getirisi referans yılların ortalamasında %2,4 olurken öz sermaye ise ortalama 575,3milyon pounddur. Bölgedeki İslami bankaların ortalama %16,1 kar oranına sahip olduğu görülmekte iken vergiler ve diğer yükümlülüklerden önceki brüt gelirin ise özellikle 2019'daki artışı dikkat çekmektedir. Gelir maliyeti ortalama %62,9 olup işlem maliyetleri ise ulaşılabilen veriler dahilinde ortalama 52,9milyon pounddur.

Tablo 3.2 Temel İhtiyati İslami Finansal Göstergeler – Gelir ve Maliyet (2016-2021)

	Net gelir (olağanüstü kalemler, vergiler ve zekat öncesi)	Toplam varlıklar	Öz sermaye getirisi	Öz Sermaye	Net kar aralığı	Brüt gelir	Gelir maliyeti	İşletme maliyetleri
2016 Q4	-5,3	3.439,9	-6,5%	82,2	93,0%	...
2017 Q4	24,5	3.799,7	4,3%	574,1	30,8%	79,7	78,5%	...
2018 Q1	11,8	4.070,2	2,1%	571,9	38,2%	30,8	87,6%	...
2018 Q2	20,1	4.138,0	3,5%	576,0	39,5%	51,0	84,0%	...
2018 Q3	26,3	4.333,1	4,5%	581,9	37,3%	70,7	88,3%	...
2018 Q4	16,3	4.531,3	2,9%	569,7	20,3%	80,3	133,5%	...
2019 Q1	6,9	4.698,5	1,2%	569,9	14,5%	47,7	49,9%	23,8
2019 Q2	10,4	4.970,5	1,8%	575,7	10,8%	96,4	50,7%	48,8
2019 Q3	15,2	5.247,1	2,6%	583,5	10,2%	149,0	49,0%	73,0
2019 Q4	18,0	5.470,5	3,1%	586,1	8,6%	208,2	48,0%	100,0
2020 Q1	4,2	5.656,0	0,7%	587,2	7,8%	53,2	42,7%	22,7
2020 Q2	8,1	5.691,1	1,4%	594,2	7,7%	105,6	42,0%	44,4
2020 Q3	12,7	5.373,5	2,3%	564,1	8,7%	146,8	41,3%	60,6
2020 Q4	13,2	5.633,7	2,4%	562,0	6,8%	194,0	43,4%	84,2
2021 Q1	6,0	5.597,1	1,1%	563,3	13,2%	45,2	43,2%	19,5
2021 Q2	12,4	5.501,3	2,2%	570,5	13,9%	89,2	46,5%	41,5
2021 Q3	17,3	5.745,4	3,0%	574,0	12,7%	135,6	46,8%	63,5

(Kaynak: IFSB, 2022).

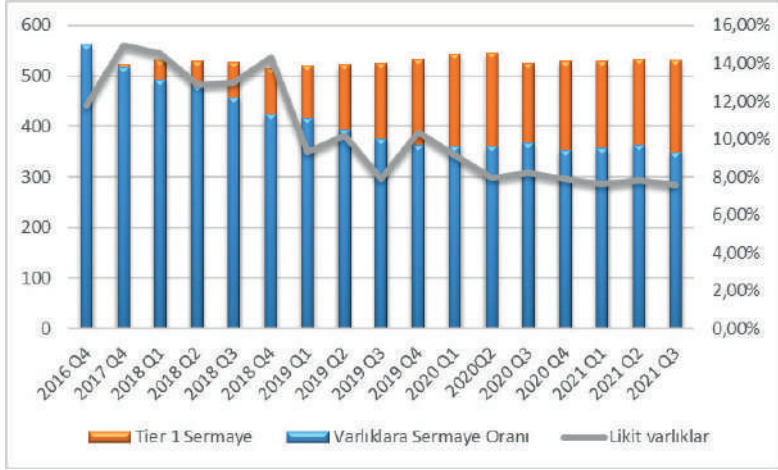
Üçüncü tablo ise varlık ve likit verilerine ilişkindir. Varlıkların sermayeye oranı incelendiğinde, ilk yıllarda çift haneli olan bu verinin son yıllarda %9 civarında olduğu dikkat çekmektedir. Tier 1 sermaye, ana sermaye anlamına gelmekte olup “ödenmiş sermaye, dağıtılmamış kar ve yedek akçeler” oluşmaktadır (BDDK, 2022). Bölgede islami bankaların ana sermayesinin en yüksek olduğu dönemin 2020 ikinci çeyrekte olduğu, 2021’de ise üç çeyreğin ortalamasında 531,5milyon pound olduğu görülmektedir. Likit varlıkların ise düşüş seyri dikkati çekmektedir. 2017’de 561milyon pounda kadar çıkan likit varlıklar, 2021 üçüncü çeyrekte 284,7milyon pounda düşmüştür.

Tablo 3.3 Temel İhtiyati İslami Finansal Göstergeler – Varlık ve Likit (2016-2021)

	Varlıklara Sermaye Oranı	Tier 1 Sermaye	Likit varlıklar
2016 Q4	15,0%	514,6	442,5
2017 Q4	13,8%	523,7	561,0
2018 Q1	13,1%	531,7	543,5
2018 Q2	12,8%	528,9	481,8
2018 Q3	12,2%	527,2	486,9
2018 Q4	11,3%	513,9	536,0
2019 Q1	11,1%	521,5	350,1
2019 Q2	10,5%	521,9	381,5
2019 Q3	10,0%	525,9	296,2
2019 Q4	9,7%	533,1	387,6
2020 Q1	9,6%	544,1	344,1
2020Q2	9,6%	545,3	297,9
2020 Q3	9,8%	524,8	308,9
2020 Q4	9,4%	529,8	295,4
2021 Q1	9,5%	529,8	285,0
2021 Q2	9,7%	532,7	294,2
2021 Q3	9,3%	532,0	284,7

(Kaynak: IFSB, 2022).

İlgili tabloda yer alan verilerin grafik gösterimi Şekil 2.1'de yer almaktadır. Likit varlıkların dalgalı seyrinin yanında Tier 1 sermayenin artış eğilimi dikkat çekicidir.

Şekil 2.2. Birleşik Krallık İslami Bankacılık Temel İhtiyatı İslami Finansal Varlık ve Likit (2016-2021)

SONUÇ

Birleşik Krallık'ta İslami finansının genel perspektifinin incelendiği bu çalışmada öncelikle konu ile ilgili hem bölgedeki Müslüman nüfus, hem de İslami finansal verileri hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma için yapılan araştırmalar göstermiştir ki bölgedeki Müslüman nüfusun bilhassa son yıllardaki artışı dikkat çekicidir. Yalnızca son 20 yılda, Birleşik Krallık'ta Müslüman nüfusun yaklaşık 1.5 milyondan 2.5 milyona yükseldiği düşünülmekte, 2050'de ise 7 milyondan fazla olacağı tahmin edilmektedir. Bu veri, resmi olarak Birleşik Krallık nüfusuna kayıtlı muhtemel Müslüman nüfusu iken, bölgeye çeşitli süreler ve vize koşullarıyla yaşamak için gelen Müslüman kişiler ile bu sayının çok daha fazla olması olasıdır. Bu artışa paralel biçimde İslami finansın gelişimi de arzu edilmekte ve buna yönelik önemli adımlar atılmaktadır. Bu adımlar kısaca, hem İslami finansın gelişimini hızlandıracak kurumların sayısının artırılması, hem İslami finansa ilişkin pozitif siyasi söylem ile birlikte sektörün gelişimine yönelik mevzuat alt yapılarının oluşturul-

ması, hem de islami finans alanındaki bilgi düzeyinin ve bilimsel çalışmaların artırılmasına yönelik yüksek öğrenim seviyesinde eğitim imkanlarının çoğaltılması şeklinde sıralanabilir.

Bu çalışmada Birleşik Krallık'ta, islami bankacılıktan, sukuka ve islami fintech piyasalarına çeşitli kalemlerde islami finansın kapladığı alanın genişlediğine dair önemli veriler elde edilmiştir. İslami finans sektörünü destekleyici alanların kapasite artışlarının, bölgede artan Müslüman nüfusla ilişkisiz olduğunu düşünmek hatalı olacaktır. Zira bölgede 1950'lilerden 2020'lere Müslüman nüfusun artışına paralel olarak islami finans alanında önemli gelişmeler yaşandığı ve islami finans hacminin her geçen yıl arttığı açıktır. Elbette islami bankacılık da diğer birçok sektör gibi, 2020 ilk çeyreğinde başlayan ve etkisini 2022'de azalarak sürdüren pandemi sürecinden etkilenmiştir. Bu etkileri islami bankacılıkta 2020 birinci çeyrek ile 2021 üçüncü çeyrek arasında ya duraganlaşma ya da düşüş eğilimi olarak görmekteyiz. Ancak pandemi etkisi, geleneksel finans sektöründe de yaşandığı için, islami finans alanında da bu etkinin geçici olacağı düşünülebilir.

İslami finans esasen faizi ve spekülasyonu yasaklaması, yasa dışı sektörleri finanse etmeme ilkesi itibariyle adalet, denge ve şeffaflık etik ilkelerine bağlı tüm bireyleri kapsamına alma potansiyeli olan güçlü bir konumda yer almaktadır. Bu konumu göz önüne alındığında bu etik ilkelere bağlı tüm bireylere hitap etmesi ve böylece dünya genelindeki finansal hacmini büyütmesi olasıdır. Bu büyüme hacmini öngören ve din ayrımı gözetmeksizin herkese uygun finansal ürün yelpazesi oluşturmak isteyen ülkelerin de islami finansla ilgi duyması şaşırtıcı değildir. Bu ilgiyi Avrupa coğrafyasında arttıran etkenlerden birisi de literatürde yer alan çok sayıda göç konulu çalışmanın da vurguladığı gibi Müslüman göçmenlerin ana varış noktalarının Avrupa oluşundan ileri gelmektedir (Maslukiewicz, 2017: 32). Bununla beraber, kapitalizmin doğuş yeri kabul edilebilecek coğrafi bölgelerin, kapitalizm temelinden uzakta finansal hizmetler sağlayan bir finans yelpazesine ilgi duyması da dikkat çekicidir. Bu ilgiyi yalnızca Birleşik Krallık'ta değil, Avrupa'nın genelinde yıllar itibariyle artan Müslüman nüfustan ileri geldiğini düşünmek mümkündür.

Geleneksel finans ile ilgili dünyanın herhangi bir bölgesine ilişkin sayısal verilere ulaşmak çok daha elverişli iken, İslami finansta bu konuda ulaşılabilen tek resmi veri sağlayıcısı IFSB'dir. Bu durum, hem çalışmalarında tek bir raporlamada yer alan verilerle hazırlanması durumunu ortaya çıkardığından hem de verilerin geçerliliğini teyit etme imkanı olmadığından çalışmalara bir kısıt oluşturmaktadır. Bununla beraber, Birleşik Krallık'ta İslami finansla ilişkin hazırlanacak yeni çalışmalarda, Avrupa Birliği'nden çıkış süreci olan Brexit sürecinin İslami finansın verilerle mevcudiyetine etkisinin araştırılması ve bununla beraber pandeminin bölgedeki Müslüman nüfusa etkisi ile birlikte İslami finansla etkisinin araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alharbi, A., (2016). Development of Islamic Finance in Europe and North America: Opportunities and Challenges, *International Journal Of Islamic Economics And Finance Studies*. 2 (3), ss. 109-136.
- AUB (Ahli United Bank), 2022. <https://www.ahliunited.com/uk/our-history/> Erişim Tarihi: 11.04.2022
- Azma, N., Aisyah, S., Izzah, N., ve Rahman, M., (2018). The Development of Islamic Banking and Financial Institution in United Kingdom. *East Asian Journal of Business Management*, 8 (2), ss. 5-13.
- BDDK,(2022).https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_basel_0001_53.pdf Erişim Tarihi: 16.04.2022
- Belouafi, A., ve Chachi, A., (2014). Islamic Finance in the United Kingdom: Factors Behind its Development and Growth, *Islamic Economic Studies*, 22 (1), ss. 37-78.
- Efe, A., (2021). Katılım Bankacılığı Ve İslami Finans Sektöründeki Temel Teknik Sorunların Çözümü. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), ss. 303 – 326.
- Emeç, A. S., (2021). İslami Finans Gelişimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD Doktora Tezi, Erzurum.

- Harrison, M., (2018). *Islamic Finance & The UK*, Golcer Economic Report Series - Lancaster University Management School Press, London, 27s.
- IFSB, (2022). https://www.ifsb.org/psifi_03.php Erişim Tarihi: 11.04.2022
- IFSB Reports (2022). <https://www.ifsb.org/sec03.php> Erişim Tarihi: 25.04.2022
- IIFM, (2021). *Sukuk Report 2021 - A Comprehensive Study Of The Global Sukuk Market*, 219s.
- ICD, (2020). *Islamic Finance Development Report 2020*, 72s.
- Kettani, H., (2010). *Muslim Population in Europe: 1950 – 2020*, *International Journal of Environmental Science and Development*, 1 (2), ss. 154-164.
- Kuşat, N. (2014). *Modern İslami Finans Sektörünün İnovatif Gücü: Sukuk*. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), ss. 1-22.
- Masiukiewicz, P., (2017). *Expansion of Islamic Finance in Europe*, *Journal of Intercultural Management*, 9 (2), ss. 31-51.
- Mustafa, H., ve Klavins, K. (2015). *Muslim Population in Europe: Prospects for Integration*. *Scholarly Papers, University of Latvia Oriental Studies*, 803, ss 1-9.
- Office for National Statistics – ONS, (2022). <https://www.ons.gov.uk/census> Erişim Tarihi: 16.04.2022
- Öcel, Y., ve Kaban, T., (2019). *Katılım Bankalarının Müşterilerinin İslami Pazarlama Ve İslami Finans Anlayışları Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi*. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54 (1), ss. 377-393.
- Özdemir, M., (2016). *Brexit ve İslami Finans*, *Pesa Analiz Dergisi*, Haziran, ss. 1-5.
- Pew Research Center, (2015). https://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2015/03/PF_15.04.02_ProjectionsFull-Report.pdf Erişim Tarihi: 17.04.2022
- Salaam Gateway, (2021). <https://www.salaamgateway.com/story/what-are-the-most-conducive-countries-for-the-growth-of-islamic-fintech> Erişim Tarihi: 14.05.2022

- Shanmugam, B., ve Zahari, Z.R. (2009). A Primer on Islamic Finance. Research Foundation Publications of CFA Institute. Charlottesville, Virginia, ABD 128ss.
- Şahin, H., (2020). Avrupa Ülkelerinde İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Yapılan Çalışmalar ve Uygulamalar. Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD-Yüksek Lisans Tezi, 203s.
- Tavakoli, M., (2020). Smarter to Travel in Groups. Islamic Finance News, 2021 Annual Guid, ss. 37-39.
- The Guardian, (2013). <https://www.theguardian.com/money/2013/oct/29/islamic-bond-david-cameron-treasury-plans> Erişim Tarihi: 11.04.2022
- Tok, A., (2009). İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler. Sermaye Piyasası Kurulu Hukuk İşleri Dairesi, Yeterlik Etüdü, Ankara, 74s.
- Yazıcıoğlu, İ., E., ve Kazak, H., (2019). İslami Finansal Enstrümanlardan Birisi Olarak Sukuk: Hibrid Sukuk İçerisinde Yer Alan Murabaha Sözleşmelerinin İslami Hükümlere Uygunluk Yönünden İncelenmesi. Journal of Life Economics. 6 (1), ss. 91 – 118.

Sürdürülebilirlik Desteği Kapsamında Sağladıkları Kredi Olanakları Açısından Katılım Bankacılığının Gelişimi

*Bilim Uzmanı Zeynep MÜHÜRÇÜOĐLU²⁴,
Prof. Dr. Rabmi YÜCEL²⁵*

1. GİRİŞ

Sürdürülebilirlik kalkınma amaçlarına (SKA) ulaşmada en önemli rolü üstlenen sektör bankalardır. Dünya nüfusu hızla artarken ve yoksulluk, işsizlik, gelir adaletsizliği ve diğer taraftan çevre kirliliği iklim değişikliğinin neden olduğu küresel ısınma gibi sorunlar, bütün kurum ve kuruluşların gündeminde olup, bu amaçlara katkı sağlanması beklenmektedir. Katılım Bankaları bu kapsamda mevduat bankalarının ulaşamadığı kişi ve kurumlara hitap ederek ve faiz hassasiyeti olan kişi ve kurumların istek ve ihtiyaçlarına karşılık ürün ve hizmetler geliştirmektedir. Mevduat bankalarının

24 Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Ab.D.

25 Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi. İİBF İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Ab.D.

ulaşamadığı bu grupların da SKA amaçları için aracılık etmesi açısından önemlidir.

Katılım Bankalarını faaliyet raporlarında Birleşmiş Milletlerin SKA doğrultusunda faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Özellikle kurum olarak bu alanda yaptıkları katkılar ve dış çevreye yardım ve bağışları raporlarına yansıtmaktadırlar. Fakat toplumun beklentisi Katılım Bankaları'nın topladıkları fonları reel sektöre aktarırken ilgili tüm ekonomik faaliyet ve yatırımların sürdürülebilir proje ve faaliyetlerde kullanılmasına yönelik yapılmasıdır. Avrupa Birliği, 2050 yılına kadar dünyanın ilk iklim nötr bölgesi olmayı taahhüt etmektedir. Özellikle Avrupa Birliği'nin 2021 yılında işleme aldığı AB Taksonomisi bu alanda bir liste oluşturup yol gösterici olması açısından son dönemde uluslararası raporlama sistemi gibi kurumsal raporlamada karşılaştırılabilir ve güvenilir bilgileri içermesi açısından önemli bir sistem haline gelmektedir. Taksonomi, ekonomik faaliyetlerin 6 ölçütle sınıflandırıldığı bir listedir. Bu ölçütler; 'İklim değişikliğini azaltma, iklim değişikliğine uyum sağlama, su ve deniz kaynaklarının sürdürülebilir biçimde kullanılması ve korunması, dögüsel ekonomiye geçişin sağlanması, kirliliğin kontrol altında tutulması ve önlenmesi ve biyoçeşitlilik ve ekosistemlerin korunması ve restorasyonun sağlanması' dır. Bu ölçütlerle birlikte işletmeler, yatırımcılar ve politikacılara yeşil olarak kabul edilebilecek şeylerin tanımlanması sağlanmış olacaktır. Bankalarında hem kendileri hem de kredi kullanımı sağladıkları işletmelerin yapacakları yatırımlar açısından bu ölçütlere göre sağlayacakları finansman destekleri büyük önem taşımaktadır (N&P, 2021).

Katılım Bankaları raporlarına bakıldığında, 2015 yılı ve sonrasında, sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda kendi amaçlarını açıklamışlardır. Bankalar sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmak için öncelikle kendi şirketlerinde göstermiş oldukları yenilenebilir enerji tüketimi, geri dönüşüm projeleri, cinsiyet eşitliği, istihdam sorunları, dijitalleşme gibi pek çok konuya ilişkin çözüm geliştirirken aynı zamanda toplumda bu alanları, yardım, bağış ve sponsorluk gibi doğrudan kendi kaynaklarıyla destekledikleri görülmektedir. Diğer taraftan bankaların en önemli fonksiyonu olan,

toplumun finansman ihtiyacını gerçekleştirirken dolaylı olarak katkı sağlamaktadırlar. Önemli olan bankaların sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda faaliyet gösteren yatırım ve projelere bu desteğin aktarılmasıdır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. KATILIM BANKALARININ SKA'YA DOĞRUDAN SAĞLADIĞI KATKILAR

- Verimli doğal kaynak kullanımı
- Kamu ve özel sektör sağlık projelerine doğrudan yardım ve bağışlar
- Kamu ve özel sektör eğitim projelerine doğrudan yardım ve bağışlar
- Çevre alanındaki projelerine doğrudan yardım ve bağışlar
- Hassas gruplara sağlanan destekler

2.2. KATILIM BANKALARININ SKA'YA DOLAYLI OLARAK SAĞLADIĞI KATKILAR

Sürdürülebilirlik kapsamında katılım bankalarının sağladıkları finansman destekleri

- Yenilenebilir enerji projeleri
- Tarıma destek projeleri
- Dijitalleşmeye destek projeleri
- Sürdürülebilir sukuk benzeri ürünler

2.2.1. Yenilenebilir Enerji Projeleri

2019 yılında faaliyete geçen Emlak Katılım Bankası sektöre hızlı bir giriş yaparak 2021 raporuna göre yenilenebilir enerjiye yatırım yapmak isteyen müşterilerine Çatı Güneş Enerjisi Santrali (Çatı GES) ve Solar Çatı İş birliği alanındaki leasing anlaşmaları ile

çevreye yönelik ürünlerle finansman imkânı sağlamaktadır (Emlak Katılım Bankası, 2021).

Albaraka Türk 2019 raporuna göre sürdürülebilirlik kalkınma amaçlarına yönelik 7 alanda toplamda 635 milyon ABD doları kaynak aktaracağını taahhüt etmiştir. 2020 yılındaki raporuna göre 2019’da Yenilenebilir Enerji Finansmanı için bu alandaki projelere 153,8 milyon ABD doları finansman kaynağı sağlamıştır (Albaraka Türk, 2020).

Kuveyt Türk’ün faaliyet raporlarına göre, enerji yatırımcısının önünü açan Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği” 2019 yılında yayınlanmasıyla bu alanlara yatırımın artmasına neden olmuştur. Bankanın GES projelerine verdiği destek 2 yılda artarak devam etmektedir. 2021 raporuna göre 174 Ges projesine finansman desteği sağlanmıştır. Bu rakamla Türkiye’deki güneş enerji santrallerinin kapasitesinin %7 sini sağladıkları ilgili raporda yer almaktadır (Kuveyt Türk, 2021).

Türkiye Finans- Proje Finansmanı Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde 130 projede finansman sağlanmış ve 2021 yılında bu alandaki portföy büyüklüğü 5 milyar TL üzerine çıkmıştır. Bu büyüklüğün 105 projede 3,5 milyar TL finansman yenilenebilir enerji projelerine yönelik sağlanmıştır (Türkiye Finans, 2021).

2.2.2. Tarıma Destek Projeleri

Son yıllarda tarım sektöründe her ülkenin kendine yetebilir durumda olması için çalışmalar hızlanmıştır. Günümüzde tarım alanında tüm bankalar finansman kaynağı sağlamaktadırlar. Özellikle depolanabilir tarım ürünlerine sahip çiftçilerin ihtiyaçları için Elektronik Ürün Senetleri (ELÜS) sayesinde kredi kullandırımları daha da artmıştır. Emlak Katılım da ELÜS sahibi üreticilere bu senetleri teminata alarak finansman desteği sağlamaktadır. Aynı zamanda çiftçiler, fatura gerektirmeden müstahsil makbuzuna dayalı olarak işletme finansmanı kullanabilmektedirler (Emlak Katılım Bankası, 2021).

Albaraka Türk 2021 yılında 30 pilot şube özelinde avantajlı Tarım Finansmanı Müşteri kampanyası düzenlemiş ve uygun vade ve esnek ödeme planlı finansman kampanyalarıyla ve fiyatlarla ham madde alımına yönelik finansman destekler sağlamaktadır. Finansal raporlara göre tarıma destek nakdi 78 milyon TL, gayrinakdi 48 milyon TL finansman kullandırımı sağlanmıştır (Albaraka Türk, 2021).

Kuveyt Türk Tarım Bankacılığı çerçevesinde bitkisel üretim, süt ve besi hayvancılığı, traktör, tarla, tarım tedarikçi ve tarım makineleri gibi ürünler için özel ödeme plan ve fiyatlarla finansman desteği sağlamaktadır. Kuveyt Türk de Tarsime aracılık etmekte ve ELÜS senetleri teminata alarak finansman sağlamaktadır. 2021 yılında Banka'nın tarım sektör riski 1,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Hasat döneminde ödeme vadesi imkanı sunan Tohum Kart ürününde dönem sonu risk bakiyesi 47,6 milyon TL'ye, toplam çiftçi müşteri sayısı 62.500'e, tarım üye işyeri sayısı 529'a, ELÜS işlem hacmi ise 1 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bunların yanı sıra 2022 yılında, çiftçilerin ve tedarikçilerinin dijital kanallardan Banka'ya kolaylıkla ulaşabilecekleri ve hizmetlerinden faydalanabilecekleri bir yapı oluşturulması hedeflenmektedir. 2021 yılında bu amaca yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Yeni Nesil Tarım Bankacılığı Kredileri Projesi Kuveyt Türk'ün tarım sektöründeki pazar payını artırmaya yönelik olan proje kapsamında, kredi tahsis süreçlerini desteklemek üzere TARDES entegrasyonu sağlanmıştır. Bu yapının devamında, sektöre hızlı ve kolay kredi imkanları sağlamak amacıyla kredi karar destek sistemlerine Tarım Kredi Modeli eklenmesine ilişkin çalışmalar devam etmektedir (Kuveyt Türk, 2021).

Türkiye Finans Tarım Bankacılığı'nı, Ticari Bankacılık bünyesinde gerçekleştirmekte ve özellikle son dönemde çıkarılan ELÜS'ler sayesinde gerekli alt yapı çalışmaları tamamlanarak çiftçilere yönelik tarımsal üretim ve tarımsal ürünlere yönelik finansman desteğinde artış sağlanmıştır.

2.2.3. Dijitalleşmeye Destek Projeleri

Bankaların sürdürülebilir kalkınma için yenilikçilik ve alt yapı amaçlarını yerine getirmek için öncelikle teknolojiye yapılacak yatırımları desteklemeleri son derece önemlidir. Bu nedenle pek çok banka dijitalleşme alanında hem kendisine, hem de reel sektöre bu alanda finansman desteği sağlayarak sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadırlar.

Albaraka Türk, dijitalleşme alanında en önemli adımı 2020 yılında iştiraki olarak finansal teknolojileri geliştirmek için Insha Ventures'un kurulmasıyla atmıştır. Bu gelişme ile pek çok dijital yenilik bankaya kazandırılmış ve aynı zamanda fintech girişimcilerinin sektörde yer almalarını sağlayacak bir düzenleme geliştirilmiştir. Bununla birlikte 2020 yılında tamamlanan projeler arasında, Kart ve Pos Projesi, Webden Müşteri olma projesi, Dijital kanallardan Sigorta ve Bes işlemleri, E- ipotek projesi, Fatura Merkez XML entegrasyonu gibi süreçlerin sisteme dahil edilmesiyle işlem hızları artırılmıştır (Albaraka Türk, 2021).

Emlak Katılım, dijitalleşme anlamında 2021 yılında CepPOS ürünüyle Dijital Kanallar kategorisinde IDC Finans Teknoloji ödülünü almıştır (Emlak Katılım, 2021).

Türkiye Finans, 2017 yılında şirket bünyesine dahil ettiği TFX-Target uygulaması ile Dijital Kanallar kategorisinde üçüncü olmuştur. Bu uygulamayla birlikte 2018 yılında Webden Müşteri Olma özelliği getirilmiştir. Cihaz tanıma özelliğini kullanarak SMS siz Cep Onay özelliği ile IDC Türkiye 2018 IoT Big Data Analytics Ödüllerinde Müşteri Mükemmeliyeti kategorisinde ödül almıştır. 2021 yılı sonunda dijitalleşme endeksi %95 olarak gerçekleşmiş ve dijital aktif müşteri adedi %15 artmıştır. 7/24 para gönderimi sağlayan FAST banka uygulamasına dahil edilmiştir (Türkiye Finans, 2021).

Kuveyt Türk 2017 yılında Start-Up'lar için Lonca Girişimcilik Merkezi'ni hayata geçirmiştir. Burda mentörlük eğitimleri, finansal yatırım danışmanlığı gibi pek çok alanda destek verilmektedir (Kuveyt Türk, 2017).

Ayrıca Kocaeli Şekerpinar'da ve Konya'da olmak üzere Ar-Ge merkezi faaliyete geçmiştir. 2018 yılında Kuveyt Türk ve Vakıf Katılım iş birliği ile "Teknogirişim Girişim Sermayesi Yatırım Fonu" kurulmuştur. Kuveyt Türk, tek seferde 120 milyon TL'lik yazılım ihracatı gerçekleştirmiş ve 20 ülkedeki 60'tan fazla bankada Kuveyt Türk'ün bankacılık yazılımı BOA kullanılmaya başlanmıştır (Kuveyt Türk, 2018).

2019 yılında mobil şubesine Face ID ve Touch ID özelliklerini ilave etmiş, TradePlus ile yatırım fonları, hisse senetleri, döviz, altın, gümüş gibi yatırım araçlarına da mobilden ulaşılması sağlanmıştır. Müşteri Şikayet Yönetiminde yapay zekayı, şikayetlerin sınıflandırılması için kullanan ilk şirket olmuştur. Robotik Süreç Otomasyon Projesi bitirilerek ilk robot çalışmaya başlamıştır. 2020 yılında Dijital Kaşif ürünüyle hem çocukların bilinçli tüketime yönlendirilmesi hem de geleceklerini güvence altına alma hedeflenmiştir. Aynı yıl biyo-inovasyon konseptli inovasyon merkezi oluşturulmuştur. Bu merkezde beyin fırtınası toplantıları, çalıştaylar, dijital sohbetler ve müşteri deneyimi gibi pek çok çalışma yapılması hedeflenmektedir (Kuveyt Türk, 2020).

2.2.4. Sürdürülebilir Sermaye Benzeri Sukuk İhracı

Emlak Katılım, 2020 yılında Türkiye'nin emek-sermaye ortaklığına dayalı ilk yeşil sukuk ihracını gerçekleştirmiştir. Bu ihraçla 2020 yılı için yıllık net iki bin ton net karbon emisyon azaltımı sağlanmış ve IFN Awards 2021'de dünyada yılın en iyi sukuk ihracı ödülüne layık görülmüştür. Emlak Katılım bunun yanında sürdürülebilir projeleri desteklemek için Türkiye'nin ilk Eser Sözleşmesine Dayalı Yeşil Kira Sertifikası ihracını gerçekleştirmiştir. İstanbul Finans Merkezi projesini yürüten Türkiye Varlık Fonu İFM AŞ'nin fon kullanıcısı olduğu bu ihraçtan sağlanan fon, projedeki çevre dostu yeşil binalarda kullanılacaktır (Emlak Katılım, 2021).

Kuveyt Türk 2021 yılında başlanan Sürdürülebilirlik Projesi kapsamında Türkiye'de ve dünyada ilk kez 'Global Sürdürülebilir Tier 2 Sermaye benzeri Sukuk İhracı'nı gerçekleştirmiştir. Bu

ihraçla ilgili 4,3 milyar doların üzerinde talep gelmiştir. Ve bu sukuktan elde edilen kaynak, Çevresel, Sosyal ve Yönetim Uygulama Esasları oluşturularak Banka Kredi Politikası'na eklenmiş ve yenilenebilir enerji, yeşil ve sosyal proje finansmanında değerlendirilmek üzere kredi tahsis çalışanları için yol gösterici olmuştur (Kuveyt Türk, 2021).

3. SONUÇ

Katılım Bankaları kendi değerleri çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma amaçlarına göre hareket etmekte ve faaliyet raporlarında göstermektedir. Küreselleşme ile birlikte nüfus artışının yoksulluk, işsizlik ve gelir adaletsizliğinin ciddi boyutlara ulaşması ekonomik ve sosyal konular ile iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi çevresel konularda katılım bankaları ellerini taşın altına koyarak rekabet ortamında faiz hassasiyeti olan kitlelerin de beklentilerini karşılamak için önemli görevler üstlenmektedirler.

Çalışmamızda sürdürülebilirlik kapsamında Katılım Bankalarının yapmış olduğu faaliyetler ve destekler incelenmiş ve raporlar incelendiğinde yenilenebilir enerji, tarım, dijitalleşme ve sukuk benzeri ürünlerin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına dikkat edilerek finansman sağlanan en öncelikli alanlar olduğu görülmüştür. Yenilenebilir enerji için tüm katılım bankaları finansman desteği sağlamak ve bu anlamda raporlardan elde edilen verilerden ulaşılan sonuç, sürdürülebilirliği en çok dikkate alandan en az dikkate alana doğru bir sıralama yapılacak olursa, Kuveyt Türk, Albaraka, Emlak Katılım ve Türkiye Finans şeklinde olduğunu gözlenmektedir. Kuveyt Türk ve Albaraka Türk özellikle dijitalleşme alanındaki gerçekleştirdikleri projelerle, Emlak Katılım ise yeşil sukuku hayata geçirmesiyle Türkiye Finans'ın ise yenilenebilir enerji projelerine daha yoğun destek sağladığı görülmektedir.

Katılım bankalarının faaliyet raporlarında eğitim ve sağlık konularında yardım, sponsorluk ve bağış olarak doğrudan destekleri yer almakla birlikte cinsiyet eşitsizliği, kadın ve gençlere yönelik finansman desteği gibi diğer özel bankaların üzerinde hassasiyetle

durduğu konularda katılım bankalarının eksik kaldığı gözlenmektedir. Çevreye duyarlı projelerin desteklenmesi konusunda yeşil sukuk ve benzeri ürünlerin katılım bankalarının tamamı tarafından müşterilerine sunulması sağlanmalıdır. Bu sayede müşterilerinin bu tarz yatırımlara yönelik farkındalık oluşturması ve bu bilincin yayılmasını sağlamak noktasında daha hızlı ve daha çok kişi ve kuruma ulaşılması söz konusu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Albaraka Türk. (2020). 2020 Sürdürülebilirlik Raporu. <https://www.albaraka.com.tr/documents/hakimizda/surdurulebilirlik/pdf/albaraka-turk-2020-surdurulebilirlik-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- Albaraka Türk. (2021). 2021 Faaliyet Raporu. <https://www.albaraka.com.tr/documents/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari/2021-faaliyet-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- Emlak Katılım Bankası. (2021). 2021 Faaliyet Raporu. <https://www.emlakkatilim.com.tr/assets/uploads/sozlesme-form/sozlesme/2021-Faaliyet-Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- Kuveyt Türk. (2020). Kuveyt Türk'ün inovasyon merkezi Innhouse açıldı. <https://www.kuveytturk.com.tr/hakimizda/kuveyt-turk-hakinda/bizden-haberler/kuveyt-turkun-inovasyon-merkezi-innhouse-acildi> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- Kuveyt Türk. (2021). 2021 Faaliyet Raporu. <https://www.kuveyt-turk.com.tr/medium/document-file-5505.vsf> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- Kuveyt Türk. (2017). 2017 Faaliyet Raporu. <https://www.kuveyt-turk.com.tr/medium/document-file-1546.vsf> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- Narter&Partners. (2021). Avrupa Birliği Taksonomisi Nedir? Bilgi Notu, <https://www.narterlaw.com/avrupa-birligi-taksonomisi-nedir/> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- Türkiye Finans. (2019). 2019 Faaliyet Raporu. <https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/FinansalRaporlar/Attachments/63/T%C3%BCrkiye%20Finans%202019%20Y%C4%B1%20>

Y%C4%B1llık%20Faaliyet%20Raporu%20TR.pdf
(Erişim Tarihi: 14.06.2022)

Türkiye Finans. (2021). 2021 Faaliyet Raporu. <https://www.turkiyefinans.com.tr/Lists/FinansalRaporlar/Attachments/68/2021%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)

Türkiye Finans Sektöründe Katılım Bankacılığının Gelişimi

Öğr. Gör. Meltem GÜL²⁶, Doç. Dr. Özcan DEMİR²⁷

GİRİŞ

Bankacılık sektörü ülkelerin ekonomik kalkınmaları için büyük önem arz etmektedir. Bankalar mevduat ve katılım bankaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Katılım bankaları İslami temellere dayanan finansal kuruluşlardır. Katılım bankalarının en önemli özelliği katılım hesaplarına faiz yerine kâr payı ödemesinin yapılmasıdır. Banka kazanılan kârı ve geliri mevduat sahipleri ile paylaşmaktadır. İslami finans sistemi, toplum içinde sömürünün ana faktörleri olarak kabul edilen faiz, kumar, spekülasyon ve karmaşık türevleri ortadan kaldırmaktadır(Khan,2010). İslami bankacılık uygulamalarının tarihi 1963 yılında Mısır'ın Mit Ghamr yerel tasarruf bankası ile başlamıştır. Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Sudan, Bahreyn, Filipinler ve Ürdün gibi ülkelerde özellikle 1970'ler ve sonrasında İslami bankaların sayısı artmıştır. 1970'ler İslami bankaların büyük başarılar elde etmeye başladığı dönem

26 Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

27 Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

olarak kabul edilmiştir(Dusuki,2012). Türkiye’de islami bankacılık kavramı 1980’ler ve sonrasında ortaya çıkmıştır. 2006 yılından itibaren ise katılım bankaları adını almıştır. Günümüzde Türkiye’de 6 katılım bankası faaliyet göstermektedir.

İslami bankalar geleneksel bankalara benzemektedir, ancak bazı uygulamalarda, finansal sözleşmelerde ve işlemlerde farklılık göstermektedir. İslami bankacılık ve finansın işlevleri ve işlemleri, risk paylaşımını içeren şeriat ilkelerine dayanmaktadır. Dolayısıyla İslami ve geleneksel bankalar arasında kredi verme ve yatırım uygulamalarında önemli bir fark bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Katılım bankaları ile mevduat bankalarının 2011-2020 yıllarına ait şube sayısı, personel sayısı, aktif, öz-kaynak, net kar ve toplanan fonların karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırmayı yapabilmek için Türkiye Bankalar Birliği ile Türkiye Katılım Bankaları Birliğinin resmi web sitesinde yayımlanan mali raporlarından yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda katılım bankalarının yıllar içinde büyüme ve gelişme oranının mevduat bankalarına göre daha fazla olduğu görülmüştür.

1.KATILIM BANKACILIĞI(İSLAMİ BANKACILIK)

İslami finans veya Şeriat uyumlu finans olarak da adlandırılan İslami bankacılık, İslam hukukuna bağlı finansal faaliyetleri ifade etmektedir. İslami bankacılığın iki temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar; kâr ve zararın paylaşılması ile borç verenler ve yatırımcılar tarafından faiz tahsil edilip ödenmesinin yasaklanmasıdır. İslami bankalar, bir borçlunun faiz ödemek yerine bankaya kârlarından bir pay vermesini gerektiren öz sermaye katılımı yoluyla kar elde etmektedir. Faiz uygulaması olmadan para kazanmak için İslami bankalar öz sermaye katılım sistemlerini kullanırlar. Öz sermaye katılımı, bir bankanın bir işletmeye borç vermesi durumunda, işletmenin krediyi faizsiz olarak geri ödeyeceği ve bunun yerine bankaya kârından bir pay vereceği anlamına gelmektedir. İşletme temerrüde düşerse veya kâr etmezse, banka da fayda sağlamaz. Genel olarak, İslami bankacılık kurumları yatırım uygulamalarında

riskten daha fazla kaçınma eğilimindedir (<https://www.investopedia.com/>).

Yaygın olarak kullanılan farklı İslami bankacılık ürünleri şunlardır:

İjarah: Bu ürün çoğunlukla araba, kamyonet vb. araçların alımında kullanılmaktadır. Banka aracı müşteri için satın alır ve müşteri aylık kira öder. Aracın maliyeti artı kâr tutarı müşteri tarafından ödendiğinde mülkiyet müşteriye geçer (Chhapra, Ahmed, Rehan ve Hussain, 2018).

Mudaraba: Bu ürün işletmelerin finansmanı için kullanılmaktadır. Banka finansmanı sağlar ve iş emeği sağlar. Herhangi bir zarar meydana gelirse, Mudarib'in herhangi bir kasıt olmaması şartıyla banka tarafından karşılanır (Gunputh, 2014).

Murabaha: Malın maliyeti üzerinden kar marjı ile mal satma sözleşmesidir. Müşteri, bankaya malları üçüncü bir taraftan satın alması talimatını verir. Banka daha sonra malları müşteriye maliyet artı karı içeren fiyat üzerinden satar. Bu ürün aynı zamanda işi finanse etmek için de kullanılmaktadır (Shahid, Hassan ve Rizwan, 2015).

Muşaraka: Banka ile müşteri arasında, her iki ortağın da sermayelerini belli oranlarda bir projeye yatırdıkları bir ortaklık sözleşmesidir. Kâr veya zararı, sermayelerini yatırdıkları oranda zarar ortaklar arasında paylaşılacak şekilde paylaşırlar, ancak kâr önceden belirlenmiş bir oranda karşılıklı fikir birliği ile paylaşılır (Mehtab, Zaheer ve Ali, 2015). Bu ürün genellikle konut kredilerinde (inşaat ve tadilat amaçlı) kullanılmaktadır.

1.1.Dünyada İslami Bankacılık

Yaklaşık 1400 yıl önce kurulmuş olan İslami ekonomi sistemi, ilkeler, kurumlar ve açıkça tanımlanmış emirlerden oluşan geniş bir yapıdır. Zaman geçtikçe, İslami finans kurumları sayı ve büyüklük olarak gelişmeye başlamıştır. İlk uluslararası İslami finans kurumu 1975'te kurulan İslam Kalkınma Bankası'dır. Bu, İslami bankacılık

tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Pakistan, İran, Sudan, Malezya ve Bahreyn'in de aralarında bulunduğu bazı ülkeler, 1980'li yıllarda kendi ülkelerinde İslami bankacılığı daha geniş ölçekte uygulamak için girişimlerde bulunmuşlardır. Sonraki on yılda ise, geleneksel bankalardan bazıları, ayrı islami bankacılık birimleri ve bölümleri işleterek islami bankacılık ürün ve hizmetlerini de tanıtmaya başlamıştır. Mısır ve Malezya gibi ülkelerde İslami bankacılığın temellerinin atılmasından sonra İslami bankacılığın parlak bir geleceği olacağı ortaya çıkmıştır (Khan ve Bhatti, 2008). Gün geçtikçe İslami finans gelişmiştir. Sukuk, İslami yatırım fonları ve tekafül gibi yenilikçi ve çeşitli ürün ve hizmetler uluslararası düzeyde İslami finansı güçlendirmiştir. İslami finansın hızlı genişlemesi ve yenilikçi islami hukuk ile uyumlu ürün ve hizmetlerin keşfi, İslami finansın rekabetçi faize dayalı bankacılık ve finansal yapı ile küresel ölçekte rekabet etmesini kolaylaştırmıştır. İslam Kalkınma Bankası, İslami Finans Hizmetleri Kurulu (IFSB), İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Kurumu (AAOIFI) ve Uluslararası İslami Derecelendirme Kurumu gibi bir dizi uluslararası ve büyük ölçekli kuruluş, islami bankacılığın büyüme ve gelişmesine büyük destek sağlamıştır. İslami finans sektörü son otuz yılda Arap ülkelerinden Ortadoğu'ya, Asya ve Avrupa'ya kadar dünyanın birçok bölgesine ulaşarak operasyon ve bölge bazında ufkunu genişleterek hızla büyümüştür.

1.2. Türkiye'de Katılım Bankacılığı

Türkiye'de katılım bankacılığı cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet sonrası olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Cumhuriyet öncesi dönem Osmanlı dönemi olarak bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda şeriat kanunu gereği borç para vermek Hıristiyanlara ve Yahudilere havale bırakılmıştı. Bu sebeple batı ülkelerinde bankacılık sektörü gelişirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok az bankasının bulunması ve bunların çoğunun yabancılarla ait olması bankacılık alanındaki ilerleyişi sınırlamıştır (Görmez, 2008). Cumhuriyet döneminde ise 1923–1932 yılları arası ulusal bankacılığın geliştirilmesine önem verilmiştir. Ancak ikinci

dünya savaşının başlamasıyla sektör bu durumdan olumsuz etkilenmiştir(Bozdemir, 2007). 1944 yılından sonra Türkiye’de özel bankacılık gelişmeye başlamıştır. Ancak dünyada yaşanan siyasi ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Türkiye’de de bankacılık istenen ölçüde gelişmemiştir(Konday, 2006). 1980’lere kadar çalkantılı bir dönem geçiren Türkiye bankacılık sektörü Türkiye ekonomisinde ve finans sektöründe 1980 sonrası dönemde yapılan reformlar köklü değişiklikler meydana getirmiştir. 1980’lerden sonra gelişme yaşayan Türk bankacılık sektöründe yerli ve yabancı bankaların sayısı artmıştır. Türkiye’de ilk katılım bankası 1985 yılında kurulan Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.’dir. Bunları 1989 yılında Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş 1991 yılında Anadolu Finans Kurumu A.S 1995 yılında İhlas Finans Kurumu A.S. ve 1996 yılında kurulan Asya Finans Kurumu A.S. 2015 yılında Ziraat Katılım Bankası A.Ş, 2016 yılında Vakıf Katılım Bankası A.Ş ve 2019 yılında Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş takip etmiştir. Türkiye’de günümüzde faaliyet gösteren toplam 6 adet katılım bankası bulunmaktadır(TKBB,2022).

2.LİTERATÜR ÖZETİ

Katılım Bankacılığına yönelik olarak yapılan çalışmalar incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Özsoy vd. (2013) Türkiye’deki katılım bankalarının tercih edilme sebeplerini konu edindikleri çalışmada, şube personeli ile yakın ilişki, dini hassasiyetler ve insana saygı ve hürmet gibi sebeplerle katılım bankacılığının tercih edildiği sonucuna ulaşmışlardır. Lee ve Ulah (2011) Pakistan’da müşterilerin, ağırlıklı olarak, şeriat yasalarına uygun hareket etmeleri nedeniyle İslami bankaları tercih ettiklerini ifade etmiştir. Gökçen ve Gönen (2017) Katılım bankalarına yönelik müşteri algısını inceledikleri çalışmalarında, katılım bankacılığının müşteri gözünde tanıtımının çok fazla yapılmadığı düşüncesine hakim olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, müşterilerin sosyal sebeplerden ziyade elde edilecek ekonomik çıkar sebebiyle banka tercihinde buldukları sonucuna ulaşmıştır. Muhamad vd.(2016)Çalışmalarında, müşterilerin İslami bankacılık ürün ve hizmetlerine yönelik tutumlarını

etkilemede farkındalığın önemini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde İbrahim vd. (2017) Çalışmalarında, farkındalığın, müşterilerin İslami finansman ürün ve hizmetlerini kullanma niyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Yazarlara göre, İslami bankaların yöneticilerinin, müşterilerin İslami bankaların sunduğu İslami bankacılık ürün ve hizmetlerine yönelik tutumlarını değerlendirmek ve anlamak için özel bir çalışma yürütmesi gerekmektedir.

Gezen (2019) Türkiye'deki katılım bankalarının 2010- 2017 yıllarındaki performansını entropi ve waspas yöntemiyle analiz etmiştir. 2015 yılına kadar en iyi performansı gösteren banka Türkiye Finans Katılım Bankası iken, 2016 yılından sonra Kuveyt Türk Katılım Bankası en iyi performansı gösteren banka olmuştur. Usman ve Khan (2012) ise çalışmalarında, Pakistan'da faaliyet gösteren 3 İslami banka ile 3 geleneksel bankanın 2007 ile 2009 yıllarındaki kârlılık ve likidite oranlarını t testi ile analiz etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, islami bankaların kârlılık ve likidite düzeylerinin geleneksel bankalara göre daha yüksek bulunmuştur. Ustaoglu(2014) 2008-2013 yıllarında katılım bankaları ile klasik bankalarının performansını oran yöntemiyle karşılaştırdığı çalışmasında, katılım bankalarının performansının klasik bankalar oranla daha yüksek bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Işık ve Hasan (2002) çalışmalarında, özel bankaların kamu bankalarından daha etkin olduğunu, yabancı sermayeli bankaların ise yerli sermayeli bankalardan daha verimli performans gösterdiğini belirtmişlerdir.

Tablo 1. Katılım ve Mevduat Bankaları Arasındaki Farklılıklar

Mevduat Bankaları	Katılım Bankaları
Mevcut Hesaplar Yönünden	
Cari Hesapta belirli bir temel yöntem kullanılmaz	Cari Hesap, Bankanın mevduat sahibinin parasını talep üzerine geri ödemekle yükümlü olduğu Qard sözleşmesine dayanmaktadır.
Banka fonları İslam hukuku yasağına bakılmaksızın yatırım ve diğer amaçlar için kullanılabilir.	Banka fonları bankanın onu İslami hukuk ilkelerine aykırı faaliyetlere yatırmadığına dair ek güvence sağlaması ile birlikte yatırım ve diğer amaçlarla kullanılabilir.
Müşteriye faizle eş değer ücretsiz hizmetler sunulmaktadır.	Yönetim kurulu genelinde tüm müşterilere ücretsiz hizmetler sunulur.
Tasarruf Hesabı Yönünden	
Tasarruf Hesabında belirli bir temel yöntem kullanılmaz.	İslami Tasarruf Hesabı, yatırımın geri dönüşünü sağlamak amacıyla Mudaraba kuralları çerçevesinde yönetilen bir “kar amaçlı yatırım” hesabıdır.
Banka bu fonları şeriat yasağına bakılmaksızın yatırım ve diğer amaçlar için kullanılabilir.	Yatırılan fonlar bir yatırım havuzuna yatırılır; (Fon yatırımı,depozitosu,t-ransferi),ilgili yatırım havuzunda yatırım payı satın alınması ve fonların çekilmesi/paraya çevrilmesi/erken paraya çevrilmesi, söz konusu yatırım havuzundaki yatırım payının satışı olarak kabul edilmektedir.
Borçlu-Alacaklı İlişkisi	Mudarib, Rab-ul-Maal/Ortaklar
Faiz	Kar
Kiralama Yönünden	
Kiralama, müşterinin teslim alıp almadığına bakılmaksızın, bedelin banka tarafından ödendiği gün başlar.	Kiralama, bedelin Banka tarafından ödendiği günden itibaren değil, varlığın tesliminden sonra başlar.
Varlık satın alma sürecinde yapılan masraflar Müşteri tarafından ödenir.	Banka, varlığın sahibidir, dolayısıyla satın alma sürecinde ortaya çıkan tüm masrafları ödemekle yükümlüdür.
Kiralama, müşterinin ihmalden kaynaklanan aşınma ve yıpranma veya kayıplar arasında ayırım yapmaz ve doğal afetlerden kaynaklanan maliyetlerden müşteri sorumlu tutulur.	Müşteri yalnızca yanlış kullanım ve ihmalden sorumludur, kontrol dışı olaylardan sorumlu değildir.

Geç ödeme yapan müşteriden cezai ücret alınır. Banka tarafından gelir olarak alınmaktadır.	Müşteri, kirayı vadesinde ödemezse, hayır kurumlarına daha fazla ödenmek üzere hayır hesabına yatırılan tutarı hayır kurumuna ödemeyi kabul eder.
Borç / Finansman Yönünden	
Geleneksel bankalar, faize dayalı borç verme ve borç alma işlemi gerçekleştirmektedir.	İslami Bankalar ticaret/yatırım evi olarak çalışmaktadırlar.
Geleneksel bankalarda faiz bu sistemin bel kemiğidir ve açığa satış, borç satışı ve spekülasyon işlemleri yaygındır.	İslami Bankalar, faiz tahsil etmeyi ve ödemeyi yasaklayan ve kumar, spekülasyon, açığa satış ve borç ve alacak satışı gibi tüm izin verilmeyen işlemlerden kaçınan sosyo-dini kuralları çerçevesinde çalışmaktadır.
Geleneksel bankalarda her türlü sektör finanse edilir, sadece arazi kanunlarına göre yasadışı sayılan işletmeler desteklenmez.	İslam Bankaları alkol, tütün vb. topluma zarar veren sektörlerin finansmanına izin vermemektedir.
Geleneksel Banka, parayı bir meta olarak ele alır ve tazminat olarak faiz karşılığında ödünç verir.	İslami bankacılık ürünleri genellikle varlığa dayalıdır ve varlıkların alım satımını, varlık kiralama ve kâr ve zarar bazında katılımı içerir.
Müşteri ve banka ilişkisi Alacaklı-Borçludur.	Müşteri ve banka ilişkisi Satıcı-Alıcı ve Ortaktır.
Tazminat her zaman faizdir	Tazminat her zaman fiyattır

Kaynak: <https://www.ubldigital.com/>

3. METADOLOJİ

Çalışma kapsamında incelenen bankaların verileri, Türkiye Katılım Bankaları Birliği ve Türkiye Bankalar Birliği resmi web sitesinde yer alan 2011- 2020 yılları arasındaki raporları incelenerek oluşturulmuştur.

Tablo 2. Araştırmada Yararlanılan Katılım Bankalarının Kapsadığı Yıllar

Bankalar	Kuruluş Tarihi	Kapsadığı Yıllar
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş	1984	2011-2020
Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş	1926	2019-2020
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş	1989	2011-2020
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş	1991	2011-2020
Vakıf Katılım Bankası A.Ş	2015	2016-2020
Ziraat Katılım Bankası A.Ş	2015	2015-2020
Asya Katılım Bankası A.Ş	1996	2011-2014

Kaynak: TKBB, 2022

Yukarıdaki tabloda araştırma kapsamında yararlanılan katılım bankalarının kapsadığı yıllar yer almaktadır. Günümüzde 6 katılım bankası faaliyetini sürdürmektedir. Araştırma kapsamında aralıksız faaliyetini sürdüren 3 banka olduğu görülmektedir. Türkiye Emlak Katılım Bankası 2019 yılında katılım bankacılığı faaliyetine başlamıştır. Vakıf Katılım Bankası 2016 yılında Ziraat Katılım Bankası ise 2015 yılında katılım bankacılığı faaliyetine başlamıştır. Araştırma süresi içerisinde 2015 yılında Asya Katılım Bankası faaliyetine son vermiştir.

Tablo 3. Araştırmada Yararlanılan Mevduat Bankalarının Kapsadığı Yıllar

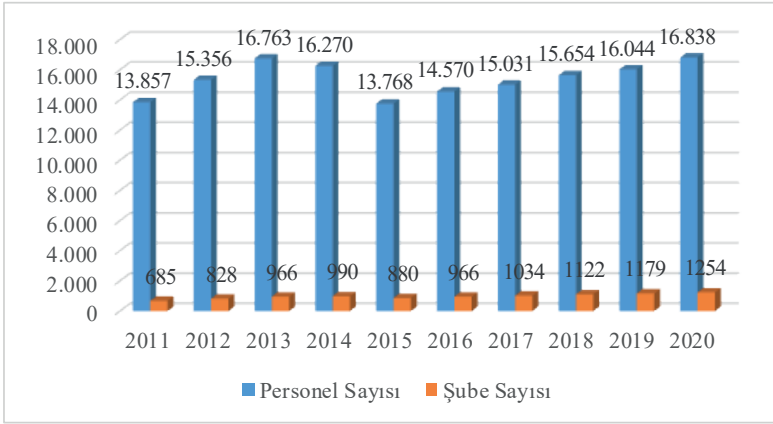
Bankalar	Kuruluş Tarihi	Kapsadığı Yıllar
Ak Bank	1948	2011-2020
Türkiye İş Bankası	1924	2011-2020
Türkiye Ekonomi Bankası	1927	2011-2020
Yapı Kredi Bankası	1944	2011-2020
Garanti Bankası	1946	2011-2020
İng Bankası	1996	2011-2020
Deniz Bank	1997	2011-2020

Kaynak: TBB, 2022

Yukarıdaki tabloda araştırma kapsamında yararlanılan mevduat bankalarının kapsadığı yıllar yer almaktadır. Mevduat bankalarının tamamı ilgili yıllarda faaliyetini aralıksız sürdürmüştür.

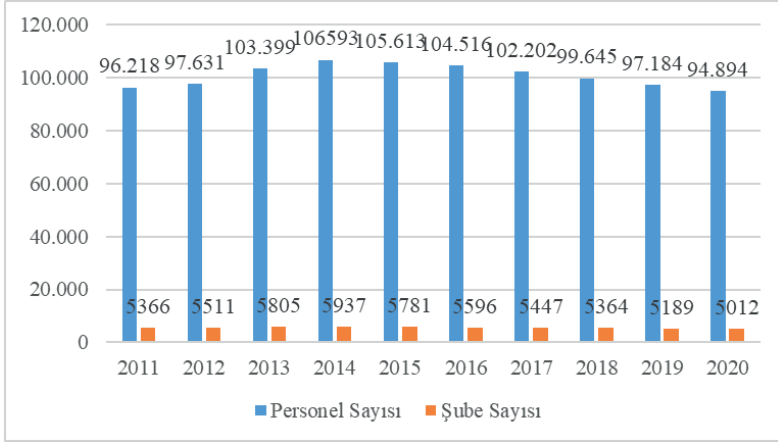
4. BULGULAR

Aşağıdaki grafiklerde katılım bankaları ile mevduat bankalarının 2011-2020 yılları itibariyle şube ve personel sayısı, aktif toplamaları, net kar, özkaynak ve topladıkları fonların değişimi yüzdesel olarak karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir.

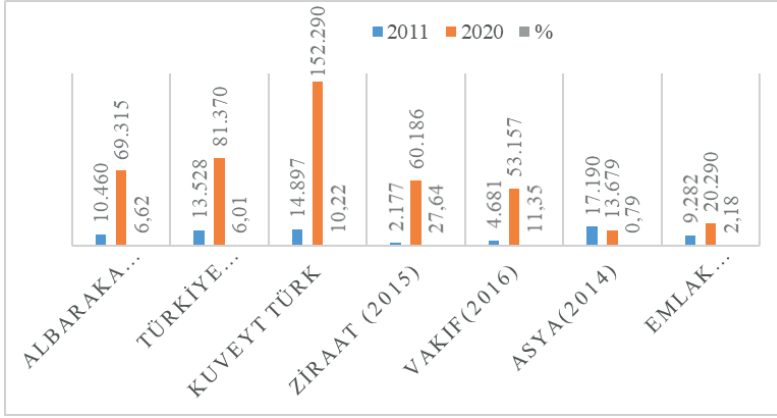
Şekil: 1 Katılım Bankalarının Şube ve Personel Sayısı Değişimi

Yukarıdaki grafikte 2011-2020 yılları arası katılım bankalarının şube ve personel sayısı yer almaktadır. Şube ve personel sayısında 2015 yılında bir düşüş yaşanmıştır. 2015 yılında yaşanan düşüşün nedeni Asya Katılım Bankasının faaliyetine son vermiş olmasıdır. Aradan geçen 10 yıl içerisinde personel sayısındaki artış %21,51'dir. Şube sayısındaki artışın ise %83 olduğu görülmektedir.

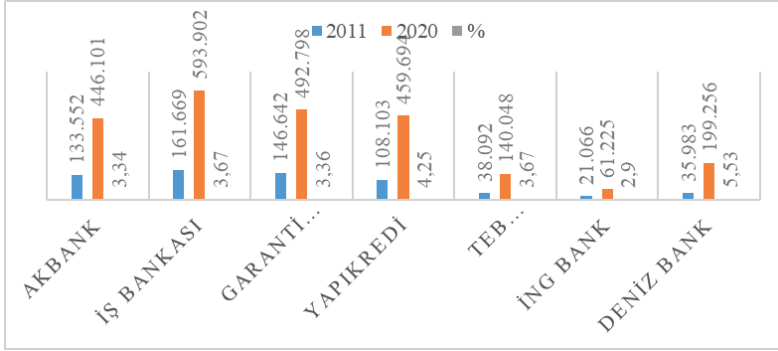
Şekil: 2 Mevduat Bankalarının Şube ve Personel Sayısı Değişimi

Yukarıdaki grafikte 2011-2020 yılları arası seçilmiş 7 mevduat bankasının şube ve personel sayısı yer almaktadır. Şube ve personel sayısında 2014 yılından sonra düşüş yaşanmıştır. Aradan geçen 10 yıl içerisinde personel sayısındaki düşüş %1,40'dır. Şube sayısındaki azalışın ise %7,06 olduğu görülmektedir. Mevduat bankaları hem şube hem de personel sayısı bakımından Katılım Bankalarından oldukça fazladır. Ancak mevduat bankaları toplamda daha çok şube ve personel sayısına sahip olsa da, yüzdesel olarak şube ve personel sayısında en fazla artışı Katılım Bankalarının gerçekleştirdiği görülmektedir.

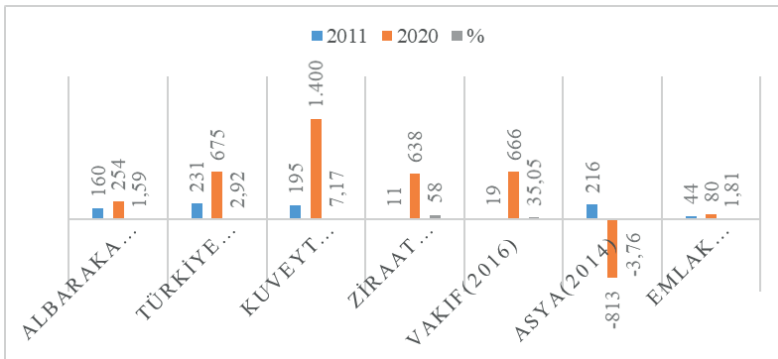
Şekil: 3 2011 ve 2020 Yılları İçin Katılım Bankalarının Aktif Toplamları ve % Değişim

2011-2020 yılları arasında Katılım bankalarının aktif toplamında artış yaşandığı görülmektedir. 2011-2020 arası faaliyet gösteren bankalar arasında en yüksek artışın aktif toplamının Kuveyt-türk'e ait olduğu görülmektedir. Yüzdesele olarak bakıldığında ise faaliyetine 2015 yılında başlayan Ziraat bankasında da ciddi bir yükseliş söz konusudur. 2014 yılında faaliyetine son veren Asya Bank dışında tüm bankaların aktif büyüklüğünde artış söz konusudur. Bu durum kaynakların verimli bir şekilde kullanıldığını ve buna bağlı olarak da maliyetlerin azaltıldığını göstermektedir. Katılım bankalarının aktif büyüklüğü Asya Bank hariç her yıl bir önceki yıla göre artış göstermektedir. Bu artışın yaşanması katılım bankaları tarafından istenen ve piyasa tarafından da beklenen bir durumdur.

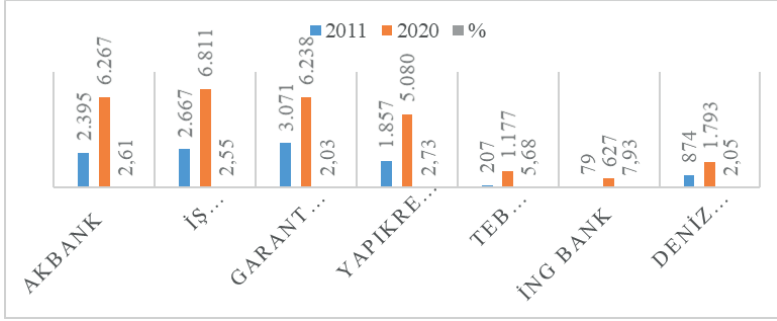
Şekil: 4 2011 ve 2020 Yılları İçin Mevduat Bankalarının Aktif Toplamları ve % Değişim

2011-2020 yılları arasında Mevduat bankalarının aktif toplamalarında artış yaşandığını görmekteyiz. 2011-2020 arası faaliyet gösteren bankalar arasında en yüksek aktif toplamının İş Bankasına ait olduğu görülmektedir. Yüzdesele olarak bakıldığında ise en fazla artışın Deniz Bank'a ait olduğu görülmektedir. Katılım bankaları ile kıyaslandığında aktif miktarları mevduat bankalarında daha fazladır. Ancak büyüme oranlarının katılım bankalarında daha yüksek olduğu görülmektedir.

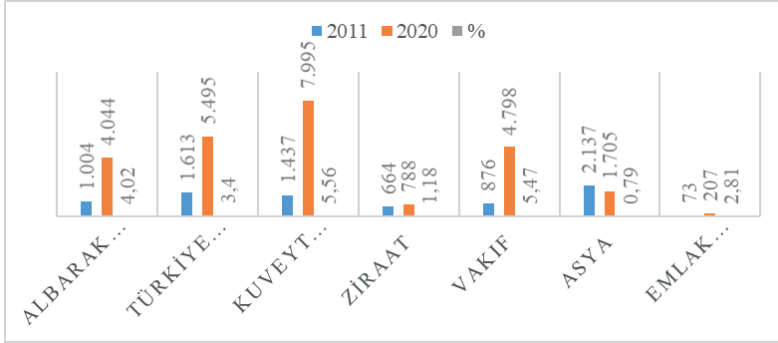
Şekil: 5 2011 ve 2020 Yılları İçin Katılım Bankalarının Net Kar ve % Değişim

2011-2020 yılları arasında Katılım bankalarının net kar paylarında bir artış yaşandığını görmekteyiz. 2011-2020 arası faaliyet gösteren bankalar arasında en yüksek net kar payının Kuveyttürk'e ait olduğu görülmektedir. Yüzdesele olarak bakıldığında ise en fazla artışın faaliyetine 2015 yılında başlayan Ziraat bankasına ait olduğu görülmektedir. 2014 yılında faaliyetine son veren Asya Bankasında tüm bankaların net karlarında artış söz konusudur.

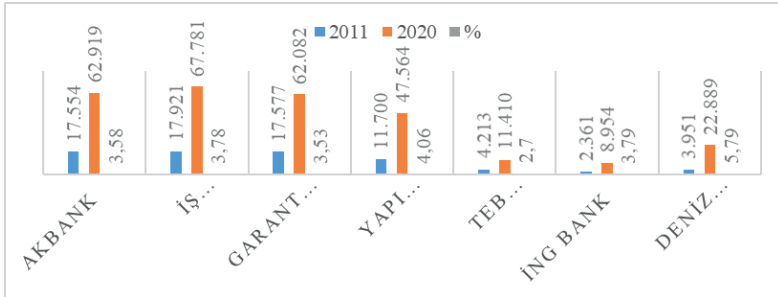
Şekil: 6 2011 ve 2020 Yılları İçin Mevduat Bankalarının Net Kar ve % Değişim

2011-2020 yılları arasında Mevduat bankalarının net faiz-karlarında bir artış yaşandığını görmekteyiz. 2011-2020 arası faaliyet gösteren bankalar arasında en yüksek net karın İş Bankasına ait olduğu görülmektedir. Yüzdesele olarak bakıldığında ise en fazla İng bankasına ait olduğu görülmektedir. Çalışmaya konu olarak seçilmiş 7 mevduat banka yüzdesele olarak pozitif bir ivme yakalamış olsa da, Yüzdesele olarak incelendiğinde söz konusu yıllar arasında katılım bankalarının daha iyi bir performans sergilediği görülmektedir. Bankacılık sektöründe kar artış oranının yüzde 5'in altında kalması, mevduat bankalarının faiz giderlerinin faiz gelirlerinden daha çok artmasından kaynaklanmaktadır. Mevduat bankalarının faiz riskiyle karşı karşıya kalması karlarının azalmasında etkilidir.

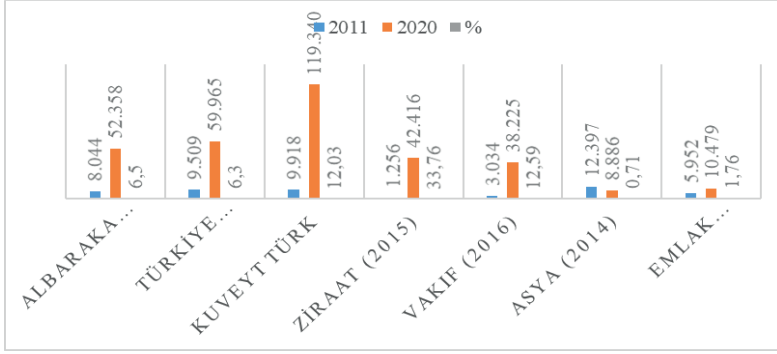
Şekil: 7 2011 ve 2020 Yılları İçin Katılım Bankalarının Özkaynak ve % Değişim

Finansal istikrarın sağlanması ve devam ettirilmesi noktasında önemli bir kalem olan sermaye bankaların geleceği açısından önemlidir. Belirli bir seviyenin üzerinde tutulması bankaların birincil hedefleri arasındadır. 2011-2020 arası faaliyet gösteren bankalar arasında en yüksek sermaye Kuveyttürk'e ait olduğu görülmektedir. Faaliyetine 2015 yılında başlayan Ziraat bankasının ise sermayesinin yetersiz olduğu görülmektedir.

Şekil: 8 2011 ve 2020 Yılları İçin Mevduat Bankalarının Özkaynak ve % Değişim

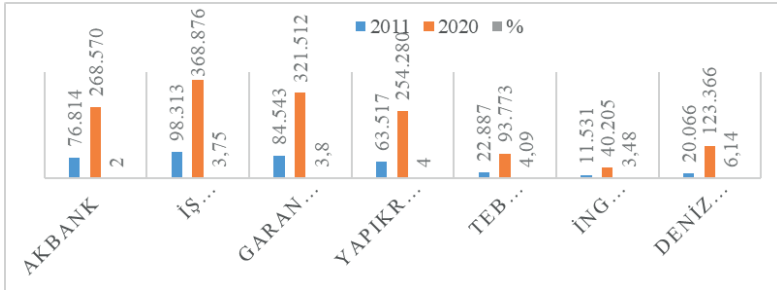
2011-2020 arası faaliyet gösteren bankalar arasında en yüksek sermaye İş Bankasına aitken Denizbank'ın ise ilgili yıllar arası en yüksek öz kaynak büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir. Teb Bankasının ise sermayesinin yetersiz olduğu görülmektedir.

Şekil: 9 2011 ve 2020 Yılları İçin Katılım Bankalarının Topladıkları Fonlar ve % Değişim

Katılım bankalarının bilançoları incelendiğinde toplanan fonlarda artış olduğu görülmektedir. En fazla toplanan fon Kuveyt Türk Bankasına aitken, yıllar içinde fonlarını % olarak en fazla arttıran banka Ziraat Katılım Bankası olmuştur. Bu gelişmeler tasarruf sahiplerinin katılım bankacılığına yönelik ilgisinin yıllar içinde canlılığını arttırarak sürdürdüğünü göstermektedir.

En fazla toplanan mevduat İş Bankasına aitken, yıllar içinde mevduatlarını % olarak en fazla arttıran banka Deniz Bank olmuştur. Katılım Bankaları ve mevduat bankalarının topladıkları fonlar incelendiğinde katılım bankalarının mevduat bankalarına göre daha yüksek bir performans sergiledikleri görülmektedir.

Şekil: 10 2011 ve 2020 Yılları İçin Mevduat Bankalarının Topladıkları Mevduatlar ve % Değişim

SONUÇ

Bankacılık sektörü finans piyasası için oldukça önemlidir. İslami finans sisteminin bel kemiği olan İslami bankacılık, mevduatları harekete geçirmede ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için finansman sağlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada 2011-2020 yılları arasında faaliyet gösteren 7 katılım bankası ile seçilmiş 7 mevduat bankası, yıllar içindeki şube ve personel sayısı, aktif büyüklüğü, kazandırılan karpayı-faiz, sermaye yeterliliği, mevduat hacmi ve toplanan fonlar bakımından karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır. 2011-2020 yılları arasında faaliyet gösteren katılım bankalarından Asya Bank 2015 yılında faaliyetine son vermiştir. Ziraat Katılım Bankası 2015, Vakıf Katılım Bankası 2016 ve Emlak Katılım Bankası ise 2019 yılında faaliyetine başlamıştır. Günümüzde faaliyetini sürdüren 6 katılım bankası olduğu görülmektedir. Seçilmiş 7 mevduat bankasının ise tamamı ilgili yıllarda faaliyetini sürdürmüş halen daha sürdürmeye devam etmektedir. Bankaların şube personel sayısı bakımından mevduat bankalarında fazla olduğu görülmektedir. Ancak yüzdesel büyüme olarak katılım bankalarının daha yüksek bir performans sergilediği görülmektedir. Katılım bankalarının personel sayısı %21,51, şube sayısı %83 artarken mevduat bankalarının personel sayısı %1,40, şube sayısı ise %7,06 azalmıştır. Yıllar içinde katılım bankalarının büyüme performansı gösterirken, mevduat bankalarının küçülme stratejisi izlediği görülmektedir. Bankaların aktif toplamlarının mevduat bankalarında fazla olduğu görülmektedir. Ancak aktif büyüme oranları incelendiğinde katılım bankalarının büyüme oranlarının %9,25 olduğu mevduat bankalarının ise %3,38 olduğu görülmektedir. Bankalar net kar bakımından yüzdesel olarak incelendiğinde söz konusu yıllar arasında katılım bankalarının net karının %14,86 ile mevduat bankalarına göre (%3,65) daha iyi bir performans sergilediği görülmektedir. Bankaların özkaynak yani sermaye yeterliliği bakımından mevduat bankalarının %3,89, katılım bankalarının ise %3,31 ile benzer sonuçlar gösterdiği görülmektedir. Bankaların topladıkları fonlar ve mevduatlar bakımından mevduat

bankalarının toplanan mevduatların daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak yüzdesel olarak incelendiğinde katılım bankaları yıllar içinde topladığı fonları %10,52 arttırırken, mevduat bankalarının %3,89 arttırdığı görülmektedir.

Bankaların göstermiş olduğu finansal performansların, bankaların geleceği hakkında fikir sahibi olabilmek için belirli aralıklarla analizinin yapılması gerekmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre katılım bankalarının mevduat bankaları ile rekabet edilebilirliğinin özellikle son yıllarda arttığı görülmektedir. Katılım Bankalarının mevcut istikrarını sürdürmesi halinde ileriki yıllarda da büyümesini devam ettireceği düşünülmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda yazarlara, ülke kültürünün bankaların büyümesinde etkili olup olmadığını görmek için gelişmiş piyasaları gelişmekte olan piyasalarla karşılaştırma konusu önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Bozdemir, T. (2007). Türk bankacılığının tarihsel gelişimi ve reel sektöre katkısına ilişkin bir araştırma,(Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı.
- Chhapra, I.U. Ahmed, A. Rehan, R. Hussain, F. (2018). Consumer's preference and awareness: Comparative analysis between conventional and Islamic Ijarah auto financing in Pakistan *Al-Iqtisad Journal of Islamic Economics*, 10 (2), 389-402.
- Dusuki, A, W. (2012). Islamic Financial System: Principles & Operations, *International Shari'ah Research Academy for Islamic (1. Baskı) Finance*, Kuala Lumpur, Malaysia
- Gezen, A. (2019). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Bankalarının Entropi ve WASPAS Yöntemleri ile Performans Analizi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 213-232.
- Gökçen, G, Gönen, İ. (2017). Katılım Bankalarının Finans Sektörü İçindeki Yeri Ve Katılım Bankalarına Yönelik Müşteri Algısı, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 61-77.
- Görmez, Y. (2008). Banking in Turkey: History and Evolution. Bank of Greece Eurosystem, Working Paper, Economic Research Department –Special Studies Department, 1-43.

- Gunputh, R.P. (2014). Micro-credit in conventional banking: Would Islamic banking be the golden age for entrepreneurs? The Mauritius case study, *Journal of Social and Development Sciences*, 5 (1), 14-25.
- Ibrahim, M.A., Fisol, W.N.M. and Haji-Othman, Y. (2017), Customer intention on Islamic home financing products: an application of theory of planned behavior (TPB), *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 8(2), 77-86.
- Isik, I. Hassan, M.K. (2002). Cost and profit efficiency of the Turkish banking Industry: An empirical investigation *Financial Review*, 37 (2), 257-279.
- Konday, M. (2006). Özel finans kurumlarının türkiye’deki gelişimi ve bir uygulama, Tezsiz yüksek lisans projesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khan, F. (2010). How ‘Islamic’ is Islamic Banking?, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 76(3), 805-820.
- Khan, M. Mansoor, M. Ishaq Bhatti, (2008),”Islamic banking and finance: on its way to globalization”, *Managerial Finance*, Vol. 34 Iss: 10 pp. 708 - 725
- Lee, K, Ullah, S. (2011). Customers’ attitude toward Islamic Banking in Pakistan, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 4(2), 131- 145
- Mehtab, H. Zaheer, Z. Ali, S. (2015). Knowledge, attitudes and practices (KAP) survey: A case study on Islamic banking at Peshawar, Pakistan, *FWU Journal of Social Sciences*, 9 (2), 1
- Muhamad, N.A.N., Hamid, A.A., Bahrom, H., Haniff, M.N.Manan, S.K. and Aziz, R.A. (2016), “Customers’ preference on Islamic banking products and services: the influence of knowledge, awareness and satisfaction”, *Malaysian Accounting Review*, 12(1), 1-23.
- Özsoy, İ, Görmez, B, Mekik, S. (2013). Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1), 187-206.
- M.S. Shahid, M. Hassan, M. Rizwan (2015). Determinants of Islamic banks’ profitability: Some evidence from Pakistan, *Pakistan Journal of Islamic Research*, 16.

- Usman, A. and Khan, M. K. (2012) Evaluating the Financial Performance of Islamic and Conventional Banks of Pakistan: A Comparative Analysis, *International Journal of Business and Social Science*, 3(7), pp. 253-257
- Ustaoglu, D. (2014). Türkiye' de katılım bankacılığı sektöründeki yeri ve önemi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <https://tkbb.org.tr/banka-bilgileri#1728> (Erişim Tarihi 14.04.2022)
- <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/> (Erişim tarihi 18.04.2022)
- <https://www.investopedia.com/terms/i/islamicbanking.asp> (Erişim Tarihi 30.05.2022)
- <https://www.ubldigital.com/Banking/UBL-Ameen/Knowledge-Center/Differences-between-Conventional-Bank-and-Islamic-Bank> (Erişim Tarihi 30.05.2022)

Kamu Altyapı Yatırımlarının Mevcut Finansman Modelleri: Türkiye İçin Faizsiz Bir Model Önerisi

*Dr. Erhan BAHTİYAR*²⁸

1. GİRİŞ

Altyapı yatırımı, devletlerin kalkınma sürecinin olmazsa olmaz şartıdır. Altyapı yatırımları genelde kamu otoriteleri tarafından gerçekleştirilirken özellikle 20. Yüzyıl'ın son çeyreğinden itibaren Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) kapsamında da gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte başvuru finansman modellerinden biri de faizsiz finansmandır. Özellikle Türkiye'de altyapı yatırımlarının islâm prensipler ışığında faizsiz finansman modelleri kullanılarak gerçekleştirilmesi üzerine akademik çalışma ise neredeyse yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte geçmişten günümüze faizsiz finansman modellerinin ülkemizde kısıtlı kullanıldığı görülmektedir.

Finansal piyasalarda altyapı yatırım projelerinde kullanılan faizli veya faizsiz finansman modelleri temelde üç ana başlık altında borçlanma, hibrit (mezzanine) ve özkaynak olarak toplanmakta-

28 Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., İşletme Pazarlama Müdürü

dır. Bu doğrultuda günümüzde altyapı yatırımlarında kullanılan finansman modelleri ise Tablo 1.1’de detaylı olarak açıklanmıştır.

Modeller		Altyapı Finansman Ürünleri		Finansman Araçları
Varlık Sınıfı	Finansal Enstrüman	Altyapı Projesi’ne Dayalı	Kurumsal Bilanço’ya Dayalı / Kurumlara Dayalı	Kaynak Havuzu
Borça Dayalı Finansman Modelleri	Tahviller	Proje Tahvilleri	Kurumsal Tahvil, Yeşil Tahvil	Tahvile Endeksli Fonlar,
		Belediye, Kamu Kurum Tahvilleri		
		Yeşil Tahvil, Sukuk	Sermaye Benzeri Tahvil	Tahvil Fonları
	Krediler	Altyapı Projesine Doğrudan Ortak Olarak, Yatırım Kredisi, Sendikasyon, Proje Kredileri	Altyapı Projesine Ait Firmaya Doğrudan Ortak Olarak Finansman	Kredi Yatırım Fonları (Genel Ortaklık Fonu)
Sendikasyon Kredileri, Menkul Kıymetleştirilmiş Krediler,			Kredi Endeks Fonları, Kredi Fonları	
Karma Finansman Modelleri	Hibrit	Sermaye Benzeri Kredi ve Tahvil, Ara Finansman (Mezzanine)	Sermaye Benzeri Tahvil, Paya Dönüştürülebilir Tahvil, İmtiyazlı Hisse Senedi	Ara Finansman Yatırım Fonları Hibrit Borç Yatırım Fonları
Özkaynağa Dayalı Finansman Modelleri	Halka Arz Olmuş	Halka Açık Fonlar	Halka Arz Edilmiş Altyapı & Tesis Hisse Senedi, Gayrimenkul Yatırım Fonu, Altyapı Yatırım Fonu, Altyapı Yatırım Ortaklığı	Halka Arz Edilmiş Altyapı Yatırım Fonu, Endeks Fonları, Borsa Yatırım Fonları
	Halka Arz Olmamış	Altyapı Projesine Ait Varlığa Doğrudan Ortak Olarak, Kamu – Özel Ortaklık Projeleri	Altyapı Projesine Ait Varlığa Doğrudan Ortak Olan Sermaye Fonu	Halka Arz Edilmemiş Yatırım Fonları

Kaynak: Croce, Raffaele D. Paula J. Laboul. A. (2015). Infrastructure financing instruments and incentives, OECD. s.15.

Sukuk'un Türkiye'de altyapı yatırımlarında uygulanabilirliği ve sağlayacağı faydalarla birlikte mevcut yasa ve mevzuat kapsamında kamunun bu modeli nasıl hayata geçirebileceği araştırılmaya muhtaçtır. Bu çalışma kapsamında yapılan bilimsel çalışmalara ek olarak ülkemizdeki konuya ilişkin mevcut yasa, yönetmelik ve tebliğler kapsamlı olarak incelenmiştir. Ülkemizde yer alan faizli ve faizsiz bankalar, Türkiye Varlık Fonu ve Portföy Yönetim Şirketleri ziyaret edilmiş ve ihtiyaç duyulan bilgilere ve dokümanlara ulaşmaya çalışılmıştır. Ayrıca, çalışmamızla ilgili alanda uygulayıcı konumunda yer alan sektör temsilcileriyle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.²⁹ Bu veriler ışığında çalışmamızda nitel ve nicel araştırma yöntemlerini kapsayan karma araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Sukuk finansman modelinin özünde yatan faizsizlik ilkesine bağlı kalınarak gerçekleştirilebileceği yeni bir uygulama alanı Türkiye Varlık Fonu'nun kuruluşuyla mümkün hale gelmiştir. Bu çalışma ile kamu altyapı yatırımlarının TVF aracılığıyla sukuk finansman modeli kullanılarak gerçekleştirilmesi önerilmiş ve böylece literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. GÜNÜMÜZDE ALTYAPI YATIRIMLARININ MEVCUT FİNANSMAN MODELLERİ VE SUKUK FİNANSMAN MODELİ

Altyapı yatırımı, İlk Çağ (M.Ö. 4000) dönemindeki uygarlıklar tarafından inşa edilen yollar ve sulama kanallarıyla birlikte ortaya çıkmış bir olgudur. Bugün itibariyle altyapı yatırımları toplumların

29 Ülkemizde faaliyet gösteren katılım bankalarından Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., 1915 Çanakkale Köprüsü projesi için 300 mio EUR ve Ankara-Niğde Otoyolu projesi için ise 100 mio EUR olmak üzere her iki projeye istisna finansman modeli ile kaynak sağlamıştır. YİD modeliyle Konya Şehir Hastanesi projesine İslam Kalkınma Bankası (İKB) tarafından istisna sözleşmesine dayalı olarak 67,5 mio EUR finansman sağlanmıştır. Bu finansman İKB nezdinde Dünya'daki sağlık sektörüne yönelik YİD modeliyle finansman sağlanan ilk projedir. Öte yandan, İKB'nin ülkemizde doğrudan gerçekleştirdiği ilk özel sektör proje finansmanı olarak yerini almıştır. YİD kapsamında gerçekleştirilen mega projeler için proje maliyetinin büyüklüğü ve uzun vade gereksinimi nedeniyle birden fazla faizli ve/veya faizsiz finansal kuruma ihtiyaç duyulmaktadır. Pari-Passu ve Pro-Rata prensipleri çerçevesinde faizli ve/veya faizsiz tüm finansal kurumlar konsorsiyum içinde yerlerini almaktadır.

iktisadi ve sosyal alandaki gelişimine katkı sağlarken birçok farklı unsuru da harekete geçiren bir lokomotif vazifesi görmektedir. Bu noktada, devletler açısından altyapı yatırımları gerçekleştirilmeden diğer yatırım ve kalkınma hamlelerinin gerçekleştirilmesinin pek mümkün olmadığı kabul edilmektedir.

Dünya nüfusundaki artışa paralel olarak başta sosyal, iktisadi ve teknolojik olmak üzere birçok alanda altyapı yatırımlarına duyulan ihtiyaç her geçen gün daha da artmaktadır. Bu ihtiyacın yalnızca devlet bütçe kaynaklarıyla finanse edilmesi sürdürülebilir görünmemektedir. Bir başka ifadeyle geçmişte altyapı yatırımlarının finansmanı için yalnızca kamu kaynakları yeterliken günümüzde kamu ve/veya özel sektörün iştirakiyle temin edilen kaynakların kullanılmasına ihtiyaç doğmuştur. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde KÖİ kapsamındaki altyapı yatırım projelerinin %64'lük kısmı ağırlıklı krediler olmak üzere borçlanma araçlarıyla, %35'lik kısmı ise özkaynaklarla finanse edilmektedir. Finansman kaynaklarına bakıldığında ise %38'lik kısmının yurtdışından temin edildiği anlaşılmaktadır (WorldBank, 2021).

İslam medeniyeti diğer alanlarda olduğu gibi yatırımların finansmanı noktasında da kendine özgü prensipleri sayesinde diğer medeniyetlerden ayrılmaktadır. Bu doğrultuda, faiz haram kılınmış, meşru alanlara yönelik yatırımların ancak risk paylaşım esasına dayanan ortaklık yöntemiyle finansmanı önerilmiştir. Özü itibarıyla meşru altyapı yatırımlarının finansmanında da İslamın bu ilkelerinin dikkate alındığı finansman modelleri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle, 20. Y.Y. ortasından itibaren faizsiz finans kurumlarının öncülüğünde faizsiz finansman sisteminin gelişimi de hızlanmıştır.

Türkiye'de ise bu süreçte özellikle 1970'li yıllardan itibaren faizsizlik ilkesi altında birçok finansman modelini altyapı yatırımlarında hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte son dönemde Yap-İşlet-Devret (YİD) kapsamında gerçekleştirilen altyapı projelerinde "istisna finansman modeli" başta olmak üzere İslamî finansman prensipleriyle uyumlu modellerin kullanıldığı görülmektedir.¹

Ülkemizde ve diğer müslüman ülkelerde Sukuk'a, varlığa sahiplik hakkı tanıyan özgün yapısıyla, modern finans piyasalarında altyapı yatırımlarındaki finansman ihtiyacının karşılanması için başvurulduğu görülmektedir. Ancak ülkemizde kamu otoritesi tarafından bugüne kadar bu modele başvurulmamış olması dikkat çekicidir.

3. Altyapı Yatırımı Kavramı

Altyapı, Türkçe'ye İngilizce “*Infrastructure*” kelimesinin karşılığı olarak geçmiştir, Türkçe karşılığı “zemin altı” şeklindedir. Zemin altı ise Fransızca'da kaldırım veya demir yolunun altındaki materyal anlamında kullanılmıştır (Batt, 1984). Altyapı, iktisadi bir terim olarak “bir ülkede ulaştırma, enerji, iletişim sistemleri gibi kamu yararına kullanılan sermaye varlıklarının bütünü”nü ifade için kullanılır” (TDK, 2011). Altyapı, iktisadi kalkınmanın olmazsa olmaz (*Lat. la sine qua non of*) şartı kabul edilir. Çünkü, iç pazarlar ve ekonominin diğer unsurları bu sayede birbirine bağlanır (Goldsmith, 2014). İlgili bir diğer kavram “üstyapı”dır. Altyapı ve üstyapı iktisadi gelişimde birbirini bütünlenirler. Altyapı kapsamında değerlendirilen projelerin inşaatı sürecinde tüm faaliyetler altyapı yatırımı olarak adlandırılır. Altyapı yatırımlarının kapsamı konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Sonuç olarak; günümüzde otoyollar, havaalanları, köprüler, limanlar, metrolar, demiryolları, hastaneler, toplumsal amaçlı binalar, okullar, içme suyu hatları ve enerji santralleri vb. farklı alanda gerçekleştirilen projelerin tamamı altyapı yatırımları olarak nitelendirilir (Gregory ve Kessides, 1994).

Altyapı yatırım projeleri, “Sıfırdan Yatırım” (*İng. Greenfield Investment*) ve “Mevcut Proje Üzerine Yatırım” (*İng. Brownfield Investment*) olarak ikiye ayrılmıştır. Sıfırdan yatırım projeleri, sıfırdan hayata geçirilen projeleri ifade ederken; mevcut altyapı proje yatırımları ise zaten varolan herhangi bir altyapı varlığı üzerindeki revizyon, kapasite artışı, bakım vb. konularda yapılan tüm yatırımları ifade etmektedir. Ayrıca, altyapı yatırımlarının ekonomik ve sosyal yatırımlar olmak üzere iki ana başlık altında toplandığı

görülmektedir. Ekonomik altyapı yatırımları; ulaşım, telekomünikasyon, doğalgaz, içmesuyu gibi projeleri; sosyal altyapı yatırımları ise eğitim ve sağlık gibi toplumsal yönü yanı sıra baskın yatırımları kapsar (Fransen, Bufalo ve Reviglio, 2018). Çalışmamız odak noktası itibarıyla; ekonomik altyapı yatırımları ağırlıklı olsa da her iki alandaki projelerin finansman yöntemleri incelenecektir. Aşağıdaki tabloda günümüzdeki altyapı hizmet sektörleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

4. Sukuk Kavramı

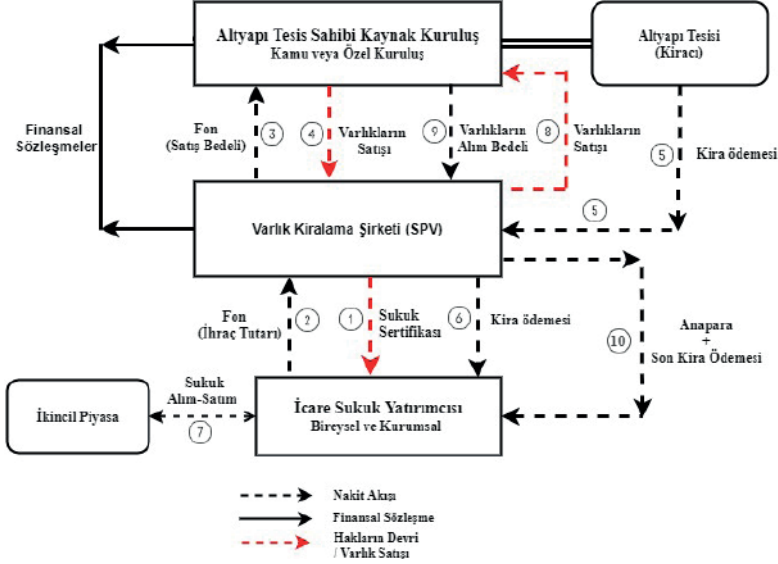
Sukuk, Arapça kökenli bir kelime olan “Sak (*Sakk*)” kelimesinin çoğuludur. Sak; çek, borç senedi, ibraname, temlikname gibi resmi veya kıymetli evrakı ifade etmek için kullanılmaktadır (Bayındır, 2021). Bugün itibarıyla; sukuk, “finansal sertifika”, “İslamî tahvil”, “faizsiz bono”, “menkul kıymet” olarak çeşitli kaynaklarda yerini almıştır (Bayındır vd.). Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) ise sukuku “mevcut mal (ayn), menfaat veya hizmet hâlinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetinde şayi payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifika” şeklinde tanımlamıştır (AAOIFI, 2018).

Türkiye’de sukuk “Kira Sertifikası” olarak adlandırılmaktadır. Bu sermaye piyasası aracı, sermaye piyasalarına ilişkin 01.04.2010 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 2499 sayılı “Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ”de “kira sertifikası” olarak ilk defa yerini almıştır (SPK, 2010). Ve ilgili kanuna dayalı olarak yayımlanan 2013 tarihli “Kira Sertifikaları Tebliği (III-61.1)” tebliğinde ise şöyle tanımlanmıştır: “Her türlü varlık ve hakkın finansmanını sağlamak amacıyla varlık kiralama şirketi tarafından ihraç edilen ve sahiplerinin bu varlık veya haktan elde edilen gelirlerden payları oranında hak sahibi olmalarını sağlayan menkul kıymeti ifade etmektedir.” (SPK, 2012).

5. Sukuk Finansman Modeli

Sukuk finansman modeli, faizsiz finansman modelleri arasında en fazla tercih edilen altyapı finansman ürünüdür. Tablo 1’de sukuk, her ne kadar tahviller ile aynı başlık altında değerlendirilse de altyapı yatırımları için borç, hibrit ve özkaynak yapısında finansman sağlanması mümkündür. İlgili tabloda borca dayalı olarak tasnif edilmiş olmasında varlık temelli (*İng. asset-based*) sukuk ihraçlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, istisna, icare sukuk sözleşmelerinin karakteristik özellikleri sebebiyle borçlanma araçlarında yer alması gerekmektedir. Ayrıca, müşareke ve mudarebe sözleşmelerinin içerdiği özkaynak aktarımı sebebiyle sermaye benzeri sınıfta yer aldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Hibrit sukuklar ise sermaye benzeri sukuk vb. göz önünde bulundurulduğunda ilgili tablonun hibrit kısmında kendisine yer bulacağı anlaşılmaktadır (Dusuki, 2009).

Bugün itibarıyla sukuk; devletler, özel kuruluşlar ve belediyeler gibi birçok kurum ve kuruluş tarafından ihraç edilmektedir. Bu tercihte etkili olan birçok etmen olmakla birlikte; sermaye piyasalarında işlem görmesi, uzun vadeye uygun tasarlanabilmesi, krizlere karşı dayanıklı yapısı ve hibrit yapıda konumlandırılabilmesi önemli avantajları olarak sıralanmaktadır (Mirakhor ve Bacha, 2018). Sukuk finansman modeli, sadece islamî coğrafyada değil İngiltere, Almanya, Hong Kong, Güney Afrika, Lüksemburg vb. ülkelerde de finansman amacıyla kullanılmaktadır.

Şekil 1. Altyapı Yatırımlarına Yönelik İcاره Sukuk Finansman Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

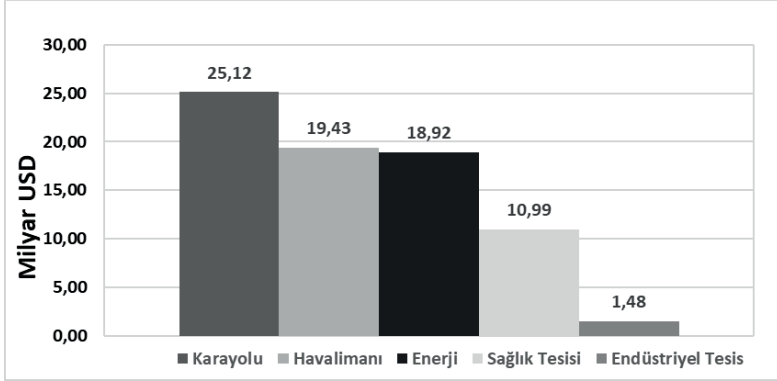
Dünya'da icare, mudarebe, müşareke, istisna, murabaha başta olmak üzere birçok finansman modeli altyapı yatırımlarının finansmanı amacıyla kullanılmaktadır. Çalışmamız kapsamında varlığa dayalı olarak ihraç edilebilecek ve en sık tercih edilen icare sukuk finansman modeli ise Şekil 2.1'de belirtilmiştir. İcاره sukukta, Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ)³⁰, Kaynak Kuruluş (KK) ve Yatırımcılar olmak üzere temelde üç taraf yer almaktadır. İcاره sukukun ikincil piyasalarda alım-satımının islami açıdan uygundur. Ayrıca, ikincil piyasalarda nominal, primli veya iskontolu bir fiyatla satılması mümkündür (Faizsiz Finans Standartları, 2018). Bu sebeple işlem hacmi ve likidite açısından sukuk piyasalarında tevaccüh görmektedir.

30 Çalışmamız kapsamında Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ), Özel Amaçlı Şirket (ÖAŞ) ile aynı kelimeye ifade etmektedir. Özellikle; ülkemizde ÖAŞ yerine VKŞ SPK ve Kamu tarafından benimsenmiştir. Öte yandan, VKŞ ise sukuk yatırımcılarının haklarını koruyan, onlar adına kaynak kuruluşla sözleşme imzalayan, güvenilir kişi/teminat yöneticisi (*Ing. trust*) kişi konumundadır.

6. TÜRKİYE'DE ALTYAPI YATIRIMLARINDA BAŞVURULAN MEVCUT FİNANSMAN MODELLERİ

Türkiye’de altyapı yatırımlarının finansmanı diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi özellikle 1980’li yılların ortalarına kadar ağırlıklı olarak kamu tarafından gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Dünya’daki uygulamalarla benzer şekilde birçok finansman modelinin ülkemizdeki altyapı yatırımlarında kullanıldığı görülmektedir. Toplu Konut Fonu ve Kamu Ortaklığı Fonu vb. bütçe dışı finansman modelleri geçmişte T.C. Hazine’si tarafından kullanılmıştır. Buna ek olarak menkul kıymet ihracı (Örn: Tahvil, Gelir Ortaklığı Senetleri, Gelire Endeksli Senetler) ve KÖİ modelleri de kamu altyapı yatırımlarında finansman yöntemi olarak kullanılmıştır (Genç ve Ertuğrul, 2004).

Günümüzde ülkemizde altyapı yatırımlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’ya (GSYH) oranı %1 seviyelerinde seyretmektedir (Strateji ve Bütçe, 2021). Nitekim 2021 yılında kamu kaynaklarıyla gerçekleştirilecek 3091 adet altyapı projesi için 138,3 milyar TL’lik ödenek ayrılmıştır. Bu projelerde en büyük payı %30,7 ile Ulaştırma ve Haberleşme sektörü almıştır. Türkiye’de 2040 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan altyapı yatırımları için ilave 405 milyar USD’lik finansmana ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (GIH, 2020). Projeler için gerekli finansman ihtiyacı ise kamu kaynaklarının yetersiz kalması halinde bütçe dışı kaynaklarla sağlanmak durumunda kalınacaktır. Ancak bazı projelerde özel sektörün KÖİ projeleriyle altyapı yatırımlarına iştirak ettiği de görülmektedir. Ülkemizde KÖİ mevzuatı kapsamında, “İmtiyaz”, Yap-İşlet-Devret (YİD), “İşletme Hakkı Devri (İHD)”, “Yap-İşlet (Yİ)”, “Yap-Kirala-Devret (YKD)” modelleri uygulanmaktadır. Bununla birlikte ülkemizde 1986-2021 yılları arasında 253 KÖİ projesi hayata geçirilmiştir². Türkiye son 30 yıllık dönemde gerçekleştirdiği 146 milyar USD’lik altyapı yatırım tutarı ile 4. ülke konumunda yer almaktadır (Dünya Bankası, 2021). Türkiye’deki KÖİ projelerinin tutar bazında en sık kullanıldığı sektörlerin dağılımı ise şekil 1’de belirtilmiştir (Strateji ve Bütçe, 2021).

Şekil: 2 KOİ Yatırım Tutarlarının Sektörlere Göre Dağılımı

Kaynak: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021, 15 Mayıs). KOİ Proje Göstergeleri, Erişim Adresi <https://www.sbb.gov.tr/koi-gostergeleri/>.

7. Türkiye’de Altyapı Yatırımlarında Kullanılan Kredi ve Tahvil Finansman Modelleri

Ülkemizde kredi ve tahvil finansman modelleri özellikle KOİ projelerinde gelişmekte olan ülkelerle paralel olarak en sık kullanılan iki finansman modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde hem kamu kurum ve kuruluşlarınca hem de özel sektör firmalarınca ilgili finansman modellerine başvurulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda T.C. Hazine Müsteşarlığı tarafından sağlanan dış finansman kredisinin altyapı yatırımlarını gerçekleştirecek belediyelere aktarılması İller Bankası A.Ş. aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. 2020 yılında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (22,3 milyon EUR), İzmir Büyükşehir Belediyesi (100 Milyon EUR), İZSU Genel Müdürlüğü (49.8 milyon EUR) ve Manisa Büyükşehir Belediyesi (4.7 milyon EUR) olmak üzere toplamda 176,8 milyon EUR’luk dış finansman kredisi altyapı projeleri için temin edilmiştir (Kamu Borç Yönetim Raporu, 2021).

Öte yandan ülkemizde Avrasya Tüneli, İstanbul-İzmir Otobanı, Ankara-Niğde Otoyolu vb. birçok altyapı yatırımında proje finans-

man kredisi kullanılmıştır. Bununla birlikte proje finansmanı sağlanan altyapı yatırım projelerinin ağırlık kısmı YİD modeliyle özel sektör tarafından finanse edilmektedir. Türkiye’de altyapı yatırım projesi için sağlanan en büyük kredi tutarı olarak İstanbul, Bursa ve İzmir otoyol projesindeki ÖAŞ olan Otoyol Yatırım ve İşletme A.Ş.’ye tahsis edilmiştir.³¹ 2015 yılında YİD modeliyle finansman sağlanan projede 5 milyar dolar tutarındaki proje finansman kredisi 12 farklı banka tarafından sağlanmıştır. 4749 sayılı Kanun kapsamında, KÖİ kapsamındaki projelerde “Hazine Borç Üstlenimi” Hazine tarafından yurt dışından sağlanacak finansmanlar için tamamen veya kısmen verilmektedir. Kanunun ilgili kısmı ve 2019 yılı için üst limit ile üstlenilen borç tutarı hakkında kanun maddesi aşağıda belirtilmiştir (Sayıştay, 2020):

4749 sayılı Kanun’a 21.02.2013 tarihli ve 6428 sayılı Kanun’un 13’üncü maddesi ile eklenen 8/A maddesinde;

“...Bu madde kapsamında mali yıl içinde taahhüt edilecek borç üstleniminin limiti, Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile belirlenir. Söz konusu limiti bir katına kadar arttırmaya Cumhurbaşkanı yetkilidir... Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla ihale ilanına çıkmış olan projeler açısından uygulama sözleşmeleri taslağına ilişkin ihale öncesi Müsteşarlık görüşü, kısmi üstlenim taahhüdü ve borç üstlenim hükümleri uygulanmaz. Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar yönetmelik ile düzenlenir.” şeklinde ifade edilmiştir.

6428 sayılı Kanun’un 26’ncı maddesi ile 4749 sayılı Kanun’un borç üstlenim limitine ilişkin hükümleri “Hazine ve Maliye Bakanlığı Tarafından Gerçekleştirilecek Borç Üstlenimi Hakkında Yönetmelik” ile 19.04.2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2019 yılı borç üstlenim alt ve üst limiti ise aşağıdaki Kanun ve yönetmelikler takip edilerek belirlenmiştir:

31 ³ Osmangazi Köprüsü dâhil olmak üzere sağlanan kredi, Türk Bankaları; Akbank, Finansbank, Ziraat Bankası, Garanti Bankası, Halk Bankası, İş Bankası, Vakıflar Bankası, Yapı ve Kredi Bankası ve Yabancı Bankalar; Deutsche Bank, Saudi National Commercial Bank, Bank of China, Siemens Bank tarafından sağlanmıştır.

a. 3. Madde 1. Fıkrasında “Ana kredi: 1 inci maddede tanımlanan yatırım ve hizmetlerin finansmanı için şirket tarafından yurtdışından sağlanan ve ilgili sözleşme uyarınca şirketin taahhüt ettiği özkaynağı içermeyen finansmanı”

b. 4. Madde 1. Fıkrasında; “İdareler tarafından gerçekleştirilen ve asgari yatırım tutarı bir milyar Türk Lirası olan yap-işlet-devret projeleri ile Sağlık Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen ve asgari yatırım tutarı beşyüz milyon Türk Lirası olan yap-kirala-devret projelerinde borç üstlenim taahhüdü verilebilir. Yatırım tutarının tespitinde, projeye ilişkin Yüksek Planlama Kurulu kararına esas teşkil eden fizibilite raporunda belirtilen yatırım tutarı; Yüksek Planlama Kurulu kararının alınmadığı hallerde ihale şartnamesine esas teşkil edecek olan fizibilite raporunda belirtilen yatırım tutarı esas alınır. Yatırım tutarının yabancı para birimi cinsinden olması halinde ilgili yıl yatırım programında yer alan ortalama program kuru esas alınarak Türk Lirasına çevrilmiş karşılığı dikkate alınır.”

c. 2019 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu’nun “Hazine garantili imkân ve dış borcun ikraz limiti ile borç üstlenim taahhüt limiti ve borçlanmaya ilişkin işlemler” başlıklı 12’nci maddesinin üçüncü fıkrasında; “2019 yılında 4749 sayılı Kanununun 8/A maddesi çerçevesinde HMB tarafından sağlanacak borç üstlenim taahhüdü 4,5 milyar ABD dolarını aşamaz.” ibaresi yer almaktadır.

8. TÜRKİYE’DE ALTYAPI YATIRIMLARININ SUKUK FİNANSMAN MODELİ İLE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME

Varlığa dayalı sukuk finansman modelinin özellikle kamu tarafından altyapı yatırımlarında nasıl uygulanabileceği ve TVF aracılığıyla kamu altyapı yatırımlarına yönelik ihracı üzerine karşılaşılan mevcut problemler ve/veya çözüm önerilerine izlenen yöntem ile

ulaşmıştır. Bu kapsamda derinlemesine mülakatlar neticesinde elde edilen bulgular aşağıda sıralanmıştır.

- Varlığa dayalı yapısı ile sukuk finansman modelinin altyapı yatırımlarında kullanılan faizli finansman modelleri karşısında daha güçlü ve özgün bir yapıya sahip olduğu tüm katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanmıştır.
- Mevcut yasa ve mevzuat dahilinde sukuk finansman modelinin kamu otoritesi tarafından altyapı yatırımlarının finansmanı amacıyla kullanılması önünde bir engel kalmadığı katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Bununla birlikte çeşitli vergi, teşvik vb. düzenlemelere halen ihtiyaç duyulduğu sıklıkla ifade edilmiştir.
- Kamunun altyapı yatırımlarının finansmanı amacıyla kullanılacağı sukuk finansman modelinin sermaye piyasalarının gelişimine ve kamu maliyesine kaynak çeşitliliği açısından katkı sağlayacağı katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca bu tür bir ihracın sermaye piyasalarında gösterge niteliği taşıyacağı belirtilmiştir.
- TVF'nin mevcut yapısı ve sahip olduğu potansiyel hakkında katılımcıların bir kısmının bilgi sahibi olduğu anlaşılmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler öncesinde yapılan ön bilgilendirmelerle birlikte mülakatlarda TVF değerlendirilmiş ve kamu altyapı yatırımlarının finansmanı amacıyla kullanılması yönünde bir engel olmadığı görüşü sıklıkla ifade edilmiştir.
- TVF tarafından kullanılacak sukuk finansman modelinin islamî prensiplere tam uyumlu olması gerekliliği tüm katılımcılar tarafından özellikle belirtilmiştir. Bunun ötesinde ülkemizde gerçekleşen sukuk ihraçlarının belirlenecek otorite tarafından islamî prensipler açısından kontrol edilmesinin gerekliliği eklenmiştir.
- Büyük altyapı projeleri için ülkemizdeki sermaye piyasalarının piyasa derinliği, uzun vade gerekliliği ve yatırımcı potan-

siyeli göz önünde bulundurulduğunda yurtdışı ihraçlar ile finanse edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

- TVF'nin kamu altyapı yatırımlarının finansmanı amacıyla kullanılması halinde özellikle büyük tutar gerektiren mega projeler için T.C. Hazine garantisinin önemi vurgulanmıştır.

9. TÜRKİYE VARLIK FONU ARACILIĞIYLA FAİZSİZ FİNANSMAN MODELİ (SUKUK) ÖNERİSİ

Dünya'da birçok ülkede varlık fonu aracılığıyla sukuk ihracı yapılmaktadır. Malezya ulusal varlık fonu Khazanah Nasional Berhad (Khazanah) ise ilk sukuk ihracını gerçekleştirerek öncü ülke olmuştur. Khazanah sukuk ihraçlarının varlık fonunun kendi yatırımları amacıyla veya şirketlerin yatırımları dolayısıyla fona ait şirketler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir (IIFM, 2019). Özellikle Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Singapur ve Malezya'da son yıllarda ulusal varlık fonları tarafından altyapı yatırımlarına yönelik gerçekleştirilen sukuk ihraçları dikkat çekmektedir. Öte yandan, altyapı yatırımları başlığı altında yer alan enerji tesisi, ulaşım, inşaat projeleri ulusal kalkınma fonları tarafından sukuk ihraçlarıyla finanse edilmektedir. Bu ihraçlar yarı kamu* ihracı olarak ifade edilmekle birlikte uluslararası ihraçlar 40,1 milyar USD seviyesine gelmiştir (IIFM, 2021). UVF'lerin %64'lük kısmının portföyünde altyapı yatırımları yer alırken özellikle altyapı yatırım projelerinde ağırlıklı "sıfırdan yatırım" stratejisini benimsedikleri belirtilmektedir (Preçin, 2018). TVF'nin fon yapısı ve amacının Malezya ve Singapur devletlerinin varlık fonları ile benzeştiği düşünüldüğünde sukuk ihraçları ülkemizde gerçekleştirilebilir.

Bu noktada, ülkemizde altyapı yatırımlarına yönelik sukuk finansman modelinin TVF tarafından gerçekleştirilmesi yönündeki önerimize dayanak oluşturulan düzenlemeler aşağıda detaylandırılacaktır.

- T.C. Hazine Müsteşarlığı'na 4749 sayılı kanunun 7/A maddesi kapsamında tanınan tüm hak, istisna, indirim ve muafiyetlerden TVF için de geçerli kılınmıştır (TVF A.Ş. Kurulması, 2016).

- TVE, özel şirketlerden ayrılmış ve SPK mevzuatına tâbi tutulmamıştır. Bu doğrultuda TVF kira sertifikası (sukuk) ihraçlarında SPK izni aranmamaktadır. Bu düzenleme sayesinde menkul kıymetleştirme, onay, ihraç vb. süreçlerin kolaylaştırıldığı anlaşılmaktadır.
- Sukuk ihraçları için Varlık Kiralama Şirketi'nin TVFY A.Ş. tarafından kurulabilmesi mümkün kılınmıştır.
- Stratejik öneme haiz projeye konu varlıklarının sahibi konumundaki kamu kuruluşundan TVF'ye devredilmesi mümkün kılınmıştır. 6741 sayılı kanunda her ne kadar ihtiyaç fazlası olarak açıklanmışsa da aynı kanunun 2. maddesinde TVF'nin "projeye dayalı kaynak yaratma amacı" açıkça belirtilmiştir. Buradan hareketle kamunun gerçekleştireceği altyapı yatırımlarına ait proje varlıklarının TVF'ye devri ve sonrasında sukuk ihracı gerçekleştirilebilir.
- TVFY A.Ş. ve TVE, fon kuruluş ve yönetim aşamasında gelir ve kurumlar vergisi vb. birçok vergi ve harçtan muaf tutulmuştur. Vergi ve muafiyetler, 8. Madde birinci fıkrasında açıkça ifade edilmiştir. TVF'nin maliyet avantajı ile sermaye piyasalarında ihraç gerçekleştirmesi vergi açısından desteklenmiştir.
- TVFY A.Ş. tarafından kurulacak alt fonların kamu kurum, kuruluş ve ortaklıklarına uygulanan mevzuat, uygulama ve kısıtlamalara tâbi olmadığı ifade edilmiştir. Buradan hareketle mevzuat açısından fonun daha esnek bir yapıyla faaliyetlerini sürdürülebileceği anlaşılmaktadır.
- BES sistemi içerisinde kurulacak standart fonun %50'lik üst sınıra kadar TVF borçlanma araçlarına yatırım yapılabilmesi mümkündür. (Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık, 2021). Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği'nde yapılan değişiklikle TVF tarafından ihraç edilecek sermaye piyasası araçlarında tıpkı TCMB, HMB, ipotek finansmanı kuruluşları gibi yoğunlaşma sınırının aranmayacağı belirtilmiştir

(Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar, 2020). Ayrıca, tek bir varlığa fon şirketleri tarafından yapılacak yatırımın fon toplam değerini %35'ini aşamaz maddesi TVF için de korunmuştur. Ülkemizde TVF'ye ait sermaye piyasası ürünlerinin derinliğinin artırılması amacıyla çeşitli düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

- TVFY A.Ş., bilanço itibarıyla kamu bilançosundan bağımsız yönetilmektedir. KÖİ projelerinin kamu bütçesine ilave yük getirmiyor olmasının getirdiği avantaj TVF için de geçerlidir. Bu kapsamda, kamunun kaynaklarının kamu-özel kuruluş statüsünde olan TVF tarafından daha etkin ve verimli yönetilmesi sağlanabilir. TVF tarafından uygun finansman kaynağının temini ve sonrasında altyapı projesi için gerçekleştirilecek ihale ile işin yüklenici firma veya konsorsiyuma taşere edilmesi yöntemi şeffaflık ve kamu kaynaklarının verimli adına önemlidir.
- TVF dış kaynak temini amacıyla gerçekleştireceği işlemler için T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından garanti verilmesi mümkündür. İlgili garanti ise ihracın daha düşük maliyetle gerçekleşmesi açısından önem arz etmektedir (Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık, 2021).
- TVF özel hukuk hükümlerine tabidir. Özel sektörün rekabetçi ve esnek yapısının kamu varlıklarına yansıtılması varlık fonu aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, dayanak varlıklar üzerindeki mülkiyet hakkının faizsiz prensiplere uygun şekilde tesis edilmesi özel hukuk hükümleri uhdesinde ülkemizde uygulanabilir.

TVF adına yapılan mevzuat, tebliğ ve yasadaki düzenlemelerin sukuk ihracına olumlu katkı sunacağı anlaşılmaktadır. Bu noktada, ülkemizde KÖİ modellerine alternatif oluşturabilecek daha etkin bir finansman modelinin kurulması varlık fonunun gerçekleştireceği sukuk ihraçlarıyla sağlanabilir. Kamu kaynaklarının verimli kullanılması, kamu bütçesi ilave yük getirmeden sermaye piyasaları kullanılarak büyük altyapı ve enerji projelerine finansman sağlan-

ması ve faizsiz finansman modellerinin uygulanması amaçlandığı çalışmamızda daha önce ifade edilmiştir. TVF Sukuk finansman modelinin; KÖİ kapsamında gerçekleştirilen mega projelere kıyasla kamu bütçesine, kamuoyuna, proje maliyetine, islami prensiplere uygun sukuk finansman modelinin ülkemizde uygulanmasına, sermaye piyasalarının gelişimine olumlu katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kamunun girişimci ve proje üzerinde denetçi hüviyetini üstlenen bir yapıyla TVF'nin çeşitli ülkelerdeki varlık fonları ve ait oldukları ülkenin derecelendirme notu göz önünde bulundurulduğunda ülkemizde kamunun borçlanma maliyetine yakın bir borçlanma imkânı sunacağı düşünülmektedir (Bertoni ve Lugo, 2017). Bu kapsamda ülkemizde altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi amacıyla sukuk finansman modeline yeni bir uygulama alanı kazandırılması için ilgili finansman modeli aşağıda detaylı olarak belirtilmiştir. Kullanılacak finansman modelinde inşaat ve kiralama süreçlerini kapsamaması nedeniyle hibrit sukuk finansman modeli benimsenmiştir.³²⁴

İhraç öncesinde aşağıdaki işlemlerin gerçekleştirilmesi önerilmektedir:

- Finansman temini amacıyla projeye konu varlıklar ilgili kamu kuruluşundan TVF'ye fon içtüzüğünde belirtildiği şekilde devredilir. Buna ek olarak TVF portföyünde yer alan taşınmazlar istenildiği takdirde bu ihraca konu edilebilir.³³

32 İcare Sukuk: kamu kurumları ve özel kuruluşlar tarafından en sık tercih edilen sukuk finansman modelidir. İcare sukukta; Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ), Kaynak Kuruluş (KK) ve Yatırımcılar olmak üzere temelde üç taraf yer almaktadır. İcare sukukun ikincil piyasalarda alım-satımının islami açıdan uygundur. Ayrıca, ikincil piyasalarda nominal, primli veya iskontolu bir fiyatla satılması mümkündür.

İstisna Sukuk: belirli bir eserin üretimi veya inşası amacıyla eşit paylarda ihraç edilen ve VKŞ'nin yatırımcılar adına eseri imal ettiren konumunda yer aldığı sukuk finansman modelidir. Sukuk ihracıyla fon talep eden KK eserin üreticisi konumunda iken sukuk yatırımcısı eserin alıcısıdır. İhraç tutarı ise üretilecek malın maliyetini ifade etmektedir.

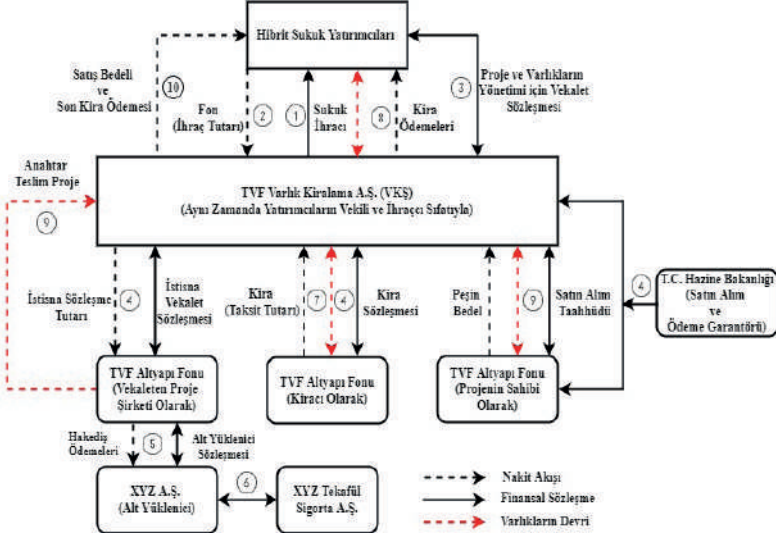
33 TVF'nin 2019 yılı bilançosunda maddi duran varlıklar kalemi 173,5 milyar TL'dir. Proje arsası haricinde diğer duran varlıkların ilgili sukuk ihracına konu edilmesi mümkündür. Buna ek olarak TVF'nin bünyesinde 46 adet taşınmazın bulunduğu açıklanmıştır.

Ayrıca çalışmamızda önerilen sukuk ihraç modeli için ikinci el piyasa işlemlerinin gerçekleştirilmesi adına önem arz etmektedir.

- İlgili alt fona ait izahname faizsiz finans ilkelerine uygun hale getirilir.
- TVFY A.Ş. tarafından Varlık Kiralama Şirketi kurulur.

Tablo 2. Türkiye Varlık Fonu Aracılığıyla Sukuk Finansman Modeli

İhraç Eden Kuruluş (VKŞ)	TVF Varlık Kiralama A.Ş.
Kaynak Kuruluş	TVF Altyapı Alt Fonu
Garantör	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı
Sigorta	XYZ Tekafül Sigorta A.Ş.
Sukuk Türü	Hibrit (İstisna + İcare)
Vadesi	10 Yıl
Satışı Gerçekleştirilen Nominal Tutar	2,000,000,000 USD
Kupon Ödeme Periyodu	6 Ayda Bir
Kar Payı/Getiri Oranı Türü	Sabit
İhraç Para Cinsi	USD
Satış Şekli	Yurtdışı Nitelikli Yatırımcıya Satış
İşlem Gördüğü Borsa	Yurtdışı Borsalar
İhracın Amacı	XYZ Köprü projesinin inşa edilmesi amacıyla faizsiz kaynak temini
Sukuk Gelirleri	Altyapı projesine dayalı nakit akışından oluşmaktadır.
Geri Satın alma Opsiyonu	Kaynak Kuruluş ihraç tarihinden itibaren 5 yıllık vade sonunda satın alma hakkını saklı tutmaktadır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. TVF (Kaynak Kuruluş) tarafından gerçekleştirilecek altyapı projesinin inşa edilmesi amacıyla kurulan VKŞ, kaynak temini için hibrit sukuk ihracı (İcare + İstisna) gerçekleştirir.
2. İhraç sonucunda yatırımcıdan sağlanan gelir VKŞ tarafından tahsil edilir.
3. Yatırımcı ile VKŞ arasında proje ve varlıkların VKŞ tarafından yönetilmesi amacıyla bir "Vekalet Sözleşmesi" imzalanır. Sözleşmeden sonraki süreçte; VKŞ yatırımcılar adına "teminat yöneticisi" (İng. Trust) olarak hareket eder.
4. Altyapı projesinin KK tarafından hayata geçirilmesi için VKŞ ile KK (TVF) arasında sırasıyla "Projenin İstisna Yoluyla İnşa Ettirilmesi için Vekalet", "İcare", proje bitiminden sonra yürürlüğe girmek üzere "Satın Alım Taahhüdü" şeklinde üç akit imzalanır. İcare ve/veya satın alma taahhüdü projenin şartlara uygun olarak tamamlanması durumunda KK (TVF) tarafından ya da onun garantörü sıfatıyla T.C. Hazine Bakanlığı tarafından yerine getirileceği şartını içerir.

(Dış Finansman Sağlanmasına İlişkin Usul, 2021). Bu garanti aynı zamanda ilgili ihraca yarı kamu sukuk ihracı hüviyeti kazandırır.

5. VKŞ'nin TVF'ye verdiği vekaletle dayalı olarak TVE, VKŞ adına yüklenici XYZ firmasıyla alt yüklenici sözleşmesi imzalar.
6. KK ilgili sözleşmelere istinaden yüklenici firmanın projeyi sözleşmede belirlenen şartlarda ve vadesinde teslim etmesini garanti etmek üzere XYZ Tekafül firmasından sigorta ettirmesini talep eder. Buna ek olarak yatırımcıların risklerini azaltmak adına alt yükleniciden belirli derecelendirme notu üzerindeki bankalardan teminat mektubu da talep edebilir.
7. “İleri vadeli icare sözleşmesiyle”³⁴ inşa edilecek projenin kullanım hakkı ihraç gününden itibaren KK'ya kiralanır ve kira ödemeleri ileride oluşacak gelirlerden mahsup edilmek üzere KK'dan tahsil edilir. Bu sözleşme, altyapı yatırım projesinin inşaat aşamasında oluşan ödemesiz dönemde ileri vadeli kiralanana varlık sayesinde kira bedellerinin sertifika sahiplerine ödenmesine imkân sağlar.
8. VKŞ, kiracıdan ara dönem ödemeleri için gelen kira bedellerini sertifika sahiplerine sertifikaları oranında ileride toplam gelirden mahsup edilmek üzere belirtilen takvime göre öder.
9. 4. Maddede yer alan satın alma yönteminin tercih edilmesi durumunda yüklenici firma altyapı projesini anahtar teslim olarak KK'ya, o da VKŞ'ye teslim eder. KK'nın teslim alması durumunda devreye projede garantör olan T.C. Hazine Bakanlığı devralma işlemini gerçekleştirir.
10. VKŞ tarafından projenin teslimi sonucu tahsil edilen bedel yatırımcılara ödenmek suretiyle sukuk itfa edilmiş olur.

34 İleri Vadeli Kira Sözleşmesi (İng. *Forward İjarah*): Bu sözleşmede kira bedeli peşin, kiralanacak mülk teslimi vadeli olarak tasarlanmıştır. Kiracı, kira bedellerini önceden ödemekte ve kiraladığı mülkü ise sonradan teslim almaktadır.

İtfa tarihi ve sonrasında aşağıdaki işlemin gerçekleştirilmesi önerilmektedir:

- İtfa süreci tamamlandıktan sonra TVF tarafından BİST aracılığıyla tamamlanan projenin halka arz işlemi de gerçekleştirilebilir. Bu halka arz ile projeye bireysel ve kurumsal yatırımcının sermaye piyasaları aracılığıyla ulaşması sağlanırken kamu tarafından ilave kaynak temin edilmiş olur.

10. SONUÇ

Altyapı yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi amacıyla farklı finansman modellerine ve finansman kaynaklarına duyulan ihtiyacın her geçen gün arttığı tespit edilmiştir. Günümüzde klasik faizli finansman modelleri arasında sıklıkla başvurulmuş kredi finansmanına Basel III, IFRS 9 vb. çeşitli düzenlemelerin getirdiği sınırlamalar sebebiyle altyapı yatırımları için ihtiyaç duyulan uzun vadeli kaynak ihtiyacına cevap vermekte zorlandığı anlaşılmıştır.

Ülkemizde faizsiz finans piyasalarının gelişimi, kamu yararı ve özgün yapısı dikkate alınarak sukuk finansman modeli için yeni bir uygulama alanı geliştirilmiş ve bir yöntem önerilmiştir. Çalışmamızda daha önce değinildiği üzere; kamu varlıklarının kamu haricinde bir kuruma devri mümkün değildir. Bu kapsamda, kamu iktisadi firmalarının fona devri ve gerçekleştirilecek stratejik öneme haiz altyapı yatırımlarının finansmanının sağlanmasında TVF ülkemize çözüm sunmaktadır. Hukuki ve pratik açıdan TVF'nin sağlayacağı esneklik sayesinde altyapı yatırımlarına yönelik sukuk ihraçlarının gerçekleştirilmesi mümkün görünmektedir. TVF tarafından kurulacak varlığa dayalı fon yapısı ise özüne uygun sukuk ihraçları için gereklidir. Bununla birlikte, altyapı yatırımını gerçekleştirecek kamu kuruluşunun doğrudan sukuk ihracını gerçekleştirmesine imkân tanıyan haliyle TVF kritik öneme sahiptir. “Girişimci devlet” yaklaşımının uygulayıcısı olarak mevcut durumda KÖİ kapsamında sürdürülen altyapı yatırım projelerinin TVF aracılığıyla sukuk finansman modeliyle gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yürürlükte olan yasa ve mevzuatlar kapsamında netleştirilmesi gereken hususlar görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Adam, Nathif J., Thomas, A. (2004). *İslamic bonds: Your guide to issuing, structuring and investing in sukuk*, 1st. Edition, London, Euromoney Books.
- Batt, William H. (1984). Infrastructure: etymology and import. *Journal of Professional Issues in Engineering*, 110.1, pp. 1-6.
- Bayındır, S. (2015). *Fıkhi ve İktisadi Açıdan İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları)*, Birinci Baskı, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Bayındır, S. (2021). *40 Soruda Sukûk ve Borsa*, Birinci Baskı, İstanbul, İktisat Yayınları.
- Bertoni, F. ve Stefano, L. (2017). *The Oxford Handbook of Sovereign Wealth Funds*. Cumming, Douglas vd. (Eds.). Oxford University Press.
- Croce, Raffaele D. Paula J. Laboul. A. (2015). Infrastructure financing instruments and incentives, OECD.
- Dusuki, Asyraf W. (2009). *Challenges of Realizing Maqasid Al-shari'ah (objectives of Shari'ah) in the Islamic Capital Market: Special Focus on Equity-based Sukuk Structures*, International Shari'ah Research Acedemy for İslamic Finance (ISRA).
- Faizsiz Finans Standartları (AAOIFI), (2018). *Faizsiz Finans Standartları 17: Yatırım Sertifikaları (Sukûk)*, TKBB Yayınları, Yayın No:10.
- Fransen, L., Bufalo, G., Reviglio, E. (2018). Boosting investment in social infrastructure in Europe, Report of the High-Level Task Force on Investing in Social Infrastructure in Europe, Luxembourg, The Publication Office of the European Union.
- Genç, Ö. Ertuğrul, E. (2007). Altyapı Yatırımlarının Finansmanı, Türkiye Kalkınma Bankası Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara.
- Gregory, I. ve Kessides, C. (1994). Infrastructure for development, *Finance & Development*, 31.003, 1994.
- Goldsmith, H. (2014). The Long-Run Evolution of Infrastructure Services. *CESifo Working Paper*, 5073.

- IIFM. (2021, Ekim 21). *Sukuk report 2021, 10th edition*. Erişim Adresi <https://www.iifm.net/>.
- Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik. (2020, 19 Aralık). Resmî Gazete (Sayı: 31339). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201219-2.htm>.
- Mirakhor, A. Bacha, Obiyathulla I. (2018). Funding development infrastructure without leverage: a risk-sharing alternative using innovative Sukuk structures, *The World Economy*, Vol. 41, No. 3, ss. 752-762.
- Preşin. (2021, Ocak 15). Preşin Special Report: Sovereign Wealth Funds. Erişim Adresi <https://docs.preşin.com/reports/Preşin-Special-Report-Sovereign-Wealth-Funds-August-2018.pdf>.
- SPK, Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ. (2010, 1 Nisan). Resmî Gazete, (Sayı: 27539). Erişim Adresi <https://www.resmigazete.gov.tr>
- SPK, Sermaye Piyasası Kanunu, (2012, 30 Aralık). Resmî Gazete, (Sayı: 28513). Erişim Adresi <https://www.resmigazete.gov.tr>
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2021). Kamu Borç Yönetim Raporu, Ankara.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı, (2020). 2019 Yılı Genel Uygunluk Bildirimi Raporu”, Ankara.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021). 2021 yılı Yatırım Programı, Ankara.
- TDK, İktisat Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011
- Türkiye Varlık Fonu Anonim Şirketinin Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2016, 26 Ağustos). Resmî Gazete (Sayı: 29813). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr>
- OECD. (2021, Nisan 12). Infrastructure financing instruments and incentives. Erişim Adresi <https://www.oecd.org/finance/private-pensions/Infrastructure-Financing-Instruments-and-Incentives.pdf>

- World Bank. (2022, Mayıs 8). *Private Participation in Infrastructure 2021 Annual Report*. Erişim Adresi <https://ppi.worldbank.org/>.
- World Bank. (2018). Türkiye Sürdürülebilir Şehirler Projesi-II (P161915), Çevresel ve Sosyal Yönetim Çerçevesi, World Bank Documents.
- III-52.1 sayılı Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ. (2020, 4 Mart). Erişim Adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200304-8.htm>.
- 4749 Sayılı Kanun Kapsamında Dış Finansman Sağlanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Madde 8. (2021, 10 Eylül). Resmî Gazete (Sayı: 24271). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/>

İslam İktisadı ve Davranışsal İktisat: Teorik Bir İnceleme

Prof. Dr. Harun YAKIŞIK³⁵

GİRİŞ

İktisat bilimi bireylerin ekonomik davranışlarını incelediğinden bireyi nasıl tanımladığı önem arz etmektedir. Bu tanıımı yaparken bireyin sergilediği ekonomik davranış kalıplarını iki kategoride değerlendirdiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki tüm bireylerin aynı davranış kalıbıyla hareket ettiği diğeri ise her bireyin sahip olduğu bireysel farklılıklardan kaynaklı farklı davranışlar sergilediği varsayımdır. Dolayısıyla iktisat bilimi varsayımlarını, hipotezlerini ve teorilerini bu davranış varsayımlarıyla temellendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda İnsanoglu irade ve akıl sahibi olduğundan davranışlarında, karar ve tercihlerinde rasyonel olup olmadığı ve rasyonelliğinin sınırları tartışılan konuların başında gelmektedir. Özellikle insanların ekonomik davranışlarının rasyonelliği ya da rasyonelliğinin sınırları (sınırlı rasyonellik) davranışsal iktisatta (behavioral economics) geniş yer bulan konuların başında gelmektedir. İnsanların ekonomik kararlarında davranışlarını etkileyen temel faktörün

geleneksel iktisadın kabul ettiği sadece fayda/çıkar (homo-economicus: çıkarını maksimize eden iktisadi insan) mı, yoksa kararlarını etkileyen başka faktörlerin olup olmadığı özellikle son dönem araştırmalarında geniş yer tutmaktadır. Dolayısıyla davranışsal iktisat psikoloji biliminden faydalanarak (karar ve tercihlerde psikolojik dürtülerin/duyguların etkileri ve sonuçları) insanların sadece kendi fayda/çıkarlarını düşünerek rasyonel kararlar almadığını ileri sürmektedir. Bu noktada davranışsal iktisat geleneksel iktisadı eleştirmektedir. Çünkü insanların karar alma süreçlerinde çok sayıda irrasyonel dürtünün rol oynadığı davranışsal iktisat tarafından ortaya konulmaktadır. İşte bu dürtüler içerisinde rasyonalite, kendi faydasını maksimize etmekten çok, tercihler arasında tutarlı tercih davranışı sergileyebilme olarak değerlendirilmektedir.

Ancak İslam dininin en temel kaynağı olan Kuran, çok sayıda ayette insanın psikolojik, duygusal ve sosyal yönü üzerinde durmaktadır. Bu ayetlerin bir kısmı da insanların iktisadi davranışlarındaki güçlü ve zayıf yönlerini, Allah'ın insanları farklı fitratlarda³⁶ yarattığını sıklıkla vurgulamaktadır. Dolayısıyla geleneksel iktisadın doğuşundan bir bin yıl önce Kuran, insanın iktisadi davranışlarına ve öne çıkan karakter yapılarına vurgu yapması, bu çalışmanın da temel motivasyonunu oluşturan akıllara şu soruları getirmektedir.

- (i) Kuran insanın hangi iktisadi davranışları üzerinde durmaktadır?
- (ii) İslam iktisadı ve davranışsal iktisat arasındaki ilişki nedir? İslam iktisadı ve davranışsal iktisat arasında yeni açılımlar gerçekleştirebilir mi?

Dolayısıyla bu çalışmada bu sorulara cevaplar aranmaktadır. Davranışsal iktisadın varsayımlarına İslam iktisadı açısından değerlendirilecektir. Çalışmanın diğer bölümleri kavramsal çerçeve ve literatür, yöntem, bulgular ve tartışma, sonuç ve önerilerden oluşmaktadır.

36 Fitrat; insanın çevre şartlarına göre değişebilen esnek, farklı psikolojik ve duygusal yapıya sahip olması (daha geniş bilgi için: (Hökekleli, 1993; Öztürk, 1990)

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Klasik ve Neo-klasik iktisadın homoeconomicus birey ve rasyonel varsayımı temel alınmasına karşın davranışsal iktisat ise bu iki varsayımı karşı çıkmaktadır. Davranışsal iktisadın klasik ve Neo-klasik iktisadın homoeconomicus birey ve rasyonel davranış varsayımlarına karşı çıkması tüm bireylerin aynı dürtülerle hareket etmediği ve davranışlarında farklılıklar sergilediği ve de gerçek hayatla örtüşmediği varsayımındandır. Özellikle 1950 sonrası bireylerin motive ve ekonomik davranışlarının kodları; psikolojik, sosyolojik ve ahlaki normların da bu davranışlarda etkileri incelenmeye başlanmıştır. Çünkü dini inançların insan davranışlarını etkilemede rolü yadsınamaz. Bu noktada davranışsal iktisatla İslam iktisadı paralellik arz eder. Bu bağlamda iki disiplinin de bireyin sınırlı rasyonellik çerçevesinde karar verdiğini kabul eder. Dolayısıyla davranışsal iktisadın kabul ettiği sınırlı rasyonel birey, İslam iktisadında ise birey tanımı İslami literatürün kabul ettiği kul ya da homo-İslamicus olarak tanımlanmaya çalışılır. Görüldüğü gibi hem klasik, Neo-klasik hem de İslam iktisadı ve davranışsal iktisadın temel varsayımlarından kaynaklı metodolojilerinin de farklılaştığını görmekteyiz. Klasik ve Neo-Klasik iktisat, bireylerin ekonomik davranışlarını gözlemleyerek genel teorilere ulaşmaktadır. Ancak bireyin davranış kalıplarının gözlem, tanım ve açıklamayla genelleştirilemeyeceği davranışsal iktisatçılar tarafından eleştirilmektedir (Ünnü, 2014: 92). Diğer taraftan bireyin rasyonel davrandığı yaklaşımı psikoloji, sosyoloji ve dini yaklaşımlarla örtüşmemektedir (Tozlu, 2016: 32).

Dini normların kapitalizm öncesi hem Hristiyan hem de İslam dünyasında özellikle ekonomik hayatta etkin rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Kapitalist yaklaşımlar, ekonomik yönden geri kalmışlığın nedenini Hristiyan ve İslami öğretilere bağlayarak gelişmeyi bu dini normlardan uzaklaşmakta aranması ve bu iki blokla ekonomik sistem yönünden ilişkilerin zayıflatılması gerektiğini öne sürmüştür. Kısaca seküler bir sistemin hayata geçirilmesi gerektiğini kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak bunun yanında Adam Smith, David Hume ve Jeremy Bentham bireylerin iktisadi davranışları-

nı psikolojik nedenlerle açıklamaya çalıştıkları bilinmektedir. Neo-klasik iktisatçılar da davranışların psikolojik nedenlerine değinmiş ancak, William Stanley Jevons, Leon Walras ve Irving Fisher gibi iktisatçılar davranışları matematiksel modellemelerle açıklamaya çalışırken Carl Menger, Wiesher Böhm-Bawenk, John Bates ve Clack gibi iktisatçılar davranışların sübjektivist psikolojik nedenleri üzerinde durmuştur (Kurtoglu ve Fırat, 2014:37). Avusturya Psikolojik Okulu olarak da adlandırılan Avusturya (Viyana) okulu ise marjinal fayda kavramını iktisat literatürüne kazandırarak ihtiyaçlar giderildikçe ihtiyaçları gideren o malın faydasının azalacağını ileri sürmüşlerdir (Adaçay ve İslantice, 2009: 147). Diğer taraftan Menger'in ileri sürdüğü yaklaşıma göre her faydalı şeyin mal olmayacağı, ihtiyacı karşıladıktan sonra mal özelliğinin kaybedeceği varsayımdır (Adaçay ve İslantice, 2009: 149).

İslam dininin insanı nasıl tanımladığına baktığımızda karşımıza daha akılcı daha gerçek hayatla ilişkili yaklaşımların çıktığını görmekteyiz. İslam dininin en temel kaynağı Kuran'ın yaklaşımıyla insanoğlu Allah'ın bir kuludur. Allah kullarının hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaştırmayı hedeflemektedir. Bir kul olarak insan temel ihtiyaçlarını mutlak mülk sahibi Allah'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklarını kullanarak karşılamaktadır. Dolayısıyla Allah Kuranda, kulun üretim ve tüketim sistematigiyle ilgili temel çerçeve belirlememesi düşünülemez. Bu çerçeve kulun üretim ve tüketim davranışlarındaki özgürlük alanlarını sınırlayan değil, bu aşırı üretim ve tüketim sonucu oluşan toplumsal eşitsizlikleri kontrol eden bir çerçeve olduğu söylenebilir (Kahf, 2019; Koehler, 2016; Hasanuzzaman, 2021; Orman, 2019). Diğer taraftan İslam dini; dünya ticaretini ilk defa sistemleştiren, o dönemde en ileri tüccar toplumu olan ve adını din ve savaştan önce ticarete duyuran Arap toplumunda doğmuştur (Sprenger, 1875; akt. Koehler, 2016). Bu nedenle Kuran ve Sünnette kulun üretim ve tüketim davranışları sistematiginin geniş yer aldığı söylenebilir. Bu noktada Kuranda öne çıkan insanın bazı sosyo-psikolojik özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz. İnsanın unutkan (Tâhâ, 115; Kehf, 73), kötülük yapmaya meyilli (En'âm, 56; Sâd, 26), âciz ve zayıf karakterde (Rûm,

54; Yâsîn, 68; Nisâ, 28; Tâhâ, 115; İsrâ, 37:), acımasız ve cahil (Ahzâb, 72), aceleci ve sabırsız (Enbiya 37; İsrâ, 11; Kıyâme, 20-21), menfaatlerine çok düşkün (Rûm, 36; Kasas, 76; Hacc, 11; Allah'a karşı nankör (Âdiyât, 6-7; İsrâ, 67-69; Fecr, 15-16; Enbiyâ, 35; Nahl, 4; açgözlü ve cimri (Fecr, 17-20; Meâric, 19-21; Âdiyât, 8; Hümeze, 1-4; İsrâ, 100; kıskanç ve hasetçi (Nisâ, 128; Nisâ, 54; Haşr, 8) olduğu dile getirilmektedir.

İnsanın davranışlarını harekete geçirmede sosyal motivelerin biyolojik motivelerden daha etkin rol oynadığı ileri sürülmektedir (İzutsu, 2000). Dinler insanların davranış ve kararlarını etkileyen önemli kurumların başında gelmektedir (Teglasi ve Epstein, 1998).

Özellikle İslam dini zekât, faiz, helal yiyecek ve içecekler ve bazı malların üretimiyle ilgili iktisadi prensipleri, Müslüman toplumların üretim ve tüketim davranışlarını etkilemektedir (Orman, 2019: 96-97). Ana akım iktisat, tüketimi, üretimi ve faydayı maksimize etmeye, istek ve arzuları karşılamaya ve biriktirmeye odaklanırken, İslam iktisadı kaynakları verimli kullanmaya, ihtiyaçları karşılamaya ve paylaşmaya yönelik davranış kalıplarına odaklanmaktadır.

İnsanların ideal iktisadi davranışlarını sistematize eden İslam iktisadının iki temel düşünce sistemi olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi üretim, dağıtım ve tüketimin felsefi temelleri ile iktisadi pratiklerin uygulamaya dönük davranışsal temelleridir. İslam iktisadının felsefi temellerine baktığımızda (i) tüm insanların Allah nezdinde eşit olduğu ve kaynakların tüm insanların istifadesine sunulduğu (ii) iktisadi davranışlarımızdan kıyamet gününde hesaba çekileceğimiz (iii) Kuran insanların iktisadi davranışlarının kulluk tanımına uygun olacak şekilde genel çerçevesini belirler (iv) Allah'a kulluk bilinci içerisinde insanların üretim, dağıtım ve tüketim davranışları aynı zamanda bir ibadettir (v) insanoğlu hiçbir ayırım gözetilmeden Allah'ın yeryüzündeki halifesi kılınmış ve kaynakları tüm canlıların ihtiyaçlarını da düşünerek kullanımı için yetkilendirilmiştir (Kahf, 2019, ss. 9-11).

İslam iktisadının uygulamaya dönük davranışsal temellerine baktığımızda (i) ihtiyaçlarını karşılamak için emeğinin karşılığını alır ve Kuranın çizdiği çerçevenin dışına çıkmayan her türlü iktisadi davranışları sergileyebilir (ii) ekonomik adalete zarar getiren ve ekonomik eşitsizlikler doğuran hile, faiz, yolsuzluk ve el koyma gibi davranışlar yasaklanmış (iii) ihtiyacı olanlara (yeteri kadar kaynağa ulaşamayan, fiziksel ya da zihinsel engeli olanlar ya da arzi sebeplerden dolayı) kazancından harcama yapmayı sadaka ve zekât gibi bir sistematik müessese ile zorunlu hale getiren tek dindir (iv) devlet ekonomik hayatta kamu mallarının yönetimi, denetimi, planlaması, zorunlu girdilerin sağlanması gibi alanlarda aktif olarak görev alır (v) özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti arasında denge sağlanmış, enerji, su, ormanlar ve madenler gibi kaynaklar toplumun tamamını ilgilendirdiği için kamu mülkiyetinde olması gerektiği net çizgilerle belirlenmiş (vi) mal üretimi ve mal kullanımı ile ilgili üretici ve tüketici davranışlarına birey ve toplum yararı için kısıtlar getirmiş, burada ölçüt olarak bir şeyin mal olabilmesi için faydasının olması ve zararının olmamasının altı çizilmiştir (Kahf, 2019, ss. 12-14).

İslam iktisadının en önemli kaynağı olan Kuran'da, iktisat teorisinin temellerine de işaret edilmektedir. Bu işaretlerin iktisadi davranışların da motiveleri oluşturduğu söylenebilir. Üretimin en önemli faktörü olan emek, harcadığı emek sonucu elde ettiklerinin mülküne sahip olabileceği (Nisa 4/ 32) yani mülkiyet hakkına sahip olduğu açıklanmaktadır. Ayrıca herkesin temel fizyolojik ihtiyaçları karşılama hakkına sahip olduğu (Nisa 4/2; İsrâ 17/ 26) yani tüketim kaynaklarına ulaşmada adaletli tüketim hakkının belirleyici olduğunun önemi vurgulanmaktadır. Diğer taraftan insanların elde ettikleri üretim ve tüketim mallarını istedikleri gibi alıp satabilecekleri (Nisa 4/ 29), bu yaklaşımın arz ve talep sonucu oluşacak fiyatın serbest piyasada belirleneceği ve iktisadi faaliyetlerde insanların özgür olduğuna vurgu yaptığı söylenebilir. İslam iktisadının temellerinden ve davranış kalıplarından olan bu yaklaşımlar, insanların iktisadi davranışlarının çerçevesini belirlemesi yönünden önem arz etmektedir.

LİTERATÜR

Özellikle 1800-1950 arasında üretimin baş döndürücü boyutlarda arttığı ancak bu artışla birlikte borsa, mali ve finansal krizlerin de yaşandığı bilinmektedir. Yaşanan bu krizler sonrası kapitalist sistemin retoriği olan bireylerin ekonomik kararlarında rasyonel davrandığı yaklaşımı, sosyologlar ve psikologlar tarafından ciddi derecede eleştirilmiştir. Böylece 1950 sonrası bireylerin benzer olaylar karşısında aynı davranış kalıplarıyla hareket etmediği gerçeği ve yaşanan krizlerin ekonomik davranış boyutları araştırılmaya başlanmıştır (Önder, 2003: 28). Ekonomik davranışlar bağlamında düşündüğümüzde İslam iktisadının temel dinamikleri Kuran ve sünnet öğretilerine dayandığından, davranışsal iktisadın bazı alanlarıyla örtüşmemesi düşünülemez. İslam iktisadı alanında çalışmaların klasik iktisadın tıkanıdığı durumlarda alternatif modeller geliştirmeye 1960'lardan sonra yoğunlaştığı görülmektedir. İslam iktisadının temel kaynağı Kuranda iktisadi davranışlar ve davranışları harekete geçiren motiveler farklı olmasından tüm insanlardan aynı seviyede rasyonel tercihler beklenemeyeceği belirtilmektedir.

İslam iktisadın davranışsal normlarının önemi, Joseph E. Stiglitz'in "İktisada dair birçok şey esasen iktisadi değildir daha çok ideolojik ve din temellidir." yaklaşımıyla daha da öne çıkmaktadır. İslam dini bireyi, dünyada sergilediği olumlu davranışlarıyla ahiretini kazanmaya çalıştığı bir kul olarak kabul eder. Bu açıdan İslam dini sadece bireyin iktisadi davranışlarını yönlendirmeye çalışmaz aynı zamanda yaşamın her alanıyla ilgili her konuda nasıl davranması gerektiğinin çerçevesini belirler. Bunu destekleyen yaklaşımı ileri süren Max Weber; bireyin ekonomik davranışlarını yönlendirmede dinin büyük önem sahip olduğunu söyler (Sincer, 2017:22). Aynı zamanda İslam dini kulun ne tür ekonomik faaliyetlerde bulunabileceğini, ne tür malları üretip kullanabileceğini ve kazancını nerede nasıl harcayabileceğine varıncaya kadar çoğu alanda davranış normlarını belirler. İslam dini kulu adeta yeryüzünde yaptığı her şeyi Allah adına yapan bir halife olarak tayin eder (Ülgener, 2006:30; Sırım, 2018: 912). Diğer taraftan İslam dini; sermayeye ve emeğe önem verir, faiz ve kumardan elde edilen kazançları

yasaklar (Yeşilyurt, 2014:32), mallar helal yollarla yasak olmayan mallar üretilecek ve bu malların belli bir oranı Allah için ihtiyacı olanlarla paylaşılacak (Ülgener, 2006:84), sağlıklı ve güçlü Müslüman olabilmek için yeteri kadar mal tüketilecek, tüketimde israf yapılmayacak, toplumda faydayı ve adaletli gelir dağılımını hedef alacak, serbest rekabet şartlarını ihlal eden iddihar (stoklama) yapmayacak (Akdoğan, 2012:47). İbn Haldun'un da ifade ettiği gibi mal biriktirme ve bireysel çıkarlarının aksine Allah rızasını kazanmak için çalışacak, davranışlarında ölçülü olacak, estetik olacak ve kısaca tüm davranışlarında İslam dininin normları çerçevesinde gerçekleştirmesi gerektiğini öğütler (Kurt, 2017:239). Dolayısıyla kul, bireysel fayda ve çıkar peşinde koşan ve maksimum faydayı hedef alan değil toplumsal fayda (sosyal dayanışma) peşinde koşan kul olmalıdır (Kurt, 2017: 239; Dilek vd. 2017: 639).

Davranışsal iktisadın da temelde altını çizdiği insan davranışlarının rasyonelliğini etkileyen çok sayıda psikolojik motivlerin olduğudur. Davranışsal iktisadın doğuşuyla ilgili farklı görüşler ortaya konulmaktadır. Geleneksel iktisadın doğduğu yıllarda psikolojinin bilimsel metodolojisi olmadığından Daniel Kahneman ile başladığı genel yanılığardan biridir. Oysaki Adam Smith'in iktisadi adamın yapıtaşı olan Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations) eserinden yaklaşık 20 yıl önce yazdığı Ahlaki Duygular Teorisi (The Theory of Moral Sentiments) isimli eserinde bireyin davranışlarında sempati (sympathy) kavramıyla açıkladığı psikolojik faktörlerin etkilerini gözlemlemiştir (Dumludağ ve Ruben, 2015; Thaler, 2016). Herbert Simon 1950'lerde geleneksel iktisadın sürekli eleştirilen rasyonellik (duyguların hesaba katılmadığı) kavramına karşılık "sınırlı rasyonel" kavramını kullanarak geleneksel iktisadın temel varsayımı olan rasyonel insan boşluğa düşmüş ve 1960'larda Harvey Leibenstein ve 1970'lerde Tibor Scitovsky, 1980 sonrası da Richard H. Thaler ve Cass R. Sunstein'in boşluğa düşen rasyonel insan, sınırlı rasyonellik çalışmalarıyla yeni boyutlara taşımışlardır.

Davranışsal iktisadın yaklaşımlarına baktığımızda en belirgin özelliği geleneksel iktisadın kabul ettiği insanın iktisadi dav-

ranışlarında rasyonel olduğu yaklaşımını eleştirmekle başladığı öne çıkmaktadır. Bu bağlamda davranışsal iktisadın öne sürdüğü temel nokta, insanların karar alma süreçlerinde çok sayıda irrasyonel dürtünün (psikolojik, zihinsel, duygusal, kültürel ve sosyal) rol oynadığı yaklaşımıdır (Teitelbaum ve Zeiler, 2018:190). Diğer taraftan geleneksel iktisadın insanların davranış motivelerinde psikolojik faktörleri ihmal ettiklerini belirtmekte (Dumludağ ve Ruben, 2015) ve psikolojik faktörlerin analizlerde kullanılması gerektiğinin altını çizmektedir (Eser ve Toigonbaeva, 2011). Burada açıklığa kavuşması gereken konulardan biri de davranışsal iktisadın, iktisat ile psikoloji biliminin neresinde olduğu konusudur. Bu noktada davranışsal iktisadın, iktisat ve psikoloji biliminin tam odağında olması ve bu bilim dallarından ayrı düşünülmemesi gerektiği söylenebilir (Ghisellini ve Chang, 2018). Bunu en güzel ifadesi iktisat bilimi ile psikoloji biliminin sistematize edilmiş halidir (Rabin, 1998). İktisadi kararlarda psikolojik faktörlerin önemli roller oynadığı 1950'li yıllardan sonra George Katona, Harvey Leibenstein, Tibor Scitovsky ve Herbert Simon önemli araştırmacılar tarafından dile getirilmiş ancak psikolojik faktörlerin analizlerin ya da modellerin içsel faktörleri olarak ele alınmasının uzun zaman aldığı görülmektedir (Khwaja, 2013; Eser ve Toigonbaeva, 2011). Özellikle Simon geleneksel iktisadın tam rasyonalite varsayımına ciddi eleştiriler getirmiş, sınırlı rasyonalitenin geçerliliğine dikkatleri çekmiştir. Dolayısıyla davranışsal iktisadın evrim sürecinde bugünkü seviyeye gelmesi uzun zaman almıştır. Kavramsal olarak davranışların arkasındaki belirleyici kodların varlığına ilk işaret eden filozoflardan deneysel araştırmaların önem kazandığı günümüze kadar süreçleri kategorize eden Alm (2010) çalışması önem arz etmektedir. Yaptığı sınıflandırmaya göre (i) davranışsal iktisadın ilk işaretçileri; Adam Smith, David Hume, Jeremy Bentham, Francis Edgeworth ve Irving Fisher, (ii) iktisadi kararlarda psikolojik faktörlerin önemini vurgulayan eski davranışsal iktisatçılar; George Katona, Herbert Simon,, Harvey Leibenstein ve Tibor Scitovsky, (iii) insanların mutlak rasyonel olmaktan çok belirsizlikler altında sezgisel düşüncenin kısıtları ve yanlılığı ile kararlar vererek

davranışsal iktisada katkı sağlayan yeni davranışsal iktisatçılar; Daniel Kahneman, Amos Tversky, Richard Thaler, George Akerlof ve Vernon Smith. İnsanların davranış dürtülerini sistemleştiren bu çalışmaların öne çıkardığı önemli davranış ve psikolojik kodları şu şekilde sıralayabiliriz; insanların hatalı, duygusal, sınırlı rasyonel, kararlarında ve tercihlerinde eksik bilgiye sahip, mutlak rasyonellik yerine kararlarında tutarlı, maksimum mutluluk yerine en uygun memnuniyet düzeyi, kararlarını riskler ve belirsizlikler altında verdiği. Dolayısıyla bu varsayımların Kuran'ın vurguladığı kulun temel özellikleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir.

YÖNTEM

Bu çalışmada davranışsal iktisat ve İslam iktisadı arasındaki ilişki, sınırlı rasyonelliğin hangi alanlarda benzerlik gösterdiği, hangi alanlarda ayrıştığı betimleme yöntemiyle araştırılmıştır. Araştırma öncelikle klasik iktisat, Neo-Klasik iktisat, davranışsal iktisat ve İslam iktisadında insan davranışlarının temelleri kavramsal ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma davranışsal iktisadın ideal insan ve toplum için motivelerinin neler olduğu ve İslam iktisadındaki karşılıkları, kavramsal ve karşılaştırmalı olarak betimlenen nitel bir çalışmadır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

İlk işaretleri geleneksel iktisatla verilen davranışsal iktisadın 1950'li yıllardan sonra kavramsal ve teorik temelleri atılmış ve 1980 sonrası deneysel çalışmalarla gelişmeye başladığı görülmüştür. Geleneksel iktisadın temel davranışsal mottosu olan bireylerin kendi çıkar ve faydasını maksimize etmeye çalışan iktisadi adam ve tam rasyonellik modeli, davranışsal iktisat yaklaşımları tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Eleştirdikleri en temel konular insanların yoğun belirsizlikler, riskler, eksik bilgi, psikolojik ve bilişsel yanlılıklarla rasyonel karar veremediğidir. Geliştirdikleri yaklaşım ise insanların sınırlı rasyonellik ile tutarlı tercihler verme eğiliminde olduğudur. Bu bağlamda davranışsal iktisadın Simon tarafından kavramsallaştırılan tanımı “psikoloji ve iktisat bileşimi” konuyu

özetlemektedir. Ancak davranışsal iktisadın literatüre kazandırdığı çok sayıda kavram, bulgu ve teorilerin İslam iktisadının temel kaynağı olan Kuranda açıklandığı bu çalışmanın en önemli bulgularındandır. Kuran'ın temel yaklaşımı insanın her şeyden önce bir kul olduğu, Allah'ın kullarından istediği temel hedefin maddi ve manevi mutluluk, tatmin ve ihtiyaçların makul düzeyde karşılanmasıdır. Ayrıca insanın yaratılışı, yapısı ve psikolojik kodları gereği farklı karakterlerde olduğu belirtilmektedir. Psikolojik yönünün sıklıkla vurgulandığı bu yaklaşımlarda insanların unutkan, kötülük yapmaya meyilli, âciz ve zayıf karakterde, acımasız ve cahil, aceleci ve sabırsız, menfaatlerine çok düşkün, Allah'a karşı nankör, açgözlü ve cimri, kıskanç ve hasetçi olduğu öne çıkarılmaktadır. Davranışsal iktisadın temellerini oluşturan insanların psikolojik yönlerinin Kuranda karşılıklarının olması İslam iktisadıyla davranışsal iktisadın temel yaklaşımlarının bazı alanlarda örtüştüğü söylenebilir. Ancak ayırdıkları en temel konu, İslam iktisadı insanı kul olarak görmektedir. İnsanlar iktisadi davranışları ve mülk edinme pratiklerinde serbesttir ama Allah'ın Kuranda belirlediği serbestlik alanları ölçüsünde serbesttir.

Çalışmada İslam iktisadı ve davranışsal iktisat arasındaki ilişkinin bazı konularda örtüştüğü sonucu elde edilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi en temel ortak nokta insan davranışlarını etkileyen çok sayıda sosyo-psikolojik faktörün olduğudur. Geleneksel iktisadın insanın rasyonelleği varsayımı, hem İslam iktisadı hem de davranışsal iktisat yaklaşımı açısından ayakları yere basmayan bir varsayım olarak kalmaktadır. Bu bağlamda İslam iktisadı ve davranışsal iktisat ideal insan ve ideal toplum için ortak çalışma alanları oluşturmaları muhtemel görünmektedir. Bu çalışmaların artık tavsiye ve açıklamalardan çok uygulamalı yeni bir metodolojiyle gerçekleşmesi sosyal bilimlere katkı yapacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İslam iktisadının temel kaynağı Kuran insanların çok farklı karakterlerde yaratıldığını vurgulamaktadır. Farklı karakterlerde oluş davranışlarda da farklılık göstermektedir. Geleneksel iktisadın ka-

bul ettiği bireyin kendi çıkarını maksimize etme amacı ve birey bunu gerçekleştirirken rasyonel davrandığı varsayımı, hem İslam iktisadi hem de davranışsal iktisadın sınırlı rasyonellik varsayımı ile örtüşmediği yapılan çalışmaların ortak sonucudur (Kahf, 2019; Koehler, 2016; Hasanuzzaman, 2021; Orman, 2019; Dumludağ ve Ruben, 2015; Thaler, 2016). Davranışsal iktisat, iktisat ve psikoloji biliminin dinamikleriyle bireyin davranışlarının arkasındaki sosyo-psikolojik motiveleri anlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken rasyonaliteyi tamamen modellerinin dışında bırakmaz, sınırlı rasyonaliteyi kabul ederek modellerini deneysel bulgularla açıklığa kavuşturmaya çalışır. Bu bağlamda İslam iktisadının temel kaynağı olan Kuran, insanın (kulun) yaratılışı gereği davranışlarında beklenen olumlu davranışlarına, karşıt davranışlar sergileyerek toplumsal eşitsizlikler doğuracağını açıklamaktadır. Dolayısıyla bireyin hem maddi hem de manevi olarak refahını artırması ve hem dünya hem de ahiret saadeti için Kuran'ın çizdiği davranış çerçevesi içerisinde davranışlar sergilemesiyle mümkün olabileceği Kuran'ın temel öğretisidir (Kahf, 2019; Orman, 2019)

Sonuç olarak İslam iktisadı ile davranışsal iktisadın yaklaşımları açısından örtüştikleri en temel parametrenin insanların iktisadi davranışlarında rasyonel değil sınırlı rasyonel olduğudur. Ayrıştıkları temel parametrenin ise İslam iktisadı insanı Allah'ın kulu olarak kabul ettiğinden iktisadi karar ve tercihlerinde sınırsız özgür olamayacağı, Allah'ın belirlediği özgürlük çerçevesinde davranabileceği açıklanmaktadır. Dahası geleneksel iktisadın varsaydığı gibi rasyonel birey sadece kendi faydasını düşünen birey olmaktan ziyade yardımlaşma ve toplumsal değerleri önceleyen insan olmalarını Allah kullarından istemektedir. Dolayısıyla daha müreffeh bir dünya için iki disiplinin temel varsayımları bağlamında gelecekte birlikte farklı açılar gerçekleştirmesi ve sosyal bilimlere katkı yapması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adaçay, F ve H. İslantıce (2009). *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Akdoğan, N. (2012). *Din ve Ekonomi; Kuramsal Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alm, J. (2010). Testing Behavioural Public Economics Theories in the Laboratory, *National Tax Journal*, 635–658.
- Dilek, S., Küçük, O. ve Özdirek, R. (2017). Homo- Economicus mu? İslami İnsan mı?, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4).
- Dumludağ, D. ve Ruben, E. (2015). Davranışsal İktisadın Gelişimi, *İktisat ve Toplum*, Ağustos, Sayı: 58, 4-9.
- Eser, R., ve Toigonbaeva, D. (2011). Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak, *Davranışsal İktisat. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 61, ss.287-321.
- Ghisellini, F ve Chang, B. Y. (2018). *Behavioral Economics : Moving Forward*, Palgrave Press: Macmillan.
- Hasanuzzaman, S. M. (1984). *Definition of Islamic Economics*, JRIE, 1 (2), ss.52-53.
- Hökelekli (1993). *Din Psikolojisi*, Ankara, ss. 124, 125
- Kahf, M. (2019). *İslam İktisadının Temelleri*. (Çev. Nurettin Tüysüz). Ankara: İktisat Yayınları.
- Khwaja, J.R. (2013). *Toward a General Theory of Exchange: Strategic Decisions and Complexity*, Bloomington: Universe.
- Koehler, B. (2016). *İslam'ın Erken Döneminde Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. İsmail Kurun, Ankara: Liberte Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim: Tâhâ, Suresi; ayet, 115
- Kur'an-ı Kerim: Kehf Suresi; ayet, 73
- Kur'an-ı Kerim: En'âm Suresi; ayet, 56
- Kur'an-ı Kerim: Sâd Suresi; ayet, 26
- Kur'an-ı Kerim: Rûm Suresi; ayet, 115
- Kur'an-ı Kerim: Rûm Suresi; ayet, 36
- Kur'an-ı Kerim: Yâsîn Suresi; ayet, 68

Kur'an-ı Kerim: Nisâ Suresi; ayet, 26-28-29-32-54-128

Kur'an-ı Kerim: İsrâ Suresi; ayet, 11-37-67-69-100

Kur'an-ı Kerim: Ahzâb Suresi; ayet, 72

Kur'an-ı Kerim: Kıyâme Suresi; ayet, 20-21

Kur'an-ı Kerim: Kasas Suresi; ayet, 76

Kur'an-ı Kerim: Hacc Suresi; ayet, 11

Kur'an-ı Kerim: Âdiyât Suresi; ayet, 6-7

Kur'an-ı Kerim: Fecr Suresi; ayet, 15-16-17-20

Kur'an-ı Kerim: Enbiya Suresi; ayet, 37-35

Kur'an-ı Kerim: Nahl Suresi; ayet, 4

Kur'an-ı Kerim: Enbiya Suresi; ayet, 37

Kur'an-ı Kerim: Meâric Suresi; ayet, 19-21

Kur'an-ı Kerim: Âdiyât Suresi; ayet, 8

Kur'an-ı Kerim: Hümeze Suresi; ayet, 1-4

Kur'an-ı Kerim: Haşr Suresi; ayet, 8

Kur'an-ı Kerim: Meâric Suresi; ayet, 19-21

Kurt, A. (2017). Sosyolojik Açıdan Din-İktisat İlişkisi, *Journal of Islamic Research*, 28(3): 224-246.

Kurtoğlu, R., ve Fırat, E. (2014). Ekonomide 'Yaratıcı Yıkım'dan Davranışsal Ekonomiye Geçiş, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), ss.36-55.

Orman, S. (2019). *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Önder, İ. (2003). *İktisat Paradigmasında Yetersiz Birey Paradigması*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırmaları Konferansı 43-44. seri ss. 28-35.

Öztürk, Y. N. (1990). *Din ve Fıtrat*, İstanbul, ss. 43-68

Sırım, V. (2018). İslam İktisadında İhtiyaç Kavramı, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), ss. 910-919.

Sincer, E. (2017). İktisat ve Din İlişkisi: Literatür Değerlendirmesi Zihinsel Arka Plan Ve Kurgu, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler, Fakültesi Dergisi*, 22(3),ss. 927-944.

- Teglasi, H., ve Epstein, S. (1998). Temperament and personality theory: The perspective of cognitive-experiential self-theory. *School Psychology Review*, 27(4), ss.534–550.
- Teitelbaum, J. ve Zeiler, K. (2018). *Research Handbook on Behavioral Law and Economics*. Northampton, MA : Edward Elgar Pub.
- Thaler, R. H. (2016). *Behavioral Economics: Past, Present, and Future*. Presidential Address, American Economic Association: Annual Meeting, January.
- Toshihiko, İ. (2000). *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul: Pınar Yay.s. 164.
- Tozlu, A. (2016). Karar verme Yaklaşımları Üzerinde Herbertsimon Hegemonyası, *Sayıştay Dergisi*, sayı:102, s. 27-45.
- Ülgener, S. F. (2006). *Tarihte Darlık Buhranları*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Ünnü, A. (2014). Rasyonel’ Perspektif Işığında Karar Verme Eylemi: Nitel Bir Analiz”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, sayı:24, ss. 92-116.
- Yeşilyurt, Ş. (2014). *Din ve Ekonomi Bağlamında İslam Maliye Tarihi Vê Maliye Sistemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Faizsiz Finans Kuruluşlarının Sürdürülebilirliğinde İç Denetimin Etkinliği ve Önemi

Doç. Dr. Nevzat Tetik³⁷, Öğr. Gör Halime Karaca³⁸

1. Giriş

İslami bilgi disiplininde, bilgi alanı İslami dünya görüşüne dayanmaktadır. Kuran ve Tevhid değerlerine uygun ahlaki davranış kuralları her Müslüman için bir zorunluluktur. İslam öğretisinde, biri Allah'a, diğeri insanlara karşı olmak üzere ikili sorumluluk vardır. Faizsiz Finans kuruluşları (FFK) faaliyetleri ve denetiminde bu sorumluluk esas alınmaktadır (Khalid, 2020, s. 84-85).

İslam hukuku gerekliliklerine uyum, İslami finans ürünleri ve hizmetlerinin geçerliliğini sağlamanın ön şartı kabul edilmektedir (Eriş, 2021: 5). İslami finans, riba (faiz oranları) veya belirsizlik (maysir) ve spekülasyon (gharar) özellikleri içerenler de dahil olmak üzere bir dizi araç ve işlemi yasaklayarak İslami ilkeleri teşvik eden unsurlara sahiptir. İslami finansın savunucuları, FFK'lerin fi-

37 İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

38 İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

nansal esnekliğe ve istikrara sahip olduğunu, çünkü İslami bankaların diğer ticari kuruluşlarda yürütülen geleneksel denetim sürecine ek olarak İslam hukuku (Şeriat) gerekliliklerine tabi olduğunu ileri sürmüştür (Abdel Kerim, 1990,s. 35-36).

Denetim kavramının sözlük anlamı “bir işin doğru ve yönetime uygun olarak yapılıp yapılmadığını incelemek, murakabe etmek, teftiş ve kontrol etmek” şeklindedir (TDK: 2022). Bağımsız veya muhasebe denetimi, işletmelerin finansal tablolarının bağımsız denetçiler tarafından önceden belirlenen ölçütlere uygunluğunun incelenmesi ve sonuçların finansal rapor kullanıcılarına sunulmasıdır (Karaca, 2018,s. 5). Bağımsız denetim faaliyetinde denetçi, işletme operasyonlarının mevzuata uygunluğu ile finansal raporların gerçeği yansıttığına dair makul ölçüde güvence hizmeti verir (Hayes vd., 2005,s. 11). İşletmelerin Faizsiz Finans Kuruluşu (FFK) olması durumunda önceden belirlenen ölçütlere İslam ilkeleri de dahil edilmektedir. Fakat bağımsız denetimde uygulanan Uluslararası Denetim Standartları (BDS), FFK faaliyetlerinin İslami ilkelere uygun olarak yürütüldüğü noktasında makul bir güvence hizmeti vermekte yetersiz kalmaktadır. FFK denetimlerinde, tüm faaliyetlerin İslami ilkelere uygunluğun kapsamının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu inceleme, sözleşmeler, anlaşmalar, politikalar, ürünler, işlemler, mutabakatlar ve esas sözleşmeler, mali tablolar, raporlar genelgeleri kapsamaktadır (Shahul ve Yaya, 2005,s. 78). İslami ilkelerle uyumlu bir denetim sistemi, müşterilerin ve paydaşların faizsiz finans sektörüne olan güvenini korumaya ve artırmaya yardımcı olacaktır (Grassa, 2013, s. 335-336). Bu bağlamda FFK'ler için verimli bir FFK denetim sistemine duyulan ihtiyaç, faizsiz finans sektörünün gelişimini ve istikrarını sağlamak için çok önemli bir gereklilik olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla, dünya genelinde herhangi bir faizsiz finans sisteminin başarısı, büyük ölçüde paydaşların, sistemin tüm bileşenlerinin *İslami* ilke ve kurallarına uyması gerektiğine olan inancına bağlıdır. FFK denetimi işlevi, İslami ilkelerle ilgili yeterli bilgi ve becerilere sahip iç denetçiler tarafından gerçekleştirilir ve İslami finansın iç denetim departmanları tarafından yürütülür.

Islamic Financial Services Industry Stability Raporuna göre 2020 yılında küresel İslami bankacılık aktif büyüklük, sukuk, İslami fonlar ve tekaful değerlerinin toplamı; 2,7 trilyon Amerikan dolarına ulaşmıştır. Küresel İslami Bankacılık aktif büyüklüğü ise 1,8 trilyon Amerikan dolarına ulaşmıştır (TKBB,2021,s. 26). İslami odaklı finansal faaliyetlerin küresel ortamda hızlı büyümesi, FFK'lere İslami ilkelerle uyumlu finansal faaliyetleri uygulama sorumluluğu yüklemekte; bu durum İslam ilke temelli bir iç denetim sistemine sahip olmanın gerekliliğine yol açmaktadır (İslam ve Bhuiyan 2021, s.224).

Bu çalışmanın temel amacı, FFK'de etkili FFK iç denetim fonksiyonunu incelemektir. Yapılan çalışmanın, FFK sektörüne ve düzenleyicilere, ilgili yargı alanlarının Şariat yönetim çerçevesi gibi mevcut düzenleyici gerekliliklerini geliştirmelerinde yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda İslami bakış açısıyla denetim kavramı teorik olarak incelenmiş, iç denetim ve FFK iç denetimi kavramları değerlendirilmiştir. FFK iç denetimi fonksiyonunun etkinliğini sağlamada önemli aşamaları oluşturan, FFK denetim kapsamı, FFK denetim hedefi, FFK denetimi ve yönetimi, FFK denetim yönetmeliği, FFK iç denetçilerinin yetkinliği, FFK denetim süreci, raporlama gereklilikleri ve bağımsızlığı açıklanmıştır.

2. İslami Çerçevde Denetim Kavramı

En temel şekliyle FFK denetiminin tanımı, denetçilerin İslami kanunlara bağlılık çerçevesinde denetim faaliyetinin belgelendirilmesidir (Khalid ve Sarea, 2021: 333). FFK denetimi, uygunluğu ve İslam hukuku kontrol sisteminin etkinliğini sağlamak için periyodik olarak yürütülen bağımsız bir değerlendirmedir (Shafii vd., 2013, s. 9). FFK denetiminin verimli bir şekilde yürütülmesi, İslam hukuku ile uyumsuzluk risklerini en aza indirerek söz konusu sektörde İslam ilkeleriyle uyumlu uygulamaları teşvik edecektir. (Masruki vd., 2020,s. 93). İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) denetim standartlarına göre; FFK denetimi (Shariah Audit), finansal tabloların tüm maddi yönleriyle ve FFK'lerdeki danışma kurullarının (Shariah Supervisory Board -

SSB) fetva, kural ve rehberliklerine uygun hazırlandığı hususunda görüş bildirmeli, ayrıca ulusal ve uluslararası muhasebe standartları ve uygulamaları ve FFK'lerin faaliyet gösterdiği ülkelerdeki ilgili mevzuatlara uygunluğunu değerlendirmelidir (Ertugay vd., 2019,s. 1444).

İslami denetim ve denetçilikle ilgili ilk çalışmalar, Abdel-Magid (1981); Khan (1985); Banaga, Ray ve Tomkins (1994) gibi araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar da araştırmacılar, denetim uygulamalarında dini faktörlerin dikkate alınmadığı yalnızca iktisadi sistemin ihtiyaçlarına hizmet ettiğini ileri sürmüştür (Ertugay vd., 2019,s. 1444). Khan 1985, konvansiyonel finansal raporların amacını, kullanıcılara mevcut ekonomide kıt kaynakların tahsisi ile ilgili kararların alınması ve değerlendirilmesi için faydalı olan bilgileri sağlamak olarak ifade etmektedir. FFK'nin, finansal raporlama için benzer amaçları vardır, ancak FFK'ler gibi İslami ilkelerle uyumlu ticari kuruluşlarla veya bu tür kuruluşlardaki paydaşlarla iş yapanlar, ticari kuruluşların finansal ve diğer işlemlerinde İslami ilkelere uyumuyla ilgilenirler (Khalid ve Sarea, 2021: 333). İslami bir ekonomide, kar-zarar paylaşımı temelinde sermaye sağlayanlar, FFK tarafından beyan edilen kâr veya zararın doğru olduğu konusunda genişletilmiş bir güvenceye ihtiyaç duyar. Ticari işlemlerin İslami kural ve ilkelere göre ölçülmesini, kaydedilmesini ve raporlanmasını sağlamak için, İslam hukuku ile uyumlu muhasebe ilkeleri, geleneksel finans ile karşılaştırıldığında, faizsiz finansın önemli bir ayırt edici özelliği olarak ortaya çıkar (Abdel Karim, 1990, s. 40).

Geleneksel denetim ve finansal raporlama, herhangi bir dini yasa veya kural tarafından yönlendirilmez. Konvansiyonel denetçi, borçlulara ödünç verilen fonlar ve bunların borçlular tarafından nasıl kullanıldığı konusunda FFK'lerde olduğu gibi paydaşlara karşı sorumlu değildir. Denetçilerin ayrıca, yenilenemeyen kaynakların tükenmesine neden olabilecek veya sosyoekonomik dışsallıklar oluşturacak, işletme tarafından üstlenilen yatırımlar veya işlemler hakkında yorum yapma konusunda herhangi bir sosyal yükümlülüğü de bulunmamaktadır (Khan, 1985,s. 34). Diğer

taftan denetçi, yönetim uygulamalarının ve bunların toplum üzerindeki etkisinin incelenmesiyle yükümlü değildir. Bu bağlamda, FFK denetçilerinin yükümlülükleri, geleneksel denetçilerden temelde ve kavramsal olarak farklılık göstermektedir. Bu nedenle, geleneksel denetimin kapsamına kıyasla İslami bir çerçevede denetimin kapsamı, geleneksel tasdik kavramından ve ticari organizasyonun çeşitli sosyal ve ekonomik yönleri hakkında rapor verme yetkisinden çok daha geniştir (Khalid ve Sarea, 2021,s. 334). Bununla birlikte geleneksel denetçiler denetimlerini örneklere dayalı olarak yürütürken, FFK denetçileri, raporu yayınlamadan önce FFK'nin tüm işlemlerinde İslami ilkelere fiilen uyduğundan emin olmalıdır. FFK denetçileri, sadece FFK'lerin faaliyetlerini yürütme biçiminden değil, aynı zamanda bu faaliyetlerin kurumların tüm alanlarında İslam'ın erdemlerini yaymak etkinliğinden de sorumludur. FFK denetimi işlevi, İslami ilkelerle ilgili yeterli bilgi ve becerilere sahip iç denetçiler tarafından gerçekleştirilir ve İslami finansın iç denetim departmanları tarafından yürütülür. FFK denetiminin temel amacı, İslami kural ve ilkelerine uygun, sağlam ve etkin bir iç kontrol sistemi sağlamaktır (Yaacob ve Donglah, 2012,s. 225).

FFK bağlamında, ilkeler ve davranış kuralları İslam hukukundan türetilmiştir. İslam hukukuna uygunluk denetiminin, FFK'lerin meşruiyeti üzerinde önemli etkileri vardır, Bu nedenle, kurumsal meşruiyeti oluşturmak ve sürdürmek için FFK'lerin, İslami ürün ve işlemleri izlemede FFK denetim çerçevesi ve denetim programları için kaynaklara, bilgilere, deneyimlere ve kapasiteye erişimi olmalıdır. Bu erişim iki şekilde sağlanabilir. Bunlardan ilki; FFK kaynakları, becerileri ve yetenekleri (Faizsiz Finans departmanı, Faizsiz Finans Denetleme Kurulu gibi) oluşturmak için iç birimler (iç denetim birimleri) oluşturabilir. İkincisi ise FFK'ler, söz konusu kaynaklara erişimi olan bir şirketle işbirliği anlaşmasına girebilir. Ticari açıdan önemli bilgilerin rakiplere sızmasının engellenmesi ve dışarıdan bir kuruma bağlı olmamak gibi sebeplerle genellikle ikinci yöntem seçilmemektedir (Othman ve Amer, 2015,s 203).

3. İç Denetim ve Etkinliği

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) tanımına göre: İç denetim, bir kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacıyla güden bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim, kurumun risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olur (IIA, 2008,s. 11).

Tanıma göre iç denetim, bir güvence sistemi olarak muhasebe kayıtlarının doğruluğundan ziyade organizasyonların eğilimlerini dikkate alan ve organizasyonlardaki işlemlerin etkinliği ve verimliliği üzerine katma değer oluşturan bir faaliyettir (Memiş, 2008,s. 75). Bu bağlamda, iç denetim etkinliğinin, kuruluşlardaki yönetim ve iç kontrol sisteminin, potansiyel riskleri en aza indirebilecekleri ve izleyebilecekleri konusunda iyi performans gösterdiğine dair makul güvence sağlamada önemli bir unsur olduğu ileri sürülebilir. IIA, etkinlik ve verimliliği “belirlenmiş hedeflere ulaşılma derecesi olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda etkili ve verimli iç denetim, bir iç denetim fonksiyonunun, bir kurumun iç kontrol sistemi hakkında güvence sağlamak olan iç denetim amacına ulaşma yeteneği anlamına gelmektedir. IIA, iç denetim hedeflerine ulaşmak için, kuruluşlardaki iç denetçilerin etkin bir iç denetim yürütmesi için yasal gereklilikler olarak International Professional Practices Framework (IPPF) adı verilen standart iç denetim kılavuzunu oluşturmuştur (Ab Ghania, 2019,s. 143). IPPF, Nitelik Standartları ve Performans Standartları olarak adlandırılan iki temel bölümden oluşur. Nitelik Standartları, iç denetimi gerçekleştiren kuruluşların ve bireylerin özelliklerine yönelik oluşturulan standartları oluştururken, performans standartları, iç denetimin doğasını ve bu hizmetlerin performansının ölçülebileceği kalite kriterlerini sağlar. Söz konusu standartlar birebir Türkçeye çevrilerek Uluslararası Mesleki Uygulamalar Çerçevesi (UMUÇ) olarak yayımlanmıştır (UMUÇ, 2008,s. 4-6).

Etkili performans ölçütleri, kilit iç ve dış paydaşların belirlenmesine, iç denetim etkinliğinin geliştirilmesi ve sonuçların izlenmesi ve raporlanmasına yardımcı olacak İç Denetim Yöneticisi tarafından belirlenir. Etkinlik kriterleri, iç denetim süreçlerini, iç denetçilerin yeterliliklerini, organizasyonun yönetimini ve denetim komitesinin gözetimini kapsar. Kurum daha sonra etkin iç denetim fonksiyonunun kapsamını inceleyebilir, iç denetim incelemesinin sonucunu izleyebilir ve iç kontrol sistemi üzerinde makul bir güvence elde etmek amacıyla iç denetim faaliyetlerini uyumlu hale getirebilir (Ab Ghania, 2019,s. 143). İç denetim fonksiyonunun etkinliği, iç denetçilerin güvenilir bir iç denetim raporu sunması ve hedeflere ulaşmak için kurumsal faaliyetlerin etik kurallara ve standartlara uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlamak için önemlidir (UMUÇ, 2017,s. 14). Öte yandan, iç denetimin etkinliği, iç denetim kalitesi açısından ölçülebilir. İç kalite korunursa, denetlenenin prosedür ve işlemlerinin uygunluğuna katkıda bulunacak ve böylece iç denetim bir bütün olarak örgütsel etkinliğe değer katacaktır. Ayrıca etkin denetim prosedürleri iç denetçilerin, kontrol işletim etkinliğinin niteliğini ve kalitesini belirlemesine olanak sağlamaktadır. (Dittenhofer, 2001,s. 444-445).

Etkin bir iç denetim fonksiyonuna sahip bir kurum, özellikle hile, tespit ve önleme hususunda, bu fonksiyona sahip olmayan kuruluşlardan çok daha avantajlıdır (Corama vd., 2006; Maria, 2012; Omar ve Bakar, 2012). Al-Twajjry vd. (2003), etkin bir iç denetime sahip olmanın önemini, kurumsal hedeflere ulaşılmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir (Al-Twajjry vd., 2003,s.513).

4. Faizsiz Finans Kurumlarında İç Denetim ve Etkinliği

FFK iç denetimi, İslami finans kurumlarında İslam hukuku uyumluluğunu ve finansal sistemin hesap verebilirliğini ve şeffaflığını sağlamak için temel bir işlemdir. İç denetçinin işlevi, İslami finans kurumlarına uygun bir iç kontrol sisteminin mevcut olmasını ve ticari faaliyetlerin verimli, etkili ve ekonomik bir şekilde yürütülmesine yardımcı olmaktır. Etkili bir iç denetim sistemi, finansal riski kontrol etme ve minimum düzeye indirmeye yar-

dımcı olduğu ve finansal faaliyetlerin iç denetleyicisi olarak çalıştığı için İslami finans faaliyetinin güçlü bir direği olarak algılanır (Khalid, 2020,s. 84-85). Ayrıca, etkin bir iç denetim sistemi, faaliyetlerin ve finansal işlemlerin İslami kriterlere göre gerçekleştirildiği konusunda paydaşlara güvence sağlar (Omar ve Bakar, 2012,s. 18-19).

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) iç denetçilerin mesleki bilgi, mesleki beceriler ve değerler ve etik gibi bazı yetkinlikleri taşımaları gerektiğini belirtmektedir. Ancak FFK iç denetçileri bu yetkinliklere ilave olarak İslami bilgi gibi bir niteliğe haiz olmaları gerekmektedir (Ergutay, 2019,s. 1446). FFK iç denetçileri, dış denetçiler tarafından yapıldığı için mali tablo denetimini gerçekleştirmezler, ancak işlemlerin herhangi bir İslam hukuku ile uyumsuzluk konularını ve faiz, spekülasyon gibi tanınmayan kârları içermediğini tespit etmek için mali tabloları değerlendirerek görüş oluştururlar (Ab Ghani ve Abdul Rahman, 2015). Bununla birlikte bu denetçiler, danışma kurullarının kanıt istemesi durumunda kanıtları sağlayabilecek bilgi ve ilave sorumluluklara sahip olmaları gerekmektedir (Othman ve Ameer, 2015). FFK denetimi, finansal konu ve İslami finans kurumlarının ürünlerinin ötesinde insan kaynakları geliştirme, pazarlama ve üretim süreci ile ilgili diğer yönler gibi birçok faktörü içeren çok geniş bir kapsama sahiptir (Yasoa vd., 2018).

FFK iç denetiminin etkinliği, İslami finans alanındaki çeşitli kuruluşlar ve bilim adamları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Malezya Merkez Bankası (Bank Negara Malaysia, 2010) Etkinliği, Şariat uyumluluğunu tespit etmek için sağlam ve etkili bir iç kontrol sistemi sağlama hedefi olarak tanımlar. IIA'ya göre, etkililik, belirlenen hedeflere ulaşıldığı kaliteyi içeren derece olarak tanımlanmaktadır. Badara ve Saidin (2013) araştırmalarında, iç denetim etkinliğinin, belirlenen hedeflere ulaşma derecesi olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir (Khalid ve Sarea, 2021, s. 335). Al-Twajjry vd. (2003) göre, iç denetçinin denetim komitesi ve Yönetim Kurulu'ndan aldığı destek ve bağlılık, denetim performansı ve dürüstlüğü, denetim departmanı verimliliği, denetim yetkinlik-

leri, iç denetçinin şirketin ticari faaliyeti ve sektörü hakkındaki bilgisi ve denetçi bağımsızlığı, iç denetim fonksiyonunun etkinliğine katkıda bulunan önemli niteliklerdir. Bununla birlikte paydaşların yönetim kurulu, CEO ve işletme yönetiminin bir organizasyonun performansına yönelik beklentilerinin, iç denetim etkinliği algıları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Ayrıca, FFK denetim uzmanları, Danışma kurulunun ihtiyaç ve beklentilerine uygun şekilde, belirli İslami bankaların operasyonlarıyla FFK iç denetimini uyumlu hale getirme becerisine örnek teşkil etmektedir. İslami ilkelere uyumun değerlendirilmesi, topluma genel olarak olumlu katkıda bulunmaya hizmet eder. FFK iç denetimi, kuruluşlarındaki hileyi tespit etmenin ötesine geçer. FFK iç denetçileri, uluslararası finans kuruluşunun benimsediği bir dizi hedefi karşılayarak kurumsal paydaşlara değer katmaya yardımcı olur (Al-Twajjry vd., 2003,s. 514).

Yapılan akademik çalışmalarda, İslami bankaların sürdürülebilirliği için FFK denetiminin etkinliğinin çok önemli olduğu ileri sürülmüştür. 2008 yılında finans sektörünün çöküşü, herhangi bir finans sektörü için etkin bir denetim sistemine sahip olma ihtiyacını da ortaya koymuştur. Bu durum gelecekte yaşanacak herhangi bir mali çöküşü önlemek için iç denetim sisteminin etkinliği ve verimliliğinin artırılması ihtiyacı oluşmuştur (Algabry vd., 2021; Othman & Ameer, 2015; Ali vd, 2015; Ahmed, 2009; Badara ve Saidin, 2014; Endaya ve Hanefah, 2013; Getie Mihret ve Wondim Yismaw, 2007; Khalid vd., 2017; Halid vd., 208; Shamsheer ve Muhammed Sori, 2016).

Faizsiz finans kuruluşlarının denetiminde FFK iç denetimi ile geleneksel iç denetimin ortak birçok hedefi bulunmaktadır. Oryantasyon, hedefler, kapsam, açıklamalar ve raporlar, gerekli denetçi becerileri ve nitelikleri gibi her iki yönetimdeki farklılıklar, iç denetim özelliklerinde farklılıklara yol açmıştır (Algabry vd., 2020,s. 3). Her iki denetim yöntemi arasındaki farklar Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Geleneksel ve FFK iç denetimi arasındaki farklar

Kriter	Geleneksel İç Denetim	FFK İç Denetimi
Tanım	İç denetim, bağımsız, tarafsız bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir.	FFK denetimi, bir FFK'nin tüm faaliyetlerinde İslam hukukuna uygunluğunun incelenmesidir.
Amaç	Bir organizasyonun perasyonlarına değer katmak ve geliştirmek.	FFK'lerin operasyonlarının ve işlemlerinin İslam kurallarına uygun olmasını sağlamaktır.
Kapsam	Geleneksel iç denetçiler, bir kuruluşun yönetim ve yönetim kontrollerine odaklanır ve mali tabloyu değerlendirir.	FFK iç denetçileri, tüm işlemleri, ürünleri, politikaları ve prosedürleri, anlaşmaları ve sözleşmeleri, mali tabloları ve raporları içeren tüm faaliyetlerin İslami kural ve yönetmeliklerine uygunluğunu kontrol eder.
Denetçi yetkinliği ve nitelikleri.	Mesleki bilgi, mesleki beceriler ve değerler, etik	Mesleki beceriler ve değerler, mesleki ve İslami bilgi
Açıklamalar ve raporlar	Yalnızca kamuoyunu ilgilendiren ve genellikle mevcut ekonomik konuları raporlayan sınırlı bilgi açıklamaları	İslami etik değerlere dayalı olan ekonomik ve sosyal konuları dikkate alan tüm paydaşları ilgilendiren tam bilgi açıklamaları
Oryantasyon	Daima kuruma ve bireylere yöneliktir	Kamu ve topluma yönelik

Kaynak: Algabry vd., 2020: 174

2010 yılında Malezya Merkez Bankası, Şariat Yönetişim Çerçevesini yayımlayarak ve denetimle ilgili kuralları geliştirmeye başlamıştır. Söz konusu kuralların temelini iç denetim oluşturmaktadır. Bununla birlikte AAOIFI de İslami Yönetişim Standartlarını yayınlamıştır. Bu kurumların yayımladıkları standartlarda iç denetim faaliyeti oldukça önemli bir noktada yer almaktadır.

Tablo-2: AAOIFI İslami Yönetişim Standartları

AAOIFI Standartları	Standart Gereklilikler
Yönetişim Standardı No:2 Meşruluk denetimi	Danışma kurulu denetim için ihtiyacı olan her bilgiye ulaşım yetkisini haizdir.
	Danışma kurulu sadece İslami meşruluk hakkında teşkil ve fikir paylaşmadan sorumludur.
	İslami meşruluk denetimi yönetime sunulur ve genel kurulda okunur.
Yönetişim Standardı No: 3 İç meşruluk denetimi	İç meşruluk denetimi bağımsız bir organ veya iç kontrol tarafından gerçekleştirilir
	Yönetim kurulu ve üst yönetim meşruluk denetimi konusunda her türlü desteği sunmakla yükümlüdür.
	İç meşruluk denetçileri başkanı yönetim kuruluna karşı sorumludur.
	İç meşruluk denetçisi, alanında uzmandır, özellikle şeriat ve fıkıh alanında yeterli altyapıya sahiptir ve gerekli eğitim ihtiyacı karşılanır.
	İç meşruluk denetçileri başkanı denetim sonuçlarını yönetimle tartışır ve final raporu yönetim kuruluna, yönetime ve danışma kuruluna sunar.
Yönetimle ihtilaf ortaya çıkması halinde iç meşruluk denetçilerinin görüşü doğru kabul edilir.	
Yönetişim Standardı No: 4 Denetim ve Yönetişim Komitesi	Yönetim kurulu seviyesinde denetim ve yönetim komitesi teşkil edilir.
	Komite üyeleri icracı olmayan bağımsız yönetim kurulu üyeleri arasından seçilir. En az üç üyesi vardır. Komite, bankanın faaliyetleri, düzenlemeler ve şeriat kuralları hakkında yeterli bilgiyi haizdir.

Kaynak: AAOIFI (2005); Dinç, 2016,s. 87; Ergutay vd., 2019,s. 1445.

5. İç Denetiminin Etkinliğini Etkileyen Faktörler

Etkili iç denetim fonksiyonu, denetim kapsamı, denetim hedefi, denetim ve yönetimi, denetim yönetmeliği, iç denetçilerinin yetkinliği, denetim süreci, raporlama gereklilikleri ve bağımsızlığı içerir.

5.1. İç Denetimin Kapsamı

İç denetimin kapsamı, denetimin amaçlarına ulaşılmasına yetecek seviyede olmalıdır (UMUÇ, 2007: 30). Kurumdaki iç kontrol sisteminin güvencesini sağlamak olan iç denetimin amaçlarına ulaşması, iç denetimin yürütülmesi ve etkin iç denetimin ölçülmesinde iç denetim kapsamı önemli bir unsurdur (Ab Ghania vd., 2019,s. 153).

İç denetim, bir işletmenin işlemleri ve faaliyetlerinin, işletme yönetimi dışında bağımsız ve objektif bir şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesidir (Koçak ve Kavakoğlu, 2010,s. 124). İşletmenin faaliyet süreç, prosedür ve politikaları, iş aktiviteleri, örgüt yapısı, iletişim sistemleri, insan kaynakları, bilişim ve teknolojik yapıları ve raporlamalarının tamamı iç denetimin kapsamındadır. İşletmenin finansal nitelikte olan veya olmayan faaliyetleriyle önceden belirlenen faktörlerin tümünün gözden geçirilmesi, denetlenmesi ve geliştirilmesi iç denetimin kapsamındadır (Kaya 2010,s. 6).

Finans sektöründeki geleneksel denetim teknikleri, İslam toplumunun sosyo-ekonomik altyapısı ve kültüründen etkilenmiştir (Kamaruddin vd., 2018,s. 52). Bu nedenle FFK iç denetimin amaçlarının geleneksel finans kurumlarındakine benzer olması doğaldır. Ancak, FFK denetiminin bir FFK 'lerin işlemlerinin İslami ilke ve kurallarına, ayrıca AAOIFI standartları ve ulusal muhasebe standartlarına uygun olduğuna dair bir güvence sağlaması gerekliliği dikkate alındığında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, FFK'lerde daha geniş bir kapsam belirlemeyi gerektiren amaçlarda bulunmaktadır. FFK kontrol sistemi, FFK iç denetimini, FFK'lerin hedeflerine ulaşma konusundaki kararlılık derecesini değerlendirmek için İslam ilkeleri uyumunun etkinliğini ve yeterliliğini değerlendirmenin bir aracı olarak görür (Shafii vd., 2010,s. 12-13). FFK iç denetimi sadece daha geniş bir kapsama sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda FFK'nin İslam hukuku rehberliğine ve onun Faizsiz finans komitesi tarafından yayınlanan fetvalara uygunluğuna ilişkin mevcut durum hakkında temel bir fikir vermek için genel operasyonların ayrıntılarına odaklanır (Kasim vd., 2013,s. 415). Bilgi

teknolojisi, insanlar, ürünler, zekat (sadaka) hesaplaması, operasyonel faaliyetler, mali tablolar, politikalar ve prosedürler dahil olmak üzere riskli tüm alanlar denetlenmelidir. AAOIFI standartları, etkili denetimin şeffaflık kriterlerini karşılaması gerektiğini belirtir; bu gereklilik, yalnızca denetçinin, FFK 'nin İslam ilkelerine ve onun denetleme kurulu tarafından verilen fetvalara uygun olduğu sonucuna ulaşmasını sağlayan yeterli kanıt sağlayarak gerçekleştirilebilir (Alhabshi vd., 2020,s. 176).

5.2. İç Denetimin Hedefi

İç denetimin hedefi, denetlenen faaliyetle ilgili risklerin ön değerlendirilmesini yapmaktır. Görev amaçlarını belirlerken, iç denetçilerin önemli hataları, düzensizlikleri ve kanun ve yönetmeliklere aykırılıkları ve diğer riskleri dikkate almaları gerekir (UMUÇ, 2008,s. 30). Bu bağlamda iç denetim; incelenen faaliyetlerle ilgili nesnel analiz, değerlendirme, tavsiye ve yorumlar yaparak yönetim kademelerine yükümlülüklerini etkin bir şekilde gerçekleştirmelerine yardımcı olmayı amaçlar. İç denetim; yönetimin belirlediği amaçların gerçekleştirilmesinde yeterli güvence sağlamak için yararlı olan bir yönetim aracıdır (Uzun, 1999,s. 68).

FFK iç denetiminin birincil amacı, Danışma Kurulu tarafından belirlenen İslami kural ve ilkelerin uygulanmasına ilişkin sorumlulukların yerine getirilmesini sağlamaktır (Khalid, 2018,s. 2). Bunun dışındaki amaçlar; iç kontrol, net raporlama hatları ve standart işletim prosedürleri ve bilgi teknolojisi uygulama sistemini içerir (International Sharī'ah Research Academy -ISRA, 2011).

5.3. İç Denetçilerinin Yeterlilikleri

İç denetçilerin yetkinliği ile ilgili olarak iç denetçilerin, iç denetim faaliyetlerini yürütecek bilgi, beceri ve diğer vasıflara sahip olması oldukça önemlidir (UMUÇ, 2008,s. 20). İç denetçi, hile belirtilerini tespit edebilecek yeterli bilgiye ve verilen görevi yerine getirebilecek teknik bilgi ve becerilere sahip olmalıdır. Bununla birlikte kuruma değer katıcı fonksiyonları kapsamında mesleki gelişimlerini önemsemeli ve kendilerini güncellemelidir (Kızılböğâ, 2013,s. 112)

FFK 'lerde tüm bu gerekliliklerin yanı sıra İslam hukuku bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte, FFK denetçilerinin uygulamaları, İslam hukuku konusunda eğitim eksikliği ve gerekli beceriler nedeniyle bilgili ve nitelikli FFK denetçilerinin eksikliğini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda İslami eğitimlerinin yetersiz olması halinde ilgili finansal kuruluşların danışma kurulları tarafından eğitim verilebilecektir. Ayrıca Kasım vd., (2009), FFK iç denetiminin, fetvaların modern iş dünyasının ihtiyaçlarını karşılama ve İslam ilkeleriyle çelişmeyecek şekilde anlama zorluğuyla karşı karşıya olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda, FFK işlemlerinde İslami ilkelerin uygulanması için denetçilere İslam hukuku eğitim programları düzenlemek, İslam hukuku yönetimini güçlendirmek ve hedeflere ulaşmak için oldukça önemlidir (Algabry vd., 2020,s. 184).

5.4. İç Denetimin Bağımsızlığı

İç denetim faaliyeti bağımsız olmalı ve iç denetçiler görevlerini yaparken objektif davranmalıdır. Bağımsızlık kurum içi bağımsızlık ve bireysel objektiflik olarak sınıflandırılır. İç Denetim Yöneticisinin, kurum içinde, iç denetim faaliyetinin sorumluluklarını yerine getirmesine imkân sağlayan bir yönetim kademesine bağlı olması gerekir. İç denetçilerin tarafsız ve önyargısız bir şekilde davranması ve her türlü çıkar çatışmasından kaçınması gerekir (UMUÇ; 2017,s. 5-6). Bu bağlamda iç denetim faaliyetlerinin taraflı sonuçlara yol açabilecek herhangi bir tehditten bağımsız olması oldukça önemlidir (Ab Ghania vd., 2019,s. 161). İç denetim uygulamalarına benzer şekilde, FFK iç denetçileri de FFK denetim uygulamalarını gerçekleştirmek için bağımsız zihinsel tutağa sahip olmalıdır (Abdul Rahman, 2011). Bağımsızlık, hem zihin bağımsızlığını hem de faaliyet bağımsızlığı gerektirir. Denetçinin her iki nitelik açısından da bağımsızlık göstermesi esastır. Bu doğrultuda Mautz ve Sharaf (1961) tanımlanan bağımsızlığı; bireyin yükümlülüklerini yaparken ki gerçek bağımsızlığı ve bir meslek grubu olarak denetçilerin görünüşteki bağımsızlığı olarak sınıflandırmıştır.

Mautz ve Sharaf (1961) Gerçek ve algılanan bağımsızlık arasında ayırım yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda fiili bağımsızlık, denetçilerin ruh halini yansıtır ve herhangi bir denetimin planlanması ve yürütülmesinde tarafsızlığını koruma yeteneği ile doğrudan bağlantılıdır. Algılanan bağımsızlık ise, kurumsal paydaşlar ve kamuoyunun denetçinin bağımsızlığına ilişkin algılarını ifade eder. FFK iç denetçisinin bağımsızlığı üzerindeki aşırı kısıtlamalar, FFK iç denetiminin etkinliğini olumsuz yönde etkiler (Khalid ve Sarea, 2021,s. 336).

Bağımsızlık derecesi, iç denetime verilen örgütsel statüyü yansıtır ve iç denetçilerin tarafsızlık düzeyini etkiler. FFK denetçilerinin yüksek düzeyde bağımsızlığı, raporlarına güvenen kullanıcıların güveninin korunmasına hizmet eder. Denetledikleri işletme biriminden bağımsızlığı sağlamak için, FFK iç denetçisinin denetçisinin doğrudan yönetim kuruluna ve denetim ve yönetim komitesine rapor vermesi gerekir. (Khalid ve Sarea, 2021,s. 336).

FFK iç denetçisinin bağımsızlığı, mesleki uygulamada görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmede kilit bir nitelik olarak hizmet eder. FFK iç denetçisi, yönetim tarafından atandığında, aynı yönetimin davranışını gözden geçirmekle görevli olduğu için, hassas bir dengeleme uygular. Bu durumda denetçinin maruz kalabileceği olası çıkar çatışmaları, faaliyetlerinde bağımsızlığını zedeleyecektir.

Bağımsızlık denetim mesleğinin temel taşıdır. İç denetçilerin bağımsızlığına yönelik kısıtlamalar, FFK denetiminin sosyal amacını engeller. İç denetim bağımsızlığına ilişkin literatürde, denetçi bağımsızlığına önemli ölçüde katkıda bulunan üç faktöre işaret etmektedir. Bunlar (Ubodin vd.,2013,s. 12):

- Denetçinin sorumluluğunun net bir şekilde tanımlanması;
- İç denetçinin kurumun örgütsel hiyerarşisindeki konumu; ve
- Raporlama yapısıdır.

5.6. İç Denetim Yönetmeliği

İç denetim yönetmeliği, iç denetim faaliyetinin amacını, yetkisini ve sorumluluğunu tanımlayan resmi bir belgedir (UMUÇ; 2008: 43). İç denetim yönetmeliği, iç denetim fonksiyonunun niteliğini, raporlama ilişkisini açıkça belirttiği ve iç denetçiler tarafından kullanılacak tüm ilgili kayıt ve belgelere erişim yetkisini sağladığı için etkin bir iç denetimin gerçekleştirilmesinde önemlidir (Ab Ghani vd., 2019,s. 157). Bir problemin oluşması durumunda yönetmelik, iç denetimin görev ve sorumluluklarıyla ilgili üst yönetim, denetim komitesi ve yönetim kuruluyla yapılan bir anlaşma niteliği taşır (UMUÇ; 2008,s. 43).

AAOIFI Yönetişim standardına (Governance Standard- GSIFI 3) göre, FFK iç denetimi, kuruluşun kontrol araçlarının ayrılmaz bir parçasıdır ve kurum tarafından oluşturulan politikalara uygun olarak gerçekleştirilir. Bu bağlamda FFK iç denetçisinin, amaçlarını, yetkilerini ve sorumluluklarını gösteren bir FFK denetçi yönetmeliği olmalıdır. FFK denetçisi yönetmeliği, yönetim tarafından İslam hukuku hükümlerine uygun olarak hazırlanmalı ve kurumun denetleme kurulu tarafından onaylanmalı ve yönetim kurulu tarafından ilan edilmelidir.

5.7. İç Denetim Süreci

İç denetimin hedeflerine ulaşması için iç denetim süreci etkin bir şekilde yürütülmelidir. FFK denetim süreci, FFK iç denetçilerinin, FFK'nin ticari faaliyetlerini anlamayı, kapsamlı bir iç denetim programı geliştirmeyi, ilgili İslami kaynaklarını elde etmeyi ve periyodik FFK denetim sürecini yürütmeyi içeren bir denetim planı formüle etmesini gerektirir (Bank Negara Malezya, 2010). Söz konusu FFK denetim planı, denetlenmesi gereken işin kapsamını, her bir denetim görevinin zaman çizelgesini ve örneklerin yüzdesini içermelidir (Ab Ghani vd., 2019,s. 159). Ayrıca, FFK denetim süreci, Danışma Konseyi'nin yazılı görüşleri, Faizsiz finans Komitesi üyelerinin yazılı görüşleri ve FFK'lerin ürün kılavuzları dahil olmak üzere yerleşik İslam hukuku kriterlerine göre gerçekleştiril-

rilmelidir. (Abdul Rahman, 2011). Etkili bir FFK denetim süreci uygulamak için, FFK iç denetçileri, FFK denetim kanıtlarına erişime sahip olmalıdır ve denetlenebilir alanlar, İslami ilkelerle uyumu için iç kontrol sistemi, İslami ilkelerle uyumsuzluk riskleri ve ürün bilgilerinin denetimi ve raporlamayı içermelidir (ISRA, 2011).

5.8. İç Denetim ve Yönetişim

İç denetim ve yönetim ile ilgili olarak, iç denetimin işlevi, kurum içinde uygun etik değerlerin teşvik edilmesi, etkili kurumsal performans yönetiminin ve hesap verebilirliğin sağlanması ve çeşitli kurumsal düzeyler arasında risk ve kontrol bilgilerinin iletilmesi durumunda etkili olabilir. (UMUÇ; 2008,s. 28). Karagiorgos vd., (2010) göre, kurumsal yönetimde iç denetimin etkinliği, iç denetim ile kurumsal yönetimin temel unsurları arasındaki karşılıklı ilişkinin bulunmasıyla belirlenebilir. Bu bağlamda FFK iç denetiminin etkinliğinin değerlendirebilmesi için, uygulamaların incelenerek mevcut düzenlemeler ve yönetim kurulu organları gibi FFK iç denetimiyle etkileşime giren faktörlerin değerlendirmesi gerekir. Kurumsal yönetim uygulamaları, finans kurumu, uluslararası kuruluş ve danışmanlık şirketleri tarafından geliştirilen tavsiyelerin yanı sıra kurumsal yasalara uyumu içerir (Bocharova, 2014). FFK denetimi ve yönetim yapısının ölçümü, iç denetim bölümü içinde FFK denetim işlevinin kurulmasını, FFK denetim planında Faizsiz finans Komitesi üyelerine danışmayı ve denetim bulgularını Kurul Denetim Komitesine raporlamayı içerir (ISRA, 2011).

5.9. Raporlama Gereklilikleri

İç denetçiler, denetim sürecini yürüttükten sonra, iç denetim bulgularını raporlamaları gerekir. Elde edilen bulgular, etkin iç kontrol sistemine görüş, herhangi bir düzeltici eylem için tavsiye ve önerileri içermelidir (UMUÇ; 2008,s. 32). FFK iç denetim raporu Danışma Kurulu ve Yönetim Kuruluna sunulmalıdır. Bu rapor FFK iç denetçi görüşünü gerekli iyileştirmeler ve önerilen düzeltici eylemler için tavsiyeleri de içermelidir.

FFK iç denetçisi denetlenen işlemleri, gözlemleri, denetim süreçlerini ve tavsiyeleri içeren bir rapor hazırlamalıdır (Aljasser, 2009). AAOIFI'ye göre, raporlar iki türe ayrılabilir. Bu raporlardan ilki, FFK denetçisinin düzenli olarak FFK yönetimine göndermesi gereken ve FFK denetim faaliyeti planının uygulama sürecini netleştiren FFK denetim faaliyet raporudur. Bu raporda, plandan oluşabilecek olası sapmalar ve sebepleri belirtilmelidir. İkinci tür rapor ise, FFK'nin İslam hukuku düzenlemelerine ve kurallarına bağlılığının kapsamının bir değerlendirmesini içeren uygunluk raporudur. FFK denetçisi ayrıca, FFK denetim faaliyetlerinin kapsadığı amaç ve kapsamı, FFK denetçinin görüşlerini ve bulgularını ve ayrıca önerilen düzeltici eylemleri ve gözden geçirilenlerden gelen geri bildirimleri göstermek için bu raporu FFK denetleme kuruluna bildirmelidir (Algabry vd., 2020,s. 186).

SONUÇ

İslami finans kimliğini taşıyan FFK'lerin, bir güven kuruluşu olarak tüm finansal hizmet ve işlemlerinde İslam hukuku hükümlerini uygulamaları zorunludur. Bu kuruluşların yükledikleri misyon, kuşkusuz İslam ekonomisinin bir parçası olmasından kaynaklanmaktadır. İslam'daki ekonomik sistem, hayatın dini, sosyal, politik ve ahlaki yönlerini kapsayan İslam hukukunun ayrılmaz bir parçasıdır. Gelişen bu sektörde kurumların, FFK denetim çerçevelerini geliştirmeleri ve tüm işlemlerinin ve ürünlerinin İslam hukuku ile uyumlu olmasını sağlamaları vazgeçilemez temel esastır.

FFK denetimi, uygunluğu iyileştirmek ve İslami ilkeler kontrol sisteminin etkinliğini sağlamak için periyodik olarak yürütülen bağımsız bir değerlendirmedir. FFK denetimi işlevi, İslami ilkelerle ilgili yeterli bilgi ve becerilere sahip iç denetçiler tarafından gerçekleştirilir ve İslami finansın iç denetim departmanları tarafından yürütülür.

FFK iç denetimi ile geleneksel iç denetimin finans kurumlarında birçok ortak hedefi bulunmakla birlikte, FFK sözleşmelerinin ve ürünlerinin İslami kural ve düzenlemelerine göre yapıldığına dair

bir güvence sağlanmasını gerektiren denetim standartları dikkate alındığında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. FFK'lerde oluşabilecek risklerin doğası, konvansiyonel kurumlardan farklılık göstermektedir. Bu nedenle, risk oluşturabilecek ihlalleri veya riskleri en aza indiren araçlardan biri olarak kabul gören FFK denetimi oldukça önemlidir. FFK iç denetiminin etkinliğini etkileyen bazı dış ve iç faktörler söz konusudur. Bu faktörler, denetim kapsamını, denetim hedefini, denetim ve yönetimini, denetim yönetmeliği, iç denetçilerinin yetkinliğini, denetim sürecini, raporlama gerekliliklerini ve bağımsızlığı içerir. FFK iç denetiminin etkinliğini etkileyen faktörler, geleneksel iç denetimle ilgili olan faktörle benzerlik göstermekle birlikte, geleneksel bir denetim üzerinde etkisi olabilecek tüm bu faktörlere ilave olarak İslami ilkelerin dahil edilmesinden oluşmaktadır.

Bundan sonraki yapılan çalışmalarda, FFK iç denetiminin farklı ülkelerde yapılan uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele alınabilir. Ayrıca, FFK iç denetimin etkinliğinin önemini ve sektöre muhtemel katkısını ortaya koyacak geniş ölçekte ampirik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdel Karim, R.A. (1990), The independence of religious and external auditors: the case of Islamic banks, *Accounting, Auditing, and Accountability Journal*, 3 (3), 34-44.
- Ab Ghani, N.L., Ariffin, N.M. & Rahman, A.R.A. (2019), The measurement of the effective internal Shariah audit function in Islamic financial institutions, *International Journal of Economics, Management and Accounting*. 27 (1), 141-165.
- Algabry, L., Alhabshi, S.M., Soualhi, Y., & Othman, A.H.A. (2020). Assessing the effectiveness of internal Shariah audit structure and its practices in Islamic financial institutions: a case study of Islamic banks in Yemen, *Asian Journal of Accounting Research*, 6 (1), 2-22. DOI 10.1108/AJAR-04-2019-0025
- Algabry, L., Alhabshi, S.M., Soualhi, Y., & Othman, A.H.A. (2020). Conceptual framework of internal Sharī'ah audit effectiveness

- factors in Islamic banks, *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 12(2), 171-193.
- Al-Twajjry, A.A., Brierley, J.A. and Gwilliam, D.R. (2003), The development of internal audit in Saudi Arabia: an institutional theory perspective, *Critical Perspectives on Accounting*, 14 (5), 507-531.
- Dinç, Y. (2016). Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 2(2), 83–103.
- Dittenhofer, M. (2001). Internal Auditing Effectiveness: An Expansion of Present Methods. *Managerial Auditing Journal*. 16(8), 443-450.
- Ertugay, E. , Gülençer, İ., Karabayır, M. E. , Doğan, M. (2019). Faizsiz Finansal Kuruluşların Denetimi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1442-1457
- Eriş, İ. (2021). Şer'i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları.
- Grassa, R (2013), Shariah supervisory system in Islamic financial institutions: New issues and challenges: a comparative analysis between Southeast Asia models and GCC models, *Humanomics*, 29(4), 333-348. DOI 10.1108/H-01-2013-0001
- Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A. & Wallage, P. (2005). *Principles of Auditing an Introduction to International Standards on Auditing*, London: Pearson Prentice Hall.
- Islam, K.M. A., & Bhuiyan, A. B. (2021). Determinants of the Effectiveness of Internal Shariah Audit: Evidence from Islamic Banks in Bangladesh, *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(2), 223–230.
- Kamaruddin, M.I.H., Masruki, R., & Hanefah, M.M. (2018). Financial and Non-Financial Disclosure Practices in Selected AWQAF Institutions, *International Journal of Nusantara Islam*, 6(1), 52-72.
- Karaca, H. (2018). Büyük ve Orta Boy İşletmelerin Sahipleri ve Yöneticilerinin Bağımsız Denetçi Algısı ve Bağımsız Denetimden Beklentilerine Yönelik Bir Araştırma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Karagiorgos, T., Drogalas, G., Gotzamanis, E. & Tampakoudis, I. (2010), Internal auditing as an effective tool for corporate governance, *Journal of Business Management*, 2 (1), 15-23.
- Kasim, N., Sanusi, Z.M., Mutamimah, T. & Handoyo, S. (2013), "Assessing the current practice of auditing in Islamic financial institutions in Malaysia and Indonesia", *International Journal of Trade, Economics and Finance*, Vol. 4 No. 6, pp. 414-416
- Kaya, E.B. (2010), *Risk Odaklı İç Denetim ve Uygulanması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khalid, A. A. & Sarea, A.M. (2021). Independence and effectiveness in internal Shariah audit with insights drawn from Islamic agency theory, *International Journal of Law and Management*, 63(3), 332-346.
- Khalid, A. A. (2020). Role of audit and governance committee for internal Shariah audit effectiveness in Islamic banks. *Asian Journal of Accounting Research*, 5(1), 81-89. <https://doi.org/10.1108/AJAR-10-2019-0075>
- Khalid, A.A., Haron, H. & Masron, T.A. (2018), Competency and effectiveness of internal Shariah audit in Islamic financial institutions, *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 9(2), 1-24.
- Khan, M.A. (1985). Role of the auditor in an Islamic economy, *Journal of Research in Islamic Economics*, 1, 31-42.
- Kızılboğa, R. (2013), İç Denetim Sisteminde Denetçilerin Bağımsızlık ve Tarafsızlığının Önemi, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 1(1), 107-119.
- Koçak, S. Y. & Kavakoğlu, T. (2010). İl Özel İdarelerinde İç Denetim Sisteminin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Araştırma. *Sayıştay Dergisi*. (77), 119- 148.
- Masruki, R., Hanefah, M. M., & Dhar, B. K. (2020). Shariah governance practices of Malaysian Islamic banks in the light of Shariah compliance. *Asian Journal of Accounting and Governance*, 13(1), 91-97. <http://dx.doi.org/10.17576/AJAG2020-13-08>.
- Omar, N., & Bakar, K. M. A. (2012). Fraud prevention mechanisms of Malaysian government-linked companies: An assessment of existence and effectiveness. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 8(1), 15-31.

- Othman, R. & Ameer, R. (2015). Conceptualizing the duties and roles of auditors in Islamic financial institutions, *Humanomics*, 31(2), 201–213.
- Shafii, Z., Abidin, A.Z., Salleh, S., Kamaruzaman, J. & Nawal, K. (2013). Post Implementation of Shariah Governance Framework: The Impact of Shariah Audit Function Towards the Role of Shariah Committee. *Middle-East Journal of Scientific Research (Research in Contemporary Islamic Finance and Wealth Management)* 13: 7–11.
- Shafii, Z., Shahwan, S. & Salleh, W.S. (2010). Management of Shari‘ah non-compliance audit risk in the Islamic financial institutions via the development of Shari‘ah compliance audit framework and Shari‘ah audit programme, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 3(2), 3-16.
- Shahul, H. & Yaya, R. (2005), “The objectives and characteristics of Islamic accounting: perceptions of the Malaysian accountants and accounting academics”, *Malaysian Accounting Review*, 4 (1), 75-92.
- Uddin, M.H., Ullah, M.H. & Hossain, M.M. (2013), An overview on the basics of Islamic audit, *European Journal of Business and Management*, 5(28), 9-17.
- Uzun, A.K. (1999). Organizasyonlarda İç Denetimin Fonksiyonu ve Önemi, *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 6, 68-70.
- Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE), (2017), Mesleki Uygulama Çerçevesi Kapsamında Uluslararası İç Denetim Standartları (Standartlar). <https://www.tide.org.tr/page/28/Standartlar>. (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), (2021). Katılım Bankacılığı Dijital Araştırma Raporu 2021, https://tkbb.org.tr/Documents/Tkbbayinlari/EY_TKBB_Katilim_Bankacilik_Dijital_Arastirma_Raporu_20211227.pdf. (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Yaacob, H., & Donglah, N.K. (2012). Shari‘ah Audit in Islamic Financial Institutions: The Postgraduates’ Perspective, *International Journal of Economics and Finance*, 4(12), 224-239. <http://dx.doi.org/10.5539/ijef.v4n12p224>.

Muhasebenin Teolojik Boyutu

Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ³⁹, Sevdâ ANLI⁴⁰

1. GİRİŞ

İşletmenin varlıklarının, sermayesinin ve borçlarının ne olduğu, parasal değerleri, nereden nereye geldikleri, hangi değişmelere uğradıkları, faaliyetlerin sonunda ne elde edildiği veya ne kaybedildiğinin bilinmesi için varlıkların, sermayenin ve borçların saptanması, diğer bir ifadeyle, ekonomik faaliyetlerin belirlenmesi, izlenmesi ve sonuçların ölçülmesi gerekir.

Muhasebe, işletmenin varlıklarında ve kaynaklarında (sermaye ve borçlarda) değişikliğe neden olan ve para ile ifade edilen (finansal) işlemlere ilişkin bilgiler; Kayıt tutan, sınıflandıran, özetleyen, analiz eden, yorumlayan ve ilgili kişi ve kurumlara raporlar sunan bir bilgi sistemidir.⁴¹

39 Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Finansman Bölümü

40 Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Finansman Bölümü,

41 Sürmeli, 2004: 9.

Muhasebe, bir kuruluşun kaynaklarının oluşumunu, bu kaynakların nasıl kullanıldığını, kuruluşun faaliyetleri sonucunda bu kaynaklarda meydana gelen artış ve azalışları ve kuruluşun mali durumunu açıklayan bilgileri üreten ve ilgili kişi ve kuruluşlara ileten bir “bilgi sistemi”dir.⁴²

Muhasebe, kuruluş için mali sonuçları olan olay ve işlemlerin verilerini parasal olarak ve gerektiğinde diğer sayısal verileri toplar, toplanan verileri bilgi kullanıcılarının ihtiyaç ve amaçlarını dikkate alarak önceden belirlenmiş kural ve ilkelere göre işler ve elde eder. Bilgi gerektiğinde ve gerekli görüldüğünde kullanıcılarına genel veya özel raporlar aracılığıyla sunan sistematik bir bilgi sağlama sistemidir.⁴³

Muhasebe, alan yazında çeşitli konular bağlamında ele alınıp incelenmiştir. Bu konu alanlarından biri de teolojidir. Teoloji din olgusunu ve “tanrı” kavramını sistematik bir şekilde ele alan bir disiplindir. Her dine özgü bir teolojiden bahsetmek mümkündür.

Din, insanlık tarihi boyunca insan deneyimiyle ilgili en önemli gerçeklerden biri olmuştur. Dinin etkilerini insan toplumunun her alanında görmek mümkündür. Bu tarihsel gerçeklik doğal olarak dinin kökeni ve gelişimi gibi konuların araştırılmasını, incelenmesini ve tartışılmasını gerektirmektedir. Bu gerçeği açıklamak için özellikle sosyal bilimler alanında birçok çalışma yapılmıştır.⁴⁴

İnanlarda aşk, bağlılık, merak, saygı, mutluluk, korku vb. duygular vardır. Oruç, insanlarda dini duygunun gelişmesinde tüm duyguların ayrı bir rol oynadığını söylemektedir.⁴⁵ Bireyin kişiliğini etkileyen faktörlerden biri olan din duygusu hakkında araştırmacıların yanıt aradığı pek çok soru vardır: Din duygusu kişinin çocukluğunda etkilendiği olaylar sonucunda ortaya çıkar mı, yoksa doğuştan bazı psişik (ruhsal) duygularla mı doğar? Başka bir de-

42 Sevilengül: 2009: 3.

43 Soylu, 2009: 13.

44 Ersanlı ve Uzman, 2011:85

45 Tosun, 2015:169

yişle, insan doğası nedir? İnsanlarda fitrat oluşumu doğuştan mı yoksa çevresel faktörlerin etkisiyle mi ortaya çıkıyor?

Bu sorulara cevap aranırken, muhasebe faaliyetleri de din kapsamında yürütülmektedir. Müslüman topluluklarda mevduat kabul etmek gibi temel bankacılık faaliyetleri, İslam'ın ilk halifesi Muhammed (S.A.V) ve Ebu Bekir Essiddik'in hayatta olduğu zamanlara kadar uzanır. Modern İslami bankacılığın Mısır ve diğer Müslüman ülkelerde geçen yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığına inanılmaktadır. Türkiye'deki bazı eski bankaların adlarında "İslami" kelimesi geçse de Türkiye'de İslami bankacılığın ortaya çıkışı nispeten geç olmuştur. Nitekim, gerçekleştirilen araştırma kapsamında muhasebenin teolojik boyutu incelenmiştir. Genel itibarıyla İslam teolojisi üzerinde durularak hesabın kapatılması, ceza ödül uygulamaları, borç-alacak, faiz ve rehin kavramları İslam teolojisi bağlamında değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Teoloji Kavramı

Teoloji ilk olarak Platon tarafından kullanılmış ve felsefe literatürüne kazandırılmıştır. Kavram, Politeia diyalogundaki tanrılardan bahsetme yöntemi bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu kullanım, kavramın bileşenlerinin Yunan düşüncesindeki kökleriyle uyum içindedir. Yunan aklının düşünme biçiminin bir ürünü olan logos, içinde birçok anlamı barındıran anahtar bir kavramdır. Dolayısıyla "teoloji" kavramıyla ifade edilmek istenen şey, büyük ölçüde "lógos"a yüklenen anlamla ilgilidir. Buna göre Yunan dünyasında teoloji, en genel anlamıyla "tanrı veya tanrılar hakkında konuşma veya açıklama" anlamına gelmektedir.⁴⁶

Bu noktada Platon'un teologia kavramının en genel anlamıyla iki temel noktası bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, "teoloji" kavramı, Yunanca "theós" (tanrı) ve "lógos" (konuşma, açıklama) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Theos ile ifade

46 Şimşek, 2020: 43-46.

edilmek istenenin sınırları genellikle belli olduğundan, teolojinin tanımı büyük ölçüde logos'un anlamına bağlı olmuştur. Logos zaman içinde "toplama, seçme" kökünden (bacağından) evrimleşmiş, konuşma ve akıl anlamlarını kazanmıştır. Lógos'un kazandığı akıl vurgusu ile teología, Tanrı ve Tanrı hakkında "akılcı söylem", "araştırma" veya "bilim" gibi akılcılığı vurgulayan tanımlarla ön plana çıkmıştır.⁴⁷

Teoloji, tıpkı din felsefesi gibi, Tanrı, evren, insan ve dinle ilgilenir. Teoloji inanç üzerine kuruludur; iman sınırlarını aşmaz. Bu nedenle, her dinin kendi teolojisi vardır. Başka bir deyişle, teoloji belirli bir din ve o dinin konularıyla ilgilenir. Her din, açıklamalarını inandığı kutsal kitaplara, peygamberlerinin beyanlarına ve din büyüklerinin yorumlarına dayandırır. Bu çerçevede teoloji, dogmatik ve otoriteye dayalı olarak sahip olduğu din öğretimini kabul etmekte ve yaymaya çalışmaktadır. Bu nedenle konularına önyargılı yaklaşırlar. Dogmatik olduğu için eleştiriye yer yoktur. Teolojinin amacı, inananların inançlarını güçlendirmek ve insan hayatını kurallar ile düzenlemektir.⁴⁸

Bu açıklamalardan yola çıkılarak mevcut teolojilerden biri de İslam teolojisidir. İslamiyet'i temel alan bu teoloji ile muhasebe alanının ilişkilendirilerek değerlendirildiği birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar ışığında İslam teolojisi ve muhasebe kavramını bir araya getiren "İslami muhasebe" ifadesi dikkat çekmektedir.

İslami muhasebe kavramı henüz çok yeni bir kavramdır. Bu nedenle üzerinde uzlaşmış ortak bir tanımdan bahsetmek mümkün değildir. İslami muhasebe, şirketlerin sosyo-ekonomik hedeflerini gerçekleştirirken İslam fihına uygun hareket edip etmedikleri konusunda paydaşları ikna etmek için gerekli bilgileri sağlayan bir muhasebe sürecidir.⁴⁹ Diğer bir tanıma göre, İslami muhasebe bilgisinin potansiyel ve beklenen kullanıcılarının bilinçli yargı ve ka-

47 Şimşek, 2020: 43-46.

48 Şimşek, 2020: 43-46.

49 Trokic, 2015: 2.

rarlar vermelerini sağlamak, sosyal refahı artırmak ve sosyal refahı artırmak amacıyla İslami dünya görüşü ve ahlakından ilham alan ve şariat ilkeleri doğrultusunda ekonomik ve diğer ilgili bilgileri tanımlamak. Allah'ın lütfunu arama, ölçme ve iletme işlemidir.⁵⁰ Başka bir deyişle İslami muhasebe, bir şirketin paydaşlarına, şirketin sürekli olarak İslam hukuku sınırları içinde çalışmasını ve sosyoekonomik hedeflerini yerine getirmesini sağlayacak uygun bilgileri (mutlaka finansal verilerle sınırlı değil) sağlayan bir muhasebe sürecidir.⁵¹ Bu tanımlardan yola çıkarak aşağıdaki gibi bir özet yapılabilir:

- Şirketin sosyoekonomik hedeflerini gerçekleştirirken İslami ilkelere uygun hareket edip etmediğini ölçer.
- Sadece bir grubun ortak çıkarlarıyla değil, aynı zamanda bir bütün olarak toplumun tüm kesimlerinin çıkarlarıyla da ilgilenir.
- Sosyal sorumluluğun yanı sıra Allah'a (C.C.) karşı sorumluluğa da önem verir.
- Bilgi kullanıcılarının bilinçli yargılarda bulunmalarını ve karar vermelerini sağlamaya çalışır.
- Toplumsal refahı artırmak ve Allah'ın (C.C.) lütfunu aramak esastır.
- İslam dünya görüşü ve ahlakından beslenir.
- Bilgiyi tanımlama, ölçme ve sunma sürecidir.
- Mali bilgiler kadar mali olmayan bilgilerle de ilgilenir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle İslami muhasebe için; “ Allah'ın (CC) rızasını ve lütfunu istemek amacıyla kullanıcıların ekonomik kararlarını etkileyebilecek finansal ve finansal olmayan bilgilerin İslami ilkeler çerçevesinde tanımlanması, ölçülmesi ve sunulması sürecidir.” şeklinde bir tanım yapılabilir.

50 Abdul Rahman, 2011: 4.

51 Hameed, 2001: 1.

2.2. Felsefe ve Teoloji

Aydınlanma döneminin, orta çağ Hıristiyan dünyasının karanlık dönemine bir tepki olduğu söylenir. Bu büyük ölçüde doğru olabilir. Ancak İslam dünyasının karanlık bir dönem yaşamadığı da bir gerçektir. Öte yandan şu gerçeği de göz ardı etmek mümkün değildir: Aydınlanma dönemi, bilimsel çalışmaların getirdiği yeni dünya görüşünü, toplumsal yapıyı değiştirmek ve insanı yeniden yorumlamak için başarıyla kullanmıştır. Bütün bunları yapabilmek için de teolojisini yeniden kurgulamış ve bunu da felsefe sayesinde yapmıştır.

Aydınlanma Dönemi'nde ortaya çıkan çalışmaların arkasındaki en önemli etkenlerden biri İslam dünyasında yapılan bilim ve felsefe çalışmalarıdır. Ancak bu gerçek, Aydınlanma döneminde Batı dünyasında felsefe ve teoloji arasında ortaya çıkan yeni ilişkiyi görmemize engel olmamalıdır. Çünkü Newton'un bu dönemde ortaya çıkan bilim anlayışı, felsefenin de katkısıyla Hıristiyan teolojisinin yeniden inşasına olanak sağlamıştır. Başka bir deyişle, Aristotelesçi bilim ve felsefe anlayışı ile Newtoncu bilim anlayışı arasında sıkışan Hıristiyan teolojisi, felsefe sayesinde kendini yenilemeyi başarmıştır. Özellikle bir noktayı özellikle vurgulamak yerinde olacaktır: Bilindiği üzere geleneksel Hıristiyan teolojisi Aristotelesçi bilim ve felsefe anlayışı üzerine kurulmuştur. Ancak Newtoncu bilim anlayışı, Aristotelesçi bilim anlayışının ve dolayısıyla felsefi bakış açısının tamamen dışındadır. Bu nedenle Newtoncu bilim anlayışı, deyim yerindeyse, Hıristiyan teolojisinin dayandığı geleneksel zemini yıkmıştır. Felsefe, bu yeni bilim anlayışı ile teoloji arasındaki ilişkinin yeniden kurulmasına, kısacası yeni bir Hıristiyan teolojisinin oluşmasına olanak sağlamıştır.

Basit bir örnekle gündüz/gece gibi sıradan bir olguya teolojik açıdan “neden?” sorusunu cevaplamayı gerektirir. Bir ilahiyatçı bu olguyu inandığı kutsal kitaba göre açıklayacaktır. Aristotelesçi sistemin teleolojik görüşü de bu açıklamaya çok uygun bir temel sağlayacaktır. Ancak Newton sistemi bize bu olgunun nasıl oluştuğunu söyler. Şimdi “neden?” yerine “nasıl?” sorusu gelir. Bu ne-

denle, evrenin mekanik bir anlayışı vardır ve bu soru rasyonel bir çözüm gerektirir. Dolayısıyla evren artık akıl yardımıyla anlaşılması gereken bir özelliktir. Teoloji, kaçınılmaz olarak, bu yeni evren anlayışını kendi ilkeleri çerçevesinde ele almak zorundadır.

Günümüz teolojisi, felsefe kadar, hatta ondan daha çok günümüz bilimine odaklanmalı ve eğitim programında bilimlere mutlaka yer vermelidir. Bana göre bilimsel düşüncenin ne olduğu, sorunları, tarihi ve metodolojisi bilinmeden yapılan bir ilahiyat eğitimi çok eksik kalacak ve ilahiyatın metodolojisi ve sorunları açısından kendisini tekrar etmesine neden olacaktır. Günümüz insanı inandığını aklıyla inanmak ve anlamak istemektedir. Bunu yapamıyorsa, aklın gücünden yararlanma ihtimalini bir kenara bırakır.

Akl, İslam'ın en değerli özelliklerinden biridir. Aklın dogmatizmden kurtulmasının temel koşulu bilim ve felsefedir. Felsefenin ideoloji çukuruna düşmemesinin temel koşulu, rekabet edebilecek bir teoloji bulmak, yani çağdaş sorunlara yanıt aramaktır.

Felsefe ve teoloji, spekülâtif özelliklerinin yanı sıra günlük hayatın da içindedir. Günlük hayatın sorunları karşısında güçlü olmak, ancak günümüz insanının sağlıklı bir ruh ve zihniyete sahip olmasıyla mümkündür. Bu durum sadece birey bazında değil, toplum için de son derece önemlidir. Sağlıklı ve güçlü toplumlar gelecekte ayakta kalabileceklerdir.⁵²

2.3. Muhasebe ve Teoloji

Uluslararası Muhasebeciler için Etik Standartlar Kurulu (IESBA), Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) tarafından oluşturulan bir organdır. Yazı tahtası; Federasyona bağlı tüm kuruluşlar için standartlar ve genel etik kurallar belirlemiştir. Türkiye'de bu "Etik Kurul El Kitabı" Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından Türkçeye çevrilerek muhasebe meslek mensuplarının hizmetine sunulmuştur. Etik kurulun genel ilkeleri; doğruluk, dü-

52 Ural, 2013: 73-81.

rüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, gizlilik, mesleki bağlılık, hukuka bağlılık, kâr amacı gütmeyen (rüşvet vermeme) öz denetim gibi kurallardır.⁵³

2.3.1. İslamiyet-Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, nazil olduğu ilk günden tamamlanıncaya kadar toplumsal hayata ilişkin düzenlemeleri açıkça ifade etmiş, kişiyi kendisinden dahi koruyacak emir ve yasaklar getirmiştir. İniş sırasına baktığımızda Kur'an'ın ilk suresi “*Yaratan Rabbinin adıyla oku, öyle bir rab ki kalemlle öğretmiştir, insana bilmediğini belletmiştir*”⁵⁴ şeklinde başlayıp ikinci suresinde, “*Nün, kaleme ve satır satır yazdıklarına and olsun*”, “*Kesinlikle sen çok yüce bir ahlak üzeresin*”⁵⁵ şeklinde devam etmesi önce bireyin sonra toplumun genelinin okuma, yazma ve ilimle gelişip değişeceği yönüne dikkat çekmektedir. Tüm bu ayetler; etik eğitimini desteklemekte ve her gelişimin temelini bilginin oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ahlaklı olmak için bile ahlak konusunda eğitilmek gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim’de geçen etik kurallar ve muhasebe alanı ile ilişkili kavramlar;

- Doğruluk
- Dürüstlük
- Tarafsızlık
- Mesleki Yeterlilik ve Özen
- Gizlilik
- Adalet
- Bağlılık
- Hukukun Üstünlüğü
- Hoşgörü
- Haksız Kazanç

53 TÜRMOB, 2013: 15.

54 Kuran-ı Kerim, 2014: 566, Alak Suresi96/1-5

55 Kuran-Kerim,2014: 524, Kalem Suresi,68/1-4

- Tevazu
- Yol Göstericilik
- İyi Niyet
- Hileden Uzak Durmak
- Hakka Hukuka Riayet
- Emegın Karşılığını vermek
- Hatada Israrcı Olmamak
- Çalmamak
- Özdenetim ve otokontrol

2.3.2. Yahudilik-Tevrat

Eski Ahit İbranice ve Aramice yazılmıştır. Üç bölümden oluşur. Bu bölümler şeriat kitapları (5 Musa Kitabı), kehanetler ve Mezmurlar olarak bilinen Mezmurlardır. Tora'daki on emir, genel olarak etik davranışla doğrudan ilişkilidir. İlk dört emir genellikle inanç ilkeleriyle ilgili olsa da son altı emir etik davranışla örtüşür. Tevrat'ta yer alan on emir şu şekildedir⁵⁶:

- *Benden başka tanrın olmayacak*
- *Kendine gökyüzünde, yeryüzünde ve yerin altındaki sulara yaşayan canlılara benzeyen putlar yapmayacaksın*
- *Rabbinin ismini boş yere ağzına almayacaksın*
- *Anne babana hürmet edeceksin*
- *Adam öldürmeyeceksin*
- *Zina etmeyeceksin*
- *Çalmayacaksın*
- *Yalan yere tanıklık etmeyeceksin*
- *Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşejine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin*

56 Tevrat, 2011: 77

Batı ülkelerinde mesleki etik, doğrudan Yahudi ve Protestan etiği ile ilişkilidir. Tevrat'ta özellikle öldürmemek, çalmak ve yalan söylemekten uzak bir çalışma etiği şiddetle vurgulanmaktadır. Erdemle ilgili birçok insani değeri kapsayan On Emir, Yahudiler tarafından rehber olarak alınmıştır. Tevrat'ta geçen etik kurallar ve muhasebe alanı ile ilişkili kavramlar;

- Doğruluk
- Dürüstlük
- Tarafsızlık
- Mesleki Yeterlilik ve Özen
- Gizlilik
- Adalet
- Bağlılık
- Hoşgörü
- Haksız Kazanç
- Tevazu
- Yol Göstericilik
- İyi Niyet
- Hileden Uzak Durmak
- Hakka Hukuka Riayet
- Emegın Karşılığını vermek
- Hatada Israrcı Olmamak
- Çalmamak

2.3.3. Yahudilik-Zebur

Zebur; Allah tarafından Davud (a.s.)'a gönderilen, Mezmurlar veya Mezamir olarak da bilinen kutsal kitaptır. Hz. Davut'un Tanrı'ya yakarışlarını içeren toplam 150 Mezmurdan oluşur. İs-

railoğulları Mezmurlar'daki bu dua ve ilahileri ibadetlerinde kullanmışlardır.⁵⁷

Mezmurlar genel olarak dua ve ilahilerden oluşsa da uyulması gereken kuralları, güzel veya çirkin davranışları açıkça ifade eder ve yol gösterici bir üslup benimser. Zebur'da geçen etik kurallar ve muhasebe alanı ile ilişkili kavramlar;

- Doğruluk
- Dürüstlük
- Tarafsızlık
- Mesleki Yeterlilik ve Özen
- Adalet
- Bağlılık
- Haksız Kazanç
- Tevazu
- Yol Göstericilik
- İyi Niyet
- Hileden Uzak Durmak
- Hakka Hukuka Riayet
- Emegin Karşılığını vermek
- Hatada Israrcı Olmamak
- Çalmamak

2.3.4. Hristiyanlık – İncil

İncil'deki emirler ve yasaklar genellikle on emre dayanır. İncil'in birçok yerinde erdem, iyilik, ahlak ve ahlak ile ilgili davranışlar tavsiye edilirken, ahlaksız davranışlar yasaklanmıştır.

“Aranızdaki kavgaların, çekişmelerin kaynağı nedir?”

57 Zebur, 2013: 3

Bedeninizin üyelerinde savaşılan tutkularımız değil mi?

Bir şey arzu ediyor, elde edemeyince adam öldürüyorsunuz. Kaskanıyorsunuz, isteğinize erişemeyince çekişip kavga ediyorsunuz. Elde edemiyorsunuz, çünkü Allah'tan dilemiyorsunuz. Dilediğiniz zaman da dileğinize kavuşamıyorsunuz. Çünkü kötü amaçla, tutkularımız uğruna kullanmak için diliyorsunuz. Ey vefasızlar, dünyayla dostluğun Allah'a düşmanlık olduğunu bilmiyor musunuz?

*Dünyayla dost olmak isteyen, kendini Allah'a düşman eder. Tanrı kibirlilere karşıdır. Ama alçakgönüllüleri affeder*⁵⁸ şeklindeki ayetlerde de kişiyi erdemli olmaya teşvik buyrukları açıkça görülmektedir.

Yukarıda kısmen belirtilen İncil ayetlerinde genel etik kuralların nerede ise tamamına atıfta bulunulmuştur. Hatta dünya ile çok fazla bağı olan hırslı insanların Allah'ın düşmanlığını kazanacağına vurgu da yapılmıştır.

İncil'de geçen etik kurallar ve muhasebe alanı ile ilişkili kavramlar;

- Doğruluk
- Dürüstlük
- Tarafsızlık
- Mesleki Yeterlilik ve Özen
- Adalet
- Bağlılık
- Haksız Kazanç
- Tevazu
- Yol Göstericilik
- İyi Niyet
- Hileden Uzak Durmak

- Hakka Hukuka Riayet
- Emeğin Karşılığını vermek
- Hatada Israrcı Olmamak
- Çalmamak
- Özdenetim ve otokontrol

3. İslam Ekonomisi

İslam ekonomisi, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakların alım satımına ilişkin İslam hukuku kurallarının toplum üzerindeki etkileri dikkate alınarak uygulanması olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹ Başka bir tanımında İslam ekonomisi, İslam hukukundan elde edilen hükümlere bağlı olarak insanların refahını gerçekleştirmek için yeryüzünü güzelleştirmek ve her şeyi helal kılmak olarak tanımlanmaktadır. İslam ekonomisinin amacının adil paylaşım ve dolayısıyla toplumsal refahı artırmak olduğu tanımlardan anlaşılmaktadır.

Kapitalist ekonomik sistem, insanların bencil ve yüce olması gerektiğini vurgulayarak, insanların sınırsız istedikleri kadar tüketme hakkına sahip olduğunu savunarak tüketim merkezli bir yol izliyor. Komünist ekonomik sistem, insanları geri planda tutarak ve tüketim mallarını yücelterek, herkesin ortak mülkiyet fikri ile eşit tüketim hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. İslami ekonomik sistem ise daha az tüketim ve adil paylaşım üzerine kuruludur.⁶⁰ İslam ekonomisinde Allah'ın (C.C.) yarattığı nimetlerin, başkalarının haklarını gasp etmeden, onları yeterli miktarda tüketenlere her zaman şükretmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Mülk edinme konusunda geleneksel ekonomiler ile İslam ekonomisi arasında farklılıklar vardır. Kapitalist ekonomik sistemde insanlar mülkiyet ve mülkiyet üzerinde özgürce tasarruf etme hakkına sahipken, komünist ekonomik sistemde ortak mülkiyet anlayışı

59 Hasanuzzaman, 2017: 1

60 Khan, 2017: 5-17

şı hakimdir. İslam ekonomisinde mutlak mülkiyetin sadece Allah'a ait olduğu inancı vardır. Bu inanç çerçevesinde İslam ekonomik sisteminde insanlar, diğer insanlara ve canlılara zarar vermeden, İslam hukukunun kurallarına uyarak ev, araba, mal vb. satın alabilir, mülk sahibi olabilir ve mülkten tasarruf edebilir.⁶¹

İslam ekonomisi, köklü bir tarihe sahip bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İslam ekonomisi, Hz. Peygamber (S.A.V.)'e peygamberlik görevi verildiğinden beri toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için uygulanan bir sistemdir.⁶²

İslam ekonomisi serbest piyasa ekonomisini benimser. Kesinlikle gerekli olmadıkça piyasaya müdahale edilmemelidir. Piyasada fiyat arz ve talebe göre serbestçe belirlenmeli ancak adaletsizlik önlenmelidir.⁶³

Para ekonomik sisteme dahil edilmezse, ekonomik sistem ve doğal olarak toplum zarar görür. İslam ekonomisinde para, atıl bırakılmadan ekonomik sisteme dahil edilmelidir. Para, ekonomik sisteme doğrudan harcamalar ve yatırımlar yoluyla girilebileceği gibi finansal sistemler aracılığıyla da dahil edilebilir.⁶⁴

4. İslami Muhasebe

İslami muhasebe, işletmelerin faaliyetlerini yürütme sürecinde İslam hukuku kurallarına uygun hareket edip etmediği konusunda işletmeyle ilgili üçüncü kişilere bilgi sağlayan bir muhasebe sürecidir. Diğer bir tanımda İslami muhasebe, İslam hukuku ilkelerine uygun olarak raporlama yaparak sosyo-ekonomik adaleti tesis etmeyi amaçlayan bir güvence işlevi olarak tanımlanmaktadır. İslami muhasebe, işletmenin faaliyetlerini İslam hukuku çerçevesinde yürütmesini sağlamak amacıyla finansal verilerle sınırlı olmayan bilgileri sağlayan muhasebe süreci olarak da tanımlanmaktadır.⁶⁵

61 Khan, 2017:7

62 Karakoç, 2003: 54.

63 Eroğlu ve Kangal, 2016: 320-321.

64 Karakoç, 2003: 44

65 Sezgin ve Özyaşar, 2016: 516

İslami muhasebe genel olarak geleneksel muhasebeyi ve ürettiği bilgiyi kabul etse de geleneksel muhasebenin eksik olduğu alanları tamamlama eğilimindedir. Bu bağlamda İslami muhasebe, geleneksel muhasebenin ürettiği bilgilere ek olarak, ticari faaliyetleri İslam hukuku kuralları çerçevesinde değerlendirerek elde edilen verilerin sunulması süreci olarak da tanımlanabilir.

İslami muhasebe, İslami hukuk kurallarına uygun hareket etmek isteyen kişi ve kuruluşlara İslami hükümler kapsamında finansal raporlama sunmayı amaçlamaktadır. İşletme tarafından gerçekleştirilen işlemlerin İslam hukuku kurallarına aykırı olmadığını göstererek muhasebe bilgi kullanıcılarına güvence sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁶

İslami muhasebenin iki temel ilkesi vardır: tam açıklama ve sosyal sorumluluk. Tam açıklama ilkesi kapsamında, bilginin açık, anlaşılır ve açık bir şekilde, bilgi ihtiyacı olan ilgili taraflara herhangi bir belirsizlik bırakılmadan iletilmesi amaçlanmaktadır. İşletmenin faizli işlemler gibi İslam hukuku kurallarına aykırı faaliyetleri olup olmadığını da bu bilgiye ihtiyacı olanlara açıklamak gerekir. Sosyal sorumluluk kapsamında tüm canlıların hakları gözetilerek adil paylaşımın sağlanması amaçlanmaktadır. Zekât gibi İslam dininin kuralları arasında yer alan iş ve işlemler de ister işletme tarafından yapılsın ister ihtiyaç sahiplerine bu bilgiler iletilmelidir.⁶⁷

4.1. İslami Muhasebe Kapsamında Hesabın Kapatılması – Helalleşme

Dönemsellik, işletmenin devamlılığı ile ilgili bir kavramdır. İşletmenin sonsuz ömrünü dönemlere bölerek her dönemin işletme sonucunun bağımsız olarak belirlenmesidir. Bu kavram, işletme faaliyetlerini belirli zaman aralıklarında kontrol etmek ve sonuçlarını değerlendirmek için bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. İşletmenin mali durumunu görmek, gerekli önlemleri almak ve ortaklara kâr payı dağıtmak için sonsuza kadar beklemek mümkün değildir.

66 Haniffa ve Hudaib, 2010: 6

67 Napier, 2009: 135

Bu nedenle belirsiz sayılan işletmelerin ömürleri, genellikle bir yıl olmak üzere bağımsız faaliyet dönemlerine ayrılmaktadır.⁶⁸

Önemlilik kavramı ise finansal tablolarda hangi finansal bilgilerin görünmesi gerektiğini tanımlayan kavramdır. Bir finansal olayın veya finansal bilgilerin finansal tablolardaki görünümü finansal bilgi kullanıcılarının kararlarını etkilemiyorsa, bu bilgi önemli değildir. Ancak, finansal bilgi, ne kadar basit olursa olsun, finansal bilgi kullanıcılarının kararlarını etkileyecekse, bu bilgi önemlidir ve finansal tablolarda yer almalıdır.

İslami muhasebe olarak ortaya çıkan kavram aslında İslami bankalar ve zekât kurumları gibi İslami finans kurumları için gerekli muhasebe uygulamalarını içermektedir. Ancak İslami esaslar çerçevesinde belirlenen kuralların dışına çıkmayarak uygulanan bir muhasebe anlayışıdır.⁶⁹ İslami kurallar açısından bakıldığında finansal raporlama, kullanıcılara uygun bilgilerin iletiildiği ve işletmenin İslami hukuk kuralları çerçevesinde faaliyet gösterip göstermediği bir süreçtir. Ayrıca topluma ve çevreye karşı sorumlulukların yerine getirilip getirilmediğini belirleyen ve kullanıcıların karar vermede bu sorumlulukların bilincinde hareket etmelerini sağlayan bir süreçtir.⁷⁰ İslami kurumlar için finansal muhasebenin amaçları aşağıdaki gibidir:⁷¹

- İslami hukuk ilkeleri çerçevesinde; işlemleri açık, şeffaf ve etik iş kurallarına uygun olarak sürdürmek; aynı zamanda eksik işlemlerden doğan hak ve yükümlülüklerin tespiti,
- Finansal raporları bilgi kullanıcılarına aktarırken raporların kesinlikle şeffaf ve İslami ilkelere uygun olarak iletilmesini sağlamak,
- Hem yönetim hem de ürün ve yeni finansal enstrümanlar geliştiren birimler belirlenen hedeflere yönelirken öncelikle İslam hukuku kurallarına uymaktır.

68 Erdoğan, Lazol, Ergün ve Köse, 2012: 8.

69 Abdul-Rahman, 2011: 5.

70 MASB, 2008: 17.

71 El-Din, 2004: 3.

İslam dini, emir ve yasaklarını kabul edenleri, bazı mali ibadetleri belirli şartlar altında yerine getirmekle yükümlü kılmıştır. Zekât ve hac böyle ibadetlerdendir. Hac ve zekât gibi ibadetlerin yerine getirilmesi, bir dereceye kadar varlıklı olmak şartına bağlıdır. Örneğin, bir kişinin ne kadar zekât vereceğini bilmek, envanter ve bilanço benzeri bir çalışmayı gerektirir.⁷² Bu değerlemenin belli bir süre gerektirdiği açıktır. Zekât için envanter yapmak ve bir bilanço yani mali durum tablosu oluşturmak kaçınılmazdır. Bilindiği gibi stok ve bilanço işlemleri genellikle belirli dönemlerin sonunda yapılır. İşletmenin finansal durumunu ve finansal performansını temsil eden finansal durumun periyodik sunumu, dönemsellik kavramına dayanmaktadır. İslami açıdan bu kavram, zekâtın yıllık olarak ödenmesi ve zekâtın uygulanabilirliği için varlıkların bir yıl süreyle tutulması şartıyla kabul edilebilir. Mali tablolar, zekât miktarını gösteren belirli dönemler için hazırlanmalıdır.⁷³

4.2. İslami Muhasebe Kapsamında Ceza ve Ödül Uygulamaları – Cennet ve Cehennem Vaadi

Sözlükte faydalı, güzel ve iyi amel anlamlarına gelen salih amel, imanın bir gereği olarak samimiyetle ve iyi niyetle yapılan, Kur'an ve sünnete uygun olarak gerçekleştirilen her türlü tutum ve davranıştır. Kur'an'da yetmiş iki yerde iman ve salih amel birlikte anılır. Genel bir ifade olarak, iman edip salih ameller işleyenlere mükâfat ve cennet vaat edilmektedir.⁷⁴ Namaz kılmak ve zekât vermek, dürüstlük, doğruluk, çocuklarının rızkını helal yoldan sağlamaya çalışmak gibi ibadetlerin yanında kısacası Allah'ın rızasına uygun olan her iş sevaptır.⁷⁵

Diğer bir ifade ile kitap, sünnet ve aklın kabul ettiği ve yapılmasını istediği şeyler amel olarak ifade edilebilir. Elmalılı da sevapları neyle ilgili olduğu bakımından üçe ayırır: bedenî, kalbî ve mâlî.⁷⁶

72 Can, 2008: 9.

73 Ather ve Ullah, 2009: 11.

74 Bakara 2/25, Mâide 5/9.

75 Karaman vd., 2006, s 25.

76 Taberî, 2000:132.

Salih amel işleyenlere ehl-i salah veya salih kimseler denir. Salihlerin yaptığı iyilikler kendi iyilikleri içindir ve kötülük yapanların yaptıkları kötülükler onların aleyhinedir. Herkes kendi davranışının karşılığını görecektir. Allah ve Resulü sevapları ve günahları, iyilikleri ve kötülükleri açıklamıştır. İyilik, ödül; kötü işler de cezalandırıldı. Ehl-i Sünnet âlimleri, amelleri iyi olanların Cennete, kötülükleri olanların ise Cehenneme gitmesine lüzum görmemişlerdir. Bir insan ne kadar sevabı olursa olsun ne kadar sevap işlerse işlesin, cennete bunlarla değil, Allah'ın rızası, cömertliği ve lütfu ile girebilir. Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ameller, ben dahil, kimsenin cennete girmesini sağlamaz” buyurdu.⁷⁷ Hadisleri delil olarak getirdiler. Cehenneme girenler, yaptıkları kötülükler, yapmaları gereken iyilikleri yapmalarını ve Allah'ın adaleti nedeniyle cehenneme girerler.

De ki: “Ben ancak sizin gibi bir insanım. Ama bana senin tanrının tek tanrı olduğu vahyolunuyor. Şimdi O'na dönün ve dürüst olun ve O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay haline!”⁷⁸ Allah şöyle buyurmuştur: “Bu, dürüst insanların dürüstlüklerinden yararlandıkları gündür. Onlar için altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razı oldu, onlar da O'ndan razı oldular. İşte büyük kurtuluş ve saadet budur.”⁷⁹

Özellikle Maide Suresi'ndeki “Onlar Allah'tan razı oldular, Allah da onlardan razı oldu” ayeti dürüst insanların nasıl bir mükafatla karşı karşıya olduklarını açıkça ifade etmektedir. Allah'ın razı olduğu bir insanda aranan önemli şartlardan birinin de dürüstlük olduğu belirtilir ve dürüst insanların ebedî yurdunun cennet olduğu belirtilir.

Muhasebe alanında da meslek mensuplarına güven duyulabilmesi için iki temel özellikten söz edilmelidir. Bunlardan ilki teknik boyutu olan mesleki bilgiye sahip olmak, diğeri ise etik boyutu olan sosyal sorumluluk kavramıdır. Muhasebe meslek mensup-

77 Buharî, 1422, C. VIII, s. 988, (6463 nolu hadis).

78 Kur'an, 2014: 436, Fussilet Suresi, 41/6.

79 Kur'an, 2014: 109, Maide Suresi, 5/119.

ları bazen etik konusunda zorluklar yaşarlar. Meslek mensupları bu zorluklar karşısında etik ilkeleri ihlal ettiğinde disiplin cezası almaktadır. Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununun Disiplin Yönetmeliğinde disiplin cezalarına ilişkin hükümler bulunmaktadır.⁸⁰

Mesleğin onur ve şerefine aykırı fiil ve davranışlarda bulunan, görevlerini yerine getirmeyen veya kusurlu davranışlarda bulunan veya meslek mensuplarının gerektirdiği güveni zedeleyici davranışlarda bulunan meslek mensuplarına aşağıdaki disiplin cezaları verilir. Durumun niteliğine ve ciddiyetine göre muhasebe ve müşavirlik hizmetlerinin usulüne uygun yürütülmesini sağlamak amacıyla görevlendirilir. Disiplin cezaları şunlardır:

a) Uyarı; Meslek mensubuna mesleğini icra ederken daha dikkatli davranması gerektiğinin yazılı olarak bildirilmesidir.

b) Kınama; Görev ve davranışlarında kusurlu sayıldığını meslek mensubuna yazılı olarak bildirmektir.

c) Mesleki faaliyetten geçici olarak uzaklaştırma; Mesleki unvanına hanel getirmeksizin, altı aydan az ve bir yıldan fazla olmamak üzere mesleki faaliyetten uzaklaştırmadır.

d) Yeminli sıfatının kaldırılması; yeminli mali müşavir unvanının kaldırılması.

e) İşten çıkarma; meslek mensubunun lisansı geri alınır ve bir daha bu mesleği yapmasına izin verilmez. Meslek kurallarına, mesleğin onur ve şerefine aykırı hareket eden meslek mensupları ile görevin gerektirdiği güvene aykırı hareket edenler hakkında ilk defa uyarı ve kınama yapılır.

4.3. İslami Muhasebe Kapsamında Borç Alacak Kavramları – Kıramen Kâtibin Melekleri

Dini literatürde amel kelimesi, bu dünyada ve ahirette ceza veya mükafatın konusu olan, niyet ve irade ile yapılan iş, davranış veya

80 Kalmış ve Eskin ve Gümü 2006: 154.

fiil olarak tanımlanmaktadır. İrade, niyet ve bilinç olmayan bir fiil amel değildir. Her fiil bir ameldir, fakat her amel bir fiil değildir.⁸¹

Amellerin kaydı melekler vasıtasıyla yapılır. Allah katında değerli katiplerin olduğu bildirilmektedir. Bu değerli kâtipler “Kirâmen Kâtibin”dir. Allah, insanı kendisinin yarattığını, kendisine şah damarından daha yakın olduğunu ve her iki yanında yani sağında ve solunda iki meleğin insanın yaptıklarını (rakîb ve a’tîd) izleyip kaydettiğini bildirmektedir.⁸² İslam’a göre Kiraman Kâtibin’in iki meleği vardır. Bu meleklerden biri kişinin solundadır ve kötülükleri yazar, diğeri ise sağındadır ve iyi ahlâkı yazar. Bu meleklerin varlığından Kur’an’da bahsedilir ve bu nedenle Müslümanların bu meleklerle inanmaları farzdır. Kur’an’da bu iki melek hakkında şöyle denilmektedir: “*Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız. Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.*”⁸³

Ayrıca Kaf Suresi, 20-21; Zuhuf Suresi 79-80 ve İnfitar Suresi, 11-12. Ayetlerde bu meleklerden de bahsedilmektedir. Bu meleklerin ahirette hesap sorulduğunda insanlara şahitlik edecekleri de Kur’an’da bildirilmektedir.⁸⁴

Kirâmen katibîn ifadesinde kâtip, yazan, kaydeden anlamlarına gelirken, kirâmen kerîm kelimesinin çoğulu olup iyi, dürüst, değerli anlamlarına gelmektedir. Bu iki kelimeden oluşan “kirâmen kâtibi” tabiri, kıymetli katipler demektir.

Melekler her şeyi yazarlar ki, kıyameti ve hesabı görmezden gelenler, dünyada yaptıklarının karşılığını görsünler. Razi, “*meleklerin burada mevcudiyeti ile problem yaşayanlar için var olmak için*

81 İbn Manzûr, 1414, C. XI, s. 475.

82 Kâf 50/16-17.

83 Kaf Suresi, 16-18

84 Kaf Suresi, 20-21

bir bedene sahip olmak şart değildir. Onlar görünmez varlıklar,” diye yanıtladı. İkinci olarak, amellerin yazılmasını saçma bulanlar için Allah, hesap, şahit getirme ve amelleri kaydetme ile ilgili hususları insanların hayatlarında kullandıkları şekilde açıklamıştır ki anlaşılması kolay olsun. Meleklerin insanlara atanmasına gelince, bütün insanlara bir grup meleğin atanabileceği gibi, her kişiye bir meleğin atanması da mümkündür.

Bu bağlamda temel kavram olan tarafsızlık ve tasdik muhasebesi, sosyal sorumluluk kavramının bir gereğidir. Muhasebenin işlevini yerine getirme sorumluluğunu belirtir ve muhasebenin kapsamını, anlamını, yerini ve amacını gösterir. Sosyal sorumluluk kavramı muhasebenin organizasyonda muhasebe uygulamalarının yürütülmesinde ve mali tabloların düzenlenmesi ve sunulmasında belli kişi veya grupların değil tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve dolayısıyla bilgi verildiğinde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması gerektiğini ifade etmektedir.

Can⁸⁵ çalışmasında Bakara Suresi'nin 282. ayetinin muhasebe açısından tarafsızlık ve belgeleme kavramını gerektirdiğini ileri sürmüştür. Bu âyetin değerlendirmesini Elmalılı Hamdi Yazır tefsirindeki değerlendirmeleri aktararak yapmıştır. Tefsirde yer alan ifadeler şöyledir: “Birbirinizle ödünç alabilir, ödünç verebilirsiniz, ancak alışverişte borçların vadesi kesin olmalı ve yazılı olarak belgelenmelidir. Ve bunu iki taraftan birine meyil göstermeyecek, eşit olarak her iki tarafın da haklarını olduğu gibi gözeterek yazabilecek *tarafsız ve âdil bir kâtip yazsın*. Birbirinizin yokluğunda, her biriniz kendi defterine ve ancak kendi hesabına yazabilir, Kendi başına veya özel kâtibiyile, ama bununla yetinmeyin. Kendisine yazması istenen kâtip, yazmaktan çekinmesin.”

Yukarıdaki italik ifadeler, borç-alacak ilişkisinde gerçekten belgelendirme ve tarafsızlık konusundaki hassasiyeti göstermektedir. Yazar, bu durumu “*Allah her şeyi bilir. Onun için bütün ser’i ve ticarî işlerinizi, bütün işlemlerinizi emirlerine riayet ederek, yasaklarından*

sakınarak, sözüne güvenerek, ona hürmet ve hürmet ederek yazın ve belgeleyin. Unutma, her şeyi, dini ve takvayı yazmak ve belgelemek takvanın temelidir.” şeklinde ifade etmektedir.⁸⁶ Ather ve Ullah⁸⁷, tarafsızlık ve belgeleme kavramının İslami muhasebenin temel ilkeleriyle çelişmediğini, hatta bunun gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kuruluşun mali durumuna ilişkin bilgilerin kayıt altına alınması da İslami muhasebe açısından son derece gereklidir.

4.4. Kredi – Riba

Faizin ve anaparanın geri ödenebilmesi için gereken para, hizmet ve mal satışı ile ya da yeni borçlanma ile elde edilebilmektedir. Paranın her kullanımında esasen “satın aldığım şeye eş değerde bir hizmet ya da bir mal sundum” garantisi verilmektedir. Her borç alındığında, gelecekte eş değer bir hizmet ya da bir mal sunulacağı sözü verilmektedir. Bu gereksinimlerin sadece meslekler ve mekanlar ötesinde olmayıp, zaman ötesinde de buluşturulmasına imkân tanıdığından herkesin faydasıdır. Kredinin dayanak olduğu para, mevcut malları gelecekteki mallar ile değiş tokuş etmektedir. Bu durum şu an içerisinde alıp; gelecekte vermek anlamına gelmektedir. Bu noktada problem şu anda alınan ve gelecekte geri verilen değil, esas problem gelecekte geri verilene ilaveten verilen faiz ile ortaya çıkmaktadır. Tüm paraya faizli bir borç eşlik etmesi sebebiyle borcun miktarı, söz konusu para miktarının üstüne çıkmaktadır. Paranın yetersiz kalması neticesinde herkes rekabette zorlanmakta ve kıtlık problemi ortaya çıkmaktadır.⁸⁸

Bir işlem kapsamında herhangi bir şey alabilmek için bir şey vermek zorundasınızdır. Ayrıca aldığınız miktar ne kadar üretildiği ile doğru orantılıdır. Zamanla alınan eğitimin, bilgi birikiminin yaşam standartlarımızı yükseltmesine “verimlilik artışı” denilmektedir. Çalışkan ve yaratıcı olan kişiler yaşam standartlarını ve verimliliklerini, tembel ve kayıtsız olan kişilerden daha hızlı artırmaktadırlar.

86 Can, 2008:7.

87 Ather ve Ullah, 2009: 11.

88 Eisenstein, 2012: 98

Söz konusu durum kısa vade içerisinde çok önemli değil iken, uzun vade içerisinde oldukça önemlidir. Ancak kredi kısa vade içerisinde daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü verimlilik artışı çok ani değişimler olmadığı için ekonomik dalgalanmaların esas nedenini oluşturmamaktadır. Ekonomik dalgalanmada esas nedenlerden biri borç olup; borçlanıldığı zaman üretilenden daha fazla tüketmeye izin verilip borcu geri öder iken birey olarak üretilenden daha az tüketmeye zorlamaktadır. Çünkü borçlu kişi kredi aldığı zaman, harcamalarını/giderlerini artırabilmektedir. Kredili ekonomide alınmış olan borca karşılık fazladan bir ödeme mevcuttur ki iktisatta bu durum “faiz” şeklinde açıklanırken, İslam dini bünyesinde ise “riba” şeklinde tanımlanmaktadır.

“Faiz” olgusunun çeşitli ekonomik tanımları vardır. Faiz, sermayenin kullanımı veya sermayenin kirası için ödenen fiyattır. Başka bir tanıma göre faiz, “ödünç alınan paranın kirası” olarak ifade edilir. Birey açınsındansa bugünün harcamalarını geleceğe aktarmak olarak da ifade edilebilir.

Ekonomistler, faiz konusuna likidite tercihi yaklaşımı, zaman tercihi yaklaşımı, yoksunluk yaklaşımı ve fırsat maliyeti yaklaşımı dahil olmak üzere farklı yaklaşımlar sunarlar. Zaman tercihi yaklaşımında tema, bugünün geleceğe teknik üstünlüğü nedeniyle kişilerin fonları karşılığında almaya hak kazandıkları, şimdi kullanmaktan vazgeçtikleri ve menfaatlerini erteledikleri bedel, faizdir. Yoksunluk yaklaşımında, insanların ellerindeki fonlarla yapabileceklerini tüketmedikleri ve bu tüketimden vazgeçtikleri zaman yoksun kaldıkları fayda karşılığında faiz talep edilmektedir. Likidite tercihi yaklaşımında ise faiz, paranın likiditesinden vazgeçmesi karşılığında talep edilen fiyattır, çünkü bireyler borç verdiklerinde paraları istedikleri zaman kullanılamaz hale gelir. Fırsat maliyeti veya alternatif maliyet yaklaşımında, bireylerin ödünç verdikleri parayla borç vermek yerine, yapabilecekleri bir yatırım karşılığında elde edebilecekleri kazanç için faiz talep edilmektedir.⁸⁹

89 Darçın, 2007: 13

Bu noktada ekonomik dilde ilginin farklı türleri olsa da piyasada oluşan herhangi bir hizmetin veya malın fiyatından farklı değildir. Fakat İslam dinine mensup olanlar açısından en çok tartışılan konulardan biridir. Faiz, İslam öncesi toplumlarda ticaretin önemli bir parçası olarak görülmüş ve yaygın uygulama alanı bulmuştur. Ancak toplumda yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle yasaklanmıştır. Kuran’da ve hadislerde “riba” olarak ifade edilen bu yasağın kesin olmasına rağmen, kapsamı ve “faiz” ile “riba”nın tam olarak aynı kavramlar olup olmadığı hususunda halen anlaşmazlıklar bulunmaktadır.

Kuran’da “riba” olarak açıklanan bu kavram, sözlük anlamı olarak “çoğalma, artış, şişkinlik” anlamlarına gelmektedir. Arapça’da “riba”, “faiz” manasında, hukuki bir terim olarak ise kambiyo sözleşmelerinde taraflardan birinin hakkı olarak kabul edilen ve şart koşulan “karşılıksız fazla” anlamında kullanılmaktadır. Nitekim riba sadece parasal işlemlerdeki artış, artış ve şişkinlik değildir; ayrıca mal değişimi işlemlerindeki artışları, çoğalmaları ve şişmeleri ifade eder.⁹⁰ Borç karşılığında alınan önceden belirlenmiş bir fazlalığı, anaparada bir artışı temsil eder.

Ticaretteki artıştan bu artışı ayıran temel nokta, üstlenilen risk faktörüdür. Faizli bir işlemde her iki taraf da üstlendikleri riskten kâr elde ederken, risk tamamen borçludur. Örneğin; bir mülkün kiralanmasında, sözleşme konusu mülkün zarar görme riski kiralanana aittir. Faiz getiren bir işlemde ise borçlu, hırsızlık veya kayıp gibi tüm riskleri üstlenir. Kuran’da riba yiyenlerin şeytan çarpmış gibi cehenneme gidecekleri bildirilmektedir. Bakara Suresi’nin 275, 276, 278 ve 279. ayetleri riba ile ilgilidir. Riba konusu Kuran’da beş yerde geçmektedir. Riba tarif edilmez, haram olduğu belirtilir. Müslim ve Ebu Davud’daki hadislerle göre riba altın, gümüş, hurma, buğday, arpa ve tuzda aranmalıdır. O zamanlar para altın ve gümüş olduğu için “parayla para kazanmak” yasaktı.⁹¹

90 Yılmaz, 2013: 117

91 Hekimoğlu İsmail, 2011: 138-139

Kuran'ın yasakladığı riba'nın cahiliye döneminde görüldüğü ve borcun katlanması şeklinde uygulandığı, borçlunun birikmiş olanlarla birlikte anaparayı geri ödeyememesine neden olduğu bazı düşünürler tarafından vurgulanmıştır. Diğer riba türlerinin bu yasak kapsamına girmediğini belirtmişlerdir. İslam'ın ilk günlerinden günümüze kadar birçok İslam âliminin görüşüne göre riba yasağının amacı, toplumsal zararları olan finansal uygulamaların önüne geçmektir. Bu noktada İslam iktisatçıları, faiz yasağını haklı çıkarmak için Kuran'ın tek başına yasakladığı iddiasının ötesinde argüman arayışlarında büyük çaba sarf ederek şu görüşü benimsemişlerdir: Risk almadan para kazanmak haksızlıktır. Risksiz kazanç kavramının temeli ne olursa olsun, burada tartışılan görüşün özü, kazançların ancak bir riske karşılık geldiklerinde meşru olduğudur. Bu nedenle bankacılık, faizi reddederek risk ve kazancı birlikte paylaşma ilkesine dayanmalıdır.⁹²

Rahman⁹³, ribayı açıkça yasaklayan ayetleri kronolojik sıraya göre inceleyerek şu sonuca varılabileceğini belirtmektedir:

i. İslam öncesi dönemde riba, yüksek faizli işlemle toplam tutarı ikiye katlayan bir sistemdi;

ii. Toplam tutarı iki katına çıkaran bu işlem nedeniyle Kur'an, faizi adil bir ticari işlem türü olarak kabul etmeyi reddetmiş ve

iii. Kur'an, ticari kazançta izin vermesinin yanı sıra vurgunculuğa karşı çıkararak işbirliği ruhunu teşvik etmiştir.

Öte yandan faiz konusunda günümüz tartışmalarında Kuran'da yasaklanan uygulama faiz/riba değil, tefeci faizdir. Her faizin faiz olduğu yönünde görüşler vardır, ancak her faizin riba olmadığı, faizin tefecilik olduğu konusunda görüşler vardır. Ribadan farklı olarak, bazı mezheplerde caiz olan, zaruret halinde -dini olarak meşru görülen ve bazı fıkıh alimlerinin fetvalarına dayanarak helâl olarak savunulan faizin hileli yollardan geçerek bahsedenenler de vardır. Bu görüşü destekleyenlere göre, faizin yanı sıra enflasyonun da

92 Darçın, 2007: 14-15

93 Rahman, 1964:5.

dini açıdan sakıncalı olduğu ileri sürülmektedir. Faizi din yoluyla meşrulaştırma çabaları kapsamında öne sürülen bir başka görüş de Al-i İmran Suresi'nin 130. ayetinde şöyledir: “Ey iman edenler! “Faizi kat kat yemeyin” ifadesinden hareketle, sadece katlanarak artan faizin haram kılındığı, buna karşılık yüzde olarak artan faizin haram sayılmadığı belirtilmektedir. Bu görüş, tefsir sahasının otoritelerinden Mısırlı kelamcı Seyyid Kutub tarafından şu şekilde reddedilmektedir: Bakara Suresi'nde “Faizin geri kalanını bırak” (Bakara 275-281) dedikten sonra faizi kesinlikle yasaklamıştır. Buna göre yasaklanmış olan bu unvan sadece Arap yarımadasında Cahiliye dönemindeki faizli uygulama ile ilgili olmayıp, faizin olduğu her yer için de geçerlidir. Faiz bir yandan çok yönlü ve sürekli bir işlem olduğu için zaman geçtikçe şüphesiz artacaktır. Yine aynı eserde Seyyid Kutub bu tür bir ayrımı kabul etmez. Faiz ile riba arasındaki fark bahsedilir ve faiz çeşitleriyle birlikte her türlü faizin dinen haram kılındığını açıklar. Kutb'un eserinde yer verdiği hadislerde faiz çeşitlerinden biri olan faizin ana noktası, verilen borcun vadeye göre artmasıdır. Fadl yararına, aynı cins eşyanın değiş tokuş miktarındaki farklılık, yasağın esasını teşkil eder.⁹⁴

Faizi, ribadan farklı tutarak izin veren görüş, faizin fahiş artışına veya tefecilik yönlerinin varlığına dayanmaktadır. Bu özellikler, faizin haram kılınmasının ana sebebi olarak kabul edilirse, bunların ortadan kalkması, faizin caiz olması sonucunu doğuracaktır. Ancak İslam hukukçularının çoğu, faizin her türüsünün haram olduğu ve faiz yasağına esas teşkil eden noktanın fahiş bir artış değil, vadeye göre borca eklenen fazlalık olduğu konusunda hemfikirdir. Burada tartışılan husus, hangi işlemin dini menfaat olup hangi işlemin olmadığıdır. Hukuken temerrüt faizi olarak adlandırılan zararın tazmini dinde faiz olarak kabul edilmez.⁹⁵

- **Rehin Kavramı**

Riba gibi rehin de vadeli bir işlem türüdür. Peygamber'in zırhını rehine vermesi ve hatta alamadan ölmesi bu konuyu gündeme

94 Darçın, 2007: 14-15

95 Darçın, 2007: 22

getirmektedir. Riba, bir tür vadeli işlem olmakla birlikte, dinen yasak olmasına rağmen, borç almak hayatın kaçınılmaz bir parçasıdır. Karşılıklı hoşgörü kapsamında takas veya alışveriş dışındaki tüm ekonomik işlemlerde riba unsuruna rastlanır. Bir kredi türü olan ödünç alınan mal veya hizmet karşılığında verilen teminat konusunun da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu tür ekonomik işlemlere “rehin” de denir.

İslam dini, insanlar arasındaki ticarete güvenlik amacı ile ekonomik ilişkilerin devamlılığı için çeşitli güvenlik sözleşmeleri ortaya koymuştur. Alacaklıya belirli bir şey üzerinde yapılacak ödemeyi garanti altına almak için yapılan bir sözleşme olan rehin, aynı zamanda İslam dininin izin verdiği önemli bir teminat sözleşmesidir. Rehin verilecek şey taşınır veya taşınmaz kıymeti bilinebilecek şeyler olabilir.

Kural olarak, rehin sözleşmesine konu malın satış sözleşmesine söz konusu malda aranan özellikleri taşıması gerekir. Buna göre rehnedilecek malın mukavele anında mevcut olması, tesliminin mümkün olması ve Müslümanlar için hukuki bir değeri olması gerekir. Alacakların, menfaatlerin, sözleşme anında mevcut olmayan ve belirsizlik nedeniyle satışına izin verilmeyen şeylerin rehnedilmesi mümkün değildir.⁹⁶

Sözlükteki rehin kavramı, sürekli ve kalıcı olmak, hapsedmek ve yasaklamak; mutlak kısıtlama anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak; bir borcun veya hakkın alınmasını sağlamak için değer taşıyan bir malı hak elde edilinceye kadar tutmak veya hapsedmektir. Mecelle’de, “Rehin, olası bir hak karşılığında bir malın hapsedilmesi ve ondan alıkoymasıdır” şeklinde anlatılmaktadır.⁹⁷

İslam’dan önce Arap toplumunda bir rehin uygulaması vardı. Ancak vadesi gelen borç ödenmezse, rehin alacaklısı rehinli malın maliki olabilir. İslam ile rehin sözleşmesi kurumu reforme edilmiş ve her iki tarafın hakları sağlam ilkelere bağlanmıştır. Borç zama-

96 Çalış ve Hacak, 2007: 539

97 Döndüren, 2012:524

nında ödenmezse, rehnin kendiliğinden rehinlinin mülkiyetine geçmesi âdeti yasaktır.⁹⁸

Rehin sözleşmesine göre, rehin verilen şey, borç ödenene kadar alacaklının elinde kalma hakkı verir. Rehin, borçlunun borcunu zamanında ödeyememesi durumunda alacaklının alacağını almak için rehinli malı satmasını sağlar.

Rehin sözleşmesi, rehnin belirli bir süre için rehinlinin elinde olmasını gerektirir. Bu süre içinde rehni kullanma, gelir ve sonuçlarından yararlanma hakkı doğar. Peki bu hak kime aittir? Örnek olarak rehin hayvan ise sütü ve yünü; gayrimenkul ise kira geliri; arazi ise meyve ve ürünler söz konusu olduğunda bu ürünlerin kullanım hakkı problem yaratmaktadır. Çünkü rehin sözleşmesi bir borcu güvence altına almak için yapılır. Borç vardır ve karşılığında rehin verilir. Borca karşılık herhangi bir menfaat sağlanması İslam hukukunda riba sayıldığına göre, rehin hakkı sahibinin bu gelirlere faydalanması riba kapsamına girer mi? Bu durum rehin alan ve rehin veren açısından araştırılarak değerlendirilebilir.⁹⁹

Rehin alan, rehni rehin verenin rızasıyla kullanabilir. Rehin meyve ve süt gibi gelirlere yararlanabilir. Bu konuda Ebu Hüreyre (r.a.) Resulullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Bir binek rehine verildiğinde, ona bakım ücreti karşılığında binilir. Bir süt hayvanı rehin edildiğinde sütü bakım masrafı karşılığında içilir. Bakım masrafı biniciye ve içiciye aittir.”¹⁰⁰

Rehinci açısından Hanefilere göre, rehinli izin vermedikçe rehin sahibinin rehinden faydalanması caiz değildir. Rehin eğer; evse oturması veya bunu kiraya verip kira gelirinden yararlanması; bir hayvansa süt, yün ve gücünden faydalanması; elbiseyse, giymesi rehin alanın izni olmadıkça caiz olmamaktadır. Bununla birlikte Rehin alacaklısının geliri varsa bu da rehin verenin haklarından

98 Döndüren, 2012:524

99 Döndüren, 2012:524

100 Sahih-i Buhari, 2013: 1.Cilt, 518

biridir. Bunlar borcun ödeme tarihine kadar varlığını sürdürürse rehine eklenir ve borçtaki payları oranında dikkate alınır. Vadesinden önce imha edilirse borçtan herhangi bir kesinti yapılmaz. Rehine alan kişiye tazminat ödenmesine gerek yoktur. Çünkü rehine süt, yün ve meyve gibi ilaveler rehin sahibine emanet hükümlerine tabidir.

Kuran'da Bakara Suresi'nin 283. ayetinde "Alınan biatlar yeterlidir" denilmektedir. Ayet, rehin sahibinin rehin alma hakkının olduğunu göstermektedir. Yani rehin alacaklısı rehin üzerinde hapis hakkına sahiptir. Bu hak, borcun tamamı ödenene kadar devam eder. Rehin verenin rehini geri alma, kullanma ve bundan yararlanma hakkının tanınması, rehinlinin rehini tutma hakkını ve rehinin hapis hakkını engellemektedir. Edinme gerçekleşmediğinde rehin tamamlanmış sayılmaz. Bu durumda, faydalardan hiçbir fayda yoktur. Ancak, rehin akdinde, karz hasen olarak verilen bir meblağ karşılığında alınan rehinin meyvelerinden istifade edilmesi şart koşulmuşsa, bir nevi riba sayılacağı için mekruh sayılmıştır. Rehin sözleşmesinde hüküm bulunmamakla birlikte, rehin verenin izni ile kullanılmasında dinen bir sakınca yoktur.¹⁰¹

5. İslami Bankacılık

İslami bankacılık (faizsiz bankacılık), katılım bankacılığı (katılımlı bankacılık), İslami bankacılık (İslami bankacılık), kâr ve zarar paylaşım bankacılığı olarak da bilinen Katılım bankası tanımını Bankacılık Kanununda da yer almaktadır. 5411 sayılı Kanuna göre katılım bankası, özel cari ve katılma hesapları aracılığıyla fon toplama ve kredi açma esasına göre faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu kuruluşların Türkiye'deki şubeleri olarak tanımlanmıştır. İslami bankacılık, varlık büyüklüğü açısından İslami finans sisteminin önemli bir parçasıdır.¹⁰²

101 Döndüren, 2012: 530

102 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu, Madde 3 (RG 01/11/2005, Sayı 25983 Mük.)

İslami bankacılık, İslami fıkıh ilkelerine uygun olarak finansal hizmetler sunan bir bankacılık sistemidir.¹⁰³ Al-Jarhi'ye¹⁰⁴ göre İslami bankacılık, özsermaye veya gelecekteki bir pay alma hakkı karşılığında para veya gelecekteki değerlerle ödeme taahhüdü karşılığında mal ve hizmetlerin teslimi olarak sunulan bir bankacılık türüdür. İslami bankacılıkta İslami prensiplere bağlı olarak faaliyetlerin faizden uzak olması ve kâr-zarar paylaşımına dayalı olmasının yanı sıra sözleşmelerin zarar (aşırı belirsizlik) ve meysir (kumar) içermemesi, alacakların iskontolu olarak satılmaması, İslam dinince haram kabul edilen mal ve hizmetlerin alınıp satılmaması, bunlara aracılık edilmemesi ve finanse edilmemesi gibi prensipler vardır. İslami bankalar fon sağlarken veya kullanılabilir hale getirirken ticari mantık çerçevesinde hareket etmek zorundadır. Bu itibarla faaliyetleri sonucunda elde edilen gelire faiz geliri değil ticari gelir denir.

6. SONUÇ

İslam dini faize dayalı her türlü alışverişi yasaklamış, ticarete ise izin vermiştir (Ali İmran 130, Bakara 275, 276 ve 278, Rum suresi 39 ve Nisa 160. ayetler). Bu bağlamda Müslümanlar geçmişten günümüze birikimlerini faizsiz işlemlerde değerlendirmenin yollarını aramışlardır. Murabaha, ilk dönemlerden itibaren yaygın olarak kullanılan ve günümüzde de kullanılmaya devam eden faizsiz bir yatırım olmuştur. Geçmişte Müslüman tasarruf sahipleri birikimlerini bireysel çabalarla değerlendirmeye çalışırken günümüzde İslami ilkelere göre hareket eden uzmanlaşmış finans kurumları ve enstrümanları ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar diğer kesimlerin finansal ihtiyaçlarını karşılayabildiği gibi, Allah'ın helal kıldığı yollarla birikimlerini kârlı işlerde kullanmak isteyenlere de hitap edebilir.

İslami muhasebe ise kendine has tanım, ilke ve varsayımlara sahip olup bazı noktalarda geleneksel muhasebeden ayrılmakta-

103 IADI, 2010:2.

104 Pervez, 1990: 259-281.

dır. Öncelikle İslam muhasebesinde İslam dininin getirdiği kural ve ilkeler ön plandadır ve her zaman bunlara göre hareket edilir. Ancak geleneksel muhasebede hiçbir din dikkate alınmaz, yani laik bir yapıya sahiptir. İslami muhasebede, geleneksel muhasebeden farklı olarak, topluma olduğu kadar Allah'a da bir sorumluluk vardır. İslami muhasebede öze önceliğinin yanı sıra bazı durumlarda formun önceliği de bir başka farklılık olarak gösterilebilir.

İslami muhasebe aynı zamanda Müslümanların Allah'a karşı sorumluluklarını değerlendirmelerini sağlayan bir araçtır ve geleneksel muhasebeden farklı olarak sadece belirli bir grubun çıkarlarına hizmet etmekten ziyade geniş bir paydaş grubuna hizmet eder. Başka bir deyişle, İslami muhasebe bir bütün olarak toplumun çıkarlarıyla ilgilenir.

KAYNAKÇA

- ABDUL RAHMAN, A. (2011), *A Introduction to Islamic Accounting Theory and Practice*. Kuala Lumpur.
- ATHER, S. M. ve ULLAH, H. (2009), *Islamic Accounting Systems And Practices*. The Cost And Management. 9-13.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, Sahîhu'l-Buhârî, (Thk:Muhammed Zühêyr b. Nâsır), Dâru Tavku'n-Necât, 1422.
- CAN, A. V. (2008), *Bir Ayetin Işığında İslam'ın Muhasebeye Bakışı*. Akademik Bakış. 15.10, 1-10.
- ÇALIŞ, Halit ve HACAK, Hasan, *Rehin*. DIA, İstanbul, 34. Cilt, s. 538-542, 2007.
- DARÇIN, Ahmet Cüneyt, *Özel Finans Kurumlarının Katılım Bankalarına Dönüşümünün Sebepleri ve Sonuçları*. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Finansman Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.3
- DÖNDÜREN, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- EĞİLMEZ, Mahfi (2012), *Kolay Ekonomi* (3. Basım). Remzi Kitabevi, 213 s., 2012.

- EİSENSTEİN, Charles, *Kutsal Ekonomi Geçiş Çağında Para, Armağan ve Toplum* (1. Baskı). Çev: Sinem Gül, İstanbul: Okuyan us Yayınları, 375 S., 2012.
- EL-DİN, S. I. (2004), *Issues in Accounting Standard for Islamic Financial Institutions*. Markfield Institute of Higher Education
- ERDOĞAN, N., LAZOL, İ., ERGÜN, Ü. ve KÖSE, T. (2012), *Genel Muhasebe*. 1.Baskı, Anadolu Üniversitesi, 2012 Eskişehir
- EROĞLU, İ. ve KANGAL, N. (2016), *İslami Düşünce Ekseninde Enflasyon*. İslam Ekonomisi ve Finansı (ss. 315-330). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- ERSANLI, Kurtman ve Ersin UZMAN (Ed.) (2011), *Eğitim Psikolojisi*. İstanbul Lisans Yayınevi.
- HAMEED, S. (2001), *Islamic Accounting - Accounting for the New Millennium?*. D. o. IIUM (Dü.), Asia Pasific Conference 1 - Accounting in the New Millenium. içinde Kota Bharu.
- HANIFFA, R. M. ve HUDAIB, M. A. (2002), *A Theoretical Framework for the Development of the Islamic Perspective of Accounting*. Accounting, Commerce and Finance: The Islamic Perspective Journal. 6(1/2): 1-71.
- HASANUZZAMAN, S. M. (2017), *İslam İktisadının Fıkhi İlkeleri*. (Çev. Hamdi Çilingir). İstanbul: İktisat Yayınları.
- HEKİMOĞLU, İsmail (Ömer Okçu), *Müslüman ve Para* (15. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- IADI (International Association of Deposit Insurers), *Survey on Islamic Deposit Insurance: Results*. 31 March 2010. p.2
- İBN MANZÜR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. 'Alî, Lisânü'l-'Arab, Dâru's-sadr, 1414.
- KALMIŞ, Halis; ESKİN, İlknur; GÜMÜ, Fadime, *İşletmelerde Mali Bilgilerin Üretilmesinin Önemi ve Etik*. Mali Çözüm Dergisi, SMMMO Yayını, Sayı:75, Nisan-Mayıs 2006, 141-159.
- KARAKOÇ, S. (2013), *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- KARAMAN, F, vd., (2006), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,Ankara.

- KHAN, M. A. (2017), *İslam İktisadına Giriş*. (Çev. Gökhan Umut). İstanbul: İktisat Yayınları.
- MASB. (2008), *Financial Reporting from an Islamic Perspective*. Kuala Lumpur: Malaysian Accounting Standards Board (MASB).
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü't-tevhîd*. (Thk: Fethullah Halif), Dârü'l-câmiâ'ti'l-Misriyye, İskenderiye.
- NAPIER, C. (2009), *Defining Islamic Accounting: Current Issues*. Past Roots, Accounting History. 14(1-2): 121-144.
- PERVEZ, Imtiaz A., *Islamic Finance*, Arab Law Quarterly. Cilt 5, Sayı 4, Yıl 1990, ss.259 – 281.
- RAHMAN, Fazlur, *Riba and Interest*. Islamic Studies (Karachi) 3(1), 1964.
- SEVİLENGÜL, O. (2009), *Genel Muhasebe*. (15.Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- SEZGİN, R. ve ÖZYAŞAR, H. (2016), *Afro-Avrasya Ülkelerinde İslami Muhasebe ve Kültürel Paradigmasının Spesifik Özellikleri*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Afro-Avrasya Özel Sayısı: 511-527.
- SOYLU, K. (2009), *Genel Muhasebe*. (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- SÜRMEİLİ, E. (2004), *Genel Muhasebe*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim ve İşletme Fakülteleri Yayınları.
- ŞİMŞEK, N. (2020), *Platon'da Politika, Teoloji ve Din İlişkisi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, (Thk: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-risâle, 2000.
- TOSUN, C. (2015), *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Pegem Akademi, Ankara 2015, s.169
- TROKİC, A. (2015), Islamic Accounting; History, Development and Prospects. EJIF - European Journal of Islamic Finance, Dec., 1-5.

- TÜRMOB, (2013), *Muhasebe Meslek Mensupları İçin Etik El Kitabı*. Çevirmenler: Öztürk, Yıldız. Türker, İpek. Biçer, Ali, Altuğ. Gündoğdu, Seher. TÜRMOB Yayınları Yayın NO: 457: 21-30, Ankara
- URAL, Şafak (2013), *Felsefe ve Teoloji*. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30(1):73-81.
- YILMAZ, Hakkı ve YUNAK, Eliaçık, R. İhsan; Erdem, Eren, *İslam ve Kapitalizm*. Doğu Kitabevi, İstanbul, 213 s., 2013.

Katılım Endeksi Borsa Yatırım Fonlarında Spot ve Vadeli Piyasalar Arasındaki Risk Aktarımı ve Arbitraj Fırsatları

Dr. Öğretim Üyesi Mevlüt CAMGÖZ¹⁰⁵

1. GİRİŞ

Risk yönetimi finans sektöründe hem teorik hem pratik bağlamda hep ilgi odağı olmuş bir konudur. Finansal piyasalarda karşılaşılan risklerin yönetilmesi için bu risklerin kaynaklarını, ortaya çıkış süreçlerini ve aktarım mekanizmaların bilinmesi zaruridir. Portföy teorisi açısından ise özellikle vadeli piyasalarla spot piyasalar arasındaki ilişkiler hem risk yönetimi hem de yatırım kararlarının verilmesi aşamasında önem taşımaktadır. Günümüzde işlem mekanizmalarının gelişmesi ve artan enstrüman çeşitliliği vadeli piyasalarla spot piyasalar arasındaki ilişkileri daha da önemli hale getirmiştir. Nitekim 2010 yılında ABD’de (Amerika Birleşik Devletleri) görülen Borsa Çöküşü (2010 flash crash) bu olgunun son örneklerinden birisidir. 2010 Borsa çöküşünde vadeli piyasalarda ortaya çıkan bozulma spot piyasalara aktarılarak Dow Jones en-

105 Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

deksinde çok sert fiyat dalgalanmaları yaşanmasına sebep olmuştur (Akansu, 2017).

Dolayısıyla vadeli ve spot piyasalar arasındaki risk aktarım mekanizmasının bilinmesi ve piyasalar arası ilişkilerin ortaya konulması yatırımcılar ve portföy yöneticileri açısından bir zaruret arz etmektedir. Bu çalışma spot ve vadeli piyasalar arasındaki risk aktarımını ve arbitraj fırsatlarını Katılım Borsa Yatırım Fonları (Katılım BYF) özelinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylelikle Katılım BYF'lerin konvansiyonel muadillerinden volatilité yayılımı açısından farklılaşp farklılaşmadığı, katılım BYF yatırımcılarının arbitraj fırsatlarından faydalanıp faydalanamayacağı açıklığa kavuşturulacaktır. Araştırma yöntemi olarak Diebold ve Yılmaz (2009) yayılma endeksi yöntemi ve Hacker ve Hatemi-J (2010) bootstrap nedensellik analizi benimsenmiştir. Çalışmada Türkiye'de aktif olarak işlem gören iki adet İslami BYF ve yedi adet konvansiyonel BYF incelenmiştir. Analiz dönemi İslami BYF'lerin işlem görmeye başladığı tarih olan Kasım 2020 ile Nisan 2022 dönemini kapsamaktadır.

Çalışmanın birkaç farklı yönden literatüre ve piyasa katılımcılarına katkı sağlaması beklenmektedir. Öncelikli olarak vadeli piyasalarla spot piyasalar arasındaki risk aktarım mekanizmasının işleyişine dair yeni bulgular ortaya koyarak konuya güncel bir anlayış kazandırılacaktır. Nitekim bilindiği kadarıyla BYF'ler özelinde spot ve vadeli piyasalar arasındaki volatilité yayılımı ilk kez bu çalışma ile ele alınmış olmaktadır. Risk aktarım mekanizmalarının bilinmesi yatırımcılar ve portföy yöneticilerinin risk yönetimi süreçlerinde hayati önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalarda beklenmeyen piyasa hareketleriyle nispeten daha sık karşılaşılmaktadır. Piyasalar arasındaki bağlantılar bilindiği takdirde alım-satım kararları daha isabetli verilebilir ve hedge enstrümanları deha etkili kullanılabilir.

Çalışmanın takip eden bölümünde konuyla ilgili güncel literatürün kısa bir özeti aktarılmıştır. Veri seti başlığında incelenen BYF'lerin seçim kriterleri, veri kaynakları, serilerle ilgili tanımlayıcı istatistikler ve birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Metodoloji başlığında Diebold ve Yılmaz (2009) ve Hacker ve Hatemi-J

(2010) metodolojilerinin analitik çerçevesi tanıtılmıştır. Ampirik bulgular başlığında uygulama sonuçları yer almaktadır. Sonuç kısmında ise bulgular özetlenerek temel önerilere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Portföy teorisinde vadeli piyasalar ile spot piyasalar arasındaki ilişkiler her zaman ilgi konusu olmuştur. Bu bağlamda araştırmacılar piyasalar arasındaki öncül-ardıl ilişkileri, fiyat oluşum süreçlerini, risk aktarım mekanizmaları vb. gibi konuları finansın çok çeşitli başlıkları altında çalışmışlardır. Örneğin, Shyy vd. (1996) Paris borsası üzerinde yaptıkları incelemelerinde vadeli piyasaların spot piyasalar üzerinde öncül rol oynadığını tespit etmişlerdir. Yine Ameer vd. (2021) nonlinear yöntemler kullanarak kısa ve uzun vadede spot ve vadeli piyasalar arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu ve vadeli işlemler piyasasının fiyat oluşumunda öncül rol oynadığı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bu sonuç fiyat keşfi süreçlerinde vadeli piyasanın baskın katkısını doğrulamaktadır.

Bununla birlikte, Chen ve Gau (2009) ve Streche (2009), spot piyasaların vadeli işlem piyasalarına öncülük ettiğini iddia etmiştir. Chen ve Gau (2009) Tayvan'da Taiwan 50 endeksine dayalı olarak dizayn edilen BYF'leri inceledikleri çalışmalarında yukarıdaki paragrafta ifade edilen ilişkinin tam tersini, yani spot piyasaların vadeli piyasalara öncülük ettiğini iddia etmektedirler. Streche (2009) Romanya FX piyasalarında yaptığı çalışmasında yine spot piyasaların vadeli piyasalara öncülük ettiği sonucuna varmıştır.

Spot fiyat - vadeli fiyat ilişkisinde olduğu gibi piyasalar arası risk aktarım mekanizması hakkında da literatürde karma sonuçlar mevcuttur. Örneğin, Pok ve Poshakwale (2004) Malezya sermaye piyasalarını inceledikleri çalışmalarında endeks vadeli işlem piyasalarının spot piyasa oynaklığını artırdığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte Bologna ve Cavallo (2002)'e göre hisse senedi vadeli işlem sözleşmelerinin hisse senedi piyasasında oynaklığı sistematik olarak azalttığını öne sürmüşlerdir. Ayrıca, vadeli işlemlerin başlamasının spot piyasa oynaklığı üzerindeki etkisinin hemen olacağını da iddia etmişlerdir.

Son dönemde Granger nedenselliğinin risk aktarımı bağlamında kullanımını öngören etkili bir çalışma Hong vd. (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. Granger nedensellik yaklaşımının spot ve vadeli piyasalar arasındaki risk aktarımında kullanımını analitik olarak gösteren araştırmacılar risk ölçütü olarak VaR kullanmışlardır. Eurodollar ve Japon Yeni üzerinde gerçekleştirdikleri uygulamada önermiş oldukları metodolojinin piyasalar arasındaki risk aktarımını yakalamada başarılı olduğunu göstermişlerdir.

Çin piyasalarında yüksek frekanslı veri kullanarak spot ve vadeli piyasalar arasındaki risk aktarımını inceleyen Jian vd. (2018), MV-CAViAR yöntemini benimsemiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre piyasalar arasındaki asimetrik aktarımlar piyasa rejimine, işlem kurallarına ve anlam düzeylerine göre değişmektedir. Yazarlar anlamlı aşağı yönlü risk aktarımı bulurken, yukarı yönlü aktarımlar anlamsız olarak görünmektedir. Vadeli piyasalar ayı piyasası şartlarında öncül konuma geçerken, spot piyasalar boğa piyasası şartlarında öncül konuma geçmektedir.

3. VERİ SETİ

SPK web sayfasında yer alan bilgilere göre Türkiye’de işlem gören toplam 18 adet BYF bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesinin işleme kapalı durumda olduğu anlaşılmıştır. Kalan fonlardan 5 adedi tahvil/bono fonu veya altın/gümüş fonu türündedir. Hisse senedi fonlarından iki tanesi Katılım 30 endeksine dayalı olarak dizayn edilen Katılım BYF niteliğinde, dokuz tanesi de çeşitli endekslere dayalı olarak kurulmuş olan konvansiyonel BYF türündedir. ZELLOT ve ZPT10 işlem koduna sahip fonların kuruluş tarihleri analiz döneminin başlangıcından sonra olduğu için araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Geriye kalan iki adet Katılım BYF ve yedi adet konvansiyonel hisse senedi fonu incelenmiştir. Vadeli piyasayı ise en yakın vadeli BIST30 futures sözleşmesinin fiyatlarıyla hesaplanan endeks temsil etmektedir. Analiz dönemi Katılım BYF’lerin işleme başladığı tarih olan 06/11/2020 ile 12/04/2022 tarihlerini kapsamaktadır (373 gözlem). BYF’lere ait gün sonu kapanış fiyatları Tradingview web sitesinden derlenmiştir. Günlük frekansta

kullanılan verilerin doğal logaritması alınarak ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Fon kodları çalışmanın devam eden bölümlerinde ilgili fonu temsil eden kısaltma olarak kullanılmaya devam edilecektir.

Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye BYF piyasasının hem sayı hem de pazar payı açısından oldukça yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. 1990'lı yıllarda ABD'de ortaya çıkan BYF'ler hızlı bir gelişim süreci göstermiş ve günümüzde klasik yatırım fonları ile benzer bir büyüklük kategorisine ulaşmıştır. Türkiye'de BYF'lerin hem sayı hem de pazar payı olarak halen yeterli büyüklüğe neden ulaşamadığı üzerinde durulması gereken başka bir araştırma konusudur.

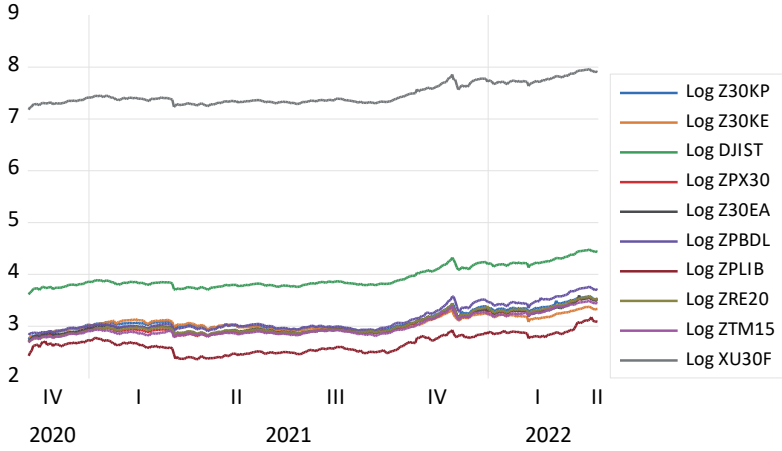
Fonların zaman serisi grafikleri incelendiğinde VIOP30 endeksi ile oldukça benzer bir trende sahip olduğu görülmektedir. 2020 Mart ayındaki Covid19 pandemisi etkisiyle yaşanan satış dalgasında ve 2021 yılının son çeyreğindeki yüksek performanstaki bezer hareketler dikkat çekicidir. BYF'lerin belirli endeksleri takip ediyor olması piyasa hareketleriyle BYF fiyatının yüksek derecede korelasyona sahip olmasının ardında yatan temel faktördür.

Tablo 2'de BFY fiyat serilerine ait tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Değerler logaritmik fiyat serileri üzerinden hesaplanmış olduğu için ortalama değerlerin fiyat performansı açısından yorumlanması mümkün değildir. Standart sapma değerleri açısından ise DJIST ve ZRE20 en yüksek fiyat değişkenliğine sahip fonlar olarak ön plana çıkmaktadır. En düşük standart sapma değerlerine sahip fonlar ise Z30KE ve ZPLIB'dir. Çarpıklık değerleri ZPBDL fonu hariç 1'den küçük olarak hesaplanmıştır. Bu fonların normal dağılıma göre sola çarpık olduğunu göstermektedir. Basıklık ise 2 ile 3 arasında değerler alarak dağılımların leptokurtik özellik gösterdiğine işaret etmektedir. Jarque-Bera istatistiği incelenen tüm serilerde %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu incelenen serilerin normal dağılım göstermediğine işaret etmektedir. Serilere ilişkin elde edilen tanımlayıcı istatistikler tipik finansal zaman serisi özellikleri göstermektedir.

Tablo 4. Türkiye BTF Piyasası

Katılım Borsa Yatırım Fonları		
Z30KP	Ziraat Portföy Katılım 30 Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
Z30KE	Ziraat Portföy Katılım 30 Eşit Ağırlıklı Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
Konvansiyonel Borsa Yatırım Fonları		
DJIST	QNB Finans Portföy Dow Jones İstanbul 20 Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
ZPX30	Ziraat Portföy BIST 30 Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
Z30EA	Ziraat Portföy BIST 30 Eşit Ağırlıklı Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
ZELOT	Ziraat Portföy BIST 50-30 Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
ZPBDL	Ziraat Portföy BIST Banka Dışı Likit 10 Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
ZPLIB	Ziraat Portföy BIST Likit Banka Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
ZRE20	Ziraat Portföy Risk Eşit Banka Dışı 20 Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
ZTM15	Ziraat Portföy Yıldız Pazar Likit Temettü Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
ZPT10	Ziraat Portföy Yıldız Pazar Teknoloji ve İletişim 10 Endeksi Hisse Senedi Yoğun Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
Diğer Türdeki Fonlar		
FBIST	Finans Portföy FTSE İstanbul Bono FBIST Borsa Yatırım Fonu	Tahvil/Bono Fonu
GLDTR	QNB Finans Portföy Altın Katılım Borsa Yatırım Fonu	Altın Fonu
USDTR	QNB Finans Portföy Amerikan Doları Yabancı Borsa Yatırım Fonu	Döviz Fonu
GMSTR	QNB Finans Portföy Gümüş Borsa Yatırım Fonu	Gümüş Fonu
ZGOLD	Ziraat Portföy Altın Katılım Borsa Yatırım Fonu	Altın Fonu
İŞLEME KAPALI FONLAR		
	Akbank T.A.Ş. S&P/IFCI Türkiye A Tipi Akbank Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu
	Burgan Yatırım Menkul Değerler A.Ş. Istoox Turkey Strong Quality 20 Borsa Yatırım Fonu	Hisse Senedi Fonu

Kaynak: <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/EVeri/Detail/byf>

Grafik 1. BYF'lerin logaritmik zaman serisi grafikleri

İncelenen serilerin durağanlık derecelerini tespit etmek amacıyla ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) testleri yapılmıştır. ADF ve PP testinde sıfır hipotezi birim kök vardır şeklinde kurulmaktadır. Sıfır hipotezinin reddedilmesi incelenen seride birim kök olmadığını yani durağan olduğunu ifade eder.

Tablo 3'te incelenen serilere ilişkin birim kök testleri sunulmuştur. Hem ADF hem PP testine göre incelenen tüm BYF'ler sabitli ve sabit+trendli modelde düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Birinci farkları alındığında incelenen tüm serilerde sabitli ve sabit+trendli modellerde sıfır hipotezi reddedilebilmektedir. Yani seriler birinci farklarında durağanlaşmakta, $I(1)$ süreci izlemektedir.

Serilerinde ARCH (Autoregressive conditional heteroscedasticity, Otoresif koşullu değişen varyans) etkisi olup olmadığını tespit etmek için ARCH LM ve White testleri uygulanmıştır. Her iki test de serilerde güçlü ARCH etkisinin varlığına işaret etmektedir. Tanımlayıcı istatistiklerde olduğu gibi, birim kök testi ve ARCH testi sonuçları incelenen serilerin tipik finansal zaman serisi özellikleri gösterdiğine işaret etmektedir.

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler (Logaritmik Fiyat Serileri)

	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
Katılım Endeksi Borsa Yatırım Fonları						
Z30KP	3.0998	3.0209	0.1918	0.8756	2.5876	50.3089*
Z30KE	3.0504	3.0238	0.1339	0.4250	2.3287	18.2342*
Konvansiyonel Borsa Yatırım Fonları						
DJIST	3.9416	3.8399	0.2134	0.9382	2.5357	58.0743*
ZPX30	3.0231	2.9237	0.2088	0.9484	2.5574	58.9569*
Z30EA	3.0414	2.9533	0.1970	0.9119	2.6131	54.0235*
ZPBDL	3.1378	3.0082	0.2479	1.0228	2.6141	67.3538*
ZPLIB	2.6551	2.6419	0.1787	0.4635	2.6042	15.7903*
ZRE20	3.0395	2.9328	0.2146	0.8923	2.4649	53.9414*
ZTM15	2.9957	2.8920	0.2030	0.9539	2.4648	61.0136*
VIOP30 Endeksi						
XU030	7.4734	7.3840	0.1986	0.9063	2.4162	56.3602*

*Not: *, **, *** Jarque-Bera test istatistiğinin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.*

Tablo 6. Birim Kök Testleri

	ADF Testi		PP Testi				ARCH			White Testi
	Düzyey		Birinci Fark		Düzyey		LM			
	C	C+T	C	C+T	C	C+T	C	C+T	Testi	
Panel A: Katılım Endeksi Borsa Yatırım Fonları										
Z30KP	-0.1020	-1.1452	-18.6110*	-18.6261*	0.0471	-1.0621	-18.7072*	-18.8073*	35.4415*	7.91E+25*
Z30KE	-0.8636	-1.3887	-19.1496*	-19.1310*	-0.9187	-1.4656	-19.1631*	-19.1438*	15.0223*	3.42E+24*
Panel B: Konvansiyonel Borsa Yatırım Fonları										
DJUST	0.7598	-0.7125	-11.5473*	-17.9556*	0.5811	-0.9082	-17.9072*	-17.9757*	24.5411*	3.66E+25*
ZPX30	0.5872	-0.8532	-11.9025*	-11.9928*	0.5527	-0.8945	-20.3872*	-20.4717*	10.2267*	5.48E+25*
Z30EA	0.0541	-1.1807	-21.2713*	-21.3139*	0.1670	-1.1807	-21.2623*	-21.3139*	19.8822*	9.49E+25*
ZPBDL	0.5031	-1.1586	-16.7785*	-16.8653*	0.5603	-1.0463	-16.7620*	-16.7891*	48.5593*	7.72E+25*
ZPLIB	0.0637	-0.8051	-19.3003*	-19.3661*	0.0055	-0.8631	-19.3012*	-19.3702*	27.1034*	4.97E+25*
ZRE20	0.3586	-1.0298	-11.6203*	-11.6711*	0.2460	-1.1504	-19.1240*	-19.1626*	16.4254*	5.22E+25*
ZTM15	0.2457	-1.1744	-20.1270*	-20.1820*	0.2230	-1.2377	-20.1078*	-20.1606*	28.2006*	5.71E+25*
Panel C: VIOP30 Endeksi										
XU030	-0.0629	-1.3492	-12.4341*	-12.4829*	-0.0253	-1.3393	-21.1390*	-21.1816*	9.4148*	1.22E+26*

Not: ADF modelinde gecikme uzunluğu Schwarz kriterine göre 12 olarak belirlenmiştir. *, **, *** T test istatistikünün sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Yayımla endeksi hesaplamasında kullanılacak tarihsel volatilitte değerleri Diebold ve Yılmaz (2009) tarafından önerilen, esasında Garman ve Klass (1980) tarafından geliştirilen aşağıdaki formülle hesaplanmıştır.

$$\hat{\sigma}^2 = 0.511(H_i - L_i)^2 - 0.019[(C_i - O_i)(H_i + L_i - 2O_i) - 2(H_i - O_i)(L_i - O_i)] - 0.383(C_i - O_i)^2$$

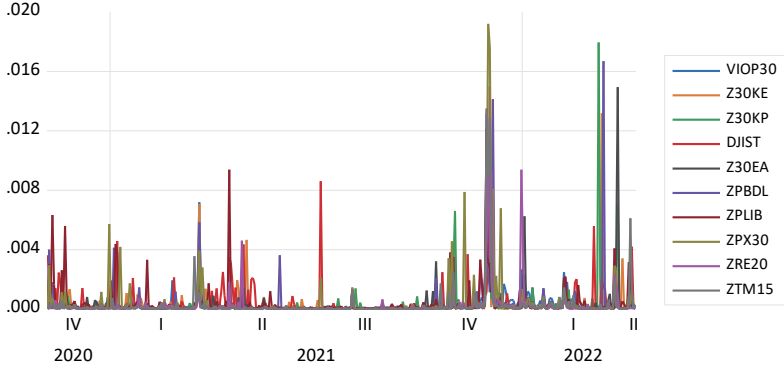
Burada H, L, O ve C sembolleri sırasıyla, gün için en yüksek fiyat, gün içi en düşük fiyat, açılış fiyatı ve kapanış fiyatının logaritmik değerleridir. Tarihsel volatilitte değerlerine ilişkin zaman serileri Grafik 2’de, tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler (Tarihsel Volatiliteler)

	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
Z30KP	0.0003	0.0000	0.0013	9.5204	112.0833	190567.70*
Z30KE	0.0003	0.0000	0.0012	7.7563	70.2475	74022.88*
DJIST	0.0004	0.0001	0.0012	7.0340	72.8404	78883.00*
ZPX30	0.0004	0.0001	0.0017	7.9755	79.4010	94672.83*
Z30EA	0.0003	0.0000	0.0011	9.0284	99.8699	150906.90*
ZPBDL	0.0004	0.0001	0.0014	8.6371	86.5840	113216.00*
ZPLIB	0.0004	0.0001	0.0011	6.0566	50.7981	37787.81*
ZRE20	0.0002	0.0000	0.0010	8.0320	73.5771	81425.71*
ZTM15	0.0002	0.0000	0.0011	9.3365	97.8838	145339.80*
XU030	0.0004	0.0001	0.0010	7.3839	64.6059	62374.45*

*Not: *, **, *** Jarque-Bera test istatistiğinin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.*

Değişkenlere ilişkin tarihsel volatilitte değerleri Tablo 4’te sunulmuştur. Ortalama ve standart sapma değerleri açısından incelenen BYF’lerin volatiliteleri benzer özelliklere sahiptir. Beklendiği gibi tüm volatilitte serileri normal dağılıma göre oldukça dik ve sağa çarpık dağılımlara sahiptir. Jarque-Bera istatistiği serilerin normal dağılıma uymadığını göstermektedir.

Grafik 2. BYF'lerin Tarihsel Volatilite Değerleri

4. METODOLOJİ

4.1. Diebold ve Yılmaz (2009) Yayılma Endeksi

Finans teorisinde ilgi çekici bir araştırma alanı olan volatilitenin yayılması (volatility spillover) birçok farklı yöntemle incelenebilmektedir (Chiang vd. 2007; Dewandaru vd. 2014; Ghosh vd. 2021). Özellikle ARCH ailesi modellerin yayılma etkisi bağlamındaki kullanımı yaygın bir kullanım alanına sahiptir (Wen vd. 2020; Belhassine, 2020, Baklacı vd. 2020).

Diebold ve Yılmaz (2009) ise varyans ayrıştırması ve VAR metodolojisine dayanan alternatif bir yöntem geliştirmiştir. Birçok araştırmacı piyasalar arasındaki risk ve getiri yayılma etkilerini incelerken bu metodolojiyi benimsemiş ve güçlü bulgulara ulaşmışlardır (Mensi vd. 2018; Chow, 2020; Le vd. 2020; Gül ve Suyudal, 2022; Polat ve Eş-Polat, 2022).

Volatilite yayılımının varyans ayrıştırmasına dayanarak hesaplandığı DY yönteminde N değişkenli standart bir VAR modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_t = \sum_{i=1}^q \Phi_i x_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada x_t $N \times 1$ boyutlu varlık vektörü, ϕ_t $N \times N$ parametre matrisi ve ε_t hata terimleri matrisini ifade eder.

VAR(p) modeli hareketli ortalamalar gösterimi aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$z_t = \sum_{i=0}^{\infty} A_i \varepsilon_{t-i}$$

Burada A_i katsayı matrisi özyineleme ile uyumlu, A_0 $i < 0$ kısıtını sağlayan $N \times N$ boyutlu birim matrisi ifade eder.

$\varphi_{ij}^g(H)$, $H=1,2, \dots$ şeklinde gösterilen varyans ayrıştırılmalarının H adım ileri tahmini aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\varphi_{ij}^g(H) = \frac{\sigma_{jj}^{-1} \sum_{h=0}^{H-1} (e' A_h \Pi e_j)^2}{\sum_{h=0}^{H-1} (e' A_h \Pi A_h e_i)}$$

Varyans ayrıştırma matrisi bileşenleri aşağıdaki gibi normalleştirilmektedir:

$$\tilde{\varphi}_{ij}^g(H) = \frac{\varphi_{ij}^g(H)}{\sum_{j=1}^N \varphi_{ij}^g(H)}$$

Buradan toplam yayılma endeksi aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$S_{DY}^G = \frac{\sum_{i,j=1, i \neq j}^N \tilde{\varphi}_{ij}^g(H)}{\sum_{i,j=1}^N \tilde{\varphi}_{ij}^g(H)} * 100$$

i . piyasanın j piyasalardan aldığı yönlü volatilitite yayılması:

$$S_{i.}^g(H) = \frac{\sum_{j=1, i \neq j}^N \tilde{\varphi}_{ij}^g(H)}{\sum_{i,j=1}^N \tilde{\varphi}_{ij}^g(H)} * 100$$

i . piyasanın j piyasalara iletilen yönlü volatilitite yayılması:

$$S_{.i}^g(H) = \frac{\sum_{j=1, i \neq j}^N \tilde{\varphi}_{ji}^g(H)}{\sum_{i,j=1}^N \tilde{\varphi}_{ji}^g(H)} * 100$$

i. piyasadan j piyasalara iletilen net volatilité yayılması:

$$S_i^g(H) = S_i^g(H) - S_i^g(H)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

4.2. Hacker ve Hatemi-J (2010) Bootstrap Nedensellik Testi

Hacker ve Hatemi-J (2010) test metodolojisinin analitik gösterimi aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Bir VAR ($p + d$) modelini ele alalım:

$$y_t = \hat{\nu} + \hat{A}_1 y_{t-1} + \dots + \hat{A}_p y_{t-p} + \dots + \hat{A}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\epsilon}_t \quad (1)$$

Bu denklemde p , bilinen gecikme sayısı ve d ise değişkelerin maksimum eşbütünleşme derecesine eşittir. Bu durumda Toda ve Yamamoto (1995)'in geliştirdiği test istatistiği:

$$Y = \hat{D}Z + \hat{\delta} \quad (2)$$

burada:

$$Y = (y_1, \dots, y_T)(n \times T) \text{ matrisi};$$

$$\hat{D} = (\hat{\nu} + \hat{A}_1, \dots, \hat{A}_p \dots \hat{A}_{p+d})(n \times (1 + n(p + d))) \text{ matrisi};$$

$$Z_t = \begin{bmatrix} 1 \\ Y_t \\ Y_{t-1} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ Y_{t-p-d+1} \end{bmatrix} \left((1 + n(p + d)) \times 1 \right) \text{ matrisi}, t = 1, \dots, T;$$

$$Z = (Z_0, \dots, Z_{T-1}) \left((1 + n(p + d)) \times T \right) \text{ matrisi}; \text{ve}$$

$$\hat{\delta} = (\hat{\epsilon}_1, \dots, \hat{\epsilon}_T)(n \times T) \text{ matrisi dir.}$$

Toda ve Yamamoto (1995) MWALD test istatistiği:

$$MWALD = (C\hat{\beta})' \left[C \left((Z'Z)^{-1} \oplus S_U \right) C' \right]^{-1} (C\hat{\beta}) \quad (3)$$

Burada \oplus Kronecker çarpanı, C bir $p \times n(1+n(p+d))$ matrisidir. S_U kısıtsız modelde hata terimlerinin varyans-kovaryans matrisini ifade ederken, $\hat{\beta} = \text{vec}(D)$, vec sütun yığınlama operatörünü (column-stacking operator) ifade eder (Hacker ve Hatemi-J, 2006).

Hacker ve Hatemi-J (2003) hata terimlerinin normal dağılım göstermediği ve ARCH etkisinin varlığında MWALD test istatistiklerinin sıfır hipotezini reddettiğini göstermiştir. Bu nedenle, Hacker ve Hatemi-J (2006, 2010), değiştirilmiş Wald testinin boyut özelliklerini iyileştirmek ve daha güvenilir tablo kritik değerleri elde etmek için kaldıraçlı önyükleme simülasyon tekniğini (leveraged bootstrap simulation technique) önermiştir.

5. AMPİRİK BULGULAR

Diebold ve Yılmaz (2009) yöntemine göre hesaplanan volatilité yayılımları Tablo 5'te gösterilmektedir. VIOP30 endeksinden BYF'lere olan volatilité yayılımları Tablo 5'in ilk sütununda yer almaktadır. Vadeli piyasadan BYF piyasasına volatilité yayılımı 10.9 ile 19.6 arasında değerler almaktadır. Buna göre volatilité yayılımının en yüksek olduğu fonlar ZPX30, ZTM15, ZRE20 ve Z30KE'dir. En düşük olan fonlar ise Z30KP, ZPLIB, DJIS ve Z30EA'dır. Tablonun en sağ sütununda yayılma endeksi değerleri yer almaktadır. Bu endeks fonlara gelen dış şokların yüzdesini ifade eder. Buna göre genel olarak BYF'lerdeki yayılma etkisinin büyük ölçüde dış şoklardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bulgular Katılım BYF'ler açısından değerlendirilecek olursa bu fonların yayılma etkileri bağlamında konvansiyonel fonlarla benzer özellik gösterdiğini, yani vadeli piyasadan benzer düzeyde oynaklık yayılımına maruz kaldıkları söylenebilir. Z30KE ile Z30KP fonunun vadeli piyasadan aldığı oynaklığın farklı düzeylerde olması kuvvetle muhtemel bu fonların sırasıyla eşit ağırlıklı ve piyasa değeri ağırlık olarak oluşturulmasından kaynaklanmıştır.

Tablonun alt kısmındaki "diğerlerine" satırının ilk değeri vadeli piyasadan fon piyasasına olan volatilité yayılımının tahmin hatası

varyansı cinsinden ölçüsünü göstermektedir. Beklendiği gibi satırdaki en büyük değer VIOP30 endeksine aittir. Tablonun sağ alt köşesinde bulunan toplam yayılım değeri dış şokların, toplam şoklar içindeki payını gösterir. Buna göre fon piyasasında oynaklık yayılımının %70'ten fazlası dış şoklardan kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile incelenen piyasaların volatilitelerinde ortaya çıkan değişimin %72.3'ü yayılma etkisi nedeniyle gerçekleşmektedir. Tablonun en alt satırında net yayılım değerleri yer almaktadır. Buna göre VIOP30 endeksi fonlara en yüksek net volatilitte yayılımını gerçekleştirmektedir. VIOP30 endeksi diğer piyasalara karşı net verici (transmitter) konumdadır. Z30KE, DJIST, Z30EA, ZPX30 ve ZRE20 fonlarının ise net alıcı (receiver) konumda olduğu görülmektedir. Katılım BYF'ler açısından bu bağlamda elde edilen bulguların da konvansiyonel muadillerine göre farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Spot ve Vadedeli Piyasalar Arasındaki Volatilitte Yayılımı

	VIOP30	Z30KE	Z30KP	DJIST	Z30EA	ZPBDL	ZPLIB	ZPX30	ZRE20	ZTM15	Diğerlerinden
VIOP30	<u>27.6</u>	9.0	5.8	0.5	3.7	16.6	10.4	4.4	5.4	16.6	72.4
Z30KE	16.4	<u>15.3</u>	18.7	1.2	3.0	12.9	9.1	4.0	3.4	16.2	84.7
Z30KP	10.9	3.6	<u>45.0</u>	1.5	7.6	10.2	6.3	2.0	3.4	9.5	55.0
DJIST	12.9	5.9	6.3	<u>24.0</u>	2.6	12.3	11.5	3.9	4.8	15.9	76.0
Z30EA	12.0	3.4	7.3	0.6	<u>28.6</u>	10.4	9.4	4.3	12.9	11.1	71.4
ZPBDL	.6	6.5	15.5	1.4	4.1	<u>25.1</u>	10.5	3.6	4.0	13.6	74.9
ZPLIB	.9	3.9	3.4	0.7	1.8	15.9	<u>43.8</u>	2.4	4.1	13.1	56.2
ZPX30	.6	7.0	5.3	0.5	3.6	15.0	11.4	<u>14.3</u>	5.0	18.3	85.7
ZRE20	17.0	4.6	4.7	0.3	3.0	11.6	11.2	3.6	<u>26.3</u>	17.7	73.7
ZTM15	18.7	7.5	6.1	0.3	3.0	15.4	12.4	5.2	4.0	<u>27.3</u>	72.7
Diğerlerine	134.0	51.4	73.1	7.0	32.4	120.2	92.1	33.6	46.9	132.0	722.6
Diğerlerine (iç şoklar dâhil)	161.5	66.7	118.1	31.0	61.0	145.3	136.0	47.8	73.2	159.3	Toplam Yayılım 72.3%
Net Yayılım	61.6	-33.3	18.1	-69	-39	45.3	35.9	-52.1	-26.8	59.3	

Not: Diebold ve Yılmaz (2009) modelinde kullanılacak uygun gecikme uzunluğu AIC ve FPE bilgi kriterlerine göre 3 olarak tespit edilmiştir. Yönlü yayılmalar ve toplam yayılma endeksi 10 günlük ileri varyans ayrıştırması ve 200 günlük kayan pencerelerle hesaplanmıştır. Etki-tepki fonksiyonları genelleştirilmiş VAR modelleri kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 6. Hacker ve Hatemi-J (2010) Bootstrap Nedensellik Testi Bulguları

Ho: Viop \rightarrow Spot		Ho: Spot \rightarrow Viop						
	Wald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler			Wald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10		%1	%5	%10
Z30KP	2]	8.19	3.81	2.58	13.55* [4]	12.70	8.20	6.45
Z30KE	1.76 [2]	6.91	3.87	2.71	0.00 [2]	6.99	3.91	2.66
DJIST	8.65** [4]	12.23	8.07	6.29	7.63*** [4]	12.38	8.09	6.33
ZPX30	9.53** [3]	9.91	6.11	4.65	1.85 [3]	9.86	6.20	4.60
Z30EA	20.43* [3]	8.64	5.07	3.68	0.12 [3]	10.14	6.39	4.70
ZPBDL	3.68 [3]	9.79	6.16	4.60	7.28** [3]	9.82	6.14	4.67
ZPLIB	8.36** [3]	9.65	6.26	4.79	1.59 [3]	9.37	6.20	4.64
ZRE20	2.81 [4]	12.76	8.22	6.38	22.33* [4]	12.06	8.18	6.45
ZTM15	9.39** [3]	9.95	6.15	4.76	15.42* [3]	10.13	6.12	4.63

Not: *, **, *** MWALD test istatistiğinin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir. VAR modellerinde maksimum gecikme sayısı 8 olarak seçilmiştir. Optimal gecikme uzunluğu ise HJC kriterine göre belirlenmiştir. MWALD testi kritik değerleri 10.000 tekrarlı iterasyonla hesaplanmıştır. Köşeli parantez [] içindeki değerler Hacker ve Hatemi-J (2010) nedensellik testindeki gecikme sayısını gösterir.

Hacker ve Hatemi-J (2010) nedensellik testi bulguları Tablo 6'da sunulmuştur. Hacker ve Hatemi-J (2010) testinde sıfır hipotezi X değişkeninden \mathcal{Y} değişkenine doğru nedensellik yoktur şeklindedir. Başka bir deyişle bu testteki sıfır hipotezi X ,

\mathcal{Y} 'nin Granger nedeni değildir şeklinde ifade edilebilir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi değişkenler arasında (X 'ten \mathcal{Y} 'ye doğru) nedensellik ilişkisi olduğu anlamına gelir.

Hacker ve Hatemi-J (2010) bootstrap nedensellik testi bulgularına göre vadeli piyasadan Z30KP DJIST, ZPX30, Z30EA, ZPLIB ve ZTM15 fonlarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Spot piyasadan vadeli piyasaya doğru ise Z30KP, DJIST, ZPBDL, ZRE20 ve ZTM15 fonlarında nedensellik ilişkisi vardır.

Bu bağlamda incelenen üç fonda (Z30KP, DJIST ve ZTM15) piyasalar arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 6'dan takip edilebileceği gibi vadeli piyasadan spot piyasaya doğru tespit edilen nedensellik ilişkilerinin daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgular vadeli piyasa geçmiş fiyat bilgilerinin kullanılarak incelenen 6 BYF'nin fiyatlarının tahmin edilebileceği anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile ilgili fonlar için vadeli piyasalar fiyat keşif süreçlerinde öncül rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu bulgu yatırımcılar açısından 2 ile 4 günlük periyotlarda arbitraj fırsatlarının kullanılabilirliğini gösterir. Z30KP, DJIST ve ZTM15 fonlarında tespit edilen karşılıklı nedensellik ilişkisi her iki piyasada gözlemlenen fiyatların diğerinin tahmininde bilgi değeri taşıdığına işaret eder. Yine bu fonlar için spot ve vadeli piyasalarda işlem yapan yatırımcılar 2 ile 4 günlük periyotlarda arbitraj fırsatları yakalayabilir. Yayılma etkilerinde olduğu gibi nedensellik analizinde de katılım BYF'ler açısından ayırt edici bulgulara rastlanmamıştır. Bu fonların vadeli piyasalarla olan nedensellik ilişkisi konvansiyonel fonlarla benzer şekilde gerçekleşmektedir.

Özetle, incelenen fonların büyük çoğunluğunda, hem vadeli piyasadan spot piyasaya, hem de spot piyasadan vadeli piyasaya doğru nedensellik ilişkilerine rastlanmıştır. Yani her iki piyasanın geçmiş fiyat bilgileri diğer piyasadaki fiyatların oluşumunda etkili olmaktadır. Katılım BYF'ler açısından sonuçlar yorumlanacak olursa, nedensellik ilişkileri bağlamında konvansiyonel fonlardan belirgin bir farklılaşma ortaya çıkmamıştır. Ne vadeli piyasada ne de spot piyasada nedensellik ilişkilerinde bir farklılaşma yoktur. Hem katılım BYF'lerde hem de konvansiyonel BYF'lerde gecikmeli nedensellik ilişkilerinin görülüyor olması yatırımcıların açık bir şekilde arbitraj fırsatlarını yakalayabileceğine işaret etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde elde edilen bulguların zayıf formda Etkin Piyasalar Hipotezinin aleyhinde olduğu söylenebilir. Çünkü hem vadeli piyasanın hem de spot piyasanın geçmiş fiyat bilgilerini kullanarak gelecek fiyatları tahmin etmek mümkündür.

6. SONUÇ

Portföy teorisi bağlamında vadeli piyasalarla spot piyasalar arasındaki ilişkiler hem risk yönetimi hem de yatırım kararlarının verilmesi açısından önem taşımaktadır. Günümüzde işlem mekanizmalarının gelişmesi ve artan finansal enstrüman çeşitliliği vadeli piyasalarla spot piyasalar arasındaki ilişkileri daha da önemli hale getirmiştir. Dolayısıyla vadeli ve spot piyasalar arasındaki risk aktarım mekanizmasının bilinmesi ve bu piyasaların öncül – ardıl ilişkilerinin ortaya konulması yatırımcılar ve portföy yöneticileri açısından bir gereklilik arz etmektedir. Bu çalışma spot ve vadeli piyasalar arasındaki asimetrik risk aktarımını ve arbitraj fırsatlarını Katılım BYF'ler özelinde ortaya koymayı amaçlamıştır. Böylelikle Katılım BYF'lerin konvansiyonel muadillerinden volatilité yayılımı yönünden farklılaşp farklılaşmadığı, katılım BYF yatırımcılarının arbitraj fırsatlarından faydalanıp faydalanamayacağı açıklığa kavuşturulmuştur.

Çalışma birkaç farklı yönden literatüre ve piyasa katılımcılarına katkı sağlamaktadır. Öncelikli olarak vadeli piyasalarla BYF piyasaları arasındaki risk aktarım mekanizmasının işleyişine dair yeni bulgular ortaya konularak konuya güncel bir anlayış kazandırılmıştır. Nitekim bilindiği kadarıyla BYF'ler özelinde spot ve vadeli piyasalar arasındaki risk aktarımları ilk kez bu çalışma ile ele alınmış olmaktadır. Ayrıca, risk aktarım mekanizmalarının bilinmesi yatırımcılar ve portföy yöneticilerinin risk yönetimi süreçlerini kolaylaştıracaktır. Piyasalar arasındaki bağlantılar bilindiği takdirde alım-satım kararları daha isabetli verilebilir ve hedge enstrümanları daha etkili kullanılabilir.

Yayıma endeksi bulgularına göre volatilité yayılımının en yüksek olduğu fonlar ZPX30, ZTM15, ZRE20 ve Z30KE'dir. En düşük olan fonlar ise Z30KP, ZPLIB, DJIS ve Z30EA'dır. Genel olarak BYF'lerdeki yayılma etkisinin büyük ölçüde dış şoklardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yayıma etkileri bağlamında Katılım BYF'ler konvansiyonel BYF'lerle benzer özellik göstermekte, yani vadeli piyasadaki benzer düzeyde oynaklık yayılımına maruz kal-

maktadırlar. İncelenen iki Katılım BYF'nin vadeli piyasadan aldığı oynaklığın farklı düzeylerde olmasının bu fonların hesaplanma yöntemindeki farktan kaynaklandığı söylenebilir. VIOP30 endeksi fonlara en yüksek net volatilitte yayılımını gerçekleştirmektedir. Yani, VIOP30 endeksi BYF'lere karşı net verici (transmitter) konumdadır. Z30KE, DJIST, Z30EA, ZPX30 ve ZRE20 fonlarının ise net alıcı (receiver) konumda olduğu görülmektedir. Katılım BYF'ler açısından bu bağlamda elde edilen bulguların ayırt edici bir niteliği yoktur.

Çışmada elde edilen ampirik bulgulara göre incelenen fonların büyük çoğunluğunda, hem vadeli piyasadan spot piyasaya, hem de spot piyasadan vadeli piyasaya doğru nedensellik ilişkilerine rastlanmıştır. Yani her iki piyasanın geçmiş fiyat bilgileri diğer piyasadaki fiyatların oluşumunda etkili olmaktadır. İslami fonlar açısından sonuçlar yorumlanacak olursa, nedensellik ilişkileri blamında konvansiyonel fonlardan belirgin bir farklılaşma yoktur. Hem katılım BYF'lerde hem de konvansiyonel BYF'lerde gecikmeli nedensellik etkilerinin görülüyor olması yatırımcıların açık bir şekilde arbitraj fırsatlarını yakalayabileceğine işaret etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde elde edilen bulgular zayıf formda Etkin Piyasalar Hipotezi aleyhine kanıtlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akansu A. N. (2017). The flash crash: A review. *Journal of Capital Markets Studies*, 1(1), 89-100.
- Ameur, H. B., Friti, Z., ve Louhichi, W. (2021). Revisiting the relationship between spot and futures markets: Evidence from commodity markets and NARDL framework. *Annals of Operations Research*.
- Baklaci, H. F., Aydoğan, B., ve Yelkenci, T. (2020). Impact of stock market trading on currency market volatility spillovers. *Research in International Business and Finance*, 101182.
- Belhassine, O. (2020). Volatility spillovers and hedging effectiveness between the oil market and Eurozone sectors: A tale of two crises. *Research in International Business and Finance*, 53, 101195.

- Bologna, P., ve Cavallo, L. (2002). Does the introduction of stock index futures effectively reduce stock market volatility? Is the “futures effect” immediate? Evidence from the Italian stock exchange using GARCH. *Applied Financial Economics*, 12(3), 183–192.
- Chen, Y. L., ve Gau, Y. F. (2009). Tick sizes and relative rates of price discovery in stock, futures, and options markets: Evidence from the Taiwan stock exchange. *Journal of Futures Markets: Futures, Options, and Other Derivative Products*, 29(1), 74–93.
- Chiang, T. C., Jeon, B. N., ve Li, H. (2007). Dynamic correlation analysis of financial contagion: Evidence from Asian markets. *Journal of International Money and Finance*, 26(7), 1206–1228.
- Chow, H. K. (2020). Connectedness of Asia Pacific forex markets: China’s growing influence. *International Journal of Finance & Economics*, 26(3), 3807–3817.
- Dewandaru, G., Rizvi, S. A. R., Masih, R., Masih, M., ve Alhabshi, S. O. (2014). Stock market co-movements: Islamic versus conventional equity indices with multi-timescales analysis. *Economic Systems*, 38(4), 553–571.
- Diebold, F. X., ve Yılmaz, K. (2009). Measuring financial asset return and volatility spillovers, with application to global equity markets. *The Economic Journal*, 119(534), 158–171.
- Garman, M. B., ve Klass, M. J. (1980). On the estimation of security price volatilities from historical data. *The Journal of Business*, 53(1), 67–78.
- Ghosh, I., Sanyal, M. K. ve Jana, R. K. (2021). Co-movement and dynamic correlation of financial and energy markets: An integrated framework of nonlinear dynamics, wavelet analysis and DCC-GARCH. *Computational Economics*, 57, 503–527.
- Gül, Y., ve Suyadal, M. (2022). Covid-19’un pay piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımlarına etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 350–368.
- Hacker, R. S., and Hatemi-J, A. (2003). How productivity and domestic output are related to exports and foreign output in the case of Sweden. *Empirical Economics*, 28(4), 767–782.

- Hacker, R. S., ve Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489–1500.
- Hacker, R. S., ve Hatemi-J, A. (2010). The properties of procedures dealing with uncertainty about intercept and deterministic trend in unit root testing. Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation 214, Royal Institute of Technology, CESIS - Centre of Excellence for Science and Innovation Studies, Stockholm.
- Hong, Y., Liu, Y., ve Wang, S. (2009). Granger causality in risk and detection of extreme risk spillover between financial markets. *Journal of Econometrics*, 150(2), 271–287.
- Jian, Z., Wu, S., ve Zhu, Z. (2018). Asymmetric extreme risk spillovers between the Chinese stock market and index futures market: An MV-CAViaR based intraday CoVaR approach. *Emerging Markets Review*, 37, 98-113.
- Le, T. L., Abakah, E. J. A., ve Tiwari, A. K. (2020). Time and frequency domain connectedness and spill-over among fintech, green bonds and cryptocurrencies in the age of the fourth industrial revolution. *Technological Forecasting and Social Change*, 162(120382), 1-16.
- Mensi, W., Boubaker, F. Z. Al-Yahyaee, K. H., ve Kang, S. H. (2018). Dynamic volatility spillovers and connectedness between global, regional, and GIPSI stock markets. *Finance Research Letters*, 25, 230-238.
- Polat, O., ve Eş-Polat G. (2022). Kriptopara bağlantılılığı ve Covid-19: Diebold-Yılmaz ve frekans bağlantılılığı yöntemleri. *Sosyoekonomi*, 30(51), 283-300.
- Pok, W. C., ve Poshakwale, S. (2004). The impact of the introduction of futures contracts on the spot market volatility: The case of Kuala Lumpur Stock Exchange. *Applied Financial Economics*, 14(2), 143–154.
- Shyy, G., Vijayraghavan, V., ve Scott-Quinn, B. (1996). A further investigation of the lead-lag relationship between the cash market and stock index futures market with the use of bid/ask qu-

otes: The case of France. *The Journal of Futures Markets*, 16(4), 1986-1998.

Streche, L. (2009). Lead-lag relationship between the Romanian cash market and futures market (No. 26). Bucharest University of Economics, Center for Advanced Research in Finance and Banking-CARFIB.

Toda, H. Y., ve Yamamoto, H. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.

Wen, D., Wang, Y., Ma, C., ve Zhang, Y. (2020). Information transmission between gold and financial assets: Mean, volatility, or risk spillovers?, *Resources Policy*, 69, 101871.

Covid-19 Salgınının Türkiye'deki Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi: Nardl Yaklaşımından Kanıtlar

Rabia ŞEN¹⁰⁶, Prof. Dr. Gülşen TUNA¹⁰⁷

1. GİRİŞ

Koronavirüs (Covid-19), solunum yolu enfeksiyonunun neden olduğu bir hastalıktır. İlk olarak Çin'in Wuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında ortaya çıkmıştır. Virüs vakalarının çok hızlı yayılmaya başlamasıyla Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020'de küresel salgın ilan etmiştir. Johns Hopkins Üniversitesi tarafından 25 Mart 2022 itibariyle yayınlanan gerçek zamanlı istatistiksel verilere göre, pandemi Mart 2020'de başladığından beri, dünya genelinde 479.038.300 insan Covid-19'a yakalanmıştır ve 6.118.916 insan Covid-19'dan hayatını kaybetmiştir. Türkiye'de ise 14.775.634 Covid-19'a yakalanmış ve 97.666 insanın Covid-19'dan hayatını kaybetmiştir (Johns Hopkins University Medicine, 2022).

106 Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi.

107 Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi.

Covid-19 Pandemisi'nin küresel olarak yayılması ve alınan önlemler yaşam biçimlerini de değiştirmiştir. Evden çalışma, çevrimiçi eğitim, yatırım tercihleri gibi birçok alanda etkisini göstermiştir. Sosyal mesafe ve sokağa çıkma yasağı gibi önleyici tedbirler çeşitli kuruluşların kalıcı olarak kapatılmasına sebep olmuştur. Sosyal hayatı etkileyen Covid-19 Pandemisi, hisse senedi piyasalarını, emtia piyasalarını ve ülkeler arasındaki ticareti de etkilemiştir. Covid-19 kaynaklı ekonomik kayıplar küresel borsaları etkilemiştir. Borsalar üzerindeki bulaşıcı etki hemen her kıtada gözlemlenmiştir (Waheed, Sarwar, Sarwar, & Muhammad Kaleem, 2020).

Mevcut literatür, Covid-19 Pandemisi'nin etkilerinin, geçmişte yaşanan krizlere kıyasla daha belirsiz olduğunu desteklemektedir. Covid-19 Pandemisi'nin başlangıç zamanlarında, küresel ekonomik etkiler henüz netlik kazanmadan finansal piyasalar dramatik hareketlerle tepki vermiştir. ABD borsası Mart 2020'de, on günde dört kez devre kesici mekanizmasını uygulamıştır. 1987'deki başlangıcından bu yana, kırılma yalnızca 1997'de bir kez tetiklenmiştir. ABD'nin çöküşüyle birlikte Avrupa ve Asya'daki borsalarda da düşüş yaşanmıştır. İngiltere'nin ana endeksi FTSE, 1987'den bu yana 12 Mart 2020'de %10'dan fazla düşüş ile en kötü gününü yaşamıştır. Japonya'daki borsa, Aralık 2019'daki en yüksek konumundan %20'den fazla düşüş yaşamıştır. Merkez bankaları ve otoriteler, 15 Mart 2020'de Federal Rezerv (FED) yüzde sıfır faiz oranı politikası ve en az 700 milyar dolarlık niceliksel genişleme programı açıklayarak, politika araçlarını piyasaya hemen katmışlar ve karşılık vermişlerdir. Piyasada bu politikaya olumsuz tepkiler verilmiştir. Verilen olumsuz tepkilerin ardından FED, sekiz gün sonra sınırsız parasal genişleme politikası ilan etmiştir. Çoğu borsa yakın zamanda toparlanmaya başlamış olsa da pandemi devam ederken büyük bir belirsizlik devam etmektedir (Zhang, H, & Ji, 2020).

Bir finansal sistem, bir ulusun ekonomik sisteminin ana unsurudur; uygun ekonomik faaliyetlerin işleyişi ve ilerlemesi büyük ölçüde ne kadar iyi ve sürdürülebilir olduğuna bağlıdır. Ekonomik

faaliyetlerin durması, finansal sistemi ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakabilmektedir.

Covid-19 Pandemisi küresel finans piyasalarını, hisse senetlerini, tahvilleri ve değerli madenleri, geleneksel finansal varlıklardan kripto para birimlerine kadar neredeyse tüm boyutlarda etkilemiştir. Birçok çalışma, (Cinel (2021), Işık & Akdoğan (2021), Keleş (2020), Aldasoro, Fender, Hardy, & Tarashev, (2020), Rahmi & Sumirat (2021), Hladika (2021), Koche (2021), Lasak (2021), Li, Feng, Zharo, & Carter (2021), Barua & Barua (2020)) Covid-19 Pandemisi'nin bankacılık ve finans sektörünü olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, borsalar virüsün yayılma hızının artması ve durumun ne kadar kötüleşebileceğine dair artan belirsizlik korkularıyla sarsılmıştır. Bu tür endişeler, hissedarların tepki vermelerine karamsar bir tavırla yatırımlarını borsalardan çekmelerine sebep olarak hisse senedi fiyatlarında düşüşün yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin, S&P Dow Jones Endekslerine dayalı olarak küresel hisse senetleri çok kısa bir sürede (24-28 Şubat 2020) piyasa değeri yaklaşık 6 trilyon ABD doları düşmüştür ve Covid-19 Pandemisi yatırımcılarda korku yaratmıştır. Aynı dönem, benzer durumu ABD S&P 500, yaklaşık 5 trilyon ABD doları düşüş ile yaşamıştır. Yine aynı şekilde pandeminin başlarında (28 Şubat) karantina ilan edilmesiyle, 2008 mali krizinden bu yana dünya borsaları en büyük haftalık düşüşlerini rapor ettiler. ABD Hazine tahvilleri %1.12 ve %1.30 gerileme yaşadı. Salgının yarattığı korku ile Avrupa'nın EURO STOXX'i, İngiltere'nin FTSE'si, Fransa'nın CAC 40'ı ve Japonya'nın NIKKEI225'inin piyasa değerleri yüzde 30-42 oranında düşmüştür. Dolayısıyla, Covid-19 Pandemisi'nin borsalar üzerindeki etkisinin yanında küresel ekonominin farklı sektörleri üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceği görülmektedir (2020 Borsasının Çökmesi 2020; Ozilli & Arun 2020; Yarovaya, Matkovskyy, & Jalan 2020).

Covid-19 Pandemisi'nin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini inceleyen oldukça fazla sayıda çalışma mevcuttur ve bu çalış-

maların çoğu Covid-19 Pandemisi'nin olumsuz bir etkisi olduğunu belirtmektedir (Ashraf (2020), Al-Awadhi, Alsaifi, el-Awadhi, & Alhammad (2020), Eren (2021), He, Liu, Wang, & Yu (2020), Heyden & Heyden (2021), Alam, Alam, & Chavali (2020), Pandey & Kumari (2021), Bash (2020), Maneenop & Kotcharin (2020), Sayed & Eledum (2021)). Birçok çalışma Covid-19 Pandemisi'nin etkisini yalnızca geleneksel borsa perspektifinden incelemiştir. Literatürde İslami borsa endeksleri üzerinde çok az sayıda inceleme bulunmaktadır.

Covid-19 Pandemisi'nin geleneksel borsa endeksleri yanında İslami borsa endekslerinin incelmeye alınması çok önemlidir. Çünkü son yıllarda İslami finans büyük ilerleme kaydetmiştir. İslami finans yalnızca Müslüman olan yatırımcılar tarafından desteklenen değil, aynı zamanda Müslüman olmayan kesim tarafından da desteklenmiştir. İslami ürünlerin risk-getiri özellikleriyle cazip hale gelmesi gayrimüslim yatırımcıların da ilgisini çekmiştir. Bazı çalışmalar İslami hisse senedi piyasalarının portföy büyüklüğünün geleneksel piyasalara kıyasla küçük olmasına rağmen, kriz zamanlarında geleneksel piyasalara göre daha iyi performans gösterdiklerine, bu nedenle yatırımcıların çeşitlenmesi için daha iyi bir yol sağlayabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Bazı çalışmalar ise İslami piyasalar ile geleneksel piyasalar arasında bir performans farklılığının olmadığını savunmuşlardır.

Covid-19 Pandemisi ile kriz dönemlerinde İslami hisse senetlerinin geleneksel hisse senetlerine göre nasıl performans gösterdiği sorusu önem kazanmıştır ve bu konuya ilişkin çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde bazıları İslami hisse senetlerinin geleneksel hisse senetlerinden daha iyi performans gösterdiğini, bazıları İslami hisse senedi performanslarının geleneksel hisse senetlerinden farklı olmadığını, bazıları ise İslami hisse senetlerinin düşük performans gösterdiklerini belirtmektedir.

Bu araştırmada da İslami ve geleneksel hisse senedi piyasalarının; Covid-19 değişkeni olarak kullanılan vaka ve ölüm sayısına bağlı olarak değişiklik gösterdiğinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışmada geleneksel hisse senedi endeksleri ve İslami hisse senedi endekslerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması çalışmanın özgün değeri açısından önemlidir. Böylece farklı yatırımcı profillerinin, Covid-19 Pandemisi'ndem etkilenme düzeyleri hakkında inceleme yapılabilmektedir. Ayrıca çalışmalarda kullanılan Covid-19 Pandemisine bağlı yeni vaka sayısı, yeni ölüm sayısı, toplam vaka sayısı, korku endeksi ve salgın hastalık temelli bir haber indeksi olan IDEMV değişkenlerin bir arada ele alınmaması çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan farklı kılacaktır.

Bu çalışma 5 bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünün ardından ikinci Bölümde literatür taramasına, üçüncü bölümde veri seti ve metodolojiye, dördüncü bölümde bulgulara ve beşinci bölümde ise sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal piyasalar meydana gelen olaylara en hızlı tepki veren sistemlerdir. Covid-19 Pandemisi de hem sosyal hayatı hem de finansal piyasaları etkileyen önemli bir olaydır. Literatürde Covid-19 Pandemisi ile ilgili olarak yapılan oldukça fazla sayıda çalışma mevcuttur.

Literatürde birçok araştırmacı Covid-19 Pandemisi'nin bankacılık ve finans sektörü üzerindeki etkisini incelemeye yönelik çalışmışlardır. ((Cinel (2021), Işık & Akdoğan (2021), Keleş (2020), Aldasoro, Fender, Hardy, & Tarashev, (2020), Rahmi & Sumirat (2021), Hladika (2021), Koche (2021), Lasak (2021), Li, Feng, Zharo, & Carter (2021), Barua & Barua (2020)).

Bir kısım araştırmacı; Covid-19 Pandemisi'nin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini incelemiştir ((Ashraf (2020), Al-Awadhi, Alsaifi, el-Awadhi, & Alhammadi (2020), Eren (2021), He, Liu, Wang, & Yu (2020), Heyden & Heyden (2021), Alam, Alam, & Chavali (2020), Pandey & Kumari (2021), Bash (2020), Maneenop & Kotcharin (2020), Sayed & Eledum (2021)).

Covid-19 Pandemisi'nin İslami finansal piyasalar üzerindeki etkisini inceleyen Mirzaei, Saad, & Emrouznejad (2021), çalışmalarında Covid-19 pandemisinin ilk aşamasında İslami bankaların

hisse senedi getirilerinin geleneksel banka hisse senedi getirilerine göre performansını değerlendirmiştir. Araştırmada 48 ülkeden toplam 426 bankanın verileri, OSIRIS veri tabanı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler katılım bankalarının hisse senedi getirilerinin geleneksel banka getirilerine göre %10-13 daha fazla getiriye sahip olduğunu desteklemektedir.

Hamurcu & Oner (2021), çalışmalarında Covid-19 Pandemi-si'nin Katılım endeksine dahil olan firmaların hisse senetleri üzerindeki etkisini değerlendirmeyi ve elde edilen sonuçları davranışsal finans perspektifinden incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucuna göre pandeminin etkisi, İslami endeks üzerinde olumlu ve İslami finans piyasalarının geleneksel piyasalara göre daha yüksek düzeyde spekülasyon aktiviteye sahiptir.

Erdoğan, Gedikli, & Çevik (2020), Türkiye'de geleneksel ve İslami hisse senedi piyasalarının Covid-19 Pandemisi'ne tepkisini incelemiştir. Araştırmada 10 Şubat 2011 ile 02 Eylül 2020 arasındaki günlük veriler ile DCC-GARCH yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; küresel Covid-19 Pandemisi şokuna karşı İslami hisse senedi piyasaları, geleneksel hisse senedi piyasalarına göre daha istikrarlıdır.

Mirza, Rizvi, Saba, Naqvi, & Yarovaya (2022), Covid-19 Pandemisi sırasında İslami ve geleneksel hisse senedi fonlarının riske göre ayarlanmış performansını incelemiştir. Malezya, Pakistan, Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt ve BAE'de İslami hisse senedi fonlarının riske göre ayarlanmış performansı 1 Ocak 2020- 31 Mayıs 2021 dönemi için değerlendirilmiştir. Araştırma sonucuna göre; İslami hisse senedi fonları, İslami olmayan fonlardan daha iyi performans göstermektedir.

Hasan, Mahi, Hassan, & Bhuiyan (2021), Covid-19 Pandemi-si'nin İslami ve geleneksel borsalar üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada 21 Ocak- 27 Kasım 2020 dönemi için Wavelet analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre İslami hisse senedi piyasasının geleneksel hisse senedi piyasasından ayrılma hipotezini reddetmektedir.

Ashraf (2022), çalışmasında Covid-19 Pandemisi sırasında İslami hisse senetlerinin performansını İslami olmayan hisse senetlerinin performansları ile karşılaştırmıştır. 1 Ocak-30 Haziran 2020 dönemi için uygulanan regresyon analizi sonuçlarına göre; gelecekteki hisse senedi piyasaları, Covid-19 vakalarındaki artışa ve hükümetin sosyal mesafe önlemlerine karşı negatif tepki vermektedir.

Al-Awadh ve diğerleri (2020), Covid-19 Pandemisi'nin Çin borsası üzerindeki etkisini olay çalışması ve panel veri analizi ile incelemiştir. Araştırma sonucuna göre Covid-19 vaka sayısındaki ve ölüm sayısındaki artış hisse senedi getirilerini olumsuz etkilemektedir.

Heyden ve Heyden (2021) Covid-19 Pandemisi'nin, ABD ve Avrupa bölgesinde hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucuna göre ilk ölüm haberi, hisse senedi fiyatlarını olumsuz etkilemiştir-

Alam ve diğerleri (2020), Hindistan Bombay borsasındaki 31 işletme için yaptığı çalışmada, Covid-19 Pandemisi'nin karantina öncesinde yatırımcıların panik satışları yaptıklarını, karantina döneminde ise olumlu tepki verdiklerini belirtmektedirler.

Yapılan çalışmalarda, Türkiye için Covid-19 Pandemisi yeni vaka sayısı, yeni ölüm sayısı, toplam vaka, korku endeksi ve IDEMV değişkenlerinin bir arada ele alınmadığı görülmektedir. Aynı zamanda İslami hisse senedi ve geleneksel hisse senedi piyasalarının karşılaştırılmalı çalışmaları, sınırlı sayıdadır. Bu sebeple bu araştırma Türkiye'de ele alınan değişkenler kapsamında Covid-19 Pandemisi'nin İslami hisse senedi endeksi ve geleneksel hisse senedi üzerindeki etkisini incelemeyi hedeflemektedir.

3. VERİ VE METODOLOJİ

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada, bağımlı değişken olarak BIST-50 ve KAT-50 endeksleri kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise Covid-19 günlük yeni vakaları, yeni ölüm sayıları, toplam vaka sayıları, bulaşıcı

hastalık hisse senedi piyasa oynaklığı (IDEMV) ve korku endeksi (VIX)'nden oluşmaktadır. BIST-50 ve KAT-50 endeksleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla çalışmanın veri seti bu endekslerin günlük verilerinden oluşmaktadır. BIST-50 ve KAT-50 endeksine ilişkin veriler investing.com'dan alınmıştır. Covid-19' ilişkin veriler European Center For Disease Prevention and Control (<https://www.ecdc.europa.eu/en>) veri tabanından elde edilmiştir. IDEMV verileri www.policyuncertainty.com sayfasından alınmıştır. Son olarak VIX verileri ise www.investing.com sayfasından alınmıştır. Çalışmada Covid-19 Pandemisi'nin etkisinin ölçülmesi açısından veri setinin başlangıcı olarak 17.03.2020 tarihi baz alınmıştır. Analiz kapsamına alınan son veri ise 01.03.2022'dedir. Dolayısıyla her bir endeksin toplam 432 günlük gözlemi mevcuttur.

3.2. Metodoloji

Çalışmada, Covid-19 Pandemisi'nin etkilerinin İslami hisse senedi piyasalarına ve geleneksel hisse senedi piyasalarına etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönem asimetrik ilişkiyi test etmek amacıyla Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (NARDL) Model kullanılmaktadır.

Pesaran, Shin ve Smith 2001 yılında ARDL sınır testi yaklaşımı ortaya koymuştur. Daha sonralarında, Shin, Yu ve Greenwood-Nimmo 2014 yılında Pesaran ve arkadaşlarının ortaya koydukları ARDL modelini asimetrik etkileri de içerecek şekilde NARDL modeli olarak geliştirmişlerdir.

Lineer olmayan (nonlinear) ARDL (NARDL) modeli, değişkenler arasındaki doğrusal olmayan uzun dönem asimetrik ilişkiyi test etmeye yönelik bir yaklaşımdır. Bu model ile değişkenler arasında uzun dönem asimetrik ilişki test edilerek, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerinde oluşturduğu negatif ve pozitif etkiler incelenmektedir (Altıntaş, 2016).

NARDL model yaklaşımı değişkenler arasındaki uzun dönem asimetriyi esas alarak doğrusal olmayan ilişkiyi test etmeye yönelik bir model yaklaşımıdır.

Değişkenlerin farklı düzey değerlerde durağan olmaları, uzun dönemli ilişkilerin geçerli olup olmadığının test edilebilmesi için farklı durağanlık düzeylerine imkân tanıyan NARDL modelinin kullanılabilceğini göstermektedir.

Bu çalışmada da kullanılan değişkenlerin tamamı normal dağılım özelliği göstermemektedir. Ayrıca ADF birim kök testi sonuçlarına göre; IDEMV ve VIX düzey değerleri için durağan iken, diğer tüm değişkenler birinci farkları alındığında durağanlaşmaktadır. Bu sonuçlar, çalışmada lineer olmayan (nonlinear) ARDL (NARDL) modelinin kullanılmasını sağlamıştır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Araştırmada incelenen tüm değişkenlerin 17 Mart 2020-1 Mart 2022 tarihine kadar olan günlük kapanış fiyatlarından oluşan ve İslami hisse senedi piyasasını temsilen KAT-50 ve geleneksel hisse senedi piyasasını temsilen BİST-50 endeksleri, Covid-19 Pandemisi'ne ait değişkenler olarak ise günlük vaka sayıları, günlük ölüm sayıları, toplam vaka sayıları, bulaşıcı hastalık hisse senedi piyasa oynaklığı (IDEMV), belirsizlik/korku endeksi (VIX)'ne ilişkin değişkenlerin açıklaması ve erişildiği kaynaklara ilişkin bilgiler Tablo 1'de olduğu gibidir.

Tablo 1: Değişken Tanımları ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı	Erişildiği Kaynak
KAT50	Katılım 50 Endeksi	www.investing.com
BİST50	BİST 50 Endeksi	www.investing.com
IDEMV	Bulaşıcı Hastalık Hisse Senedi Piyasa Oynaklığı Endeksi	https://www.policyuncertainty.com/infectious_EMV.html
NEWCASE	Yeni Vaka	https://www.ecdc.europa.eu/en
NEWDEATH	Yeni Ölüm	https://www.ecdc.europa.eu/en
TOTALCASE	Toplam Vaka	https://www.ecdc.europa.eu/en
VIX	VIX Endeksi (Belirsizlik/Korku Endeksi)	www.investing.com

17 Mart 2020- 1 Mart 2022 arası dönemde analizlere dâhil edilen toplam 442 adet günlük gözlem serisi oluşturulmuştur. Koronavirüs verileri 5 farklı başlık altında analiz kapsamına alınmıştır. Bunlar; günlük vaka sayısı, günlük vefat sayısı, toplam vaka sayısı, korku endeksi (VIX) ve bulaşıcı hastalık hisse senedi piyasası oynaklığı endeksi (IDEMV) şeklindedir. Çalışmada kullanılan bu altı değişkene (KAT-50, BİST-50, vaka sayısı, vefat sayısı, IDEMV, VIX) ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 7: Tanımlayıcı İstatistikler

	BİST50	KAT50	IDEMV	VIX	NEWCASE	NEWDEATH	TOTALCASE
Ortalama	1203.078	30278.10	15.769	125.294	13956.32	127.755	3270885.
Maksimum	1218.600	2479.795	13.9800	22.210	7773.000	102.000	2528224.
Minimum	2042.300	180923.3	68.370	44587.00	63082.00	394.000	9597670.
Standart Sapma	95.250	1564.810	0.990	15.010	29.000	0.000	47.000
Skewness	211.030	57175.26	10.993	2119.644	13950.98	89.582	3077944.
Kurtosis	0.479	1.621	1.345	20.951	1.140	0.509	0.496
Jarque-Bera	5.776	3.771	5.630	439.985	3.980	2.288	1.841
Olasılık	0.0000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***
Gözlem	442	442	442	442	442	442	442

Not: ***%1, **%5, %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 2’de BİST-50 ve KAT-50 için elde edilen sonuçlara bakıldığında, ortalama BİST50 hisse senedi fiyat endeksi 1203.078, ortalama KAT-50 hisse senedi fiyat endeksi 30278.10’dır. KAT-50’nin standart sapması daha yüksektir. Her iki endeksinde Skewness değerleri pozitif olup seriler sağa yatıktır. Aynı şekilde kurtosis değerleri de pozitif olup, seriler leptokurtik özelliğe sahiptir. Ayrıca tüm değerlerin normal dağılım özelliği göstermemektedir. Belirsizlik endeksleri için elde edilen sonuçlara göre de en yüksek ortalama değere ve standart sapmaya VIX endeksi, en düşük ortalama değer ve standart sapmaya ise IDEMV endeksi sahiptir. Tüm endeksler için skewness ve kurtosis değerleri pozitif değere sahiptir. Bunun sonucunda seriler sağa yatık ve leptokurtik özelliğe

sahiptir. Covid-19 değişkenleri incelendiğinde ortalama yeni vaka sayısı 13.956.32 iken ortalama yeni vefat sayısı 127.755'tir. Covid-19 Pandemisi değişkenleri için de skewness ve kurtosis değerleri pozitif olup, serilerin sağa yatık ve leptokurtik özellik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca Covid-19 Pandemisi değişkenleri de normal dağılım özelliği göstermemektedir.

Araştırmada incelenen tüm değişkenlere ait birim kök testi sonuçları da Tablo 3'te olduğu gibidir.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

	DÜZEY DEĞER		BİRİNCİ FARK	
Variable	t-Statistic	Prob.	t-Statistic	Prob.
BİST-50	-1.242346	0.6572	-22.18614	0.0000***
KAT-50	-1.779833	0.3904	-21.08647	0.0000***
IDEMV	-5.521563	0.0000***	-11.58380	0.0000***
VIX	-20.99762	0.0000***	-13.50978	0.0000***
NEWCASE	-2.366190	0.1521	-5.949602	0.0000***
NEWDEATH	-2.435652	0.1326	-7.367865	0.0000***
TOTALCASE	2.098461	0.9999	-5.401084	0.0000****

*Not: ***%1, **%5, *%10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.*

Tablo 3'e göre BİST-50 endeksi verileri ilgili dönem için düzeyde durağan bir yapıya sahip olmamakta fakat birinci fark alınarak durağan hale gelmektedir. Aynı durum KAT-50 endeksinde de geçerlidir. KAT-50 endeksi de birinci fark alındığında durağan hale gelmektedir. IDEMV ve VIX değerlerinin ilgili dönemde, düzey değerler için durağan olduğu, fakat NEWCASE, NEWDEATH ve TOTALCASE değerlerinin düzeyde durağan olmadığı; fakat birinci fark alınarak durağan hale geldiği görülmektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için, NARDL modeli uygulanmıştır. Buna göre NARDL sınır testi sonuçları Tablo 4'te olduğu gibidir.

Tablo 4: NARDL Sınır Testi Sonuçları

BİST 50		KAT 50	
F statistic	Karar	F statistic	Karar
5.173394		2.413576	
K=5		K=5	
Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır
10%	2.08	3	2.75
5%	2.39	3.38	3.12
1%	3.06	4.15	3.93

BİST-50'ye göre hesaplanan F istatistiği (5.173394), kritik değerlerden büyük olduğu için BİST-50 ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. KAT-50'de F istatistiği (2.413576) kritik değerlerden küçük olduğu için uzun dönemli ilişki yoktur. Uzun dönem ilişkisinin varlığının desteklediği BIST-50 endeksine ait uzun dönem katsayıları Tablo 5'te olduğu gibidir.

Tablo 5: BİST-50 Uzun Dönem Tahmin Katsayıları

BİST-50			
	Coeff.	T statistic	Prob.
IDEMV	-4.313254	-2.011717	0.0449**
NEWCASE_POS	-0.005819	-1.919819	0.0555
NEWCASE_NEG	0.002535	0.931132	0.3523
NEWDEATH	0.197036	0.501315	0.6164
TOTALCASE	0.000257	3.771722	0.0002***

Tablo 5'e göre, BIST-50 endeksinde IDEMV, geleneksel hisse senedi piyasasını negatif yönlü olarak %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde etkilemektedir. IDEMV endeksinden meydana gelen %1 lik artış, geleneksel hisse senedi piyasasını yaklaşık %4 oranında negatif yönlü olarak etkilemektedir. BİST-50 endeksinde toplam vaka sayısı geleneksel hisse senedi piyasasını pozitif yönlü olarak %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde etkilemektedir. Toplam vaka sayılarındaki %1'lik bir değişim BİST-50 endeksinde %0.0002 oranında pozitif yönlü bir değişime sebep olmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Covid-19 Pandemisi'nin; Türkiye'deki İslami ve geleneksel hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisi, 17/03/2020-01/03/2022 dönemi için incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Covid-19 Pandemisi'ne ait seçilen değişkenler, geleneksel hisse senedi piyasasında fiyatlar genel düzeyi ile uzun dönem ilişki içinde iken İslami hisse senedi piyasası ile böyle bir ilişki söz konusu değildir. Bu da geleneksel hisse senedi yatırımcısının portföy oluşturma süreçlerinde Covid-19 Pandemisi değişkenlerini birer parametre olarak kullanabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak İslami hisse senedi piyasalarında Covid-19 Pandemisi değişkenleri arasında uzun dönem ilişki söz konusu olmayıp, istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda her iki piyasaya ait sektörel incelemeler yapılabilir. Covid-19 Pandemisi'ne bağlı değişkenler, aşı, yatan hasta sayısı gibi değişkenlerle çeşitlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- 2020 Borsasının Çökmesi. (2020). stringfixer.com: [https://stringfixer.com/tr/Black_Monday_\(2020\)](https://stringfixer.com/tr/Black_Monday_(2020)) adresinden alındı
- Akarca, M. (2021). *Psikolojik sahiplenme ve örgütsel değişime dönük tutumun, iş tatmini, iş stresi ve işten ayrılma niyetine etkisi: sağlık çalışanları üzerinde bir uygulama*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Alam, M. N., Alam, M., & Chavali, K. (2020). Stock market response during COVID19 lockdown period in India: An event study. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(7), 131-137.
- Al-Awadhi, A. M., Alsaifi, H., el-Awadhi, A., & Alhammadi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Elsevier Public Health Emergency Collection; J Behav Exp Finance*. doi:10.1016/j.jbef.2020.100326
- Aldasoro, I., Fender, I., Hardy, B., & Tarashev, N. (2020). (2020). Effects of Covid-19 on the banking sector: the market's assessment (No. 12). Bank for International Settlements.

- Altıntaş, H. (2016). Petrol Fiyatlarının Gıda Fiyatlarına Asimetrik Etkisi; Türkiye için NARDL Model Uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(4).
- Altun, R. (2015). Dindarlık ve depresyon ilişkisi . *International Journal of Humanities and Education*, 0-2.
- Arabacı, H., & Duran, Y. (2020). COVID-19 pandemisinin Türk bankacılık sektörü üzerine etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(3), 196-208.
- Ashraf, B. (2022). The performance of Islamic versus conventional stocks during the COVID-19 shock: evidence from firm-level data. *Research in International Business and Finance*.
- Ashraf, B. N. (2020). Stock markets' reaction to COVID-19: Cases or fatalities? *Research in International Business and Finance*. doi:10.1016/j.ribaf.2020.101249
- Ayaydın, Ç. I. (2021). *Aile motivasyonu ve işsel motivasyon ile iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide enerjinin aracı ve çalışma koşullarının düzenleyici etkileri:sağlık çalışanları ve sporcular üzerine bir araştırma*. 2021: Gümüşhane Üniversitesi.
- Aydın, F. E. (2019). *İşe bağlılık, dindarlık ve hayat memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi: Avukatlar üzerine nicel bir araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Barhem, B., Younies, H., & Muhamad, R. (2009). Religiosity and work stress coping behavior of Muslim employees. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*.
- Barua, B., & Barua, S. (2020, July). COVID-19 Implications for Banks: The Case of an Emerging Economy With a Weak Financial System. *SSRN*, 4. doi:http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3646961
- Barua, B., & Barua, S. (2020). COVID-19 Implications for Banks: The Case of an Emerging Economy With a Weak Financial System. *SSRN*. https://ssrn.com/abstract=3646961 adresinden alındı
- Bash, A. (2020). International evidence of COVID-19 and stock market returns: an event study analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(4), 34-38.

- Beybur, M. (2021). Covid-19'un Türk Bankacılık Sektöründeki Mevduat ve Katılım Bankalarının Kârlılık Düzeyleri üzerindeki Etkisi. *Third Sector Social Economic Review*, 56(4), 2627-2646.
- Bilgin, A. (2014). Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 75-84.
- Chen, J.-C., & Silverthorne, C. (2008). The impact of locus of control on job stress, job performance and job satisfaction in taiwan. *Leadership & Organization Development Journal*, 572-582.
- Cinel, E. A. (2021). Pandeminin Parasal ve Finansal Boyutları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(1), 90-101.
- Cinel, E. A. (2021). Pandeminin Parasal ve Finansal Boyutları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(1), 90-101.
- Çöllü, D. A. (2021). Katılım Bankaları mı? Geleneksel Bankalar mı? COVID-19 Salgınının Finansal Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(2), 477-488.
- Dağcı, A., & Kartopu, S. (2014). Meslekî tükenmişlik ile dindarlık eğilimi arasındaki ilişki üzerine ampirik bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 365-383.
- Emhan, A., & Çayır, C. (2010). Girişimcilerin stres ile başdeebilmesinde tinsel değerlerin etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 101-120.
- Erdoğan, S., Gedikli, A., & Çevik, E. İ. (2020). The effects of the covid-19 pandemic on conventional and Islamic stock markets in Turkey. *Bilimname*, 42, 89-110.
- Eren, B. S. (2021). Covid-19 Salgınının Gelişmekte Olan Piyasalar Üzerindeki Kısa Dönemli Etkileri: Bir Olay Çalışması. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetimi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 113-133.
- ERSOY, H., Gürbüz, A. O., & Fındıkcı, M. (2020). COVID-19'UN TÜRK BANKACILIK VE FİNANS SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİLERİ, ALINABİLECEK ÖNLEMLER. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 146-173.
- Freyssinet, J., Çev: Öcal, T., & Kılıçbay, M. (1985). *Az gelişmişlik iktisadı*. Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları Yayın No: 36.

- Hamurcu, Ç., & Oner, M. H. (2021). The Impact of Covid-19 Pandemic on Islamic Index in Turkey: A Behavioral Finance Approach. *Journal of Financial Economics and Banking*, 2(2), 15-23.
- Hasan, B., Mahi, M., Hassan, K., & Bhuiyan, A. B. (2021). Impact of COVID-19 pandemic on stock markets: Conventional vs. Islamic indices using wavelet-based multi-timescales analysis. *The North American Journal of Economics and Finance*, 58.
- He, P., Sun, Y., Zhang, Y., & Li, T. (2020). COVID-19's impact on stock prices across different sectors—An event study based on the Chinese stock market. *Emerging Markets Finance and Trade*, 2198-2212.
- He, Q., Liu, J., Wang, S., & Yu, J. (2020). The impact of COVID-19 on stock markets. *Economic and Political Studies*, 8(3), 275-288.
- Heyden, K. J., & Heyden, T. (2021). Market reactions to the arrival and containment of COVID-19: An event study. *Finance research letters*.
- Hladika, M. (2021). Impact Of Covid-19 Pandemic On The Loans Quality, Provisions And Profitability Of The Banking Sector. *Economic And Social Development: Book Of Proceedings*, (s. 138-149).
- Işık, A., & Akdoğan, N. (2021). Covid-19'un Türk Bankacılık Sektöründeki Mevduat Bankalarına Etkileri. *Muhasebe Ve Denetime Bakış*, 21(63), 111-138.
- Işık, A., & Akdoğan, N. (2021). COVID-19'UN TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ MEVDUAT BANKALARINA ETKİLERİ . *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 21(63), 111-138.
- Jamal, M. (1984). Job stress and job performance controversy: An empirical assessment. *Organizational Behavior and Human Performance*, 1-21.
- Johns Hopkins University Medicine*. (2022, Mart 26). <https://coronavirus.jhu.edu/map.html> adresinden alındı
- Keleş, E. (2020). COVID-19 ve BİST-30 Endeksi Üzerine Kısa Dönemli Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 42(1), 91-105.
- Kenek, G. (2021). *Dönüştürücü liderlik, yenilikçi örgüt kültürü, iş özellikleri ve işle bütünleşme ilişkisi: İş tatmininin ve deneyime açık-*

luk kişilik özelliğinin rolü. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

- King, J. E., & Williamson, I. O. (2010). Workplace religious expression, religiosity and job satisfaction: clarifying a relationship. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 173-198.
- Koche, B. (2021). Increasing non-performing assets & its impact on the profitability of banks during the Pandemic-2019. *Vidhyayana-An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal-ISSN 2454-8596*, 6(6).
- Kusuma, W. A. (2018). Work stress (causes, impacts and solutions): a case study on the net. Yogyakarta employees. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*.
- Kutcher, E. J., Bragger, J. D., Rodriguez-Srednicki, O., & Masco, J. L. (2010). The Role of Religiosity in Stress, Job Attitudes, and Organizational, Citizenship Behavior. *Journal of Business Ethics*, 319-337.
- Lasak, P. (2021). The commercial banking sector in Eurozone after the pandemic: the paths to recovery. *European Research Studies Journal*, 24(1), 1233-1246.
- Li, X., Feng, H., Zharo, S., & Carter, D. (2021). The effect of revenue diversification on bank profitability and risk during the COVID-19 pandemic. *Finance Research Letters*, 43.
- Maneenop, S., & Kotcharin, S. (2020). The impacts of COVID-19 on the global airline industry: An event study approach. *Journal of air transport management*, 89. doi:10.1016/j.jairtraman.2020.101920
- Mirza, N., Rizvi, S. K., Saba, I., Naqvi, B., & Yarovaya, L. (2022). The resilience of Islamic equity funds during COVID-19: Evidence from risk adjusted performance, investment styles and volatility timing. *International Review of Economics & Finance*, 77, 276-295.
- Mirzaei, A., Saad, M., & Emrouznejad, A. (2021). COVID-19 Krizi Sırasında Banka Hisse Senedi Performansı: Verimlilik, İslami Bankaların Neden Nispeten Daha İyi Olduğunu Açıklıyor mu? . *SSRN 3702116*.

- Ozilli, P. K., & Arun, T. (2020, March 27). Spillover of COVID-19: Impact on the Global Economy . *Available at SSRN*. doi:https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3562570
- Özer, G., Özbek, V., Elçi, M., & Aydın, K. (2015). Pazarlama Etiği Araştırmalarında Kullanılan Farklı Dindarlık Ölçeklerinin Eş Zamanlı Geçerliliği ve Yeni Bir Dindarlık Ölçeği Önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15-28.
- Pandey, D. K., & Kumari, V. (2021). Event study on the reaction of the developed and emerging stock markets to the 2019-nCoV outbreak. *International Review of Economics & Finance*, 467-483. doi:10.1016/j.iref.2020.09.014
- Rahmi, Y., & Sumirat, E. (2021). A Study of The Impact of Alma on Profitability During the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Business, Economics, and Law*, 24(3), 54-65.
- Sarı, S. (2021). A. R. I. Covid-19 Salgınının Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri . *The Effects Of Covid-19 Pandemic Over Turkish Banking Sector*.
- Sayed, O., & Eledum, H. (2021). The short-run response of Saudi Arabia stock market to the outbreak of COVID-19 pandemic: An event-study methodology. *International Journal of Finance & Economics*. doi:0.1002/ijfe.2539
- Uzunsakal, E., & Yıldız, D. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 14-28.
- Waheed, R., Sarwar, S., Sarwar, S., & Khan, M. K. (2020). The impact of COVID-19 on Karachi stock exchange: Quantile-on-quantile approach using secondary and predicted data. *Journal of public affairs*, 20(4).
- Waheed, R., Sarwar, S., Sarwar, S., & Muhammad Kaleem, K. (2020). The Impact Of COVID-19 On Karachi Stock Exchange: Quantile-On-Quantile Approach Using Secondary And Predicted Data. *Journal of public affairs*, 20(4), .
- Wening, N., & Choerudin, A. (2015). The influence of religiosity towards organizational commitment, job satisfaction and personal performance. *Polish Journal of Management Studies*, 181-191.

- Yarovaya, L., Matkovskyy, R., & Jalan, A. (2020, March 27). The COVID-19 Black Swan Crisis: Reaction and Recovery of Various Financial Markets. *Available at SSRN*. doi:http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3611587
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 74-85.
- Yüksel, B. N. (2019). Dindarlık ve stresle başa çıkma yöntemleri ilişkisi: ilahiyat fakültesi örneği. *Journal of Duzce University Faculty of Theology*, 67-83.
- Zahrah, N., Hamid, S. N., Rani, S. H., & Kamil, B. A. (2016). The relationship between islamic religiosity, islamic work ethics and job performance. *The European Proceedings of Social & Behavioral Sciences*, 710-716.
- Zhang, D., H, M., & Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance research letters*.

Dünya Fon Piyasasında Yurt İçi Sukuk Sertifikalarının Gelişimi

*Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ¹⁰⁸,
Arş. Grv. Osman Can BARAKALI¹⁰⁹*

1. GİRİŞ

İlk kez 1990 yılında Malezya'da ihraç edilen modern sukuk sertifikaları hem devletlerin hem de özel sektör kurumlarının daha çeşitli finansman kaynaklarına ulaşmasını sağlayan bir finansal araç olmuştur. İslami bir finansman aracı olan sukuk, ihraç edene fon, sertifikayı satın alan yatırımcılara ise öngörülebilir nakit girişleri sağlamaktadır. Bu açıdan sukuk sertifikaları, bono ve tahvil gibi ürünlere benzese de temelinde İslami ilkelere uygun, taraflar arasında kâr ve zarar odaklı ticari bir işleme dayalı borçlanma sertifikalarıdır.

İslami finans piyasası, yatırımcıların risk-getiri beklentilerine göre tercih edebilecekleri birden çok finansal ürünü bünyesinde barındırmaktadır. İslami finans ürünleri, konvensiyonel finans

108 Atatürk Üniversitesi, İİBE İşletme Bölümü.

109 Atatürk Üniversitesi, İİBE İşletme Bölümü.

ürünlerini kullanmaktan kaçınan tasarruf sahiplerinin fonlarının ekonomiyeye kazandırılmasının da bir yolu olmaktadır. İslami finans ürünlerinin gelişmesi konvensiyonel finans piyasasına dahil olabilecek fonların daha etkin kullanımını sağlamaktadır. Bu açıdan son zamanlarda piyasada gittikçe geniş yer bulan sukuk ihraçları, devlet ve kurumların yeni fon sahiplerine ulaşmasında yardımcı olmaktadır.

Son yıllardaki İslami finans ürünlerinin gelişimi, İslami finansın ekonomik büyümede önemli bir oyuncu olduğunu ortaya koymaktadır. İslami finans ürünleri içinde sukuk gittikçe artan bir önemle ihraç edilmektedir. Sukuk piyasası son yirmi yılda İslami ekonomilerde önemli bir büyüme kaydetmiştir. Özellikle ilk çıkarıldığı Malezya ve uzak doğu ülkelerinde sukuk ihraç edilerek, yüksek miktarlarda fon toplanmaktadır.

Sukuk özellikle altyapı gibi yüksek fon gerektiren uzun vadeli projelerin finansman sorunlarını çözmeye yardımcı olmaktadır. Uzun vadeli ve düzenli nakit akışı sağlayan yapı projeleri, sukuk ihraç için uygun kaynaklardır. Bu açıdan sukuk yüksek tutarlı yatırım projeleri için kullanılabilir niteliktedir. Dünya genelinde artan krizler ve yaşanan finansman ihtiyacı ülkeleri finansman kaynaklarını geliştirmeye ve uzun vadeli yatırımları finanse etmenin çeşitli yollarını aramaya itmektedir. Sukuğun yapısı itibariyle günümüz finansal ihtiyaçlara uygun bir ürün olduğu görünmektedir. Dünyada ihraç edilen sukukların büyük bir kısmı da altyapı projeleri için kullanılmaktadır (Kusuma ve Silva, 2014, s. 1).

Türkiye’de ilk sukuk ihracına ilişkin ilk yasal düzenleme 2010 yılında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından düzenlenmiştir. İlgili düzenlemede sukuğa dair genel bir şablon çizilmeye çalışılmıştır. Bu ilk düzenlemede görülen eksiklikler zaman içerisinde giderilmiş ve ilk ihraç işlemi 2012 yılında Hazine Müsteşarlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Devlet tarafından çıkarılan sukuk sertifikalarından sonra katılım bankaları da sukuk ihraç etmeye başlamışlardır.

Ekonomilerde fonların bir dönüşüm içinde olması, sürekli yeni yatırımlara kanalize edilmesi piyasa işleyişi açısından kilit role sahip-

tır. Türkiye’de hane halklarına ait ‘yastıkaltı’ olarak adlandırılan ekonomiye kazandırılmayıp saklanan fonların miktarının oldukça fazla olduğu söylenmektedir. Toplam tutarı net olarak belli olmamakla beraber, tasarruf alışkanlıkları dikkate alındığında, azımsanmayacak miktarda atıl fonun varlığından söz edilebilmektedir (Uluyol, 2011). Atıl fonların ekonomilere kazandırılmasının bir yolu da finansal araçların etkin kullanımından geçmektedir. Finansal araçların çeşitlenmesi, özellikle dini hassasiyetleri olan yatırımcılar için İslami finans araçlarının gelişmesi, yatırımcıların elinde tuttuğu yastıkaltı fonların ekonomiye kazandırılmasına yardımcı olacaktır.

Sukuk sertifikalarının varlığa dayandırılmış olması, diğer finansman kaynaklarına göre daha az riskli görünmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle düşük risk algısına sahip yatırımcılar için tercih unsuru olmaktadır. Sukuk sertifikalarının gelişmesi, ülke içerisinde atıl olan fonların da ekonomiye kazandırılmasına destek olacaktır. Bu ise özellikle büyümek için fona ihtiyaç duyan ekonomilere ek kaynak oluşturması açısından oldukça önemlidir.

Çalışmada yurt içine ihraç edilen sukuk sertifikaları hakkında güncel veriler paylaşılacaktır. Güncel yurt içi sukuk ihraç rakamları, vadeleri, getiri oranları, ihraç eden kurumlar, ihraçların bölgesel dağılımı, önde gelen ihraç eden kurumlar, sokuğun yapısal dağılımları, ihraç eden kurumlar açısından yapısal sukuk dağılımları incelenecek, Türkiye’nin yurt içi sukuk piyasasındaki pozisyonu değerlendirilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde paylaşılan istatistikler yorumlanacak ve öneriler getirilecektir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE KONU İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

2.1. Kavramsal Çerçeve

Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nin tanımına göre sukuk; her türlü varlık veya hakkın finansmanını sağlamak amacıyla ihraç edilen ve sahiplerinin bu varlık veya haktan elde edilen gelirlerden payları oranında hak sahibi olmalarını sağlayan menkul kıymet türüdür.

Finansal sertifika anlamını taşıyan sukuk; günümüzde, bir varlığın kullanım hakkının ya da yatırımının mülkiyetinin eşit paylara bölündüğü belgeleri ifade etmektedir. İslami tahvil olarak da adlandırılan sukuğun İslami yatırım sertifikaları olarak tanımlanması daha doğru olmaktadır. Bazı araştırmacılar bu tanımlama yoluyla sukuğun, faize dayalı menkul kıymet olan tahvilin bir ikamesi olmaktan kurtulacağını belirtmişlerdir. Nitekim İslami finans ürünlerinin ortaya çıkışındaki amaç faize dayalı yatırımların ikamesini oluşturmak değil, İslam hukukuna ve ihtiyaçlara uygun finansal varlık geliştirmektir (Wilson, 2004).

Tahville sukuk sertifikalarını ayıran bir konu da sukuk ihracında olması gereken İslami danışma kurulu onayıdır. Sukuk ihraç işleminin İslami prensiplere uygunluğunun onaylanması açısından bir İslami danışma kurulu tarafından incelenmesi ve onaylanması zorunludur (Yakar, Kandir ve Önal, 2013).

Sukuk sertifikaları vadesine göre kısa ve uzun vadeli sukuk olarak ikiye ayrılmaktadır. Vadesi bir yıldan az olan sukuk sertifikaları kısa, vadesi bir yıldan uzun olan sukuk sertifikaları uzun vadeli sukuk sertifikaları olarak adlandırılmaktadır. Bunların yanında sürekli niteliğe sahip sukuklar da bulunmaktadır. Bunlar sukuğun bir türü olan wakala işlemine dayanan sukuklardır. Wakala yani yatırım vekaleti bir kimsenin sermayesini, ücretli ya da ücretsiz olarak işletmek üzere gerçek veya tüzel bir kişiyi kendi adına yetkilendirmesi işlemidir (Türkiye Katılım Bankaları Birliği İslami Finans Sözlüğü, 2022). Wakala işleminin özü itibariyle fonlar süresiz olarak yönetilebilmektedir. Wakala sukuk sertifikalarında da bir vade bulunmadığından sürekli vadeli sukuklardır.

Sukuklar dayandırıldığı varlığa göre farklı türlere ayrılmaktadır. Temelde diğer İslami finans ürünlerine bağlı çıkarılan sukuk sertifikalarının icara sukuk, muşaraka sukuk, mudaraba sukuk, mura-baha sukuk, selem sukuk, hibrit sukuk gibi çeşitleri bulunmaktadır.

Sukuk ihraç işlemleri devlet, özel işletmeler, yarı özerk kuruluşlar ve özel finans kurumları tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Tahvilde olduğu gibi ihraç edilen sertifikalar yurt içinde-

ki yatırımcılara satılabileceği gibi uluslararası yatırımcılara da pazarlanabilmektedir.

2.2. Konu ile İlgili Yapılmış Çalışmalar

Büyükakın ve Önyılmaz (2012) yayınlamış oldukları çalışmada sukuğun, finansal yatırım araçlarını seçerken, dini inançları gereği, hassas olan yatırımcıların, atıl fonlarını ekonomiye kazandırmanın önemli bir yolu olduğu vurgulanmıştır. Ekonomiye katkısı düşünüldüğünde sukuk piyasalarının hareketlenmesi için gerekli hukuki ve vergisel düzenlemelerin yapılması, ikincil piyasaların etkin çalıştırılması gerektiği belirtilmiştir.

Godlewski vd. (2013) son on yılın Orta Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde İslami finansın genişlemesi adına önemli olduğunu belirtmişlerdir. Geleneksel tahvilin İslami uygulama şekli olan sukuk ihraç işleminin İslami finans ve geleneksel finans arasındaki benzerlik tartışmalarını arttırdığını vurgulamışlardır. Yapmış oldukları çalışmada Malezya borsasındaki yatırımcıların tahvil ve sukuk ihracına farklı tepki verip vermedikleri araştırılmıştır. Yatırımcıların geleneksel tahvil ihracına duyarsız oldukları buna karşın sukuk ihracına olumsuz tepki verdikleri gözlenmiştir. Bu durumun islami yatırım sertifikalarına aşırı talepten ve sukuk ihraç eden işletmelerin düşük bir borçlanma imajına sahip olduğundan kaynaklandığı belirtilmiştir.

Yakar vd. (2013) çalışmasında Sermaye Piyasası Kurumunun (SPK) sukuğu kira sertifikası olarak tanımladığı ancak sukuğun farklı türleri olan bir finansman aracı olduğu belirtilmiştir. Türkiye’de ihraç edilen sukuk ihraçlarındaki başarının sürekliliği için uluslararası deneyimlerden faydalanarak birtakım önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu önlemlerin sukuğun İslami prensiplere uygun olmasının kontrolü, ikincil piyasaların etkin çalışması, tarafların bilgilendirilmesi, vergisel ve hukuksal altyapının oluşturulması olduğu belirtilmiştir.

Yılmaz (2014) yaygın kullanım alanı olan ve hızla yayılan sukuğun Türkiye’de yeni uygulamaya başlandığını belirtmiştir. Bu

nedenle çalışmada sukuk ihraçları incelenmiş ve vergilendirilmesi ile ilgili açıklamalar getirilmiştir. Araştırmacı konu ile ilgili literatür taraması gerçekleştirmiş ve mevzuatı incelemiştir.

Özeroğlu (2014) yayımlanmış olduğu çalışmasında sukuğun proje finansman aracı olarak kullanılmasının ekonomi ve ülke kalkınmasında büyük payı olabileceğini savunmuştur. Türkiye'deki bütçe açıkları nedeniyle yarım kalan alt yapı yatırımlarının, kalkınmış ülke seviyelerine çıkmada bir engel olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle çalışmada Türkiye'nin piyasadaki potansiyelinden bahsedilmiş, sukuğun ilk uygulamalarından, küresel piyasadaki uygulanışından örneklerle yer vermiştir.

Radzi ve Lewis (2015) İslam hukukuna uygun finansal enstrüman arayışının öne çıkarttığı sukuk uygulamasının, İslam finans sektörünün önemli bir parçası haline geldiğini belirtmişlerdir. Çalışmalarında özel sukuk yapısına duyulan ilgi ve motivasyonu araştırmış, vergi ve hukuki düzenleme yapan kurumların karşılaştığı zorlukları analiz etmişlerdir. Müslüman ülkelerin yeterli kurumsal ortamı oluşturmaları ve düzenleyici kurumların politika üretmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Uygulanacak politika ve düzenlemelerin başarısındaki en büyük zorluğun İslam hukuku ve güncel piyasa işleyişi arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı belirtilmiştir.

Klein ve Weill (2016) firmaların tahvil yerine sukuk ihracını tercih etmelerinin nedenlerini incelemişlerdir. Bu açıdan çalışmada bilgi asimetrisi ve inanç etkisinin boyutu araştırılmıştır. 2004 ile 2013 yılları arasındaki Malezya'daki sukuk ve tahvil ihraçları veri seti olarak alınmıştır. Çalışmada inanç faktörünün sukuk kullanımındaki teşvik edici unsur olduğu tespit edilmiştir. Kârlılığı düşük firmaların sukuk ihracını tercih ettiği, bilgi asimetrisi ve inanç faktörünün sukuk ihraç etmeye işletmeleri yönlendirdiği belirlenmiştir. Araştırmacılar sözleşme taraflarından birisinin diğer taraf aleyhinde sözleşmeden yararlanacak biçimde davranışını değiştirmesinden oluşacak manevi zararlardan yatırımcıların korunması gerektiğini bu nedenle, sukuk piyasalarının sıkı bir şekilde denetlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Sclip vd. (2016) yapmış oldukları çalışmada sukuk ve hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada sukuk ile ABD ve AB hisse senedi piyasaları arasında yüksek korelasyon tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada finansal kriz dönemlerinde sukuk ve hisse senedi piyasaları arasındaki korelasyonun daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar yatırımcıların portföy çeşitlendirmesinde sukuğa da yer vermeleri gerektiğini vurgulamışlardır.

Houcem ve Salem (2017) yapmış oldukları çalışmada 1995 ve 2015 yılları arasında sukuk ihraç eden ülkeleri kapsayan bir örneklem oluşturmuşlardır. Bu örneklem üzerinde sukuk piyasası gelişiminin ekonomik büyüme üzerine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada sukuk piyasasındaki gelişim ile ekonomik gelişme arasında güçlü ilişki tespit edilmiştir. Gelişmiş sukuk piyasalarının, dini inancından dolayı bazı finansal araçları kullanmayan kişilerin yatırımlarını ekonomiye katacağını böylece finansal katılımın teşvik edileceğini belirtmişlerdir.

Smaoui ve Khawaja (2017) çalışmalarında 2001 ile 2013 yılları arasında 13 ülkeden oluşan örneklem için sukuk piyasasındaki gelişimin yapısal, finansal, kurumsal ve makroekonomik belirleyicilerini araştırılmışlardır. Araştırmada yapısal, finansal ve kurumsal faktörlerin sukuk piyasaları üzerinde önemli bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Yüksek nüfus, Müslümanlık oranı ve ekonomik büyüklük sukuk piyasalarının gelişimini olumlu etkilerken yüksek faiz uygulamaları sukuk piyasalarının gelişimini olumsuz etkilediği belirtilmiştir.

Nagano (2017) 2000 ile 2014 yılları arasında Malezya ve Endonezya'da faaliyet gösteren ve borçlanma yoluna giden işletmelerin geleneksel tahvil yerine sukuk ihraç etmelerinin faktörlerini araştırmıştır. Araştırma verilerine göre işletme değeri yüksek ve borç ihtiyacı fazla olan işletmelerin geleneksel borçlanma yollarından sukuk ihraç etmeye yatkın oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada işletmeler için bilgi asimetrisi, geleneksel borç piyasasından fon elde etmek için çok yüksek olduğu durumlarda, işletmelerin sukuk ihracına yönlendiği gözlemlenmiştir.

Çebi ve Ünkyaya (2018) yapmış oldukları çalışmada Türkiye’deki sukuk uygulamasından ve amaçlarından bahsetmiştir. Çalışmada sukuk türlerinden olan Murabaha Sukuk Sertifikalarının ihraç edildiği belirtilmiş, işleme konu olan taraflar açısından işlemin nasıl muhasebeleştirileceği açıklanmıştır.

İçellioğlu (2019) yapmış olduğu çalışmada bir finansman aracı olan sukuğun küresel ekonomideki durumunu incelemiştir. Bu açıdan çalışmada, tahvil ve sukuk endeksleri karşılaştırılmıştır. Yapılan analizler sonucu tahvil endeksleri ve sukuk endeksleri arasında kısa ve uzun vadeli ilişkiler tespit edilmiştir. ABD’nin devlet ve özel sektör tahvillerinin sukuk endeksinden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Orhan ve Tırman (2021) İslami finans enstrümanları içinde giderek daha fazla kullanılan sukuk ihracının büyüme üzerine etkisini araştırmışlardır. 2010 ile 2019 yılları arasındaki Türkiye’nin bazı ekonomik verileri ekonometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırmaya göre devlet ve katılım bankaları tarafından ihraç edilen sukuk sertifikalarının büyüme üzerine etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar, büyüme üzerine etkileri açısından, devlet tarafından ihraç edilen sukuk sertifikalarının artması gerektiğini belirtmişlerdir.

Bayram ve Ulaş (2021) sukuğun islami sermaye piyasasının en hızlı büyüyen segmentlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Kiraya dayalı sukuk anlamına gelen İcare Sukuğun en baskın ve yaygın olarak kullanılan sukuk türü olduğuna değinilmiştir. Çalışmada icare sukuğun genel çerçevesi tanıtılmış, Dubai’de ihraç edilen dünyanın en kapsamlı icare sukuk ihracı olan Nakheel Sukuk olayı incelenmiştir. Çalışmada ülkelerin sukuk kontratlarını ticaret yasalarının düzenlemeleri ve geliştirmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Sukuğa aracılık eden garantör firmanın periyodik olarak finansal veri kontrolünden geçmesi gerektiği belirtilmiştir.

Eriş (2021) yapmış olduğu çalışmada modern ekonomide kullanılan sukuk sertifikalarının İslam iktisat tarihindeki yeri araştırmıştır. Araştırmada tarihte uygulanmış sukuk işleme benzer va-

kıflar hukukunda bazı uygulamalara, sukuğun temeli niteliğinde olan çeşitli sözleşmelere, Osmanlı Devleti'nin borçlanma aracı olarak kullandığı esham gibi uygulamalara ulaşılmıştır.

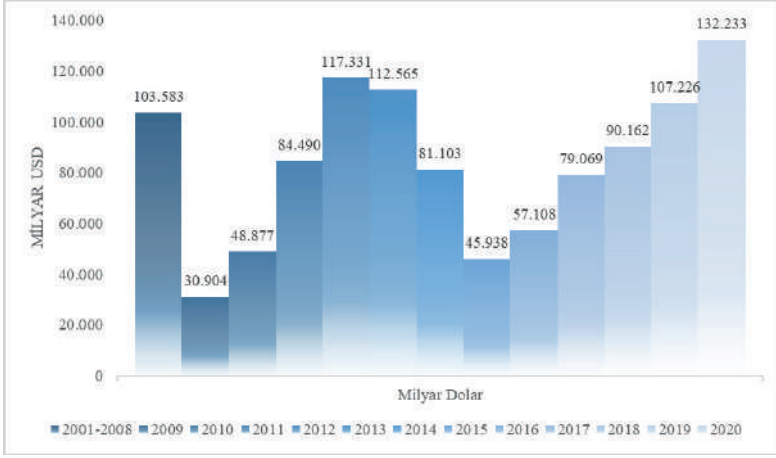
Yılmaz ve Kılınç (2021) sukuğun popülaritesinin arttığını ve son zamanlarda en fazla işlem gören faizsiz finansal yatırım aracı olduğunu belirtmiştir. Çalışmalarında sukuğun pazarlanmasında karşılaşılan sorunları tespit edilmeye çalışmışlardır. Elde edilen verilere göre pazarlanmasındaki problemin genel olarak müşteri, banka ve banka personeli kaynaklı, bilgi ve uzmanlık eksiliğinden ileri geldiği belirtilmiştir. Bunun yanında vade, icazet, mevzuat ve sözleşme kaynaklı birtakım problemlerinde olduğu belirtilmiştir. Yaşanan problemlerin banka özelinde aşılması durumunda kurumların prestij ve güven konusunda kazançlarının yüksek olacağı vurgulanmıştır.

3. METODOLOJİ

Çalışmada International Islamic Financial Market (IIFM) tarafından, 2021 yılında yayımlanan, sukuk ile ilgili güncel verilerin paylaşıldığı Sukuk Raporu'ndaki veriler kullanılmıştır. Söz konusu verilerle ihraç edilen yurt içi sukukların yıl, tür, vade gibi alt başlıkları incelenmiştir. Çalışmada yurt içi sukuk sertifikalarının anatomisi araştırılmış, güncel verilerle durum analizleri yapılmış, tespit ve öneriler sıralanmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde dünyada gerçekleştirilen yurt içi sukuk ihraçları hakkında verilen grafik, tablo ve şekiller incelenmiş ve yorumlanmıştır.

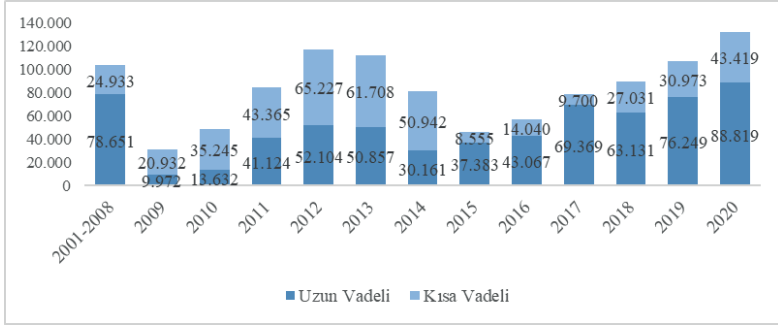

Grafik 1. Dünyada Yurt İçi Sukuk İhraçlarının Yıllar İçerisindeki Dağılımı

Kaynak: IIFM, 2021, s. 35

Grafik 1.'de dünyada 2001 ile 2020 yılları arasında ihraç edilen yurt içi sukuk sertifikalarının ihraç rakamları verilmiştir. 2001 ve 2008 yılları arasında toplam ihraç edilen sukuk 103 milyar 583 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında gerçekleşen 30 milyar 904 milyon dolarlık ihraç, önceki sekiz yılın aylık ortalama ihraç miktarından yaklaşık 2.4 kat daha fazla gerçekleşerek önemli bir artış göstermiştir. Grafik incelendiğinde 2012 yılına kadar ihraç edilen yurt içi sukuk sertifikalarında artış gözlemlenmiştir. 2012 yılından sonra Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankasının tahvil ve benzeri ürün alımlarını azaltacağını duyurması, buna bağlı belirsizliğin oluşmasına, dolayısıyla sukuk ihraçlarında ciddi azalmalar meydana gelmesine neden olmuştur

(“<https://www.cnbc.com/2014/01/16/could-2014-be-the-year-for-sukuk-bonds.html>”, 2022). 2016 yılında tekrar toparlanan yurt içi sukuk ihraç rakamları, 2020 yılında tarihin en büyük ihraç rakamı olan 132 milyar 233 milyon dolara ulaştığı görülmektedir.

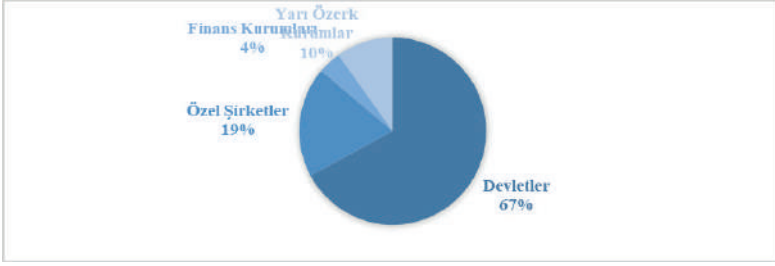

Grafik 2. Vade Dağılımlarına Göre Dünyadaki Yurt İçi Sukuk İhraçları

Kaynak: IIFM, 2021, s. 36

Grafik 2.'de ihraç edilen yurt içi sukukların yıllar içerisindeki vadelerine göre dağılımları verilmiştir. Grafik incelendiğinde 2009 ile 2014 yılları arasında yurt içi sukuk ihraçlarının ağırlıklı olarak kısa vadeli olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Özellikle krizin etkilerinden dolayı yüksek miktarda kısa vadeli ihraç işlemlerinin 2009 ve 2010 yıllarında çok daha belirgin olduğu görülmektedir. 2014 yılından itibaren ihraç edilen yurt içi sukuklar içinde uzun vadeli sukukların payının artmaya başladığı belirlenmiştir.

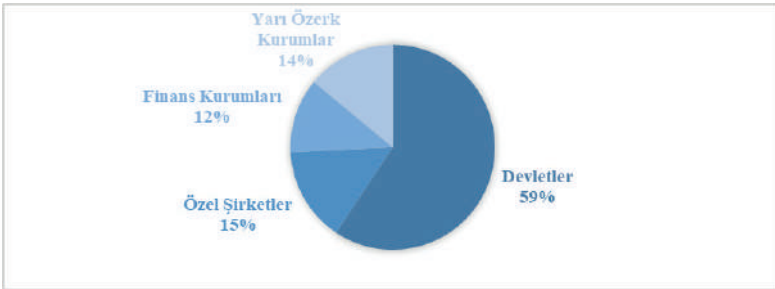
Finans piyasalarında riski oluşturan ana unsurlardan birisi de vadedir. Yatırımcıların beledikleri getiri oranı, yatırımın vadesine göre değişmektedir. Vadeden doğacak riskler bu getiri oranını etkilemektedir. Yatırımcılar riskli gördükleri finansal varlıklara yatırım yaparken daha çok kısa vadeli yatırımları tercih etmektedir. Yatırım yapılacak ürün hakkındaki bilgi düzeyi arttıkça risk algısında da değişiklik olabilmektedir. Ancak genel olarak yatırımcılar az bilgi sahibi oldukları varlıklarla ilgili daha çekimser kalabilmekte, beledikleri getiri içerisindeki risk oranlarını artırabilmektedir. Finansal varlıklar ilk çıktıklarında, ilgili varlığa ait farkındalığın az olması sebebiyle, uzun vadeli yatırımcı bulamayabilmektedir.

Şekil 1. İhraç Eden Kurumlar Açısından Yurt İçi Sukuk İhraçlarının 2010-2018 Yılları Arasındaki Dağılımı

Kaynak: IIFM, 2021, s. 50

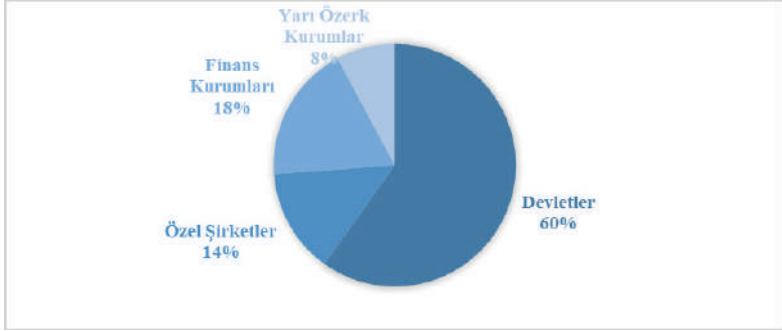
Şekil 1.'de yurt içi sukuk ihraç eden kurumların 2010 ile 2018 yılları arasındaki dağılımı gösterilmiştir. İlgili yıllarda sukuk ihraçında en büyük payın devletlere ait olduğu görülmektedir. İlgili yıllarda devletler toplam 480,824 milyon dolar ihraç gerçekleştirmiştir. Devlet ihraçlarını özel şirket ihraçları takip etmiştir. Özel şirketler ilgili yıllarda 136,587 milyon dolar ihraç gerçekleştirmişlerdir. Yarı özerk kurumların ihraçları; devlet kurumu ya da açık veya zımni devlet garantisi taşıyan sukuk ihraçlarını kapsamaktadır. İncelenen yıllarda yarı özerk kurumların ihracı toplam ihracın %10'unu oluşturmuştur. 2010-2018 döneminde finansal kurumların ihraçları ise oldukça küçük bir paya sahiptir (International Islamic Financial Market, 2021).

Şekil 2. İhraç Eden Kurumlar Açısından Yurt İçi Sukuk İhraçları, 2019 Yılı

Kaynak: IIFM, 2021, s. 50

Şekil 2. İncelendiğinde yurt içi ihraçlarda devlet ve özel sektör payının azaldığını buna karşın finans kurumları ve yarı özerk kurumlarının payının arttığı görülmektedir. 2019 yılında toplam 107,226 milyon dolarlık yurt içi sukuk ihracı gerçekleşmiş, bunların %59'unu devletler, %15'ini özel şirketler, %14'ünü yarı özerk kurumlar ve %12'sini finans kurumları gerçekleştirmiştir.

Şekil 3. İhraç Eden Kurumlar Açısından Yurt İçi Sukuk İhraçları, 2020 Yılı

Kaynak: IIFM, 2021, s. 50

Şekil 3.'de 2020 yılında ihraç edilen yurt içi sukuk sertifikalarının ihraç eden kurumlar açısından dağılımı verilmiştir. Geçmiş yıllar incelendiğinde finansal kurumların yapmış oldukları ihraçların payının arttığı gözlemlenmektedir. 2020 yılında finansal kurumlar 24,206 milyon dolar yurt içi sukuk ihracı gerçekleştirmiştir. Bu ihraç toplamda ihraç edilen sukukların %18'ini oluşturmaktadır. Zaman içinde finansal kurumların sukuk ihracının artması piyasada ilgili düzenlemelerin yapıldığını, özel yatırımların sukuk piyasalarına daha çok girmeye başladığını göstermektedir. Finansal kurumların ihraçlara katılması, küçük yatırımcılarda sukuk sertifikalarına yatırım yapmalarını kolaylaştıracaktır. Bu açıdan piyasada güncel verilerin takip edilerek sürekli düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir.

Tablo 1. 2012-2022(Mart) Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Yurt İçi Sukuk İhraçları

Yıllar	Türk Lirası (Milyon TL)	Dolar (Milyon USD)	Euro (Milyon EUR)	Altın (Bin Ton)
2012	1,624	-	-	-
2013	3,333	-	-	-
2014	3,173	-	-	-
2015	3,390	-	-	-
2016	6,262	-	-	-
2017	4,260	-	-	1,318
2018	7,254	-	566	2,486
2019	7,601	-	1,837	65,473
2020	37,155	2,427	488	51,105
2021	11,478	233	697	77,550
2022(Ocak-Mart)	22,993	-	-	22,272
Toplam	108,523	2,660	3,588	220,204

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2022

Tablo 1.'de Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın (TCHMB) 2012 ile 2021 Mart ayı arasında çıkarmış olduğu yurt içi sukuk miktarları verilmiştir. TCHMB ilk sukuk ihracına 2012 yılında başlamıştır. 2017 yılına kadar ihraç edilen sukukların tamamı TL cinsinden ihraç edilmiştir. 2017 yılında altına dayalı sukuk sertifikalarının ihracına başlanmıştır. 2018 yılında ilk kez döviz cinsinden sukuk ihraç edilmiştir. TCHMB genellikle döviz cinsi ihraçlarını Euro para birimi üzerinden gerçekleştirmiştir. TCHMB'nin Türk Lirası cinsinden toplam yurt içi sukuk sertifikası ihracı 108 milyar lira olarak gerçekleşmiştir. İhraç edilen Türk Lirası cinsinden sukuk sertifikalarının ortalama vadesi 2,93 yıl olarak gerçekleşmiştir (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2022). 2021 yılında Türk Lirası cinsi ihraç edilen sukuk sertifikalarında büyük oranda bir azalış meydana gelmesine karşın, aynı yıl altına dayalı çıkarılan sukuk sertifikalarında ciddi artış olduğu görülmüştür.

Tablo 2. 2012-2022(Mart) Yılları Arasında Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankalarının Yurt İçi Sukuk İhraçları

Yıllar	Türk Lirası (Milyon TL)
2012	-
2013	520
2014	870
2015	2,574
2016	3,359
2017	7,208
2018	20,538
2019	40,484
2020	54,142
2021	96,938
2022(Ocak-Mart)	18,986
Toplam	245,619

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2022

Tablo 2.’de 2012 ile 2022 Mart ayı arasında Türkiye’deki katılım bankaları tarafından ihraç edilmiş Türk Lirası cinsinden sukuk sertifikalarının yıllara göre dağılımı verilmiştir. Türkiye’deki katılım bankaları sukuk ihracına 2013 yılında başlamıştır. Türkiye’deki sukuk piyasasına 2017 yılına kadar TCHMB öncülük etmiştir. 2017 yılından itibaren katılım bankaları tarafından ihraç edilen sukuk sertifikalarının miktarı TCHMB tarafından ihraç edilen sukuk sertifikası miktarını aşmıştır. 2022 yılı Mart ayına kadar ise katılım bankalarının ihraç etmiş olduğu sukuk sertifikaları artarak devam etmiştir.

Tablo 3. 2001-2020 Yılları Arasında Dünyada Yurt İçi Sukuk Çıkaran Ülkeler

Asya ve Uzak Doğu	İhraç Sayısı	Tutar (Milyon Dolar)	Toplam Yüzdesi
Bangladeş	29	790	0.072 %
Brunei	195	11,830	1.08 %
Endonezya	528	103,755	9.51 %
Malezya	7626	714,311	65.5 %
Maldivler	3	24	0.002 %
Pakistan	113	19,192	1.76 %
Singapur	12	788	0.07 %
Sri Lanka	2	5	0.000 %
Toplam	8508	850,694	78%
Körfez Ülkeleri ve Orta Doğu	İhraç Sayısı	Tutar (Milyon Dolar)	Toplam Yüzdesi
Bahreyn	358	23,807	2.18 %
Jordan	4	483	0.04 %
Kuveyt	2	818	0.08 %
Umman	12	3,103	0.28 %
Katar	31	19,772	1.81 %
Suudi Arabistan	183	109,258	10.02 %
Birleşik Arap Emirlikleri	17	8,631	0.79 %
Yemen	2	253	0.02 %
Toplam	609	166,126	15.73 %
Afrika	İhraç Sayısı	Tutar (Milyon Dolar)	Toplam Yüzdesi
Mısır	2	286	0.03 %
Gambiya	556	430	0.04 %
Fildişi Sahili	2	460	0.04 %
Nijerya	5	1,099	0.10 %
Mali	1	285	0.03 %
Fas	1	105	0.01 %
Senegal	2	445	0.04 %
Sudan	40	20,415	1.87 %
Togo	1	245	0.02 %
Toplam	610	23,770	2.18 %
Avrupa	İhraç Sayısı	Tutar (Milyon Dolar)	Toplam Yüzdesi
Türkiye	675	49,998	4.58 %
Toplam	675	49,998	4.58 %
Genel Toplam	10,402	1,090,588	100 %

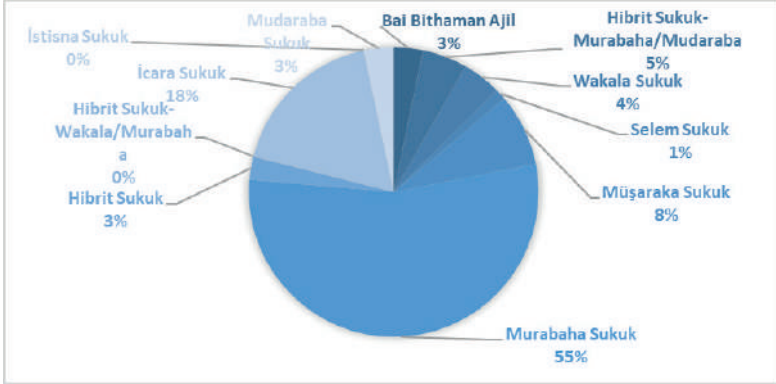
Kaynak: IIFM, 2021, s. 59

Tablo 3.'de 2001 ile 2020 yılları arasındaki ihraç edilen yurt içi sukuk sertifikalarının bölgesel dağılımı verilmiştir. Türkiye ilgili tarihler arasında 675 seferde toplam 49,998 milyon dolar yurt içi sukuk sertifikası çıkarmıştır. Türkiye'nin çıkarmış olduğu yurt içi sukuklar dünyada çıkarılan yurt içi sukukların %4,58'ini oluşturmaktadır. Türkiye ihraç ettiği sayı bakımından dünyada en çok ihraç eden ikinci ülke olmasına rağmen tutar bakımından dünyada en çok yurt içi sukuk ihraç eden dördüncü ülke konumundadır. Buradan Türkiye'de çıkarılan sukukların görece daha düşük bedellerle çıkarıldığı söylenebilmektedir. Yurt içi sukuk sertifikalarının daha çok Asya ve Körfez ülkeleri tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Malezya bu konuda öncü ülke konumundadır. Sukuğu ilk ihraç eden ülke olmasının yanında en çok sukuk ihraç etmiş ülke olduğu görülmektedir. Malezya ilgili yıllarda 7626 seferde toplam 714,311 milyon dolar yurt içi sukuk ihraç etmiştir. Çıkarmış olduğu sukuk toplam çıkarılan sukuk sertifikalarının %65,5 gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır. İhraç edilen tutar açısından Malezya'yı Suudi Arabistan takip etmektedir. Suudi Arabistan son yirmi yılda toplam 109,258 milyon dolar sukuk ihracı gerçekleştirmiştir.

2020 yılı verileri incelendiğinde Türkiye'nin 117 seferde toplam 23,399 milyon dolar sukuk çıkardığı görülmüştür. Aynı yıl Malezya 674 seferde 53,747 milyon dolar, Suudi Arabistan 32 seferde 18,727 milyon dolar sukuk çıkardığı görülmektedir. Türkiye'nin 2020 yılında çıkardığı yurt içi sukuklar dünyada çıkarılan yurt içi sukukların %17,7'sini oluşturmuştur. Bu verilere bakıldığında Türkiye'nin son yıllarda sukuk ihracına ağırlık verdiği ve dünya sukuk piyasasında yükselen bir konuma sahip olduğu söylenebilmektedir (International Islamic Financial Market, 2021, s. 60).

2020 yılı önemli ihraçları incelendiğinde Türkiye iki ve üç yıl vadeli sukuk ihraç ettiği görülmüştür. Bu sukuklar Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılmıştır. 2020 yılında Suudi Arabistan ve Endonezya'da da devlet tarafından önemli tahviller çıkarıldığı gözlemlenmiştir.

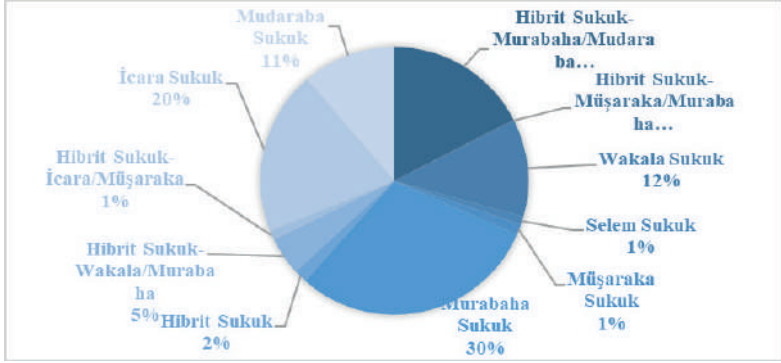

Şekil 4. İhraç Edilen Sukukların, Sukuk Türü Açısından Dağılımı, 2010-2018 Yılları Arası

Kaynak: IIFM, 2021, s. 65

Şekil 4.' de yurt içi sukuk ihraçlarının türlere göre dağılımı paylaşılmıştır. 2010-2018 yılları arasında çıkarılan yurt içi sukukların %55'ini murabaha sokuğun oluşturduğu gözlemlenmiştir. İlgili dönemde çıkarılan murabaha sukuk toplamı 390,572 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Diğer sukuk türleri ile beraber incelendiğinde murabaha sokuğun çok yüksek miktarda tercih edildiği görülmektedir. İkinci olarak en çok çıkarılan sukuk türü 126,555 milyon dolarla icara sukuk olmuştur.

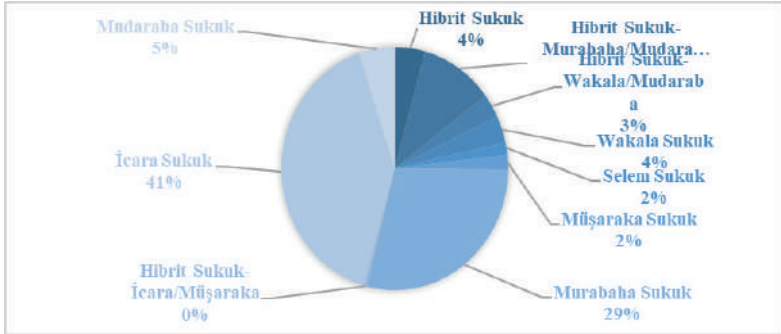
İlgili yıllarda wakala/murabaha ve istisna sokuğun kullanımının genel olarak düşük olduğu gözlemlenmiştir. Wakala/murabaha 509 milyon dolar ve istisna sukuk 182 milyon dolar ile en az ihraç edilen sukuk türleridir.

Şekil 5. İhraç Edilen Sukukların, Sukuk Türü Açısından Dağılımı, 2019 Yılı

Kaynak: IIFM, 2021, s. 65

Şekil 5.'de ihraç edilen yurt içi sukuk türlerinin 2019 yılındaki dağılımı verilmiştir. Verilere göre 2019 yılında en çok ihraç edilen sukuk türü 32,204 milyon dolar ile murabaha sukuk olmuştur. Bunu 21,236 milyon dolar ile icara sukuk ve 18,706 milyon dolar ile murabaha/mudara sukuk takip etmiştir. Müşaraka/murabaha sukuk ise 173 milyon dolar ile en az ihraç edilmiş sukuk türü olarak göze çarpmaktadır.

Şekil 6. İhraç Edilen Sukukların, Sukuk Türü Açısından Dağılımı, 2020 Yılı

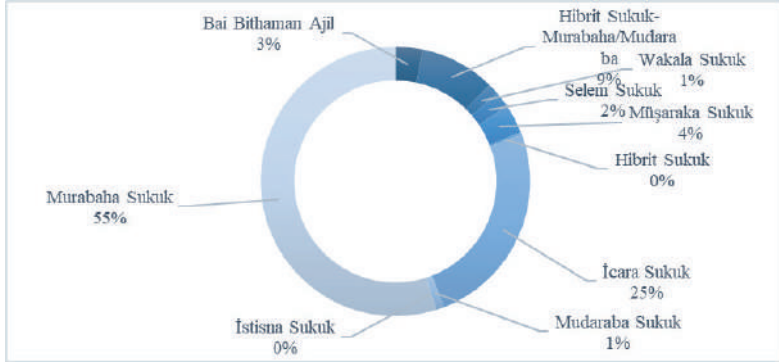
Kaynak: IIFM, 2021, s. 66

Şekil 6.'da ihraç edilen yurt içi sukuk türlerinin 2020 yılındaki dağılımı verilmiştir. Verilere göre 2020 yılında en çok ihraç edilen sukuk türü 53,524 milyon dolar ile icara sukuk olmuştur. Bunu 38,097 milyon dolar ile murabaha sukuk ve 13,708 milyon dolar ile murabaha/mudaraba sukuk takip etmiştir.

İhraç edilen sukuk türlerinin yıllar içindeki verileri incelendiğinde önceki tarihlerde tek bir sukuk türü yoğun olarak kullanılıyorken son zamanlarda birden çok sukuk türünün kullanılması dikkat çekmektedir. Sukuk piyasası büyümesini farklı sukuk türlerinin de ihraca katılmasıyla sağlamış görünmektedir.

Bunun yanında hibrit sukukların, incelenen ilk yıllarda, yaygın bir şekilde ihraca konu olmadığı gözlemlenmiştir ancak 2019 ve 2020 yıllarında hibrit sukuk enstrümanlarının da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Hibrit sukuk sertifikaları, iki ya da daha fazla islami finans ürününden oluşan havuzlara dayalı sukuk ihraç işlemleridir. Bu yöntem farklı ürünlerin getiri ve risklerini harmanlayıp, yatırımcının isteklerine uygun sukuk ihracına olanak sağlamaktadır. Hibrit sukuk türlerinin yaygınlaşması, sukuk piyasasına, yatırımcıların bekledikleri risk getiri oranlarına uygun ürün çıkarabilme olanağı tanımaktadır.

Yıllar içerisinde meydana gelmiş ihraçların, sukuk türlerine göre dağılımı incelendiğinde, dikkat çeken bir başka sukuk türü ise icara sukuk olmuştur. İcara sukuk incelenen dönemler içerisinde ilk yıllarda çok yoğun kullanılmamasına karşın son yıllarda sukuk ihracının lokomotif konumuna geldiği görülmüştür. İcara sukuk 2010-2018 yılları arasında ihraç edilen sukukların %18'ini oluştururken 2020 yılında ihraç edilen sukukların %41'ini oluşturmuştur.

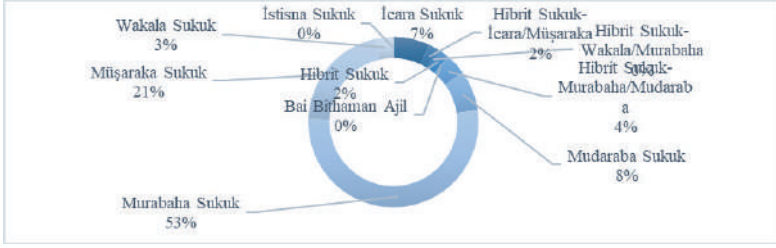

Şekil 7. Devletler Tarafından İhraç Edilen Sukuk Sertifikalarının, Sukuk Türleri Açısından Dağılımı

Kaynak: IIFM, 2021, s. 73

Şekil 7.'de 2001 yılı ile 2020 yılı arasında devlet tarafından ihraç edilmiş yurt içi sukukların türlerine göre dağılımı verilmiştir. İlgili yıllar içerisinde devletler toplam 675,382 milyon dolar yurt içi sukuk ihracı gerçekleştirmişlerdir. Devletler yoğun olarak yurt içindeki yatırımcılara murabaha sukuk ihracı gerçekleştirmişlerdir. Toplamda 370,783 milyon dolar olarak gerçekleşmiş murabaha sukuk ihracını 167,655 milyon dolar ile icara sukuk izlemiştir. İhraçların %55'i murabaha sukuk, %25'i icara sukuk ve yaklaşık %10'u hibrit sukuktan oluşmaktadır.

2020 yılı incelendiğinde gerçekleştirilen sukuk ihraçlarının 38,305 milyon dolarla %48 'ini icara sukuk, 23,760 milyon dolarla %30'unu murabaha sukuk ve 13,438 milyon dolarla %17'sinin murabaha/müşaraka hibrit sukuktan oluştuğu görülmüştür. Son yıllarda icara sukuk ve hibrit sukuk ürünlerindeki artış, devletlerin ihraç ettiği sukuk miktarlarında da görülmektedir (International Islamic Financial Market, 2021, s. 74).

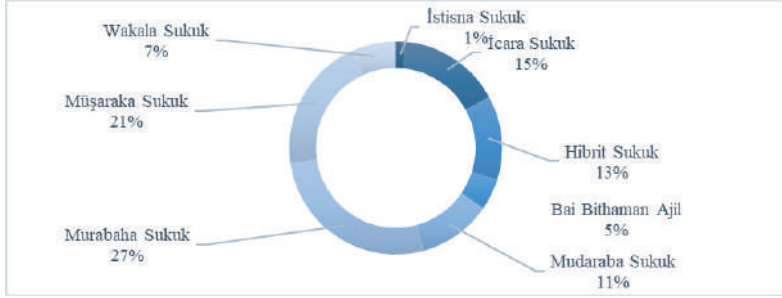

Şekil 8. Yarı Özerk Kurumlar Tarafından İhraç Edilen Sukuk Sertifikalarının, Sukuk Türleri Açısından Dağılımı

Kaynak: IIFM, 2021, s. 75

Şekil 8.'de 2001 yılı ile 2020 yılı arasında yarı özerk kurumlar tarafından ihraç edilmiş yurt içi sukukların türlerine göre dağılımı verilmiştir. Yarı özerk kurumlar yurt içi sukuk ihracında yüksek oranda murabaha sukuğunu tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Murabaha sukuk 53,083 milyon dolar ile toplam yarı özerk kurumların sukuk ihracının %53'ünü oluşturmaktadır. Bunu takiben 20,925 milyon dolar ihraçla müşaraka sukuk gelmektedir.

2020 yılındaki veriler incelendiğinde murabaha sukuğunun 7,100 milyon dolar ihraç edildiği tespit edilmiştir. Bu ihraç rakamı aynı yıl toplam yarı özerk kurumların ihraç ettiği sukuğun %68'ini oluşturmaktadır. 2020 yılında yarı özerk kurumların ihraç ettiği icara sukuk 1,424 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam aynı yıl ihraç edilmiş sukuk sertifikalarının %14'ünü oluşturmaktadır (International Islamic Financial Market, 2021, s. 76).

Şekil 9. Özel Şirketler Tarafından İhraç Edilen Sukuk Sertifikalarının, Sukuk Türleri Açısından Dağılımı

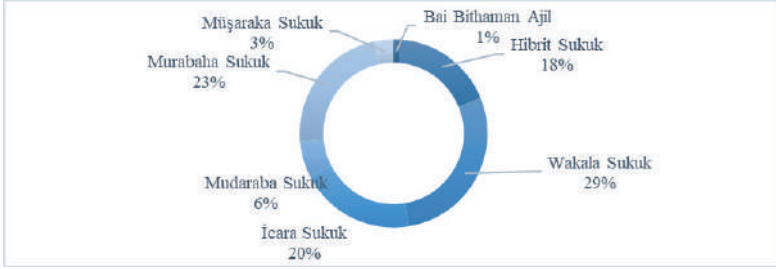
Kaynak: IIFM, 2021, s. 76

Şekil 9.'da 2001 yılı ile 2020 yılı arasında özel şirketler tarafından ihraç edilmiş yurt içi sukukların türlerine göre dağılımı verilmiştir. Özel şirketler yurt içi sukuk ihracında sukuk türlerinin neredeyse hepsinden yakın oranlarda kullanmışlardır. En çok ihraç edilen sukuk sertifikası 66,626 milyon dolar ile murabaha sukuktur. İhraç edilen murabaha sukuklar toplam ihraç edilen sukukların %27'sini oluşturmaktadır. Şirketlerin ilgili yıllarda ihraç ettikleri sukukların %21'ini müşaraka sukuk, %15'ini icara sukuk oluşturmaktadır.

2020 yılı verileri incelendiğinde ihraç edilen sukuk sertifikalarının türlerinin değiştiği görünmektedir. 2020 yılında ihraç edilen özel şirket sukuk sertifikalarının 5,093 milyon dolar ile %28'ini hibrit sukuk, 4,575 milyon dolar ile %25'ini Murabaha sukuk, 4,262 milyon dolar ile %23'ünü mudaraba sukuk oluşturmaktadır. Son yıllarda şirketler tarafından ihraç edilen sukuk sertifikalarında hibrit sukuk sertifikalarının ağırlığının arttığı görülmektedir (International Islamic Financial Market, 2021, s. 77).

Tablo 10. incelendiğinde finans kurumlarının 2001-2020 yılları arasında en çok ihraç ettiği yurt içi sukuk sertifikasının 19,373 milyon dolar ile wakala sukuk olduğu görülmüştür. Wakala sukuk ihraç edilen sukukların %29'unu oluşturmaktadır. Finansal kurumlar ilgili periyotta 15,635 milyon dolar murabaha sukuk ve 13,610 milyon dolar da icara sukuk ihraç etmişlerdir.

2020 yılında finansal kurumlar 13,006 milyon dolar icara sukuk ihraç etmişlerdir. Bu miktar 2020 yılında finansal kurumlar tarafından toplam ihraç edilen sukuk sertifikalarının %54'ünü oluşturmaktadır. Aynı yıl finansal kurumlar 3,648 milyon dolar hibrit sukuk ihraç etmişlerdir. Bu ise o yıl ihraç ettikleri sukuk miktarının %15'ini oluşturmaktadır.

Şekil 10. Finans Kurumları Tarafından İhraç Edilen Sukuk Sertifikalarının, Sukuk Türleri Açısından Dağılımı

Kaynak: IIFM, 2021, s. 78

Sukuk sertifikası ihraç eden kurumların zaman içerisindeki ihraçları incelendiğinde, ihraç edilen sukuk sertifikalarının türlerinde değişiklik olduğu görülmüştür. Yurt içi sukuk ihraçları 2001 ile 2020 yılı arasındaki periyotta ihraç edilen tür bakımından sürekli değişim geçirmiş, ilgili dönemde piyasanın ihtiyaçlarına göre ihraç rakamları şekillenmiştir. Son yıllarda hibrit sukuk enstrümanlarının yurt içi sukuk piyasasındaki etkinliğinin arttığı tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

İslami finans ürünleri farklı risk-getiri oranlarına sahip, temelde farklı ticari işlemler olan finansman kaynaklarıdır. İslami finans piyasasındaki ürünler dini hassasiyetleri olan yatırımcıların portföylerinde bulundurdıkları finansal araçlardır. Yatırımlarında dini hassasiyetlerini ön planda tutan yatırımcılar, konvansiyonel finans piyasasında yer alan faiz içeren ürünleri satın almamaktadır. Bu nedenle İslami finans ürünleri, konvansiyonel finans ürünlerini

kullanmayacak kişilerin fonlarının ekonomiye kazandırılmasının da bir yolu olmaktadır. İslami finans ürünlerinin gelişmesi konvansiyonel finans piyasasına dahil olmayacak fonların daha etkin kullanımını sağlamaktadır. Bu açıdan son zamanlarda piyasada git-tikçe geniş yer bulan sukuk ihraçları, devlet ve kurumların yeni fon sahiplerine ulaşmasında yardımcı olmaktadır.

Sukuk sertifikaları yurt içi ve yurt dışına ihraç edilebilir sertifikalardır. Uluslararası sukuk sertifikaları ülkelere yabancı fon girişi sağlarken yurt içine ihraç edilen sukuk sertifikaları, yatırımcıların portföy çeşitlendirmesinde, atıl fonların ekonomiye kazandırılmasında ve finansal piyasaların gelişmesinde rol oynamaktadır. Sukuk sertifikaları, geleneksel finans piyasalarındaki tahvile benzemesi açısından, İslami finans ürünleri kullanan yatırımcıların portföyle-rini genişletmesinde faydalı olmaktadır.

Çalışmada dünyadaki yurt içi sukuk piyasası analiz edilmiştir. Analizde International Islamic Financial Market (IIFM) tarafından, 2021 yılında yayımlanan, sukuk ile ilgili güncel verilerin paylaşıldığı Sukuk Raporu'ndaki veriler kullanılmıştır.

Yapılan incelemeler sonucunda yurt içi sukuk ihraçlarının son on iki yıllık periyotta artışlar ve azalışlar gösterdiği görülmüştür. Buna karşın yıllar içerisinde geldiği nokta incelendiğinde artış trendini yakaladığı tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında yurt içi sukuk ihra-cına olan ilginin yıllar içerisinde arttığı görülmektedir. Covid-19 pandemi döneminin de içinde bulunduğu 2019 ve 2020 yıllarında yurt içi sukuk ihracının artması, sokuğun yapısı gereği daha az riskli bir finansal araç olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

İhraç edilen sukukların vade yapıları incelendiğinde ilk ihraç zamanlarında genellikle kısa vadeli sertifikaların ihraç edildiği görülmüştür. İncelenen ilk yıllarda yoğunlukla kısa vadeli sukuk ihraç edilmesinin sebebi, sokuğun görece daha yeni bir finansal araç olarak piyasada olması, tarafların bilgi ve farkındalık eksikliklerinden dolayı uzun vadeli risk algılarının yüksek olması ve ekonomik kriz-lerin etkilerinin piyasalarda hissedilmesinden kaynaklandığı düşünölmektedir. Zaman içerisinde varlığın tanınması, risklerin daha

somutlaştırılabilir hale gelmesiyle uzun vadeli yatırımlar gerçekleştirilmekte. Sukuk sertifikaları yeni finansal araçlardan olduğundan bu durum sukuk piyasalarında da görülmektedir. Sukuk ihraç rakamları arttıkça sukuğun tanınırlığı artmakta, yatırımcıların vade konusundaki risk algıları değişmektedir. Bu da uzun vadeli ihraç edilen sukukların satılabilirliğini artırmaktadır.

Sukuk ihraç eden kurumlar incelendiğinde, sukuk sertifikası ihraçlarının yüksek oranda devletler tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Zaman içerisinde devlet ihraçlarının toplam ihraç içindeki payı azalsa da hala en çok sukuk ihraç eden kurumlar devletlerdir. Türkiye'deki sukuk ihraçları incelendiğinde ilk yıllarda TCHMB'nin ihraçları piyasadaki ihraçların büyük bir kısmını oluşturmaktadır. 2013 yılından itibaren başlayan katılım bankalarının sukuk sertifikası ihracı, yurt içi sukuk pazarını büyütülmüştür. Son beş yıllık veriler incelendiğinde katılım bankalarının Türk Lirası cinsinden sukuk sertifikalarında daha fazla ihraç gerçekleştirdiği görülmektedir. İlgili yıllarda TCHMB tarafından ihraç edilen sukuk sertifikaları, daha çok altına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Yıllar içerisinde ihraç edilen sukuk sertifikalarının türlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle son yıllarda hibrit sukuk ihracı yaygınlaşmıştır. Hibrit sukuklar bünyelerinde birden fazla İslami finans ürünü bulunduran havuzlara dayalı çıkarılan sukuk sertifikalarıdır. Bu açıdan yatırımcılara farklı risk unsurlarına göre portföylerini çeşitlendirme imkanı sunmaktadır. Türkiye'de bazı katılım bankalarının da yoğun bir şekilde hibrit sukuk sertifikalarını ihraç ettiği gözlemlenmiştir (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2022).

Sukuk sertifikaları son zamanlarda İslami finans piyasasına girmiş önemli bir finansal araçtır. Bu araç vesilesiyle kurumlar farklı yollardan finansmana erişme imkanı sağlamaktadır. Yurt içine ihraç edilen sukuk sertifikaları geleneksel piyasada olmayan ve atıl duran fonların ekonomiye kazandırılmasında önemli rol oynamaktadır.

Son yıllarda Türkiye'de atıl fonların ekonomiye kazandırılması için çeşitli yollar aranmaya başlanmıştır. Bu nedenle yatırımlar için

birtakım garantili ürünler geliştirilmiş, yatırımcıların risk algıları düşürülmeye çalışılmıştır. Risklerin arttığı ve ekonomik daralmanın meydana geldiği dönemlerde yatırımcıların daha az riskli gördükleri yatırım enstrümanlarına rağbeti artmaktadır. Yıllık altın ithalat, üretim ve ihracat rakamları incelendiğinde 2021 yılı başlarında Türkiye’de 310 milyar dolar yastık altı altın olduğu tahmin edilmektedir (Bloomberg, 2020). Özellikle Türkiye’deki İslamiyete duyarlı fonların ne kadarı yastık altında olduğu düşünüldüğünde, sukuk sertifikaları konusundaki bilincin arttırılmasının önemini gözler önüne sermektedir.

Bu nedenle; Türkiye’de sukuk sertifikalarının ihracının yaygınlaştırılmasının, sukuğa dayalı finansal enstrümanların geliştirilmesinin ve çeşitli sukuk sertifikalarının yaygınlaştırılması açısından ihtiyaç duyulan düzenlemelerin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Büyükkakın, F. ve Önyılmaz, O. (2012). Faizsiz Finansman Bonosu Sukuk ve Türkiye Uygulamaları. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 1-16.
- Çebi, A. ve Ünkaya, G. (2018). Finansman Modeli Olarak Murabaha Sukuk: Türkiye’deki Uygulaması Ve Muhasebeleştirilmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(4), 9-23.
- Eriş, İ. (2021). *Modern Finansman Aracı Olarak Sukuk ve İktisat Tarihi İçerisindeki Kökenleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Godlewski, C. J., Türk-Ariss, R. ve Weill, L. (2013). Sukuk Vs. Conventional Bonds: A Stock Market Perspective. *Journal of Comparative Economics*, 41(3), 745-761.
- <https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/yayinlar/faizsiz-fnans-sozlugu-508697>. (2022).
- <https://www.bloomberght.com/turkiye-de-kisi-basi-yastik-alti-altin-hindistan-i-dorde-katliyor-2271525>. (2020). *Bloomberg*. 27 Nisan 2022 tarihinde <https://www.bloomberght.com/turkiye-de-kisi-basi-yastik-alti-altin-hindistan-i-dorde-katliyor-2271525> adresinden erişildi.

- <https://www.cnbc.com/2014/01/16/could-2014-be-the-year-for-sukuk-bonds.html>. (2022, 23 Nisan). <https://www.cnbc.com/2014/01/16/could-2014-be-the-year-for-sukuk-bonds.html> adresinden erişildi.
- International Islamic Financial Market. (2021). *Sukuk Report*. International Islamic Financial Market.
- Klein, P.-O. ve Weill, L. (2016). Why Do Companies Issue Sukuk? *Review of Financial Economics*, 31, 26-33.
- Kusuma, K. A. ve Silva, A. C. (2014). Sukuk Markets: A Proposed Approach For Development. *World Bank Policy Research Working Paper*, (7133), 1-33.
- Nagano, M. (2017). Sukuk Issuance And Information Asymmetry: Why Do Firms Issue Sukuk? *Pacific-Basin Finance Journal*, 42, 142-157.
- Orhan, Z. H. ve Tirman, N. (2021). Türkiye'deki Kira Sertifikası (Sukuk) İhraçlarının Büyüme Üzerindeki Etkisine Dair Ampirik Bir Analiz: 2010-2019. *Sosyoekonomi*, 29(48), 229-247.
- Özeroğlu, A. İ. (2014). Sukuk Ve Türkiye'de Sukukun Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(19), 751-772.
- Radzi, R. M. ve Lewis, M. K. (2015). Religion And The Clash Of "Ideals" And "Realities" In Business: The Case Of Islamic Bonds (Sukuk). *Thunderbird International Business Review*, 57(4), 295-310.
- Sclip, A., Dreassi, A., Miani, S. ve Paltrinieri, A. (2016). Dynamic Correlations And Volatility Linkages Between Stocks And Sukuk: Evidence From International Markets. *Review of Financial Economics*, 31, 34-44.
- Smaoui, H. ve Khawaja, M. (2017). The Determinants Of Sukuk Market Development. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(7), 1501-1518.
- Smaoui, H. ve Nechi, S. (2017). Does Sukuk Market Development Spur Economic Growth? *Research in International Business and Finance*, 41, 136-147.
- Şarkaya İçellioglu, C. (2019). Bir Sermaye Piyasası Aracı Olarak Sukuk: S&P Sukuk Endeksi Ve Geleneksel Tahvil Endeksi Üze-

- rine Bir Uygulama. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 43-62.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2022). *2022/Mart Ayı İhraç Hacimleri Detay Tablosu*. Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Ulaş, M. F. ve Bayram, K. (2021). İcare Sukuk Sertifikalarının Örnek Olay Üzerinden Değerlendirilmesi: Nakheel Sukuk Örnek Olayı. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 7(2), 229-254.
- Uluyol, O. (2011). Türkiye’de Ailelerin Tasarruf Yapma Alışkanlıkları Ve Tasarrufları Değerlendirme Yöntemleri Üzerine Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 167-179.
- Wilson, R. (2004). Overview Of The Sukuk Market. *Islamic Bonds: Your Guide to Issuing, Structuring and Investing in Sukuk*, Euro-money Books, London, 6-7.
- Yakar, S., Kandır, S. Y. ve Önal, Y. B. (2013). Yeni bir finansman aracı olarak “Sukuk-Kira Sertifikası” ve vergisel boyutunun incelenmesi. *Bankacılar Dergisi*, 84, 72-94.
- Yılmaz, E. (2014). Yeni Bir Finansal Araç Olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (61), 81-100.
- Yılmaz, M. ve Kılınç, K. (2021). Sukuk’un Pazarlanmasında Karşılaşılan Sorunlar. *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, (86), 415-432.

İslami Sermaye Piyasası Ürünleri ve Türkiye Uygulanabilirliği

Öğr. Gör. Zeynep BAYRAM¹¹⁰, Prof. Dr. Murat DEMİR¹¹¹

GİRİŞ

Gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere hemen bütün ülkeler son dönem küresel ekonomik ve siyasi gelişmelerle birlikte enerji ve gıda fiyatlarındaki artışların ve üretimdeki daralmaların kamu maliyesi üzerinde yaratacağı etkiler üzerine yoğunlaşarak bu zorlu sürecin iktisadi ve mali yönetimi konusunda arayış içerisindedirler. Konu daha temel yapısal ekonomik sorunları bulunan gelişmekte olan ülkeler bakımından çok daha önemli hale gelmektedir. Bilindiği üzere söz konusu ülkelerde genç nüfusun da etkisiyle toplumsal talep ve beklentiler sürekli üst düzeydedir. Ortalama gelir düzeylerinin düşüklüğü başta olmak üzere birtakım yapısal sorunlar nedeniyle vergi gelirleri istenilen düzeyde değildir. Kamu harcamalarındaki sürekli artış ve kamu gelirleri üzerindeki baskılar hemen her dönem bütçe açıklarına neden olmakta, bütçe açıklarının belir-

110 Bitlis Eren Üniversitesi Ahlat Meslek Yüksekokulu Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Maliye Programı,

111 Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü.

leyici olduğu artan borçlanma düzeyleri borçların sürdürülebilirliğini tartışmalı hale getirmektedir. Türkiye pratiğinde 1994, 2001 krizleri de dâhil olmak üzere hemen her ekonomik krizin arkasında bozulan bütçe disiplininin ve mali disiplinin var olduğu söz konusu disiplini sağlamaya yönelik maliye ve para politikalarının da çoğu zaman krizi çözmek bir yana daha derinleştiren etkilere sahip olduğu görülmektedir.

Gelişmiş batılı ülkelerin kaynak çeşitliliğini arttırmak ve tüm atıl fonları iktisadi yapıya dâhil etmek üzere 1970’li yıllarda modellediği faizsiz bankacılık sistemi, kaynakların çok daha sınırlı olduğu bu dönemde özellikle de gelişmekte olan ülkeler bakımından çok daha önemli hale gelmiştir. Tasarruf ve yatırımlarını İslami öncelikleri dikkate alarak değerlendirmek isteyen kesimlerin söz konusu beklentilerini karşılayacak içeriğe ve işleyişe sahip bir sermaye piyasasının tesisi ilgili kesimlerin tasarruflarını bu piyasaya yönlendirecek tanıtım ve teşvik mekanizmalarının oluşturulması son derece önemlidir.

Yatırım konusunda İslami hassasiyetleri bulunan yatırımcıların ellerinde atıl durumda bulunan kaynakları sisteme dâhil etmek için yalnızca İslami ülkelerde değil Dünya’da bulunan büyük bankaların çoğunda da (Amerika İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde de) İslami Sermaye Piyasası ürünleri bulunmaktadır. İslami piyasaların hacmi ilgili batılı ülkelerde bile dikkate değer boyutlara ulaşmışken özellikle kaynak yaratma konusunda sıkıntıların yaşandığı kriz dönemlerinde bu kaynakların finans kesimine dâhil edilebilmesi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ayrı bir öneme sahiptir. Çalışmada öncelikle kavramsal düzeyde İslami sermaye piyasaları ele alınmış, İslami sermaye piyasalarının ilkeleri ve İslami sermaye piyasası ürünlerine değinilmiştir. Ardından ABD ve batılı ülkelerde oldukça önemsenen ve belirli bir büyüme ivmesi ile yoğun olarak kullanılan İslami sermaye piyasalarının gelişmekte olan ülkeler bakımından önemi ve uygulanabilirliği üzerinde durulmuştur. Son olarak Türkiye’de İslami sermaye piyasası ürünü olarak kullanılan sermaye piyasası araçları ile belli düzenlemelerden geçirildikten sonra İslami

sermaye piyasası ürünü olarak kullanılabilceği düşünülen sermaye piyasası araçlarına yer verilmiştir.

1. İSLAMİ SERMAYE PİYASASI

İslami finans, temel dayanak noktası olarak Kuran-ı Kerim, sünnet, icma, kıyas ve içtihatları referans almaktadır. İslami finans piyasaları oluşturulurken mevcut yatırım araçlarından İslami esaslara uyan finans piyasası ürünleri alındığı gibi, İslami esaslar çerçevesinde yeni finans piyasası araçları da geliştirilmiştir (Yardımcıoğlu, Arıçay ve Coşkun, 2014, s.158). Bu çerçevede İslami sermaye piyasası, her türlü alım satım işleminin ve diğer opsiyonların İslami prensip ve gerekliliklere uyularak yapılan menkul kıymet piyasaları olarak ifade edilmektedir (Camgöz, 2018, s.2; Karabulut, 2020). Bir diğer tanımda İslami sermaye piyasası, İslami kurallar çerçevesinde işlem yapmak isteyen girişimci ve yatırımcılar açısından fonların el değiştirdiği, risk dağıtımı ve diğer finansal işlemlerin gerçekleştirildiği bir pazar olarak ifade edilmektedir (Camgöz, 2018, s.3).

İslami sermaye piyasasının amaçları ve işlevleri konvansiyonel piyasalar ile paraleldir. Fakat ilgili amaçları ve fonksiyonları gerçekleştirirken daha önce de ifade edildiği gibi temel dayanak noktasını İslami prensipler ve referanslar oluşturmaktadır.

Sermaye piyasalarının etkinlik ve verimlilik içinde çalışabilmesi için sermaye piyasası işleyişinin değişen düzene bağlı olarak sürekli bir gelişim ve uyumlandırma içerisinde olması gerekmektedir. İslami hassasiyetler çerçevesinde sermaye piyasalarının İslami kurallar içinde işlem görebilmesi için konvansiyonel piyasalara oranla daha fazla düzenleme ve iyileşmeye ihtiyaç duymaktadır.

ISRA (International Shari'ah Research Academy for Islamic Finance) ya göre bu gereklilikler;

-Sermaye piyasasındaki paydaşların tüm işlemlerini İslami kurallar çerçevesinde yapabilmesini garanti altına almak için fetva kurulları,

-Dolandırıcılık, manipülasyon gibi faaliyetlerin engellenerek şeffaflığın sağlanması için kurumsal yönetim,

-İslami sermaye piyasalarının gereklerine uygun yasal düzenlemelerin sağlanması için yasal ve düzenleyici çerçeve,

-İslami işlem ve operasyonları raporlamak için uygun muhasebe ve vergi uygulamaları,

-İşlem ve operasyonlarda katılımcıların risklerini dengelemek için İslami ilkelere uygun risk yönetimi,

-İslami sermaye piyasalarında işlem ve opsiyonları kolaylaştırmak ve piyasa etkinliğini sağlamak için ürün standardizasyonu,

-İslami sermaye piyasalarının gelişmelere uyum sağlayarak katılımcıların ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için yeni ürün geliştirmektir (Muhammed, Sairally and Habib, 2015, s.21-26).

1.1.İslami Sermaye Piyasasında Geçerli İlkeler

İslami Sermaye Piyasasında geçerli olan ilkeler İslami finans piyasasında geçerli olan ilkelerdir. İslami finans ilkeleri, İslami bankacılık, İslami sigortacılık ve İslami sermaye piyasalarının tümünde geçerlidir. Bu prensipleri; faizin yasak olması, belirsizliğin yasak olması ve risk-kar ve zarar paylaşımı olmak üzere üç başlık altında kategorize etmek mümkündür.

1.1.1. Faiz Yasası

Faiz ekonomide ve finasta, tasarruf sahiplerinin paralarını ödünç olarak ihtiyaç sahiplerine kullandırmanın bedeli olarak tanımlanmaktadır. Para bir mal olarak kabul edildiğinde, faiz parayı kullandırmanın bedeli yani kirası olarak düşünülebilir (Eğilmez, 2022). Modern finansal piyasalarda finansal varlıklar, kamu ve özel sektör tarafından faize dayalı olarak hem kaynak temininde hem de ihraç edilmek suretiyle kullanılırken, İslami finans piyasaları bakımından faiz incelediğinde, İslam hukukunun asli kaynaklarından olan Kurân'da birden çok yerde ve birçok hadis ile kesin bir biçimde reddedilerek yasaklandığı görülmektedir.

İslam hukukunda riba olarak da ifade edilen faiz, artış veya kazanç olarak tanımlanmakta ve tefecilikle ilişkilendirilmektedir. Faize dayalı kredilendirmede risk paylaşımı olmadığından, faizin yoksul ve muhtaçların sömürülmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Servetin adaletsiz dağılımına neden olan faiz, reel sektörü ve yatırımları dışlayarak istihdam üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Faisal, 2016, s.37-38).

Faizin İslami finasta kabul görmemesinin temel nedenlerinden biri riski yalnızca bir tarafa yüklemesidir. Sözelimi yatırımları için faiz karşılığında kredi çekmiş bir işletme sahibi yatırımlarından beklediği dönüşü alamadığında kredi geri ödemelerinde zorlanacaktır. Fakat krediyi veren taraf için bu kısmıyla ilgilenmemekte, krediyi alan zarar etse de krediyi veren alacağını faiziyle birlikte tahsil etmenin peşinde olacaktır. Bu durum İslami finans ilkelerine göre riskin her iki taraf arasında bölüşülmesi ilkesine aykırılık teşkil ettiği için kabul edilemez bir durumdur ve faiz haram kılınarak borçlu alacaklı arasında böylesi bir ilişki yasaklanmıştır (Uslu, 2005, s.23).

1.1.2. Risk, kâr ve zarar paylaşımı

Teorik olarak İslami sermaye piyasalarında ekonomik işlemlere katılım kâr ve zarar paylaşım mekanizmalarını ifade eden risk paylaşımı çerçevesinde olmalıdır (Faisal, 2016, s.38-39). Faiz yasağını tamamlayan diğer bir husus risk, kâr ve zararın paylaşımıdır. Faizsiz finansın temeli ortaklık ve paylaşım olgusuna dayanmaktadır. İslam hukukunda paradan faiz kazanmak yerine, emek ve ticaret yoluyla kâr ve zarara ortak olunması suretiyle kazanç sağlanması esas alınmıştır. Yani, yatırımcı girişimciye ortak olarak kârdan payını almalı zararın da maliyetine ortak olmalıdır.

Faizin İslami finasta yasak oluşundan dolayı fon talep ve arz edenler ile bunlara aracılık eden faizsiz finans kurumları bulunmaktadır. Bu üç taraf ortak konumunda bulunmaktadırlar. Aracı kurum fon arz eden ve talep edene doğrudan ortak olurken, fon arz eden ve talep edenler ise birbirleriyle dolaylı olarak ortak konumunda-

dırlar. Bu durum geniş bir çerçevede değerlendirildiğinde burada temel amacın, kârın, zararın ve riskin üç ortak arasında paylaşılmasını esas alan bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır(Karahan, 2015, s. 19).

1.1.3. Belirsizliğin yasak oluşu (garar)

Garar kelimesi “risk, tehlike, bir kişinin canını veya malını bilmeden tehlikeye sokması” anlamı taşımaktadır (TDV, İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/garar>).

Garar terim olarak, bir alacak borç ilişkisinde borcun konusunun belirsiz oluşu, akıbetinin kapalı olması ya da sözleşmenin haksız kazanca sebep olacak şekilde anlaşılır olmamasını ifade etmektedir (Yozgat, 2010, s.21). Diğer bir deyişle, alıcı ve satıcının ne alıp sattıklarına tam olarak hâkim olmadıkları ya da bilmedikleri durumu ifade etmektedir.

İslami finans belirliliği ve bilinirliği esas almaktadır. Taraflar arasında ortaklığa konu olan ürün veya hizmetin net, açık ve anlaşılır bir biçimde bilinmesi zorunludur. Alım satıma konu ürün veya hizmetlerin söz konusu şartları taşımaması yalnızca bir tarafı riske maruz bıraktığından söz konusu işlem spekülatif olarak değerlendirilip kabul edilmemektedir. Bir işlemin garar içermemesi için; ürünün cinsi, özellikleri, niceliği, fiyatı, vadesi, teslim tarihi vb. bilgilerin açık ve net biçimde belli olması gerekmektedir.

Gararın yasaklanması ile amaçlanan, belirsizliğin giderilerek alışverişin saydamlaştırılması, alıcı ve satıcının belirsizlik nedeniyle karşılaşılabilecekleri risklerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu belirsizliğin ortadan kaldırılması modern ekonominin uğraş alanlarından biri olan asimetrik bilginin ortadan kaldırılması durumuna benzetilmektedir (Grait and Wortington, 2008, s.785). Bilindiği gibi asimetrik bilgi ve ortaya çıkardığı dışsallıklar ile piyasa başarısızlığı ekonomiye kamu müdahalesinin nedenleri arasında yer almaktadır (Pınar, 2011, s.9-10).

1.2. İslami Sermaye Piyasası Ürünleri

İslami sermaye piyasası ürünleri; İslami endeksler, İslami hisse senetleri, İslami yatırım fonları, Sukuk (İslami tahvil) olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir.

1.2.1. İslami Endeksler

İslami endeks bir ürün olmaktan ziyade bir filtreleme aşamasını ifade etmektedir. İslami endeksler, İslami finans kriterlerine uygun şirketlerin menkul kıymet hareketlerinin izlendiği endeksi ifade etmektedir.

1.2.1.1. Dow Jones İslami Endeksleri

Dow Jones, hisseleri iki çeşit filtrelemeden geçirerek endeksleri oluşturmaktadır. İlk filtreleme faaliyet alanıyla alakalı olandır. İlgili aşamada faaliyet alanı İslami finansa kabul dışı olan domuz ürünleri, pornografik içerikli ürünler, alkol, konvansiyonel faize dayalı ürünler, silah, kumar ve tütün gibi endüstrilerden oluşan hisseler elenmektedir. İkinci adım ise finansal tablolar ile ilgilidir. Bu aşamada birinci aşamayı geçen şirketlerin finansal tablolarının faizle ilgili bir filtrelemeden geçirilmesi söz konusudur. Beş kişilik bir danışma kurulu tarafından ilgili filtreleme unsurları belirlenmektedir. Beş kişiden oluşan bu danışma kurulu dünyanın farklı ülkelerinden İslami finans konusunda uzman âlimlerden oluşmaktadır. Danışma kurulunun belirlediği kriterlere yönelik bu filtrelemenin amacı, ana geliri faiz kaynaklı olan ile faiz kaynaklı olmayan işletmeleri ayırtmaktır. Danışma kurulu tarafından belirtilen kriterlerin %33'ün altında olmaması gerekmektedir (Karahan, 2015, s.64-65).

1.2.1.2 Standart&Poors İslami Endeksleri

Hisse senetlerini filtreleme süreci Dow Jones endeksleri ile paralellik gösteren İslami endekslerden Standart&Poors İslami endeksi 2006 yılında yayınlanmaya başlamıştır. S&P Japan 500 Shariah, S&P PanAsia Shariah, S&P 500 Shariah, S&P GCC Shariah

Composite gibi farklı İslami endeks bulunmaktadır. Dow Jones endeksi ile farklılık gösteren yönü, sağlık ve teknoloji sektörlerinde faaliyet gösteren klonlama ile ilgili şirketlerin hisselerinin kabul edilmemesidir. Bu endeksin dışında tutulan bir diğer husus, körfez bölgeleri dışındaki ülkelerin medya ve reklam alanında faaliyet gösteren şirketlerin hisseleridir (Yanpar, 2015, s.192). Bu bağlamda faaliyet alanları ile ilgili S&P'nin çerçeveyi biraz daha daraltıp titiz davrandığı anlaşılmaktadır.

1.2.1.3. SAC İslami Endeksleri

İlk İslami Endeks olma özeliği taşıyan bu endeks Malezya'da 1996 yılında SAC (Shariah Advisory Council) tarafından oluşturulmuştur. İslami endekslerden ilki olma özelliğini taşımaktadır. İlk iki endekse paralel olarak bu endekste de bir takım filtreleme kriterleri bulunmaktadır. SAC tarafından oluşturulan kriterler diğer endeksler için örnek olma özelliği taşımaktadır. Bu kriterler, değerlendirmeye alınan şirketlerin faaliyet alanının İslami kriterlere uygun sektörlerden olması, şirket hakkındaki genel kanaatin pozitif olması ve şirketin temel faaliyet alanının toplumsal yararı gözetilecek bir faaliyet alanında olması biçiminde özetlenmektedir (Yanpar, 2015, s.192).

1.2.2. İslami Hisse Senetleri

İslami sermaye piyasası ürünlerinden bir diğeri İslami hisse senetleri, İslami prensipler içinde faaliyet gösteren firmaların ortaklık belgelerini ifade etmektedir. Hisse senedi sahipleri sermayeye yaptıkları katkı ile orantılı olarak ilgili şirketin varlıkları ve yönetimi üzerinde, hak sahibi olmaktadırlar. İslami hisse senedi sahipleri meşru bir biçimde faaliyette bulunan şirketlerin elde edeceği kârlar üzerinde hak sahibi olmaktadırlar.

Hisse senedi yatırımı yapılan firmaların faaliyet gösterdiği alanlar helal (İslami esaslar çerçevesinde) olmalıdır. Alkol, tütün, domuz, silah, pornografi vb. İslami esaslara göre yasak olan ürünlerin ticaretini yapan, şans oyunları ve faizli kredilerden getiri elde eden ya da faaliyet alanı garar (belirsizlik) içeren firmalara ait hisse

senetlerine yatırım yapılması onaylanmamaktadır. (Akten Çürük, 2013, s.100). İslami hisse senetlerinin ilk örneği Bank Islam Malaysia tarafından 1983 yılında çıkarılan İslami hisse senetleri olarak kayıtlara geçmiştir.

1.2.3. İslami Yatırım Fonları

Yatırım fonları, düşük miktarlardaki tasarrufların finansal piyasalara düzenli biçimde eklenmesini sağlayan finansal kurumlar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda İslami yatırım fonları klasik yatırım fonları ile aynı özelliklere sahiptir, ancak hukuki yapıları ve yönetimleri İslami esaslara uygun olması bakımından farklıdır (Hassan and Lewis, 2007, s.262). Cami finansmanı için 1986 da Kuzey Amerika İslami Vakfı tarafından Hindistan'da kurulan fon ilk İslami yatırım fonu olarak kayıtlara geçmiştir. 1990'lı yıllarda ise İslami çerçeveye uygun yatırım fonları tüm dünyaya dağılmıştır.

2019 yılı İslami Yatırım Fonlarının Pazar payları şu şekildedir; İran 44 milyar \$, Suudi Arabistan 35 milyar \$, Malezya 32 milyar \$, Birleşik Krallık 14 milyar \$, Endonezya 3 milyar \$, Lüksemburg 3 milyar \$, ABD 3 milyar \$, Güney Afrika 2 milyar \$, Pakistan 2 milyar \$, Kuveyt 1 milyar \$ ile onuncu sırada yer almıştır. İlgili yılda İslami Yatırım Fonlarında en büyük pazar payını %78 ile İran, Suudi Arabistan ve Malezya olmak üzere üç ülke paylaşmaktadır. İslami Yatırım Fonları 2018 yılında 108 milyar dolar iken 2019 yılında %30 civarında artarak 140 milyar dolar bandına yükselmiştir. Bu büyüme son on yılın en büyük büyümesi olarak kaydedilmiştir (Islamic Finance Development Report 2020, s.43-44).

1.2.4. Sukuk

İslami tahvil için kullanılan “sukuk” kelimesi, finansman sağlamak amacıyla İslami finans kriterleri çerçevesinde çıkarılan menkul kıymetler şeklinde tanımlanmaktadır. Temelde sukuk, bir varlığa sahipliği veya ondan yararlanma hakkını ifade etmektedir. Sukukta yer alan hak ve iddia yalnızca nakit akışı hakkı olmayıp aynı zamanda mülkiyet hakkını da içermektedir. (Yardımcıoğlu vd., 2014, s.159).

Geleneksel tahvilde yatırımcı faiz geliri elde ederken, sukuk ise yatırımcısına finanse ettiği varlıktan kâr payı sağlaması yönüyle ayrılmaktadır (Ausaf, 1993, s.33). Sukukta yer alan hak hem nakit akışı hakkını hem de mülkiyet hakkını içermektedir. Geleneksel tahviller faiz taşıyan menkul kıymetlerden oluşurken, sukuklar temel olarak varlık sepetinde sahiplik hakkından oluşan yatırım sertifikalarını ifade etmektedir (Sevinç, 2013, s.79).

Sukuk ihracında amaç, toplanan fonlar ile sahip olunan paya göre yeni bir proje başlatmak, mevcuttaki projeyi ilerletmek ya da toplanan fonlar ile ticari bir faaliyete finansman sağlamaktır. Sukuk sisteminde yatırımcının veya sukuk sahibinin elde edeceği getiri; bir ticari faaliyetten, belirli bir varlığın mülkiyetinden, ya da bir iş ortaklığından elde edilen gelir üzerindeki hak sahibi olmaktan kaynaklanmaktadır (Ernst, 2012, s.1). İlâveten sukukta diğer senetlerden farklı olarak varlığa dayanma zorunluluğu bulunmaktadır (Tok, 2009, s.13).

Sukuk'un birçok çeşidi bulunmaktadır. Sık kullanılanlardan bazıları şu şekildedir;

İcara Sukuk; kiraya vermek anlamına gelen icara konvansiyonel bankacılıkta kullanılan leasing (finansal kiralama) anlamı taşımaktadır. Burada faizsiz banka, bina, teçhizat benzeri ürünleri satın alarak, sabit kira geliri karşılığında bu ürünleri müşterisine kiralamaktadır (Khan, 2003, s.84).

Mudarabe Sukuk; mudarabe, iki taraftan birinin ortaya emeğini, tecrübesini ve bilgisini koyduğu diğer tarafın da sermayesini ortaya koyduğu bir ortaklık türünü ifade etmektedir. Bu ortaklık girişiminde tüm masraflar sermayedar tarafından karşılanmakta ve girişimden elde edilen kâr öncesinde üzerinde anlaşılan oranda pay edilmektedir. Girişimin kâr yerine zararla neticelenmesinde ise zarar paylaşılmayıp zararın tamamı sermayedar tarafından karşılanmaktadır. Diğer taraf olan emek sahibinin zararı ise emeğinin zayı olması olarak kabul edilmektedir (Aslan, 2012, s.69). Mudarabe usulü ile oluşturulan ortaklık hisselerinin ihraç edilmesine dayanan mudarabe sukukunun, gelir getirmesi kesin değildir ve

İlgili girişimin kâr etmesine bağlıdır. İkincil piyasalarda da işlem gören bu sukuk türü büyük yatırım projelerinde geniş kitlelerin katılımının arttırılması amacıyla kullanılmaktadır (Döndüren, 1993, s.245).

Müşareke Sukuku; iki ya da daha fazla kişinin bir araya gelerek hem sermayelerini hem de emeklerini ortaya koyarak oluşturdukları bir ortaklık türünü ifade etmektedir. Girişimin sonucunda kâr edilmiş ise bu kâr tutarı üzerinde anlaşılmış oranlara göre dağıtılmaktadır. Zarar edildiği durumda ise bu zararın herkese sahip oldukları pay oranında yansıtılması söz konusu olmaktadır.

Selem, ödemenin peşin alınarak ürünün ise vadeli şekilde verildiği bir alış veriş şeklini ifade etmektedir. Selem sukuku ise daha sonra teslim edilecek bir proje veya ticari ürünün finansmanı için eş değerli olarak ihraç edilen sertifikaları ifade etmektedir. Selem sukuk belgelerini satın alanlar ilgili ürünün mülkiyetini de satın almış olmaktadır (Döndüren, 1993, s.250).

Murabaha Sukuku; herhangi bir malın peşin alınarak, alış fiyatı veya maliyeti üzerine bir miktar kâr eklenerek vadeli biçimde satılmasını ifade etmektedir. Murabaha sözleşmesi temel alınarak ihraç edilmektedir (Yılmaz, 2014, s.90).

İstisna Sukuk, sertifika sahibinin, sahibi olduğu ürünleri üretmek amacıyla ihtiyaç duyduğu fonları temin etmek için değerleri eşit olan sertifikaları ihraç etmesini ifade etmektedir. Ürünün maliyeti üyelikten elde edilen fonlar iken, sertifikaları ihraç eden üyeler ve üreticiler ise planlanan ürünün alıcılarını oluşturmaktadır. Sertifika alıcıları ürüne sahip olarak sertifika satış bedeline ya da ürünün satış bedeline hak kazanmaktadırlar. İstisna sukuk genellikle büyük yatırım gerektiren altyapı projelerini finanse etmede elverişlidir. İstisna sukuk finansal aracılığa uygun olmakla beraber, İslami hükümler gereğince faizin yasak oluşu nedeniyle istisna tipi borçlanma senetleri nominal değerinden farklı bir değerle üçüncü kişilere satılamamaktadır. Bu nedenle istisna sukuk sertifikaları ikincil piyasalarda işlem görememektedir (Tok, 2009, s.22).

Hibrid Sukuku; yukarda açıklanmış sukuk çeşitlerinden iki ya da daha fazlasının birleştirilip bir varlık havuzu oluşturularak ilgili varlık havuzunun ihraç edilmesini ifade etmektedir.

Açıklanan sukuk türleri dışında Müzaraa ortaklığına dayalı sukuk, Muğarase ortaklıklarına dayalı sukuk, yatırım vekâletine dayalı sukuk ve Müsakat gibi farklı sukuk çeşitleri de bulunmaktadır.

2. İSLAMİ SERMAYE PİYASALARININ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN ÖNEMİ

Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte toplumsal taleplerin giderek artması ve çeşitlenmesi kamu kesiminin sınırları üzerinde baskı yaratarak kamu harcamalarının hızla artmasına neden olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma mücadeleleri ile ekonomik ve finansal krizlerin neden olduğu konjonktürel dalgalanmalar da devletin ekonomik yapı içerisindeki yeri ve rolünü çok daha önemli hale getirmiştir. İktisadi, mali ve sosyal bakımdan devlet ekonomik ve sosyal işleyişin temel süjesi haline gelmiş üretici, tüketici, düzenleyici ve denetleyici devlet olarak hemen her alanda belirleyici olmuştur. Kamu harcamalarındaki yoğun artışlar vergi gelirleri başta olmak üzere kamu gelirlerinin nasıl artırılacağı konusunda mali yönetimleri zorlayan önemli tartışma alanlarından biri olmuştur. Özellikle harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergileri artırarak vergilemede sınıra gelen birçok gelişmekte olan ülke borçlanma başta olmak üzere alternatif kaynak arayışlarına yönelmişlerdir. Gelir ve kurumlar vergisindeki artışların sermaye birikimi üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, harcamalar üzerinden alınan vergilerin ise gelir ve kaynak dağılımı üzerinde yarattığı etkiler vergi gelirlerinin kamu harcama artışına paralel olarak artırılmasını engellemiştir. Borçlanmanın faiz oranları üzerinden yarattığı dışlayıcı etki ise hem büyüme kalkınma sürecini olumsuz etkilemiş hem de ağır borç ve faiz yükü ile kamu maliyesi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Kamu harcamalarının kısılması bir yana, giderek artan ve çeşitlenen toplumsal talepler ile genişlemesi ve buna karşılık kamu gelir artışının söz konusu

nedenlerden dolayı aynı ölçüde artırılamaması hemen her dönem ağır kamu finansman sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mevcut finansman sorunlarının yapısal reformlar yerine daha yoğun borçlanma programları ile yönetilmeye çalışılması yüksek reel faizler üzerinden borç yüklerini daha da artırmış kamu finansman sorunları daha da derinleşerek yapısal bir hal almıştır. Bütçe açığı, yoğun borçlanma, yüksek reel faiz ve daha da artan bütçe açığı sarmalı yüksek reel faiz getirisi beklentisiyle tüm kaynakların finans sektöründe değerlendirilmesine neden olmuştur. 1990'lı yılların Türkiye ekonomisinde de olduğu gibi reel sektörde faaliyet gösteren büyük ölçekli birçok işletmenin bilançolarında ilk sırada faiz gelirlerine bağlı olarak artan faaliyet dışı gelirler yer almıştır. Bilindiği üzere güçlü bir reel sektörün oluşabilmesi için finans sektörünün derinliği ve işlevselliği son derece önemlidir. Finans sektörü ile reel sektör bağının zayıf olduğu ülkelerde yatırımlar çok daha maliyetli hale gelirken büyüme ve kalkınmanın finansmanında kullanılacak kaynaklar sadece finansal yatırımlar üzerinden belirli bir kesim için yüksek faiz geliri elde etme aracı olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler finansal yapılarındaki bu sığılı aşmak için alternatif kaynak araçlarına girmişlerdir. Bu kapsamda ortaya çıkan alternatiflerden biri de İslami finansal sistemdir. Dini hassasiyetleri nedeniyle geleneksel finansal sisteme bulaşmak istemeyen fon sahiplerinin atıl paralarının İslami finansal sistem üzerinden reel sektöre aktarılması yoğun kaynak arayışı içinde olan ülkeler için çok önemli bir kaynak olmuştur. Faizsiz finans sektörü olarak tanımlanan İslami finansal sistem temelde kâr-zarar ortaklığı ile çalışmaktadır. Sadece Müslüman ülkeler için söz konusu olmayan bu sistem gelişmiş batılı ülkelerde de türev uygulamalar üzerinden finansal sisteme entegre edilmiştir.

Atıl kaynakların (yastık altı) İslami finansal sistem üzerinden mali ve iktisadi yapıya aktarılması yoğun kamu finansman sorununu yaşayan ülkeler bakımından son derece önemlidir. Vergilemede sınırları zorlayan, borçlanmanın ortaya çıkardığı maliyetler nedeniyle yatırımları dışlanan ve kamu harcamaları üzerindeki baskılar nedeniyle de kamu harcamalarını azaltamayan ülkeler kronik bütçe

açıkları ve finansman sorunları ile uğraşırken ekonomilerine dâhil edemedikleri fonları uzun yıllar atıl bir biçimde kalmıştır. İslami finansal sistem ilgili kesimin hassasiyetlerini dikkate alarak yapılırken modern mali sistemin sunduğu imkânlardan yararlanarak türev enstrümanları ile tüm beklentileri karşılamaya çalışmaktadır. Finansal okuryazarlığın düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde halen çok önemli bir miktar ekonomik değere dönüşmeyen mali sistem içinde tanımlı olmayan bir biçimde atıl olarak yastık altında tutulmaktadır. Dünya Altın Konseyi Türkiye’de 3.5 ton yastık altında altın bulunduğunu ifade ederken bu miktarın İstanbul Altın Rafinesine göre ise 5 ton olduğu ifade edilmektedir. 5 ton altının piyasa değeri yaklaşık olarak 300 milyar dolar olarak ifade edilmektedir. Döviz cinsinden ise 100 ila 200 milyar dolar tutarında varlığının bulunduğu düşünülmektedir. Türkiye için bu miktardaki fonların finansal sisteme dâhil edilmesi ciddi bir mesele olarak pozisyonunu korumaktadır (Eğilmez, 2021). Dini içerikli kamu tanıtım programları, daha da geliştirilecek türev yatırım araçları ile tüm fonları sisteme dâhil edecek politikalar sürekli geliştirilmelidir. Bu konuda faizsiz bankacılık sistemi ilgili yatırımcılar için önemli bir boşluğu doldururken iktisadi ve mali sistem ile entegre bir biçimde çalışıyor olması da finans sektörü ve reel sektörün beklentilerini karşılaması bakımından önemlidir. Söz konusu sistem içinde en çok kullanılan finansal aracın ise sukuk olduğu söylenebilir.

3. TÜRKİYE’DE İSLAMİ SERMAYE PİYASASINDA VAR OLAN ARAÇLAR VE İSLAMİ SERMAYE PİYASASINA DAYANAK OLABİLECEK SERMAYE PİYASASI ARAÇLARI

Sermaye piyasası aracı kavramı, SPK’da; “Menkul kıymetler ve türev araçlar ile yatırım sözleşmelerini de kapsamak üzere Kurul tarafından bu kapsamda olduğu belirtilen diğer sermaye piyasası araçları” olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye, dini değerleri ile modern hayat tarzını bir arada yaşayan seküler bir toplum yapısı sergilemektedir. Bu bakımdan sermaye piyasalarındaki düzenlemelerin dini hassasiyetlerden

bağımsız olması düşünülemez. Finans alanındaki İslami hassasiyetlerden dolayı sermaye piyasalarından uzak kalan atıl varlıkların değerlendirilmesi, reel kesimin finanse edilmesi, rekabetin sağlanması ve desteklenmesi, yabancı sermayeyi ülkeye transfer etmek gibi faydaları nedeniyle modern sermaye piyasası araçlarına ilaveten İslami sermaye piyasası araçlarının kullanılması veya modern sermaye piyasası araçlarının İslami ilkelerin gerekliliklerine uygun hale getirilerek kullanılması zorunluluğu doğmuştur (Sırma, 2015, s.131).

Bu kısımda hem Türkiye’de mevcut İslami sermaye piyasası araçları hem de modern sermaye piyasası araçlarından İslami esaslara uygun hale getirilebileceği düşünülen sermaye piyasası araçları ele alınmıştır.

Küresel İslami fonlar küresel finans sisteminin %1’ini oluşturmaktadır. Suudi Arabistan’da İslami finans kurumları toplam finans sektörünün %78’ini oluşturmaktadır. Bu oran Kuveyt’te %40, BAE ve Katar’da %27-30 arasında değişmektedir. Malezya’da ise %40 civarındadır. Türkiye’de İslami finans pazarının toplam finans sektörü içindeki büyüklüğü uzun süre %5’lerde seyrederken kamunun sektöre dâhil olmasıyla bu pay %7,5’lara çıkmıştır (Ulusoy, 2020; Birinci, 2021).

Tablo 1: Küresel İslami Finans Varlık Dağılımı, 2019

		İslami Bankacılık	Sukuk	Diğer	İslami Fonlar	Tekaful	Toplam
2017	Yüzde	%71	%17	%6	%4	%2	%100
	Milyar (ABD doları)	1.721	426	135	110	46	2.438
2019	Yüzde (%)	% 69	%19	%5	%5	%2	%100
	Milyar (ABD doları)	1.993	538	153	140	51	2.875

Kaynak: IFDI 2020, s.8; IFDI 2018, s.15.

**Tablo 2: Küresel Faizsiz Finans Sektörünün Bölgesel Dağılımı, 2019*,
(milyar dolar)**

Bölge	Bankacılık Aktifleri	Sukuk	İslami Fonlr	Tekafül	Toplam	Yüzde (%)
Körfez Ülkeleri	854	204,5	36,4	11,7	1.106,6	45,4
Güneydoğu Asya	240,5	303,3	26,7	3,0	573,5	23,5
Ortadoğu ve Güney Asya	584,3	19,1	16,5	11,4	631,3	25,9
Afrika	33,9	1,8	1,6	0,6	37,9	1,6
Diğer	53,1	14,7	21,1	0,4	89,3	3,7
Toplam	1.765,8	543,4	102,3	27,1	2.438,6	100

*Kaynak: Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu 2021-2025, s. 13. * 3. Çeyrek itibarıyla.*

2018 yılında 2,2 trilyon dolar olan büyüklük 2019 yılında 2,44 trilyon dolara ulaşmıştır. Küresel faizsiz finans sektöründe %45,4 ile en yüksek paya sahip olan Körfez Ülkelerini; %25,9 pay ile Ortadoğu & Güney Asya ve %23,5'lik pay ile Güneydoğu Asya takip etmektedir. İslami fonlar, hem fon değeri hem de fon sayısı olarak 2019 yılında faizsiz finans sektöründe önemli bir yere sahip olmuştur. 2018 yılında 67,1 milyar Amerikan doları olan fon değeri 2019 yılında 102,3 milyar Amerikan dolarına ve 2018 yılında 1.489 olan fon sayısı 2019 yılında 1.545'e ulaşmıştır (TKB Strateji Güncelleme Raporu, s. 13)

Tablo 3: Türkiye'de Katılım Bankalarının Bankacılık Sektörü İçindeki Toplam Aktif Payı

2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020 (Kasım)
%5,1	%5,1	4,9%	%4,9	%5,4	%6,3	%7,1

Kaynak: Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu 2021-2025, s.8-23.

Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu'na göre Katılım Bankacılığının pazar payının 2025'te %15'e ulaşması beklenmektedir. Yine ilgili yılda Katılım Bankacılığının aktiflerinin 1,77 trilyon Türk Lirasına ulaşması beklenmektedir.

Tablo 4: Batılı Ülkelerde Bulunan İslami Banka Sayısı, 2015

İngiltere	ABD	Avustralya	İsviçre	Fransa
+20	10	4	4	3

Kaynak: Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu 2021-2025, s.19.

Tablo 4 'te bazı ülkelere ilişkin İslami esaslara göre işleyen banka sayıları gösterilmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi İslami bankacılık yalnızca Müslüman ülkeler tarafından değil, bu kesimdeki fonları çekmek isteyen batılı ülkeler tarafından da kullanılmaktadır.

3.1. Katılım Endeksi

Katılım endeksi yatırım aracından ziyade gösterge niteliği taşımakta olup, benzer özellikleri olan yatırım araçlarının fiyat veya miktarlarını bir tek kıymete indirgeyip izlenmelerini ve takip edilmelerini sağlamaktadır. Borsa İstanbul tarafından çeşitli gerekçelerle BİST'te işlem gören şirketler katılım esasına göre değerlendirilmiş ve katılım endeksleri oluşturulmuştur. Bu gerekçeler arasında; katılım esasına dayalı yatırım kararı alan bireysel yatırımcıların katılım esasına uygun faaliyet kollarındaki şirketler arasından tercihte bulunabilmesi, mevcut şirketlerin katılım esasına yönelik olarak farkındalıklarının arttırılması ve katılım finans sektöründeki kaynaklardan daha fazla faydalanmak sayılabilir. Katılım endeksi ilk olarak 2011 yılında hesaplanmaya başlanmıştır.

Endekskapsamının belirlenmesi dört aşamada gerçekleşmektedir;

İlk olarak, endeks dönem başlangıcı itibariyle Yıldız Pazar, Ana Pazar veya Alt Pazar'da yer almayan şirketler kapsam dışına çıkarılmaktadır.

İkinci adım olarak, intifa senetlerinde veya şirket paylarında kâr veya tasfiye payı imtiyazı olarak maddî açıdan ve direkt diğer pay sahiplerinin aleyhine olan imtiyazları bulunan şirket payları varsa kapsam dışında tutulmaktadır.

Üçüncü aşama olarak; tıbbi amaçlar dışında uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti, alkollü içki üretim ve ticareti, kumar ve kumar sayılan işlemler, domuz ve domuz türevi ürünlerin üretimi ve ticareti, faizli finans işlemleri, para ve/veya para hükmündeki varlıklar arasında yapılan vadeli işlemler, İslami değerlere ve ahlaki ilkelere uymayan yayıncılık faaliyetleri, çevreye ve canlılara büyük zararı olan faaliyetler, İslami değerlerle uyuşmayan eğlence, otelcilik vb. faaliyetler, insan fitratını değiştirmek amacıyla yapılan biyolojik/genetik faaliyetler, sağlığa zararlı tütün ürünleri üretim ve ticaretinde payı olanlar kapsam dışı bırakılmaktadır.

Dördüncü ve son aşama olarak; üçüncü aşamada sayılan faaliyetlerden edinilen gelirin toplam gelir içindeki payın %5'i, mali tablosunda yer alan faizli varlıkların piyasadaki ortalama değeri veya toplam varlıklardan büyük olana oranının %33'ü, mali tablosunda yer alan faizli borçların ortalama piyasa değeri veya toplam varlıklardan büyük olana oranının %33'ü aşan şirketler kapsam dışı bırakılmaktadır. Mevcut durumda Borsa İstanbul Katılım Tüm Endeksinde yer alan şirket sayısı 169'dur. (<https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/6842/bist-katilim-endeksleri>, Erişim Tarihi:08.02.2022).

Bist 30 endeksinde yer alan şirket sayısı 46, Bist 50 endeksinde yer alan şirket sayısı 66 ve Bist 100 endeksinde 115 şirket hisseleri işlem görmektedir (<https://www.haberturk.com/ekonomi/borsa/bist-100>, Erişim: 09.04.2022).

İslam finans ilkeleri çerçevesinde hesaplanana endeksler kabul görmekle beraber, belirli periyotlarla Fıkhi çerçeveye uygunluğunun denetlenmesi önem arz etmektedir.

3.2. Kira Sertifikaları (Sukuk İhraçları)

Kira sertifikası mevzuatta, varlık kiralama şirketlerinin satın alma veya kiralama yoluyla devraldıkları varlıkların finansmanını

sağlamak için düzenledikleri ve sahiplerinin bu varlıklardan elde edilen gelirlerden payları nispetinde hak sahibi olmalarını sağlayan menkul kıymetler şeklinde tanımlanmaktadır.

Sermaye Piyasası Kurulu'nun 01.04.2010 tarihinde yayınladığı Kira Sertifikaları Tebliği ile sadece icare sukuk şeklindeki kira sertifikalarına ilişkin esasları düzenlemiş olup, yalnızca bu modeldeki sukuk ihracına izin verilmiştir (27359 Sayılı Resmi Gazete). Ocak 2011'deki yasal düzenlemelerle de konvansiyonel bonolardaki vergi istisnalarına benzer şekilde sukuk ile ilgili vergi istisnaları da düzenlenmiştir. Kuveyt Türk Katılım Bankası 2011 yılı sonunda Türkiye'de sukuk ihracını gerçekleştiren ilk banka olmuştur. Bu ilk ihracın bedeli 100 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (IFN Turkey Report, 2020, s.6). Sonrasında 500 milyon dolarlık bir sukuk ihracı Türkiye Finans Katılım Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında direkt Hazine tarafından 1,5 milyar dolar hacminde ilk hükümet sukuku ihracı gerçekleştirilmiştir. Hazine tarafından çıkarılan sukuklara 8 milyar dolarlık bir talep gerçekleşmiştir. Gerçekleşen talep miktarı Türkiye'de bu alanda ciddi bir potansiyelin bulunduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur.

Kira sertifikaları uygulama prosedürlerinden kaynaklı sorunlar sebebiyle sınırlı sayıda kalmış olup bir ivme yakalayamamıştır. Bundan dolayı SPK, Kira Sertifikaları Tebliğini tekrar düzenlemiştir (28670 sayılı Resmi Gazete). Bu tebliğ ile uluslararası kabul gören ortaklığa, eser sözleşmesine, alım-satıma, yönetim sözleşmesine ve sahipliğe olmak üzere toplam beş kira sertifikası türüne izin verilmiştir (Kira Sertifikaları Tebliği, m.4). Tebliğin sağladığı kolaylıklardan biri, bir varlık kiralama şirketinin aynı anda birden fazla kira sertifikası ihracı yapabilecek duruma gelmiş olmasıdır. Bir diğeri de finansman ihtiyacı bulunan diğer şirketlere de varlık kiralama şirketlerinin kira sertifikası ihraç edebilme imkânıdır.

27 Ekim 2020 tarihinde Vakıf Katılım Bankası 120 gün vadeyle 12 milyar TL (1,47 milyar dolar) kira sertifikası ihraç etmiştir. Kuveyt Türk Katılım Bankası 8 milyar TL (981,57 milyon dolar)

tutarında kira sertifikası ihraç etmiştir. Albaraka Türk 27 Ekim 2020 tarihinde 45 gün vadeli 15 milyar TL (1,84 milyar dolar) değerinde kira sertifikası ihraç etmiştir. Aktifbank Sukuk Varlık Kiralama tarafından 50 milyon TL (6,38 milyon dolar) ve nitelikli yatırımcılara da 1 milyar TL (127,58 milyon dolar) ihraç edilmiştir (IFN Turkey Report, 2020, s.14).

Ziraat Katılım 675 milyon TL sermaye ile 2014 yılında kurulmuştur. 2018 yılında ödenmiş sermayesi 500 milyon TL artırılarak 1.750 milyon TL'ye yükseltilmiştir. Ziraat Katılımın toplam aktifleri 2020 yılı sonuna göre 2021 ikinci çeyreğinde %12 artışla 67.37 milyar TL'ye ulaşmıştır. Toplanan fonlar da yine aynı dönem için %11'lik artış ile 51.69 milyar TL'ye ulaşmıştır. Ziraat Katılım 2021 yılının ikinci çeyreğini 187 milyon TL kâr ile tamamlamıştır (Ziraat Katılım Faaliyet Raporu, 2021).

Türkiye Finans Katılım; 2015 yılı için 20 milyon TL yurtiçi yatırımcılar 80 milyon TL kurumsal yatırımcılara olmak üzere toplam 100 milyon TL ihraç edilmiştir. 2018 yılında ihraç tavanı 5 milyar TL olarak belirlenmiştir. Türkiye Finans Varlık Kiralama Anonim Şirketi tarafından 2018 ve 2019 yılı için ihraç tavanı olarak 5 milyar TL talep edilirken, 2021 yılı için 15 milyar TL olarak belirlenmiştir (Türkiye Finans, <https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/ara/Sayfalar/Default.aspx?k=sukuk%20ihrac%C4%B1#k=finans%20kira%20sertifikas%C4%B1#s=21>)

2019 yılı itibarıyla Dünyada sukukta en iyi on ülkenin sıralamasında Türkiye 14 milyar dolar ile 6. Sırada yer almıştır. İlk sırada 242 milyar dolar ile Malezya, ikinci sırada 118 milyar dolar ile Suudi Arabistan ve üçüncü sırada 57 milyar dolar ile Endonezya bulunmaktadır. Bu üç ülkenin dünyadaki sukuk içinde toplam payı %69 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye en fazla devlet sukuk ihracına sahip ülkeler sıralamasında, %35 ile 4. sırada yer almıştır. (IFDI, Islamic Finance Development Report, 2020 s.39).

Tablo 5: Türkiye’de Katılım Bankaları Tarafından İhraç Edilen Sukuk Miktarlarının GSYH’ya oranı, 2013-2021

Yıl	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sukuk İhracı Milyon TL	520	870	2.574	3.359	7.208	20.538	40.484	54.142	96.938
GSYH Milyar TL	1.823	2.054	2.350	2.626	3.133	3.758	4.317	5.046	7.209
Sukuk ihracı/ GSYH	0,00028	0,00042	0,0010	0,0012	0,0023	0,0054	0,0093	0,010	0,013

Kaynak: TKBB, <https://tkbb.org.tr/veri/istatistikler>; TÜİK, <https://www.tuik.gov.tr/>.

Türkiye’de bulunan katılım bankaları, 2010’dan günümüze sukuk ihraçları ile toplamda 245,6 milyar TL, 4,5 milyar dolar ve 2 milyar Malezya Ringiti tutarında fon toplamıştır. 2022 yılının ilk üç ayında 18.9 milyar TL sukuk ihracı gerçekleşmiştir (https://tkbb.org.tr/Documents/ozet_sukuk_raporu_mart_2022.pdf). 2021 yılında ihraç edilen sukuk miktarının 2020 yılına göre %79 artış göstermesi İslami sermaye piyasaları açısından ciddi bir sinyal özelliği taşımaktadır.

Türkiye 2019 yılında Kamu sukuk ihracı değeri sıralamasında 7. sırada yer alırken, kurumsal sukuk ihracı değeri sıralamasında 2. sırada yer almıştır (TKB Strateji Güncelleme Raporu s.15).

3.3. Gayrimenkul Sertifikası

Gayrimenkul yatırım sertifikası SPK tebliği ile ilk olarak 1995’te kullanıma girmiştir. Türkiye’de kullanımına başlanılan gayrimenkul sertifikaları, gayrimenkul projelerine fon sağlamak amacıyla ihraççı kuruluşlarca kurumsal yatırımcılara veya şahıslara arz edilen, gayrimenkul projelerinin bazı bağımsız bölümlerini veya bağımsız bölümlerin belirli kısımlarını temsil eden ve her bir birimi eşdeğer kıymete sahip menkul kıymetler olarak ifade edilmektedir (Borsa İstanbul; Sancak, 2014, s.114).

Sertifikaya sahip olanlar, gayrimenkul projesine sahip oldukları sertifika oranında ortak olmaktadır. Proje bittiğinde de sertifikalarına karşılık uygun bir daire alma hakkına sahip olmaktadırlar (asli edim) ya da sertifikalarına karşılık gelen Türk Lirası cinsinden para miktarını ihraççıdan talep edebilmektedirler (tali edim). Gayrimenkul sertifikaları borsada ikincil piyasalarda da işlem görmektedir (Ülev vd, 2017, s.130-131).

İlk gayrimenkul sertifikası Emlak Konut tarafından İstanbul Ataşehir’de inşa edilecek gayrimenkul projesini finanse etmek amacıyla 1996’da ihraç edilmiştir (Koroğlu, 2016, s.30). Başarılı olan bu ihracın devamı sağlanamamıştır. Gayrimenkul sertifikaları 2013 ve 2017 yıllarında birtakım düzenlemelerden geçmiştir. İkinci gayrimenkul sertifikası ihracı 29 Mart 2017’de bir inşaat firması ile TOKİ arasında yapılmış, ancak ilk ihraç bedelinin yüksek belirlenmesi, yabancılardan talep görmemesi, borsadaki değerinin ilk ihraç bedelinin altında kalması gibi nedenlerle istenilen başarının sağlanamadığı görülmüştür. Bu bağlamda bu ihraç “istisna akdine dayalı sukuk” olarak değerlendirilmiştir (Ülev vd., 2017, s.140). Burada eleştirilen husus, risk ve kâr-zarar paylaşımının adil olmayıp yalnızca sertifika sahiplerinin üzerinde olduğu, TOKİ ve inşaat firmasının herhangi bir risk üstlenmediğidir.

Ülev vd. de (2017, s.144), müşarekeye dayalı sukuk modelinin esas alınması durumunda sistemin daha başarılı olacağı yönündeki kanaatleri ile gayrimenkul yatırım sertifikasının İslami sermaye piyasası açısından potansiyel taşıdığı ve bu potansiyelin değerlendirilmesinin önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

3.4. Gelire Endeksli Senetler

Gelire Endeksli Senetlerde getiri, Kamu İktisadi Teşebbüsü statüsündeki bazı kuruluşların paylarına endekslenmiş olan senetleri ifade etmektedir. Gelire Endeksli Senet getirileri Devlet Malzeme Ofisi (DMO), Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü (KIYEM), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Devlet Hava Meydanları İşletmelerinden (DHMI) bütçeye aktarılan paylarına endeks-

lenerek hesaplanmaktadır. GES yatırımcıları Devlet kurumlarının gelirine endekslenen bir yatırım aracı satın almış olurlar. İşletmenin gelirinde düşüş olduğunda yatırımcının getirisini olumsuz etkilememesi için “minimum ödeme garantisi” bulunmaktadır. Benzer şekilde KİT’lerin planlanandan daha fazla ödeme yapmasını önlemek için “azami getiri” miktarı açıklanmaktadır. Hazine Müsteşarlığı tarafından ilk Gelire Endekli Senet 28 Ocak 2009 tarihinde gerçekleştirilmiştir (<https://uzmanpara.milliyet.com.tr/terimler-sozlugu/gelire-endekli-senetler-revenue-indexed-bonds/>). 2009 yılında 3 yıl vadeli olmak üzere TL ve dolar cinsinden 1 milyar 890 milyon TL olarak belirlenmiştir.

GES’lerde taban ve tavan getiri oranları belirlenmiş, yatırımcı bu taban ve tavan aralığındaki bir oranda kupon getirisi elde etmiştir. İlk elde vadesinde işlem yaptığında kâr garantili olan kupon ikincil piyasada işlem gördüğünde zarar riski de taşımaktadır. Ancak GES’lerin caizliği ile ilgili ihtilaflar bulunmaktadır. Katılım bankalarının üst düzey danışmanlarından biri olan Prof. Dr. Hayrettin Karaman GES’lerin devlet tahvilleri ile aynı olduğu yani faiz içerdiğini belirtmiş ve bunu takiben İslami bankacılık esasına göre faaliyet gösteren katılım bankaları yeni ihalelere katılmamıştır (Karaman, 2012).

Bu bağlamda 2009 yılında bahsedilen rakamlar göz önünde bulundurulduğunda GES’lerin İslami Finans İlkeleri çerçevesinde yeniden değerlendirilip İslami sermaye piyasalarına kazandırılması önem kazanmaktadır.

3.5. Paylar (Hisse Senetleri)

Hisse senetleri bir şirketin sermayesi üzerinde öncelikle ortaklık hakkı olmak üzere tek ve bölünmez haklar tesis eden, kıymetli evrak niteliğine haiz sermaye piyasası araçlarını ifade etmektedir. Kavramsal olarak hisse senedi finans yazınında yerleşmiştir, ancak 6362 Sayılı SPK’da pay kavramı hisse senedi kavramının yerini almıştır. Hisse senetleri farklı türdeki şirketlerin üzerinde ortaklık ile diğer birtakım hakları temsil etmektedir. Paylarda ise anonim şirketlerin sermayesini temsil eden en küçük birimlerin ifade edilmesi söz konusudur.

Tablo 6: Türkiye Toplam Sermaye Piyasasında Paylar

Göstergeler	Miktar/Kişi
Yurt içi yerleşiklerce elde tutulan pay miktarı (2022/1, Milyon TL)	555.091
Yurtdışı yerleşiklerce elde tutulan pay miktarı (2022/1, Milyon TL)	363.630
Pay Piyasası İşlem Hacmi (2022/1, Birikimli, Milyar TL)	212
Pay İşlemleri Yatırımcı Sayısı (2022/1)	2.352.637

Kaynak: *Sermaye Piyasası Özet Verileri (2011-2022)*, Erişim adresi <https://www.tspb.org.tr/tr/veriler/>.

Paylar sahiplerine bir takım idari, mali ve dava hakları sağlamaktadır. Bedelsiz pay alma hakkı, yeni pay alma hakkı, kâr payı alma hakkı gibi haklar mali hakları ifade etmekte iken, idari haklar içerisinde oy hakkı, inceleme ve bilgi alma hakkı, yönetim kurulu temsil edilme gibi haklar bulunmaktadır. Dava haklarında da butlan (hükümsüz olma), ortaklığın feshi, iptal vb. dava hakları bulunmaktadır. Yukarıda bir kısmı sayılan hakların yanında, sermaye koyma borcu, sadakat borcu, sır saklama borcu gibi bir takım yükümlülükleri de bulunmaktadır (SPL Lisanslama Sınavları Çalışma Notları: Sermaye Piyasası Araçları-1, s.4-5, <https://www.spl.com.tr/docs/other/064d3122-acd8-4d.pdf>).

Pay sahibinin aynı zamanda şirketin risklerini de üstlenmesinden dolayı, İslâmi finans ilkelerinin çerçevesini belirlediği sınırlar içinde yer alan ve meşru kabul edilen faaliyetlerle ilgilenen şirketlerin hem birincil halka arz hem de sermaye artırımını yoluyla ihraç edilen paylarına yatırım yapılmasında ve bu tür şirketlerin paylarının ikincil piyasalarda alınıp satılmasının Fıkhi hükümler bakımından sakıncalı bulunmadığı ifade edilmektedir (Bayındır, 2015, s.74-80).

3.6. Yatırım Fonları

Yatırım fonları, tasarruf sahiplerinden toplanan kaynakların yine tasarruf sahiplerinin hesabına işletilmesi için, iç tüzük yoluyla kurulmakta ve tüzel kişiliği olmayan mal varlığı ifade etmektedir.

Yatırım fonları SPK'nın 52. ve 54. maddeleri ve “Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği” ile düzenlenmiştir. Buna göre yatırım fonları, ellerinde fonları bulunan ve bu fonları bir şekilde sermaye piyasalarında değerlendirmeyi düşünen ancak beceri ve bilgi eksikliği bulunan tasarruf sahiplerinin sahip oldukları fonları finansal alanda uzman profesyonellerin yönetmesi imkânını doğurmakta ve bu yolla fon sahiplerinin sermaye piyasalarına aktif olarak katılımları sağlanmış olmaktadır. Türkiye’de 2021 Eylül ayı itibarıyla sermaye piyasalarında faaliyette bulunan yatırım fonlarının türleri ve fon büyüklükleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7: Toplam Sermaye Piyasalarında Yatırım Fonlarının Türleri ve Portföy Büyüklükleri

Yatırım Fonu Türleri	Şirket Sayısı*	Miktar
Menkul Kıymet Yatırım Fonu	403	149.042.023.053
Gayrimenkul Yatırım Fonu	73	12.197.066.219
Girişim Sermayesi Yatırım Fonu	88	7.978.655.233
Borsa Yatırım Fonu	15	4.368.025.779
Serbest Yatırım Fonu	321	61.500.202.109
Toplam	900	235.085.972.393
*Portföyünde yatırım fonu bulunan şirket sayısı.		

Kaynak: Portföy Yönetim Şirketlerinin Toplu Faaliyet Verileri (2013-2021), <https://www.tspb.org.tr/tr/veriler/>, Erişim:08.03.2022.

İslâmi ilkelere uygun olarak yatırım fonlarının, Fıkıhta mevcut olan mudarebe, müşareke ve vekâlet anlaşmalarına dayalı oluşturulabileceği ve ilgili fonların İslami olarak meşru olan faaliyet yatırım alanlarında değerlendirilmesinin Fıkhi açıdan bir sakınca taşımadığı ilgili uzmanlarca dile getirilmektedir (Yanpar, 2015 s.195-203; Bayındır, 2015, s.161).

Yatırım fonları içinde yer alan ve “Girişim Sermayesi Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği” ile girişim sermayesi yatırım fonlarının kanuni düzenlemesi yapılmış olup bu düzenleme ile yeni teknolojilere yatırım yapılması ve yüksek katma değer üretilmesi amaç edinilmiştir. Yatırım fonları sermaye ihtiyacı bulunan şirketle-

re İslami ilkelere uygun ortaklık temelli anlaşmalar çerçevesinde alternatifler sunan sermaye piyasası aracı niteliği taşımaktadır. Ancak Girişim Sermayesi Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliğinde fonun işletebileceği varlıkların belirtildiği kısımda konvansiyonel ve faizli sermaye piyasası araçlarının da yer alması, girişim sermayesi yatırım fonlarının İslâmi hassasiyeti bulunan nitelikli yatırımcıların dikkatini ve ilgisini çekme ihtimalini zayıflatmaktadır (31269 Sayılı Resmi Gazete). Yatırım fonlarının bu çerçevede tekrar gözden geçirilip İslami sermaye piyasalarına kazandırılmasının önemli olacağı düşünülmektedir.

3.7. Yatırım Ortaklıkları

Yatırım ortaklıkları, işleyiş ve yapı olarak yatırım fonlarına benzemektedir. Yatırım fonlarından ayrılan yönleri; paylarını ihraç etmek zorunda olmaları ve anonim şirket olarak kurulmalarıdır (tüzel kişiliğe sahip olmak). Yatırım ortaklıkları kanunen “Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği” ile düzenlenmiştir (21301 Sayılı Resmi Gazete). Yatırım fonlarına yapılan eleştiriler, temelinde yatırım ortaklıklarına da yapılabilir durumdadır. Yatırım ortaklıklarının sayılarının fazla olması ve fonların hacimce büyüklüğü, kuruluş işlemlerinin zor ve karmaşık olmasından dolayı yatırım ortaklıkları yatırım fonlarına nazaran daha düşük seviyelerde bulunmaktadır. Türkiye sermaye piyasalarında işlem gören portföy büyüklükleri ve yatırım ortaklıklarının türleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8: Toplam Sermaye Piyasalarında Portföy Büyüklükleri ve Yatırım Fonlarının Türleri

Yatırım Ortaklığının Türü	Şirket Sayısı	Miktar
Menkul Kıymet Yatırım Fonu	9	622.947.789
Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı	1	1.399.406
Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı	3	279.970.138
Değişken Sermayeli Yatırım Ortaklığı	0	0
Toplam	13	904.317.333

Kaynak: Portföy Yönetim Şirketlerinin Toplu Faaliyet Verileri (2013-2022)

Aynı kaynaktan 2019 yılında şirket sayınının 11, miktarın 509.984.060 olduğu izlenmektedir. Gelişim gösteren yatırım ortaklıklarının İslami finans ilkeleri çerçevesinde düzenlenerek İslami sermaye piyasası aracı olarak kullanılmasının İslami sermaye piyasasının büyüme ve gelişimine ivme kazandıracakı düşünülmektedir.

3.8. Girişim (Risk) Sermayesi

Potansiyel olarak ticarileşme ve üretime dönüşme yönelimi olan yeni iş fikirleri ya da icatlara sahip olup bu yeni iş fikirlerini, teknik yeniliklerini veya icatlarını yatırıma dönüştürmek isteyen ancak bunun için gerekli bilgi, beceri ve finansal kaynağı bulunmayan, kurulum aşamasında olan şirketlerin kullanımına sunulan bu fonlar girişim (risk) sermayesi olarak tanımlanmaktadır.

Bu tür projelerde gelir getirme süresi 10 yıla kadar uzayabildiğinden, genellikle şirketlerin bir mali tablosu ve finansal geçmişi bulunmadığından, girişimci kişilerin iş hayatında tecrübesi olmayan gençlerden oluşması, proje sahibinin temin etmek istediği finansmana karşılık olarak herhangi bir teminat gösteremiyor olması, finansmanı sağlayacak kuruluşlarca projenin bizzat kendisinin teminat olarak kabul edilmemesi vb. sebeplerden ötürü, böylesi bir şirketin veya proje sahibi girişimcinin işe başlangıç aşamasında geleneksel finansman yöntemlerinden faydalanarak finansman bulması oldukça güçtür.

Geçmiş daha eskilere dayanmakla birlikte tarihi seyirde müşareke, mudarebe gibi farklı biçimlerde uygulanan girişim sermayesinin modern finansa kullanılması 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de başlamıştır. Modern finansman yöntemlerinden biri olan girişim sermayesi Türkiye'nin ilgili mevzuatına 6 Temmuz 1993 tarihinde yapılan düzenleme (21629 Sayılı Resmi Gazete) ile **risk sermayesi** kavramı olarak girmiştir. 2003 yılında çıkarılan yeni tebliğde (25054 Sayılı Resmi Gazete) girişim sermayesi kavramı risk sermayesi kavramı yerine kullanılmaya başlanmıştır.

2014 yılındaki düzenleme (28870 Sayılı Resmi Gazete) ile girişim sermayesi yatırım fonu kurulması mümkün hale getirilmiştir.

2018 yılında alınan Bakanlar Kurulu Kararı (30442 Sayılı Resmî Gazete) ile Hazine ve Maliye Bakanlığının (İlgili tarihte Hazine Müsteşarlığı) girişim sermayesi fonlarına kaynak aktarılması mümkün hale getirilmiştir.

BİST Kolektif Ürünler ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarı'nda 2018 yılı itibarıyla 6 girişim sermayesi şirketinin menkul kıymetleri işlem görmektedir. Son 5 yıllık dönemde Türkiye'de sadece 2 adet girişim sermayesi şirketinin birincil halka arzı gerçekleşmiş olup toplam kıymeti 75 milyon TL olmuştur.

BİST'de işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklığı 2019 yılı Haziran ayı itibarıyla girişim sermayesi yatırım ortaklığı ve girişim sermayesi yatırım fonu toplam sayısı 45 olarak gerçekleşmiştir. Girişim sermayesi yatırım ortaklığının toplam portföy büyüklüğü 1,57 milyar TL olmuştur. 2019 Kasım ayı itibarıyla yatırım ortaklıkları Yıldız Pazar ve Ana Pazarda işlem görmeye başlamıştır. Aynı zamanda Pazar sınıfları da değişmiştir. Bundan dolayı 2019 yılı Kasım ayı itibarıyla girişim sermayesi yatırım ortaklığı ve girişim sermayesi yatırım fonu toplam sayısı 6 olarak gerçekleşmiş portföy büyüklüğü 2.39 milyar TL olmuştur. Mevcut durumda 7 adet girişim sermayesi yatırım ortaklığı bulunmaktadır (TSPB, Özet Veriler 2011-2019).

Girişim sermayesi türündeki finansman türü İslam iktisadı çerçevesinde incelemiş ve girişim sermayedarının mudârib, girişimci şirketin alt mudârib ve fon temin eden tasarruf sahiplerinin ise sermayedar (rabb'ül-mal) olduğu yorumunda bulunmuştur. Bubağlamda girişim sermayesinin İslami ilkelere uygun ortaklıklar çerçevesinde belirlenmesi durumunda şirketlerin borçla büyümek yerine öz sermaye ile büyümesine yardımcı olacağı ve faizsiz sermaye piyasaları için oldukça uygun ve elverişli bir yatırım aracı olacağı düşünülmektedir (Döndüren, 1996, s.55).

3.9. Kitle Fonlaması

Kitle Fonlamasının girişim sermayesinden temel iki farkı bulunmaktadır; bunlardan ilki bir mal varlığı ya da anonim ortaklık

şeklinde kurulmamasıdır. İkincisi, bir veya az sayıda nitelikli yatırımcıdan kaynak (fon) sağlamayarak bunun yerine bir elektronik platform (kitle fonlaması platformu) üzerinden çok daha fazla sayıda kişiden; binlerce, belki de yüz binlerce kişiden oluşan bir kitleden kaynak (fon) sağlama imkânına sahip olması yönüdür.

5 Nisan 2012 tarihinde Amerika’da çıkarılan JOBS Act (Jumpstart Our Business Startups Act) ile ilk kez kitle fonlaması yöntemi geliştirilmiş ve kurumsallaşmıştır. Yine kitle fonlamasının geliştirilmesi, düzenlenmesi ve denetlenmesi amacıyla Avrupa’da da 2013 yılında Avrupa Kitle Fonlaması Ağı olarak Türkçeye çevrilen the ECN (European Crowdfunding Network) kurulmuştur.

Kitle fonlamasının dünyadaki pazar büyüklüğünün 2018 yılı itibarıyla 90 milyar USD civarında olduğu, 2022’de ise 114 milyar USD büyüklüğe ulaşacağı tahmin edilmektedir. ECN tarafından hazırlanan ülke raporlarında Almanya’da 2014 ile 2017 yılları arasında toplam 248 milyon EUR tutarında 3.127 adet, Fransa’da 261 milyon EUR tutarında 3.645 adet, İngiltere’de 10 milyar EUR tutarında 719.000 adet kitle fonlaması kampanyasının gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Küresel kitle fonlaması pazar payında %42 ile ABD, %11 ile Birleşik Krallık ve %5 ile Kanada lider konumundadırlar (Akbulak, 2022).

Türkiye tarihinde memleket sandıkları, elbirliği, orta sandıkları gibi isimlerle yer alan ve bazıları hala kullanılan yöntemlerle kitle fonlaması benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda Kitle Fonlaması Türkiye’de bulunan finans kurumlarının da ilgisini çekmiştir. Buna mukabil büyük ve kurumsal şirketler genç girişimciler ve onlara ait projeleri teşvik amacıyla değişik isimlerle kitle fonlama platformları oluşturmuşlardır (Kamar, 2019, s.147)

Dünyada ve paralel olarak Türkiye’de kitle fonlamasına yoğun bir ilgi gösterilmiş ve bu ilgi kanun koyucuları kitle fonlaması ile ilgili düzenleyici kanunlar çıkarmaya teşvik etmiştir. Türkiye’de kitle fonlaması düzenlemelerine dair “Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı” 26 Aralık 2016 tarihinde TBMM’ye sevk edilmiştir. Sevk edilen bu tasarı bu müstakil biç-

miyle kanunlaşmamıştır. Bir (1) yıl sonra çıkarılan 7061 numaralı “Bazı Vergi Kanunları ile Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”a (30261 Sayılı Resmi Gazete) eklenmiştir. Ve ardından 6362 Sayılı SPK’ya da kitle fonlamasına dair bir takım hükümler ilave edilmiştir. Torba Kanunun çıkarılmasının ardından SPK “Paya Dayalı Kitle Fonlaması Tebliğ Taslağı” hazırlayarak ilgili tarafların 4 Şubat 2019 tarihine kadar görüş bildirmeleri maksadıyla kendi internet sitesinde ilân etmiştir. Bu taslak metin 3 Ekim 2019 tarihinde Resmi Gazetede (30907 Sayılı Resmi Gazete) yayınlanmıştır. Toplam 6 bölümden oluşan bu tebliğde Kitle Fonlaması platformlarına, bu platformların gerçekleştirebilecekleri ve gerçekleştiremeyecekleri faaliyetlere, platforma üyelik şartları, fon toplamayla ilgili esaslar, yatırım sınırları, fon kullanım alanları, kampanya süreci, girişim şirketlerinin özellikleri vb. bilgiler düzenlenmiştir.

Kitle fonlamasının değişik türleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; bağışa, ödüle, borca ve ortaklığa/paya dayalı türlerdir. 7061 Sayılı Torba Kanun’da kitle fonlamasının türleri belirtilmemiş, genel bir tanımlama yapılmasıyla yetinilmiştir, ancak SPK taslağında sadece ortaklığa/paya dayalı kitle fonlaması türünün usul ve esasları düzenlenmiş ve diğer kitle fonlaması yöntemleri ile toplanan fonların SPK’ya ve ilgili tebliğ hükümlerine tâbi olmayacağı belirtilmiştir.

Paya dayalı kitle fonlaması tebliğinde yalnızca paya dayalı kitle fonlaması yöntemine yer verilmiştir. Bu durum ilk etapta kitle fonlamasının faizsiz finans ilkelerine uygun bir biçimde şekillendirilmek istendiğini düşündürmektedir. Ancak 27 Ekim 2021 tarihinde resmi gazetede “Kitle Fonlaması Tebliği” yayınlanmıştır. İlgili tebliğde paya dayalı kitle fonlamasına ilave olarak borçlanmaya dayalı kitle fonlamasının getirildiği görülmektedir. Paya dayalı kitle fonlamasında yatırımcılar girişimcilerin belirli oranlarda hissesine sahip olmayı ifade ederken bu tebliğ ile yasal zemine kavuşturulan borçlanmaya dayalı kitle fonlamasında ise geleneksel biçimde finansal kuruluşlar aracı olmadan, girişimciler yatırımcılardan belirli bir faiz karşılığında borçlanma yoluna gitmektedir (31641 Sayılı Resmi Gazete).

Kitle fonlaması yönteminin henüz ayrıntılı bir Fıkhî tahlilinin yapılmamış olması bir eksiklik olarak varlığını sürdürmekteyken borçlanmaya dayalı kitle fonlaması türünün getirilmesi faiz hassasiyeti olan kişilerin paya dayalı kitle fonlamasından da uzak durmalarına sebep olabilecektir.

Kitle fonlamasının Fıkıh çerçevesinde kapsamlı analizlerinin yapılarak bu yöntemlerin İslami ilkelere uygun bir biçimde kurgulanması, bu yöntemlerin faizsiz sermaye piyasalarında kullanılmasına imkân verecektir. Borçlanma yerine özsermaye ve ortaklık temelli finansmanın sağlanması hem bankacılıktan hem de sermaye piyasasından kaynaklı faiz yükünün hafiflemesine de yardımcı olacaktır. Bunun yanı sıra future, forward, swap ve opsiyon gibi işlemlerin de İslami usullere uygun hale getirilerek ilgili kesimin yatırımlarını çekme konusunun değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

SONUÇ

İslami sermaye piyasaları, İslami kuralların geleneksel sermaye piyasalarına uygulanmış şekli olarak ifade edilebilir. Küresel finansa yer edinen ve ciddi bir gelişim potansiyeli taşıyan bu alanın enerji ve gıda fiyatlarındaki artışların ve üretimdeki daralmaların belirleyici olduğu yeni dönem küresel ekonomik daralmada ve kaynak arayışında hacimsel olarak çok daha fazla büyüyeceği öngörülmektedir.

2019 için İslami finans piyasalarının toplam değeri 2.88 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir (IFDI Report 2020, s.22). Bu büyüklüğe bakıldığında İslami piyasalarda yalnızca Müslüman ülkelerin değil, İslami piyasalardaki büyük fon miktarından yararlanmak, bu fonları kendi ülkesine çekmek isteyen diğer ülkelerin de İslami sermaye piyasalarına önemli yatırımlar yaptığı görülmektedir. İslami Finans piyasalarının gelişim göstergelerine bakıldığında; İslami finansın değeri, yönetimi ve farkındalığı gibi konularda birinci sırada Malezya'nın yer aldığı görülmektedir. Türkiye gibi tasarruf açığı bulunan, yoğun kaynak arayışı olan bir ülke İslami finans piyasalarının gelişim göstergeleri tablosunda ilk 10 içine girememektedir (IFDI Report 2020, s.14).

İslami sermaye piyasalarındaki nicel gelişmeler bu alandaki potansiyelin ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Bugün gelinen noktada, İslami hassasiyetlerinden dolayı geleneksel sermaye piyasalarından uzak duran atıl fonları ekonomiye kazandırmak ve giderek artan ve maliyetli hale gelen fon ihtiyacını bu kaynaktan temin etmek oldukça önemli hale gelmiştir.

İslami sermaye piyasalarına ilişkin özgün teorik bir çerçevenin yeterince oluşturulmadığını söylemek mümkündür. İslami sermaye piyasasında değerlendirilebilecek fonun büyüklüğünün belirlenebilmesi, bunun toplumsal yapı ve mali yapının işleyişine uygun hangi İslami sermaye piyasası ürünleri ile ekonomiye aktarılacağı, sürecin etkin yönetilmesi için hangi teşvik ve tanıtım mekanizmalarının oluşturulacağına belirlenmesi İslami sermaye piyasasının etkin işletilebilmesine yön verecek temel hususlardır. Finans kesimine yönelik mevzuat değişikliklerinde yatırım ve tasarruf sahiplerini etkileyecek para politikası ve maliye politikası araç değişikliklerinde İslami sermaye piyasasının öncelikleri ve işleyişi mutlaka dikkate alınmalıdır. Bunlara ilişkin kamu politikaları oluşturulurken Diyanet İşleri Başkanlığı gibi dini otoritelerin konunun fihhi boyutuna ilişkin güncel yorum ve önerileri üzerinde durulmalı fıkıh açısından İslami sermaye piyasası araçlarının teorik ve metodolojik bir çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir.

İslami sermaye piyasalarına derinlik kazandırılarak etkinliklerinin artırılması Türkiye gibi gelişmekte olan ve sürekli kaynak ihtiyacı olan ülkeler için son derece önemlidir. Türkiye’de de 2018-2020 Orta Vadeli Programda (s.38-39) faizsiz finans sisteminin geliştirilmesi için bazı adımlar atılacağı ifade edilmiştir. Bu kapsamda faizsiz finans piyasasının derinleştirilmesi amacıyla Faizsiz Finans Kanunu çıkarılacağı, Faizsiz Finans Standartları Kurumu kurulacağı, faizsiz finans prensiplerine uygun kurumsal yönetim ilkeleri belirleneceği ve Katılım Sigortacılığının geliştirilmesine yönelik bir mevzuatın hazırlanacağı belirtilmiştir. İlgili mevzuatlarla ilgili yalnızca 1 Aralık 2021 tarihinde “Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine

İlişkin Yönetmelik” yayınlanmıştır. Bu yönetmelikte katılım esasına uygun sigortacılık ve bireysel emeklilik faaliyetlerinin düzenlenmesi yapılmıştır (31339 Sayılı Resmi Gazete). Diğer üç konu ile ilgili sonuçlanmış bir çalışma bulunmamakla birlikte 22.12.2021 tarihinde Türkiye Katılım Bankaları Birliği tarafından “Kalkınma ve yatırım bankalarına faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına uygunluk konusunda hizmet verecek kuruluşların belirlenmesine ilişkin usul ve esaslar hakkında yönerge” kabul edilmiştir (<https://tkbbdanismakurulu.org.tr/faizsiz-bankacilik>). Yine 30.11.2021 tarihinde “faizsiz bankacılık ilke ve standartları kapsamında müşterilerin ve kamuoyunun bilgilendirilmesine ilişkin usul ve esaslar hakkında tebliği” yayınlanmıştır (31675 Sayılı Resmi gazete). BDDK tarafından 21.04.2022 tarihinde Türkiye’de asgari 1.500.000.000 TL kuruluş sermayeli “Hayat Katılım Bankası A.Ş.” unvanlı bir (dijital) katılım bankası kurulmasına izin verilmesine karar verilmiştir (BDDK, mevzuat)

Türkiye’nin bir yandan finansman konusundaki yoğun kaynak arayışları öte yandan İslami sermaye konusundaki potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda ilgili adımların ivedilikle hayata geçirilmesinin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Var olan İslami sermaye piyasası ürünlerine, bazı konvansiyonel piyasa ürünleri de İslami ilkeler çerçevesinde değerlendirilerek eklenilebileceği gibi yeni İslami sermaye piyasası araçlarının geliştirilmesi bu alandaki potansiyelin açığa çıkıp değerlendirilmesine önemli katkı sunacaktır. Finansal yapının sığılığı ve beraberinde ortaya çıkan kırılğan mali yapı borçların sürdürülebilirliği üzerinde baskı yarattığı gibi ulusal/küresel ekonomik krizler karşısında alınan önlemleri de tartışmalı hale getirecektir. Bu kapsamda İslami sermaye piyasasına derinlik kazandırılması ilgili kırılğanlıkları azaltarak ekonomik krizlere karşı çok daha güçlü bir iktisadi mali yapının inşasına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulak, Y. (2022, 17 Şubat). *Kitle fonlamasına ilişkin bazı küresel istatistikler*. Legal Blog. Erişim adresi <https://legal.com.tr/blog/genel/kitle-fonlamasına-iliskin-bazi-kuresel-istatistikler/>.
- Akten Çürük, S. (2013). İslami finansın Türkiye'deki gelişimi, mevcut sorunlar ve çözüm önerileri (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, H. (2012). Alternatif bir yatırım aracı olarak sukuk: yapısı, işleyişi ve Türkiye piyasası için öneriler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ausaf, A. (1993). Contemporary practices of Islamic financing techniques, Islamic Development Bank, *Islamic Research and Training Institute*, (20).
- Bayındır, S. (2015). *Fıkhi ve iktisadi açıdan İslami finans-2: para ve sermaye piyasaları*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- BDDK mevzuat, Erişim adresi <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/1107>.
- Birinci, M. (2021). Katılım finans 2025'te yüzde 15'lik Pazar payına ulaşabilir. Erişim <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/katilim-finans-2025te-yuzde-15lik-pazar-payina-ulasabilir/2401912>.
- Borsa İstanbul, Erişim adresi <https://borsaistanbul.com/tr/>.
- Camgöz, M. (2018). Sermaye piyasasında İslami ilkeler: seçilmiş finansal varlıklar ve operasyonel işlemler üzerine bir inceleme, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-11.
- Döndüren, H. (1993). *Delilleriyle ticaret ve iktisat ilmi*. İstanbul: Altınoluk Yayınları.
- Döndüren, H. (1996). İslam ekonomisinde sermaye birikimi ve kullanılma yöntemleri, *İLAM Araştırma Dergisi*, C.1, No:2, s. 53-80.
- Eğilmez, M. (2022, 9 Şubat). Negatif reel faizle tasarruf artmaz. *Kendime Yazılar*, Erişim adresi <https://www.mahfiegilmez.com/2022/02/negatif-faizle-tasarruf-artmaz.html>.
- Eğilmez, M. (2021, Şubat 23). Kayıt veya sistem dışı döviz ve altınlar. *Kendime Yazılar*, Erişim adresi <https://www.mahfie>

gilmez.com/2021/02/kayt-veya-sistem-ds-doviz-ve-altınlar.html#more.

Faisal, Y.A. (2016). İslamic derivatives in Indonesia: a study on Indonesia ulama council (MUI)'s fatwa on tahawwut (hedging), *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 2(2), 25-61.

Hassan, M.K. and Mervyn K.L. (2007). *Handbook of Islamic banking*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing.

<https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/6842/bist-katilim-endeksleri>, Erişim Tarihi:08.02.2022.

<https://uzmanpara.milliyet.com.tr/terimler-sozlugu/gelire-endeksli-senetler-revenue-indexed-bonds/>, Erişim: 04.03.2022.

<https://www.haberturk.com/ekonomi/borsa/bist-100>, Erişim: 09.04.2022.

IFDI, Islamic Finance Development Report, 2020.

IFDI, Islamic Finance Development Report, 2018.

IFN (Islamic Finance News) Turkey Report 2020.

Kamar, Y. (2019). Türkiye’de faizsiz sermaye piyasalarının teşekkülü ve faizsiz sermaye piyasası araçları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karabulut, E. (2021). İslami sermaye piyasaları nedir?, Erişim adresi https://www.youtube.com/watch?v=cwqYS6G_Tk.

Karahan, H. (2015). Faizsiz finans teknikleri: reel sektöre yönelik bir çalışma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü.

Karaman, H. (2012). Gelire endeksli senetlerdeki 1 milyar lira haram oldu, T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, Erişim adresi <https://t24.com.tr/haber/gelire-endeksli-senetlerdeki-1-milyar-lira-haram-oldu,200461#:~:text=Kat%C4%B1%C4%B1m%20bankalar%C4%B1n%C4%B1n%20en%20tepedeki%20dan%C4%B1%C5%9Fman%C4%B1,kat%C4%B1%C4%B1m%20bankalar%C4%B1nda%20%C5%9Fok%20etkisi%20yaratt%C4%B1>.

Khan, M.A. (2003). *Islamic economic sandfinance: A glossary* (2. Baskı). London: Routledge.

- Köroğlu, A. (2016). Gayrimenkul sertifikası örneği ve Türkiye’de uygulanabilirliği, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(1), 25-42.
- Muhammed, M., Sairally, B.S. and Habib, F. (2015). İslamic capital market: principles and practies. Kuala Lumpur, Malaysia: *International Shari’ah Research Academy for Islamic Finance*, Securities Commisson Malaysia.
- Orta Vadeli Program 2018-2020 (2017). Erişim adresi https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/08/Orta_Vadeli_Program_2018-2020.pdf.
- Öz, A. ve Badem, M. (2021). İslami sermaye piyasası, Kahramanmaraş *Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(37), 127-165.
- Pınar, A. (2011). *Maliye politikası teori ve uygulama* (5. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Portföy Yönetim Şirketlerinin Toplu Faaliyet Verileri (2013-2021), Erişim adresi <https://www.tspb.org.tr/tr/veriler/>.
- Portföy Yönetim Şirketlerinin Toplu Faaliyet Verileri (2013-2022), Erişim adresi <https://www.tspb.org.tr/tr/veriler/>.
- Sancak, E. (2014). Sermaye piyasası sözlüğü (1. Baskı). İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Sermaye Piyasası Özet Verileri (2011-2022). Erişim adresi <https://www.tspb.org.tr/tr/sermaye-piyasasi-ozet-verileri/>.
- Sevinç, E. (2013). Sukuklardan oluşan eşit ağırlıklandırılmış portföy ile Türkiye’de ihraç edilmiş eurobondlardan oluşan eşit ağırlıklandırılmış portföyün riske maruz değerinin karşılaştırması. *Türkiye Bankalar Birliği Dergisi*, 24 (86), 78-100.
- Sırma, İ. (2015). Sermaye Piyasası Araçlarının İslami Finans Açısından Değerlendirilmesi, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 131-139.
- SPL Lisanslama Sınavları Çalışma Notları: Sermaye Piyasası Araçları-1, s.4-5, Erişim adresi <https://www.spl.com.tr/docs/other/064d3122-acd8-4d.pdf>.
- TDV, İslam Ansiklopedisi, Erişim adresi <https://islamansiklopedisi.org.tr/garar>.

- Tok, A. (2009). İslami finans sistemi çerçevesinde sukuk (İslami tahvil) uygulamaları, katılım bankaları ve Türkiye açısından değerlendirmeler (Yeterlik etüdü). Sermaye Piyasası Kurulu Hukuk İşleri Dairesi.
- TSPB, Özet Veriler 2011-2019, Erişim adresi <https://www.tspb.org.tr/tr/veriler/>.
- Türkiye Finans, Erişim adresi <https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/ara/Sayfalar/Default.aspx?k=sukuk%20ihrac%20C4%B1#k=finans%20kira%20sertifikas%20C4%B1#s=21>.
- Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu 2021-2025, Erişim https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/EY_TKBB_Rapor_TR_v17_WEB.pdf.
- Ulusoy, V. (2020). Erişim <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-i%C3%87slami-finans%C4%B1n-merkezi-olur-mu/a-53880019#:~:text=K%C3%BCresel%20finans%20sisteminin%20y%C3%BCzde%201,olarak%202%2C2%-20trilyon%20dolar.&text=DW%20T%C3%BCrk%C3%A7e%20konu%C5%9Fan%20Yeditepe,finans%20ile%20%C3%A7%C3%B6zme%C3%BCm%C3%BCn%20g%C3%B6z%C3%BCk%C3%BCy>.
- Uslu, S. (2005). *İslam'da faiz yasağı ve çağdaş yaşam (1. Baskı)*. Ankara: Zafer Yayınları.
- Ülev, S., Savaşan, F. ve Selçuk, M. (2017). Gayrimenkul Sertifikalarının İslam İktisadı Perspektifinden Değerlendirilmesi, *Uluslar arası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 125-148.
- Yanpar, A. (2015). *İslami Finans, İlkeler, Araçlar Ve Kurumlar (2. Baskı)*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Yardımcıoğlu, M., Arıçay, Y. ve Coşkun, S. (2014). İslami finans çerçevesinde menkul kıymetleştirilmiş varlık; Sukuk Dünya ve Türkiye İncelemesi, *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 157-174.
- Yılmaz, E. (2014). Yeni bir araç olarak sukuk: çeşitleri, Türkiye uygulaması ve vergilendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 81-100.

- Yozgat, F. (2010). *Faizsiz ekonomi sosyo-ekonomik yaklaşım* (1. Baskı). Ankara: Araştırma Yayınları.
- Ziraat Katılım 2. Çeyrek Ara Dönem Konsolide Faaliyet Raporu, Erişim adresi https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/inline-files/Ziraat%20Kat%C4%B1l%C4%B1m%20Bankas%C4%B1_2021_%20II.%20%20Ara%20D%C3%B6nem%20Konsolide%20Faaliyet%20Raporu.pdf.
- 28670 Sayılı Resmi Gazete, Kira Sertifikaları Tebliği, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130607-14.htm>.
- 27359 Sayılı Resmi Gazete, Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/04/20100401-15.htm>.
- 31269 sayılı Resmi Gazete, Girişim sermayesi yatırım fonlarına ilişkin esaslar tebliği, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/10/20201009-16.htm>.
- 21301 Sayılı Resmi Gazete, Erişim adresi https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21301_1.pdf.
- 30261 Sayılı Resmi Gazete, 7061 sayılı bazı vergi kanunları ile diğer bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171205.htm>.
- 28513 Sayılı Resmi Gazete, Sermaye piyasası kanunu, 6362 Sayılı Kanun, Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6362.pdf>.
- 30907 Sayılı Resmi Gazete, paya dayalı kitle fonlaması tebliği, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191003-5.htm>.
- 21629 Sayılı Resmi Gazete, Risk sermayesi yatırım ortaklıklarına ilişkin esaslar tebliği, Erişim adresi https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21629_1.pdf.
- 25054 Sayılı Resmi Gazete, Girişim sermayesi yatırım ortaklıklarına ilişkin esaslar tebliği, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030320.htm#17>.

- 28870 Sayılı Resmi Gazete, Girişim sermayesi yatırım fonlarına ilişkin esaslar tebliği, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140102-4.htm>.
- 30442 Sayılı Resmi Gazete, Girişim sermayesi fonlarına kaynak aktarımına ilişkin karar, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180605M1-13.pdf>.
- 31641 Sayılı Resmi Gazete, Kitle fonlaması tebliği, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211027-3.htm>.
- <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/faizsiz-bankacilik>.
- 31675 Sayılı Resmi gazete, Faizsiz bankacılık ilke ve standartları kapsamında müşterilerin ve kamuoyunun bilgilendirilmesine ilişkin usul ve esaslar hakkında tebliği, Erişim adresi <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/11/20211130-13.htm>.
- 31339 Sayılı Resmi Gazete, Katılım esasları çerçevesinde sigortacılık ve bireysel emeklilik faaliyetlerine ilişkin yönetmelik, Erişim adresi https://www.turkiyesigorta.com.tr/docs/default-source/katilim-sigortaciligi/mevzuat/mevzuat-yonetmelik.pdf?Status=Temp&csfrsn=219bde1_2.

The Importance of Interest System Approaches in a Modern Management System

*Dr. Parviz Rustamov Haji oglu*¹¹²

Introduction

As is well known, interest is an economic fact that has been known and practiced since time immemorial and is subject to positive or negative assessments. This fact, which has not lost its significance throughout the history of the economy, is still considered one of the most important indicators that distinguish political and economic regimes. Due to this importance, since its inception, interest has been among the research topics of philosophers and economists, especially celestial religions. Islam, the last of the heavenly religions, has taken up this problem, which is of great interest to society, in a form of law based on its own moral laws, and has taken a religious-legal approach to interest. Thus, the Holy Qur'an states: "O you who believe! Do not consume one another's property illicitly, and do not kill

112 Azerbaijan State Economic University (UNEC),

yourselves, except by mutual consent. Surely Allah is Merciful to you. Whoever commits aggression and oppression, We will cast him into the Fire of Hell. That is easy for God. If you avoid the major sins, We will cover your sins and admit you to a beautiful place. “(Surat an-Nisa, verses 29-31) From this point of view, scientific-research work is relevant from the point of view of research of scientific approaches in the importance of interest-based system approaches in the modern management system.

1. Percentage systematic approaches in sacred sources

1.1. Systematic approaches to interest in the Torah

In the Torah, interest is distinguished as follows:

“If you lend money to my people, to the poor who live next to them, do not treat them as usurers, do not put usury on them.” (Exodus 22, 25);

“If your neighbor is poor and unable to support himself, help him.” Let him live with you as a stranger or a stranger.

Take neither interest nor profit from him. Fear God, and let your neighbor live with you.

Give him no usury, nor give him anything to eat.” (Leviticus 25, 35-37). (Tevrat).

As is well known, the Ten Commandments of Prophet Musa (as), the oldest “code of ethics”, are still the basis of the Christian ethics of Western civilization. Every civilized person should know these commandments:

1. Don't kill!
2. Do not steal!
3. Do not wish for others what you do not wish for yourself!
4. Respect your parents!
5. Do not covet your neighbor's wife!

6. Do not bear false witness!
7. Do not judge others so that you will not be judged!
8. Do not choose an idol (ideal) for yourself!
9. Do not give money with usury and do not look at the blessings of others (do not be jealous!).
10. Love your neighbor as you love yourself!

1.2. Systematic approaches to interest in the Bible

In the Bible, interest is distinguished as follows:

“Give to him who asks you, and do not return what he asks of you.” (Matthew, Chapter 5, verse 42);

“Do not store up for yourselves treasures on earth. There, moths and rust will destroy them or thieves will break in and steal.

Instead, store up treasures in heaven. Neither moths nor rust will destroy them, nor will thieves break in and steal.

Because where the treasure is, your heart will be there.

The lamp of the body is the eye. If your eyes are healthy, your whole body will be radiant.

No, if the eyes are weak, the whole body will be dark. If the “light” in you is darkness, how great is the darkness!

No one can serve two masters. Because he will either hate one and love the other, or he will remain attached to one and despise the other. You cannot serve both God and wealth. ” (Matthew, Chapters 6, verses 19-24);

“Ask, it will be given to you, look for it, you will find it, knock on the door and it will be opened for you.”

Because everyone who wants to buy, finds the seeker, the door opens to the knocker.

If one of you asks his son for bread, will he give him a stone?

So if you know how to give good gifts to your children when you are bad, how sure that your heavenly Father will give good gifts to those who ask Him!

If you want people to treat you the way you want them to treat you, treat them the way you want them to treat you. For so is the law and the prophets. (Matthew, Chapters 7, verses 7-12). (İncil.)

1.3. Systematic approaches to interest in the Holy Quran

In the Holy Qur'an, interest is directly distinguished as follows:

“Those who eat usury will rise from the graves as one who has been touched by Satan.” It is like this: “It is like usury in shopping!” -Because of what they say. However, Allah has made trade lawful and usury unlawful. Now, whoever puts an end to it by accepting the admonition from his Lord, it is for him that he received in the past. His work belongs to God. But those who return (to usury) are in Hell, where they will abide forever.

Allah will destroy usury and increase almsgiving. God does not love any unbeliever or sinner.

Those who believe, do good deeds, pray, and pay the obligatory charity, have their reward with their Lord. They have nothing to fear, nor will they grieve.

O you who believe! If you are believers, then fear God, and give up what is left of usury. (Don't take it from debtors!)

If you do not, then know that you are at war with Allah and His Messenger. Nay, but if you repent, then your capital is yours. So you will not be wronged, nor will you be wronged.

If your debtor is in a difficult situation, give him time until the situation improves! If you want to know, it is better for you to look at it as charity. I wish you knew!

And fear a Day when you will be returned to God. Then everyone will be recompensed for what they used to do, and they will not be wronged. “ (Surat al-Baqara, verses 275-281);

“O you who believe! Do not eat usury over and over again. And fear God, that you may be successful. (Surah Al ‘Imran, verse 130). (Kur’an-ı Kerim.)

1.4. Percentage systematic approaches in the hadiths of the Prophet Muhammad

The following examples of interest are considered in the hadiths of the Prophet Muhammad:

- “Avoid the seven actions that will destroy a person: associating partners with God, practicing witchcraft, killing unjustly, eating the property of orphans, giving interest on money, fleeing war, slandering an honest and faithful woman.”;

- “All issues related to pre-Islamic interest have been eliminated. First of all, I cancel the interest of Abbas, the son of Abdulmutallab, one of our descendants. I am already canceling all interest rates. “;

- “It should be noted that all pre-Islamic interest rates have been abolished. Your main money belongs to you. So you have not done injustice and you have not been wronged ”;

- “People will come at a time when there will be no one left who does not eat interest.” Those who do not eat will also be affected. ”;

- “While I was in Mecca, I saw people on the road of Pharaoh and his friends who had swollen bellies like houses. Pharaoh and his friends pass over them morning and evening. “Who are these, Gabriel?” I asked. “They are the ones who eat interest,” he replied;

- “Allah (c.c.) fills the stomach of a person who eats interest with the fire of hell in the amount of the interest he eats. He does not accept any good deeds that he will do with his interest income. The curse of God and the angels is always on him, even if he has a gram of interest in his hand. ”;

- “The worst earnings are earnings with interest.”;

- “Cursed be the one who eats, feeds, writes, and bears witness.” It’s all the same. “. (Uslu, 2005).

2. Scientific approaches to the essence of interest

2.1. Ismail Mutlu's interest scientific approach

In Ismail Mutlu's book on "Interest", the term is expressed in terms of percentage, with the following definitions:

- Interest is a set that is conditional on receiving a certain amount of money invested or borrowed. That is, it is the return on investment without labor and without any risk;

- Interest is a majority condition that the debt is repaid in kind or in cash;

- Interest - profit from the loss of another;

- Interest - if I get used to it, the condition is an unrequited majority;

- Interest is the price paid for the use of money;

- Interest is a debt that increases over time;

- Interest is a profit that is not shared with the loss. (Mutlu, 2003).

2.2. Mevdudi's percentage scientific approach

Abu Ala Mawdudi's greatest contribution to the Islamic financial and economic system was his 1960 book, "Interest". Abu Ala Mawdudi's book "Interest" describes the characteristics of the Islamic order in a unique way.

This is the definition of interest in Mevdudi's book on interest. Thus, the interest is the amount paid by the borrower on the principal of the borrower in return for a predetermined majority. It is as if interest consists of a mixture of these three parts.

1. Adding an additional amount to the principal;
2. Determining the amount of this set over time;
3. That this set is a condition of the operation.

All transactions that contain these three conditions are undoubtedly interest.

Islam takes a golden mean between the economic systems that oppose the existing economic systems in the world, and combines a scientific and perfect order. Its main principle is to give man all kinds of personal and natural rights, as well as not to disturb the balance of wealth distribution. On the one hand, it gives a person the right to personal property and the right to save property. On the other hand, it imposes certain legal restrictions on these rights and powers, both morally and materially. The main purpose of all this is to prevent the excessive accumulation of natural resources and national resources in one center, to ensure the continuous circulation of national resources and natural resources, and to ensure that every member of human society receives its rights and shares. To this end, the Islamic order has approached the economy with principles that are completely different from the principles of any other system in the world in terms of its spirit, principles and methods. (Mevdudi, 2004).

2.3. Professor Isak Emin Aktepe's interest scientific approach

Professor Isak Emin Aktepe's book "Participatory Banking with Questions" explains the question of what is interest in the form below. Interest is defined as the return on borrowed money, the time value of money, and rent. At present, interest rates are carried out on monetary debts. However, in Islamic law, interest is not limited to monetary debts. Thus, it is estimated that there may be interest in lending or purchasing certain products. In Islamic law, the issue of interest is classified as follows.

Classification of interest in Islam.

In Islam, interest is divided into 2 types:

1. Percentage of ignorance.

1.1. Interest on debt.

1.1.1. Interest-bearing lending.

1.1.2. Temadit - debt recovery.

1.2. Interest on purchases.

1.2.1. Temadit - debt recovery.

2. Purchase interest.

2.1. Determining the time set for the payment of interest.

2.2. Excess interest - determination of overpayment of the purchased product. (Aktepe, 2011).

2.4. Percentage scientific approaches of other scientists

As we know, in some economic literatures, the term is expressed in terms of percentages, which mainly consist of the following:

- Interest - means that one person eats what he has earned through sweat and manual labor, and another person eats it without compensation. (Suleyman Uludag).

- Interest - All kinds of wealth that increases without working in the way of Allah or multiplies to the detriment of the ummah or others by exploiting others. (Roger Garaudy).

- Interest is a transaction in which money, credit and banking operations are negotiated, and the return of money given on a contractual basis is determined. The unjust gain he receives in this field is a multiplicity that the giver sells and adds to the goods he produces, and a tool that exploits society. (Mehmet Yazici).

3. Method

The methods used in the article have different characteristics. The first method to be applied is the method of analysis. This method is based on the study of the elements of the components of the system. The main purpose here is to provide access to the information to be used in the article. This involves the use of a number of references to obtain information, and the information

obtained is reflected in the bibliography section. The purpose of the article is to collect, study and analyze information that has recently been and may be available on the management system in interest-free financial markets. Also, the method of analysis in the article serves to create a single management mechanism that allows you to apply the knowledge gained in the study of one group of subjects under study to others. The method of synthesis allows combining the theoretical and methodological approach to interest-free financial markets in a single complex system during the analysis. The article uses analytical and systematic approaches in the analysis of the work. On the other hand, induction and deduction methods were also used. Thus, economic facts about the research work were collected, systematized and investigated using the induction method. Then, through the method of deduction, on the basis of these collected facts, the theoretical results, the main features of the theoretical and methodological approach to interest-free financial markets were determined.

4. Scientific and theoretical approaches to the management of interest-free financial markets

4.1. Professor Sabahattin Zaim's scientific approach to the management of interest-free financial markets

The research of Turkish scientists who have conducted scientific research in the management of interest-free financial markets is very important. One of such scholars is the Turkish economist, professor of economics Sabahattin Zaim (1926-2007). He graduated from Ankara University, Faculty of Political Science in 1947, and from Ankara University, Faculty of Law in 1950. He has lectured at Cornell University in the United States, Munich University in West Germany, and Malik Abdulaziz University in Saudi Arabia on interest-free financial systems.

Sabahattin Zaim, who earned the title of “teacher of teachers” in Turkey, has trained many scientists and professionals related to the interest-free financial system during his tenure.

He conducted extensive research in the field of Islamic economics and made important contributions to the development of the theory of interest-free financial systems.

Professor Sabahattin Zaim We can list the reasons for the prohibition of interest in Islam as follows:

1. Interest is the purchase of people's goods for free. Because the majority taken as a percentage has no value.

2. In Islam, income must be either the product of labor or the result of an initiative or risk. Interest drives people to make a profit without labor and risk, instead of making a profit by producing a product. This will reduce production and harm society.

3. Interest can lead to the cessation of benefits and assistance by lending to people without reciprocity.

4. Allowing interest leads to an unfair flow of income from the poor to the rich.

5. Probably the percentage is the source of many unknown complications. Therefore, even if we do not know all the reasons, it is certain that interest is strictly forbidden. (Zaim, 1992).

4.2. Professor Servet Bayindir's scientific approach to the management of interest-free financial markets

Professor, Dr. Servet Bayindir (1965) is a famous Turkish scholar who made great contributions to the Islamic financial and economic system. He graduated from Marmara University, Faculty of Theology, Department of Theology, 1993. From 1993 to 1995, he received a master's degree in theology / Islamic law from the Institute of Social Sciences at Marmara University. The topic of the master's dissertation was "Evaluation of Private Financial Institutions from the Perspective of Islamic Law" and "Evaluation of Private Financial Institutions from the Perspective of Islamic Law". In 2004 he defended his doctoral dissertation at the Institute of Social Sciences at Marmara University. The topic of his doctoral dissertation was "The Place of Islamic

Banking Operations in Islamic Fiqh.” In 2005, he graduated from Anadolu University, Faculty of Economics, Department of Economics. In 2008-2010, he graduated from the Certificate of Islamic Finance (CIFP) program at the INCEIF Institute in Malaysia. He became an associate professor with his work “Future Contracts in the Window of Islamic Law” (2008) and a professor with his work “Money and Capital Market Operations in Islamic Law” (2014). “Commodity futures contracts as a new product for the Participating Bank and in terms of jurisprudence” He was awarded an honorary diploma of the first degree for his research. He was appointed a member of the Economic Policy Council by the Presidential Decree dated October 9, 2018. He is currently the Head of the Department of Islamic Economics and Finance at the Faculty of Theology, Istanbul University.

Professor Dr. Servet Bayındır’s book “Islamic Finance from a Philosophical and Economic Perspective-2” shows that in the Qur’an, a person’s life activity is described by linking it to the beginning of an economic activity consisting of housing and food. Therefore, the world is a promised place to live and enjoy the means of subsistence and to be resurrected in time. In order to survive, people need to have certain knowledge in specific areas such as nutrition, shelter, clothing, protection, defense and housing. Here, all human needs are met by living things obtained under goods of economic value. Thus, the place where sustenance is produced by rain has been given to the service of human beings by God, the true owner of all beings in the heavens and all wealth on earth. God is the sole possessor of beings. Man has the special qualities that God has established in all beings, the ability to use the blessings bestowed upon him sparingly, and the power to dispose of them. The basic principle in this matter is to establish a relationship with the Creator in this sense, acknowledging that God is the true owner of creation. In order to own wealth in human society (to protect property relations), it is necessary to follow certain rules in order to use and dispose of this wealth. The rules and principles defined by Islamic economics in this regard are not fully understood by

modern economists and are not reflected in modern economic theories. In other words, the economic theories that have emerged since the founding of economics are far from Islamic principles in this regard, and in some cases even anti-Islamic.

Economics is considered to be a science that accepts the methods and principles applied in the process of production, circulation and distribution of available natural resources for the healthy and balanced continuation of socio-economic life. Numerous theories and guidelines have been developed to achieve the desired socio-economic well-being and sustainable development through the most efficient use of available natural resources. The sum of all this knowledge is the common heritage of mankind. The views put forward have always been met with considerable respect by Muslims because they coincide with the principles of the Qur'an and its rules, which are indirectly implemented in the Sunnah. Thus, those who do not conform to the principles of the Qur'an are either corrected, and those who cannot be corrected are rejected and expelled. (Bayındır, 2015).

4.3. Professor Ismail Ozsoy's scientific approach to the management of interest-free financial markets

Prof. dr. Ismail Ozsoy is a senior Turkish scholar who has conducted research on the interest-free financial system. He defended his doctoral dissertation in 1991 on "Interest in the Islamic economy and the problems of our time." The books "Interest and Problems" (1993), "Participatory Banking in Turkey" (2012), "Money and Interest in the Doctrine of Fiqh" (2012) are among the most valuable works written in this field. In his book Interest and Problems, interest was such an approach. Although it is not known in advance whether the interest-bearing borrower will be able to make a profit or how much the profit will be due to the profit, the interest rate will be determined at the beginning of the loan process. is considered haraam due to.

The commandments and prohibitions of Islam must be established in accordance with the stated goals in the socio-economic

spheres, which naturally aim to instill moral values in people and to ensure the well-being of all people without discrimination, and to work for the world as well as to create a balance between this world and the hereafter. It is these values, goals and objectives that bring the economic order of Islam to the fore. The main objectives of the Islamic economic order are explained in the following areas:

- Economic development within Islamic morality. Islam promotes economic development, which is surrounded and developed by moral values that give people spiritual happiness and peace.

- fair distribution of income and implementation of social justice. Islam aims to achieve social justice in two stages. In short, in the first stage, the interest ban regulates the economy, and in the second stage, in particular, to eliminate violations of zakat.

- Ensuring individual freedom. Islam regulates human economic behavior, considering that man is tested in this world for the Hereafter. Because people are tested, they must be given the freedom to act as they wish in order to receive a reward or punishment at the end of the test. (Özsoy, 1993).

The result

We conclude from the research that the scientific and theoretical approaches of Turkish and world scientists in the management of interest-free financial markets in this area create great opportunities for achieving and expanding the socio-economic and cultural development of human society. In the management of interest-free financial markets, it would be expedient to take into account the following results for the sustainable and sustainable development of Turkish and world scientists:

- According to the Holy Quran - “O my people! Be straight (fair) in size and weight. Do not deprive people of their rights in anything (do not underestimate the value of people’s property, give everyone what they deserve). Do not spread mischief in the land. “ (Surah Hud, verse 85)

- According to the Torah - “Whoever amass wealth through usury, his wealth will end up being generous to the poor.” (Proverbs 28, 8)

- According to the Bible - “Give to anyone who asks you for something and do not ask back from the one who took your property.” If you want people to treat you the way you want them to treat you, treat them the way you want them to treat you. If you love those who love you, what praise do you deserve? Because sinners love those who love them. If you do good to those who do good to you, what praise do you deserve? Because sinners do the same. If you lend to people in the hope of getting it back, what kind of praise do you deserve? Because sinners also lend to sinners to repay that debt. Love your enemies, do good to them, and lend them nothing. Then your reward will be great, and you will be the children of the Almighty. For he is gracious to the ungrateful and to the wicked. (Luke, Chapter 6, verses 30-35);

- According to the Prophet Muhammad: He does not accept any good deeds that he will do with his interest income. The curse of God and the angels is always on him, even if he has a gram of interest.

- According to Ismail Mutlu - The systematic approach of world scientists to the essence of interest-free financial market management is reflected.

- According to Mawdudi, with the help of Islamic law, people are subject to a number of restrictions that they must abide by this regulatory mechanism and not allow it to go beyond its borders.

- According to Professor Isak Emin Aktepe - Interest is currently defined more as “return of borrowed money”, “time value of money” and “rent of money”. As today, interest rates are largely realized on monetary debts. However, in Islamic law, interest is not unique to monetary debts. It is estimated that products with certain characteristics may have interest in lending or purchasing.

- According to Professor S. Zaima - Islam has a free market system that operates on the basis of individual initiative, property rights and supply and demand. However, the spirit of religion brought by Islam, the belief in the other world, the sense of accountability and responsibility, the prohibition of interest, the institution of zakat and the intervention of the state in certain principles have always prevented monopolistic and authoritarian market models.

- According to Professor Servet Bayindir - the modern system of governance must be regulated in accordance with the economic principles contained in the Holy Quran in order to achieve the socio-economic development of society.

- According to Professor Ismail Ozso - the principle of “middle way” should be applied in Islam. Today, the economic and social views of systems based on the principle of individual and collective ownership, which dominates the majority of the world’s population, operate in contradictory terms on almost all issues. The fact that their economic systems, which promise happiness to mankind, are so contradictory, clearly shows that they are moving away from the truth. This is because when it is seen that two different scientists have come to the same scientific conclusion on a scientific subject without knowing each other, the fact that the two systems within each other put forward such contradictory views shows that they cannot find the real way.

As a result, the principles of justice, social justice, social equality and honesty must be taken into account in all issues related to the sustainable and sustainable development of interest-free financial markets, and the scientific approaches of Turkish and world scholars in this field must be taken into account.

REFERENCES

Kur’an-ı Kerim.

Tevrat.

İncil.

- Aktepe İ.E. (2011). Hadis kaynaklarında faiz ve faizman. İstanbul: Alioğlu Matbaacılık.
- Bayındır S. (2015). *Fıkhi ve İktisadi Açıdan İslami Finans-2 (Para ve Sermaye Piyasaları)*. İstanbul: Suleymaniye Vakfi Yayınları, 2015.
- Mutlu İ. (2003). Faiz. İstanbul: Mutlu yayıncılık Basım yayın LTD. ŞTİ.
- Mevdudi. (2004). Faiz. İstanbul: Hilal yayınları.
- Özsoy İ. (1993). Faiz və problemləri.İzmir: Nil A.Ş.
- Uslu S. (2005). İslamda faiz yasağı ve çağdaş finans. Ankara: Zafer Yayınları.
- Zaim S. (1992). İslam, İnsan ve Ekonomi. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Yeni Bir Sukuk Model Önerisi: Siyah Sukuk / Yeraltı Sukuku*

*Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Turkan¹¹³, Doç. Dr. Dzuljastri Bin
Abdul Razak¹¹⁴, Doç. Dr. Mustafa Omar Mohammed¹¹⁵*

1. GİRİŞ

Hayatın her alanında yer alan İslam dini, finans hayatında da önemli bir yere sahiptir. Toplumsal barışın ve adaletin sağlanması adına birçok model ve yöntem geliştirilmiştir. Kur'an ve sünnet ışığında geliştirilen yöntemler zamanın fehmine uygun olarak icma ve kıyaslarla günümüz finans dünyasına katkı sağlamaktadır. Bu finansal enstrümanlardan birini de sukuk oluşturmaktadır. İslami tahvil olarak ele alınan sukuk için birçok tanım yapılmaktadır. Bunlardan başlıcasını AAOIFF'nin tanımı oluşturmaktadır. Uluslararası İslami Finans Muhasebe ve Finans Organizasyonu

* Bu çalışma TUBITAK 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında hazırlanmıştır. Bu vesile ile ilgili kurumlara teşekkürlerimizi sunarız.

113 Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,

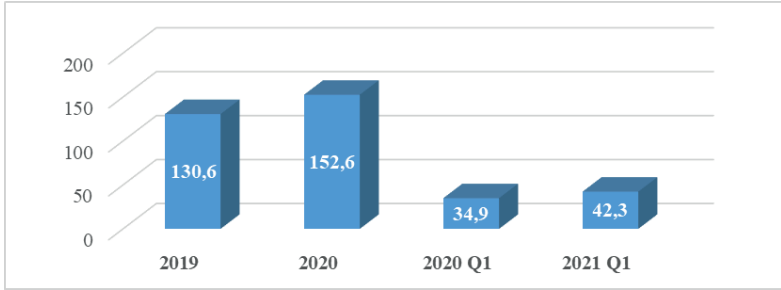
114 Department of Finance, Kulliyah of Economics and Management Sciences, International Islamic University Malaysia (IIUM),

115 Department of Economics, Kulliyah of Economics and Management Sciences, International Islamic University Malaysia (IIUM),

olan AAOIFI (Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Instituti) 1991 yılında Bahreyn’de kurulmuştur. Yaklaşık 45 ülkenin katılımıyla oluşan bu kuruluş tarafından bugüne kadar 100’ün üzerinde standart yayınlanmıştır. Bu standartlardan 17.’sini de Yatırım Sertifikası (Sukuk) standardı oluşturmaktadır. Bu standarda göre sukuk: *‘Mevcut mal (ayn), menfaat veya hizmet hâlinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetinde şayi payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır’* olarak tanımlanmaktadır (AAOIFI, 2015, s. 460). Ayrıca TKBB tarafından oluşturulan Faizsiz Finans sözlüğünde ise sukuk: *‘Bir tür finansal sertifika, yatırım sertifikası olarak belirtilmektedir. Varlıklar üzerindeki mülkiyet veya menfaat paylarını ya da bir yatırım faaliyetindeki payları temsil etmek üzere finansman sağlamak amacıyla ihraç edilen ve sahiplerini elde edilen gelirden payları oranında yararlandırıan menkul kıymetler’* olarak belirtilmektedir (TKBB, Faizsiz Finans Sözlüğü, s. 13).

Sukuka benzer finansal enstrümanlar çok eski yüzyıllarda kullanılsa da sukuk kavramı ilk olarak 1988 yılında Suudi Arabistan’ın Cidde kentinde düzenlenen Fıkıh Akademisi tarafından ele alınarak incelenmiş ve sukuk piyasasının temelleri atılmıştır (Lahham ve Watkins, s. 1.). Bu açıklamalara istinaden 1990 yılında Malezya’da yer alan Shell MDS Sdn Bhd tarafından 125 Milyon Malezya Ringit’lik ilk sukuk ihracı gerçekleştirilmiştir. Bunun akabinde 2001 yılında Bahreyn Merkez Bankası tarafından 150 Milyon Dolarlık ilk kurumsal sukuk ihracı gerçekleştirilerek resmi olarak sukukun dünya hayatına girmesi sağlanmıştır (Lahham ve Watkins, s. 2.). Sukukun birçok türü bulunmaktadır. Bunlar; İcara, Murabaha, Sem, İstisna, Mudaraba, Muşaraka, Yatırım Vekaleti, Müzaraa, Müsakat, ve Muğarasa olarak belirtilmektedir. Bunun haricinde zamanın fahmine uygun olarak oluşturulan ve farklı renklerle tanımlanan sukuk çeşitleri yer almaktadır. Bunların başında yeşil ve mavi sukuk gelmektedir. Yeşil sukuk, çevreye duyarlı bir şekilde geliştirilecek olan rüzgar enerjisi, biyogaz tesisleri, güneş parkları, düşük karbonlu teknolojiler, yenilenebilir alt yapı,

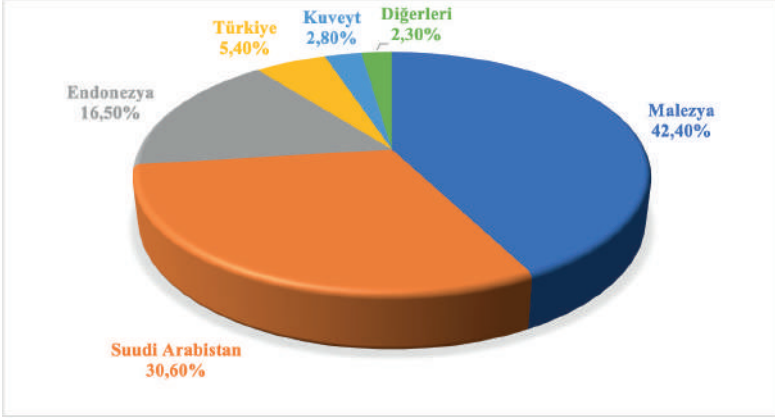
elektrikli taşıtlar ve ray sistemleri gibi bir çok doğal kaynakları korumaya yönelik projelerin yatırımında kullanılan sukuku ifade etmektedir (Alam vd., 2016; Abdul Aziz, 2017; Zain vd., 2017, PWC, 2016; Khazam, 2015). Mavi sukuk ise, daha çok deniz ekonomisini finanse etmeye odaklanmıştır (Rusydia ve Irfany, 2021, s.102). Dünyada ki sukuk ihracına bakıldığında ciddi artışların yaşandığı görülmektedir.

Şekil 1: 2021 Q1 Sukuk İhraç Hacimleri (Milyar Dolar)

Kaynak: Islamic Financial Services Board (IFSB) (Aralık 2021), Assessing The Effectiveness Of Covid-19 Policy Responses In The Islamic Capital Market, IFSB Yayınları, s. 5.

Son yıllarda dünyayı etkisi altına alan Covid krizine rağmen 2020 yılı birinci çeyreğine göre 2021 yılı birinci çeyreğinde sukuk ihracının %21,20'lik bir artışla 42,3 Milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Bu sukuk ihracında ülkelerin payları ise aşağıdaki gibidir.

Şekil 2: 2021 Q1 Sukuk İhraç Hacimleri (Yüzde)

Kaynak: Islamic Financial Services Board (IFSB) (Aralık 2021), Assessing The Effectiveness Of Covid-19 Policy Responses In The Islamic Capital Market, IFSB Yayınları, s. 6.

Grafik incelendiğinde 2021 yılı birinci çeyreğinde dünyadaki sukuk piyasasının büyük çoğunluğuna (%42,40) yaklaşık 18 Milyar Dolarlık kısmına Malezya'nın sahip olduğu görülmektedir. Bu sukuk piyasasını daha sonra Suudi Arabistan (%30,60, 13 Milyar Dolar), Endonezya (%16,5, 7 Milyar Dolar), Türkiye (%5,4, 2.2 Milyar Dolar) ve Kuveyt (%2,8, 1.2 Milyar Dolar) takip etmektedir. Ayrıca 2021 yılı sonu itibariyle ise yaklaşık olarak 250 Milyar Dolarlık sukuk ihracının gerçekleştiği belirtilmektedir (thenationalnews.com).

Sukuk piyasasının gelişimi ile birlikte kaynakların aktarıldığı alanlarda çeşitlenmiştir. Yeşil ve mavi sukukta olduğu gibi çeşitli projelerin finansmanında sukuktan etkin bir şekilde yararlanıldığı görülmektedir. Bu etkinin dağıtım alanlarından birinin de yer altı kaynakları olması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü neredeyse her İslam ülkesinin kendine ait yer altı kaynakları mevcuttur. Bunların gün yüzüne çıkarılması çok maliyetli olduğu için bazı ülkeler bu girişimde bulunamamaktadır. Ülkelerin ekonomik gücünün bu kaynaklara aktarılmadan farklı kaynaklara kanalize edilmesi adına bu

model geliştirilmiştir. Böylece ülke ekonomileri korunurken, aynı zamanda yer altı kaynaklarıyla da ülkeye büyük katkılar sağlanacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sukukla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu bölümde siyah sukuka yakın olduğunu düşündüğümüz çalışmalar belirtilmiştir. Bunlardan bazılarını sukukun proje finansmanında kullanımıyla ilgili yapılan çalışmalar (Azlin, 2013; Saudi Hollandi Capital, 2013; Dewar ve Hussain, 2014; Asian Bond Monitor, 2015; Sümer, 2020), yeşil sukukla ilgili yapılan çalışmalar (Dinçer ve Yüksel, 2022; Liu ve Lai, 2021; El Amri, Mohammed, Abdi, 2021; Saeed, 2021; Abdullah ve Nayan, 2020; Mat Rahim & Mohamad, 2018), mavi sukukla ilgili yapılan çalışmalar (Rusydia ve Irfany, 2021; Maulana ve diğerleri, 2021; Hariyanto, 2020) ve azalan müşaraka sukuku ile ilgili yapılan çalışmalar (Zain ve Sori, 2020; Aktaş, Çiftçi, 2021; Altundere Doğan ve Ersoy, 2018) oluşturmaktadır. Belirtilen çalışmalarda genel itibariyle sukukun gerek projelere, gerek sürdürülebilir enerjiye gerekse mavi ve yeşil çevreye pozitif etkileri belirtilmiştir. Ele alınan siyah sukuk modeli ile de yer altı kaynaklarının ülke ekonomisine ve topluma faydası üzerinde durulmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada daha çok nitel bir araştırma yöntemi ele alınmaktadır. Nitel araştırma, insanın kendi kabiliyetini kullanarak, sosyal yapı ve sistemlerin derinliklerini keşfetmek için geliştirdiği bilgi üretme biçimi olarak dile getirilmekte ve araştırmalarda incelenen olay veya olgu hakkında derin bir algıya ulaşma çabasının söz konusu olduğu belirtilmektedir (Morgan, 1996). Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme, doküman ve söylev analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanımının yanında, insana ilişkin algı ve olayların, sosyal gerçeklikte ve doğal ortamında derinlemesine incelenmesinin gerçekleştirildiği bütüncül bir yaklaşımdan da yararlanılmaktadır (Hatch, 2002; Merriam ve Grenier, 2019). Nitel

araştırmalar daha çok bilginin detayları ve derinliği ile incelenen olguyu en iyi şekilde ifade etmesini konu edinmektedir (Connelly, 2016; Marshall ve Rossman, 2014; Şimşek ve Yıldırım, 2011). Bu çalışmada da nitel araştırma tekniği kullanılarak sukukla ilgili ekonomik veriler, fihhi görüşler, uygulamalar ve standartlar ele alınarak incelenmiştir. Siyah sukukun alt yapısını oluşturmaya yönelik bilimsel temeller oluşturulmaya çalışılmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Modelin Amacı

Ele alınan siyah sukuk modeli daha çok azalan müşaraka sukuku ile Yap-İşlet-Devret modelinin baz alınabileceği bir sukuk sisteminin oluşmaktadır. AAOIFI'nın 17. Standardında, 'Müşaraka sukuk; belirli bir projenin veya ticari bir faaliyetin gerçekleştirilmesi amacıyla ortaklık çağrısında bulunan ve kendisine ortaklar arayan taraf iken; yatırımcılar müşâreke sözleşmesi neticesinde ilgili projeye veya faaliyete ortak olan taraftır. Arz geliri, yatırımcıların ortaklık sermayesindeki payıdır. Bu yöntemle ihraç edilen sertifikaları alan yatırımcılar, kurulan ortaklığın varlıklarına sahip olurlar. Dolayısıyla söz konusu varlığın gelir ve giderleri, hasar veya helak olma durumunda masrafları da sukûk sahiplerine aittir. Sertifika almış olan yatırımcılar eğer ortaklık kâr etmişse, kârdan paylarına düşeni alırlar' (AAOIFI, 2015, s. 468) ifadeleri yer almaktadır. Azalan müşarakada ise yapılan ortaklığın yıllar itibarıyla azalması ile son bulmasını ifade etmektedir. Bu yöntemin amacı sadece kar elde etmek değil, aynı zamanda mülke faizsiz bir şekilde sahip olmaktır (Altundere Doğan ve Ersoy, 2020, s. 395). Bunların yanında Yap İşlet Devret Modeli, gelişmekte olan ülkelerde döviz harcamasında bulunulmadan büyük alt yapı projelerinin ortak girişim şirketi tarafından gerçekleştirilip, belirli bir süre kullanılıp, ev sahibi ülkeye bedelsiz devrini ifade etmektedir (Özer, 2012, s. 31). Böylece ülkeler çok fazla borç altına girmeden belirli bir süre sonra büyük projelere sahip olmaktadır. Siyah sukuk modelin amacı ise azalan müşaraka sukuk ve yap işlet devret modelinin fihhi kararlarını

temel olarak ülkelerin yer altı kaynaklarının uygun maliyetli olarak çıkarılıp toplumun refahına katkı sunmaktır. Hem ülkelerin büyük borç yükünden kurtarılması, hem toplumun refah düzeyinin artırılması, hem de yatırımcılara kar sağlayacak projelere kapı açılması amaçlanmaktadır. Böylece mütedeyyin kesimin yastık altındaki yatırımları ülke ekonomisine kazandırılabilir.

4.2. Modelin Fıkhi Dayanağı

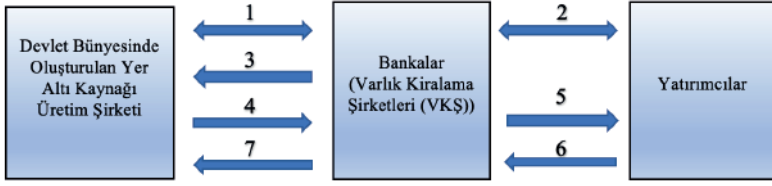
İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerimde madenlerin insanların istifadesine sunulduğu açıkça belirtilmektedir. Nebe süresinin 7. ayetinde *'Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı'* (DİY Meali, Nebe 78/7) buyurulmaktadır. Bu ayetin ifade ettiği manayı Bedüzzaman Said Nursi, Şualar adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir: *'Dağlar, zelzele tesiratından zeminin sükûnetine ve içindeki dahili inkılabat fırtınalarından sükutuna ve denizlerin istilasından kurtulmasına ve havanın gazat-ı muzırradan tasfiyesine ve suyun muhafaza ve iddiharlarına ve zihayatlarına lazım olan madenlerin hazinedarlığına ettiği hizmetleriyle ve hikmetleriyle seni tanıyorlar ve tanıtıyorlar'* (Nursi, 2021, s. 50) ifadelerini kullanarak dağların madenlerle donatılıp insanların hizmetine sunulduğu ve ciz bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca Sebe' süresinin 12. ayetinde Hz. Süleyman (A.S.) için *'Onun istifadesi için erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttık'* (Sebe', 34/12), yine Hadid süresinin 25. ayetinde ise *'Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar var'* (Hadid, 57/25) buyurulmaktadır. Bu durumlar göstermektedir ki Rabbimiz bizim istifademiz için madenleri göndermiş ve bize ne kadar faydalı olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle bunlardan yararlanmak için uygun yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu yöntemlerden birini teşkil eden Siyah Sukuk ile bu manaların gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Sukuk ile ilgili verilen fetvalar incelendiğinde sukukun İslam dinine uygun olduğu belirtilmekte ve kullanım şekli birçok İslami kuruluş tarafından caiz görülmektedir. Özellikle AAOIFI'nın yayınlamış olduğu sukuk standardının *'Ek-2 Fıkhi Hükümlerin Dayanakları'* başlığı içerisinde sukukun fıkhi açıdan uygun olduğuna

dair birçok görüşme gerçekleştirilmiş, sadece bazı sukuk türlerinin ikincil piyasasında yaşanabilecek fihhi durumlar için uyarılarda bulunulmuştur (AAOIFI, 2015, s. 481.). Uygulayacağımız siyah sukuk da bu minvalde gerçekleştirilecektir. Özellikle azalan müşaraka sukuk ile Yap İşlet Devret (YİD) modelinden esinlenilerek oluşturulan bu modelde YİD modelinin de İslam dinine uygunluğu araştırılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinden YİD modelinde konuyu ele alan araştırmacılardan bir kısmının YİD sözleşmesini yeni bir sözleşme olarak kabul ettiği diğer bir kısmının ise icare, cu'ale, harap vakıfların tamiri ile ilgili işlemler, iktâ, şirket akdi, istisna akdi gibi klasik akitlere benzediği belirtilmiştir. Ayrıca bu konuyu ele alan akitlerden bir kısmının ise hibrid bir sistem olduğu belirtilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda Yap İşlet Devret modelinin ana sözleşmesinin caiz olmadığına dair bir eleştirinin olmadığı, bunun nedeni olarak akdin özü itibariyle sorunsuz bir akit olduğu, anlaşmanın özünde bir yapı inşası söz konusu olduğu ve bu yapı haram bir yapı değilse sözleşmede sıkıntı bulunmayacağı belirtilmiştir (Araz, 2021, s. 1196). İlgili fetvalar incelendiğinde siyah sukukun temel alındığı bu yöntemlerin caiz oluşuna binaen siyah sukukun da uygulanışının İslam fihhına uygun olduğu görülmektedir.

4.3. Modelin Uygulanma Şekli

Bu model için iki yöntem düşünülmektedir. Birincisi azalan müşaraka sukuk, diğeri ise Yap İşlet Devret modelinin temel alınması üzerinedir. Günümüzde birçok projede kullanılan azalan müşaraka ve yap işlet devret modeli ile yer altı kaynakları etkin bir şekilde ülkelerin istifadesine sunulacaktır. Azalan müşaraka sukuk ve Yap-İşlet-Devret modelinin temel alındığı siyah sukukun işleyişi aşağıdaki şekil yardımıyla belirtilmiştir.

Şekil 3: Siyah Sukukun Uygulanış Şeması

1- Öncelikle yer altı kaynağını üretmeye karar veren işletme ile VKŞ arasında İslam fihhına uygun ve ilgili sukuk hükümleri çerçevesinde gerekli sözleşmeler düzenlenecektir.

2- Varlık Kiralama Şirketleri (VKŞ) tarafından bankalar aracılığıyla ilgili kira sertifikaları düzenlenerek yatırımcıya sunulacaktır.

3- Yatırımcıdan toplanan kaynaklar gerekli üretimin gerçekleştirilmesi adına ilgili şirkete aktarılacaktır.

4- Yer altı şirketi tarafından ilgili madenler çıkarılarak satışı gerçekleştirilecektir. Elde edilecek gelirler ve karlar baz alınacak yöntem göre (YİP modeli için yazarlar tarafından belirlenen süre 20 yıldır) VKŞ'ye devr edilecektir. Bu satış işlemleri gerçekleştirilirken riski düşürmek ve yatırımcıyı korumak adına asgari gelir şartları YİP'de belirtildiği gibi detaylandırılacaktır.

5- VKŞ'ler yatırımcıların payları oranında elde edilen gelir ve karların dağıtımını sözleşme süresince dağıtacaktır.

6- Sözleşme süresinin bitimiyle VKŞ'ler tarafından kira sertifikaları toplanacaktır.

8- Kira sertifikalarının toplanması ve ortaklığın sona ermesi ile yer altı kaynağı üretim şirketleri devlet kontrolüne aktarılacaktır.

Yukarıda aşamaları belirtilen sukukun ihracı ile ilgili izahnameler AAOIF'nın 17. Standardının 5/1/8 nolu bendinde açıkça belirtilmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında siyah sukuk sözleşmesinin detayları belirlenerek sözleşme ana metnine dahil edilecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İslami finansal araçlardan sukuk, gayrimenkullerin menkulleştirilmesi ve projelerin yatırımında son 30 yıllık süreç içerisinde son derece etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Covid krizinin etkilerini sürdürdüğü 2021 yılında 250 milyar dolarlık ihraç hacmi ile sukuk, İslami finans piyasasında dikkatleri üzerine çekmiştir. Mudaraba, muşaraka, icara, selem, istisna gibi sukukun birçok türü bulunmakla birlikte, sürdürülebilir enerji kaynakları ve çevre dostu projeler için yeşil sukuk, deniz dostu projeler için ise mavi sukuk kavramı kullanılmaktadır. Bu kavramların yanında ülke ekonomileri için son derece önemli olan yer altı kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımı için siyah sukuk (yeraltı sukuk) kavramı ele alınmıştır. Yer altı kaynaklarının başlıcalarını oluşturan petrol ürünlerinin üretim maliyetleri oldukça ağır yekün teşkil etmektedir. Siyah sukuk (yeraltı sukuku) sayesinde ülkeler ekonomik kaynaklarını farklı alanlara kaydırırken, düşük maliyetli bir şekilde yer altı kaynaklarına sahip olabilecektir. Yatırımcılar ise İslami esaslara uygun, düşük riskli ve karlı bir yatırımda bulunmuş olacaklardır. Siyah sukuka fıkhi açıdan bakıldığında azalan müşaraka sukuk ve yap-işlet-devret modelinin temel alınmasından dolayı bir sakıncanın olmadığı görülmektedir. Siyah sukuk modelinin hayata geçirilmesi ile oluşacak beklentiler aşağıdaki gibidir:

- o Çıkarılması çok maliyetli olan yer altı kaynakları siyah sukuk ile topluma yayılarak dış borçlanmaya neden olmadan uygun maliyetlerle gün yüzüne çıkarılacaktır.
- o Elde edilecek gelirler topluma yayılarak yatırımcılara katkı sağlanacaktır.
- o Petrol ürünlerinde dışa bağımlılığı azaltacaktır.
- o İslam ülkelerinin kendi yer altı kaynaklarını çıkarabilmesine katkı sağlayacaktır.
- o Ülkelerin kendi yer altı kaynaklarına uygun maliyetle ulaşması sonucu yabancı paraların ülkeler üzerinde ki baskısı azaltılacaktır.

- o Yer altı kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımı toplumsal barış ve refaha neden olacaktır.

Bu minvalde siyah sukukun İslam ülkelerinin hem yer altı kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmasına hem de İslami finans yatırımcılarına büyük karlar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI (2015), *Faizsiz Finans Standartları*. TKBB Yayınları. İstanbul.
- Abdul Aziz, A. H. (2017). Green Sukuk/ Bond for Sustainable Development. <http://www.iifm.net/sites/default/files/Session%204%20-%20Green%20Sukuk%2C%20Financing%20the%20Future%20-%20Ahmad%20Hafiz%20%28World%20Bank%29.pdf>
- Abdullah, N., & Nayan, M.A. (2020). Green Sukuk: Financing the Future to Sustainable Environment. *International Journal of Zakat and Islamic Philanthropy*. 2(2), 14-23
- Akkucuk, U. (2022). *Disruptive Technologies and Eco-Innovation for Sustainable Development*, (Dinçer, H. Ve Yüksel, S. Book Chapter : The Role of Green Sukuk for Sustainable Energy Production). IGI Global Publisher.
- Alam, N., Duygun, M. and Turk Ariss, R. (2016). *Green Sukuk: An Innovation in Islamic Capital Markets* (Edited by Andre Dorsman, Özgür Arslan-Ayaydın and Mehmet Baha Karan). Energy and Finance Sustainability in the Energy Industry (First Edition). Switzerland: Springer International Publishing.,167-185.
- Altundere Doğan, M.B. ve Ersoy, A. (2020). Faizsiz Gayrimenkul Edinmede Azalan Mülk Ortaklığı Yöntemi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. Cilt:12, Sayı: 23, ss. 383-402.
- Araz, Y. (2020). İslam Hukuku Açısından Yap-İşlet-Devret (YİD) Modeli. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 24 (3): 1177-1198
- Asian Bond Monitor, September 2015.
- Azlin, N. (2013). *Sukuk As a Means Of Project Financing*. INCEIF, Malaysia.
- Connelly, L. M. (2016). Trustworthiness in qualitative research. *Med-surg Nursing*. 25(6), 435-437.

- Çiftçi, M.İ. (2021). *Azalan Ortaklık: İslam İktisadı Açısından Bir Değerlendirme*. İktisat Yayınları.
- Dewar J. and Hussain M., 2014. *Sadara project sukuk: Heralding a new era?* Butterworths Journal of International Banking and Financial Law.
- El Amri, M.C., Mohammed, M.O., Abdi, M.H. (2021). *How Green Sukuk Structure Contributes to SDGs?*. In: Billah, M.M. (eds) *Islamic Wealth and the SDGs*. Palgrave
- Hariyanto, E. (2020). Potensi dan Strategi Penerbitan Blue Sukuk. *Indonesian Treasury Review: Jurnal Perbendaharaan. Keuangan Negara Dan Kebijakan Publik*. 5(2), 151-170.
- Hatch, J. A. (2002). *Doing qualitative research in education settings*. Suny Press.
- Islamic Financial Services Board (IFSB) (Aralık 2021). *Assessing The Effectiveness Of Covid-19 Policy Responses In The Islamic Capital Market*. IFSB Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim, ilgili ayetler.
- Lahham, Watkins. (2022, Nisan 6), *The Sukuk Handbook*, Erişim adresi: <https://www.lw.com/thoughtLeadership/guide-to-structurings-sukuk>
- Liu FH, Lai KP. (2021). Ecologies of green finance: Green sukuk and development of green Islamic finance in Malaysia. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 53(8): 1896-1914.
- Marshall, C. and Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. Sage publication
- Mat Rahim, S. R., & Mohamad, Z. Z. (2018). Green Sukuk for Financing Renewable Energy Projects. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 5(2), 129-144.
- Merriam, S. B., and Grenier, R. S. (2019). *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Morgan, D. L. (1996). *Focus groups as qualitative research* (C. 16). New York: Sage publications.
- Nursi, B.S. (2021), Şualar, RNK Neşriyat.

- Özer, K. (2012). Yap işlet devret modeli ve Türkiye uygulamaları. *Ziraat Mühendisliği Dergisi*. Sayı 358, ss. 30-35.
- Rusyadiana, A.S. ve Irfany, M.I. (2021). Proposing blue sukuk in indonesia: an interpretive structural model. *Shirkah: Journal of Economics and Business*.Vol.6, No.1, s. 101-114
- Saeed, M. (2021). *Green sukuk for financing renewable projects in Islamic social finance, Problems and solutions*. Contemporary Issues in Islamic Social Finance, Routledge, 1st. Editon.
- Saudi Hollandi Capital (2013). Sukuk market in Saudi Arabia.
- Sümer, E. (2020), 'Sukukun Aslına Uygun Gelişimi ve Proje Finansmanında Kullanılması için Öneriler', Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar, TKBB Yayınları, Ankara.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- TKBB. (2022, Nisan 5), *Faizsiz finans sözlüğü*, Erişim adresi: https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/FAIZSIZ_FINANS_SOZLUGU-GUNCEL.pdf
- Zain, N. S., & Sori, Z. M. (2020). An exploratory study on Musharakah SRI Sukuk for the development of Waqf properties/assets in Malaysia. *Qualitative Research in Financial Markets*.

Türkiye’deki İslami ve Konvansiyonel Hisse Senedi Endeksleri Arasındaki İlişki

Dr. Öğr. Üyesi, Hidayet GÜNEŞ¹¹⁶

GİRİŞ

İslami finans alanında son yıllarda yapılan atılımlar sonucunda küresel çapta hem ürün bazında hem de hizmet anlamında pek çok gelişmelerin yaşanması yatırımcıları bu alana doğru çekmeye başlamıştır. İslami finansın temelinde faizsizlik prensibinin olmasının yanında bireyler ve kurumlar için en düşük maliyetle borçlanma ve en yüksek karlılık ile işlem yapma durumları doğası gereği bulunmaktadır. Sadece dini anlamda faize karşı hassasiyeti olan fon sahiplerinin değil aynı zamanda yatırım yaptığı finansal varlıkları çeşitlendirmek, yeni alternatifler bulmak, riski düşük tutabilmek gibi farklı amaçlar ile de bu piyasalarda işlem yapan piyasa katılımcılarına ulaşmak mümkündür. Burada yatırımcılar açısından faiz duyarlılığının yüksek olmasının yanında riski düşük getirisi yüksek olabilecek finansal ürünlere yatırım yaparak kazançlarını artırmak da öncelikli amaçları arasındadır.

116 Burdur Mehmet Akif Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İslami finans içerisinde en büyük paylardan birine hisse senedi piyasaları sahiptir. Fon sahipleri ellerindeki fonları İslami borsalarda değerlendirerek getirilerini artırmakta ve yatırımlarına çeşitlilik kazandırabilmektedirler. İslami borsa endekslerinde işlem görebilmek için hisse senetlerinin taşınması gereken bazı özel şartlar bulunmaktadır. Ülkemizdeki ismiyle Katılım bankacılığı esaslarına uygun bir şekilde faaliyet yürütmesi ve bu esaslar ile doğrudan ilişkili olan şartların uygulanması ve gözetilmesi en önemli durumların başında gelmektedir. Temel olarak iki aşamalı bir filtreleme sürecinden bahsetmek olanaklıdır. Birinci ve en önemlisi hisse senedi ile endeks içerisine dâhil olmak isteyen firmanın faaliyet göstermiş olduğu alanın faizsizlik prensibine dayalı bir işleyiş göstermesi gerekmektedir. Faaliyet alanları arasında alkol, tütün ürünleri, şans oyunları, kumar, silah, turizm, eğlence, basın-yayın, reklam, domuz eti ve benzer gıdalar üreten iş ve firmalar ile alakalı bir faaliyetlerinin olmaması gerekmektedir. Bunların yanında vadeli olarak kıymetli metaller olan altın, gümüş, platin ve döviz ticareti alanlarında da faaliyet yürütmemelidir. İkinci aşamada ise endekse girmek isteyen firmanın sağlaması gereken bazı finansal gösterge ve oranlara ulaşması zorunluluğu bulunmaktadır (Sarıtaş ve Bayram, 2021: 61-62).

İslami endeksler ile birlikte konvansiyonel endekslere de yatırım yapan fon sahiplerinin, endeksler arasında olan çeşitli ilişkileri göz önünde bulundurarak yatırım kararlarını almaları gerekmektedir. Endeksler arasında bir nedensellik durumunda yatırımlarını çeşitlendirme anlamında daha farklı yatırım ürünlerine yönelmeli ve yatırımlarından maksimum kazanç elde edebileceği noktaya ulaşabilmelidir. Yatırımlarını ortaya çıkan yeni durumları göz önünde bulundurarak değiştirebilmeli veya finansal ürün bazında oransal olarak yeniden değerlendirme yapabilmelidir. Bu sayede rasyonel yatırımcı kimliği kazanılabilir ve yatırımlardan istenilen veya hedeflenen getiriler elde edilebilir.

Bu çalışmada hem İslami endekslere hem de konvansiyonel endekslere yatırım yapan ya da yapmayı düşünen bireylere yardımcı olabilmek amaçlanmıştır. Türkiye'deki İslami ve konvansiyonel

borsa endeks getirileri arasında nedensellik ilişkisinin varlığı araştırılmak amacıyla çalışma gerçekleştirilmiştir. İslami endeks olarak Katılım 30 (KAT30), konvansiyonel endeksler olarak da Borsa İstanbul 100 (BIST100) ile Borsa İstanbul 30 (BIST30) endeksleri alınmıştır. Veri seti 7 Ocak 2011 tarihi ile 31 Aralık 2021 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerlerinden oluşmaktadır. Günlük kapanış değerleri günlük nominal getiri serileri haline dönüştürülmüş ve analizler getiri serileri üzerinden yapılmıştır. Analizde endeks getiri serilerinin düzeyde durağanlık sergilemesi dolayısıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik testi sonucunda BIST100 ile KAT30 endeks getiri serilerinden BIST30 endeks getiri serisine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

LİTERATÜR

Literatür kısmında sadece islami endeksler ile konvansiyonel endeksler arasındaki nedensellik ilişkisini dikkate alan çalışmalar yer verilmiştir. Ağırlıklı olarak da Türkiye hisse senedi piyasası üzerinde yapılan çalışmalar eklenmiştir. İslami ve konvansiyonel endeksler arasında volatilité yayılımı, uzun-kısa dönemli ilişki gibi pek çok konuda yapılan çalışmalar literatürde bulunmasına rağmen konu ile doğrudan bağlantılı olmadığı için değinilmemiştir.

Ülev ve Özdemir (2015), Katılım 30 ve BIST100 endeksi ile piyasa faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisini Ocak 2011 ile Ocak 2015 tarihleri arasındaki verileri kullanarak araştırdıkları çalışmada, BIST100 endeksi ile piyasa faiz oranları arasında nedensellik ilişkisi olduğunu ancak Katılım 30 endeksi ile ilişkisinin olmadığını ortaya koymuşlardır. BIST 100 endeksi ile Katılım endeksi arasında nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır.

Seçme vd. (2016), BIST100 ile KATLM endeksi arasındaki oynaklığı, endeks performanslarını ve aralarındaki ilişkiyi Ocak 2011 ile Haziran 2015 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerlerini kullanarak inceledikleri çalışmada, oynaklık açısından BIST 100 endeksinin daha yüksek olduğunu, her iki endeksinde negatif bilgi

şoklarına pozitif bilgi şoklarından daha fazla tepki verdiğini belirlemişlerdir. Ayrıca BIST100 ile KATLM endeksi arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu ifade etmişlerdir.

Çevik vd. (2017), Dow Jones Global İslami Hisse Senedi Endeksi ile Almanya, Fransa ve İngiltere hisse senedi endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisini Temmuz 2002 ile Ocak 2017 tarihleri arasındaki aylık verileri kullanarak araştırdıkları çalışmada, geleneksel Granger nedensellik testinin endeksler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını gösterdiğini belirlemişlerdir. Asimetrik nedensellik testi sonuçları ise İslami hisse senedi piyasasındaki negatif şokların Alman hisse senedi piyasasındaki negatif şokların Granger nedeni olduğunu ve Fransa hisse senedi piyasasındaki negatif şokların ise İslami hisse senedi piyasasındaki negatif şokların Granger nedeni olduğunu gösterdiğini belirlemişlerdir.

Kamışlı vd. (2017), bölgesel İslami hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkileri Ocak 2007 ile Şubat 2017 tarihleri arasındaki aylık değerleri kullanarak inceledikleri çalışmada, Zamanla değişen asimetrik nedensellik testine göre farklı dönemlerde de incelenen tüm bölgesel İslami hisse senedi endeksleri arasında karşılıklı anlamlı nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Şarkaya İçellioğlu (2018), Katılım 30 endeksi ile BİST 100 endeksinin logaritmik değerlerini kullanarak 5 Haziran 2013 ile 13 Haziran 2018 tarihleri arasındaki günlük verileri üzerinden uzun ve kısa dönemli ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, endeksler arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiyi tespit etmiştir. Ayrıca Katılım 30 endeksinden BİST 100 endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya çıkarmıştır.

Erdoğan vd. (2019), döviz kurları ile BIST100 ve Katılım 30 arasındaki volatilité yayılımı ve nedensellik ilişkisini 2011 ile 2019 tarihleri arasındaki günlük değerleri kullanarak araştırdıkları çalışmada, volatilité yayılma etkisinin sermaye piyasalarından döviz kurlarına doğru olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca BIST100 ile Katılım 30 endeksi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını tespit etmişlerdir.

Baykut ve Çonkar (2020), BİST30 ile KATILIM 30 endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve nedensellik durumunu 7 Ocak 2011 ile 30 Haziran 2020 tarihleri aralığındaki günlük kapanış değerlerini kullanarak araştırdıkları çalışmada, ARDL model sonuçlarına göre endeksler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik analizi bulgularına göre de endeksler arasında anlamlı ve çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Güçlü (2020), İslami ve Konvansiyonel hisse senedi piyasaları arasında ortalama ve varyansta nedensellik ilişkisini Türkiye, ABD, İngiltere ve Malezya ülke borsalarının 6 Ocak 2011 ile 28 Şubat 2018 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinden yaptığı çalışmada, sadece Malezya için İslami hisse senedi piyasaları ile konvansiyonel hisse senedi piyasaları arasında hem ortalama getirilerde hem de varyanslarında nedensellik ilişkisinin olduğunu belirlemiştir. Ülkelerin İslami hisse senedi piyasaları arasındaki nedensellik analizi sonuçlarına bakıldığında ise gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin İslami hisse senedi piyasalarının birlikte hareket ettiğini ortaya koymuştur.

YÖNTEM VE BULGULAR

Zaman serilerinden oluşan veri seti ile çalışıldığında ham verilerin büyük ihtimalle durağan olmaması ile karşılaşılmaktadır. Bu koşulları sağlayan veriler üzerinden gerçekleştirilen modeller de ise ortaya çoğunlukla sahte regresyon problemi çıkmaktadır. Bu problemin olması, oluşturulan modelin sonuçlarının da sahte ilişkiyi ortaya çıkarabileceğini göstermektedir. Eğer analizde kullanılan serilerin düzeyde durağan olmadıkları tespit edilirse, birinci farkından başlayarak farkları alınmış haliyle durağan olmaları sağlanabilir. Durağan serilerin elde edilmesiyle de sahte regresyon sorunu ortadan kaldırılmış ve sonuçların daha doğru ve tutarlı çıkması sağlanmış olur (Yılmaz vd., 2006: 7-8). Serilerin durağanlık seviyelerine düzeyde mi yoksa birinci farkı alınmış haliyle mi ulaşıldığının belirlenmesinin de gerekliliği bulunmaktadır. Çünkü analiz için kullanılan testlerden bazıları serilerin düzeyde durağan olduk-

ları varsayımına dayanmaktayken bazıları birinci farkta durağan olma şartını varsaymaktadır. Bundan dolayı model tahminlemesi ve analiz kısmına başlamadan önce serilerin durağanlık analizlerinin yapılması gerekmektedir. Bunların ardından serilerin düzeyde durağan olma şartını isteyen Granger nedensellik testi değişkenlere uygulanmıştır. 1969 yılında geliştirilen Granger nedensellik testinde, analiz edilen seriler arasında bir ilişkinin olup olmadığı şayet ilişki varsa hangi yönde bu ilişkinin var olduğunu tespit edebilmek amaçlanmıştır. Yazar tarafından oluşturulan hipotezin çift taraflı kurulması durumunda ilişkinin çift taraflı veya tek taraflı mı olduğu sonucuna da ulaşılmaktadır. Granger nedensellik testi:

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \theta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

şeklinde formüle edilmektedir. Formüldeki α_i , λ_i , θ_i ve β_i gecikme katsayılarını; ε 'ler hata terimlerini ve m gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Denklem sonucunda belirlenene anlamlılık düzeyinde β_i değerinin sıfırdan farklı olması durumu kabul görürse X değişkeninden Y değişkenine doğru, θ_i değerinin sıfırdan farklı olması durumunda ise Y değişkeninden X değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu ifade edilmektedir (Polat vd., 2019 :91).

Çalışma kapsamında Borsa İstanbul 100 (BIST100), Borsa İstanbul 30 (BIST30) ve Katılım 30 (KAT30) endeks getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmak istenmektedir. 7 Ocak 2011 tarihi ile 31 Aralık 2021 tarihleri arasındaki günlük kapanış değerleri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini gösteren Granger nedensellik testinden önce, getiri serilerine ait istatistiki bilgiler, getiri serilerinin durağanlık durumlarını gösteren Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testi sonuçları ile uygun gecikme uzunluğunun tespitini gösteren tablolara yer verilmiştir.

Tablo 1. Endeks Getirilerine Ait İstatistikî Bilgiler

	BIST100	BIST30	KAT30
Ortalama	0.000360	0.000319	0.000618
Maksimum	0.062371	0.069097	0.065994
Minimum	-0.110633	-0.109013	-0.110484
Standart Sapma	0.014494	0.015275	0.013125
Çarpıklık	-0.841227	-0.658969	-1.183879
Basıklık	8.225592	7.378825	11.80342
Jarque-Bera	3467.064	2405.644	9560.716
Olasılık	0.000000*	0.000000*	0.000000*
Gözlem Sayısı	2761	2761	2761

** %1 anlamlılığı göstermektedir.*

Tablo 1'de Türkiye İslami ve konvansiyonel borsa endeks getirilerine ait tanımlayıcı istatistikî bilgiler gösterilmiştir. En yüksek ortalama getiriye KAT30 (0.000618) endeksi sahipken en düşük ortalama getiriye BIST30 (0.000319) sahiptir. Getiri volatilitesini gösteren standart sapma değerlerine göre en düşük volatiliteye KAT30 endeksi, en yüksek volatiliteye ise BIST30 endeksi sahip olarak bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında serilerin hepsinin sola çarpık yapıda ve normale göre daha sivri ve kalın kuyruk özelliğine sahip oldukları görülmektedir. Jarque-Bera değerlerinin de yüksek olması, borsa endeks getirilerinin normal dağılım sergilemediğini ifade etmektedir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

	BIST100	BIST30	KAT30	
ADF	Sabitli	-34.8751 0.0000*	-35.2067 0.0000*	-33.2538 0.0000*
	Sabitli ve Trendli	-34.8919 0.0000*	-35.2151 0.0000*	-33.2947 0.0000*
	Sabit ve Trend Olmadan	-34.8495 0.0000*	-35.1903 0.0000*	-33.1623 0.0000*
PP	Sabitli	-52.8137 0.0001*	-53.2082 0.0001*	-50.0572 0.0001*
	Sabitli ve Trendli	-52.8276 0.0000*	-53.2140 0.0000*	-50.0829 0.0000*
	Sabit ve Trend Olmadan	-52.7845 0.0001*	-53.1987 0.0001*	-50.0142

* %1 anlamlılığı göstermektedir.

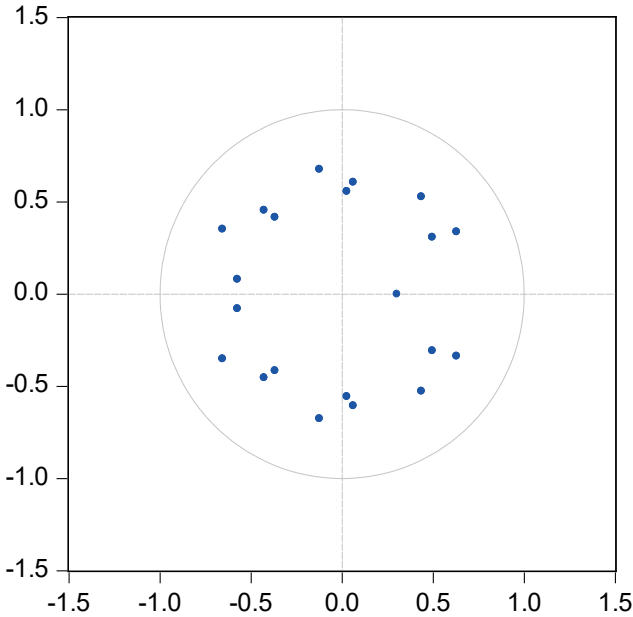
ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına Tablo 2'de yer verilmektedir. Borsa endekslerinin getirilerinin alınmasından dolayı hepsi düzeyde durağan olarak tespit edilmiştir. Durağanlığın düzeyde belirlenmesinden sonra endeks getiri serileri arasındaki nedensellik Granger nedensellik testi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü testin varsayımının karşılandığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. VAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğunun Tespiti

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	25519.42	NA	1.79e-12	-18.53717	-18.53072	-18.53484
1	27256.42	3468.957	5.09e-13	-19.79253	-19.76673	-19.78321
2	27608.01	701.3936	3.97e-13	-20.04142	-19.99626	-20.02510
3	27718.71	220.5836	3.69e-13	-20.11530	-20.05078	-20.09199
4	27761.20	84.58954	3.60e-13	-20.13963	-20.05576*	-20.10933
5	27796.67	70.52074	3.53e-13	-20.15886	-20.05563	-20.12156*
6	27806.82	20.16868	3.53e-13	-20.15970	-20.03712	-20.11541
7	27829.19	44.37285*	3.49e-13*	-20.16941*	-20.02747	-20.11813
8	27836.45	14.38404	3.50e-13	-20.16814	-20.00685	-20.10987

Granger nedensellik testi için kurulan VAR modelinin hangi gecikme uzunluğunda en uygun olacağını belirleyebilmek için yapılan analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. AIC Akaïke bilgi kriterini, SC Schwarz bilgi kriterini, HQ Hannan-Quinn bilgi kriterini, FPE son tahmin hatasını, LR sıralı değiştirilmiş LR test istatistiğini ifade etmekte ve * işareti kriterler için belirlenen uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Burada araştırmacı tarafından yapılması gereken en uygun ve doğru gecikme uzunluğunun belirlenmesi. Literatürde en çok uygulanan durum, en fazla uygunluk sayısına sahip olan değer alınmasıdır. Bazı çalışmalarda belirli bilgi kriterine (AIC, SC) göre seçimlerin yapıldığı görülmekle birlikte kabul görmüş durum en fazla sayıda uygunluk seçilen değer alınmasıdır. Bu yüzden çalışmada gecikme uzunluğu 7 olarak alınmış ve analizler buna göre gerçekleştirilmiştir.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 1. VAR Modeli İçin Çizilen AR Polinom Grafiği

Şekil 1’de oluşturulan VAR modeli için çizilen AR polinom grafiği görülmektedir. Burada mavi nokta ile gösterilen dairelerin birim çember içerisinde yer alması gerekliliğidir. Eğer noktalar birim çemberin dışarısında ise diğer gecikme uzunluklarının dikkate alınarak VAR modelinin tekrar oluşturulması gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun 7 olarak alınması sonucunda kurulan VAR modelinde, mavi noktaların hepsinin birim çemberin içerisinde yer aldığı görüldüğünden dolayı modelin uygun olduğu belirlenmiş ve Granger nedensellik testinin uygulanması aşamasında geçilmiştir.

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: BIST100			
	Ki-kare Değeri	Gecikme Uzunluğu	Olasılık
BIST30	2.383112	7	0.9356
KAT30	8.392847	7	0.2992
Bağımlı Değişken: BIST30			
BIST100	2842.073	7	0.0000*
KAT30	26.36071	7	0.0004*
Bağımlı Değişken: KAT30			
BIST100	11.79054	7	0.1077
BIST30	3.816047	7	0.8007

** %1 anlamlılığı göstermektedir.*

Tablo 4’te kurulan VAR modeli sonucunda ulaşılan Granger nedensellik testi sonuçları gösterilmektedir. Bağımlı değişken olarak belirlenen BIST30 endeks getiri serisi ile BIST100 ve KAT30 endeks getirileri arasında %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu durum BIST100 ile KAT30 endeks getirilerinin BIST30 endeks getirisinin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir. BIST100 ve KAT30 endeks getirilerinden BIST30 endeks getirisine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bağımlı değişken olarak BIST100 ve KAT30’un alındığı durumlarda herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

SONUÇ

İslami finans kapsamında küresel çapta en büyük paylardan bir tanesine İslami borsa endeksleri sahiptir. Yatırımcılar tasarruflarını bu borsalarda değerlendirerek kazançlarını artırmakta ve yatırım anlamında ürün çeşitliliği sağlayabilmektedirler. İslami borsaların yanında konvansiyonel borsalara yatırım yapan bireyler de benzer amaçlar doğrultusunda tasarruflarını değerlendirmektedirler. Bu yüzden tasarruf sahiplerinin, İslami ve konvansiyonel borsa endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisini bilerek yatırım yapmaları bekledikleri kazançları elde edebilmelerine yardımcı olabilecektir.

Çalışma, Türkiye’deki İslami ve konvansiyonel borsa endeks getirileri arasındaki nedensellik ilişkisini tespit edebilmek amacıyla yapılmıştır. İslami endeks olarak Katılım 30 (KAT30), konvansiyonel endeksler olarak da Borsa İstanbul 100 (BIST100) ile Borsa İstanbul 30 (BIST30) endeksleri alınmıştır. Endeks serileri nominal getiri serisi haline dönüştürülerek analizler gerçekleştirilmiştir. Serilerin birim kök analizi sonucunda düzeyde durağan oldukları belirlenmiştir. Bundan dolayı nedensellik analizi, serilerin düzeyde durağan olma şartı isteyen Granger nedensellik testi ile yapılmıştır. Borsa endeks getiri serileri istatistiki verilerine bakıldığında, KAT30 endeksinin en yüksek ortalama getiriye; BIST30 endeksinin ise en düşük ortalama getiriye sahip oldukları belirlenmiştir. En düşük volatiliteye KAT30 endeksi, en yüksek volatiliteye ise BIST30 endeksi sahip olarak bulunmuştur. VAR model tahmini için en uygun gecikme uzunluğu, çeşitli bilgi kriterlerine göre 7 olarak tespit edilmiş ve analizler bu gecikme uzunluğu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Granger nedensellik testi sonucunda BIST30 endeks getiri serisi ile BIST100 ve KAT30 endeks getiri serileri arasında %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç BIST100 ve KAT30 endeks getirilerinden BIST30 endeks getirisine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini ifade etmektedir. Çalışma sonuçları, Ülev ve Özdemir (2015) ve Erdoğan vd. (2019) ile benzerlik; Seçme vd. (2016), Şarkaya İçelloğlu (2018) ve Baykut ve Çonkar (2020) ile de farklılık

göstermektedir. BIST100 ve KAT30 endeks getirilerinin bağımlı değişken olduğu durumlarda herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Tasarruf sahiplerinin yatırım tercihlerinde bulunurken çalışmadan çıkan sonuçları dikkate alarak tasarruflarını değerlendirmeleri, beklemedikleri getiriyi elde edebilmelerine yardımcı olabilecektir. Ürün çeşitliliği anlamında yatırımlarını seçerken seçici davranmaları ve endeksler arasındaki ilişkiyi, ilişki yönünü bilerek veya göz önünde bulundurarak seçimlerini yapmaları, fon sahipleri açısından çok önemlidir. Bu sayede kendilerini ortaya çıkabilecek olumsuz durumlara karşı da muhafaza edebilme kabiliyetine sahip olabilirler.

KAYNAKÇA

- Baykut, E. ve Çonkar, K. (2020). BIST-30 VE KATLM-30 Endeksleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Muhasebe Ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3 (2), 163-174.
- Çevik, E. İ., Erdoğan, S. ve Buğan, M. F. (2017). İslami Hisse Senedi Piyasası ile Almanya, Fransa ve İngiltere Hisse Senedi Piyasaları Arasında Asimetrik Nedensellik İlişkisi. I. Uluslararası Ekonomi, Finans ve Ekonometri Sempozyumu.
- Erdoğan, S., Gedikli, A., ve Çevik, E. İ. (2019). Türkiye’de Döviz Kurları ile Katılım Endeksi Arasındaki İlişki. Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Politika Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı, 1-8.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37 (3), 424-438.
- Güçlü, F. (2020), İslami ve Konvansiyonel Hisse Senedi Piyasaları Arasında Ortalama ve Varyansta Nedensellik İlişkisi: A.B.D., İngiltere, Malezya ve Türkiye Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(1), 23-40.
- Kamışlı, M., Kamışlı, S. ve Temizel, F. (2017). Bölgesel İslami Hisse Senedi Endeksleri Arasındaki İlişkilerin Analizi. *Uluslararası*

sı Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, (ICMEB17 Özel Sayısı), 574-587.

- Polat, M., Kanmaz, D. ve Vergi, H. (2019). Vadeli ve Spot Piyasalar Arasında Nedensellik İlişkisi: Borsa İstanbul Örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 4 (1), 84-96.
- Sarıtaş, T. ve Bayram, E. (2021). Dış Ticaretin Katılım Endeksine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Maliye ve Finans Yazıları*, 115, 59-76.
- Seçme, O., Aksoy, M. ve Uysal, Ö. (2016). Katılım Endeksi Getiri, Performans ve Oynaklığının Karşılaştırmalı Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 107-128.
- Şarkaya İçellioglu, C. (2018). Sermaye Piyasalarında İslami Endeksler ve Geleneksel Endeksler Arasındaki İlişkiler: Katılım 30 Endeksi ve BİST 100 Endeksi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 132-144.
- Ülev, S. ve Özdemir, M. (2015). Katılım Endeksi ile Piyasa Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı*, 47-54.
- Yılmaz, Ö., Güngör, B., ve Kaya, V. (2006). Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasında Eşbütünlük ve Nedensellik. *İMKB Dergisi*, 9 (34), 1-16.

Faizsiz Bankacılık Likidite Yönetiminde Kullanılan İcâre Sukuk Örnekleri, Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Dr. Fatih KAZANCI¹¹⁷

1.GİRİŞ

Günümüz faizsiz bankacılığında özellikle likidite yönetimi alanında sukuk ihraçları önemli rol oynar. Bunun nedeni faizsiz bankaların likidite fazlası yaşadıkları dönemlerde sukuk yatırımı ile fazla olan likiditelerini yönetmeleri, likidite eksikliği yaşadıkları dönemlerde de ellerindeki sukukları satarak likiditeye ulaşma ihtiyaçlarıdır. Bunun yanında sukuk özellikle faizsiz bankaların merkez bankaları ile olan ilişkilerinde önemli rol oynar. Çünkü bazı merkez bankaları teminat olarak bu sukukları kabul ederler ve hatta repo/ ters repo piyasasında sukukları faizsiz bankalardan satın alarak onlara kısa vadeli likidite imkânı sunarlar.

Dünya geneline bakıldığında özellikle Türkiye, Malezya, Bahreyn, Pakistan ve Sudan gibi İslam ülkelerinde icâre sukuk yapı-

117 Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.

sının kullanıldığı görülmektedir. Bu sukuk yapısını bazı ülkelerde Hazine bazılarında da merkez bankaları ihraç etmektedir.

Çalışmamızın amacı dünya genelinde faizsiz bankacılığın gelişmiş olduğu ülkelerde ihraç edilen icâre sukuk yapılarını araştırmak ve ihraçlardaki fihki alandaki sorunlu hususları tespit ederek bu sorunlara çözüm önerileri sunmaktır.

Bu sayede hem ülkemizde hem de dünya genelinde ihraç edilen bu sukuk türünün fihki olarak sorunsuz hale getirilmesine katkıda bulunulacaktır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın önemi, icâre sukuk ihraçlarındaki sorunları irdeleyerek saptaması ve bu sorunlara çözüm önerileri sunması nedeniyledir. Çalışma bu sayede icâre sukuk ihraçlarında yaşanan fihki sorunların giderilmesine katkı sağlayacaktır.

3.YÖNTEM

Çalışmada derleme araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bunun nedeni bu sayede farklı dünya örneklerinin karşılaştırma imkânı bulunmasıdır.

4.BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1.Faizsiz Bankacılıkta Likidite Yönetimi

Tüm bankalar sorumlu oldukları ödeme yükümlülüklerini yerine getirebilmek için likiditeye ihtiyaç duyarlar. Bankaların ödeme yükümlülüklerini yerine getirememe riskleri likidite riski adıyla anılır (Hassan ve Mollah, 2018).

Likidite maliyeti günümüzde tüm bankacılık sektörünü etkilemektedir. Fazla likit kalınması kârlılığı azaltmakta, likidite eksikliği yaşanması ise bankaların ödeme güçlüğü içerisine düşmesine neden olmakta ve dolayısıyla likidite riskini artırmaktadır. Likidite riskinin minimize edilebilmesi için bankaların likit kalmaları yani belli bir likiditeyi kasalarında tutmaları gerekir. Bu likidite tanımını

içerisine nakit para girebileceği gibi menkul kıymetler de girmektedir. Konvansiyonel bankalar sabit getirili tahvil ve bonolara bu amaçla yatırım yaparlar. Faizsiz bankalar ise faiz getirisi olan bu araçları kullanamadıklarından, sukuk ve benzeri bazı sertifikalara yatırım yapmak zorundadırlar.

Bu tür menkul kıymetlerin likidite yönetimi haricinde diğer avantajları ise bankaların merkez bankaları ile olan işlemlerinde bu kıymetlerin teminat olarak merkez bankasında tutulabilmeleri ve hatta repo/ters repo piyasasında borçlanma amaçları ile kullanılabilmesidir. Fakat merkez bankaları özel sektör tarafından ihraç edilen tahvil veya sukukları teminat olarak kabul etmezler. Merkez bankaları Hazine tarafından ihraç edilen veya Hazine adına kendilerinin ihraç ettikleri devlet tahvillerini veya sukukları kabul ederler. Bu nedenle pek çok İslam ülkesinin Hazinesi veya merkez bankaları sukuk ihraç etmektedirler.

Makalemizde Malezya, Bahreyn, Pakistan, Sudan ve Türkiye örnekleri incelenmiştir. Bu ülkelerin resmî kurumları sukuk ihraçlarında genellikle icâre sukuk yapısını kullanmaktadırlar. İcâre sukukun tercih nedenlerinden en önemlisi bu sukuk yapısında devlete ait arazilerin, tesislerin veya binaların satılarak geri kiralanmasının kolaylığı ve bu sukuk türünün ikincil piyasada alınıp satılmaya fiikhen uygun olmasıdır.

Faizsiz bankaların likidite yönetimlerinde sukuk sertifikalarını kullanabilmeleri için öncelikle sukuk piyasaları kurulmalı ve bu piyasalarda her an alım satımın yapılabilmesi için bu piyasaların sığ piyasalar olmaması gerekmektedir. Aksi halde faizsiz bankalar acil likidite ihtiyaçlarında alıcı bulmakta zorlandıklarında ödeme yükümlülüklerini yerine getirememe riskine maruz kalabilmektedirler.

4.2.Sukuk Nedir?

Sukuk kelimesi sözlükte finansal sertifika olarak adlandırılır. Terim olarak ise “kullanım hakkı, mal, hizmet veya bir yatırımın mülkiyetine istinaden üretilen eşit değerli hisselerdir.” Sukuk ihraçlarında kullanılan varlıklar mal, malın kullanım hakkı veya hizmet

(menfaat) hakkı ya da malın, menfaatin, paranın ve deynin karışımı olabilir. Burada bahsedilen varlıklar ya bizzat mevcut olmalı ya da sukuk ihracından elde edilen gelirele oluşturulması gerekir (Cebeci, 2019).

4.2.1.Sukuk Çeşitleri

Sukuk, fıkhı uygun olan sözleşmelere göre ihraç edilir ve bu sözleşmelerin hükmünü alır. Sukuk türleri düşüncede ve amaçta aynı temele dayanmakla birlikte, sözleşmelerin yapısında, şartında ve ikincil piyasalarda alınıp satılmaya uygun olup olmadıklarına göre aralarında önemli farklılıklar mevcuttur.

Sukuk çeşitleri aşağıda sıralanmıştır:

- a. İcâre Sukuk
- b. Mudarebe Sukuk
- c. Müşareke Sukuk
- d. Murabaha Sukuk
- e. Selem Sukuk
- f. İstisna Sukuk
- g. Müzâraa Sukuk
- h. Müsakat Sukuk
- i. Mugarese Sukuk
- j. Vekâlet Yoluyula Yapılan Yatırım Sukuku
- k. Mürekkep (Hibrit) Sukuk (Cebeci, 2019).

4.2.2.1.İcâre Sukuk

Bu sukuk türü icâre sözleşmesine konu olan mal ve menfaatleri alım satıma elverişli menkul kıymetlere dönüştürerek oluşturulan sukuk çeşididir (Cebeci, 2019). İcâre kelimesi mal sahibine ödenen kira anlamındadır. İcâre sukuk sahipleri, sukuk ihracına konu olan varlığın mülkiyet hakkına sahip olmakla birlikte ilgili varlığın kira

gelirini de alma hakkına sahip olurlar. İcâre sukuka konu olan varlığın kira getirisi, anlaşmaya bağlı olarak sabit ya da değişken olabilir (Büyükkakın ve Önyılmaz, 2012).

İcâre sukukun bir menkul kıymet olarak ihracı için aşağıdaki koşullar yerine getirilmelidir:

- a. Kiralanabilecek bir varlık üzerine kira sözleşmesi yapılmalı ve belirli tarihlerde kira gelirleri elde edilebilmelidir.
- b. Sözleşmeye dayanak olan varlık açık bir şekilde belirlenmelidir.
- c. Sözleşmeye taraf olan tüm kurum ve kişiler, kiralanılan varlığı ve de kira tutarını bilmelidirler.
- d. Sözleşmede kira tutarının hangi orana göre hesaplandığı açıkça yer almalıdır.
- e. Varlık ile ilgili harcamalar mal sahibinin, kullanımdan doğan masraflar ise kiracıların sorumluluğunda olmalıdır.
- f. Kiralanan varlık, işlevini yitirdiğinde kiralama sona erer (Bayram ve Ulaş, 2021).

4.3.Kurumsal İcâre Sukuk Örnekleri

Çalışmamızda sırasıyla Malezya, Bahreyn, Pakistan, Sudan ve Türkiye'deki kurumsal icâre sukuk ihraçları araştırılmıştır. Bu sukuk ihraçlarının hangi devlet kuruluşu tarafından ihraç edildikleri, ihraçta kullanılan dayanak varlıklar, ihraç süreçleri ve ihraçların farklı özellikleri araştırılmıştır.

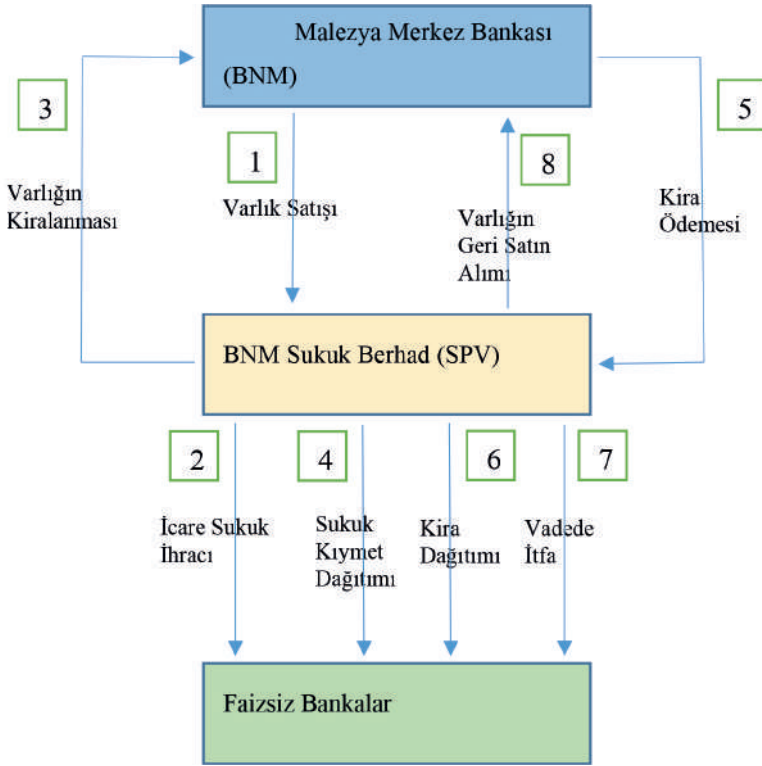
4.3.1.Malezya Merkez Bankası İcâre Sukuku (Sukuk Bank Negara Malaysia İjarah)

Malezya Merkez Bankası (Bank Negara Malaysia-BNM) icâre sukuk ihraç etmek için BNM Sukuk Berhad adlı kuruluşu kurmuş olup, sukuk ihraçlarını bu kuruluş aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Sukuk ihracı ile elde edilen gelir ile BNM'nin bazı gayrimenkulleri satın alınır. Bu gayrimenkuller BNM'ye kiralanarak kira

geliri elde edilir ve altı aylık periyotlarla sukuk yatırımcılarına ödemeler gerçekleştirilir. Sukuk vadesi yani itfa tarihinde, gayrimenkuller önceden belirlenmiş olan fiyat üzerinden BNM'ye geri satılır.

BNM ilk icare sukuk ihracını 2006 yılında 400 milyon MYR tutarında ihraç etmiştir. Günümüzde ise BNM, 100 ila 200 milyon MYR tutarında düzenli sukuk ihracı yapmaktadır (Alam ve Rizvi, 2016: 96).

Aşağıdaki şekilde BNM tarafından ihraç edilen icare sukuk yapısı şematize edilmiştir.

Şekil 1. BNM İcare Sukuk Süreci

Kaynak: IFSB, 2008

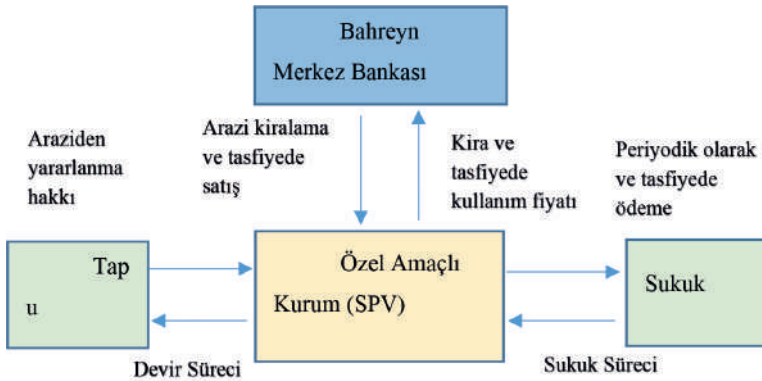
4.3.2. Bahreyn İcâre Sukuku

Bahreyn Merkez Bankası sukuk ihraç operasyonlarını gerçekleştirmekte ve bu ihraçlar için garantörlük hizmeti sunmaktadır. Bahreyn Merkez Bankası bu hizmeti Devlet adına yapmakta ve ihraçlardan hizmet bedeli tahsil etmemektedir.

Bahreyn Merkez Bankası iki farklı türde icâre sukuk ihraç etmektedir. Bunlardan biri Bahreyn Dinarı (BHD) cinsinden olup, 182 günlük kısa vadeli, diğeri ise USD veya BHD cinsinden 3 ila 10 yıllık uzun vadeli ihraçlardır.

Kısa vadeli ihraçlar, ayda 1 kez yapılmakta olup, ikincil piyasaları mevcut değildir. Uzun vadeli ihraçlar ise özel amaçlara binaen yapılırlar ve Bahreyn Borsası'nda ikincil piyasada işlem görürler. Bu sukuk türü sabit ya da dalgalı getiriye sahip olabilmektedir. Getiriler yatırımcılara altı ayda bir ödenir. Sukuklara ne kadar getiri ödeneceği önceden para politikası kurulu tarafından belirlenmektedir (IFSB, 2008).

Aşağıdaki şekilde Bahreyn Merkez Bankası tarafından ihraç edilen icâre sukuk yapısı şematize edilmiştir.

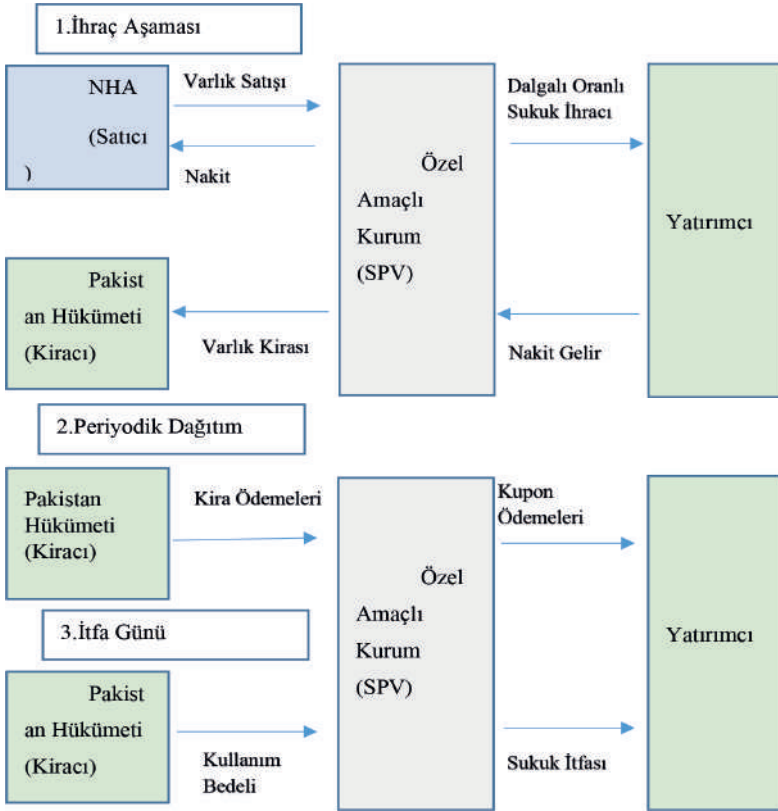
Şekil 2. Bahreyn İcâre Sukuk Süreci

Kaynak: IFSB, 2008

4.3.3. Pakistan Devlet İcâre Sukuku (Government of Pakistan Ijara Sukuk-GIS)

Pakistan faizsiz araçlar piyasasında bazı devlet kurumları sukuk ihraç etmektedir. Bu kuruluşlar farklı sukuk türleri ihraç etmektedirler. Bunlar icâre sukuktan oluştuğu gibi hibrit yapıdaki icâre-murabaha veya icâre-müşareke yapısında olmaktadır. İhraçlar genellikle gecelik veya aylık periyotlarla yapılmaktadır. Bu sukukların vadeleri 3ay, 6 ay ve 12 aydır (IFSB, 2008).

Aşağıdaki şekilde Pakistan devlet icâre sukuk yapısının süreci gösterilmektedir.

Şekil 3. Pakistan Uluslararası İcâre Sukuk

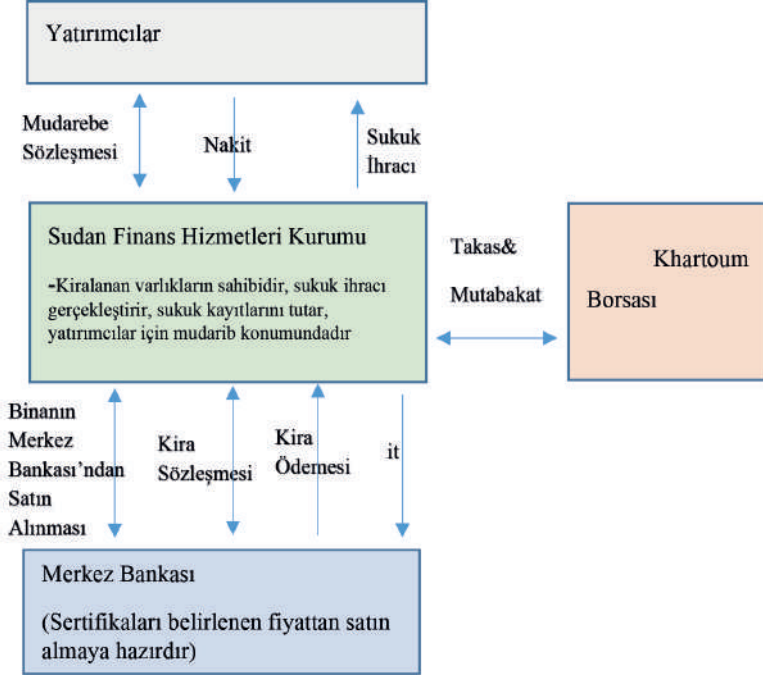
Kaynak: IFSB, 2008

4.3.4.Sudan Merkez Bankası İcâre Sertifikaları

Sudan Merkez Bankası 2005 yılından itibaren icâre sukuk ihraç etmektedir. Merkez bankası bu sukukları sadece para piyasalarında likidite yönetimi amacıyla ihraç etmektedir. Sudan Merkez Bankası dayanak varlık olarak ihraçlarda kendi binalarını kullanmaktadır. Bu binalar merkez bankası tarafından Sudan Finans Hizmetleri Kurumu'na satılmakta sonrasında ise aylık %1'lik kiralama bedeli ile kiralanmaktadır. Elde edilen gelirler icâre sukuklar için kupon ödemelerinde kullanılır.

Aşağıdaki şekilde Sudan Merkez Bankası icâre sertifikalarının ihraç işlem aşamaları gösterilmektedir.

Sudan Merkez Bankası, icâre sukukları talep eden bankalara, portföy yönetim şirketlerine ve kamu kurumlarına açık artırma yöntemi ile satmaktadır. Sudan Merkez Bankası bu sukukların ikincil piyasada alınıp satılmaması için satın alma fiyatı üzerine tahakkuk eden getiriye koyarak geri satın almaktadır. Bunun nedeni sukukların piyasada nominal değerinin altında satılmasını önlemektir (IFSB, 2008).

Şekil 4. Sudan Merkez Bankası İcâre Sertifikası

Kaynak: IFSB, 2008

4.3.5. Türkiye Hazine Kira Sertifikaları

Hazine, kira sertifikası (icâre sukuk) ihraç etmek amacıyla Hazine Müsteşarlığı Varlık Kiralama Anonim Şirketi (HMVKŞ) adlı şirketi kurmuştur. Hazine kira sertifikaları HMVKŞ tarafından devralınan gayrimenkullerin finansmanını sağlamak için ihraç edilmektedirler. Hazine kira sertifikaları kamu varlıkları dayanak olarak kullanılarak ihraç edilen, dayanak varlığın kira gelirine sahip, garantili ve riskten arındırılmış bir menkul kıymet türüdür.

Hazine kira sertifikaları, HMVKŞ'nin kendi nam ve sertifikasahiplerinin hesabına ve yararına ihraç edilmekte olup, bu sertifikalar sahiplerinin payları oranında kira geliri elde etmesini sağlamaktadır (HM Kira Sertifikası Yatırımcı Kılavuzu, 2021).

Aşağıdaki şekilde Hazine kira sertifikalarının ihraç süreci gösterilmektedir.

Şekil 5. Hazine Müsteşarlığı Varlık Kiralama Şirketi İşleyiş Yöntemi

Kaynak: Tekin, 2017

Aşağıda iş akışı detaylandırılmıştır.

1. Hazine, kendine ait bazı gayrimenkulleri HMVKŞ'ye devreder.
2. HMVKŞ bu gayrimenkulleri kiraya verir.
3. HMVKŞ, yatırımcılara kira sertifikası ihraç eder.
4. Yatırımcılar kira sertifikasına ait bedellerini HMVKŞ'ye öder.
5. HMVKŞ, ihraç gelirlerini Hazine'ye transfer eder.

6. Ara dönemlerde Hazine kira bedellerini ve itfa tarihinde satış bedelini HMVKŞ'ye öder.
7. HMVKŞ ara dönemlerde kira bedellerini, itfa tarihinde ise kira sertifika bedelini yatırımcılara öder.

Hazine kira sertifikaları, Hazine güvencesi altındadır. Ayrıca Hazine kira sertifikalarının Borsa İstanbul'da (BİST) alınıp satılabilmeleri her zaman fiyatlarının belirli olmasını ve istendiği zaman nakde çevrilmesinin kolaylaşmasını sağlamaktadır. Hazine kira sertifikaları faizsiz olduğu için katılım bankalarının likidite yönetimlerinde menkul değer portföyü oluşturmalarına yardımcı olur (Tekin, 2017).

4.4. Bazı Devlet İcare Sukuklarının İhraç Detayları

Aşağıdaki tabloda devlet kurumları tarafından ihraç edilen icare sukukların hangi devlet kurumu tarafından ihraç edildikleri ve ihraçta kullanılan dayanak varlıklar özet olarak verilmiştir.

Tablo 1. Devlet İcare Sukuklarının İhraç Detayları

İhraç Ülkesi	İhraç Eden Taraf	Dayanak Varlıklar
Malezya	Malezya Merkez Bankası	Merkez Bankasına ait Gayrimenkuller
Bahreyn	Hazine adına Bahreyn Merkez Bankası	Devlet Arazileri
Pakistan	Pakistan Devlet Kurumları	Bilinmiyor
Sudan	Sudan Merkez Bankası	Merkez Bankası Binaları
Türkiye	T.C. Hazinesi	Devlete ait Gayrimenkuller

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloya göre bazı ülkelerde ihraçlar hazine tarafından yapılırken bazılarında da ihraçların hazine adına merkez bankaları tarafından yapıldığı görülmektedir. Dayanak varlık olarak ise genellikle devlete ait binaların ve arazilerin kullanıldığı gözle çarpılmaktadır.

4.5.İslam Fıkıh Akademisi ve AAOIFI'ye Göre İcâre Sukukun Fikhi Durumu

Hem İslam Fıkıh Akademisi (International Islamic Fiqh Academy-IIFA) hem de İslami Finans Kurumları için Muhasebe ve Denetleme Kurumu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions-AAOIFI) icâre sukuk ihraçlarında uygulanacak olan fikhi kuralları belirlemiştir.

Bu kurallardan en önemlilerine özet olarak aşağıda yer verilmiştir.

- Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'ne göre; mülkiyetin tam olarak yatırımcılara yani sukuk sahiplerine aktarılmadığı sukuk işlemleri ve satılan bedelin aynısı veya başlangıçta belirlenen bir bedelle geri satın alma şartını içeren sukuk ihraçları fikhen uygun değildir (Adıgüzel, 2016).
- AAOIFI'ye göre; satılan (nominal) bedelin aynısı ile geri alım garantisi verilen veya kâr (getiri) garantisi verilen sukuk ihraçları fikhen uygun değildir.

Fakat bağımsız bir üçüncü taraf gönüllü ve karşılıksız olarak bu sukuklara anapara ve getiri garantisi verebilir. Ayrıca kâr dalgalanmalarının etkisinin azaltılabilmesi için sukuk yatırımcılarının ortaklığı ile veya yatırımcıların sukuk gelirlerinden yapılacak kesintiler ile bir tekâfül sigortası fonu oluşturularak kâr dalgalanmaları hafifletilebilir (AAOIFI, 2012).

4.6.Sorunlar ve Avantajlar

İcâre sukuk yapısında kaynak kuruluş olarak ister Hazine isterse de merkez bankaları ihraçta bulunsun genellikle aşağıdaki fikhi sorunlara rastlanmaktadır. Bu sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Mülkiyetin tümüyle yatırımcılara aktarılmaması (gayrimenkul rehni ile aktarım yapılması) ve geri alım hakkının tapu kütüğüne şerh edilmesi zorunluluğunun mevcudiyeti.

2. Atıl durumda iken devredilen araziden Hazine'nin iktisadi anlamda faydalanmaması fakat kira bedeli ödemesi (Bayındır, 2015).

3. Kira bedelinin kaynak kuruluşun belirlediği getiri oranı kadar olması.

4. Satılan mülkün veya arazinin başlangıçta belirlenen bedel ile geri alınması.

5. Anapara ve getiri garantisi verilmesi (Bayındır, 2021).

Tüm bu sorunların yanında icâre sukuk yapısı aşağıda sıralanan avantajları da taşımaktadırlar:

1. Hazine sukuklarının anapara ve getiri garantisi olması nedeniyle yatırımcılar tarafından sağlam bir yatırım aracı olması sağlanmıştır.

2. İcâre sukuk türü ikincil piyasada alınıp satılabilmeye uygundur.

3. Hazinesinin yatırımcıların parasını iade edememesi halinde VKŞ'nin gayrimenkulü satarak yatırımcının anaparasını ve başta belirlenen getirisini ödeme yükümlülüğü mevcuttur (Bayındır, 2015).

4. Katılım bankaları tarafından Hazine sukuklarının likidite yönetiminde kullanabilmesi imkânı vardır.

5. Merkez bankaları tarafından Hazine sukuklarının teminat olarak kabul edilmeleri imkânı katılım bankalarına verilmiştir.

6. Merkez bankaları tarafından Hazine sukuklarının katılım bankalarından satın alınarak bu bankalara repo/ters repo (geri satım vaadli alım/geri alım vaadli satım) imkânı sağlanmaktadır.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de Hazine tarafından ihraç edilen icâre sukuk yapısında bazı fihki sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar ve önerilen çözümler aşağıda sıralanmıştır:

Sorun 1: Mülkiyetin tümüyle yatırımcılara aktarılmaması (gayrimenkul rehni ile aktarım yapılması).

Yatırımcılar icâre sukuk satın almakla aslında ilgili gayrimenkule ortak olmaktadır. Yatırımcılar, ortaklık konusu olan malın kira

gelirinden ancak bu şekilde yararlanırlar. Ortak oldukları bu mala gelecek olan hasarlardan ortaklar sorumlu olacağından bu malların sigortasını da karşılamak durumundadırlar.

İcâre sukuk ihraçlarında, ister merkez bankasına isterse de hazineye ait olsun bir bina veya arazinin mülkiyeti genellikle tümüyle yatırımcılara aktarılmamaktadır. Aktarım gayrimenkul rehni ile gerçekleştirilmekte olup, bu durumda yatırımcılar malın mülkiyetine tam olarak malik olamamaktadırlar. Yatırımcılar bina veya araziye tam malik olmaları durumunda ilgili gayrimenkulün sigorta ettirilmesinden de mesul olmaları gerekirdi. Oysaki mesuliyet her durumda Hazine'lerde veya merkez bankalarındadır.

SPK Kira Sertifikaları Tebliği'ne göre; yatırımcıların mal üzerindeki tek tasarruf yetkisi Hazinesinin yatırımcıların parasını iade edememesi halinde, VKŞ'nin gayrimenkulü satarak yatırımcının anaparasını ve başta belirlenen getirisini ödeme yükümlülüğü gereğince gayrimenkulü satarak yatırımcılara hakları nispetinde bedel ödemesidir.

Gayrimenkul rehninin yarattığı sorunun çözülmesi için VKŞ'ye gayrimenkulün, rehin sözleşmesi yoluyla devredilmesi değil satış sözleşmesi yoluyla satılması gerekmektedir.

Sorun 2: VKŞ tarafından satın alınan gayrimenkulün üçüncü kişilere değil yine kaynak kuruluşu kiralanması ve geri alım hakkının kaynak kuruluşta olduğunun tapu kütüğüne şerh edilmesi zorunluluğunun mevcudiyeti. (SPK kira sertifikaları tebliği madde 5).

Bu durumda işlem bey'ul-istiğlal adı verilen bir yapıya dönüşmektedir. Bey'ul-istiğlal yönteminde gayrimenkul rehin alınarak karşılığında alınan paradan menfaat elde edilmektedir. Bey'ul-istiğlal yönteminde finansman ihtiyacı olan bir kişinin evi ödemeler tamamlandığında yine kendisine satılmak üzere satın alınmakta ve evin satış bedeli kendisine ödenmektedir. Kişi evi kiralamakta ve kullanmakta olup, borç ödendiğinde evi geri satın almaktadır. Kişinin ödediği kiralar ise alınan borçtan elde edilen menfaatin karşılığıdır. Hazine icâre sukuk yapısı bu yöntemin modern bir hali

olup, bu yöntem kamu yararı gereğince uygulanmasına Osmanlı döneminde fikhen izin verilen bir yöntemdir. Günümüzde pek çok fakih bu yöntemin hileli bir faiz uygulaması olduğu kanaatindedir (Bayındır, 2015).

Bu sorunun çözülmesi ancak VKŞ tarafından satın alınan gayrimenkulün üçüncü taraflara kiralanarak gelir elde edilmesiyle veya geri alım hakkının tapu kütüğüne şerh edilmesinden vazgeçilmesi ile olabilir.

Sorun 3: Atıl durumda iken devredilen araziden kaynak kuruluşun iktisadi anlamda faydalanmaması fakat kira bedeli ödemesi,

Atıl haldeki bir araziye sahip olan kaynak kuruluşun bu araziye VKŞ'ye satarak geri kiralaması durumunda Hazinesinin bir kazanımı olmaksızın yatırımcılara kira ödenmektedir. Bu durumun engellenmesi için kaynak kuruluşun aktif olarak kullanımında olan bina, tesis veya arazileri sukuk ihraçlarına konu etmeleri gerekir. Aksi halde gerçekleştirilen işlem yapay bir hal almakta ve kamuoyunda çeşitli tartışmalara sebep olmaktadır.

Sorun 4: Ödenecek toplam kira bedelinin kaynak kuruluşun piyasa faiz oranında belirlediği getiri oranı kadar olması.

Kaynak kuruluşun ödediği kira bedeli, ilgili gayrimenkulün piyasa değeri üzerinden belirlenen bir kira tutarına göre değil kaynak kuruluşun piyasa faiz oranlarına göre belirlediği oranın altı aylık periyotlara bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Dolayısıyla bu tutar, ilgili bina veya arazinin normal piyasa koşullarında belirlenecek kira bedelinden farklı olmaktadır.

Bu sorunu çözmek adına belirlenecek olan kupon ödeme tarihlerinde faiz oranlarına göre değil piyasa kira rayiç oranlarına göre ödemeler yapılabilir.

Sorun 5: Satılan mülkün veya arazinin başlangıçta belirlenen bedel ile geri satın alınması.

Uygulamada kaynak kuruluş tarafından VKŞ'ye satılan gayrimenkul, sukuk itfa tarihinde başlangıçta belirlenen bedel ile geri

satın alınmaktadır. Bu durum işlemi muvazaalı yani danışıklı bir hale getirmekte ve işlem bu nedenle ana para ve getiri garantili hale gelmektedir. Oysaki uygulamada baştan gayrimenkulün geri alım fiyatı belirlenmemelidir. Vade tarihinde ise oluşan piyasa fiyatlarına göre ilgili gayrimenkulün geri satışı gerçekleştirilmelidir. Bunun yanında Adıgüzel (2016), geri alımlarda karşılıklı anlaşma yani pazarlık usulünü öneri olarak sunmaktadır.

Sorun 6: Sukuk ihraçlarında yatırımcılara anapara ve getiri garantisi verilmesi.

İslami finansal işlemlerde hiçbir sözleşmede anapara ve getiri garantisi söz konusu olmamalıdır. Aksi halde işlemler faizli borç alışverişi haline dönüşmektedir. İster Hazine tarafından ihraç edilsin isterse de bir özel kurum tarafından ihraç edilsin hiçbir sukuk işleminde anapara ve getiri garantisi verilmemelidir. Dolayısıyla Hazine bu işlemlerde anapara ve getiri garantisi vermeyerek işlemi fihhi açıdan doğru bir şekilde yapabilir.

VKŞ, sukukları itfa tarihinde veya öncesinde piyasa değeri üzerinden veya yatırımcı ile aralarında anlaştıkları fiyattan geri satın almalıdır. Ayrıca AAOIFI'nin önerisi olan, bağımsız üçüncü bir tarafın anapara ve getiri garantisi vermesi için bir Sukuk Garantisi Fonu kurularak yatırımcılar aleyhine oluşacak fark bu fondan karşılanabilir.

Aşağıdaki tabloda Hazine tarafından ihraç edilen icâre sukuklarda rastlanan fihhi sorunlar irdelenmiş olup, çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Bu önerilerin gerçekleştirilmesi halinde işlemler fihhi açıdan daha uygun hale getirilmiş olacaktır.

Tablo 2. Hazine İcare Sukuk ihraçlarındaki Sorunlar ve Önerilen Çözümler

Hazine İcare Sukuk İhraçlarındaki Sorunlar	Önerilen Çözümler
Gayrimenkul rehni ile aktarım yapılması nedeniyle mülkiyetin tümüyle yatırımcılara aktarılmaması.	VKŞ'ye gayrimenkulün rehin sözleşmesi yoluyla devredilmesi değil satış sözleşmesi yoluyla satılması gerekir.
VKŞ tarafından satın alınan gayrimenkulün üçüncü kişilere değil yine kaynak kuruluşu kiralınması ve geri alım hakkının tapu kütüğüne şerh edilmesi zorunluluğunun mevcudiyeti.	VKŞ tarafından satın alınan gayrimenkul üçüncü taraflara kiralanarak da gelir elde edilebilir. Bu nedenle geri alım hakkının sadece kaynak kuruluşu verildiğinin tapu kütüğüne şerh edilmesinden vazgeçilmelidir.
Atıl durumda iken devredilen araziden kaynak kuruluşun iktisadi anlamda faydalanmaması fakat kira bedeli ödemesi.	Kaynak kuruluşun aktif olarak kullanımda olan binalarını, tesislerini veya arazilerini sukuk ihraçlarına konu etmesi gerekir.
Ödenecek toplam kira bedelinin kaynak kuruluşun piyasa faiz oranında belirlediği getiri oranı kadar olması.	Belirlenecek olan kupon ödeme tarihlerinde faiz oranlarına göre değil piyasa kira rayiç oranlarına göre ödemeler yapılabilir.
Satılan mülkün veya arazinin başlangıçta belirlenen bedel ile geri satın alınması.	İlgili gayrimenkulün geri satışı, vade tarihinde oluşan piyasa fiyatları ile veya karşılıklı anlaşma usulü ile gerçekleştirilmelidir.
Sukuk ihraçlarında yatırımcılara anapara ve getiri garantisi verilmesi.	Hazine bu işlemlerde anapara ve getiri garantisi vermemelidir. VKŞ, sukukları itfa tarihinde veya öncesinde piyasa değeri üzerinden veya yatırımcı ile aralarında anlaşmaları fiyattan geri satın almalıdır. Anapara ve getiri garantisi verilebilmesi için Sukuk Garanti Fonu kurularak yatırımcılar aleyhine oluşacak fark bu fondan karşılanabilir.

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Bazı çözüm önerilerimiz uygulamada sıkıntılar yaşanmasına neden olabilir. Bunlardan biri; “belirlenecek olan kupon ödeme tarihlerinde faiz oranlarına göre değil piyasa kira rayiç oranlarına göre ödemeler yapılmalıdır” şeklindeki önerimizdir. Bunun uygulanması durumunda Hazine, piyasa faiz oranlarının altında veya üzerinde ödemeler yapacağından, piyasa koşullarından daha yüksek veya düşük bir oranda kredi kullanmış (fon toplamış) olacaktır. Ayrıca piyasa faiz oranı altında getiri verildiğinde piyasa fiyatının altında getirisi olan bir enstrümana talep olmayacak, yüksek getiri durumunda ise Hazine zarar edecektir. Eğer Hazine mevcut politika faizini piyasaya yansıtmak istiyorsa kira bedellerini de buna göre ayarlamak zorunda kalmaktadır. Bir diğeri de “vade tarihinde oluşan piyasa fiyatlarına göre ilgili gayrimenkulün geri satışı gerçekleştirilmelidir” önerimizdir. Gayrimenkul rayiç fiyatları genellikle her sene arttığı için uzun vadeli ihraçlarda gayrimenkulün fiyatı yükseleceğinden, Hazine bu durumdan zarar edecektir. Dolayısıyla sunulan ürün bir finansal üründen uzaklaşıp ticari bir işlem haline gelecektir.

Bahsedilen bu iki çözüm önerisi bilhassa enflasyon sorunu yaşayan ülkemiz için uygun öneriler olmamakla birlikte, enflasyonist baskıları hissetmeyen İslam ülkelerinde uygulanabilir önerilerdir.

Diğer tüm öneriler ise ülkemizde de rahatlıkla uygulanabilir ve sonuçta yatırımcılara ve bankalara sunulan bu ürün fihhi açıdan tartışmalara uzak bir hale getirilebilir.

Son olarak söylenebilir ki, Hazine tarafından ihraç edilen mevcut icâre sukuk yapıları fihhi anlamda uygunsuzdur. Bunun düzeltilmesi için bahsedilen çözüm önerilerinin dikkate alınması ve buna göre ihraçların düzenlenmesi gerekir. Bu nedenle, SPK tarafından düzenlenen Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkındaki Tebliğ’de çeşitli düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AAOIFI (2012). Faizsiz Bankacılık Standartları. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği. Yayın No: 2.
- Adıgüzel, İ. (2016). Türkiyede sukuk piyasası, tarihsel gelişim, mevcut durum ve geleceğe yönelik öneriler (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Alam, N. & Rizvi, S. A. R. (2016). Islamic Capital Markets, Volatility, Performance and Stability, Switzerland: Palgrave CIBFR Studies in Islamic Finance, 2016.
- Bayındır, S. (2015). Fıkhi ve İktisadi Açından İslâmi Finans (Para ve Sermaye Piyasaları). İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları. Yayın No: 21.
- Bayındır, S. (2021). 40 Soruda Sukuk ve Borsa. İstanbul: İktisat Yayınları. Yayın No: 76.
- Bayram, K Ulaş, M. F. (2021). İcare Sukuk Sertifikalarının Örnek Olay Üzerinden Değerlendirilmesi: Nakheel Sukuk Örnek Olayı. Journal of Islamic Economics and Finance, 7(2), 229-254.
- Büyükkakın, F. & Önyılmaz, O. (2012), "Faizsiz Finansman Bonusu Sukuk ve Türkiye Uygulamaları", Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Sayı 7, ss.1-16.
- HM Kira Sertifikası Yatırımcı Kılavuzu (2021). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. Kira Sertifikası. <https://www.hmb.gov.tr/yatirimci-klavuzu-kira-sertifikasi> [25.12.2021].
- IFSB (2008). Technical Note on Issues in Strengthening Liquidity Management of Institutions Offering Islamic Financial Services: The Development of Islamic Money Markets. Islamic Financial Services Board.
- Hassan, A., & Mollah, S. (2018). The Ethical Underpinnings of Islamic Economics and Finance. In Islamic Finance (pp. 3-18). Palgrave Macmillan, Cham.
- Resmi Gazete (2010). Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ. Sayı: 27539.
- Tekin, A. (2017). Türkiye Kira Sertifikaları ile İslâmi Finans Piyasalarındaki Eşdeğer Ürünler Arasında Bir Karşılaştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 20(2), 160-174.

Faizsiz Bankacılık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti ve Banka Tercihleri Üzerine Bir Uygulama

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN¹¹⁸⁵³, Dr. Kadir GÖKOĞLAN¹¹⁹⁵⁴, Uzman Fırat AKINCI¹²⁰⁵⁵

1. Giriş ve Çalışmanın Amacı

Müşteriler herhangi bir kuruluşun can damarıdır, çünkü müşteri memnuniyeti bir kuruluşun hayatta kalmasının anahtarıdır. Hizmet kalitesi, kullanıcı memnuniyetini ölçmenin anahtarıdır. Memnuniyet, mallardan ziyade hizmet sunan kuruluşlarla ilgili olarak özellikle önemlidir. Bankalar bugün faaliyet gösterdiği zorlu rekabet arenasında, hizmet kalitesini korumak hayatta kalmak için bir ön şarttır. Bu nedenle, hizmet kalitesinin ölçülmesi, hizmet sağlayıcılar ve akademisyenler arasında giderek daha fazla ilgi uyandırmıştır. Bu nedenle müşteri memnuniyetinin ve bankalar tarafından müşterilere sunulan hizmetlerin kalitesinin ölçülmesi, yönetim alanında büyük önem taşıyan konulardan biridir.

118 Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

119 Dicle Üniversitesi Diyarbakır Sosyal Bilimler MYO

120 Bilim Uzmanı, Dicle Üniversitesi

İslami bankaların ağırlıklı olarak dini yönelimleri nedeniyle bireysel müşterileri cezbediği düşünülürken, İslami bankaların sayısının ve İslami pencerelerin artmasıyla birlikte, kalite gibi diğer faktörler müşteri himayesinin ve memnuniyetinin belirlenmesinde rol oynayabilir. Bu nedenle, İslami bankalar söz konusu olduğunda da giderek artan bir literatür hacmi mevcuttur (Amin, 2008; Othman ve Owen, 2002).

Müşteri memnuniyeti kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Zeithaml vd., (1996), müşteri memnuniyetinin, müşterinin hizmet kalitesi, ürün kalitesi ve fiyat değerlendirmesinin bir fonksiyonu olduğunu öne sürmüştür. Bu arada Rust ve Oliver (1994), müşteri memnuniyetini, müşterilerin hizmet kalitesi algılarının hizmet performansı beklentileriyle karşılaştırılmasından kaynaklanan bir hizmet aksiliğine verilen özet bilişsel ve duygusal bir tepki olarak tanımlamaktadır. Kotler ve Armstrong'a (2006) göre, müşteri memnuniyeti, hizmetin alıcının beklentilerine göre algılanan performansına bağlıdır. Hizmetin performansı beklenenin altında kalırsa, müşteri memnun değildir. Performans beklentileri karşılarsa, müşteri memnun kalacaktır. Performans beklentileri aşarsa, müşteri son derece memnun kalacaktır.

Clifford, (2008) Faizsiz bankacılık sistemi, İslam inancının ilkelerine/öğretilerine göre işleyen bir sistemdir. Bu bankacılık sisteminin en önemli özelliği faizsiz olmasıdır. Bu özelliğin yanı sıra, faizsiz bankacılık sisteminin, gelir ve servetin adil dağılımı ve ekonomiye özkaynak katılımının artırılması gibi başka hedefleri de vardır (Bati, 2018). İslami bankacılık bir taraftan tüm dünyaya yayılıyorken diğer taraftan en hızlı büyüyen pazar olarak görülmektedir. Bu durum faizsiz bankacılık sistemine tabi olan bankaların müşterilerinin memnuniyet düzeylerinin yükseltilmesiyle bu pazardan mümkün oldukça yüksek pay almayı hedeflemektedir.

Çalışmanın amacı katılım bankalarının müşteri memnuniyet düzeyinin belirlenmesi ve müşterilerin banka tercihlerine neden olan faktörlerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda

Diyarbakır ilindeki faizsiz bankacılık sistemi uygulayan banka müşterileri üzerine anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler analiz edilerek sonuçlar tablolar halinde sunulup yorumlanmıştır.

2. Tasarım ve Yöntem

Araştırmada verilerin elde edilmesinde yüz yüze anket uygulaması kullanılmıştır. Anket formu iki kısımdan meydana gelmektedir. Anket formunun ilk kısmı katılımcıların demografik özelliklerinin tespit edilmesi amacıyla 8 adet sorudan oluşmaktadır. Anket formunun ikinci kısmında ise katılımcıların faizsiz bankacılık sisteminden beklentileri ve memnuniyet düzeyinin belirlenmesi amacıyla 4 bölümden ve 64 ifade yer almaktadır. Anket formunun oluşturulmasında (Okumuş, 2004 ve Sarı, 2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan yararlanılmıştır.

Araştırmanın evrenini Diyarbakır ilindeki faizsiz bankacılık sistemi uygulayan bankalar ve şubelerinin müşterileri oluşturmaktadır. Anket formu basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evreni içerisinde yer alan bankalara her hafta bir banka ve şubesi olmak üzere toplam 200 adet anket uygulanmıştır. Anket formlarının analizinde 7 adet anketin eksik doldurulması nedeniyle araştırma kapsamına 193 anket dahil edilmiştir. Dolayısıyla geri dönüş oranının %96,5 olarak tespit edilmiştir.

Anket formlarının analizinde katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda frekans analizleri yapılarak tablolar halinde sunulmuştur. İkinci olarak araştırma kapsamında belirlenmiş ifadeler verilen cevaplar ile demografik özellikler arasında bir ilişkinin belirlenmesi için Ki-Kare testi uygulanmıştır. Analizler tablolar halinde sunulularak yorumlanmıştır. Ayrıca, bankacılık sektöründe kullanılan finansal ürünler ile katılımcıların demografik özellikleri arasında bir ilişkinin olup olmadığının testi için yine Ki-Kare testi uygulanmış olup, sonuçlar tablolar halinde sunulularak yorumlanmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Ankete katılan banka müşterilerinin %70'lik kısmı 20 ila 40 yaş aralığındadır. Diğer %30'luk kısmını ise 41 yaş ve üzeri müşterilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla katılım bankalarının müşterilerinin genellikle genç yaşta kişilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan müşterilerin %98'lik kısmının İslam dinine mensup kişiler olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite mezunu kişilerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların %51'lik kısmının dini vecibelerini kısmen de olsa yerine getirdikleri belirlenmiştir. Fakat %10'luk gibi bir bölümünün hiçbir şekilde dini vecibelerini yerine getirmediğini belirtmişlerdir. Katılım bankalarının genellikle müşterilerinin çoğunluğunun özel ücretli kesimden müşteriler olduğu tespit edilmiştir (%42). Katılım bankalarının müşterilerinin faaliyet alanları dikkate alındığında sırasıyla ticaret (%36), sanayi(%25) ve gıda (%12) sektöründen olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan müşterilerin %35'nin 10 ila 15 yılları arasında mesleki tecrübelerinin olduğu, müşterilerin %32'sinin ise 16 ila 20 yıl arasında mesleki tecrübe süresi bulunmaktadır. Genel olarak katılımcıların aylık gelirlerinin 5.000TL ile 10.000TL tutarı arasında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Geleneksel Bankalarla Çalışma Nedenlerine İlişkin İstatistiksel Veriler

İfadeler	Katılıyorum		Fikrim Yok	Sıra	
	n	%		n	%
Diğer Bankalarda Verilen hizmetlerden Bazılarının Sağlanmıyor Olması	137	71	33	17	23 12 3
Yeterli ve Yaygın Şube Ağına Sahip Olmayışı	141	73	29	15	23 12 2
Hızlı ve Etkin Hizmet Alınmaması	129	67	44	23	20 10 4
Çalışan Personelde Bilgi Eksikliği Olması	116	60	56	29	21 11 8
Kısa Vadeli Yatırım Yapma Olanasının Sınırlı Olması	120	62	44	23	29 15 7
Kredi Oranlarının Piyasaya Göre Yüksek Olması	154	80	23	12	16 8 1
İşlemlerden Alınan Masraf ve Komisyonların Yüksek Olması	116	60	54	28	23 12 9
Sabit Getiri Sağlayan Bir Enstrüman (Sukuk) Olmayışı	126	65	35	18	33 17 5
Kredi Kartlarının Kullanılmasının Avantajlı Olmaması	119	61	38	20	36 19 6

Araştırmaya katılan katılım bankası müşterilerinin %90'ının geleneksel bankalarla da çalıştıkları belirlenmiştir. Bu katılımcıların geleneksel bankaları tercih etme nedenlerine ilişkin ifadelerle verdikleri cevaplar neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Tablo 1'e göre katılımcıların %71'i katılım bankalarında verilen hizmetlerin yetersiz olduğu düşüncesine sahip oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmının (%73) diğer bankaların yeterli ve yaygın şube ağına sahip olduklarından dolayı tercih ettikleri belirlenmiştir.

Katılımcıların %67'sinin geleneksel bankalardaki hızlı ve etkin hizmet sağlanması nedeni ile tercih ettiklerini belirtmiştir. Katılımcıların %80'lik kısmının geleneksel bankaların kredi oranlarının piyasadaki diğer bankalara göre yüksek oranda olması nedeniyle tercih ettiklerini belirtmiştir. Katılımcıların %65'lik kısmı sabit getiri sağlayan bir enstrüman olmamasından dolayı faizsiz bankacılık sistemini tercih ettiklerini belirtmiştir.

Tablo 2. Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Ürünlerini Kullanım Süresine İlişkin İstatistiksel Veriler

	1 yıldan az		1-3 yıl		3-5 yıl		5 yıldan fazla	
	n	%	n	%	n	%	n	%
<i>Katılım Bankaları</i>								
Cari Hesap	57	30	10	5	97	50	29	15
Katılım Hesabı	64	33	83	43	19	10	27	14
Bireysel Kredi	87	45	39	20	39	20	29	15
Ticari (Kurumsal) Kredi	29	15	10	5	10	5	0	0
Leasing(Finansal Kiralama)	10	5	0	0	0	0	0	0
Uluslararası Ticaret İşl.	10	5	29	15	0	0	0	0
Kredi Kartı	4	2	35	18	39	20	116	60
Çek	10	5	29	15	29	15	58	30
POS	2	1	23	12	48	25	19	10
Diğer	10	5	106	55	0	0	0	0
<i>Geleneksel Bankalar</i>								
Cari Hesap	0	0	10	5	39	20	145	75
Vadeli Hesap	10	5	19	10	35	18	129	67
Bireysel Kredi	4	2	23	12	54	28	112	58
Ticari(Kurumsal) Kredi	0	0	0	0	77	40	116	60
Uluslararası Ticaret İşl.	0	0	19	10	87	45	87	45
Devlet Tahvili/Hazine Bonosu	0	0	15	8	23	12	58	30
Yatırım Fonu	2	1	23	12	54	28	106	55
Kredi Kartı	10	5	29	15	39	20	116	60
Çek	19	10	19	10	48	25	106	55
POS	10	5	29	15	39	20	116	60
Diğer	4	2	106	55	0	0	0	0

Tablo 2’ye göre araştırmanın katılımcılarına faizsiz bankacılık sisteminin ürünlerini kullanım süresine ilişkin verilen cevaplar şu şekildedir; katılımcıların katılım bankalarının finansal ürünlerinden cari hesabı olanların %50’sinin 3 ila 5 yıl arasında olduğu, %15’lik kısmının ise 5 yıldan daha fazladır cari hesaplarının olduğunu belirtmiştir. Geleneksel bankalardaki cari hesapları dikkate alındığında ise katılımcıların %75’nin 5 yıldan daha fazla süre banka hesaplarının olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların katılım bankalarının finansal ürünlerinden katılım hesabı olanların %43’ü 1 ila 3 yıl arasında olduğu, %33’lük kısmının ise 1 yıldan daha az zamanda katılım hesaplarının olduğunu belirtmiştir. Geleneksel bankalardaki vadeli hesapları dikkate alındığında ise katılımcıların %65’inin 5 yıldan daha fazla süre banka hesaplarının olduğu tespit edilmiştir. Son olarak katılımcıların katılım bankalarında ve geleneksel bankalardaki kredi kartı kullanım süreleri dikkate alındığında her iki banka grubunun da %60 oranında müşterilerin 5 yıldan daha fazla bir süredir kredi kartını kullandıkları belirlenmiştir. Her iki bankanın diğer finansal ürünlerinin kullanım sürelerinde ise genellikle 3 yıldan daha az sürede kullandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Katılım Bankalarını Tercih Edilme Nedenlerine İlişkin İstatistiksel Veriler

Nedenler	Ortalama	Std. Sapma	Sıra
Dini Nedenler	4,59	0,12	1
Faiz kavramından tamamıyla uzak kurumlar olmaları	4,48	0,15	2
Dağıtılan yüksek kar payı	2,99	0,80	16
Cari ve Katılım hesaplarının mevduat güvencesi kapsamında olması	3,92	0,75	11
Hem dini inanç hemde yüksek kar payı dağıtılması	3,85	0,17	12
Yakın çevre tavsiyesi	3,97	0,12	10
Krizle karşı daha dayanıklı olması	3,76	0,25	14
Kurumun reklamı ve imajı	4,01	0,35	8
İşlemlerin tamamlanmasındaki hız ve etkinlik	4,15	0,17	5
Masrafların düşük olması	4,02	0,35	7
Uygun oranlarda kredi imkanlarının mevcudiyeti	3,85	0,24	13
Döviz alım-satım işlemlerinde piyasaya göre kur avantajı	3,72	0,19	15
Hizmetlerde çeşitlilik	4,06	0,10	6
Diğer bankalarda alınan hizmetlerin faizsiz bankacılık kurallarına uygun olarak bu kurumlardan da alınabilmesi	4,21	0,40	3
Şube çalışanlarınca sağlanan finansal danışmanlık	3,98	0,15	9
Personelin yakın ilgisi	4,18	0,80	4
Şubenin iş yerine yada eve yakın olması	2,95	0,95	17
Şube içindeki konforun iyi olması	2,14	0,89	18

Tablo 3'e göre araştırmada katılım bankalarını tercih nedenlerinin belirlenmesine yönelik yöneltilen ifadeler verilen cevaplar şu şekildedir; katılımcıların katılım bankalarını tercih etmedeki en önemli nedenin dini nedenlerden (Ort. 4,59) kaynaklı olduğu belirlenmiştir. İkinci olarak ise faiz kavramından tamamıyla uzak kurumlar olmalarından dolayı (Ort. 4,48) tercih ettiklerini belirtmiştir. Üçüncü en yüksek orana sahip neden ise diğer bankalarda

alınan hizmetlerin faizsiz bankacılık kurallarına uygun olarak bu kurumlardan da alınabilmesi (Ort. 4,30) olarak belirlenmiştir. En düşük orana sahip neden ise (Ort. 2,14) şube içi konforun iyi olması dolayısıyla tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 4’e göre araştırmada katılım bankaların finansal ürün ve hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyinin belirlenmesine yönelik iletilen ifadeler verilen cevaplar şu şekildedir; katılımcıların en yüksek orana (Ort. 4,64) sahip ifadenin personelce gizliliğe verilen önem olmuştur. İkinci olarak en yüksek ortalamaya sahip ifadenin (Ort. 4,60) banka personelinin bilgisi olmuştur. Üçüncü olarak ise (Ort. 4,44) işlemlerin tamamlanmasında hız ve etkinlik olmuştur. En düşük ortalamaya sahip ifade ise (Ort. 3,08) hizmetlerde çeşitlilik olmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Finansal Ürün ve Hizmetlerden Duyulan Memnuniyet Düzeyine İlişkin İstatistiksel Veriler

<i>İfadeler</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>Sıra</i>
İşlemlerin tamamlanmasında hız ve etkinlik	4,44	0,05	3
Uygun koşullardaki kredi imkanı	4,00	0,15	9
Şubelerarası işlemlerin hız ve etkinliği	4,20	0,08	7
Hizmetlerde Çeşitlilik	3,08	0,45	15
İnternet Bankacılığı	4,42	0,12	4
Bankanın imajı	3,50	0,52	14
Banka personelinin bilgisi	4,60	0,02	2
Personelce gizliliğe verilen önem	4,64	0,01	1
Personelin yakın ilgisi	4,32	0,10	5
Şube çalışanlarınca sağlanan finansal danışmanlık	4,28	0,17	6
Yenilik ve değişiklikler konusunda bilgilendirilme	4,18	0,17	8
Çalışma Saatleri	3,61	0,12	12
Şube içi konfor	3,75	0,25	11
Şubenin iş yerine ya da eve yakınlığı	3,76	0,35	10
Araba parkı ve diğer fiziksel imkanlar	3,60	0,45	13

Tablo 5. Katılımcıların Katılım Bankalarını Tercih Nedenleri ile Demografik Faktörler Arasındaki İlişki

Nedenler	Cinsiyet Yaş		Dini Öğr. Vecibe Durumu		X ²	Sign.	X ²	Sign.
	X ²	Sign.	X ²	Sign.				
Dini Nedenler	18,463	0,006			17,946	0,022		
Faiz kavramından tamamiyle uzak kurumlar olmaları	16,875	0,035			27,798	0,004		
Dağıtılan yüksek kar payı			12,850	0,008				
Döviz alım-satım işlemlerinde piyasaya göre kur avantajı							29,187	0,003
Hizmetlerde çeşitlilik							22,886	0,046
Personelin yakın ilgisi			18,177	0,020				
Şube içindeki konforun iyi olması	19,600	0,008						
Nedenler	Faaliyet Konusu		Aylık Gelir		X ²	Sign.	X ²	Sign.
	X ²	Sign.	X ²	Sign.				
Dini Nedenler	28,778	0,010						
Dağıtılan yüksek kar payı	30,745	0,017	31,503	0,002				
Hem dini inanç hemde yüksek kar payı dağıtılması			27,856	0,006				
Şube çalışanlarınca sağlanan finansal danışmanlık			30,144	0,001				

* Anlamlılık seviyesi 0,05 kabul edilmiştir.

Tablo 5’te katılım bankalarının tercih nedeni ile katılımcıların demografik özellikleri dikkate alınarak yapılan analiz sonuçları gösterilmiştir. Tablo 5’e göre; Cinsiyet faktörü dikkate alındığında dini nedenler ($X^2=18,463$ ve $p=0,006$), faiz kavramından tamamıyla uzak kurumlar olması ($X^2=16,875$ ve $p=0,035$) ve şube içi konforun iyi olması ($X^2=19,600$ ve $p=0,008$) kriterleri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Yaş kriteri dikkate alındığında dağıtılan yüksek kar payı ($X^2=12,850$ ve $p=0,008$) ve personelin yakın ilgisi ($X^2=18,177$ ve $p=0,020$) kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Dini vecibeleri yerine getirme durumu kriteri dikkate alındığında dini nedenler ($X^2=17,946$ ve $p=0,022$) ve faiz kavramından tamamıyla uzak kurumlar olması ($X^2=27,798$ ve $p=0,001$) kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Öğrenim Durumu kriteri dikkate alındığında döviz alım-satım işlemlerinde piyasaya göre kur avantajı sağlamakta ($X^2=29,187$ ve $p=0,003$) ve hizmette çeşitlilik ($X^2=22,886$ ve $p=0,046$) kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Faaliyet Konusu kriteri dikkate alındığında dağıtılan yüksek kar payı ($X^2=30,745$ ve $p=0,017$) ve dini nedenler ($X^2=28,778$ ve $p=0,010$) kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Son olarak Aylık Gelir kriteri dikkate alındığında dağıtılan yüksek kar payı ($X^2=31,503$ ve $p=0,001$), hem dini inanç hem de yüksek kar payı dağıtılması ($X^2=27,856$ ve $p=0,006$) ve şube çalışanlarınca sağlanan finansal danışmanlık hizmetinin varlığı ($X^2=30,144$ ve $p=0,001$) kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Müşteri durumu kriteri ile demografik özellikler arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır.

Tablo 6. Katılımcuların Memnuniyet Düzeyi ile Demografik Faktörler Arasındaki İlişki

Nedenler	Cinsiyet Yaş		Dini Öğr. Vecibe Durumu		X ²	Sign.	X ²	Sign.
	X ²	Sign.	X ²	Sign.				
Şubelerarası işlemlerin hız ve etkinliği	25,690	0,015						
İnternet Bankacılığı	29,980	0,005	32,005	0,001	21,331	0,010		
Bankanın imajı							14,003	0,038
Banka personelinin bilgisi			18,520	0,026				
Personelce gizliliğe verilen önem					17,263	0,037		
Personelin yakın ilgisi								
Çalışma saatleri	27,500	0,021			26,369	0,012		
Şube içi konfor	28,930	0,030	13,787	0,040				
Nedenler	Müşteri Durumu		Faaliyet Konusu		Çalışma Yılı	Aylık Gelir	X ²	Sign.
	X ²	Sign.	X ²	Sign.				
İşlemlerin tamamlanmasında hız ve etkinlik			19,882	0,046				
Uygun koşullardaki kredi imkanı	19,050	0,047						
İnternet Bankacılığı	38,610	0,001	43,919	0,000				
Bankanın imajı					27,900	0,031		
Banka personelinin bilgisi	45,692	0,000			28,963	0,020		
Personelin yakın ilgisi							36,580	0,004
Şube çalışanlarınca sağlanan finansal danışmanlık							35,521	0,006
Yenilik ve değişiklikler konusunda bilgilendirilme							39,900	0,000

Tablo 6 katılım bankalarından memnuniyet düzeyleri ve demografik faktörler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan analiz sonuçlarını göstermektedir. Tablo 6’ya göre; Cinsiyet faktörü dikkate alındığında şubeler arası işlemlerin hız ve etkinliği ($X^2=25,690$ ve $p=0,015$), internet bankacılığının etkinliği ($X^2=29,980$ ve $p=0,005$), çalışma saatleri ($X^2=27,500$ ve $p=0,021$) ve şube içi konfor ($X^2=28,930$ ve $p=0,030$) kriterleri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Yaş kriteri dikkate alındığında internet bankacılığının etkinliği ($X^2=32,005$ ve $p=0,001$), banka personelinin bilgisi ($X^2=18,520$ ve $p=0,026$) ve şube içi konfor ($X^2=13,787$ ve $p=0,047$) kriterleri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Dini vecibeleri yerine getirme durumu kriteri dikkate alındığında internet bankacılığının etkinliği ($X^2=21,330$ ve $p=0,012$) ve personelce gizliliğe önem verilmesi ($X^2=17,263$ ve $p=0,037$) kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Öğrenim Durumu kriteri dikkate alındığında bankanın imajı ($X^2=14,003$ ve $p=0,038$) kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Müşteri durumu kriteri dikkate alındığında internet bankacılığının etkinliği ($X^2=38,610$ ve $p=0,001$), banka personelinin bilgisi ($X^2=45,692$ ve $p=0,000$) ve uygun koşullarda kredi imkanı sağlaması ($X^2=19,050$ ve $p=0,047$) kriterleri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Faaliyet Konusu kriteri dikkate alındığında işlemlerin tamamlanmasında hız ve etkinlik ($X^2=19,882$ ve $p=0,046$) ve internet bankacılığının etkinliği ($X^2=43,919$ ve $p=0,000$) kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Mesleki Tecrübe Süresi kriteri dikkate alındığında banka personelinin bilgisi ($X^2=28,963$ ve $p=0,020$) ve bankanın imajı ($X^2=27,900$ ve $p=0,031$) kriterleri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Son olarak Aylık Gelir kriteri dikkate alındığında personelin yakın ilgisi ($X^2=36,580$ ve $p=0,004$), şube çalışanlarınca sağlanan finansal danışmanlık ($X^2=35,252$ ve $p=0,006$) ve yenilik ve değişiklikler konusunda bilgilendirilme ($X^2=39,900$ ve $p=0,000$)

kriteri arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Gelişen bilgi teknolojileri ve ekonomik faktörler insanların önceliklerinin değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla insanlar artık birçok işini bilgi teknolojilerini kullanarak yapmaktadır. Bunun bir sonucu olarak insanların artık bankacılık faaliyetlerinde de yeniliklerin ve teknolojinin kullanılması konusunda talepleri artmaktadır. Bununla birlikte tüm dünyada gelişmeye başlayan katılım bankacılığının (faizsiz bankacılık) önemi giderek artmaktadır. Birçok bankanın artık katılım bankacılığına geçişini veya faizsiz bankacılık sistemini kullanmaya başladığı görülmektedir. Bu sonuç insanların tercihlerinin ve bankacılık faaliyetlerinden memnuniyet düzeylerinin değişmesine neden olmuştur.

Çalışmada Diyarbakır ilinde faaliyet gösteren katılım bankacılığı müşterilerinin memnuniyet düzeylerinin araştırılması ve geleneksel bankalar göre tercih nedenlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışma sonuçları şu şekilde özetlenebilir;

Katılım bankası müşterilerin öncelikle en temel tercih nedenlerinin dini nedenlerden dolayı olduğu tespit edilmiştir. Müşterilerin büyük çoğunluğunun İslam dinine mensup kişiler olduğu düşünüldüğünde bu sonucun çıkması normal olarak görülmektedir. Fakat katılımcıların büyük çoğunluğunun dini vecibelerini kısmen yerine getirmesinden dolayı bir çelişki söz konusudur. Bununla birlikte müşterin birçoğunun sadece katılım bankaları ile değil diğer geleneksel bankalar ile çalıştığı görülmektedir. Bu sonuç katılımcıların inançları doğrultusunda değil ihtiyaç doğrultusunda bankaları tercih ettiği düşünülebilir.

Araştırma sonuçlarına göre müşterilere katılım bankası dışında geleneksel bankalarla çalışma nedenleri sorulduğunda müşterilerin katılım bankalarında verilen hizmetlerin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla katılım bankalarının hizmet çeşitliliğini

düşük bulmaktadır. Diğer önemli bir nedenin kredi kartının kullanımında avantajların diğer bankalara göre daha düşük olduğunu düşünmektedirler. Son olarak önem arz eden katılım bankalarında sabit getirili bir enstrümanın mevcut olmaması katılımcıları diğer bankaları tercih etmede etkilediği görülmektedir.

Araştırmada özellikle hem katılım bankalarında hem de geleneksel bankalarda cari hesap açma işlemleri, vadeli hesap (katılım hesabı) ve kredi kartı kullanımında katılımcıların en düşük 3 yıllık bir süre boyunca bankalarla çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç hem katılım bankaları hem de diğer bankaların daimi müşterilerinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu müşterilerin memnuniyet düzeylerin yüksek olduğu düşünülmektedir. Çalışma sonuçları da müşterilerin memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında memnuniyet düzeyleri ile demografik özellikler arasındaki ilişkilerin analizi sonucunda özellikle kadın müşterilerin dini nedenlerden dolayı katılım bankalarını tercih ettikleri ve ayrıca ve şube içi konforu göz önünde bulundurarak tercih ettikleri tespit edilmiştir. Özellikle 20 ila 40 yaş aralığındaki grubun hem dini nedenleri hem de faiz kavramından tamamıyla uzak kurumlardan kaynaklı olarak katılım bankalarını tercih ettiği tespit edilmiştir. Bu sonuç genç jenerasyonun İslam inancına sahip toplum özelliklerini kısmen de olsa yaşadıklarını göstermektedir. Ayrıca 40 yaş üzeri müşterilerin personelin yakın ilgisinden dolayı katılım bankalarını tercih ettiği görülmektedir. Dolayısıyla yaş arttıkça beklenen ilgide arttığı görülmektedir. Eğitim düzeyinin artmasıyla bankalardan beklenen hizmet çeşitliliğinin de artması istenilmektedir. Bununla birlikte katılım bankalarının döviz alım-satımı konusunda kur avantajı sağlaması özellikle lisansüstü eğitime sahip müşterilerce bir tercih nedeni olarak görülmektedir. Dini nedenlerden dolayı gıda sektöründen müşterilerin katılım bankalarını tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte ticari faaliyetlerde bulunan müşterilerin ise dağıtılan yüksek kar payından dolayı katılım bankalarını tercih ettikleri görülmektedir. Müşterilerin aylık gelirlerinin artmasıyla dağıtılan kar payının yüksekliği, şube çalı-

şanlarının finansal danışmanlık hizmetinden dolayı katılım bankalarını tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Son olarak katılımcıların katılım bankalarından memnuniyet düzeyleri dikkate alındığında kadın müşterilerin bankacılık işlemlerindeki hız ve etkinliğin olması, internet bankacılığının etkin olarak kullanılması, çalışma saatlerinin uygunluğu ve şubelerdeki konfor düzeylerinden dolayı katılım bankalarından memnun oldukları tespit edilmiştir. Aynı şekilde genç jenerasyonun internet bankacılığının etkinliği ve bankalardaki personelin bilgisinden kaynaklı olarak katılım bankalarından memnun oldukları tespit edilmiştir. Yine benzer nedenlerden dolayı yükseköğrenime sahip, dini vecibelerini tam olarak yerine getiren müşterilerin katılım bankalarından oldukça memnun oldukları tespit edilmiştir. Aylık geliri 20.000TL üzeri olan müşterilerin bankaların danışmanlık hizmeti sunması ve yenilikler ve değişikliklerin bildirimindeki titizlikten dolayı katılım bankalarında memnuniyet düzeylerinin yüksekliği tespit edilmiştir.

Kısaca genç nüfusun hakim olduğu ülkemizde internet bankacılığının etkin kullanımı ve personelin yakın ilgisi katılım bankacılığında memnuniyet düzeyini arttırmaktadır. Dolayısıyla bankacılık sisteminde danışmanlık hizmetleri ve bilgi teknolojinin kullanıma güvenilir bir şekilde sunulması müşteri memnuniyeti açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Okumuş H.Ş., (2005). Interest – Free Banking In Turkey:A Study of Customer Satisfaction and Bank Selection Criteria , *Journal of Economic Cooperation*, 26(4), 51-86.
- Othman A.R.M. ve Owen, L.(2003). Managing and Measuring Customer Service Quality in Islamic Banks:A Study of The Kuwait Finance House(KFC), ss.1-30.
- Amin, H. (2008). E – Business from Islamic Perspectives: Prospects and Challenges. *Journal of Internet Banking and Commerce*,13(3).
- Zeithaml, V. A., Berry, L. and Parasuraman, A. (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality, *Journal of Marketing Chicago*, 1(2), 16.

- Rust, R.T. and Oliver, R.L. (1994). Service Quality: Insights and Managerial Implications from the Frontier. In: Rust, R.T. and Oliver, R.L., Eds., Service Quality: New Directions in Theory and Practice, Sage Publications, Thousand Oaks, 1-19.
- Kotler P. and Armstrong G. (2006). Principles of marketing, (11th Ed.) Upper Saddle River: New Jersey: Prentice-Hall.
- Sarı, B. (2010). Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Sektöründe Müşteri Memnuniyeti ve Banka Tercihleri Üzerine Bir Uygulama, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletme Yüksek Lisans Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bati, M. (2018). Assessment of Post Implementation Challenges of Interest Free Banking Project: The Case of Commercial Bank of Ethiopia (Unpublished Master’s thesis, Addis Ababa University).

Helal Lojistik

*Uzman Ahmet Fatih TAHİROĞLU¹²¹,
Prof. Dr. Hanifi Murat MUTLU¹²²*

1. GİRİŞ

Helal kavramının işletme yazınında kullanımı incelendiğinde, kavramının ağırlıklı olarak helal gıda boyutu ile ele alındığı ve çalışmaların helal gıda tüketimi ve ekonomisi, tüketim tercihleri, farklı tüketim kültürlerinin etkileri gibi konuların değerlendirildiği görülmektedir. Oysaki helal kavramı kozmetikten, günlük tüketim eşyalarına, tıbbi malzemelerden hastane hizmetlerine ve çeşitli hizmet üretim süreçlerine kadar oldukça geniş bir perspektiften ele alınabilir. Helal gıda kavramı, sadece “haram” ya da yenmesine izin verilmeyen sınırların ötesinde değerlendirilmekte ve İslam dinine göre kirli (necis) olan maddelerle de karışmamış ya da bunlara bir şekilde bulaşmamış olması gerekmektedir (Kaya, 2015). Dolayısıyla helal kavramı çoğunlukla gıda ürünleri sınırları içerisinde düşünülmeyle birlikte, ürünlerin üretim süreçleri, hammadde, yarı mamul ya da malzemelerin tedarik ve üretimlerinde, depolanması

121 Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

122 Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

ve taşınma süreçlerini de içine alan bir yapıya dönüşmektedir. Bu nedenle herhangi bir ürünün tedarik zinciri ve lojistik iş süreçleri içerisinde maruz kalabileceği işlemler ürünlerin helal yapısına zarar verebilecektir. Helal sertifikalı ürünlerin %70'i Müslüman olmayan ama helal sertifikasına sahip tedarikçiler tarafından üretildiği ya da temin edilmekte olmasına (Salaam Gateway, 2021) ek olarak tedarik ağlarının küresel bir yapı içermesi nedeniyle lojistik faaliyetlerin kontrol ve izlenebilirliğinin zayıflamasının ürünlerin kirlenmesinde (helal yapısını bozucu durumlar) ciddi riskler yaratabileceği ifade edilebilir. Bu nedenle bu çalışma helal lojistik kavramına ilişkin temel bir literatür incelemesinin yanı sıra Malezya Helal Lojistik Standartlarının kısa bir açıklamasını yapmayı amaçlamaktadır. Malezya helal sertifikasyon konusundan öncü ülkelerden olup yapmış olduğu sertifikasyonların uluslararası kuruluşlarca akreditasyonu kabul edilmektedir. Bunun yanında birçok Müslüman ülkenin helal sertifikasyonu temin eden kurumsal yapıları da yer almaktadır. Ancak bu çalışma Malezya örneğinin hem oldukça geniş bir helal pazara hizmet etmesi hem de uluslararası akreditasyonunun bulunması sebebiyle bu ülkedeki helal akreditasyon iş süreçlerine odaklanmaktadır.

Helal ürün kavramı kozmetik, tıbbi ürünler, İslami bankacılık, finans (Ab Talib ve Johan., 2012), tarım, teknoloji, konaklama, lojistik ve diğer ilgili hizmet sağlayıcılar gibi sektörler tarafından yaygın olarak kullanılmasına karşın, genel olarak gıda ürünleriyle ilişkilendirilmekte ve dünya üzerinde 112 ülkede bulunan 1.8 milyar Müslüman tüketici potansiyeli ile yaklaşık olarak 2.1 trilyon dolar değerinde ticaret hacmine ulaşmaktadır (Bruil, 2010). 2016 yılında yapılan araştırmalar toplam değeri 850 milyar doları aşan dünya helal ticaret pazarının, 2030 yılında Müslüman nüfusun yaklaşık olarak 2,2 milyar kişiye (dünya nüfusunun %26'sı) ulaşması ile önemini daha da artıracığı tahmin edilmektedir (Özispa ve Sürücü, 2017). "Halal Food Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2021-2026" raporuna göre, küresel helal gıda pazarı, 2020 yılında 1,9 Trilyon ABD Doları değerine ulaşmış ve tüketici tercihlerindeki bu hızlı

yükseliş nedeniyle ülkeler helal etiketleme ve sertifikasyon konusunda ürün gamını son derece genişletmişlerdir. Fortune Business Insights tarafından hazırlanan “Halal Food and Beverages Market, 2021-2028” isimli raporda da pazar büyüklüğünün 2028 yılında 3,27 Trilyon ABD Doları değerine ulaşabileceği ve yıllık bileşik büyüme oranının 2021-2028 döneminde %6.56 olacağı belirtilmektedir (Fortune Business Insights, 2022). Helal ürünlere olan küresel talepteki artış nedeniyle, ürünlerin helal özelliğinin korunması için helal lojistik hizmeti bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı helal lojistiği kavramsal olarak incelemek ve helal lojistik kavramının sunduğu potansiyel fırsatlara belli ölçüde ışık tutarak Türk lojistik sektörüne katkı vermeyi amaçlamaktadır. Araştırmada ilk olarak helal kavramı kısaca açıklanacaktır. Bu bölümde yapılan açıklamalar temel tanımlamalar çerçevesinde ele alınmaktadır. İkinci bölüm helal lojistik kavramını ve Malezya helal sertifikasyon süreçlerinin tanımlanması ve helal lojistik sektörünün taşıdığı pazar potansiyelleri ele alınmaktadır.

2. HELAL KAVRAMI

Arapça kökenli bir sözcük olan helal kelimesi Türk Dil Kurumu tarafından; “Dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı” olarak, haram ise “Din kurallarına aykırı olan, dini bakımdan yasak olan, helal karşıtı” olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2021). Derin ve Türk (2016) çalışmalarında helal kavramını “Allah tarafından izin verilen ve yasaklanmayan” olarak tanımlamışlardır. Helal dairesi geniş olduğundan neyin haram sayıldığını anlatmak daha kolay olabilmektedir. Helal olmayan başlıca şeyler şu şekilde sıralanabilir (Diyanet, 2021):

- Allah’ın adı anılmadan kesilen her türlü hayvan
- Ölmüş hayvanların etleri ve diğer uzuvları
- Domuz
- Etobur omurgalı hayvanlar,
- Tek toynaklı otobur omurgalı hayvanlar,

- Kartal, şahin, akbaba vb. avcı olan kuşlar,
- Fare, yılan, kırkayak, akrep ve benzeri hayvanlar,
- İslami hükümlere göre kesilmesi yasaklanmış hayvanlar,
- Bit ve sinek gibi iğrenç görülen hayvanlar
- Alkol ve alkolle hazırlanmış her türlü yiyecek ve içecek

Helal gıda bitkisel ve hayvansal kaynaklardan alınan ürünlerin mutfağımıza gelinceye kadar tümüyle İslami kurallara uygun olarak hazırlanmış olmasını öngörür. Helal gıda, gıda ürünlerinin hammaddelerinin, işleme yöntemlerinin, işletme koşullarının ve ambalajlarının İslami kurallara uygun şekilde olmasını gerektirir. Diğer yandan sadece yenilen ya da içilen değil vücutla temas eden kozmetik ürünlerinin de helal olup olmadığı hususu Müslümanlarca talep edilen helal ürünler kapsamında değerlendirilmektedir.

Dünya nüfusunun dörtte biri olan Müslümanlar, kendi inançları doğrultusunda helal ve temiz ürünlerle beslenmek istegindedir. Tüketimin genel olarak yerel kaynaklarla sağlandığı dönemlerde ürünlerin ve ürünlerin tedarik biçimlerinin helal olup olmadığını tespiti ciddi bir problem olarak görülmemektedir. Yerinde üretim, üretim süreçlerinin daha izlenebilir olması ve tedarik ağının da yerel bağlantılar içermesi gibi faktörler helal üretim konusunda tüketiciler güven vermektedir. Ancak küreselleşen dünyada üretimden son tüketim noktasına kadar olan süreç geçmişe nazaran çok daha karmaşık, daha az izlenebilir, daha zayıf kontrol barındıran ve iç içe geçmiş ağlar haline geldi. Çoğu zaman herhangi bir ürünün tam olarak nerede ve hangi kaynaklarla üretildiğini tespit etmek bile güçleşti. Üretim sistemlerindeki bu değişim, Müslüman tüketiciler için ürünlerin helal yapısının belirlenmesini zorlaştırdı. Bu problemin çözümü, günümüzde ürünlerin helal standartlaşma ve sertifikasyon çalışmalarına bağlanmıştır. Bu bağlamda helal sertifikalı ürünlere olan talep gün geçtikçe artmaktadır. Günümüzde helal ürün talebinin parasal büyüklüğünün yıllık dört trilyon Amerikan doları civarında olduğu belirtilmekle birlikte bu talebin ancak %20'sinin karşılanabildiği görülmektedir (Anadolu Ajansı, 2019).

Pazarın büyük bölümünü Müslüman ülkeler oluşturmaktadır. Bununla birlikte Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerde helal ürüne ulaşmanın zorluğu ile helal ürün bulma kaygısının bu ülkelerde de helal ürün talebi oluşturmaktadır. Nitekim Bruil (2010) Malezya ve Hollanda yaşayan Müslümanların helal gıda ve helal lojistiğe yönelik isteklerini ölçtüğünde Malezya Müslümanlarına göre daha düşük düzeyde de olsa Hollanda da yaşayan Müslümanların da helal ürün talebinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla, helal sertifikasyona yönelik talep küresel dünyanın her noktasında karşımıza çıkacak yaşam kültürünün bir parçasıdır.

3. HELAL LOJİSTİK KAVRAMI

Helal gıdaların üretim, ambalajlama, stoklama ve taşıma işlemleri esnasında helal olma özelliklerini kaybetmemeleri için gerekli önlemler alınmalıdır. Tüm bu aşamalarda helal gıdaların haram olan gıdalarla kontamine olmaması esastır. Bu nedenle helal gıdalar toplanırken, istiflenirken ya da paketlenirken helal olmayan gıdalar için kullanılan aksam ve parçalar kullanılmamalı ya da kullanılacaksa bu aksam ve parçalar üzerinde gerekli dezenfekte işlemi yapılmalıdır. Benzer şekilde helal ürünlerin depolama ve taşıma işlemleri esnasında temaslı ya da temassız karışmaları engellemek için gerektiğinde ayrı depolama alanları ve taşıma araçları kullanılmalıdır. Aziz ve Zailani (2017) çalışmalarında liman sahasında helal ürünler için ayrı depolama alanlarının bulunmasının helal ürünlerin bu özelliklerini korumasının önemi üzerinde durmuşlardır.

Helal lojistik kavramı helal ürünlerin üretimden son tüketim noktasına kadar olan helal değer zincirinin uygulaması olarak nitelenebilir ve helal lojistik için helal nakliye (havayolu, karayolu, denizyolu, demiryolu), helal depolama (depo tasarımı, inşaat, saklama, mal kabul, yerleştirme, cross-dock, sipariş toplama vs.), helal paketleme, helal tersine lojistik ve helal terminal (liman, havalimanı vs.) gibi “Helal” kavramına uygun alt yapılar ve operasyonlar oluşturulmalıdır (Lojiport, 2021).

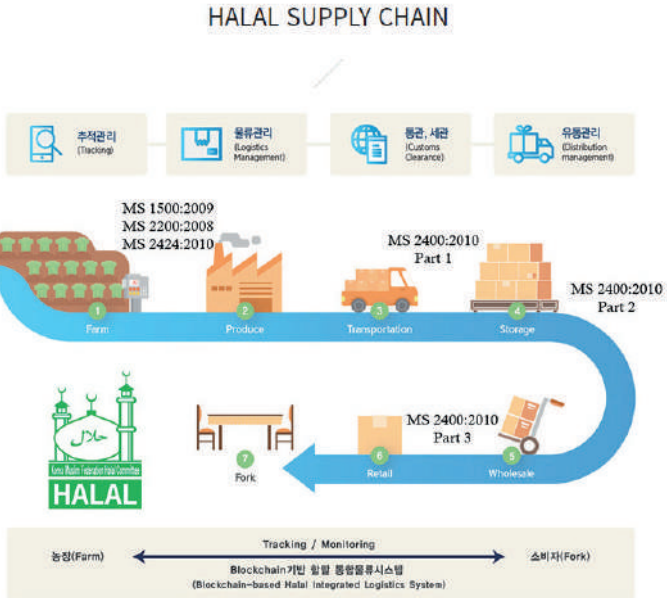
Helal uygulamalar, ürünün üretiminden çok daha fazlasını kapsamaktadır. Nakliye ve depolanma gibi adımlarda ürünün bozulması halinde ürün, helal olma statüsünü kaybedebilir (Pahim vd., 2012). Bu sebeple oluşan helal lojistik, sipariş aşamasından depolama, sevkiyat, taşıma, bilgi aktarımı ve ödemeye kadar bütün lojistik işlem ve uygulamalarının İslami kurallara göre yapılması ve sertifikalanması şeklinde tanımlanabilir (Küçük, 2019). Helal lojistik, helal malların helal tedarik zinciri ile temini ve son kullanıcıya ulaştırılması olarak tanımlanabilir. Bozulmayı ve ürünün helal gıda statüsünden çıkmasını engellemek için helal lojistik; dağıtım, nakliye, depolama, malzeme, taşıma ve tedarik gibi temel lojistik faaliyetlerin şeriata uygun olarak yapılmasını sağlar (Zailani vd., 2017). Bu kapsamda helal ürünlerin helal statüsünü koruması ve helal olmayan ürünlerle kontamine olmaması için gerekli önlemlerin alınması şarttır. Helal ürün ve hizmetler için geçerli olan dürüstlük ilkesinin bir gereği olarak sözleşme şartlarına uyulması, yapılan işlemlere hile karıştırılmaması gibi ölçü ve kriterleri kapsamaktadır (Küçük vd., 2017: 6). Tieman (2013: 5)'a göre helal lojistik, satın alma, aktarma, depolama, kontrol gibi tedarik zinciri adımlarını şariat standartlarına göre yönetmektir. Helal lojistikte, ürünlerin üretilmesinden son varış noktasına ulaştırılmasına kadar lojistik ve tedarik zinciri faaliyetlerinin tüm adımlarında helal ürünlerin helal olmayan unsurlardan arındırılması ve helal güvencesi aranmaktadır (Lodhi, 2009). Tieman (2011) helal lojistiğin temel bileşenleri şu şekilde özetler;

- (1) Helal olan ürün ve hizmetlerin haram olanlara temas etmemesi,
- (2) Helal ürün ve hizmetlerin helal olmayan ürünlerle karışmaması,
- (3) Helal algısının zedelenmemesi,

Bu noktada uygulanacak prosedürler İslami kurallara göre hazırlanmış iş protokolleri kullanılmalıdır. Bu protokollerin standardizasyonu helal lojistiğin anahtar başarı faktörüdür (Haleem ve ark. 2021). Ancak tüm ülkelerin uyguladığı ortak bir protokol bulunmamaktadır. Helal lojistik için Malezya Halal Logistics

Standard - MS2400:2010 ve The International Halal Logistics Standard – IHIAS 0100:2010 (İslam İşbirliği Teşkilatı kuruluşu olan International Halal Integrity Alliance tarafından geliştirilen) gibi standartlar vardır. Malezya, Helal Lojistik Hub olacak şekilde kendini yapılandırmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda Northport Limanı, bölgenin hub noktası olması hedeflenmektedir. Ayrıca; Rotterdam ve Marsilya limanları da Helal Liman olmasına yönelik çalışmalar da yürütülmektedir. Şekil-1’de Malezya’nın Helal Tedarik Zinciri standartlarına ilişkin akış şeması gösterilmektedir.

Helal tedarik zincirinin birinci adımı, ürünlerin üretim süreçlerinde, üretim tesis ve yerlerinde ve tedarik edildikleri ana kaynaktan helal ürün özelliklerini, standartlarını ve sertifikasyon gerekliliklerini sağlamasına işaret etmektedir. Dolayısıyla helal lojistik uygulamaları için öncelikle ürünün kendisinin doğrudan helal sertifikasyonuna sahip olması gereklidir. Bu noktada aranan standartlar şu şekilde özetlenebilir:

Şekil1. Malezya Helal Tedarik Zinciri Standartları Akış Şeması (Sejung Group, 2021)

Helal Gıda Malezya Standardı (MS 1500:2009): “Helal Gıda: Üretim, Hazırlama, Taşıma ve Depolama - Genel Kılavuz (MS 1500:2009)” başlıklı Malezya Standardı, Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Bakanlığı'nın Malezya Standart Geliştirme Sistemi altında Malezya Standardizasyon Dairesi (DSM) tarafından geliştirilmiştir (Department of Standards Malaysia, 2022). Bu standartta malların depolanması ve taşınması noktasında tüm helal gıdaların, helal olmayan şeylerle karışmasını veya kirlenmesini önlemek için kategorize edilmeleri, helal olarak etiketlenmeleri ve her aşamada ayrıştırılmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Gümrüklü işlemlerde de tahsis edilecek nakliye araçlarının helal gıdanın cinsine uygun, hijyen ve sanitasyon şartlarını karşılıyor olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ambalajlama ile ilgili olarak özellikle ambalaj malzemesinin üründe kirlenmeye yol açmamasına dikkat çekilmektedir.

Malezya Helal Lojistik standartlarından MS 2200-1:2008-Islamic Consumer Goods Part 1 and MS 2200-2: 2013 – Islamic Consumer Goods Part 2 standartları üreticilerin (kozmetik ürünler), helal kozmetik veya kişisel bakım ürünleri ile üretim bileşeni olarak hayvan kemiği, derisi ve saç içeren ürünlerin imalatında ve işlenmesindeki gereklilikleri belirlemektedir. Bir diğer standart olan MS 2424:2012 - Halal Pharmaceuticals standardı üreticilerin (ilaç ürünleri ve tıbbi ürünler) helal farmasötik ürünlerin imalatında ve işlenmesinde helal ürün standartlarını belirlemektedir (Department of Standards Malaysia, 2022).

Helal tedarik zinciri yönetimi ve lojistik, ürün, mal ve/veya kargonun helal gerekliliklere uygun olduğuna dair güvence sağlayarak, ürün, mal ve/veya kargonun helal bütünlüğünü korumaktadır. Bu sürecin hayata geçirilmesi tedarik zinciri ve lojistik yönetim sistemleri içerisine bir dizi standartları dahil etmeyi gerektir. Bunlar:

MS 2400:2010 Part 1 Transportation: Bu standart, çeşitli taşıma modları aracılığıyla elleçlenen ürünlerin, malların ve/veya kargonun helal bütünlüğünün güvence altına alınması için yönetim sistemi gerekliliklerini belirtir (Department of Standards Malaysia,

2022). Hwang, (2020) çalışmasında bu standarttın içeriği olarak şu noktalara işaret etmiştir:

- *Taşıma aracında daha önce helal olmayan veya bilinmeyen ürünler sevk edildiyse, ulaşım, kullanımdan önce dini temizlik yönetmeliklerine ve mevcut hijyen standartlarına uygun olarak taşıma aracının ve ünitesinin temizlenmesi gereklidir.*
- *Konteynerler veya nakliye araçları içinde helal ve helal olmayan ürünleri karıştırılmamalıdır.*
- *Helal ve helal olmayan ürünleri tek bir palet üzerinde veya taşıma aracında taşınmamalıdır.*
- *Bir taşıma veya konteynerde helal ve helal olmayan ürünlerin bir karışımı varsa üçüncü bir paketleme yöntemi ya da alan tanımlaması geliştirilebilir. Örneğin taşıma araçlarında helal zone oluşturulabilir (bakınız şekil-2). Helal ürünlerin ambalajlama, nakliye, elleçleme ve depolama gibi lojistik faaliyetlerin de helal standartlara uygun şekilde yapılması gerekir. Helal ürünler ile helal olmayan ürünlerin paketleme, taşıma, depolama esnasında birbirine karışmamasına dikkat edilmelidir (Rajogapol vd., 2011: 140). Helal Lojistik standartlarını sağlayan firmalar Şekil-2’de örneği görüldüğü üzere birbirinden ayırmak kaydıyla aynı araçta nakliye işlemlerini gerçekleştirebilmektedirler.*

MS 2400:2010 Part 1 Warehouse: Bu standart, depodaki ürünlerin, malların ve/veya kargonun helal bütünlüğünün güvence altına alınması için yönetim sistemi gerekliliklerini belirtmektedir (- Department of Standards Malaysia, 2022). Hwang, (2020) bu standardı şu şekilde tanımlar:

- *Lojistik firmalarının, helal ürünleri, depoda depolama sırasında helal olmayan ürünlerden fiziksel olarak ve görünür biçimde ayırt edilebilmelerinin sağlanması gerekmektedir.*
- *Helal ürünler; renk veya özel işaretlerle açıkça ayrılmış özel alanlar (katman ayrımı) veya raflara yerleştirilmelidir.*

- *Soğuk hava depolarında, helal ürünlerin depolanması için kap-lar (ayrı kutular) veya fiziksel duvarlar vasıtasıyla helal olmayan ürünlerden kesinlikle ayrılmalıdır.* Bu noktada özellikle depo-nun iklimlendirme sisteminin ayrılması son derece önemli-dir. Çünkü ortak bir iklimlendirme sistemi helal ürünlerde kirlenmeye neden olabilir.

MS 2400:2010 Part 3 Retailing: Bu standartlar, perakende aşı-masında ürünlerin, malların ve/veya kargonun helal bütünlüğünün güvence altına alınması için yönetim sistemi gerekliliklerini tanımlamaktadır (Department of Standards Malaysia, 2022).

Aslında yalnızca haram veya helal konusuna odaklanmayan aynı zamanda dürüstlük, yalan söylememe, verilen sözde durma gibi ahlaki değerleri de içinde barındıran helal lojistik, lojistik bileşenle-rinin değer ve inançlara göre ayarlanmasını ifade etmektedir (Mü-cevher, 2021). Özispa ve Sürücü (2017), Türkiye’de helal lojis-tik hizmeti veren işletmeler üzerinde yaptıkları vaka çalışmasında, 2017 yılı için sadece bir işletmenin helal lojistik faaliyeti verdiğini aktarmışlardır. Bu işletmenin helal lojistik hizmetlerinin ise sadece depolama ile sınırlı kaldığını, helal lojistik konusunda asıl önemli olan elleçleme ve paketleme gibi konularda hizmet vermediklerini aktarmışlardır. Oysa Jaafar ve arkadaşları (2011) yaptığı çalışmada helal lojistik hizmeti sağlayan lojistik firmalarının normal müşteri portföyünü kaybetmeden helal lojistik alt pazarına yönelmelerinin pazar payını artırdığını ortaya koymuştur.

Şekil 2. Helal Bölümü Ayrılmış Tır Dorsesi (Sejung Group, 2021)

4. SONUÇ

Helal gıdanın tüketim noktalarına ulaştırılabilmesi için gereksinim duyulan helal lojistik pazarı küresel ve yerel sahip olduğu büyüme potansiyeli nedeniyle birçok ülke gerekli standardizasyon ve sertifikasyon çalışmalarına hız verecektir. Bu ülkeler içinde özellikle Türkiye, gerek sahip olduğu coğrafi konumu gerekse lojistik altyapı ve bileşenleriyle helal lojistik talebini doğru şekilde yönetebilecek olanaklara sahiptir.

Mohamad ve ark. (2012) helal lojistik potansiyeli konusunda sektörün düşük bir farkındalığa sahip olduğunu vurguladılar. Malezya sadece helal ürün standardizasyonu değil aynı zamanda helal lojistik standardizasyonu konusunda da öncü olması neticesinde hem helal lojistik sertifikasyonunda pazar sahibi olunduğu gibi hem de bu alandaki akademik çalışmaların neredeyse yarısı doğrudan ya da dolaylı olarak Malezya bağlantılıdır. Türkiye sahip olduğu lojistik ekosistemiyle helal lojistik konusunu akademik ve sektör bazında değerlendirmeli ve stratejiler geliştirmelidir. Helal ürün, helal hizmetler, helal turizm, helal tıp ve helal lojistik kavramlarının birbirleri üzerinde domino etkisi yaratma potansiyeli bulunmaktadır (Talib,

2020). Türkiye'nin hâlihazırda büyük bir helal ürün pazarı olmasıyla birlikte, diğer büyük helal pazarlara yakınlığı coğrafi açıdan büyük bir avantajdır. Bu bağlamda helal lojistik standartlarının Helal Akreditasyon Kurumu ve/veya diğer yetkili kurumlar tarafından belirlenerek İslam alemince genel kabul görür standartlar haline getirilmesi helal ürün üreten ve helal lojistik uygulamalarını yürüten firmalar için olumlu ve ivmelendirici bir gelişme sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- AB TALIB S., ve Johan M. R. M. (2012). "Issues in Halal Packaging: A Conceptual Paper"; *International Business and Management*, 5(2), 94-98
- ANADOLU AJANSI (2019) "Helal Gıda İhracatında Hedef 15 Milyar Dolar" <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/helal-gida-ihracatinda-hedef-15-milyar-dolar/1518865#:~:text=Helal%20sertifikal%C4%B1%20%C3%BCr%C3%BCne%20olan%20talebin,i%C5%9Faret%20etmektedir.%22%20de%C4%9Ferlendirmesinde%20bulundu.> (Erişim Tarihi 20.11.2021)
- AZİZ, A. ve Zailani S. (2016). "Halal Logistics: The Role of Ports, Issues and Challenges." In *Advances in Islamic Finance, Marketing, and Management*, 309-321.
- BRUIL R.R. (2010). "Halal logistics and the impact of consumer perceptions", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Twente
- DEPARTMENT of Standards Malaysia (2022) Helal Lojistik Standartları <https://www.jsm.gov.my/> (Erişim tarihi 14.03.2022)
- DERİN, N. ve Türk M., (2016). "Helal Gıda Perakendecilerinin, Pazarlamaya Dönük Problemleri ve Çözüm Önerileri". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(2), 86-98.
- DİYANET, İ.B. (2021) "İslam İlmihali II, Helal ve Haram" 31-45.
- FORTUNE Business Insights, (2022) Halal Food and Beverages Market <https://www.fortunebusinessinsights.com/halal-food-and-beverages-market-106186> (Erişim tarihi 14.03.2022)
- HALEEM, A., Khan, M.I. ve Khan, S. (2021) "Understanding the Adoption of Halal Logistics through Critical Success Factors and Stakeholder Objectives" *Logistics* 2021, 5, 38.

- HWANG, M. Y. (2020). "A Study on the Improving the Competitiveness through Analysis of Advanced HALAL Logistics Management Status" *The Korean Journal of Food & Health Convergence*, 6(2), 9-16.
- JAAFAR H. S., Endut I. R., Faisol N. Ve Omar E.N. (2011): "Innovation in logistics services" – halal logistics. Published in: *Proceedings of the 16th International Symposium on Logistics (ISL)*, Berlin, Germany (2011): 844-851.
- KAYA, O., (2015) "İslamiyette Tedarik Zinciri ve Lojistik", <https://tr.linkedin.com/pulse/islamiyette-tedarik-zinciri-ve-lojistik-oruc-kaya> (Erişim Tarihi: 19.11.2021)
- KÜÇÜK, O. (2017). Helal Lojistik: "Kavramsal Bir Değerlendirme" *Kastamonu Üniversitesi İslam Ekonomisi Uygulama ve Merkezi Bülteni*, Kasım-Aralık. 70-75.
- LODHI, A. U. (2009). "Understanding Halal Food Supply Chain" *Chesham HFRC UK Limited*, 225-230.
- LOJİPORT (2021), <https://www.lojiport.com/helal-lojistik-turkiye-icin-bir-firsat-olabilir-mi-91441h.htm>, (Erişim Tarihi: 29.11.2021)
- MOHAMAD S.J.A.N.Y.S, Jemali S. ve Pahim K.H.B. (2012) "The Importance Of Training For Halal Logistics Industry In Malaysia" 2012 IEEE Symposium on Humanities, Science and Engineering Research
- MÜCEVHER, M.H. (2021), "Uluslararası Pazarlar İçin Yeni Bir Strateji: Helal Lojistik", 201.
- ÖZİSPA, N. ve Sürücü, E. (2017). "Türkiye’de Helal Lojistik Uygulamaları: Bir Vaka Analizi" *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 159-174.
- PAHIM, KMB., Jemali, S. ve Mohamad, S. J. (2012), "The Importance Of Training For Halal Logistics Industry In Malaysia" *Humanities, Science and Engineering Research (SHUSER)*, IEEE Symposium, Kuala Lumpur.
- RAJOGAPOL, S., Sitalakshmi, R., Ramanan, V. ve Subhadra, S. (2011). "Halal Certification: Implication for Marketers in UAE" *Journal of Islamic Marketing*, 2(2), 138-153.

- SALAAM Gateway, (2021) <https://salaamgateway.com/halal> (Erişim Tarihi: 29.11.2021)
- SEJUNG Group, (2021) http://www.sejunggroup.com/business/halal_logistics.asp (Erişim Tarihi: 29.11.2021)
- TALİB M.S.A., (2020), “Halal Logistics In Brunei: Current Constraints and Future Potentials” *Journal of Emerging Economies & Islamic Research* 8(1) 2020, 69 – 76.
- TDK (2021), Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Helal, Haram.
- TIEMAN, M. (2011). “The Application of Halal in Supply Chain Management: In-Depth Interviews” *Journal of Islamic Marketing*, 2(2), 186-195.
- TIEMAN, M., Ghazali, M. C. ve Van Der Vorst, J. (2013). “Consumer Perception on Halal Meat Logistics” *British Food Journal*, 115(8), 1112-1129.
- ZAILANI, S, Iranmanesh, M., Aziz, A. A ve Kanapathy, K. (2017). “Halal Logistics Opportunities and Challenges” *Journal of Islamic Marketing*, 8(1), 127-139.

Dindarlığın İş Doyumu İş Stresi ve İş Performansı Üzerine Etkisi: Bir Alan Çalışması

Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE¹²³, Ömer ÇAVUŞ¹²⁴

GİRİŞ

Stres, bireyin çalışma ortamının tehdit edici özelliklerine verdiği tepki olarak görülebilir. Bireyin yeteneklerinin çalışma ortamıyla uyummadığında yani gereksinimleri karşılayamadığında veyahut gereksinimleri karşılamada çok zorlandığında bireyin içinde bulunduğu çalışma ortamına karşı tam donanımlı olmadığını gösterir. İş performansı, bir bireyin kendisine verilen görevleri/hedefleri, mevcut kaynakların rasyonel kullanımının normal kısıtlamalarına tabi olarak başarıyla tamamlayabildiği faaliyet olarak görülebilir. Bir kişi işyerinde düşük stres yaşadığında, muhtemelen aktif değildir ve bu nedenle yüksek performans göstermez. Ayrıca yüksek düzeyde iş stresi maruz kaldıysa, stresle başa çıkmak için daha fazla

123 Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,

124 Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

zaman harcayabilir ve iş için daha az çaba harcayabilir, bu da potansiyel olarak düşük iş performansına yol açabilir (Jamal, 1984).

İş doyumunu veya tatmini, insanların işlerinden aldıkları maddi veya manevi ödüller hakkında nasıl hissettiklerini ifade eder. İş tatminini etkileyen birçok koşul bulunabilmektedir. Bunlara örgütsel ödül sistemleri, gücün dağılımı ve merkezileşmesi gibi faktörler ve benlik saygısı ve başarı ihtiyacı gibi bireysel farklılıklar neden olabilmektedir (Chen & Silverthorne, 2008).

Dindarlık; dininin gerektirdiği ritüele katılımı yani birinin inandığı dindeki ritüelistik faaliyetlerde bulunma derecesidir. İnsanların dinlerinde dogmatik olan örneğin tanrı, melek, cennet ve cehennem gibi kavramları kabul etme derecesi; bir kişinin dininin öğretilerinden ne kadar haberdar olduğunu ve bir kişinin dinini bilgisini artırmada ne kadar faaliyet gösterdiğini ayrıca bir kişinin davranışının dininin öğretileriyle ne ölçüde bağlantılı olduğunu gösteren seviyelerdir (Wening & Choerudin, 2015).

Herkesin stres etkeni veya kaynakları, bireyin onu nasıl algıladığına bağlı olarak aynı veya farklı olabilmektedir. Hayat, stres yaratan olaylar veya durumlar ve stres yaratan yaşam değişiklikleri gibi potansiyellerle doludur. İnsanlardaki iyi ya da kötü değişikliklerin stresi tetikleyebileceğine inanılmaktadır. Ek olarak, stresle ve günlük iş sonuçlarıyla başa çıkmada bilişsel değerlendirmenin önemi stres yaratabilmektedir (Kusuma, 2018). Dindarlığın bireyin algı ve davranışını etkileyebileceği düşünüldüğünde işiyle ilişkili stres, doyum ve performans üzerinde de etkili olabileceği düşünülmektedir.

DİNDARLIK İLE İŞ DOYUMU İŞ STRESİ VE İŞ PERFORMANSI İLİŞKİSİ

Stres, yaşamın ve insan davranışının doğasında vardır ve insanların iş ve günlük yaşamda uğraştığı küresel bir olgudur. Stres, çalışma ortamı üzerindeki olumsuz etkiyi ciddi şekilde artırmaktadır. Bireyin davranışları, yaşadığı stresle doğrudan ilişkili olduğundan, iş stresinin verimliliği etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu-

na inanılmaktadır (Barhem, Younies, & Muhamad, 2009). Küresel iş dünyasının genişlemesi ve dünya çapındaki modern gelişmelerle birlikte, sosyal sorumluluk ve etik davranış konuları, her düzeydeki çalışanlar arasında bir tartışma konusu olduğu düşünülmektedir. Bunun nedeni, araştırmacıların veya kuruluşların kendileri tarafından geniş çapta gösterilen iş performansını iyileştirmede etğin önemidir. Bireysel veya örgütsel olarak yüksek verimlilik elde etmek ve genel performansı artırmak için işyerinde dininin gerektirdiği iş ahlakını uygulamak dindar birey için hayati önem taşımaktadır. Dininin gerektirdiği iş ahlakı uygulaması yüksek olan bireylerin, etik olmayan bireylere göre daha iyi performans gösterebilecekleri sonucuna varılabilir. Dolayısıyla mensup olduğu inanca göre iş ahlakı ile iş performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu varsayılmaktadır (Zahrah, Hamid, Rani, & Kamil, 2016).

Dini inançların insanların manevi yaşamları üzerindeki olumlu yönde etkileri olduğu bilinmektedir. Dinin, bireyin yaşamında bir barış ve dayanıklılık kaynağı olduğu ve motive edici bir role sahip olduğu bilindiğinden, dini inançların ibadet boyutu olan dini ritüellerin stresle baş etmede önemli bir role sahip olduğuna inanılmaktadır (Yüksel, 2019). İnsanların içsel veya dışsal dini güdüleri olduğuna inanılır. İçsel dini güdüye sahip olan insanlar dünyanın ve insanların iyi olduğuna ve bunun merkezinde yüce bir varlığın olduğuna inanırlar. Dışsal dini güdüye sahip insanların, dini arzu edilen bir sonuca ulaşmak için bir araç olarak kullanmaya daha yatkın olduğu varsayılmaktadır. Bu insanlar için dini inançları, eylemlerini başka şeyleri elde etmenin veya başka hedeflere ulaşmanın bir aracı şeklinde düşünmektedirler. Genel olarak, dindar bireylerin özellikle de en içsel güdüye sahip olanların stres yönetimi söz konusu olduğunda inançlarının strese karşı faydaları olduğu söylenebilir (Kutcher, Bragger, Rodriguez-Srednicki, & Masco, 2010).

Dini inancın kişinin kişiliğinin bir parçası haline geldiğini ve beraberindeki değerlerin, iş tatminini içermesi gereken olumlu sonuçlarda önemli faktörler olduğu düşünülmektedir. Dindarlığın ruh sağlığı, fiziksel sağlık, başa çıkma ve yaşam doyumu ile pozitif bir ilişkisi olduğu düşünüldüğünde Dini olarak motive edilmiş ki-

şilik özelliklerinin iş tatmini üzerinde bir etkisi olacağı varsayılmaktadır (King & Williamson, 2010).

Yerli literatür araştırması yapıldığında;

Altun (2015) “Dindarlık ve Depresyon İlişkisi” başlıklı çalışmasında “Dini pratikler, depresyon, kaygı, korku, öfke, aşağılık duygusu, yabancılaşma vb. gibi ruh sağlığını tehdit eden duygular üzerinde hafifletici etkiye sahiptir.” ifadesini kullanmıştır.

Emhan ve Çayır (2010) “Girişimcilerin stres ile baş edebilmesinde tinsel değerlerin etkisi” çalışmasında tinsel değerlerin stresin üstesinden gelmede ne kadar etkili olduğunu açıklanmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda “Tinsel değerlerin, bireylerin hayatı anlamlandırmasında önemli bir yeri olduğu gibi, stres azaltıcı, kaygı giderici, ruh sağlığını koruyucu fonksiyonlara sahip olduğu” tespit etmişlerdir.

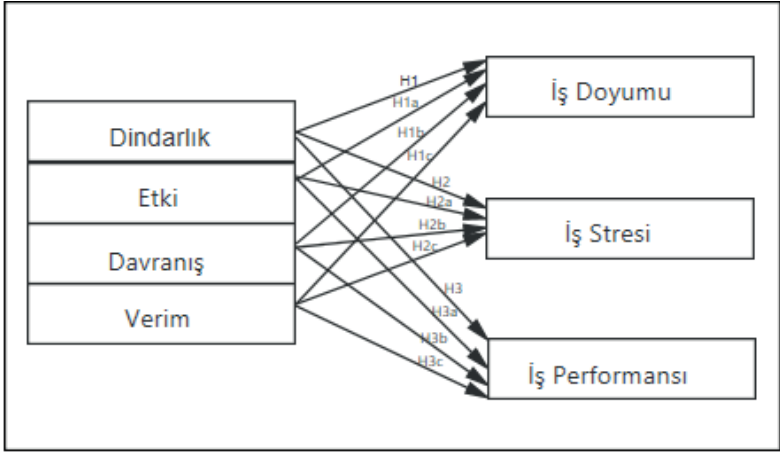
Dağcı ve Kartopu (2014) “Meslekî Tükenmişlik İle Dindarlık Eğilimi Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Araştırma” çalışmasında meslekî tükenmişlik düzeyini ve dindarlık eğilimini belirlemek amacıyla yapmış oldukları bu çalışmada meslekî tükenmişlik ile cinsiyet değişkenine göre farklılaşmazken, sosyo-ekonomik durum değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ve dindarlık eğilimi ile meslekî tükenmişlik arasında anlamlı düzeyde farklılaşmalara sonuçlarına ulaşmışlardır.

Aydın (2019) “İşe bağlılık, dindarlık ve hayat memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi: avukatlar üzerine nicel bir araştırma” tezinde “Dindarlık ile cinsiyet ilişkisinde kadınların dindarlık toplam boyutu, inanç-etki ve bilgi ibadet alt boyutlarında erkeklere kıyasla daha yüksek ortalamalara sahip oldukları belirlenmiştir. Dindarlık toplam boyutu ve inanç-etki alt boyutunda gruplar arasındaki bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuşken, bilgi-ibadet alt boyutunda kadınlar ile erkekler arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir ayrıca Katılımcıların gelir durumları ile dindarlık düzeyleri arasında yapılan karşılaştırmada bu iki değişken arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ve işe bağlılık

toplam boyutu ile dindarlığın toplam boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır” çıkarımlarında bulunmuştur.

ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLERİ

Dindarlığın; iş doyumu, iş stresi ve iş performansı üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılan çalışmada Şekil 1’de bulunan model oluşturulmuştur.

Şekil.1. Araştırma Modeli

Modele göre, dindarlık ve alt boyutları olan etki, davranış ve verim boyutu bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. Bağımlı değişkenler ise iş doyumu, iş stresi ve iş performansı oluşturmaktadır. Şekil 1’deki modele göre bu çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler şunlardır:

H1. Dindarlığın, iş doyumu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H1a. Dindarlığın etki boyutu, iş doyumu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H1b. Dindarlığın davranış boyutu, iş doyumu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H1c. Dindarlığın verim boyutu, iş doyumu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H2. Dindarlığın, iş stresi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H2a.Dindarlığın etki boyutu, iş stresi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H2b. Dindarlığın davranış boyutu, iş stresi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H2c. Dindarlığın verim boyutu, iş stresi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H3. Dindarlığın, iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H3a.Dindarlığın etki boyutu, iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H3b. Dindarlığın davranış boyutu, iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H3c. Dindarlığın verim boyutu, iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

YÖNTEM

A. ÖRNEKLEM

Çalışmadaki veriler, anket formları aracılığı ile elde edilmiştir. Dindarlığın; iş doyumu, iş stresi ve iş performansı üzerine etkisini belirlemek üzere yapılan bu çalışmanın örnek kütesini zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı Malatya ilinde bulunan sağlık personelleri oluşturmaktadır. Araştırmada kapsamında, gönüllülük esasına bağlı olarak ölçeklerde bulunan soru temelinde oluşturulan anket formu 250 kişiye dağıtılmış, eksik ve hatalı anketlerin elenmesiyle 228 adet kullanılabilir anket değerlendirilmeye alınmıştır. Tablo.1'de katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ait bilgiler görülmektedir. Bu bilgiler dahilinde katılımcıların cinsiyete göre; Kadın %60.5 (n=138), Erkek %39.5 (n=90), yaşa

göre; 18-23 yaş aralığı %10.5 (n=24), 24-29 yaş aralığı %19.7 (n=45), 30-35 yaş aralığı %22.4 (n=51), 36-41 yaş aralığı %22.4 (n=51), 42-47 yaş aralığı %15.8 (n=36), 48-53 yaş aralığı %5.3 (n=12) son olarak 54 yaş ve üzeri %3.9 (n=9), medeni duruma göre; Evli %65.8 (n=150), Bekar %34.2 (n=78), öğrenim durumuna göre; İlköğretim %1.3 (n=3), Lise %14.5 (n=33), Önlisans %25 (n=57), Lisans %50 (n=114) ve Lisansüstü %9.2 (n=21), aylık aldıkları ücrete göre; Asgari ücret %14.5 (n=33), 4255-5950 TL arası %18.4 (n=42), 5951-6650 TL arası %7.9 (n=18), 6651-7350 TL arası %10.5 (n=24) ayrıca 7351 TL ve üzeri %48.7 (n=111), çalışma pozisyonuna göre ; Doktor %13.2 (n=30), Hemşire %42.1 (n=96), İdari personel %9.2 (n=21), Diğer çalışan %35.5 (n=81), toplam çalışma süresi bakımından; 1 yıldan az %7.9 (n=18), 1-3 yıl arası %13.2 (n=30), 4-6 yıl arası %17.1 (n=39), 7-9 yıl arası %21.1 (n=48), 10 yıl ve üzeri %40.8 (n=93) şeklindedir.

Katılımcıların aldığı ürünlerin helal olması bakımından; çok önemlidir %69.7 (n=159), önemlidir %28.9 (n=66), önemli değil %1.3 (n=3) şeklinde işaretlemelerde bulunmuşlardır. Çalışmaya katılanlar Finansal işlemlerinizi hangi bankaları tercih edersiniz sorusuna; Katılım bankaları %25 (n=57), Konvansiyonel (ticari) bankalar %9.2 (n=21), Fark etmez %65.8 (n=150) şeklinde cevaplamışlardır.

Araştırmaya katılanların %18.4 (n=42) si kripto para kullandığını , %81.6 (n=186) si kripto para kullanmadığını ifade etmiştir. Kripto paranın caiz olduğunu düşünüyor musunuz sorusuna ise katılımcıların %31.6 (n=72) si evet , %68.4 (n=156) si hayır şeklinde ifade etmiş bulunmaktadır.

Tablo 1. Araştırma Örneğinin Sosyo-Demografik Özellikleri

	f			f	%
Cinsiyetiniz			Aylık Ücretiniz		
Kadın	138	60,5	Asgari Ücret	33	14,5
Erkek	90	39,5	4255-5950	42	18,4
Yaşınız			5951-6650	18	7,9
18-23	24	10,5	6651-7350	24	10,5
24-29	45	19,7	7351 ve üzeri	111	48,7
30-35	51	22,4	Çalışma pozisyonunuz		
36-41	51	22,4	Doktor	30	13,2
42-47	36	15,8	Hemşire	96	42,1
48-53	12	5,3	İdari Personel	21	9,2
54 ve üzeri	9	3,9	Diğer Çalışan	81	35,5
Medeni Durumunuz			Toplam Çalışma Süreniz		
Evlü	150	65,8	1 yıldan az	18	7,9
Bekar	78	34,2	1-3 yıl	30	13,2
Öğrenim Durumunuz			4-6 yıl	39	17,1
İlköğretim	3	1,3	7-9 yıl	48	21,1
Lise	33	14,5	10 yıl ve üzeri	93	40,8
Önlisans	57	25,0	Aldığınız ürünlerin helal olması		
Lisans	114	50,0	Çok önemlidir	159	69,7
Lisansüstü	21	9,2	Önemlidir	66	28,9
			Önemli değil	3	1,3
Finansal işlemlerinizde hangi bankaları tercih edersiniz?			Kripto paranın caiz olduğunu düşünüyor musunuz?		
Katılım bankaları	57	25,0	Evet 72 31,6		
Konvansiyonel (ticari) bankalar	21	9,2	Hayır 156 68,4		
Fark etmez	150	65,8			
Kripto para kullanıyor musunuz?					
Evet	42	18,4			
Hayır	186	81,6			

B. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmada veri toplamada, anket tekniği kullanılmıştır. İki bölümden oluşan anketin ilk kısmında katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin sorular, diğer kısmında ise araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri ile ilgili ölçeklere ait sorular bulunmaktadır. Araştırma modeli; dindarlık, iş doyumu, iş stresi ve iş performansı olmak üzere dört değişkeni kapsamaktadır. Çalışmada dindarlık ölçeği (Özer, Özbek, Elçi, & Aydın, 2015), iş doyumu için 6 maddelik, Sökmen ve Bıyık (2016) tarafından Türkçeye çevirisi yapılmış olan ölçek kullanılmıştır (Kenek, 2021). Araştırmada bulunan iş stresini ölçeği Parker ve Decotiis (1983) tarafından geliştirilen ve Aydın (2018) tarafından “Dağıtılmış Liderliğin İş Stresi Kapsamında Hizmet Kalitesine Etkileri: İzmir Merkez Kamu Hastaneleri Örneği” adlı doktora tezinde kullanılmış olan sağlık hizmetlerine yönelik uyarlanmış hali kullanılmıştır (Akarca, 2021). Çalışmada kullanılan iş performansı ölçeği Kirkman ve Rosen (1999) tarafından takım performansını ölçmek maksadı ile 8 madde olarak tasarlanan ve Sigler ve Pearson (2000) tarafından iş performansını ölçmek için ölçeğin 4 maddelik kısa formata adapte edilmiş hali (Ayaydın, 2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Literatürde bu ölçeğin kısa halini kullanan çalışmalar da mevcuttur (Çöl, 2008 ; Ayaydın, 2021). Dindarlık ölçeğinde toplamda 11 adet önerme bulunmakta ve 3 boyutludur. Bu boyutlar etki, davranış ve verim şeklinde ifade edilmiştir. İş doyumu ölçeği ise 6 adet önermeden oluşmakta ve tek boyutludur. İş stresi ölçeği 9 adet önermeden meydana gelmektedir ve iki boyutludur ancak araştırmada tek boyut üzerinden analiz yapılacaktır. Son olarak iş performansı ölçeği 4 adet önermeden oluşmakta ve tek boyutludur. Böylelikle anket formu toplamda 30 adet önermeden meydana gelmektedir ve tüm önermeler 5’li likert ölçeği (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde anket formunda bulunmaktadır. Anketin değişkenlerin Faktör yükleri ve güvenirlik katsayıları Tablo 2’de bulunmaktadır. KMO katsayısı, örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluk durumunu ifade etmektedir. Örneklem büyüklüğünün yeterli olması için KMO değerinin en az .60 ve üzerinde olması; Barlett testinin de anlamlı ($p < .05$) olması gerekmektedir (Katrancı & Temel, 2018).

Tablo 2. Faktör Analizi ve Güvenirlilik Katsayısı

Dindarlık Ölçeği KMO 0.808 (Cronbach alfa: .88)	İş Doyumu KMO 0.865 (Cronbach alfa: .90)	İş Stresi KMO 0.801 (Cronbach alfa: .85)	İş Performansı KMO 0.773 (Cronbach alfa: .75)
BT	BT	BT	BT
Approx. Chi-Square 1935,726	Approx. Chi-Square 908,610	Approx. Chi-Square 766,200	Approx. Chi-Square 203,697
df 55	df 15	df 36	df 6
Sig 0.000	Sig 0.000	Sig 0.000	Sig 0.000
Faktör Yükleri	Faktör Yükleri	Faktör Yükleri	Faktör Yükleri
0,959	0,901	0,849	0,800
0,923	0,889	0,692	0,769
0,467	0,844	0,678	0,743
Faktör Yükleri	0,799	0,673	0,729
0,913	0,798	0,637	
0,860	0,723	Faktör Yükleri	
0,829		0,821	
0,770		0,727	
Faktör Yükleri		0,601	
0,874		0,571	
0,832			
0,795			
0,436			
		Boyut1	
		Boyut2	

Cronbach alfa değeri: $0 < \alpha < .40$ ise güvenilir değil, $0.40 < \alpha < .60$ ise düşük güvenilirlikte, $0.60 < \alpha < .80$ ise oldukça güvenilir, $0.80 < \alpha < 1.00$ ise yüksek güvenilirlikte anlamlarına gelmektedir (Uzunsakal & Yıldız, 2018). Bu değerler doğrultusunda uygulamış olduğumuz anket formlarındaki veriler doğrultusunda Dindarlık ölçeği yüksek güvenilirlikte, İş doyumu ölçeği yüksek güvenilirlikte, İş stresi ölçeği yüksek güvenilirlikte ve İş performansı ölçeği oldukça güvenilir anlamlarına gelmektedir.

C. ÖLÇEKLERİN GEÇERLİLİĞİ

Tablo 3’de bulunan değerler baz alınarak Tablo 4 de kullanmış olduğumuz ölçeklerin uygunluk değerleri gösterilmiştir. CMIN (χ^2) değerinin anlamlı ve bu durumdan dolayı Tablo 3’de bulunan değerler doğrultusunda kullanmış olduğumuz ölçeklerin uygunluk değerleri dahiline olduğu görülmektedir.

Tablo 3. İyi Derece Uygunluk Değerleri

Örneklem Büyüklüğü	N < 250	N > 250				
<i>Gözlemlenebilir Değişken Sayısı</i>	$m \leq 12$	$12 < m < 30$	$m \geq 30$	$m \leq 12$	$12 < m < 30$	$m \geq 30$
<i>CMIN (χ^2)</i>	Anlamsız p değeri	Uygunluk iyi dahi olsa anlamlı p değeri	Anlamlı p değeri	Uygunluk iyi dahi olsa anlamlı p değeri	Anlamlı p değeri	Anlamlı p değeri
<i>CMIN/df</i>	$\chi^2/df < 5$ $\chi^2/df < 2.5$					
<i>GFI</i>	> 0,95	> 0,90	> 0,90	> 0,90	> 0,90	> 0,90
<i>CFI</i>	> 0,97	> 0,95	> 0,92	> 0,95	> 0,92	> 0,90
<i>NFI - TLI</i>	> 0,97	> 0,95	> 0,92	> 0,95	> 0,90	> 0,80
<i>RMSEA</i>	< 0,08	< 0,08	< 0,08	< 0,07	< 0,07	< 0,07

Kaynak: Byrne, M. B. (2011). Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming. Adli kaynaktan uyarlanmıştır (Yaşlıoğlu, 2017).

Tablo 4. Ölçeklere Ait Değerler

Değişkenler	CMIN/df	GFI	CFI	NFI	TLI	RMSA
Dindarlık(3 Faktör)	2,284	,949	,981	,966	,963	,075
İş Doyumunu	2,439	,977	,989	,981	,976	,080
İş Stresi (2 Faktör)	2,361	,951	,958	,930	,934	,077
İş Performansı	0,133	,999	1,000	,999	1,026	,000

BULGULAR

A. KORELASYON ANALİZLERİ VE ORTALAMALARA YÖNELİK BULGULAR

Dindarlık ve alt boyutları ile iş doyumunu, iş stresi ve iş performansı arasındaki ilişkiler çoklu korelasyon analizi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 6 da bulunmaktadır. Tablo 6 da gösterilmiş olan bulgular dahilinde; Dindarlık ile iş doyumunu ($r(228) = .15, p < .05$), iş stresi ($r(228) = .15, p < .05$) ve iş performansı ($r(228) = .36, p < .01$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur. Dindarlığın alt boyutu olan etki ile iş stresi ($r(228) = .13, p < .05$) ve iş performansı ($r(228) = .18, p < .01$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur. Dindarlığın alt boyutu olan davranış ile iş performansı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur ($r(228) = .25, p < .01$). Dindarlığın alt boyutu olan verim ile iş doyumunu ($r(228) = .26, p < .01$), iş stresi ($r(228) = .16, p < .05$) ve iş performansı ($r(228) = .51, p < .01$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur. Ancak dindarlığın alt boyutu olan etki ile iş doyumunu arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir ($r(228) = .01, p = .85$). Dindarlığın alt boyutu olan davranış ile iş doyumunu arasında ($r(228) = .12, p = .06$) ve dindarlığın alt boyutu davranış ile iş stresi ($r(228) = .11, p = .08$) arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Bu bilgiler doğrultusunda “*Hipotez 1a, Hipotez 1b ve Hipotez 2b*” kabul görmemiştir.

Tablo 6. Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Ort.	S.S	1	2	3	4	5	6	7
1.Dindarlık	3,9510	0,74106							
2.Etki	3,9693	0,90061	,855**						
3.Davranış	4,0893	0,82872	,930**	,750**					
4.Verim	3,7990	0,80157	,861**	,554**	,698**				
5.İ. Doyumu	3,2779	0,92637	,157*	0,012	0,121	,263**			
6.İ. Stresi	3,5399	0,76475	,157*	,133*	0,114	,169*	-,159*		
7.İ.Performansı	4,0966	0,62549	,365**	,180**	,258**	,511**	0,064	,191**	

** $p < .01$, * $p < .05$

B. REGRESYON ANALİZİ VE HİPOTEZ TESTİ

Hipotezler dahilinde basit regresyon ve çoklu regresyon analizlerinden faydalanılmıştır. Bu sonuçlar Tablo 7 de ve Tablo 8 de gösterilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde; Dindarlığın, iş doyumunu ne kadar belirlediğini incelemek üzere basit regresyon analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonucu istatistiksel olarak anlamlıdır [$F_{(1.226)} = 5,688$; $p < .01$]. Değişkenler arası regresyon denklemi İş doyumunu = $2.504 + 0.196$ (Dindarlık) şeklindedir. Düzeltilmiş R^2 değeri 0.02'dir. İş doyumunun %02'lik varyansı Dindarlığa bağlıdır. Dindarlığın, iş stresini ne kadar belirlediğini incelemek üzere basit regresyon analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonucu istatistiksel olarak anlamlıdır [$F_{(1.226)} = 5,680$; $p < .05$]. Değişkenler arası regresyon denklemi İş stresi = $2.901 + 0.162$ (Dindarlık) şeklindedir. Düzeltilmiş R^2 değeri 0.02'dir. İş stresinin %02'lik varyansı Dindarlığa bağlıdır. Dindarlığın, iş performansını ne kadar belirlediğini incelemek üzere basit regresyon analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonucu istatistiksel olarak anlamlıdır [$F_{(1.226)} = 34,820$; $p < .01$]. Değişkenler arası regresyon denklemi İş performansı = $2.878 + 0.308$ (Dindarlık) şeklindedir. Düzeltilmiş R^2 değeri 0.13'dür. İş performansının %13'lük varyansı Dindarlığa bağlıdır.

Tablo 8 incelendiğinde; Dindarlığın alt boyutları olan Etki, Davranış, Verim' in; İş Doyumunu ne kadar belirlediğini incele-

mek üzere çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonucu istatistiksel olarak anlamlıdır [$F_{(3,224)} = 7,824; p < .01$]. Düzeltilmiş R^2 değeri .08'dir. Yani Doyumdaki %08 lik varyansın etki, davranış, verim tarafından açıklandığını ifade etmektedir. Lakin, Tablo 8 deki Beta değerlerine bakıldığında tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline dahil edildiği takdirde doyumunu açıklamada etki ($\beta = -.20, p < .05$) ile verimin ($\beta = .36, p < .01$) anlamlı katkısı bulunmaktadır. Diğer bağımsız değişken olan davranışın anlamlı katkısı yoktur ($\beta = .02, p = .83$)

Tablo 9 incelendiğinde; Dindarlığın alt boyutları olan Etki, Davranış, Verim' in; İş Stresini ne kadar belirlediğini incelemek üzere çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonucu istatistiksel olarak anlamlı değildir [$F_{(3,224)} = 2,518; p = .059$].

Tablo 10 incelendiğinde; Dindarlığın alt boyutları olan Etki, Davranış, Verim' in; İş Performansını ne kadar belirlediğini incelemek üzere çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonucu istatistiksel olarak anlamlıdır [$F_{(3,224)} = 2,518; p < .01$]. Düzeltilmiş R^2 değeri .27'dir. Yani Performanstaki %27 lik varyansın etki, davranış, verim tarafından açıklandığını ifade etmektedir. Ancak, Tablo 10 da bulunan Beta değerlerine bakıldığında tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline dahil edildiği takdirde performansı açıklamada verimin anlamlı katkısı bulunmaktadır ($\beta = .65, p < .01$). Diğer bağımsız değişken olan etki ($\beta = -.07, p = .37$) ve davranışın ($\beta = -.13, p = .16$) anlamlı katkısı yoktur.

Bu sonuçlar dahilinde “Dindarlığın, iş doyumunu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın, iş stresi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın, iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın etki boyutu, iş doyumunu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın verim boyutu, iş doyumunu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın verim boyutu, iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.” Kabul görmüştür.

Tablo 7: Regresyon Sonuçları

Değişken	B	SH	β
1) Dindarlık	.19	.08	.15*
2) Dindarlık	.16	.06	.15*
3) Dindarlık	.30	.05	.36**

Not: 1) Bağımlı D: İş Doyumu, Bağımsız D: Dindarlık, $R^2 = .02$; Düz. $R^2 = .02$; $F_{(1,226)} = 5,688$; * $p < .05$

2) Bağımlı D: İş Stresi, Bağımsız D: Dindarlık, $R^2 = .02$; Düz. $R^2 = .02$; $F_{(1,226)} = 5,680$; * $p < .05$

3) Bağımlı D: İş Performansı, Bağımsız D: Dindarlık, $R^2 = .13$; Düz. $R^2 = .13$; $F_{(1,226)} = 34,820$; ** $p < .01$

Tablo 8: Doyum Çoklu Regresyon Sonuçları

Değişken	B	SH	β
1) Etki	-.21	.09	-.20*
2) Davranış	.02	.12	.02
3) Verim	.41	.10	.36**

Not: $R^2 = .09$; Düz. $R^2 = .08$; $F_{(3,224)} = 7,824$; ** $p < .01$, * $p < .05$

Tablo 9: Stres Çoklu Regresyon Sonuçları

Değişken	B	SH	β
1) Etki	.08	.08	.09
2) Davranış	-.07	.10	-.07
3) Verim	.16	.08	.16

Not: $R^2 = .03$; Düz. $R^2 = .02$; $F_{(3,224)} = 2,518$; ** $p < .01$, * $p < .05$

Tablo 10: Performans Çoklu Regresyon Sonuçları

Değişken	B	SH	β
1) Etki	-.05	.06	-.07
2) Davranış	-.10	.07	-.13
3) Verim	.50	.06	.65**

Not: $R^2 = .28$; Düz. $R^2 = .27$; $F_{(3,224)} = 29,469$; ** $p < .01$, * $p < .05$

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dindarlığın; iş doyumunu, iş stresi ve iş performansı üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapmış olduğumuz bu çalışmada Malatya ilindeki sağlık personelinden anket tekniği üzerinden veriler toplanmış olup bu veriler doğrultusunda Spss 26 ve Amos 26 programlarından faydalanılarak gerekli istatistiksel işlemlerde bulunulmuştur. Bu işlemler, frekans, ortalama, standart sapma, faktör analizleri, korelasyon ve regresyon analizleridir. Bu analizler sonucunda katılımcıların “Aldığım ürünlerin helal olması” sorusuna Çok önemlidir %69,7 si, Önemlidir %28,9 u ve Önemli değil %1,3 ü işaretlemiştir. “Finansal işlemlerinizi hangi bankaları tercih edersiniz?” Sorusuna katılımcıların %25 katılım, %9,2 ticari ve %65,8 fark etmez seçeneğini işaretlemişlerdir. “Kripto paranın caiz olduğunu düşünüyor musunuz?” katılımcıların 31,6’sı Evet, %68,4’ü Hayır seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların “Kripto para kullanıyor musunuz?” soruna %18,4 ü Evet, %81,6’sı Hayır şeklinde işaretlemelerde bulunmuşlardır. Dindarlık ile iş doyumunu, iş stresi, iş performansı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu etkilerin oldukça düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca “Dindarlığın, iş doyumunu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın, iş stresi üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın, iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın etki boyutu, iş doyumunu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın verim boyutu, iş doyumunu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır. Dindarlığın verim boyutu, iş performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.” kabul gören hipotezlerdir.

Bu sonuçlar doğrultusunda dindarlığın genel manada iş doyumunu, iş stresi ve iş performansı üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Bu sebeple çalışandan daha iyi sonuçlar elde edilebilmesi için kurum ve kuruluşlarda insanların dini ritüellerini rahatça yapabilmelerine olanak sağlanmalı ve ritüellerini rahatça yapabilmeleri maksadı ile gerekli zaman ve ortam çalışanlara sağlanmalıdır. Diğer araştırmacılar demografik ve meslek özelliklere göre bu durumların değişiklik gösterip göstermediği araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarca, M. (2021). *Psikolojik sahiplenme ve örgütsel değişime dönük tutumun, iş tatmini, iş stresi ve işten ayrılma niyetine etkisi: sağlık çalışanları üzerinde bir uygulama*. Doktora Tezi .Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Ankara (Tez No: 668449)
- Altun, R. (2015). Dindarlık ve depresyon ilişkisi . *International Journal of Humanities and Education*, 0-2.
- Ayaydın, Ç. I. (2021). *Aile motivasyonu ve içsel motivasyon ile iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide enerjinin aracı ve çalışma koşullarının düzenleyici etkileri:sağlık çalışanları ve sporcular üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi .Gümüşhane Üniversitesi. Gümüşhane (Tez No: 692977)
- Aydın İ. (2018). Dağıtılmış liderliğin iş stresi kapsamında hizmet kalitesine etkileri: İzmir merkez kamu hastaneleri örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Aydın, F. E. (2019). *İşe bağlılık, dindarlık ve hayat memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi: Avukatlar üzerine nicel bir araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Barhem, B., Younies, H., & Muhamad, R. (2009). Religiosity and work stress coping behavior of Muslim employees. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*.
- Chen, J.-C., & Silverthorne, C. (2008). The impact of locus of control on job stress, job performance and job satisfaction in taiwan. *Leadership & Organization Development Journal*, 572-582.
- Çöl, G. (2008.). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Dağcı, A., & Kartopu, S. (2014). Meslekî tükenmişlik ile dindarlık eğilimi arasındaki ilişki üzerine ampirik bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 365-383.
- Emhan, A., & Çayır, C. (2010). Girişimcilerin stres ile başedebilmesinde tinsel değerlerin etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 101-120.

- Jamal, M. (1984). Job stress and job performance controversy: An empirical assessment. *Organizational Behavior and Human Performance*, 1-21.
- Katrancı, M., & Temel, S. (2018). İlkokul öğrencilerine yönelik yazma kaygısı ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 1544-1555.
- Kenek, G. (2021). *Dönüştürücü liderlik, yenilikçi örgüt kültürü, iş özellikleri ve işle bütünleşme ilişkisi: İş tatmininin ve deneyime açıklık kişilik özelliğinin rolü*. Doktora Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi. Ankara (Tez No: 681074)
- King, J. E., & Williamson, I. O. (2010). Workplace religious expression, religiosity and job satisfaction: clarifying a relationship. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 173-198.
- Kirkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). Beyond self-management: antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.
- Kusuma, W. A. (2018). Work stress (causes, impacts and solutions): a case study on the net. Yogyakarta employees. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*.
- Kutcher, E. J., Bragger, J. D., Rodriguez-Srednicki, O., & Masco, J. L. (2010). The Role of Religiosity in Stress, Job Attitudes, and Organizational, Citizenship Behavior. *Journal of Business Ethics*, 319-337.
- Özer, G., Özbek, V., Elçi, M., & Aydın, K. (2015). Pazarlama Etiği Araştırmalarında Kullanılan Farklı Dindarlık Ölçeklerinin Eş Zamanlı Geçerliliği ve Yeni Bir Dindarlık Ölçeği Önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15-28.
- Parker DF ve DeCotiis TA. (1983). Organizational determinants of job stress, *Organizational Behavior and Human Performance*, 32(2), 160-177.
- Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5, 27-52.
- Sökmen, A. and Bıyık, Y. (2016). Örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme, kişi-örgüt uyumu ve iş tatmini ilişkisi: Bilişim uzmanlarına

- yönelik bir araştırma. *International Journal of Informatics Technologies*, 9(2), 221-227.
- Uzunsakal, E., & Yıldız, D. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 14-28.
- Wening, N., & Choerudin, A. (2015). The influence of religiosity towards organizational commitment, job satisfaction and personal performance. *Polish Journal of Management Studies*, 181-191.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 74-85.
- Yüksel, B. N. (2019). Dindarlık ve stresle başa çıkma yöntemleri ilişkisi: ilahiyat fakültesi örneği. *Journal of Duzce University Faculty of Theology*, 67-83.
- Zahrah, N., Hamid, S. N., Rani, S. H., & Kamil, B. A. (2016). The relationship between islamic religiosity, islamic work ethics and job performance. *The European Proceedings of Social & Behavioral Sciences*, 710-716.

Sustainability and Islamic Accounting

Öğr. Gör. Harun KISACIK¹²⁵

INTRODUCTION

Businesses have an important function in the economic system in meeting the needs of society by producing and selling goods and services. Businesses that meet the society's need for goods and services also become a source of income for the society by creating employment. Although businesses provide benefits to the society in meeting the needs and creating employment, the main purpose of individuals in establishing a business is to make profit. At the same time, it is important that the profit is sustainable. Because man, who was created as an eternal desirer by nature, always desires more and even the infinite. The limitations both in human and in the world are not enough to meet the unlimited desire of man. This desire for eternity in man is also a proof of the hereafter.

In order for the profit to be sustainable, the business must be sustainable. In order for the also business to be sustainable, it must make a profit. In fact, this is a vicious circle. However, it is not enough for the business to focus only on profit in order to make

125 Lecturer Dr., Hitit University

continuous profit. It is clear that a business that focuses only on profit and ignores the environment and people cannot sustain its profitability. The destruction of the environment that the enterprise provides its input (raw material) will disrupt its production. The fact that the business distances the people to whom it will sell its output (products and services) will also reduce its sales. Production and sales are vital for the business. The business that cannot produce will not be able to sell, the business that cannot sell will not be able to produce, and finally, the business that cannot produce and sell will not be sustainable and will be closed.

In the study, firstly the concept of sustainability will be discussed, then the subject of Islamic accounting, which is a sub-branch of accounting, will be examined and the role of Islamic accounting in measuring the sustainability of businesses will be discussed.

SUSTAINABILITY

With the increase in population, the increase in human needs brings with it the expansion of production volume. With the expanding production volume to meet the increasing needs, environmental resources are consumed by the business without hesitation (Karakaş, 2020: 1728). Excessive consumption of resources triggers air and water pollution and global warming. All these situations cause negative effects on the environment and human health (Özsözgün Çalışkan, 2012: 136). The concept of sustainability, which has been on the agenda since the 1990s, is emerging as an increasingly important issue (Demir, 2021: 264).

Sustainability can be defined as the consumption of resources created in sufficient quantities for all living things by Allah (CC) without wasting them, in a way that is sufficient for future generations. Corporate sustainability, on the other hand, can be defined as the management of risks that may arise by adapting economic, environmental and social factors to business activities together with corporate governance principles in order to maximize business value in the long run (Senal and Aslantaş Ateş, 2012:85).

In addition, corporate sustainability can be defined as business strategies that allow meeting the current needs of the business and its stakeholders and protecting the natural and human resources that the business will need in the future (Tüm, 2015:61).

As can be understood from the definitions, sustainability and corporate sustainability which means sustainability in terms of businesses, is the efficient use of resources created in a perfect system future generation will need, without wasting it.

Considering the diversity of business stakeholders, the fact that businesses are obliged to diversify the issues of informing their stakeholders emerges. Aware business stakeholders are not only interested in financial performance, but also evaluate social and environmental performance. In this respect, the necessity of evaluating the economic, social and environmental performances together in the measurement of business performance emerges. In order to ensure corporate sustainability by businesses, the effects of all three areas on each other should be examined bilaterally and the targets for corporate sustainability should be made considering these areas (Coşkun Arslan and Kısacık, 2017: 20).

ISLAMIC ACCOUNTING

Accounting can be expressed as the spoken language of the business in the shortest and most concise way. The information that the parties related to the business need about the business is produced through accounting. Decision makers about the business shape their decisions by using the information produced through accounting. In this context, the necessity for the information produced by accounting to be satisfactory in every aspect emerges.

With the emergence and development of the Islamic economy along with the Islamic financial system and institutions, the need for Islamic accounting has begun (Trokić, 2015: 1). Islamic accounting completes the deficiencies of traditional accounting by accepting the information produced by traditional accounting. In addition to the information produced by traditional accounting,

Islamic accounting provides reasonable assurance to information users whether the business complies with the rules of Islamic law in its activities (Kısacık, 2021: 38).

The information produced by Islamic accounting meets the needs of information users in many respects. In particular, individuals with Islamic sensitivity need information produced by Islamic accounting.

SUSTAINABILITY IN BUSINESS UNDER ISLAMIC ACCOUNTING

Although profit is the main purpose of establishing a business, the continuity of profit is also an important issue. The continuity of the profit is possible with the continuity of the business. In order for businesses to be sustainable, they need to consider the environment and people as well as profit. Businesses that focus only on profit and put the environment and people in the background cannot be expected to be sustainable.

Individuals with Islamic sensitivity need to be informed about whether business activities comply with Islamic principles. As a matter of fact, when an individual with Islamic sensitivity will invest in a business, it should be checked whether the business in question is engaged in goods or services that are considered haram in Islam, whether it carries out interest-bearing transactions, etc. has to make an investment decision accordingly. Islamic accounting assures information users about the compliance of business activities with the rules of Islamic law. With the information produced by Islamic accounting, the decisions of business-related parties, especially those with Islamic sensitivity, are shaped.

Islamic accounting reports on the economic, environmental and social impacts of business activities. Islamic accounting, which determines the compliance of business activities with the rules of Islamic law, measures whether there is an amount considered haram in the religion of Islam in the profit of the business, and reports the economic impact of business activities by giving assurance

to individuals with Islamic sensitivity. A business that harms the environment and society does not comply with Islamic rules. As a matter of fact, in the religion of Islam, it is advised that the rights of all creatures, animate and inanimate, should be respected. In this context, the environmental and social impact of the business should also be reported by Islamic accounting.

LITERATURE

Yıldıztekin (2009) emphasized in his study that the economic consequences of the environment-cost relationship should be evaluated and accounted for sustainable development.

Akarçay (2014) gives information about the “Sustainability Accounting Standards Board” in his study and states that sustainability accounting and reporting are complementary to traditional accounting and that when used together with traditional accounting, sustainability accounting will provide complete information about the value and performance of the business.

Gücenme Gençoğlu and Aytaç (2016) conceptually analyzed corporate sustainability and integrated reporting in their studies, analyzed the practices on social and environmental sustainability by examining the activity reports of the businesses in the BIST Sustainability Index.

Saban et al. (2017) gave information about the methods and approaches used in corporate sustainability reporting and talked about the importance and role of accounting in sustainability reporting.

Coşkun Arslan and Kısacık (2017) examined three-dimensional accounting, which emerged as the measurement of business performance in terms of economic, social and environmental aspects, within the framework of corporate sustainability of businesses.

Memiş (2019) mentions that the role and impact of accounting is high in reporting sustainability and states that internal audit also has a positive effect on corporate sustainability.

Altınkaynak and Gözel (2021) discussed sustainability in financial reporting in their studies and examined it with the competence of the audit committee. They concluded that the experience and independence of audit committee members had a positive impact on the quality of company reports.

CONCLUSION

Businesses operate by selling goods or services. If the business is a production business, it purchases raw materials, passes these raw materials through a certain production process, and generates income by selling the products it has produced. If the business is a commercial enterprise, it buys ready-made products and generates income by selling the products in question by adding a certain profit to it. If the business is a service business, it generates income by selling the services it produces to its customers. The business tries to resell by purchasing new goods or raw materials with the income it has earned. In short, businesses benefit both themselves and the economic system by turning the wheel in the economic system by buying and selling.

The concept of “Continuity of Business”, one of the 12 basic concepts of accounting, emphasizes that the business has an eternal life independent of the owner or owners, even if the owner or owners of the business dies, the business will be transferred to the heirs by inheritance, the business will not die and will continue its life. In short, the life of the business does not depend on the owner or owners. The life of the business ends with the end of its activities.

The termination of business activities (closure of the business) is a situation against the economic system as well as against the business owners. The disappearance of even one of the enterprises, which are considered as the dynamics of the economic system, constitutes a negative situation for the economic system. For this reason, the continuity of enterprises is extremely important in terms of the functionality of the economic system. The functionality of the economic system determines the welfare of the society.

Businesses have great duties for the functionality of the economic system and for the welfare of the society at the same time. Businesses have to pay attention to the policies they implement in order to maintain their continuity and not to disrupt the economic system. Today, businesses that try to gain three units of profit by seizing the opportunity in inflationary environments while earning one unit of profit cause a chaos environment due to reasons such as inflation. Because causing price increases outside of its normal course is to directly harm both the society and the economic system. In the event of a chaos environment, the sustainability of businesses will also be endangered and businesses will be deprived of a unit of profit.

Islamic accounting assures information users about the compliance of business activities with Islamic principles. Islamic accounting, which deals with the environmental, social and economic effects of business activities within the framework of Islamic law, reports the sustainability of businesses. With the information produced by Islamic accounting, especially Islamic sensitive information users shape the decisions they will take about the business.

When the literature is examined, although it is seen that there are studies within the scope of sustainability and accounting, it is seen that studies that deal with sustainability and Islamic accounting are not included in the literature. In this respect, it is expected that the study will contribute to the literature.

REFERENCES

- Akarçay, Ç. (2014). Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11/42, 1-11.
- Altınkaynak, F. and Gözel, M. (2021). Sürdürülebilir Muhasebede Denetim Komitesinin Rolü. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/1, 144-152.
- Coşkun Arslan, M. and Kısacık, H. (2017). The Corporate Sustainability Solution: Triple Bottom Line. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel Sayı, 18-34.

- Demir, Z. (2021). Aile Şirketlerinde Sürdürülebilirlik Açısından Muhasebe Ve Raporlamanın Önemi: Örnek Olaylar. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 9/2, 261-300.
- Gücenme Gençoğlu, Ü. and Aytaç A. (2016). Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın Önemi ve BIST Uygulamaları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 51-66.
- Karakaş, G. (2020). İklim Değişikliği, Obezite ve Tarım Politikaları İlişkisi. *Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 8/8, 1726-1733.
- Kısacık, H. (2021). Katılım Finans Ürünleri ve Muhasebe Süreçleri. İstanbul: TKBB Yayınları.
- Memiş, M.Ü. (2019). Kurumsal Sürdürülebilirlikte Muhasebe Ve Denetimin Önemi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28/3, 130-142.
- Özsözgün Çalışkan, A. (2012). İşletmelerde Sürdürülebilirlik Ve Muhasebe Mesleği İlişkisi. *Mali Çözüm*, 22/112, 133-160.
- Saban, M., Küçükler, H. and Küçükler, M. (2017). Kurumsal Sürdürülebilirlik İle İlgili Raporlama Çerçevesi Ve Sürdürülebilir Raporlamada Muhasebenin Rolü. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 5/1, 101-115.
- Senal, S. and Aslantaş Ateş, B. (2012). Kurumsal Sürdürülebilirlik için Muhasebe ve Raporlama. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 4, 83-97.
- Trokic, A. (2015). Islamic Accounting; History, Development And Prospects. *European Journal of Islamic Finance*, 3, 1-6.
- Tüm, K. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik Ve Muhasebeye Yansımaları: Sürdürülebilirlik Muhasebesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1, 58-81.
- Yıldıztekin, İ. (2009). Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre Muhasebesinin Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 367-390.

Dc-Msv Modeli ile Türkiye'deki Katılım Endeksleri Arasındaki Volatilite Yayılımı

Öğr. Gör. Ethem KILIÇ¹²⁶ , Öğr. Gör. Mert AKTAŞ¹²⁷

1. GİRİŞ

Finans piyasalarındaki derinleşme ve yatırım araçlarındaki farklılaşma finans sektörüne olan ilgiyi artırmaktadır. Finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler reel sektörde büyümesine neden olmaktadır. Finansal piyasalardaki yatırımcılar kendisine en uygun yatırım aracına yatırım yapmayı tercih edecektir. Yatırımcılar tercihlerinde risk derecesi, getiri oranı vb. faktörleri göz önünde bulunduracaklardır. İslami hassasiyeti olan yatırımcılar ise İslami kaidelere uygun faaliyete bulunan ve faiz getirisinden uzak olan yatırım araçlarını tercih etmektedirler. Bu yatırımcıların sermaye piyasasındaki ihtiyaçlarını karşılamak için katılım endeksleri oluşturulmuştur.

2011 yılında itibaren hesaplanmaya başlayan katılım endeksi, islami kaidelere önem veren şirketler ile yatırımcıların bir araya gelerek işlem yaptığı endeks olarak bilinmektedir (Baykur ve Çon-

126 Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO.

127 Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO.

kar, 2020:164). Katılım endeksi, İslami finansın gelişimi açısından önemli rol oynamaktadır. Türkiye bir şirketin katılım endeksinde yer alabilmesi için bankacılık, sigorta, finansal kiralama, faktoring gibi faize dayalı işlemler yapmamalıdır. Ayrıca alkollü içecek, kumar, şans oyunu, domuz eti vb. gıda, basın, yayın, reklam, turizm, eğlence, tütün mamulleri, silah, vadeli altın, gümüş ve döviz ticareti alanları dışında faaliyette bulunması gerekmektedir (Ögel ve Gökgöz, 2020:355).

Endeks kapsamında şirketlerin finansal oranlarına göre değerlendirildiğinde toplam faizli kredilerin ve faiz getirili nakit ve menkul kıymetlerin, şirketlerin piyasa değerlerinin %30'undan daha düşük olması gerekmektedir. İslami hassasiyeti olan yatırımcıların katılım endekslerinde yer alan şirketlerin hisse senetlerine yönelebilirler. Son yıllarda katılım endekslerinin işlem hacmindeki ve yatırımcı sayılarında artış, katılım endeksinin önemini ortaya koymakta ve bu önemin her geçen gün arttığını söylemek mümkündür. İslami hassasiyeti olan yatırımcıların yanı sıra diğer yatırımcıların ilgi odağı haline gelen katılım endekslerinin arasındaki ilişkinin araştırılması yatırımcılar ve finans literatürü açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada Türkiye'de hesaplanan katılım endeksleri arasındaki dinamik stokastik volatilité yayılımı araştırılmıştır.

2. LİTERATÜR

Ülev ve Özdemir (2015) 2011 – 2014 dönemine ait veriler ile katılım 30 endeksi, BIST 100 ve piyasa faiz oranları arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik testi aracılığıyla incelemişlerdir. Katılım endeksi ile faiz oranları arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Ancak BIST 100 ile faiz oranları arasında nedensellik ilişkisini saptamışlardır.

İçellioglu (2018) katılım endeksi ile geleneksel endeksler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Katılım 30 endeksi ile BIST100 arasında kısa ve uzun dönemli ilişki olduğunu belirlemiştir.

Baykut ve Çonkar (2020) BIST 30 ile Katılım 30 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 07.01.2011 – 30.06.2020 dönemi-ne ait verilerin kullanıldığı çalışmada ARDL modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanmışlardır. ARDL modeli bulgularına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit etmişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testine göre değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini saptamışlardır.

Alptürk vd. (2021) katılım endeksi ile ham petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Toda-Yamamoto nedensellik testine göre ham petrol ile katılım 30 ve katılım model portföy endeksi arasında ilişki bulmamışlar, ancak ham petrol fiyatları ile katılım 50 endeksi arasında nedensellik ilişkisini bulmuşlardır.

Yiğiter ve Tanyıldız (2020) katılım 30 endeksi ile döviz kuru, faiz ve tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak için uygulanan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre katılım 30 endeksi ile döviz kuru, faiz, tüketici fiyat endeksi arasında nedensellik ilişkisi olmadığını tespit etmişlerdir.

Kevser ve Doğan (2020) Türkiye’deki Katılım-30 endeksi ile emtia piyasaları, ulusal, uluslararası endeksler arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamışlardır. Katılım-30 endeksi ile Dow Jones İslami Piyasası arasında tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Ancak Katılım-30 endeksi ile BİST 100 endeksi arasında çift yönlü nedensellik olduğunu saptamışlardır.

Katılım endeksi, İslami hassasiyeti olan yatırımcılar için önem arz etmektedir. Türkiye’de 2011’de hesaplanmaya başlayan katılım 30 endeksi, 2014 yılında ise Katılım-50 endeksi ve Model Portföy endeksi oluşturulmuş ve üç katılım endeksi hesaplanmaya başlanmıştır. İslami finans ağırlıklı olarak kar zarar paylaşımı esasına göre çalışmakta ve reel sektörü kapsamaktadır. Finans literatürü araştırıldığında katılım endeksleri ile geleneksel yatırım araçları arasındaki ilişkiyi ele birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak katılım endeksleri etkileyen tek faktörün geleneksel yatırım araçları olmadığını söylemek mümkündür. Katılım endekslerinin kendi aralarında etkileşim

yatırımcılar için önemli olduğu düşünülmektedir. bu nedenle çalışmada Türkiye'deki katılım endeksleri arasındaki dinamik stokastik volatilité yayılımı araştırılmıştır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı katılım endekslerinin birbirleri üzerindeki volatilité etkileşimini araştırmaktır. Çalışma 10.07.2014 – 03.01.2022 dönemine ait günlük veriler ile gerçekleştirilmiştir. Veriler investing.com adresinden tedarik edilmiştir. Çalışmada; Katılım 30 endeksi, Katılım 50 endeksi ve Katılım Model Portföy endeksi kullanılmış ve analizler için veriler getiri serisine dönüştürülmüştür. Değişkenler arasındaki volatilité etkileşimi belirlemek için çok değişkenli dinamik stokastik volatilité modeli kullanılmıştır. EwievS 12 ve WinBUGS14 paket programları ile analizler yapılmıştır.

Yu ve Meyer (2006) tarafından literatüre kazandırılan çok değişkenli stokastik volatilité modeli, korelasyon katsayısının zamana bağlı değişim gösterdiğini ifade etmektedir. DC-MSV modeli aşağıdaki gibidir;

$$r_t = a + \beta r_{t-1} + y_t$$

İki değişkenli yapıları dikkate alan birinci mertebeden vektör otoregresif süreçli bir modeli temsil eder.

$$y_{A,t} = \exp(h_{A,t}/2)\varepsilon_{A,t}$$

$$y_{B,t} = \exp(h_{B,t}/2)\varepsilon_{B,t}$$

$$\rho_t = \text{cov}(\varepsilon_{A,t}, \varepsilon_{B,t}) = \frac{\exp(q_t)-1}{\exp(q_t)+1}$$

$$q_{t+1} = \Psi_0 + \Psi_1(q_t - \Psi_0) + \sigma_q v_t$$

$$h_{A,t+1} = \mu_A + \phi_A(h_{A,t} - \mu_A) + \phi_{AB}(h_{B,t} - \mu_B) + \eta_{A,t}$$

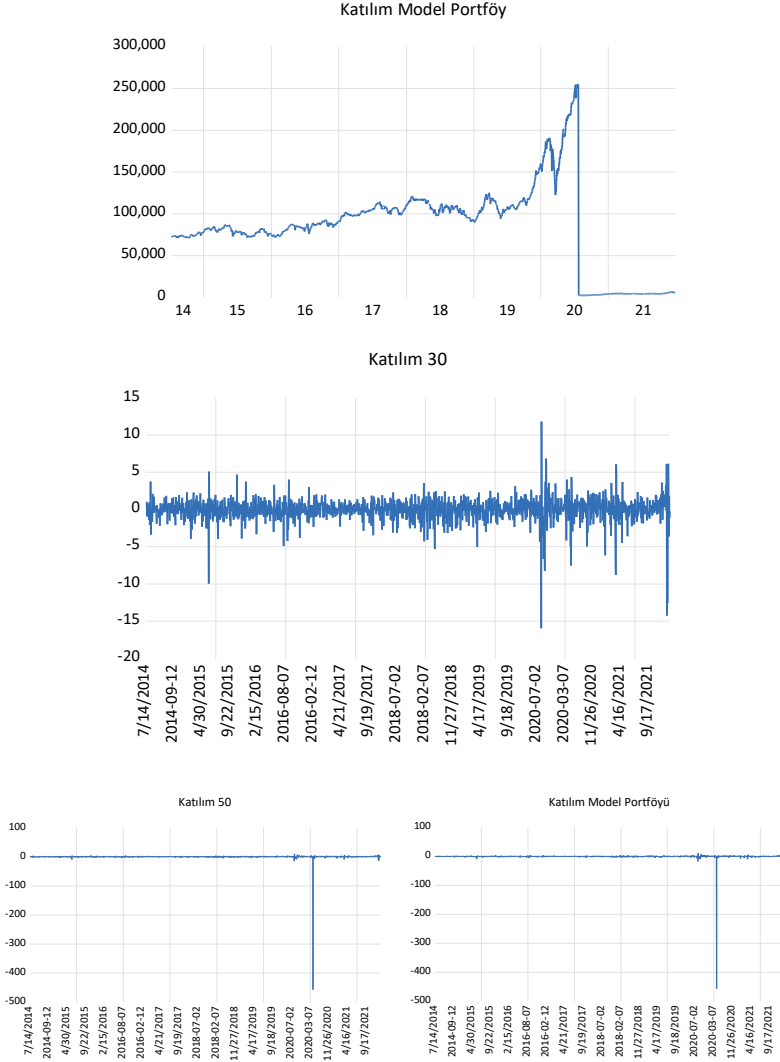
$$h_{B,t+1} = \mu_B + \phi_B(h_{B,t} - \mu_B) + \phi_{BA}(h_{A,t} - \mu_A) + \eta_{B,t}$$

Denklem (6) ve denklem (7)'de bulunan μ_A ve μ_B parametreleri sabit katsayıları ifade etmektedir. Denklem (4)'teki ρ_t parametresi-

ni zamana göre değişen dinamik korelasyonu açıklamaktadır. $h_{A,t}$ birinci finansal varlığa ait volatilitiyi, $h_{B,t}$ ikinci finansal varlığa ait volatilitiyi ifade etmektedir. Denklem (6)'daki \varnothing_A terimi birinci finansal varlığa volatilitenin kalıcılığı açıklamaktadır. Birinci finansal varlığın volatilitesinin kalıcı olduğu söyleyebilmek için \varnothing_A teriminin %5 önem seviyesinden anlamlı olmasının yanı sıra, 1'e yakın değere sahip olması gerekmektedir. İkinci finansal varlığa ait volatilitenin kalıcılığı denklem (7)'deki \varnothing_B terimi açıklamaktadır. Bu terimin istatistiksel açıdan anlamlı olması ve 1'e yakın bir değere sahip olması durumunda ikinci finansal varlığa ait volatilitenin kalıcı olduğu söylenebilir. Denklem (6)'da \varnothing_{AB} terimi ikinci finansal varlığın volatilitesinin birinci finansal varlığın volatilitesi üzerindeki etkisini açıklamaktadır. \varnothing_{AB} teriminin %5 önem seviyesine göre anlamlı olduğunda ikinci finansal varlığın volatilitesinin birinci finansal varlık volatilitesi üzerinde etkili olacaktır. Denklem (7)'de \varnothing_{BA} teriminin %5 önem seviyesinde anlamlı olduğunda birinci finansal varlığın volatilitesinin ikinci finansal varlığın volatilitesi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Denklem (6)'da $\varphi_{A,t}$ teriminin karesi birinci finansal varlığın volatilitesinin öngörülebilirliği hakkında bilgi vermektedir. Bu terimin %5 önem seviyesinde istatistiksel açıdan anlamlı olmalı ve 0'a yakın değer alması gerekmektedir. Denklem-7'de $\varphi_{B,t}$ teriminin karesinin istatistiksel açıdan anlamlı olması ve 0'a yakın değer olması durumunda ikinci finansal varlığın volatilitesinin öngörülebilir olduğunu söylemek mümkündür.

4. BULGULAR

Değişkenlere ait getiri serileri grafikleri incelendiğinde Katılım 30 endeksinde volatilité kümelemesi olduğu görülmektedir. Katılım 50 endeksi ve Katılım Model Portföy endeksinde 2020'nin başında keskin bir düşüşün yaşandığı gözlemlenmiştir.

Tablo 1: Serilere ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Katılım 30	Katılım 50	Katılım Model Portföyü
Ortalama	0.0603	-0.0283	-0.0284
Medyan	0.0710	0.3227	0.3360
Maximum	11.7949	10.3324	12.4135
Minimum	-15.9466	-457.2389	-456.9505
Std. Sap.	1.4814	10.6693	10.6755
Çarpıklık	-1.7835	-42.0158	-41.8622
Basıklık	23.3909	1800.9220	1792.1790
Jarque-Bera	33477.6100	253000000.0000	251000000.0000
Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000
Observations	1875	1875	1875

Tablo 1 incelendiğinde Katılım 30 endeksinin oynaklığının Katılım 50 endeksi ve Katılım Model Portföy endeksinin oynaklığından daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Katılım 50 endeksi ve Katılım Model Portföy endeksinin oynaklıkları birbirlerine çok yakındır. Jarque-Bera testine göre bütün serilerin normal dağılım sergilemedikleri görülmektedir.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

	ADF	PP	Sabitli	Sabitli ve Trendli
	Sabitli	Sabitli ve Trendli		
Katılım 30	-43.2604	-43.3030	-43.2961	-43.3585
Katılım 50	-43.2745	-43.2783	-43.2750	-43.2787
Katılım Model Portföy	-43.2736	-43.2731	-43.2739	-43.2733
Kritik Değerler				
1%	-3.4336	-3.9629	-3.4336	-3.9629
5%	-2.8629	-3.4122	-2.8629	-3.4122
10%	-2.5675	-3.1280	-2.5675	-3.1280

Katılım 30 endeksi, Katılım 50 endeksi ve Katılım Model Portföy endeksi değişkenlerinin durağanlıkları ADF ve PP birim kök testleri ile sınanmıştır. ADF ve PP testlerine göre Katılım 30 en-

deksi, Katılım 50 endeksi ve Katılım Model Portföy endeksi değişkenlerinin getiri serileri seviye değerlerinde durağan oldukları belirlenmiştir.

Tablo 3: Katılım 30 Endeksi ile Katılım 50 Endeksine ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	St. Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (0.95)
$\mu_{\text{Katılım 30}}$	0.2290	0.1731	0.0119	(-0.0988 0.5260)
$\mu_{\text{Katılım 50}}$	0.2993	0.1851	0.0127	(-0.0498 0.6145)
$\emptyset_{\text{Katılım 30}}$	0.0114	0.0788	0.0053	(-0.1829 0.1374)
$\emptyset_{\text{Katılım 30}, \text{Katılım 50}}$	0.9352*	0.0730	0.0049	(0.8182 1.1280)
$\emptyset_{\text{Katılım 50}}$	0.9871*	0.0107	0.0002	(0.9591 0.9991)
$\emptyset_{\text{Katılım 50}, \text{Katılım 30}}$	-0.0553*	0.0159	0.0006	(-0.0839 -0.0210)
$\sigma_{\text{Katılım 30}}$	0.0772*	0.0143	0.0009	(0.0535 0.1106)
$\sigma_{\text{Katılım 50}}$	0.3028*	0.0131	0.0007	(0.2773 0.3287)

Katılım 30 endeksi ile Katılım 50 endeksi arasındaki dinamik stokastik volatilité yayılımı Tablo 3'te sunulmuştur. DC-MSV modeli sonuçlarına göre; Katılım 30 endeksinin volatilitésinin kalıcı olmadığı ancak Katılım 50 endeksinin volatilitésinin kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre hissedildiğini söylemek mümkündür. Katılım 50 endeksinde meydana gelen %1 birimlik bir şokun Katılım 30 endeksinin volatilitésini 0.9354 oranında artırmaktadır. Katılım 30 endeksinde %1 birimlik şok Katılım 50 endeksinin volatilitésini 0.0553 oranında azaltmaktadır. $\sigma_{\text{Katılım 30}}$ parametresinin karesi 0.0059 olarak hesaplanmış ve bu değerin sıfıra yakın olmasından dolayı volatilitésinin öngörülebilir olduğu saptanmıştır. $\sigma_{\text{Katılım 50}}$ parametresinin karesi 0.0916 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen değerin sıfıra yakın olması Katılım 50 endeksinin volatilitésinin öngörülebilir olduğu saptanmıştır.

Tablo 4: Katılım 30 Endeksi ile Katılım Model Portföy Endeksine ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	St. Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (0.95)
$\mu_{\text{Katılım 30}}$	0.2165*	0.0914	0.0052	(0.0250 0.3889)
$\mu_{\text{Katılım Model Portföy}}$	0.3852*	0.1014	0.0057	(0.1767 0.5762)
$\sigma_{\text{Katılım 30}}$	0.9250*	0.0595	0.0035	(0.7553 0.9939)
$\sigma_{\text{Katılım 30}} \times \text{Katılım Model Portföy}$	-0.0133	0.0567	0.0034	(-0.0855 0.1476)
$\sigma_{\text{Katılım Model Portföy}}$	0.0263	0.2199	0.0149	(-0.2729 0.4966)
$\sigma_{\text{Katılım Model Portföy}} \times \text{Katılım 30}$	1.1030*	0.2785	0.0189	(0.5224 1.4640)
$\sigma_{\text{Katılım 30}}$	0.3450*	0.0310	0.0019	(0.2799 0.4001)
$\sigma_{\text{Katılım Model Portföy}}$	0.2846	0.1527	0.0104	(0.0622 0.5296)

DC-MSV modeli ile Katılım 30 endeksi ve Katılım model portföy endeksi arasındaki volatilite aktarımı Tablo 4'te verilmiştir. Katılım 30 endeksinin volatilitelerinin kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre devam ettiğini söylemek mümkündür. Katılım 30 endeksinde %1 birimlik şok Katılım model portföy endeksinin volatilitelerini 1.1030 oranında artırmaktadır. $\sigma_{\text{Katılım 30}}$ parametresinin karesi 0.1190 olarak hesaplanmış ve bu değerin sıfıra yakın olmasından dolayı volatilitelerinin öngörülebilir olduğunu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Katılım 50 Endeksi ile Katılım Model Portföy Endeksine ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	St. Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (0.95)
Katılım 50	0.3254*	0.0738	0.0049	(0.1802 0.4780)
Katılım Model Portföy	0.4113*	0.0800	0.0053	(0.2620 0.5743)
Katılım 50	-0.0518	0.0651	0.0043	(-0.1803 0.0752)
Katılım 50 \times Katılım Model Portföy	0.9895*	0.0643	0.0042	(0.8693 1.1180)
Katılım Model Portföy	0.9591*	0.0308	0.0013	(0.8839 0.9969)
Katılım Model Portföy \times Katılım 50	-0.0469	0.0331	0.0014	(-0.0974 0.0295)
Katılım 50	0.1018*	0.0285	0.0018	(0.0574 0.1747)
Katılım Model Portföy	0.3741*	0.0226	0.0013	(0.3301 0.4214)

Katılım 50 endeksi ile Katılım model portföy endeksine ait DC-MSV modeli sonuçlarına Tablo 5'te verilmiştir. Katılım model portföy endeksinin volatilitésinin kalıcı olduğu saptanmıştır. Katılım model portföy endeksinde meydana gelen %1 birimlik bir şokun Katılım 50 endeksinin volatilitésini 0.9895 oranında artırmaktadır. $\sigma_{\text{Katılım 50}}$ parametresinin karesi 0.0103 olarak hesaplanmış ve bu değerin sifıra yakın olmasından dolayı volatilitésinin öngörülebilir olduğu saptanmıştır. $\sigma_{\text{Katılım Model Portföy}}$ parametresinin karesi 0.1400 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen değerin sifıra yakın olması Katılım model portföy endeksinin volatilitésinin öngörülebilir olduğu saptanmıştır.

5. SONUÇ

Katılım endeksleri arasındaki volatilité yayılımının ele alındığı bu çalışmada 10.07.2014 – 03.01.2022 dönemine ait günlük veriler kullanılmıştır. Değişkenlere ait veriler getiri serisine dönüştürülerek analizlerde kullanılmıştır. Öncelikle verilerin durağanlıkları sınanmış ve değişkenlerin seviye değerlerinde durağan oldukları saptanmıştır. Durağanlık sınaması için uygulanan ADF ve PP birim kök testlerinin birbirlerini destekler nitelikte olduğu tespit edilmiştir. DC-MSV modeli ile elde edilen sonuçlarına göre; Katılım 30 endeksi, Katılım 50 endeksi ve Katılım Model Portföy endeksi değişkenlerinin volatilitelerinin kalıcı olduğu saptanmıştır. Katılım 50 endeksinde meydana gelen şoklar, Katılım 30 endeksinin volatilitésinin artırırken Katılım 30 endeksinde meydana gelen şoklar ise Katılım 50 endeksinin volatilitésini azaltmaktadır. Ayrıca Katılım 30 endeksinde ortaya çıkan şokların Katılım model portföy endeksinin volatilitésini artırdığı bulgusu elde edilmiştir. Katılım model portföy endeksindeki meydana gelen şoklar Katılım 50 endeksinin volatilitésini artırmakta, fakat Katılım 50 endeksindeki şoklar ise Katılım model portföy endeksinin volatilitésini azaltmaktadır. Katılım 30 endeksi, Katılım 50 endeksi ve Katılım Model Portföy endeksi değişkenlerinin volatilitelerinin öngörülebilir olduğu tespit edilmiştir. katılım endekslerinde fazla oynaklığının yaşanmadığını söylemek mümkündür. Elde edilen bu sonuçlar katılım endeksleri arasında volatilité yayılımı olduğu saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Alptürk, Y., Tunçel, M. B., Yılmaz, T. ve Bekci, İ. (2021). Ham Petrol Fiyatları ve Katılım Endeksleri Arasındaki İlişkinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 24 (1), 162-172.
- Yiğiter, Ş. Y. & Tanyıldızı, H. (2020). Temel Ekonomik Faktörlerin Katılım 30 Endeksine Etkisi: Şubat 2011-Mayıs 2018 Örneği . IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 183-197.
- Ülev, S. ve Özdemir, M. (2015). Katılım Endeksi ile Piyasa Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi, International Congress on Islamic Economics and Finance, 21-23 October 2015, Sakarya/Türkiye.
- Şarkaya İçellioglu, C. (2018). Sermaye Piyasalarında İslami Endeksler Ve Geleneksel Endeksler Arasındaki İlişkiler: Katılım 30 Endeksi Ve BİST 100 Endeksi, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (2), 132-144.
- Kevser, M. ve Doğan, M. (2020). The analysis of relationship between participation-30 index in Turkey and commodity markets, national and international indexes, Financial Studies, ISSN 2066-6071, Romanian Academy, National Institute of Economic Research (INCE), "Victor Slăvescu" Centre for Financial and Monetary Research, Bucharest, Vol. 24, Iss. 2 (88), 38-48.
- Baykut, E. & Çonkar, K. (2020). BIST-30 ve Katılm-30 Endeksleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 3 (2) , 163-174 .
- Ögel, S. & Gökgez, H. (2020). BİST 100 ve Katılım Endeksinin Faiz ve Döviz Kurlarıyla İlişkinin Analizi . Maliye ve Finans Yazıları , (114) , 353-374 .

İslam İktisadi Metodolojisi ve Kalkınma İlişkisi

*Bilim Uzmanı Gülistan ERYOLU¹²⁸,
Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN¹²⁹*

GİRİŞ

Toplumlar için ilk beklenti, refah düzeyinin iyileştirilmesi ve güven ortamının sağlanmasıdır. Beklentilerin gerçekleştirilmesi ise önemli ölçüde iktisadi kalkınmayla ilişkilidir. Bundan dolayı, toplumlar için iktisadi kalkınma geçmişten günümüze öncelikli amaç olmuştur. (Karagül ve Açıkgöz, 2009)

İktisadi kalkınma; bir toplumda yaşayan bireylerin sahip olduğu tüm sosyal-siyasal yapı, üretim seviyesi, eğitim seviyesi, , insan hakları ile demokratikleşme seviyesi sağlık ve insanca yaşama seviyeleri kapsamaktadır. İktisadi kalkınma en çok ele alınan iktisadi kavramlar arasında yer almasına rağmen, kalkınma sorununu çözebilecek pratikte de uygulanabilecek bir hipotezin var olduğu söylenememektedir. Sebebi iktisat sosyal bir disiplin olarak iktisat

128 Gaziantep Üniversitesi, İİBE, İktisat Doktora Öğrencisi

129 Gaziantep Üniversitesi İİBF Fakültesi, İktisat Bölümü

yazınında önemli bir yer tutsa da ekonomik sorunların çözümüne geldiğinde bu özellik göz ardı edilmiştir. Şöyle ki iktisat ilminde üretim ve tüketim tamamen yer edinse de hem üretimin hem de tüketicinin başrolü olan insanı tüm özellikleriyle aynı ölçülerde analiz etmek mümkün olmamaktadır. Çünkü bireylerin hal ve hareketleri değer yargıları, hüznüleri, öfkeleri, inançları, beklentileri ve güven duygusuyla ilişkilidir ve farklıdır. Sürekli değişkendir. Bir nesnellik söz konusu değildir. Bundan dolayıdır ki kapitalist sistemin hâkim olduğu, ahlaki değerlerin göz ardı edildiği iktisat bilminde yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmüş ve özellikle iktisat bilimi çerçevesinde din, kültür, ekonomi ilişkisindeki yapılan çalışmaların son yıllarda öncelik verilip arttığı gözükmektedir. (Karagül ve Açıkgöz, 2009)

İktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanması ve devam ettirilmesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca hedefleri arasındadır. (Karakaya, 2020). Bir ülkenin kalkınması sadece bir etkene bağlı değildir. Beşeri sermaye olan iyi yetişmiş insan faktörü kalkınmanın öncüsüdür. Daha sonra coğrafi etken, ırk, din, fikir, iktisadî, tarihî, sosyal ve kültürel etkenler kalkınmayı bir bütün olarak etkileyen faktörlerdir.

İslam iktisadı dünya ekonomi sistemi içerisinde, İslami diyebileceğimiz bir ekonomik sistemi oluşturmaya çalışmaktadır. İslam iktisadında tüm insanlık için teoriden ziyade pratik olarak vücut bulacak iktisadi sisteme hizmet edecek ve bize yarayacak olan düşüncelerin topluma, bir anlamda İslam İktisadı diyebiliriz. (Güven,1995)

İslam dininde kalkınmayı önceleyen etmenler ise, insanlığın ilerlemesi için pek çok yöntemler mevcuttur. İnsanlığı maddî ve manevî ortamda ilerleterek mutluluğunu amaçlayan İslam, dinamik bir dindir. Dinamik olmasıyla birlikte miskinliğe, yerinde saymaya karşı duruş sergilemiştir. İslam dini insani kâmil olmak adına, iki günü eşit olan zarardadır, hadisi şerifi bizim için düstur olmalıdır. (Kayadibi,2012)

İslami iktisat çalışmalarının kalkınmada ki öncü rollerini ortaya koymak önemli meselelerinden birisidir ki, bu çalışmaların yapıldığı toplumların yapılarının yavaş yavaş da olsa, İslami bir formda düzenlenmesidir. Çünkü sadece teori yapmakla altından kalkılabilecek bir mesele değildir.

İslam iktisadi çalışmalarında ortak noktalardan biri homo-economicusun reddedilmesidir. Bireyler artık batılı zihniyetle bir iktisadi insan olmadıklarını sadece kendi çıkarları peşinde koşan değil, diğerkâm ve kendisini başkalarıyla beraber düşünebilen böyle bir davranışın daha doğru olduğunu bilen entelektüel olarak kavradığı sürece doğru olduğunu bilen canlılar olmalıdır.

Zaim' in 1995 ele aldığı Homo İslamicus kavramı içinde olan birey Allah'ın emrettiği doğrular ve yanlışlar çerçevesinde hayatını idame ettirirken, sorumluluk sahibi, hayırsever, işbirlikçi, adil, ahlaki değerleri olan bir varlıktır. Bu kavram üzerinden örnek verecek olursak, bir kişinin vücudunda bir hasar meydana gelince nasıl ki tüm vücut bu durumdan etkileniyorsa, bir toplumda da ihtiyaç sahibi insanların var olması geri kalan tümünü de etkisi altına alacaktır. Bu yıkıcı etkileri ortadan kaldırmak için toplum olarak ihtiyaç sahiplerine yardım etmeliyiz ki birey ve daha sonra toplum huzurlu ve refah içinde kalkınmış olsun. Bir hadis ile açıklamak gerekirse, “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.” (Müslim, Birr, 66) hadisi şerifi ile tamamlanmaktadır.

İslam iktisadi sisteminin kalkınmanın çözümü için “Bırakınız yapınlar. Bırakınız geçsinler” prensibinden yola çıkıp, herkes başının çaresine baksın demek, eksik ve yanlış bir yaklaşımdır. Hem bireyler ulaştıkları kimselere, hem de devlet belli bir ortalama hayat seviyesinin altındaki insanlara çeşitli yöntemlerle yardım etmeli ve onların hayat seviyelerini ortalamanın üstüne çıkarmakla yükümlüdür.

Bu çalışma, İslam iktisadi sisteminin ortaya konulmasından ziyade, İslam iktisadının bu piyasa içinde kalkınmanın nasıl sağla-

bileceği sorunu ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmada birey, akıl, ahlak, eğitim, bilim, insan hakları, sosyal dayanışma gibi konulara öncelik verilmiştir. Bu maddeler insanlığın gelişmesi, kalkınması konusunda çok önemli hususlardır. İslam iktisadî metodolojisi ve kalkınma, büyüme açısından İslam ekonomisindeki yansımaları ayet ve hadisler eklenerek irdelenmiştir.

İnsanın maddesel olarak pek çok gereksinimin karşılandığı ortam olan ekonomik faaliyetler toplumlar için olmazsa olmaz gereksinimlerindedir. Adam Smith'in ünlü "Homo Economicus" kavramı, iktisadî zeminde yalnızca kendi çıkarını düşünen, çıkarıcı ve rasyonel karar alan bir birey modelidir. Hâlbuki ekonomik faaliyetlerde yalnızca kendi menfaatini düşünen birey için, ahlâkî kaygılar ve kısıtlamalarda vardır. İnsanın temel beklentisi, hali hazırdaki refah seviyesinin giderek yükseltmek ve güven ortamının oluşturulmasıdır. Bu hedeflerin uygulanabilmesi ise önemli derecede ekonomik kalkınmaya ilintilidir. Ekonomiler için iktisadî kalkınma geçmişten günümüze kadar iktisadî amaç olmaktadır. Bu sebeple, iktisadî kalkınmanın, teorik olarak ne anlatmak istediği, iktisadî kalkınmayı hangi etmenlerin pozitif ya da negatif yönde etki ettiği hep üzerinde tartışılan konulardan olmuştur. İktisat literatüründe üretim ve tüketim varken üretimin ve tüketimin temelini oluşturan bireyi, davranışları neticesinde farklılıklar oluşmaktadır. Çünkü bireylerin davranışları, inançları, beklentileri, hüznüleri, sevinç ile güvenme seviyelerine bağlı olmaktadır ve bu maddeler değişkenlik göstermektedir. Bundan dolayı tamamı ile kapitalist ve ahlak dışı bir teori olarak bilinen iktisat biliminin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği öngörülmüş ve bundan ötürü iktisat teorisi ekseninde, İslam ve İktisat çalışmalarının hızla arttığı görülmektedir.

İlk olarak iktisadın doğuşuna değinilerek daha sonra İslam İktisadının nasıl ve ne zaman oluştuğuna değinilecektir. İktisat, günümüzdeki hâkim iktisadî düşüncesi, 1929 İktisadî Bunalımı, 1970 petrol krizi ve en son yaşanan 2008 küresel finansal krizine karşın hâkimiyetine devam etmektedir. Dünyada iktisadî olarak büyümesine ve bununla birlikte kişi başına reel milli gelir yükselmesine karşın gelir dağılımındaki adaletsizlik ve suç oranları düşmemekte,

kişilerin mutluluğu yükselmemektedir. Toplumlar, ekonomiler yeni bir iktisadi anlayışa gereksinim duymaktadırlar. İslam İktisadının topluma cevap olabilmesi için kendi ekolünü var etmesi, oluşturması gerekmektedir.

Çalışmada İslam İktisat ilmi ve onun iktisadi kalkınma idaresindeki yeri ve İslam iktisadında kalkınma ilişkisi nedir? Sorusuna cevap aranmıştır. Piyasadaki olayların hal ve hareketlerini anlayabilmek ve ekonomiyi doğru yönlendirmek için toplumsal hayatı biçimlendiren kurallar biçimini nasıl ve ne yönde hareket ettiğinin incelenmesi hedeflenmektedir. İnsan, rasyonellik, ahlak, akıl, gibi konulara değinilmiştir. Bu kavramlar insanlığın gelişmesi, kalkınması konusunda dikkat çekici hususlardır.

1. İslam İktisadı

İktisat ve İslam her daim sıkı sıkıya yaşayan bir gerçekliktir. Dolayısıyla mantıksal çerçeve bize kavramların ortak çalışılması gereğini dayatmaktadır.

İslam iktisadı, İslami bir toplumdaki bireylerin iktisadi davranışlarına öncülük eden bir değerler sistemi olarak sosyal, siyasi ve yasal çevrelerde İslami önermelerin yürürlükte olduğu öngörüsü olarak tarif edilmektedir. İslam iktisadı, iktisat biliminin bir branşı, ekonomik sistemlerden birinin oluşturulması demektir. Bu ekonomi dalı, İslami iktisadi modelini, önermelerini ve ilkelerini ele almakta ve böylece bunların ekonomik ölçümlere etkisini incelemektedir.(Ersoy, 2015)

İslam İktisadının var oluşu 20. Yüzyıla denk gelmektedir. İkinci dünya savaşından sonra İslam devletlerinin yaşadığı siyasi değişiklikler pek çok İslam ülkesinin bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda İslami kazanımların tekrardan yükselişine olanak sağlamış ve iktisatta da etkili olmuştur. Batı iktisadının her istikameti İslam ölçülerini tutmadığı için bu alanda İslam'a yönelme çabaları baş göstermiştir. Hindistan, Pakistan gibi ülkeler tarafından 'İslami Economics' terimi ileri sürülmüş ve ana akım iktisadının işleyiş biçimi İslam'a uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. İslâm ik-

tisadı İslami inançlarının, ilim ve kültürünü, tarihini ve İslam hukukunun belirlediği bir bilgi dalı olarak incelenip, araştırılabilir. Bu etkenlere ek olarak İslam hukuku eserlerinin yanında tarih ve siyaset eserlerinde de katkı sağladığı görülmektedir. Bundan başka İslâm toplumlarının tecrübelerinin ürünüdürler. (Tabakoğlu, 2010)

İslam iktisadının miladı, yeryüzünde var olan Müslüman kesimin ilgisi, Melik Faysal'ın liderliğinde Suudi Arabistan'da tertiplenen 1. Milletlerarası İslam İktisadı Konferansı ile girmiştir. 2.'si Pakistan'da (1983) ve 3.'sü Malezya'da (1992) tertip edilmiştir. Konferanslar alanın duyulmasına, var olduğunun bilinmesine yol açmıştır.

İslam iktisadı yaklaşımlarının meydana geliş zamanları farklı farklıdır. Bu doktrinlerden ilki erken dönem İslam ekonomistlerine ulaşırken, sonraları bu bilim dalının ilerlemesiyle meydana gelmektedir.

Birinci doktrin, İslam iktisadını, İslam hukuku kaynaklarındaki ekonomiye dair herkes için emir ve ilkelerin bir toparlayıcısı olarak ele almaktadır. Bundan dolayı bu yaklaşım hem bireysel hem toplumsal hayata Kur'an ve sünnet öncülüğünde gözetilerek gerektirmektedir.

İkinci doktrin, İslam iktisadının İslam'daki ekonomik hedeflere ulaşma ve bu hedeflere ulaşmak için mümkün bir araç olduğunu öne sürülmektedir. Bundan dolayı İslam iktisadı şeriatteki bir takım prensiplerin kesin uygulaması olmak yerine İslam'ın hedeflerine ulaşma şeklindeki toplumun iktisadi hayatının idare edilmesidir.

Üçüncü doktrin Müslümanın iktisadi hayatı konusundaki görevini belirlemektedir. İslam iktisadında birey hareketleri; bireyin doğasındaki algılayış farklılıkları, bireyin amaçları gereği farklı olmaktadır. İktisadi bireyin farklı olan algılayış biçimi, farklı olan düşünce çerçeveleri ve onların tahlil edilmesine yol açmaktadır. Kapitalist düzendeki birey faize yönelip kârını maksimize edebilirken, İslam iktisadındaki iktisadi birey aksine bireye yardımseverlik ve kardeşliğin davranışsal boyutunu yansıtmaktadır.

Netice de İktisat ve İslam ilişkisi arasında derin bir ilişki vardır. İslam iktisadi sadece “nasıl” sorusuna değil, “niçin” sorusuna da cevap aramaktadır. “Niçin” sorusu olayın etik boyutu ile ilişkilidir ve İslam iktisadında etik değerlere uygunluk olmazsa olmazdır. İslam iktisadi, ana kaynağını İslam’dan alarak dönemin iktisadî problemlerine çözüm arayıp bulmaya çalışmaktadır.

2. İktisadi Kalkınma

İktisadi kalkınma bir toplumun üretim şeklini yüksek katma değerli ürünler üretecek biçime çevirmesi ve gelir dağılımının adaletli olduğu ve yaşam standartlarının yükseltilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım ışığında kalkınmanın amaçları aşağıda sıralanmaktadır:

- İnsani boyutu; Yaşam standartlarını artırmak,
- Üretim ve teknoloji boyutu; Daha yüksek katma değerli ürünler üretimine başlamak,
- Çevre boyutu; Çevreye minimum düzeyde zararı vermek,
- Hâkimiyet boyutu; Toplumlarla yarışta önde gitmek,
- İstihdam boyutu; İstihdam olanaklarını yükseltmek ve çalışma koşullarını iyileştirmek,
- Özgürlük boyutu; İktisadi, siyasi, sosyal ve uluslararası ilişkiler anlamında özgürlük düzeyini artırmak,

İktisadi büyümeden farklı olarak iktisadi kalkınma şu beş ögeyi barındırmalıdır:

- İnsani koşulların iyileştirmesi,
- Sürdürülebilir büyüme,
- Sosyal, politik ve kurumsal alanlarda modernleşme,
- Üretim de yapısal değişim,
- Teknolojik ilerleme.

Kalkınma süreci, iktisadi büyüme de toplumsal değişikliklere de ihtiyaç duymaktadır. Az gelişmiş ülkelerin standartlara ölçüğe gelebilmesi için iktisadi kalkınmanın payı büyüktür. Çünkü az gelişmiş ülkelerde büyüme verilerinden önce sosyal yapının düzeltilmesi gerekmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, istihdam sorunu var olmakta, bu eğitim, sağlık gibi toplumu birebir ilgilendiren ana sorunlara neden olmakta, doğru olmayan politika uygulamaları ile de toplumsal yapıyı ilerletememektedir.

Kalkınma süreci, bahsedilen olumsuzluklar bakımından uygun politikalar geliştirmeyi de içermektedir. Çünkü kalkınma, ekonomik göstergelerin iyiye gitmesiyle birlikte toplumun her kesime yayılan bir ferahlığa yol açmaktadır. Ekonomik kalkınmanın en etkin biçimde uygulanabilmesi için belirli reformların gerçekleştirilmesi sanayi, hizmet ve tarım sektörlerinde düzenlemelerin yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesi sağlanmalıdır.

Kalkınma, mutlak üretimin ve kişi başına gelirin yükselmesi değil, az gelişmiş bir ekonomide ekonomik, sosyal ve kültürel düzende iyileştirilmesi anlamına gelmektedir. Kalkınmanın ana öğeleri arasında kişi başına düşen gelirin arttırılmasıyla birlikte, üretim faktörlerinin verimlilik ve miktarlarının değişmesi, sanayinin milli gelir ve ihracat içindeki payının yükseltilmesi vb. köklü reformlar yer almaktadır.

Büyüme ile kalkınma kavramları karşılaştırıldığında, büyüme için “bir ekonominin üretim kapasitesinde nicel olarak ölçülebilen genişlemedir” (Freyssinet,1985). İktisadi kalkınma kavramı, niteliksel değişmeyi işaret etmektedir. Niteliksel değişimden kasıt hem daha çok verim hem de teknik ve kurumsal alt yapıdaki değişmelerin hepsini içine almaktadır. Büyüme ile kalkınma kavramları karşılaştırıldığında iktisadi büyümenin; daha çok aynı düzeydeki artış sürecini, iktisadi kalkınma ise daha çok ve hepsinden farklı olanın içinde yer aldığı yapısal değişme serüvenine işaret ettiği söylenebilmektedir. (Karataş ve Çankaya, 2010).

3. İslam İktisadı- Kalkınma İlişkisi

Kavram olarak iktisadi kalkınma gündemde her zaman sıcak tutulmakta olup iktisadi kalkınmanın ne anlam ifade ettiği, iktisadi kalkınmayı hangi etkenlerin etkilediği, pozitif ya da negatif yönde nasıl tetiklediği hususunda tartışmalar sıcak kalmaktadır. İktisadi açıdan Türkiye'nin ve gelişmekte olan diğer ülkelerin başta gelen sorunlarından biri kalkınmadır. Peki, İslam iktisadında kalkınma nedir? İlk olarak kalkınmanın en dinamik unsuru insandır. İnsandan yola çıkarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları için gerekli olan unsurlar, tasarruf edebilmeleri ve tasarruflarını da en etkin biçimde kullanabilmeleriyle gerçekleşmektedir. Ekonomik kalkınmaya öncülük eden sermaye birikimi, ancak ve ancak artan tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesiyle gerçekleşebilmektedir. İktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi hususunda ülkemizde kalkınmanın en temel göstergesi olan tasarrufların artırılmasının yanında, artan tasarrufların en etkin yatırım alanlarına dönüştürülmesi ve her bakımdan teşvik edici olması gerekmektedir. (Aras, 2000).

İktisadi kalkınma, bir ülke ekonomisinde üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek şekilde dönüştürülmesi ve oluşan bu ürünün piyasadaki gelir grupları arasında adaletli şekilde dağıtılarak refah düzeyinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. İktisadi kalkınmanın temel amacı bireyleri iktisadi, siyasi, sosyal ve uluslararası ilişkiler bağlamında her bakımdan özgür hale getirme amacı taşımaktadır. (Kaynak, 2011).

İslam iktisadının kalkınma boyutunda, toplumu kalkındıracak yolu ve ya da modeli yeniden araştırmak bir yükümlülük olarak görülmektedir. Buradaki çalışmada ana hedef İslami kalkınmanın araştırılmasıdır.

Bir ülkenin iktisadi politikasının şeklini, var olan iktisadi-sosyal sistem ile onun çerçevesi ve iktisadi büyüme süreci belirlemektedir. Nasıl, ne tür bir insan ve toplum tipi istendiğini, bunlar ortaya koymaktadır. Dünyamız kapitalist sistem ve bağlantılarında oluşan iktisadi kalkınma kavramı hakkında İslam'ın yaklaşımlarını

ya bilmemekte ya da görmezden gelmektedir. İslam'ın iktisadi kalkınma konusunda düşünceleri nedir? Bu soruya cevap aranmaktadır. İslam'ın, günümüzün modern iktisat doğrultusunda istikrarlı, uyumlu, insancıl değerleri olan, medeni bir iktisadi kalkınma modeli ve iktisadi politikaları mevcuttur. Bu özelliklere sahip olan Homo İslamicus kavramında diğer insan tiplerinden ayırt eden özellik, hayatta tek gayesinin maddi bir haz olmamasıdır. Homo İslamicus için en ulvi gaye, amaç, maddi açıdan zengin olmak değildir. Faziletli, iyiliksever, iyilik yapan insan tipidir. (Hamitoğulları,1984). İslami kalkınma modeli, insanın maddi ve manevi tüm boyutlarından almaktadır. Bu özelliklere ayet ve hadisler ışığında İslam'da kalkınmanın amacı olarak Kur'an-ı Kerim'de geçen "fe-lah" ve "fevz" kavramları ile açıklanmıştır. (Umer, 2008)

"Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz." (en-Nahl 16/97). ayeti İslam'da kalkınmanın en genel hedefi olarak ele alınmıştır.

İlahi emirlere uymanın verdiği manevi hazzın oluşturduğu dinamik gücü arka plana atılmamalıdır. Toplumun menfaatini bireyin çıkarının üstüne çıkarmaktır (İslam dar ve bireyci faydaları değil, toplumsal faydaları amaçlamaktadır). İslam düşüncesi, insana yön veren en önemli güç olmaktadır. İktisadi israftan koruyan bir çevre haline alır. İslam, yardımlaşmaya açılan bir iş paylaşımını emretmektedir.

Müslüman için yaşam, Allah'ı razı etmek ve her iki dünyada mutluluğa varmak için bir araçtır. Bu yaşamın tüm zamanlarında paylaşım götürecek özellikler taşımaktadır. İslam iktisadi, dayanışmalı bir özelliktir. Sosyal ahlakı da olan, bir ekonomidir. Homo İslamicus' un ekonomi de sadece kendisini değil, toplumu da düşünmek görevi ortaya çıkmaktadır. Toplumun her bireyine asgari bir geçim, sağlama kuralını getirmektedir.

Kalkınma maddi ve manevi her iki açıdan daha iyi bir seviyeyi yakalamak için gerekli çabanın harcanmasıdır. "Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah (cc), onlarda bulunanı

değiştirmez.” (er-Ra’d 13/11) ayetinde belirtildiği üzere gerekli maddî ve manevî çabanın gösterilmesi gerekmektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) dualarında tembellikten ve acizlikten Allah’a sığınmıştır. “Allah’ım, sıkıntıdan, üzüntüden, acizlikten, tembellikten, cimrilikten, borcun belimi bükmesinden ve insanların kahrından (baskısından) sana sığınırım.” (Tirmizî, “Davâât”, 71; Buhârî, “Cihâd”, 25; Müslim, “Zikir”, 17). Bu hadiste de geri kalmışlığın özellikleri kullanılarak dua edilmiştir.

Tüm bireylerin sosyo ekonomik adaletinin ve refahının (felah) gerçekleşmesinde iktisadi kalkınma ve İslam arasındaki güçlü ilişki görülmektedir. Ülkelerin kalkınması İslam’ın önerdiği koşullarla sağlanabilecektir.

SONUÇ

İktisadi kalkınma, bir toplumun maddî olan ve olmayan tüm değerini verimli kullanımı ile olumlu şekilde ilişkilendirilmektedir. Fakat şimdiye kadar iktisadi başarı seviyesi, tek taraflı yalnızca maddî etkenlerle ilişkilendirilmiştir. Dünya da doğal zenginlik içinde olanların fakir, doğal kaynaktan yoksun olanların ise iktisadi olarak kalkınmış olmaları bu sunulan teorilerle ilgili düşündürmeye başlamaktadır. Bundan dolayı, iktisadi kalkınmanın maddî olmayan; dini inanç esasları ile olan ilişkisi çalışmada incelenmiştir.

Şüphesiz, sosyal bir bilim olan iktisat için yapılacak olan öngörü ve politik önermelerin bu düşünce sistemindeki değişiklik ya da kopuş, toplumların ekonomideki değişimleri açıklayan tek değişken olmadığının dikkate alınmasında yarar görülmektedir.

İslam İktisadi ekolünün oluşturulması için Adam Smith’ten başlayan ve farklı isimler ekseninde kendini geliştiren baskın iktisat ekolüdür. İktisat eğitimindeki, iktisat literatüründeki ve iktisadi karar alma mekanizmalarındaki hâkimiyetinin azaltılması gerekirken, yeni alternatif İslam iktisadı ile ilgili yapılan çalışmaları göz önüne alınması gerekmektedir.

İslam'ın kalkınma anlayışı insanın refah seviyesinin artırılmasına dayanmaktadır. Fakat buradaki refah kavramı sadece dünyada hayatında değil, ahiret hayatında da mutluluğun kavuşulmasıdır. Dünyadaki refah ile sadece gelir düzeylerinin yüksekliği değil, eğitimden sağlığa, toplumsal dayanışmadan iyi yönetime uzanan çok boyutlu bir kalkınmışlık seviyesinin gösterilmesidir. (Çalgan, 2019).

İslam iktisadının teorisini oluştururken ana kaynaklarımız Kuran ve Sünnettir. Kuran ve sünnette, helal üretime, kazanç ve tüketime, ahlaki değerlere, adil paylaşımına, yardımlaşmaya ve infak etme gibi kavramların yer aldığı görülmektedir. Yeni nesil İslam iktisatçıları günümüze kadar gelen çalışmaların neticesinde var olan birikimin üzerine ek olarak İslam iktisadının somut teorilerini ayet, hadis ve İslam hukuku ışığında oluşturmalıdır. Dünya piyasalarının tümünü kapsayan bir iktisadi büyüme ve kalkınma anlayışının nihai hedeflere ulaşmada yalnız yenilikçi, girişimci, adalet ve ahlaki değerler, kavramları bütüncül düşünülerek bir değişim sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aras, Osman Nuri. Türkiye'nin Kalkınma Sorunu ve Çözüm Noktasında Özel Finans Kurumları. Published in: Journal of Qafqaz University , Vol. 1, No. 3 (2000), 93-110.
- Çalgan, M. Ali. İslam ve Kalkınma: Ayet ve Hadisler Işığında Bir Değerlendirme.
- Çapra, Umer, The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid Al-Shariah, Islamic Development Bank, Jeddah, 2008.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, Ankara, 2015.
- Ersoy, Arif. İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 2015/1; 37-64, 2015.
- Freyssinet Jacques. Az gelişmişlik İktisadı, Çevirenler: M. Ali Kılıçbay-Tezer Öçal, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1985.
- Güven, Ali Galip. Faizsiz Ekonomi Önerisinin İktisadi Gelişme Perspektifinden İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995.

Hamitoğulları Beşir. İktisadi Sistemlerin Temelleri, S.B.F. Yayını, Ankara, 1984.

İlimler Araştırmaları Dergisi, 2019/1, 7-29.

Karagül Mehmet, Açıköz Ömer. İktisat Tarihi Perspektifinde İktisadi Kalkınma Ve Din İlişkisi. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9 (18), 472-486,2009.

Karakaya, Uğur. Kurumsal Boyutuyla Kalkınma ve Büyümenin İslam Ekonomisindeki Yansımaları, Gümrük Ticaret Dergisi, Mart Sayı:7(19),ss 49-63, 2020.

Karataş, Muhammed, Çankaya, Eda. İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 27,2010.

Kayadibi, Fahri. İslamda Kalkınmanın Dinamik Güçleri". Journal of Istanbul University Faculty of Theology (15):1-24,2012.

Kaynak, Muhteşem. Ekonomik Kalkınma, Gazi Kitapevi, Ankara, 2011.

Müslim, Birr, 66.

Tabakoğlu, Ahmet. Bir İlim Olarak İslam iktisadı, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy:16, s.11-34, 2010.

Tirmizî, "Daavât", 71; Buhârî, "Cihâd", 25; Müslim, "Zikir", 17.

Zaim, Sabahattin. İslam-İnsan-Ekonomi, Yeni Asya Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995.

İslami Finans ve Muhasebede Güncel Araştırmalar

Editörler: Mazlum ÇELİK • Mehmet KAYGUSUZUĞLU

 ÖZGÜR
YAYINLARI

